

ЖИНОЯТ  
ҲУҚУҚИ

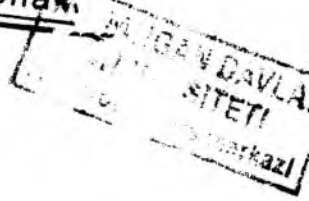
(МАХСУС ҚИСМ)

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги  
Тошкент Давлат юридик институти

# ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ

(Махсус қисм)

Олий ўқув юртларининг ҳуқуқшунослик  
мутахассислиги бўйича таълим олаётган  
талабалари учун



Тошкент-2000

**Китоб Очик Жамият Институтининг  
Кўмак Жамғармасининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси  
кўмагида чоп этилган.**

**Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби,  
проф. Ҳ.Б.Бобоев тахрири остида.**

Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. Й.М.Каракетов

**Муаллифлар таркиби:**

ю.ф.д., проф., М.Х.Рустамбоев  
(VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XXI,  
XXII боблар),  
ю.ф.н., доц., Ф.Тоҳиров  
(Кириш, I, II, III, IV, V, VI, VII, XIX, XXIII, XXIV боблар),  
ю.ф.н., доц., А.К.Эркаходжаев, (XX боб).

**P 92**      **Рустамбоев М.Х. ва бошқ.**

**Жиноят ҳуқуқи:** Олий ўқув юртлирининг ҳуқуқшунослик мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабалари учун \ Муаллифлар: М.Х.Рустамбоев, Ф.Тоҳиров, А.К.Эркаходжаев; Ҳ.Б.Бобоев тахрири остида. Масъул муҳаррир: Й.М.Каракетов – Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2000. – 528 б.

Сарл. олдиди: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Тошкент Давлат юридик институти.

I, 1,2 Автордош.

Ушбу дарслик амалдаги ЖК Махсус қисмининг моддаларига мувофиқ ёзилган бўлиб, бунда шахснинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий эркинлиги, оила, ёшлар ва ахлоққа, шахснинг озодлиғи, шаъни ва қадр-қиммати, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари, тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлиги, Ўзбекистон Республикасига қарши, иқтисодиёт, экология соҳасидаги жиноятлар, ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартиби, жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига ҳамда ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларнинг тушунчаси, турлари ҳақда гулиқ маълумот берилган.

ББК 67.408 (5У)я73

## КИРИШ

Юртбошимиз И.А.Каримов: «Барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглиги ва қонун устуворлигини, жамият манфаатлари ва аҳоли хавфсизлигининг муҳофазасини кафолатловчи ҳуқуқий давлатни барпо этиш»<sup>1</sup> даркор, деб таъкидлаганидек, ҳозирги вақтда чоп этилаётган ҳар бир монография, дарслик аҳолимизни, айниқса ёш авлоднинг ҳуқуқий, маънавий, маърифий билимини ошириш, уларнинг ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб этишиши учун маълум даражада ўз ҳиссасини қўшмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури тўғрисида»ги Қарориди: «Миллий дастурнинг мақсади аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратишдир», — деб таъкидланади.

Албатта, Республикамиз мустақилликка эришган кундан буён ўтган қисқа давр мобайнида халқимизнинг маънавияти қанчалик ошганлигини, ҳуқуқий онгни эгаллаётганлигини, мамлакатимизда барпо этилган ва этилаётган корхона — иншоотларни ёки бўлмаса, дунёда тутган ажойиб ўрнини ким билмайди дейсиз. Хуллас, айтиш жоизки, асрларга татиғулик ва қолаверса, келажак авлодлар эслаб, фахрланиб юрадиган ишлар амалга оширилмоқда.

Айниқса, Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти тизимини, ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришда фоят муҳим ишлар бажарилмоқда. Жамиятни бошқариш, янги шаклланаётган ижтимоий муносабатларни қарор топтиришни таъминлаш мақсадида қўллаб қонунлар қабул қилинди. Ана шундай қонунлардан бири 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелдан амалга киритилган Жиноят кодексидир. Ушбу Жиноят кодекси қабул қилинганидан бери унинг нормаларининг амалда татбиқ этилишида муайян тажрибага эга бўлинди.

1998 йили жиноят ҳуқуқининг Умумий қисми бўйича дарслик нашр қилинган эди. Ана энди Махсус қисми ҳам тайёрланди. Жино-

<sup>1</sup> И.А.Каримов. *Миллий истиқлол мафқураси — халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Ўзбекистон, 2000, 14-15-бетлар.*



ят ҳуқуқи Махсус қисми бўйича дарсликни тайёрлашда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси асосий манба сифатида олинди.

Собиқ Советлар тузуми даврида ҳам жиноят ҳуқуқининг Умумий қисми (1969 йилда) ва Махсус қисми бўйича дарсликлар (1965, 1985 йилларда) нашр қилинган эди. Лекин у дарсликлар собиқ Совет давлати қонунлари асосида ёзилган бўлиб, ҳозирги давр талабига мутлақо жавоб бермайди.

Ушбу тайёрланаётган дарслик эса Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси асосида жиноят ҳуқуқининг кўп йиллик тажрибасидан фойдаланган ҳолда, шунингдек Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилишни амалга ошириш вазифаларидан келиб чиқиб ёзилди.

Ушбу дарслик юридик олий ўқув юртларининг «бакалавр» тизимида ўқиётган талабалар учун дарслик сифатида тайёрланган бўлса-да, ундан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимлари, магистратура тизимида таълим олаётганлар, аспирантлар, юридик коллежларнинг талабалари ва жиноят ҳуқуқи билан қизиқувчи ҳар қандай шахслар ҳам фойдаланишлари мумкин.

## ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ МАҲСУС ҚИСМИ ТУШУНЧАСИ, ВАЗИФАСИ, ПРЕДМЕТИ ВА ТИЗИМИ

Жиноят ҳуқуқи ҳуқуқ тизимининг (Конституция, фуқаролик, маъмурий ва бошқа ҳуқуқ нормалари билан бир қаторда) алоҳида бир тармоғидир.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят қонунида жиний жавобгарликка тортиш ҳамда содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш учун қонун нормалари доирасида жазо тайинлаш назарда тутилган, унинг ўзига хос хусусиятларини ифодаловчи, ҳуқуқ тизимининг мустақил тармоғи эканлигини белгиловчи ва ҳуқуқнинг бошқа турларидан ажратиб турувчи ўзига хос тамойилларга эгадир.

Бу тамойиллар жиноятчиликка қарши курашда давлат сиёсатини, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам мустақил давлатимизнинг ҳар бир фуқароси амалдаги қонунларни қўллаб-қувватлайди, қонун бузувчиларга қарши кескин кураш олиб боради.

Жиноят ҳуқуқи ана шундай қонун бузувчиларга қарши кураш олиб бориш, уларни ахлоқан тузатиш, қайта тарбия қилиш, турли жиноятларнинг олдини олиш чораларини кўради.

«Адолат ғояси, — деб ёзади И.А.Каримов, — жамият ҳаётининг ҳар бир соҳасини қамраб олиши зарур. Қонунчиликнинг ҳар бир соҳаси шаклланиши — давлат ва фуқаро муносабати, меҳнат ва уй-жой, нафақа ва солиқ, табиатни муҳофаза этиш ва жиний жавобгарлик ушбу ғоя билан бошланиб, ушбу ғоя билан тугалланиши керак»<sup>1</sup>.

Жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисмлардан иборат бўлиб, Умумий қисмда умумий қоидалар, жиноят ва жазо тушунчаси, жиний жавобгарлик ва жазодан озод қилиш, қилмишнинг жинийлигини истисно қилувчи ҳолатлар, судланганлик ҳолатлари каби нормалар ўз аксини топган бўлса, Махсус қисмда алоҳида турдаги жиноятлар ва бу жиноятларга нисбатан тайинланадиган жазо чора-

---

*И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. «Ўзбекистон». 1995, 10-11-бетлар.*

ларини белгиловчи нормалар мужассамлашган. Бундан кўришиб турибдики, жиноят ҳуқуқининг Умумий қисми Махсус қисми билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бир бутун жиноят ҳуқуқини ташкил этади.

Фан сифатида жиноят ҳуқуқининг Умумий ва Махсус қисмлари қонун билан қўриқиланадиган объектларига эга, яъни давлат томонидан муҳофизат қилинадиган ижтимоий муносабатларни қўриқлайди. Жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисмларининг ўзаро боғлиқлиги шундаки, шахс айбли, деб ҳисобланаётган ижтимоий хавфли қилмиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан ҳар икки қисмнинг нормалари қўлланилгандагина, аниқ мазмунга эга бўлади.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг асосий **вазифаси** қонун нормаларини юридик таҳлил қилиш орқали ўрганиб, жиноятчиликка қарши курашда улардан янада самаралироқ фойдаланишдан иборатдир. Ушбу қисм нормаларисиз бундай курашни амалга ошириб бўлмас эди, чунки уларсиз ижтимоий хавфли қилмишни конкретлаштириш ва содир этилган жиноятлар таркибини белгилаш имкони йўққа чиқар эди. Махсус қисмда ҳар бир жиноятнинг тури ва белгилари, шунингдек, содир этилган қилмиш учун жазо чоралари аниқ кўрсатилган.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг асосий вазифалари шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан қўриқлаш, шунингдек жиноятларнинг олдини олиш, фуқароларни Республика Конституцияси ва қонусларига риоя қилиш руҳида тарбиялашдан иборатдир (ЖК 2-моддаси).

Махсус қисм нормаларини қўллашда ҳуқуқнинг асосий манбаи ҳисобланмиш ЎзР Конституциясига амал қилмоқ лозим. Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормаларини тўғри қўллашда ЎзР судлари учун мажбурий бўлган Махсус қисмнинг тегишли нормалари шарҳланган ЎзР Олий Суди Пленумининг қарорлари муҳим аҳамиятга эгадир. ЎзР Олий суди Пленумининг қарорлари суд амалиётини умумлаштиради, жиноятларни квалификация қилишда судлар томонидан йўл қўйилган хатоларни аниқлайди ва амалда турлича изоҳланиб келинаётган қонуннинг моҳияти ва амалда татбиқ этилиши юзасидан тушултиришлар беради.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг **предмети** жиноят қонунининг конкрет нормаларидир. Бу нормаларда жиноят сифатида қонун-

да мустақамланган ижтимоий ҳавфли қилмишларнинг белгилари кўрсатилган.

ЎзР жиноят қонунлари Конституция ва халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган Республика Жиноят кодексидан иборатдир. Шу сабабдан жиноят ҳуқуқи Махсус қисми Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси тизимига тўла мос келади. Махсус қисм нормалари илмий асосланган тизимга биноан жойлаштирилган. Бу тизим нормаларининг ўзини тўғри тушунишга, уларнинг ўрганилишини енгиллаштириш ва уларни амалда қўллашда вужудга келадиган чалкашликларни бартараф этишга хизмат қилади. Мисол учун, безорилик энг кўп содир этиладиган жиноятлардан бири бўлганлиги сабабли у ЖК Махсус қисми биринчи бўлимида жойлашган моддаларда бўлиши лозимдек туюлади. Аммо, жиноят қонунларида безорилик «Жамоат тартибига қарши жиноятлар», деб номланувчи XX бобга жойлаштирилган, чунки бу жиноятнинг объектив белгилари дўшпослаш, баданга шикаст етказиш, ўзганинг мулкига зарар етказиш, ҳокимият вакилига қаршилиқ кўрсатиш, ўқотар қуролларни қўллаш ва ҳоказоларни қамраб олади. Юқорида айтилганлар жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг бошқа бобларида ҳам ўрганилади. Шундай қилиб, қонунда уни тавсифловчи, яъни бошқа моддаларда мустақил жиноят таркибини ташкил этувчи ва ўрганилган белгиларига асосан безорилик жиноятининг Кодексида жойлашган жойи тўғридир.

Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган Жиноят кодекси Махсус қисми 1959 йилги ЖКдагига нисбатан анча такомиллаштирилган. Шу билан бирга унинг тизимига «Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси», деб аталувчи VIII бўлимнинг киритилганлиги мантиқан тўғри эмас. Шубҳасиз, қонун чиқарувчи томонидан атамаларга изоҳ берилганлиги жиноят ҳуқуқи нормаларининг қўлланилишини осонлаштириш учун олға ташланган қадамдир. Аммо VIII бўлимда берилган атамалар ҳуқуқий нормалар эмас, шу сабабдан улар жиноят ҳуқуқининг қандайдир қисми бўла олмайди. Ундан ташқари, бу бўлимда берилган терминлар нафақат жиноят қонунининг Махсус қисмига, балки Умумий қисмига ҳам тааллуқлидир. Фикримизча, айтилган атамалар илова тариқасида берилса, тўғрироқ бўлур эди.

ЖК Махсус қисми 8 бўлим 24 бобдан иборат бўлиб, бундай тизимни ишлаб чиқишда турли омиллар эътиборга олинган.

Биринчи ўринга ЎзР Конституцияси ва Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон декларациясига мувофиқ шахсга қарши жиноятлар қўйилди.

ЖКнинг ҳар бир бўлими ва ҳар бир бобида ижтимоий хавфлироқ жиноятлар биринчи, кейин хавфлилиги камроқ, улардан кейин эса ижтимоий хавфи унчалик катта бўлмаган жиноятлар жойлашган. Баъзан бу қоидадан истиснолар ҳам бор, масалан ЖКнинг 150-моддаси (урушни тарғиб қилиш) «Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар» бўлимида тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши қаратилган хавfli жиноятлардан олдин келади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормалари бевосита объектга қараб жойлаштирилгандир. Ўзбекистон Республикаси давлати жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормаларида ўзининг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий манфаатларини акс эттириши билан қандай қилмишлар уларга зид эканлиги ва демак, жинoий жазони қўллаш таҳдиди билан ман қилинганлигини кўрсатади.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми фанининг тизими ҳам Жиноят кодекси Махсус қисми тизими асосида тузилган бўлиб, бунда:

биринчи бўлимда Шахсга қарши жиноятлар,  
иккинчи бўлимда Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар,  
учинчи бўлимда Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар,  
тўртинчи бўлимда Экология соҳасидаги жиноятлар,  
бешинчи бўлимда Ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар,  
олтинчи бўлимда Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар,

еттинчи бўлимда Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар каби ҳолатлар тушунчаси юридик таҳлили, айрим ўхшаш жиноятлардан фарқлари ёритилган.

**БАРЧА МАВЗУЛАР БЎЙИЧА ТАВСИЯ  
ҚИЛИНАДИГАН АДАБИЁТЛАР**

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Адолат», 1998.
2. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1997.
3. И.А.Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1998.
4. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.
5. И.А.Каримов. Олпоҳ қалбимизда, юрагимизда. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.
6. И.А.Каримов. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. Тошкент, «Ўзбекистон», 2000.
7. Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. Концепция законодательства Республики Узбекистан о преступлениях и наказаниях, ВШМ МВД РУз. 1994.
8. Якубов А.С., Кабулов Р. Новое в уголовном законодательстве. Т.: Академия МВД Республики Узбекистан. 1995.
9. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. М.: Юрист, 1996.
10. Кадилов М. Уголовное право Республики Узбекистан. Особенная часть. Т.: Адолат, 1997.
11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари. 1991-1997, 2 томлик. Т.: «Шарқ», 1997.
12. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Т.: Адолат, 1997.
13. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Тошкент, «Адолат», 1998.
14. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан, Алматы, Баспа. 1999.
15. Комментарий к постановлениям Пленума Верховного суда Российской Федерации по уголовным делам. М.: Юрист, 1999.

# БИРИНЧИ БЎЛИМ

## ШАХСТА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### I боб. ҲАЁТГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Ҳаётга қарши жиноятларнинг умумий тавсифи

Давлатнинг бош вазифаларидан бири инсон ҳақида ғамхўрлик қилишдир. Бинобарин Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон омили, унинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари мустаҳкамлангандир. Конституция нормаларида, ҳар қандай ҳолатдан қатъи назар, шахснинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари кафолатланган ва ҳимоя қилинган. Чунончи, Конституциямизнинг 18-моддасида «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар», деб қайд этилган бўлса, унинг 19-моддасида «Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас», дейилади.

Конституциянинг «Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар», «Сиёсий ҳуқуқлар», «Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар» деб номланган бўлимларида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий базаси ўз аксини тошган.

«Давлат, — деб таъкидланади Конституциянинг 43-моддасида, — фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди».

1997 йилда Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ўзида мустаҳкамлаган 21 та халқаро ҳужжатга қўшилди. Бу ҳужжатлар Ўзбекистон қонунчилигининг шаклланиши, жумладан жиноят ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари борасидаги қонунларнинг яратилиши учун ҳам асос бўлиб хизмат қилди.

«Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»нинг 3.5-моддасида, «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт»нинг 6, 7, 9, 10, 11-моддаларида инсоннинг яшаш ҳуқуқи, қадр-қиммати, озодлиги ва хавфсизлиги, шаъни ва обрўини ҳимоя қилиш каби ҳуқуқлари мустаҳкамланган. Бу халқаро ҳуқуқий меъёрлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ҳам асосини ташкил қилади.

Шуни таъкидлаш керакки, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари турли ҳуқуқ соҳаларининг нормалари билан ҳимоя қилинади, лекин жиноят қонунларида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб, ҳуқуқнинг бу соҳаси ана шу жавобгарликни қўллаш орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади.

Жиноят кодексининг «Шахсга қарши жиноятлар» бўлимида ҳаётга, соғлиққа қарши, ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли, жинсий эркинликка, оилага, ёшларга ва ахлоққа, шахснинг озодлиги, шаъни, қадр-қимматига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, бу жиноятлар жамият учун жиддий хавф туғдиради.

Дарҳақиқат, инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи шахснинг бебаҳо бойлиги ҳисобланади ва унинг бу бойликлардан маҳрум этилиши ёки уларга шикаст етказилиши шахс учун фожиа ҳисобланади. Инсон яшар экан, ҳаётдан, унинг неъматларидан баҳраманд бўлиб яшашга интилади, ҳаётдан маҳрум қилинган шахснинг ўрнини ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди. Инсоннинг соғлиғига зарар етказилиши унга жисмоний, ахлоқий, руҳий азоблар бериб, унинг ҳаётий фаолиятини чеклаб қўяди.

Жиноятчи томонидан инсоннинг бошқа ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилиши шахс учун ижтимоий хавфи ҳаётдан маҳрум этишдан кам бўлмаган хавфни туғдиради.

Шахсга қарши жиноятларнинг хавфлилик даражаси юқори эканлиги сабабли, Жиноят кодексининг Махсус қисми биринчи бўлими «Шахсга қарши жиноятлар» деб номланади.

Шахсга фақат юқорида айтилган жиноятлар содир этилганида эмас, балки бошқа объектларга тажовуз қилинганида, масалан, босқинчилик, талончилик ва бошқа жиноятлар содир этилган ҳолларда ҳам зарар етади. Шахсга қарши жиноятлар таҳлил қилинганида бу қилмишни содир этган айбдорнинг ҳаракатлари айнан шахсга зарар етказишга қаратилганлигига эътибор берилади.

Жиноят кодекси Махсус қисмининг биринчи бўлимида шахсга қарши жиноятларнинг бир неча тури учун жавобгарлик кўзда тутилган бўлиб, улар бевосита объекти бўйича қуйидаги гуруҳларга ажратилган:

- 1) ҳаётга қарши жиноятлар;
- 2) соғлиққа қарши жиноятлар;
- 3) ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар;
- 4) жинсий эркинликка қарши жиноятлар;



- 5) оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар;
- 6) шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар;
- 7) фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар.

## 2-§. Ҳаётга қарши жиноятлар

**Одам ўлдириш жиноятининг тушунчаси, таҳлили ва турлари**  
Ҳаётга қарши жиноятларни шартли равишда 2 туркумга бўлиш мумкин:

- 1) одам ўлдириш;
- 2) ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш.

Одам ўлдириш — қасддан, ҳуқуққа хилоф равишда ёки эҳтиётсизлик орқасида бошқа кишини ҳаётдан маҳрум қилишдир.

**Одам ўлдиришнинг объекти** бошқа кишининг ҳаёти ҳисобланади.

Ёшидан, унинг соғлиғи ёки яшаш қобилиятидан қатъи назар ҳар қандай кишининг ҳаёти жиноят қонуни билан қўриқланади. Шу сабабли чақалоқ, кекса, соғлом ёки касал одамни ҳаётдан маҳрум қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат одам ўлдириш, деб тан олинади.

Кейинги вақтларда юридик адабиётларда эвтаназия, яъни шахсни ўзининг розилиғи билан ҳаётдан маҳрум этганлик учун жавобгарлик масаласи бўйича мунозаралар авж олмоқда.

Эвтаназияни маъқулловчи ва уни қораловчилар бўлишига қарамасдан, уни қонунийлаштиришдан қочмоқ зарур, чунки инсонга ҳаёт худо томонидан ато этилади, уни қайтиб олишга фақатгина унинг ўзи ҳақлидир, деган фикрлар ҳам мавжуддир.

Бундан ташқари, доришунослик ютуқларидан фойдаланиб, аста-секин инсон ҳаётига чек қўядиган воситалар яратилишидан ҳам умид қилинмоқда.

Аммо, инсон табиати, унинг аъзолари фаолияти ҳали шифокорлар томонидан тўлиқ ўрганилмаганлигини эътироф этиш лозим. Баъзан тузалишига ҳеч қандай умид бўлмаган касал соғаяди ва тўла ҳаётий фаолиятни давом эттиради. Сунъий ҳомила тушириш билан боғлиқ жиноятни тўғри квалификация қилиш учун инсон ҳаётининг бошланишини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳақиқатан ҳам бу саволга жавоб топиш мураккаб вазифадир.

Шу боис, қайси вақтдан бошлаб бола ушбу жиноятнинг объекти бўлади? Туғилган вақтиданми ёки она қорнида ҳомила пайдо бўлган вақтдами? деган савол туғилади. Сўз унинг шахс сифатида тан олинishi ва жиноят қонунида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг объекти бўлиши мумкинлиги ҳақида бормоқда.

Юридик адабиётларда бу борада қарама-қарши қарашлар бор. Айрим муаллифлар инсон ҳаётининг бошланиш пайти деб гўдакнинг нафас ола бошлаши ёки боланинг она қорнидан тўлиқ ажралиб чиқиш вақтини ҳисоблайдилар.

Бошқалар эса ҳомиланинг етарли даражада ривожланиб, она қорнида ҳомила тарзида ҳаёт учун барча зарурий сифатларга эга бўлганлигини тасдиқловчи жисмоний тўлғоқнинг бошланиши билан белгилайдилар.

Бизнингча, бу қарашлар унчалик тўғри эмас, чунки жисмоний тўлғоқнинг бошланиши, туғиш жараёнининг бошланишидир. Бу вақтда ҳомилага зарар етказиши ҳомиладор аёлнинг соғлиғига зарар етказиш, деб қарамоқ керак ва бу қилмиш Жиноят кодексидаги шахснинг соғлиғига қарши жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи бобининг тегишли моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Ҳаётнинг бошланиши, чақалоқ танасининг бирор қисми она қорнидан ташқарида пайдо бўлиши билан боғлиқ, деб ҳисоблаган муаллифларнинг фикри анча тўғридир. Айнан шу вақтдан бошлаб бола атрофдагилар томонидан ҳомила эмас, балки инсон, шахс сифатида қабул қилинади.

Шу муносабат билан, чақалоқ танасининг бирор қисми тўлғоқ жараёнида она қорнидан ташқарида пайдо бўлган вақтни ҳаётнинг бошланиши, деб ҳисоблаш маъқулдир.

Бу муаммо бўйича фикрларнинг хилма-хиллиги, уларнинг баҳсли эканлиги, жисмоний ва тиббий мезонларга асосланган ҳолда ҳаёт бошланишининг объектив белгиларини аниқлашга қаратилгандир. Лекин бундай белгиларни аниқлаш мумкин эмас. Ҳаёт тўхтовсиз жараёндир. Ҳомиланинг пайдо бўлиши ва секин-аста ривожланиб, чақалоқ туғилиши билан унинг кўриниши, шакли ўзгаради, холос. Шунинг учун суд-тиббиёт экспертизасининг хулосаси ҳаётнинг бошланиши ҳақидаги масалани ҳал қила олмайди ва бундай бўлиши ҳам керак эмас. Суд-тиббиёт экспертизаси фақатгина тажовуз вақтида ҳомила тирик бўлган ёки бўлмаганлигини аниқлаши зарур.

Она танасидан чақалоқнинг бирор аъзоси чиқётган вақтида унинг соғлиғига врач, акушернинг эҳтиётсизлиги натижасида ши-

каст етказилса, у Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 102-моддасига биноан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарликка тортилади.

Ҳомиладор аёлнинг розилиги билан ҳомила тўла шаклланмай туриб, унинг сунъий равишда туширилиши одам ўлдириш, деб ҳисобланмаслиги керак. Бундай қилмиш Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 114-моддасига асосан ҳомиладорлик муддатидан қатъи назар, жиноий равишда ҳомилани тушириш, деб квалификация қилиниши лозим.

Жиноят ҳуқуқи назариясида, шунингдек, тиббиётда ҳам, миянинг тузалмас ҳалокати, яъни жисмоний ўлимнинг юзага келиш билан ифодаланувчи биологик ўлим тан олинади.

Клиник ўлимнинг юзага келиши (юракнинг тўхташи) бу ҳали, инсоннинг ўлими ҳақида ҳеч нарсани билдирмайди, чунки тиббиёт ходимлари замонавий шароитларда юракнинг ишлаш фаолиятини қайта тиклаш имкониятига эга. Ўлган одамни тирик деб, унинг ҳаётига тажовуз қилиш, ўлдиришга суиқасд сифатида баҳоланиши керак.

Ушбу жиноятнинг объекти бошқа кишининг ҳаёти ҳисобланади. Ўз жонига қасд қилганлик жиноят қонун билан жазоланмайдиган қилмишдир. Масалан, турли сабабларга кўра инсон ўзининг ҳаётига чек қўйишга қарор қилади, лекин унинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра ўлим рўй бермайди (ўзини осаётган вақтида арқоннинг узилиб кетиши, заҳарнинг таъсир қилмаслиги, бегона шахсларнинг аралашуви ва ҳоказо). Ўлим юз бермаганига қарамай ўз жонига қасд қилганлик жамоатчилик томонидан қораланади. Чунки бундай ҳодиса бизнинг ахлоқимизга ётдир ва у шахснинг ожизлиги, иродаси бўшлигидан далолат беради.

**Объектив томондан** одам ўлдириш қонунга хилоф равишда бошқа шахсни ҳаётидан маҳрум қилишда ифодаланади.

Ўлдириш фаол ҳаракатлар билан, шунингдек, ҳаракатсизлик туфайли ҳам содир этилиши мумкин. Кўпинча одам ўлдириш фаол ҳаракатлар орқали содир этилади, яъни бунда айбдор жабрланувчига ўз хусусиятига кўра шахсни ўлдириши мумкин бўлган муайян тан жароҳатларини етказишдек (ҳар қандай қурол-ашёдан фойдаланиш, бўғиш, куйдириш, заҳарлаш, электр токи билан таъсир кўрсатиш, ўта иссиқ ёки ўта совуқ ҳавода очиқ ерда қолдириш) жисмоний таъсир кўрсатади. Бу жиноят айрим ҳолларда жабрланувчига руҳий таъсир қилиш (суд-тергов амалиётида ўлимнинг кўрқувдан, кўрқитиш туфайли рўй берганлик ҳолатлари ҳам маълум) йўли билан ҳам содир қилиниши мумкин.

Одам ўлдириш ҳаракатсизлик натижасида ҳам содир этилиши мумкин. Бундай ҳолатда шахс ўз вазифасини ёки бажариш имкони бўлган ҳаракатларни амалга оширмайди.

Лекин унда ўлдириш бўлмаслиги (масалан, врач томонидан зарур дори-дармонларни беморга бермаслик, онанинг туғилган чақалоққа қарамаслиги ва ҳоказо) ҳам мумкин. Демак ҳаракатсизлик туфайли одам ўлдириш фақат шахснинг ўз вазифасини бажармаслиги ёки ўлимнинг олдини олиши мумкин бўлган ҳолларда ҳаракат қилмаслиги туфайли содир этилади.

Одамнинг жонига қасд қилган айбдор шахснинг адашиши, яъни назарда тутилганидан бошқа кишининг ҳаётига ҳуқуққа хилоф равишда қасд қилса, яъни жабрланувчининг шахсига нисбатан адашса, бу ҳол жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди ва айбдорнинг қилмиши одам ўлдириш, деб квалификация қилиниши лозим.

Одам ўлдириш моддий таркибли жиноят бўлиб, уни тугалланган деб топиш учун жабрланувчининг ўлими сифатидаги оқибат рўй берган бўлиши лозим.

Бундай оқибатнинг рўй бермаганлиги одам ўлдиришни тугалланмаган, одам ўлдиришга тайёргарлик ёки унга суиқасд деб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 25-моддасининг тегишли қисми бўйича айбдорни жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

Шахсни одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортишда жиноятнинг тугалланганлиги, жиний қилмиши билан ўлим орасида сабабий боғланишнинг мавжудлигини аниқлаш зарурдир.

Қилмиш ва ўлим ўртасида сабабий боғланишнинг йўқлиги шахсни одам ўлдириш учун жавобгарликка тортишни истисно қилади, мазкур қилмиш жабрланувчининг соғлиғига турли даражадаги шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган моддалардан бири билан квалификация қилинади.

Айбдор ўзи содир этаётган қилмиши натижасида қандай оқибат рўй беришини билиб ҳаракат қилса-ю, аммо унинг иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра жабрланувчи тирик қолса, унинг ҳаракати одам ўлдиришга суиқасд, деб топилади.

Одам ўлдириш, албатта, қонунга хилоф бўлиши керак. Зарурий мудофаа (ЖКнинг 37-моддаси), охири зарурат (ЖКнинг 38-моддаси), буйруқ ёки бошқа вазифани ижро этиш (ЖК 40-моддаси) ҳолатларида шахсни ҳаётдан маҳрум этиш жиноят ҳисобланмайди.

Жабрланувчини унинг илтимосига кўра (тузалмас дардга йўлиққан касалнинг кимдандир ўзини заҳар бериб ўлдиришини илти-

мос қилиши ва ҳоказо) ўлдирган шахс жиноий жавобгарликдан озод қилинмайди.

Дуэлда одам ўлдириш бугунги кунда учрамайди, лекин шундай ҳодиса рўй берса, айбдор қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** одам ўлдириш қасддан ёки эҳтиётсизлик билан содир этилиши, айбнинг шакллари турлича бўлиши мумкин, аммо айб мавжуд бўлиши лозим.

Ушбу қилмиш эгри қасд билан ҳам содир этилиши мумкин.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорининг 5-бандида: «Айбдорнинг қасди тўғрисидаги масалани ҳал қилишда судлар содир этилган жиноят ҳолатларининг барча томонлари йиғиндисини инобатта олишлари ва жумладан, жиноятни содир этиш усули ва қуролини, жароҳатларнинг сонини, характерини, жойлашишини ва бошқа етказилган шикастларни, жиноий ҳаракатларнинг тўхташ сабабларини ва ҳоказо, шунингдек, айбдор ва жабрланувчининг воқеагача бўлган феъл-атворини, уларнинг ўзаро муносабатини, айбдорнинг жиноят содир этилганидан кейинги ҳаракатларининг характерини эътиборга олишлари лозим»<sup>1</sup>лиги кўрсатишган.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатларнинг аниқланиши айбдорнинг қасди билан ўлим ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш имконини беради. Масалан, айбдор шахсга тажовуз қилаётган вақтда ўқотар қуролдан фойдаланиб, яқин масофадан жабрланувчининг юрагини мўлжаллаб ўқ узган, аммо ўлмаган бўлса, айбдорнинг қилмиши баданга шикаст етказиш, деб эмас, балки қасддан одам ўлдиришга суиқасд деб квалификация қилиниши лозим ёки айбдор пичоқ билан жабрланувчининг юрагига, бўйнига ва бошқа ҳаёт учун муҳим аъзоларига кўпгина жароҳат етказса-ю, ўлим рўй бермаса, бу ҳолатлар ҳам айбдорнинг одам ўлдиришга қасд қилганлигидан далолат беради.

Агар айбдор ва жабрланувчи дўстона муносабатда бўлган бўлса, бир-бирини тушунса, аммо маълум бир ҳолатларда, масалан қиз болани рашк қилиш туфайли улардан бири иккинчисига пичоқ билан жароҳат етказса-ю шу вақтнинг ўзида эсини йиғиб олиб, жабрланувчига тез ёрдам кўрсатган, «тез ёрдам» ни чақирган, уни қутқариш учун қон тошширган ва ҳоказо бўлса-да, жабрланувчи етказилган жароҳатлар туфайли ўлган бўлса, барча ҳолатларни эъти-

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 76-бет.*

борга олган ҳолда айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддасида жавобгарлик белгиланган қасддан одам ўлдириш, деб эмас, балки ЖК 104-моддаси 3-қисми билан, яъни жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш, деб квалификация қилинади.

Айбдорни одам ўлдирганлиги учун жавобгар қилиш учун айбдорнинг қасддан ёки эҳтиётсизлик орқали содир этилганлигини аниқлаш зарурдир. Ўлим айбдорнинг қонунга хилоф ҳаракатлари туфайли рўй бермаган бўлса, у ўлим рўй берганлиги учун жавобгарликка тортилмайди. Масалан, Д.Б.Л.лар Қ. нинг номусига тегадилар ва уни дарё бўйида қолдириб кетадилар. Улар кетишганидан сўнг К. ювиниб олиш мақсадида дарёнинг қирғоғига келади ва оёғи сирпаниб сувга тушиб кетиши натижасида чўкиб кетади.

Дастлаб Д.Б.Л. лар гуруҳ бўлиб номуста текканлик ва қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортиладилар. Уларнинг хатти-ҳаракатларида жабрланувчининг ўлими рўй беришига нисбатан қасд ва эҳтиётсизликнинг бўлмаганлиги сабабли Д.Б.Л.ларнинг одам ўлдирганлик учун ҳукм қилинганлиги нотўғридир. Шу муносабат билан юқори турувчи суд томонидан ҳукмнинг одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган қисми бекор қилинган.

Ушбу жиноят **субъектив томондан** унинг содир этилиши мотиви ва мақсадининг аҳамияти кагтадир. Мотив ва мақсад қилмишнинг квалификациясига бевосита таъсир кўрсатади. Номи юқорида айтилган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида: «Содир этилган ҳаракатни тўғри баҳолаш ва жазо тайинлаш учун одам ўлдиришнинг сабаблари, мақсади ва усули муҳим аҳамиятга эга эканлигини назарга олиб, судьялар барча ҳолларда, бу ҳолатларни аниқлашлари зарурдир. Шунинг билан биргаликда ҳукмда судлар томонидан қилинган хулосаларни асословчи аниқ далиллар келтирилиши керак»<sup>2</sup> деб тушунтириш берилган.

Масалан, жиноятнинг ўч олиш, рашк мотиви билан содир этилганлиги аниқланса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддаси 1-қисми билан; одам ўлдириш гараз ниятида, безорилик оқибатидаги мотив билан содир этилган бўлса, қилмиш жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида ЖК 97-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган **живоятнинг субъекти** 13 ёшга тулган ақли расо жисмоний шахсдир; 97-модданинг 1-

<sup>2</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўғрисида* (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, **ДАВЛАТ**

қисмида жавобгарлик белгиланган қасддан одам ўлдиришнинг субъекти 14 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахсдир. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш (ЖК 98-модда); онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЖК 99-модда); зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 100-модда); ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 101-модда); эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (102-модда); ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (103-модда) **жиноятларининг субъекти 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахсдир.**

Одам ўлдириш бўйича жиноят ишлари кўрилаётганида айбдор шахсини, унинг шахсига оид хусусиятларини ва жабрланувчининг хулқ-атворини чуқур ўрганиш зарурдир. Бу ҳол жазо тайинлаш учун эмас, балки жиноятнинг содир этилиш шарт-шароитлари ва мотивини аниқлаш ва демакки, жиноятни тўғри квалификация қилишда ҳам аҳамиятга эгадир. Бу ҳақда Олий суд Пленуми қарорида: «Судлар қасддан одам ўлдирганлик учун жазо тайинлашда айбдорни ижобий ёки салбий томондан таъриф-тавсифловчи маълумотларни аниқлаш жиддий аҳамиятга эга эканлигини назардан четда қолдирмасликлари лозим. Шу баробар, жабрланувчининг шахсига оид маълумотларни, унинг айбдор билан ўзаро муносабатини, шунингдек воқеа содир бўлган вақтдаги хатти-ҳаракатини ҳам текшириши керак.

Судланувчининг руҳий соғломлигига шубҳа бўлган тақдирда суд-руҳиятшунослик экспертизаси ўтказиши, зарурият туғилганида эса шахсни тегишли тиббиёт муассасасига ётқизиб текширтириш тўғрисида экспертиза тайинлаши лозим»,<sup>3</sup> дейилган.

Жиноятни содир этишда бир неча киши иштирок этган бўлса, биргаликда одам ўлдиришга қаратилган ягона қасд билан ҳаракат қилган ва жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш жараёнида бевосита иштирок этган шахсларгина жиноятнинг иштирокчилари, деб топилиши лозим. Агар ўлим бир кишининг ҳаракати натижасида рўй берган бўлса, иштирокчилик белгилари бўлмаган ҳолларда қолган кишилар одам ўлдирганлик учун жавобгар бўлмайдилар. «Бир неча шахс жавобгарликка тортилаётган қасддан одам ўлдириш тўғрисидаги ишларни кўришда судлар ҳар бир судланувчининг жиноятда иштироки характери ва даражасини текширишлари лозим.

<sup>3</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 75-бет.*

Шунинг билан биргаликда одам ўлдириш мақсади билан биргаликда ҳаракат қилган ва жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этишда бевосита қатнашган шахслар жиноятнинг бажарувчилари деб топилиши керак.

Ишгирокчилар томонидан биргаликда жиноят содир этилганда судлар хавфли рецидивист, алоҳида хавфли рецидивист ёки илгари қасддан одам ўлдирган шахслар томонидан одам ўлдиришни кўрсатувчи аломатлар фақат шундай ҳолатларга тегишли бўлган жиноят ишгирокчиларининг ҳаракатларини тавсифлашда эътиборга олинishi кўзда тутмоқлари даркор»<sup>4</sup>. Ижтимоий хавфлилик даражасига қараб Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунининг бир нечта нормаларида одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Аmmo одам ўлдиришдан одам ўлдиришнинг ҳам фарқи бор. Фарзлик туфайли, ўга шафқатсизлик билан, ҳомиладор аёлни ўлдириш, шунингдек зарурий мудофаа, хавфли жиноятчини ушлаш, охириги зарурат ва ҳоказо ҳолатларда одамнинг ҳаётига чек қўйилиши мумкин. Юқоридаги турли ҳолатларни эътиборга олиб, қонун чиқарувчи томонидан одам ўлдирганлик учун турли жиноят-ҳуқуқий моддаларда жавобгарлик белгиланган.

Жиноят қонунига биноан одам ўлдиришнинг қуйидаги турлари мавжуддир:

Одам ўлдиришнинг турлари	
Қасддан одам ўлдириш	
Қасддан айбни оғирлаштирувчи ҳолатларда (ЖК 97-модда 2-қисми)	Оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи ҳолатларсиз (ЖК 97-модда 1-қисми)
Эҳтиётсизликдан	
Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЖК 102-модда)	

<sup>4</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг туплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 76-бет.



**Енгиллаштирувчи ҳолатларда**

Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 100-модда)	Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (ЖК 98-модда)	Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЖК 99-модда)	Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 101-модда)
--	---	--	--

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЖК 103-модда)

**3-§. Қасддан одам ўлдириш  
(ЎЗР ЖК 97-моддаси)**

Жиноят кодексининг 97-моддаси икки қисмдан иборат бўлиб, ушбу модданинг 1-қисмида «оддий» одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган. Албатта, одам ўлдириш «оддий» бўлиши мумкин эмас. Жиноятни ЖК 97-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш инкор усули билан амалга оширилади. Ишда, яъни содир этилган қилмишда ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган одам ўлдирганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларнинг мавжудлиги ва ЖК 98-102-моддаларидаги енгиллаштирувчи ҳолатларнинг **борлиги** аниқланади, агарда юқорида айтилган ҳолатлар бўлмаса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Ўч олиш мақсадида, рашиқ туфайли, тузалмайдиган касални азобдан кутқариш мақсадида жабрланувчининг илтимосига кўра, мушглашиш вақтида ўлдириш, ҳасад, қўрқоқлик ва ҳоказо туфайли содир этилган одам ўлдириш ЖК 97-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасддан ўлдиришдан бошқа барча ҳолатларда ўч олиш мақсадида шахсни ўлдирганлиги учун айбдор ЖК 97-модда 1-қисми билан жавобгарликка тортилади. Дастлаб айтиб ўтилган ҳолатда одам ўлдирганлик ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан квалификация қилинади, бунинг учун одам ўлдириш айнан шахсий муносабатлар туфайли ўч олиш мақсадида содир этилганлигини аниқлаш лозим бўлади.

Шахсий муносабатлар туфайли ўч олиш мақсадида одам ўлдиришдан безорилик оқибатида одам ўлдиришни фарқлаш лозим. Безорилик оқибатида одам ўлдиришга жабрланувчининг аҳамиятга эга бўлмаган ҳаракати (чекиш учун сигарета бермаслик, бирор бир корхонанинг қаерда жойлашганлигини айтмаслик ва ҳоказо) баҳона бўлади ёки у ҳеч бир сабабсиз ҳам амалга оширилади.

Ўч олиш мотиви жабрланувчининг хулқ-атвори, хатти-ҳаракати туфайли бевосита одам ўлдирилишидан олдин ёки анча илгари вужудга келиши мумкин.

Шахсий муносабатлар туфайли бевосита ўлдириш содир бўлишдан аввал ўч олиш мотиви пайдо бўлган ҳолатларда, одам ўлдириш кучли руҳий ҳаяжонланиш ёки зарурий мудофаа чегараларидан четга чиқиш ёхуд ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш туфайли содир этилмаганлигини ҳам аниқлаш лозим.

Рашк туфайли одам ўлдириш ҳам ЖК 97-модда 1-қисми билан квалификация қилинади. Одам ўлдириш мотиви сифатида рашк ўзида ишончсизлик, эгоизм, қаҳр-ғазаб каби унсурларни жамлаган бўлади. Кўпинча рашк туфайли одам ўлдиришга эр ёки хотиннинг хаёлий хиёнат қилганлиги, жабрланувчининг турмушга чиқишга ёки уйланишга розилик бермаганлиги ёки жабрланувчининг никоҳсиз бирга яшаш тўғрисидаги таклифни рад этганлиги сабаб бўлади.

Агар қилмишда ЖК 97-моддаси 2-қисми назарда тутилган оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса, кимнинг айби билан бошланганлигидан қатъи назар уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-модда 1-қисми билан квалификация қилинади.

Уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдирилганида қилмишни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида ёки зарурий мудофаа чегараларидан четга чиққан ҳолда ёхуд эҳтиётсизлик оқибатида қасддан одам ўлдиришдагидек жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатлар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Юқорида айтилган енгиллаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлса, уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдириш ЖК 98, 100, 102-моддаларининг бирортаси билан квалификация қилиниши лозим.

Қилмишни уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдириш деб квалификация қилиш учун фақат уришиш ёки муштлашиш бўлганлигини таъкидламасдан, балки жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ҳақиқий ҳолатларини аниқлаш зарурдир.

Уришиш ёки муштлашиш содир этилган одам ўлдиришнинг бир жиҳати бўлиб, у муайян мотив (безорилик оқибатида, тамагирлик ниятида, рашк, ўч олиш, ҳасад ва ҳоказо туфайли) билан содир этилади.

Одам ўлдирилганида муштлашиш ва уришишнинг ўзи, муайян ҳолатларни эътиборга олмаганда, қилмишни ЖК 97-модда 1-қисми билан квалификация қилиш учун зарурий белги ҳисобланмайди.

ЖК 97-модда 2-қисмида жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган. Ушбу нормада одам ўлдирганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ўн еттита ҳолат назарда тутилган бўлиб, бу рўйхат ўзгармасдир, яъни ЖК 97-модда 2-қисмида кўрсатилган оғирлаштирувчи ҳолат бўлмаса, қилмиш ушбу норма билан квалификация қилинмайди. Аммо ЖК 97-модда 2-қисмида кўрсатилган оғирлаштирувчи ҳолатлардан бирортаси ёки бир вақтнинг ўзида бу ҳолатларнинг бир нечтаси мавжуд эканлиги қилмишни ЖК 97-модда 2-қисми билан квалификация қилиш учун асос бўлади. Жиноят ушбу норма билан квалификация қилинганида, оғирлаштирувчи ҳолатнинг ҳар бири кўрсатилмоғи ва у жазо тайинланаётганида эътиборга олинмоғи лозим.

Жиноят ҳуқуқига оид адабиётларда қасддан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдирганликни квалификация қилиш бўйича турли қарашлар мавжуд. ЖК 97-модда 2-қисмидаги ҳолатлар жиноят таркибининг элементларига кўра таснифланган. Ушбу таснифга биноан биринчи гуруҳга **жиноятнинг объектига** тааллуқли бўлган ҳолатларни киритиш лозим. Бу гуруҳга:

- а) икки ёки ундан ортиқ шахсни;
- б) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни;
- в) ожиз аҳволда эканлиги айбдорга аён бўлган шахсни;
- г) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини ўлдирганлик киради.

Иккинчи гуруҳга кирувчи ҳолатлар одам ўлдиришнинг **объектив томони**га тааллуқли бўлиб, бу гуруҳга:

- д) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда;
- е) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- ж) ўта шафқатсизлик билан;
- з) номуста тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабиий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда одам ўлдириш киради.

Учинчи гуруҳга одам ўлдиришнинг **субъектив томони** билан боғлиқ ҳолатлар:

- и) тамагирлик ниятида;

- к) миллий ёки ирқий адоват замирида;
- л) безорилик оқибатида;
- м) диний таассублар замирида;
- н) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида;
- о) бошқа бир жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида одам ўлдириш киради.

Тўртинчи гуруҳга **жиноятнинг субъектига** тааллуқли ҳолатлар жамланган бўлиб, улар:

- п) бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда;
- р) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- с) ўта хавфли рецидивист томонидан қасддан одам ўлдирилиши ҳолатларини ўз ичига олади.

### **Икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» банди)**

Бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ шахсни ҳаётидан маҳрум қилишнинг ижтимоий хавфлилиги юқоридир. Одам ўлдиришнинг бу тури ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, айбдорда икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш нияти бўлади. Масалан, Семёнов деган шахснинг ўйнаши бўлиб, унинг яна бошқа киши билан учрашиб туриши ҳақидаги гап-сўзлар Семёновнинг қулоғига етади. Кечки пайт Семёнов ўйнашиникига келганида, уларни тўшакда кўради ва у ҳар икки шахсни ўлдиради. Унинг қилмиши суд томонидан ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» банди билан тўғри квалификация қилинади.

ЖК 97-модда 2-қисми «а» бандида назарда тутилган одам ўлдиришни квалификация қилаётганда жиноятчининг ҳаракатлари ягона қасд билан қамраб олинганлиги ва бир вақтда содир этилганлигига эътибор бериш лозим. Икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қасд қилинганлиги, уларни ҳаётдан маҳрум этиш мотивининг бир хил эканлиги жинойий ниятнинг ягоналигидан далолат беради.

Икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қасд қилинганлиги жинойий ниятнинг ягоналигини кўрсатувчи зарурий белгидир. Ягона жинойий ният билан қамраб олинган, турли вақтларда содир этилган одам ўлдиришни икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш, деб топип учун тўғри қасднинг мавжудлигини аниқлаш лозим бўлади. Бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ кишини ўлдириш нафақат тўғри қасд, балки эгри қасд билан ҳам содир этилиши мумкин.

Икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш бир вақтда содир этилмаган ва ягона қасд билан қамраб олинмаган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-модда 2-қисми «а» банди билан квалификация қилинмайди.

Бир кишини ўлдирганлик ва иккинчи кишининг ҳаётига суиқасд тугалланган жиноят (икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш) ҳисобланмайди. Чунки айбдорнинг икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қаратилган қасди унинг ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра амалга ошмай қолди. Бундай ҳолларда жиноятни ЖК 97-модда 2-қисми тегишли банди ёки ЖК 97-модда 1-қисми ва 25-модда, 97-модда 2-қисми «а» банди билан квалификация қилиш лозим.

Агар айбдор бир кишини ўлдиришга қасд қилган бўлса-ю, ўзининг эҳтиётсизлиги орқасида иккинчи шахсни ҳаётдан маҳрум этса, қилмиш жиноятларнинг жами бўйича, яъни қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-модда 1 ёки 2-қисми) ва эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЖК 102-моддаси) билан квалификация қилинади.

Қилмишда икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш ва ЖК 97-модда 2-қисмида кўзда тутилган бошқа ҳолатлар ҳам мавжуд бўлса, айбдорнинг қилмиши ўша бандларнинг барчаси билан квалификация қилинади ва бу жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

### **Ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди)**

Жиноятни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиш учун аёлнинг ҳомиладорлиги айбдорга аввалдан маълум бўлганлигини аниқлаш зарур.

Юқорида айтилган Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарориди: «ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «б» банди ўлдирилган аёлнинг ҳомиладорлик муддати ва ҳомиланинг келажақда яшаш қобилиятидан қатъи назар қўлланилади. Бундай ҳолда жавобгарлик жабрланувчининг ҳомиладор эканлигини айбдор билган тақдирдагина юзага келади»<sup>5</sup>, дейилган.

Аён бўлган, деганда, айбдорнинг аёлнинг ҳомиладорлигини билганлиги тушунилади. Айбдор ҳомиладорликнинг охириги ойларида аёлнинг гавда тузилишига қараб, унинг ҳомиладорлигини тўла аниқлаши мумкин. Ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида уни билиш

<sup>5</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами (1991-1997), 1-жилд. Т., Шарқ, 1997, 77-бет.*

мураккаброқ, бироқ бу ҳақида айбдор жабрланувчининг ўзи, ота-онаси, дугоналари ва ҳоказолардан эшитган бўлиши мумкин.

Қилмишни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилишнинг зарурий шарти айбдор томонидан аёлнинг ҳомиладорлигини била туриб ўлдирилганлиги ҳисобланади.

Жиноятни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилишда ҳомиладорлик муддати аҳамият касб этмайди.

Агар одам ўлдириш тамагирлик ниятида, безорилик оқибатида ёки бошқа мотивлар билан содир этилган бўлса, айбдор фақат ЖК 97-модда 2-қисми «б» банди билан эмас, балки ушбу модданинг тегишли бандлари билан ҳам жавобгарликка тортилиши керак.

### **Ожизлиги айбдорга аён бўлган шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди)**

Айбдор ожизлиги ўзига аён бўлган шахсни қасддан ўлдирса (онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдиришдан ташқари), унинг қилмиши ЖК 97-модда 2-қисм «в» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ожизлик деганда — жабрланувчининг руҳий ёки жисмоний томондан ночорлиги туфайли, айбдор томонидан ўзининг ҳаётига қилинаётган тажовузни қайтара олмаслиги тушунилади.

«Айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди бўйича тавсиф қилганда жабрланувчининг ожиз аҳволи деб унинг жисмоний ёки руҳий ҳолати (жисмоний камчилиги, балоғат ёшидаллиги, руҳий жиҳатдан носоғломлиги, касал ёки ҳушсиз аҳволдалиги ва ҳоказо) туфайли унга нисбатан содир этилаётган ҳаракатларнинг моҳияти ва мазмунини англаб етмаган ёки ўзининг хатти-ҳаракатларини бошқара олмаган ҳолатда бўлиши ва айбдор жабрланувчининг шу аҳволда эканлигини билишлиги лозим.

Жабрланувчи ўзининг атрофдаги вазиятни англаб етмайдиган даражадаги алкоғолдан ёки гиёҳвандликдан мастлиги уни ожиз аҳволда бўлган деб тан олинishi мумкин, бунда жабрланувчини ким бу аҳволга дучор этгани аҳамиятга эга эмас»<sup>6</sup>.

Ҳаётларига бўлган тажовузни бартараф эта олмасликларини эътиборга олиб, ёш боланинг, кекса кишининг ўлдирилганлигини, жабрланувчини ухлаб ётганида, қаттиқ маст ҳолатида ёки руҳий касал кишини била туриб ўлдирганлик ҳам ЖК 97-модда 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши зарур.

<sup>6</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т, Шарқ, 1997, 77-бет.*

Жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб содир этилган одам ўлдиришни квалификация қилишда жиноятнинг мотивларига эътибор бермоқ керак. Шахснинг ожизлигини била туриб, уни ўлдириш, яъни тамагирлик ёки безорилик оқибатида, ўта шафқатсизлик билан ва ҳоказо мотивлар билан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши бу мотивлар кўрсатилган бошқа бандлар билан ҳам квалификация қилинади.

**Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасддан ўлдириш  
(ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди)**

Одам ўлдиришнинг бу турида жабрланувчининг ўлими унинг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажаришдек ижтимоий фойдали фаолияти билан боғлиқ ҳолда рўй беради.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг аввал зикр этилган қарориди: «Жабрланувчининг хизмат ёки фуқаролик бурчини амалга оширишдаги қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш мақсадида, шунингдек, бундай фаолиятнинг бажарилиши муносабати билан ўч олиш ниятида содир этилган одам ўлдириш ҳаракатлари «г» банди билан квалификация қилиниши керак»лиги тушунтирилган.

Жабрланувчининг хизмат ёки фуқаровий бурчини бажариши муносабати билан ундан ўч олиш мақсадида қасддан ўлдирганлик ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши керак.

Шахснинг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ёки унинг қонуний талабига тўсқинлик қилиш мақсадида ўлдирилишининг мотиви аниқланмаган ҳолларда ҳам жиноятчи ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан жавобгарликка тортилади. Яқин қариндошлар деганда, жабрланувчи билан қариндошлик муносабатларида бўлган шахслар, яъни ота-она, ака-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, шу жумладан фарзандликка олинганлар, неваралар, шунингдек, эр-хотиннинг ота-онаси, ака-ука ва опа-сингиллари тушунилади.

Одам ўлдиришнинг ушбу турида мансабдор шахс, ҳокимият вакили, шунингдек ҳар қандай шахс (ишчи, қоровул ва ҳоказо) жабрланувчи бўлиши мумкин.

Хизмат вазифасини бажариш деганда, ҳар қандай муассаса, корхона ва ташкилотда хизмат бўйича юклатилган вазифани бажараётган ҳар қандай шахснинг фаолияти тушунилади.

Фуқаролик бурчини бажариш деганда, фуқаронинг ҳар қандай қонуний фаолиятини тушунмоқ лозим. Булар ўзига юклатилган жамоат ишлари, жамият ёки айрим фуқароларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган, яъни ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш, жиноят тўғрисида хабар бериш, гувоҳлик бериш ва ҳоказо ҳаракатлар бўлиши мумкин.

Қонунга биноан ҳаракат қилган шахсни ўлдирганлик ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши лозим. Жабрланувчининг қонунга хилоф ҳаракатлари, яъни хизмат вазифасини суистеъмол қилиши, айбдор шахсга нисбатан ҳокимият ваколати доирасидан четга чиқиши натижасида ўлдирилган бўлса, у ҳолда айбдор шахсни ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан жавобгарликка тортиб бўлмайди. Одам ўлдирганликни ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиш учун жиноятнинг жабрланувчи хизмат вазифасини бажараётган ёки бошқа вақтда содир этилганлигининг аҳамияти йўқ. Бунда одам ўлдириш айнан жабрланувчининг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан содир этилганлигини аниқлаш зарурдир.

Шахсни ёки унинг яқин қариндошларини ўлдирганлик учун жавобгарлик жабрланувчи томонидан ўзининг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажаришга қаратилган у ёки бу ҳаракатлар қачон бажарилганидан қатъи назар, вужудга келади ва одам ўлдириш ўз хизмат бурчини бажарганлиги учун жабрланувчидан ўч олиш мақсадида содир этилганлигини аниқлаш муҳимдир.

Жабрланувчини хизмат ёки фуқаролик бурчини ўташи муносабати билан қасддан ўлдиришдан одам ўлишига сабаб бўлган терроризм (ЖК 155-модда 3-қисми «а» банди)ни фарқлаш лозим.

ЖК 97-модда 2-қисми «г» бандида жавобгарлик белгиланган одам ўлдириш жабрланувчилардан бирор нарса талаб қилинмасдан содир этилади. Терроризмда жабрланувчи террорист томонидан қўйилган талабларни бажармаганидан сўнг ўлдирилади ва айбдорнинг қилмиши ЖК 155-модда 3-қисми «а» банди билан квалификация қилинади.

### **Қасддан бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli бўлган усулда одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди)**

Одам ўлдиришнинг ушбу тури содир этилганида айбдорнинг қасди бир кишини ҳаётдан маҳрум этишга қаратилган бўлади, аммо айбдор қилмишни содир этаётганида бошқа шахсларнинг ҳаёти



учун хавф туғилади. Жиноятни бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда қасддан одам ўлдириш, деб квалификация қилиш учун айбдорнинг шахсни ҳаётдан маҳрум қилиш учун қўллаётган усули бошқа шахсларнинг ҳаётига хавф туғдиришини англаганини аниқлаш лозим. Кўпинча ушбу турда одам ўлдириш усули жиноят қуролининг хусусияти билан аниқланади.

Одам ўлдиришни ЖК 97-модда 2-қисми «д» банди билан квалификация қилиш учун жиноятнинг содир этиш усулини аниқлаш зарур. Бундай усулга: кўпчиликка, тураржойда, транспортда ёки одамлар тўпланиб турган жойда тартибсиз равишда ўқ узиш, портлатиш, одамлар бор бўлган уйни ёқиб юбориш натижасида одам ўлдириш, қудуқдаги сувни заҳарлаш ва ҳоказолар киради. Аммо одам ўлдириш усулининг хавфлилиги мавҳум (абстракт) эмас, балки содир этилган жиноятнинг аниқ ҳолатидан келиб чиққан ҳолда аниқ баҳоланмоғи лозим. Масалан, ҳеч ким бўлмаган жойда шахсни портлатиш ёки транспорт воситаси билан босиб кетиш натижасида ҳаётдан маҳрум қилганлик ЖК 97-модда 2-қисми «д» банди билан квалификация қилинмайди, чунки бу ҳолатларда айбдорнинг хатти-ҳаракати бошқа шахсларнинг ҳаёти учун реал хавф туғдирмайди.

Ҳақиқатан ҳам бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавф мавжуд бўлганида ва шу шароитда бошқаларни ҳаётдан маҳрум қилиш мумкинлиги кўриниб турганидагина ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди бўйича жавобгарлик вужудга келади.

Қасддан одам ўлдиришни бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда содир этилган, деб топиш учун айбдорнинг ўзи танлаган усул нафақат бир кишининг, балки бошқаларнинг ҳаёти учун ҳам хавфли эканлигини англаганлигини аниқлаш зарур бўлади.

Кўп шахсларнинг ҳаёти учун хавфли усулда одам ўлдириш вақтида бошқа шахсларга жароҳат етказилган бўлса, қилмиш жиноятларнинг жами бўйича ЖКнинг баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган моддалари билан ҳам квалификация қилинади. Агар жиноят натижасида бошқа шахслар ҳам ўлган бўлса, айбдор эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган моддаларнинг жами бўйича жавобгар бўлади.

### **Оммавий тартибсизликлар жараёнида одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «е» банди)**

Ушбу турдаги одам ўлдиришнинг ижтимоий хавфлилиги шундаки, айбдор оммавий тартибсизликлар вақтидаги тартибсизлик,

олаговурдан фойдаланиб жиноятни содир этади. Жиноятчилар оммавий тартибсизлик вақтида одам ўлдиришни содир этаётган вақтда ҳаёсизларча, сурбетларча ҳаракат қиладилар ва ўз қилмишлари тартибсизлик қилаётган тўда томонидан содир этилган деб ҳисобланади, деб ўйлайдилар. Оммавий тартибсизликлар – бебош тўданинг қиргин қилиш, ўт қўйиш, бузиш, мулкни нобуд қилиш, шахсга қарши зўрлик ишлатишга қаратилган хатти-ҳаракати. Ушбу жиноятнинг субъекти бир вақтнинг ўзида оммавий тартибсизликларнинг ҳам ташкилотчиси ёки фаол иштирокчиси бўлса, унинг қилмишлари жиноятларнинг жами – ЖК 244-моддаси ва ЖК 97-моддаси 2-қисми «е» банди билан квалификация қилиниши лозим. Одам ўлдириш айнан оммавий тартибсизликлар бўлаётган вақтда содир этилганидагина айбдорнинг қилмиши ушбу банд билан квалификация қилинади.

### **Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» банди)**

Ўта шафқатсизлик шахснинг раҳмсизлиги, ахлоқсизлигидан далолат беради.

ЖК 97-модда 2-қисми «ж» бандида оддий шафқатсизлик эмас, балки ўта шафқатсизлик ҳақида гап боради. Одам ўлдириш ҳамма вақт ҳам шафқатсизликдир. Ўта шафқатсизлик нималарда намоён бўлади? У энг аввало жиноятни содир этиш усулида намоён бўлади.

Ўта шафқатсизлик деганда, жабрланувчини ўта қийнаб ҳаётдан маҳрум этиш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорида: «жуда раҳмсизликнинг белгилари, жумладан жабрланувчини ҳаётидан маҳрум этишдан олдин ёки одам ўлдириш жараёнида қўлланилган қийнаш, азоблаш ёки ўликни таҳқирлаш ҳолларида, шунингдек, одам ўлдириш айбдор томонидан атайлаб жабрланувчини қаттиқ азоблаш усули билан содир этилганда (жуда кўп миқдорда жароҳат етказиш, азоблайдиган заҳар бериш, инсонни тириклигича ёқиб юбориш, узоқ муддат озиқ-овқат, сув бермаслик ва ҳоказолар) намоён бўлади. Шунингдек, айбдор ўзининг ҳаракатлари билан уларга азоб-уқубат бераётганини англаган ҳолда жабрланувчини жуда яқин кишиларининг кўз олдида ўлдирганида жуда раҳмсизлик аломатлари ифода бўлиши мумкин. Жиноятни яшириш мақсадида ўликни йўқ қилиш ёки бўлақларга бўлиш одам ўлдиришни

жуда раҳмсизлик билан тавсиф қилиш учун асос бўладиган ҳолатлар сифатида қаралиши мумкин эмас»<sup>7</sup>. Марҳумнинг жасадида бир нечта жароҳатларнинг борлиги уни шафқатсизларча азоблаб ўлдирилган деб топиш учун асос бўла олмайди, бундай ҳолда жароҳатларнинг айбдор томонидан қасддан ўлдириш вақтида ёки жабрланувчига ўлишидан аввал азоблаш, қийнаш мақсадида етказилганлигини аниқлаш зарур.

Агар «жабрланувчи томонидан қилинган ноқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат туфайли тўсатдан юз берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ёки зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб содир этилган одам ўлдиришни Жиноят кодексининг 98 ёки 100-моддаси билан тавсиф қилиниши кераклиги эътиборга олишлари лозим»<sup>8</sup>.

Болаларни ота-онаси ёки яқин қариндошлари олдида ўлдириш ҳам ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш, деб ҳисобланади. Ухлаб ётган кишини ўлдирганлик учун айбдор ушбу банд билан жавобгарликка тортилмайди, чунки жабрланувчи ўзининг ўлдирилаётганлиги фактини англамайди. Шафқатсизлик тиббий эмас, балки ижтимоий тушунчадир, шу сабабдан қилмишнинг ўта шафқатсизлик билан содир этилганлиги тўғрисида эксперт хулосасига эҳтиёж йўқ.

**Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб  
ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ  
ҳолда қасддан одам ўлдириш  
(ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «з» банди)**

Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда қасддан одам ўлдириш деганда, номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш жараёнидаги ўлдириш, шунингдек, жабрланувчини, номусга тегиш пайтида қаршилик кўрсатганлиги учун ўч олиш важдан ўлдириш тушунилади. Бунда иккита мустақил жиноят содир этилишини ҳисобга олиб, қилмишни ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «з» банди ва ЖК 118 ёки 119-моддалари бўйича квалификация қилиш керак бўлади.

Айбдор қасддан одам ўлдириш билан бир қаторда номусга тегишни содир этган (118-модда) ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондирган (119-модда) ҳолларда жиноят ЖК 97-модда 2-қисмининг

<sup>7</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 78-79-бетлар.*

<sup>8</sup> *Кўрсатилган манба, 79-бет.*

«з» банди бўйича квалификация қилиниши зарур. Номуста тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда қасддан одам ўлдириш — номуста тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш жараёнида ёш болаларнинг аъзолари ва тўқималари эзилиб-узилиб кетиши сабабли асфикция натижасида ўлиши ёки шу жиноятларни яшириш мақсадида азоблаш (заҳарлаш) ва бошқа шу кабилар натижасида содир этиладиган ўлдириш ёхуд аёлнинг жинсий эркинлиги ёки жинсий дахлсизлигига тажовуз қилиш пайтида қаршилик кўрсатганлик учун ўч олиш важидадан ўлдиришдир.

Некрофилия (мурдаларга ҳирс қўйиш) мақсадида одам шафқатсиз равишда ўлдирилиши ҳам мумкин. Некрофилия — мурдалар билан жинсий алоқа қилиш кўринишидаги шахвоний телбалик, жинсий бузукликдир. Бундай ҳолларда жиноий қилмиш жиноятлар жами бўйича, ўлдириш ва номуста тегиш ёхуд жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш деб квалификация қилинади.

Агар ўлдириш номуста тегишдан кейин узоқ вақт ўтгач содир этилса, у ЖК 97-модда 2-қисмининг «з» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бир гуруҳ шахслар томонидан номуста тегилган жабрланувчи жиноят ишгирокчиларидан бири томонидан, бироқ қолган ишгирокчиларнинг розилиги билан ўлдирилган бўлса, номуста тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда одам ўлдирилганлик учун барча ишгирокчилар жавобгар бўлишлари керак.

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш деганда (ЎзР ЖК 97-модда 2-қисмининг «и» банди) — ҳар хил моддий наф (пул, мол-мулк, мулкий ҳуқуқлар, уй-жой майдонида бўлган ҳуқуқ ва ҳоказо) олишга қаратилган ниятда ёки моддий сарф-харажатлардан, қарзни, алиментни тўлашдан қутулиш истагида ёхуд бошқа тамагирлик ниятида содир этилган ўлдиришдир, масалан, жабрланувчининг анча кўп ҳақ тўланадиган лавозимини эгаллаш учун ҳақ эвазига одам ўлдириш ва ҳоказолар тушунилади.

Жабрланувчи ким бўлишидан қатъи назар, яъни мол-мулкнинг (бошқа бойликларнинг) эгаси ёки ўзида мол-мулк турган шахс ёки мол-мулк сақлаш учун бериб қўйилган шахс бўлишидан қатъи назар, одам ўлдириш тамагирлик ниятида содир этилган деб топилади.

Ўлимидан кейин бирон-бир мулкий тусдаги ҳуқуқларини айбдор ўз қўлга киритиш мақсадида ўлдирилган шахс ҳам жабрланувчи бўлиши мумкин.

Ўзи ёки бошқа шахсларнинг манфаатини кўзлаб моддий наф кўриш ёки шахс бирон-бир моддий сарф-харажатлар қилишдан

кутулиш мақсадида содир этилганлигидан қатъи назар, одам ўлдириш тамагирлик ниятида содир этилган, деб ҳисобланади.

Агар одам ўлдириш, биринчидан, ҳужум қилиб, иккинчидан, мол-мулкни эгаллаш мақсадида, учинчидан, мол-мулкни эгаллаш ўлдиришни содир этиш пайтида ёки бевосита кейин содир этилган бўлса, бунда тамагирлик ниятидаги ўлдириш ва босқинчилик жиноятларнинг жами мавжуд бўлади (ЎЗР ЖК 97-модда 2-қисмининг «и» банди ва ЖК 164-моддаси). Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорида: «Агарда босқинчилик жараёнида қасддан одам ўлдирилса, содир этилган жинойий ҳаракатни қайд этилган жиноятлар йиғиндиси била тавсиф қилмоқ даркор, чунки 97-модда 2-қисмининг «и» банди босқинчиликни ўз ичига қамраб олмайди»<sup>9</sup> деб айтилган.

Тамагирлик одам ўлдиришнинг сабаби сифатида ўлдиришдан олдин пайдо бўлган бўлиши керак. Агар айбдор одам ўлдиришни бошқа сабабларга кўра, масалан ўч олиш, рашк туфайли содир этса, сўнгра жабрланувчининг мол-мулкни эгаллаб олса, унинг ҳаракатларини қасддан одам ўлдириш сифатида ЎЗР ЖК 97-моддаси 1-қисми ва ЖК 169-моддаси билан квалификация қилиш зарур. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорида: «Айбдорнинг ҳаракатларини «и» банди билан тавсиф қилишда судлар, одам ўлдириш жинояти фақат қандай бўлмасин моддий манфаатга эга бўлиш нияти айбдорда жабрланувчини ҳаётидан маҳрум этишдан олдин юзага келган ҳоллардагина ғараз мақсадда содир этилган, деб танилишини эътиборга олишлари керак. Агарда бундай ният одам ўлдирилгандан сўнг пайдо бўлган бўлса, унинг ҳаракатларини тегишлича одам ўлдириш ва ўғирлик деб тавсиф қилиш лозим бўлади»<sup>10</sup>, — дейилган.

Чунончи, И.Тошматов Комилов билан даҳанаки жанжал чиқарди, кейин бу муштлашувга айланди. Тошматов Комиловни у йиқилиб, ўлиб қолгунча урди. Комилов йиқилаётганида унинг ҳамёни ерга тушади, унда талайгина пул бор эди. Одам ўлдиришни содир этганидан кейин И.Тошматов ҳамённи кўриб қолади ва уни ўзиники қилиб олади. Дастлаб, И.Тошматовнинг ҳаракатлари тамагирлик ниятидаги одам ўлдириш ва босқинчилик ҳужуми сифатида нотўғри квалификацияланган эди. Кейинчалик, ЎЗР Олий суди унинг ҳаракатларини муштлашиш жараёнида содир этилган одам ўлдириш (ЖК 97-моддасининг 1-қисми)

<sup>9</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 79-бет.*

<sup>10</sup> *Кўрсатилган манба. 80-бет.*

ва ўғирлик содир этиш (ЖК 169-модда) деб, қайтадан тўғри квалификация қилди. Негаки, Комиловнинг ўлимига қадар Тошматовда унинг пулларини эгаллаб олиш нияти бўлмаган, пулларни эгаллаб олиш нияти жабранувчининг ўлиmidан сўнг пайдо бўлган.

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш айбдор эгаллаб олишни хоҳлаган моддий қимматликлар ёки бошқа бойликларни олгани ёки олмаганидан қатъи назар ўлим юз берган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

### **Миллий ёқд ирқий адоват замирида содир этилган қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «к» банди)**

Жабранувчининг у ёки бу миллатга, ирққа мансублиги билан боғлиқ ҳолда, у ёки бу ирқ вакилларининг ҳаёт тарзи, турмуши, оила қуриш тарзи, маданияти, урф-одатларини хуш кўрмаслик ёки улардан нафратланиш туфайли қотиллик содир этилган ҳолларда одам ўлдириш ЖК 97-модда 2-қисми билан «к» банди бўйича квалификация қилинмоғи лозим.

Бошқа важдар (тамагирлик, рашк, ўч олиш ва бошқа шу кабилар)га кўра у ёки бу миллат, ирқ вакилининг ҳаётига тажовуз қилиш ЎзР ЖК 97-модда 2-қисмининг «к» банди бўйича жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Шуни назарда тутиш керакки, одам ўлдиришда миллатчилик, ирқчилик сабабларининг мавжуд бўлиши айна пайтда субъектда бошқа: тамагирлик, безорилик ниятларининг мавжуд бўлганлигини истисно этмайди. Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмишларини ЎзР ЖК 97-модда 2-қисмининг «к» банди ва 97-модданинг тегишли банди билан квалификация қилиш зарур.

### **Безорилик оқибатида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди)**

ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «л» банди билан «Айбдорнинг атрофдагиларга ўзини қарши кўйиш, уларга илтифотсизлигини намойиш этиш истаги билан жамоат тартибини ошқора менсимаган ҳолда жамиятта нисбатан очикдан-очик ҳурматсизлик қилиш, жамоат тартибини ва ахлоқ қоидаларини кўпол равишда бузиш орқасида қасддан одам ўлдириш ҳаракатларини «л» банди билан тавсиф қилиш керак. Ташқаридан қараганда безорилик туйғулари би-

лан одам ўлдириш кўпинча сабабсиз ёки одам ўлдиришга арзимас баҳонани сабаб қилиб содир этилади»<sup>11</sup>.

ЖК 97-модда 2-қисми «л» бандида жавобгарлик назарда тутилган қилмишни содир этганлик учун жавобгар деб топишда жиноят содир этилган жой (масалан, жамоат жойи)нинг аҳамияти йўқ. Жиноятни квалификация қилишда безорилик ўлдиришга қасд қилишни келтириб чиқарган асосий ва бевосита сабаб бўлганини аниқлаш муҳимдир.

Қилмишни ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «л» банди билан квалификация қилишнинг зарур шарти одамнинг безорилик оқибатида ўлдирилганлигидир. Безорилик оқибатида одам ўлдирган айбдор бошқа кишини ўлдиришдан ёхуд жамоат тартибини одам ўлдириши мумкин бўлган тарзда кўпол равишда бузиш ва жамиятга нисбатан ҳурматсизлик қилишдан роҳатланади.

Шахснинг қасддан жанжал пайтида, совуқ муносабатлар туфайли, мушглашиш чоғида ўлдирганлигини ҳам, ҳатто бунда жамоат тартиби бузилган бўлса ҳам, безорилик оқибатидаги одам ўлдириш деб ҳисоблаш мумкин эмас.

Безорилик оқибатида одам ўлдирилганида бошқа мотивлар: рашк, ўч олиш, нафрат, ҳасад сингарилар ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда ана шу мотивларни фарқлаш ва улардан қайси бири жиноятни содир этишда устунлик қилганлигини, қайси мотив устун бўлганлигини аниқлаш муҳимдир. Юқоридагиларга асосланиб айбдорнинг қайси банд билан жавобгарликка тортилиши масаласи ҳал қилинади.

«Рашк орқали, ўч олиш мақсадида ва бошқа шахсий муносабатлар замирида юзага келган қасддан одам ўлдириш, уларнинг қаерда содир этилишидан қатъи назар «л» банди билан тавсиф қилинмаслиги керак»<sup>12</sup>.

Безориликни рашк ва ўч олишдан фарқлаш учун бу мотивларнинг табиати турлича эканлиги инobatта олинмоғи лозим. Чунonчи, агар безорилик нияти жамоат тартибига қарши қаратилган ва айбдорнинг жабрланувчини менсимаслигида ифодаланса, рашк ва ўч олиш мотивлари айбланувчи ва жабрланувчи ўртасидаги жиноят содир этишдан аввалги шахсий муносабатлар ҳисобланади.

Агар безорилик оқибатида одам ўлдириш жараёнида айбдор жамоат тартибини бузган бўлса, унинг қилмишлари жиноятларнинг

<sup>11</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами, (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 80-бет.

<sup>12</sup> Кўрсатилган манба. 80-бет.

жами бўйича ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «л» банди ва ЖК 277-моддаси билан квалификация қилиниши керак.

### **Диний таассублар замирида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «м» банди)**

У ёки бу дин ёхуд диний таълимотта эътиқод қилувчи шахсларни ана шу эътиқоди учун улардан нафратланиш, газабланиш мотиви билан ўлдирганлик ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «м» банди билан квалификация қилиниши керак. Диний таассублар замирида детанда, диний мугаассибликка асосланган, диний ғояларга кўр-кўрона, ашаддий берилиб кетиш, турмушда уларга оғишмай риюя этишга интилиш, ғайридинлар ва бошқача фикрловчиларга муро-сасизлик тушунилади.

### **Киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди)**

Одам ўлдириш одамнинг аъзоларини беморга кўчириб ўтказиш учун, илмий ёхуд бошқа мақсадлар учун ажратиб олиш мақсадида содир этилган бўлса, айбдор ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «н» банди билан жавобгарликка тортилади.

Шахс тириклигида унинг розилигини олмасдан туриб ёки унинг яқин қариндошларининг розилигисиз мурданинг аъзоларини ёки тана қисмларини ажратиб олиш ЎзР ЖК 133-моддаси билан квалификация қилинади.

Ҳақ эвазига (ёлланган қотиллик) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида одам ўлдирилганида айбдорнинг қилмишини ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «н» ва «и» банди билан квалификациялаш зарур. Жабрланувчи аъзоларидан кесиб олиб трансплантат сифатида ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш (масалан, жабрланувчини тиббий операция ниқоби остида алдаш, наркоздан фойдаланган ҳолда куч ишлатиш ва ҳоказо) натижасида жабрланувчи ўлимининг юз берганлиги жиноятни ЖК 97-модда 2-қисми «н» банди билан квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.



**Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир  
этилишини осонлаштириш мақсадида  
қасддан одам ўлдириш  
(ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» банди)**

Одам ўлдиришнинг бу турини тавсифлашда у фақат тўғри қасд билан содир этилишини таъкидлаш керак. Аксарият ҳолларда, одам ўлдиришнинг бу тури мол-мулкни эгаллаб олишни енгиллаштириш, содир этилган жиноятни яшириш; гувоҳларни йўқотиш, илгаридан содир этилган жиноят учун жавобгарликдан қутулиш учун содир этилади.

Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадидаги одам ўлдириш жиноятларнинг жами бўйича, яъни ЖК 97-модда 2-қисми «о» банди ва жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли бошқа моддаси билан квалификация қилиниши лозим. «Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида одам ўлдириш алоҳида жиноят сифатида тавсиф қилиниши лозим. Масалан, босқинчилик жиноятини содир этишни осонлаштириш ёки яшириш мақсадида содир этилган қасддан одам ўлдириш Жиноят кодекси 97-моддаси 2-қисмининг «о» банди ва ЖК 164-моддаси билан тавсифланиши лозим»<sup>13</sup>.

Агар жабрланувчи томонидан хабар берилган бўлса ва айбдор жиноятни содир этаётганида бундан хабардор бўлса, унинг қилмиши — ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ўлдириш ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «г» банди билан квалификация қилинади. Бундай ҳолларда айбдор янги содир этилган жиноятни яширишга уринмаслиги боис, жиноят ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга маълум бўлиб қолади.

Бундай ҳолларда, айбдор ўз фуқаролик бурчини бажарганлиги учун ўч олиш мақсадида жабрланувчини ўлдиради.

ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «о» бандида назарда тутилган одам ўлдиришни тамом бўлган жиноят деб топиш учун айбдор одам ўлдириш натижасида бошқа бирор жиноятни яширганлиги ёки унинг содир этилишини осонлаштирганлиги талаб қилинмайди, шу мақсадда одам ўлдирилганлигининг аниқланганлиги кифоядир.

Айбдор бирор жиноятнинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида бошқа жиноятни содир этишга улгурмаган ҳолларда, у ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «о» банди ва бошқа жиноятни

<sup>13</sup> Курсатилган манба. 80-бет.

содир қилишга тайёргарлик кўрганлик учун жавобгарликка тортилади.

**Бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан  
ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаган  
ҳолда қасддан одам ўлдириш  
(ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди)**

Одам ўлдириш икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан содир этилганида айбдорларнинг қилмиши ЎЗР ЖК 97-модда 2-қисми «п» банди билан квалификация қилиниши зарур.

Одам ўлдириш тўғрисида жиноят ишгирокчиларининг олдиндан келишуви жиноятни ушбу моддага биноан квалификациялаш учун аҳамият касб этмайди. Одам ўлдиришни ЖК 97-модда 2-қисми «п» банди билан тўғри квалификация қилиш учун жиноятнинг барча ишгирокчилари жабрланувчини ўлдиришга қасд қилганлигини аниқлаш зарур. Одам ўлдириш учун ягона қасд билан биргаликда ҳаракат қилган ва жабрланувчини ўлдириш жараёнида бевосита ишгирок этган шахсларни жиноятнинг ижрочилари, деб эътироф этиш керак бўлади.

Агар бир гуруҳ шахслар томонидан жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказилсаю, гуруҳ аъзоларидан бири, қолган ишгирокчиларнинг ҳаёлига келмагани ҳолда, уни қаттиқ уриб ўлдирган бўлса, унинг бу ҳаракати ЎЗР ЖК 97-модда 2-қисми «п» банди билан квалификация қилинмайди.

Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмишини содир этилган жиноятнинг мотивини инобатга олган ҳолда, одам ўлдириш деб, жиноятнинг қолган ишгирокчиларининг қилмишини эса бир гуруҳ шахслар томонидан жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиш деб квалификация қилиш лозим.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жиний фаолият олиб бориш учун олдиндан гуруҳга бирлашиши уюшган гуруҳ деб топилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг қарорида: «Жиноят кодекси 97-моддаси 2-қисмининг «п» банди диспозициясида кўрсатилган уюшган гуруҳ деб унинг барқарорлигини, унда ташкилотчининг бўлишини, одатда, бир неча жиноятни содир этиш мақсадида тузилганлигини, жиноятни амалга ошириш режаси ва йўл-йўриғи ишланганлигини, ҳар бир ишгирокчи ўртасида вазифалар тақсимланганлигини, техника билан таъминланганлигини,

жиноятни яшириш чоралари кўрилганлигини, умумий интизомга ва жинорий гуруҳ танкилотчисининг кўрсатмаларига итоат қилиниши ва ҳоказоларни тушуноқ лозим»<sup>14</sup>.

Одам ўлдириш уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган тақдирда айбдорнинг қилиниши ЎЗР ЖК 97-модда 2-қисми «п» банди билан квалификация қилиниши зарур.

Одам ўлдиришни уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда содир этилган, деб топиш учун содир этилган жиноят натижасида уюшган гуруҳ аъзолари бирор-бир манфаат кўрган бўлишлари лозим, бевосита одам ўлдирган шахс уюшган гуруҳнинг аъзоси бўлмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолда жиноятчиларда уюшган гуруҳнинг манфаатларини кўзлаб жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш нияти бўлганлигини аниқлаш муҳимдир.

Одам ўлдиришнинг бу турини содир этиш мотивлари тамагирлик, жабрланувчидан ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ўч олиш, бошқа кишилар ҳаёти учун хавфли усулда одам ўлдириш ва ҳоказо ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, асосий мотив – уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда одам ўлдирилганини аниқлаш муҳимдир. Одам ўлдиришни квалификация қилишда барча жазони оғирлаштирувчи ҳолатларни кўрсатиш ва жазо тайинлашда уларни инобатга олиш зарурдир.

### **Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «р» банди)**

Айбдор иккинчи марта одам ўлдирган ва илгари ҳам одам ўлдирганлиги учун судланмаган бўлса, жиноят такроран содир этилган деб топилади.

Агар одам ўлдиришда айбдор бўлган шахс жиноятни содир этганлик учун илгари судланган бўлса, одам ўлдириш хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб квалификация қилинади.

Айбдор илгари тамом бўлган одам ўлдиришни содир этганми ёки унга суиқасд қилганми, у шу жиноятнинг ижрочиси ёки иштирокчиси бўлганми, бундан қатъи назар, одам ўлдириш такрорий ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилганлиги аломатига кўра квалификация қилиниши лозим.

<sup>14</sup> Кўрсатилган манба. 80-81-бетлар.

Одам ўлдиришдан олдин терроризм, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳаётига тажовуз қилиш ва ҳоказо жиноятлар содир этилган бўлса, қилмиш такроран одам ўлдириш деб топилиши керак.

Агар шахс ишлари содир этган одам ўлдирганлиги учун жавобгарликдан ёки жазодан озод қилинган ёхуд ана шу жиноятлар учун судланганлиги муҳлати ўтган ёки қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган, шунингдек жиноий жавобгарликка тортиш муҳлатлари ўтган бўлса, одам ўлдириш такроран содир этилган ёки хавfli рецидивист томонидан содир этилган деб топилиши мумкин эмас.

Куйидаги ҳолларда одам ўлдириш такроран ва хавfli рецидивист томонидан содир этилган деб топилиши мумкин эмас: агар одам ўлдириш эҳтиётсизлик орқасида (ЖК 102-моддаси) ёхуд зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб (ЖК 100-моддаси) ёки кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида (ЖК 98-моддаси) содир этилган бўлса ёки онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЖК 99-моддаси) ёхуд ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб (ЖК 101-моддаси) қасддан одам ўлдириш содир этилган бўлса.

Такроран одам ўлдиришни икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдиришдан фарқлаш лозим бўлади (ЎЗР ЖК 97-модда 2-қисми «а» банди). Жиноятни квалификация қилишда икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдириш учун айбдорнинг жиноий нияти умумий эканлиги ва у, қоида тариқасида, бир вақтда амалга оширилганлигига эътибор бериш керак.

### **Ўта хавfli рецидивист томонидан қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди)**

Ўта хавfli рецидивист тушунчаси ЎЗР ЖК 34-модда 3-қисмида баён қилинган. Одам ўлдириш содир этилгунга қадар қонуний кучга кирган ҳукмга биноан қонунда белгиланган тартибда ўта хавfli рецидивист деб топилган шахсларгина ЖК 97-модда 2-қисми «с» банди бўйича жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин. Ўта хавfli рецидивист томонидан одам ўлдиришнинг содир этилганлиги, агар бошқа иштирокчилар одам ўлдириш содир этилгунга қадар қонунда белгиланган тартибда ўта хавfli рецидивист деб топилмаган бўлсалар, одам ўлдиришнинг бошқа иштирокчи-

лари ЎзР ЖК 97-модда 2-қисми «с» банди билан жавобгар қилин-майди.

Агар айбдор томонидан ЖК 98-101-моддаларида назарда тутилган қасддан одам ўлдириш содир этилган бўлса, унинг қилмиши ЖК 97-модда 2-қисми «с» банди билан ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб квалификация қилиниши мумкин эмас.

#### **4-§. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 98-моддаси)**

**Объектив томондан** жиноят жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат, бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли тўсатдан юз берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдиришдан иборатдир.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш — физиологик аффект (кучли ҳаяжон, жазава) ҳолатидаги одам ўлдиришидир.

Мазкур модда шундай тузилганки, у қуйидаги иккита:

- 1) айбдорнинг алоҳида руҳий жисмоний ҳолати;
- 2) одам ўлдириш жабрланувчининг айби билан содир этилишини ҳисобга олади.

Айбдорни ЎзР ЖК 98-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш учун қуйидаги учта жиҳат:

- 1) низо манбаи — жабрланувчининг ғайриқонуний зўрлиги ёки оғир ҳақорати ёхуд бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари;
- 2) низо манбаи натижасида айбдорда кучли руҳий ҳаяжонланиш (физиологик аффект) ҳолатининг юзага келганлиги;
- 3) субъектнинг шундай ҳолатда тўсатдан жабрланувчини ўлдириб қўйиши мавжудлигини аниқлаш зарур.

Физиологик аффект — қисқа муддатли, аммо жўшқин ҳистуйғули ҳаяжонланиш, очиқдан-очиқ, қисқа муддатта тутақиб кетиш ва айни чоғда — ниҳоятда кучли, шиддатли кечинма, қаттиқ ғазабланишга айланиб кетувчи жаҳл, ваҳимага айланиб кетувчи қўрқув, чорасизлик даражасидаги қайғу бўлиб, бунинг натижасида айбдор ўз ҳаракатларини назорат қилиш имкониятини ва уларни идора қилиш қобилиятини қисқа муддатга йўқотади.

Одам физиологик аффект ҳолатида ўз ҳаракатлари учун жавоб бера олади, нима қилаётганини тушунади, бироқ ўз ҳаракатларини идора қилиш қобилияти бўшашиб, ўзини тўла идора қила ол-

майди. Шахс ана шу қобилиятигине тўла йўқотган ҳолларда, у психологик аффект ҳолатида бўлади, бу шахсни ақли норасо деб топиш учун шарт-шароит вужудга келади.

Аффектнинг тўсатдан рўй бериши — жабрланувчининг ғайриқонуний зўрлиги ёки оғир ҳақорати ёхуд бошқа ҳаракатларига жавобан шахс руҳий тинч ҳолатининг жўшқин ҳис-туйғули ҳаяжонланишга, портлашга ўтиши физиологик хусусиятдир.

Тўсатдан рўй беришлик аломатини тор маънода тушунмаслик керак. Аксарият ҳолларда айбдор кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида уни дарҳол рўёбга чиқаради, яъни жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган бирор-бир ҳаракатни содир этади. Физиологик аффектнинг юзага келиши ва унинг рўёбга чиқарилиши ўртасида вақт бўйича узилиш бўлмаслиги лозим. Бироқ, шу билан бир вақтда, агар жабрланувчини ўлдириш ғайриқонуний қилмиш содир этилган пайтдан эътиборан қанчадир вақт ўтиб содир этилса, лекин бу ҳолат жабрланувчининг ўша қилмиши туфайли юзага келган бўлса, бундай ўлдиришни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган одам ўлдириш деб ҳисоблаш керак бўлади. Масалан, айбдор аёлнинг номусига тегади ва яширинади, аёл буни эрига айгиб беради, эри жиноят содир этилган жойга югуради, аммо жиноятчини топмайди. Муайян вақт ўтиб, хотин тасодифан тажовузкорни учратиб қолади ва бу ҳақда эрига айтади, эрида кучли руҳий ҳаяжонланиш пайдо бўлади ва тажовузкорни ўлдириб қўяди.

Аффектнинг психологлар ва психиатрлар аниқлашлари мумкин бўлган ўзига хос аломатлари мавжуд. Шу муносабат билан, психолого-психиатрик экспертиза ўтказилиши шарт. Экспертларнинг хулосаси суд томонида иш бўйича бошқа далиллар билан бир қаторда баҳоланади.

Айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиш учун кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати қуйидагилар натижасида юз берган бўлиши зарур:

- 1) жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат;
- 2) ёхуд жабрланувчининг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли.

Зўрлик жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин.

**Жисмоний зўрлик** — жабрланувчига ҳар қандай даражада тан жароҳатлари етказиш, уриш, жисмоний куч ишлатиш, жабрланувчининг қариндошларини, яқинларини ўлдириш, номусига тегиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

**Руҳий зўрлик** — жабрланувчига нисбатан жисмоний зўрлик ишлатиш, мол- мулкани нобуд қилиш ёки зарар етказиш ва жабрланувчи сир сақланишини истаган маълумотларни ошкор этиш ва ҳоказо билан кўрқитишдир.

Физиологик аффект ҳолатини юзага келтирган зўрлик гайриқонуний бўлиши лозим. Айбдорнинг ҳаракатларини ЎзР ЖК 98-моддаси бўйича квалификация қилишда бу жиноятни ЎзР ЖК 100-моддаси (зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш) дан фарқлаш лозим. Шунинг назарда тутиш керакки, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида айбдорда зарурий мудофаа ҳолати юзага келмаган бўлиши лозим. Агар айбдор унинг манфаатларига ҳақиқатан ҳам хавф бўлса, унинг ҳаракатларида ЎзР ЖК 100-моддасида назарда тутилган жиноят аломатлари бўлади, хавф бўлмаса қилиши ЎзР ЖК 98-моддаси билан квалификация қилинади.

Қонунда назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда ва қонунда белгиланган тартибда ҳокимият ёки жамоатчилик вакили томонидан зўрлик қўлланишига жавобан ўлдириш содир этилса, бундай қилиш ЖК 98-моддаси билан эмас, балки муайян аломатлар мавжуд бўлганида ЖК 97-моддаси бўйича жавобгарликни келтириб чиқаради.

**Оғир ҳақорат** деганда, таҳдил қилинаётган модда мазмунига кўра, физиологик аффект ҳолатини юзага келтириши мумкин бўлган гап-сўзлар ёки ҳаракатлар (шахснинг қадр-қимматини, орномуси, миллий туйғуларини қўпол равишда таҳқирлаш ва ҳоказо) тушунилади. Бироқ ҳар қандай хафа қиладиган сўзлар, ҳодисалар оғир ҳақорат деб топилиши мумкин эмас. Масалан, ишқий алоқаларни тўхтатиш, албатта ачинарли ҳол, аммо бу ҳақорат эмас; турмушга чиқишни рад этиш (дўст бўлиб қоламиз дейишлик); шунинг назарда тутиш керакки, фақат суд ҳар бир алоҳида ҳолда иш ҳолатларини ҳисобга олиб, қандай ҳақорат оғир эканлиги масаласини ҳал қилиши мумкин.

Суд амалиётида кўпинча эр-хотиннинг бир-бирига хиёнатини оқибатида одам ўлдириш ҳоллари учрайди. Бундай ҳолларда жавобгарлик масаласини қандай ҳал этиш керак? Эр-хотинлар алоҳида яшашга, ўз квартираларига эга бўлишга ҳақлидирлар ва уларнинг ишқий ҳаёти, яъни уларнинг жинсий эркинлиги ҳеч қерда ман этилмаган. Ўзга шахс билан ишқий алоқага киришиш қонунга хилоф эмас, жазога тортилмайди (илгари жиноят қонун ҳужжатларида эр-хотиннинг бир-бирига хиёнат қилганлиги учун жавобгарликни назарда тутувчи модда бўлган). Шу муносабат билан, эр-

хотин вафодорлигининг бузилиши ҳодисаси оғир ҳақорат деб топилиши мумкин эмас. Бироқ эр ёки хотиннинг кўзи олдида эр-хотин вафодорлигининг бузилиши ҳолларини физиологик аффеckt ҳолатини юзага келтира оладиган оғир ҳақорат деб топиш зарур.

Жиноятни ЎзР ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиш учун одам ўлдириш кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида, яъни жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақоратга жавобан тўсатдан юз берганлигини аниқлаш зарур.

Физиологик аффеckt ҳолати ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақоратдан ташқари, шунингдек жабрланувчининг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли ҳам юз бериши мумкин.

**Бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар** деганда, жабрланувчининг шундай ҳаракатлари тушуниладики, улар на зўрлик деб, на ҳақорат деб топилиши мумкин эмас ва шу билан бирга айбдор ёки унинг яқинларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари қўпол тарзда бузилиши (масалан, туҳмат, бебошлик ёки бебошликка олиб бориш, мол-мулкни йўқ қилиш ва ҳоказо) мумкин.

Тўсатдан кучли руҳий ҳаяжонланиш ва шу муносабат билан одам ўлдиришга қасд қилиш нафақат ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат қаратилган шахсда, балки шу ҳодисанинг гувоҳи бўлган ҳар қандай бошқа шахсларда ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Бундай шахсларнинг қилмишлари ҳам ЎзР ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

Тўсатдан рўй берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдиришда ЎзР ЖК 97-модда 2-қисмида назарда тутилган оғирлаштираувчи ҳолатлар, масалан, ўта шафқатсизлик билан ҳаракат қилган икки ёки ундан ортиқ шахс мавжуд бўлса ҳам қилмиш ЎзР ЖК 98-моддаси билан квалификация қилинмоғи лозим.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш тўғри ёки эгри қасд билан содир этилиши мумкин.

## **5-§. Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЎзР ЖК 99-моддаси)**

**Объектив томондан** жиноят онанинг ўз чақалоғини туғиш пайтида ёки бевосита туққан ҳамон қасддан ўлдиришидан иборатдир.

Одам ўлдиришнинг бу тури жазони енгиллаштираувчи ҳолатларда одам ўлдириш жумласига киради, чунки жиноят туғайтган



аёлнинг туғиш пайтидаги ёки бевосита туғишдан кейинги алоҳида руҳий-жисмоний ҳолати натижасида содир этилади. Бундай ҳолат туғиш пайтидаги оғриқлар, азият туфайли пайдо бўлиши ва бу кўзи ёриётган аёлда чақалоққа нисбатан салбий туйғуни келтириб чиқариши мумкин. Ёхуд бу исталмаган (номуста тегиш натижасида ҳомиладор бўлиш ёки уйланишга ваъда қилиб алдаб кетиш) туғиш бўлиши мумкин. Чақалоқ танасининг бирон-бир аъзоси она қорнидан чиққан пайтда ёки у тўла туғилиб бўлгандан сўнг онанинг уни ўлдирганлиги ЎЗР ЖК 99-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Агар она ўз чақалоғини туғишдан сўнг муайян вақт ўтгач, туғиш жараёнида аёл бошдан кечирадиган алоҳида руҳий-жисмоний ҳолат ўтиб кетганидан кейин ўлдирса, унинг қилмиши содир этиш мотивини ҳисобга олган ҳолда ЎЗР ЖК 97-моддаси билан одам ўлдириш, деб квалификация қилинади.

Бу турдаги одам ўлдиришнинг ўзига хос хусусияти шундаки, туғаётган аёл – она жиноят субъекти бўлиши мумкин. Болани ўлдириш жинояти ишгирокчиларининг (васвасасига солувчиларнинг, кўмакчиларнинг) қилмишлари ЎЗР ЖК 28 ва 97-моддалари билан квалификация қилиниши лозим.

### **6-§. Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 100-моддаси)**

Мазкур жиноят объектив томондан зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришдан иборатдир.

«Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 37-моддасида ифода қилинган зарурий мудофаа ҳуқуқи фуқароларнинг шахси, уй-жой ва мулк ҳақидаги конституциявий қоидаларни кафолатлайди, фуқароларнинг давлат мулкени, давлат ва жамоат манфаатларини қўриқлаш борасидаги Конституцияда белгиланган бурчларни амалга оширишни таъминлайди»<sup>15</sup>.

Айбдорни ЎЗР ЖК 100-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор зарурий мудофаа ҳолатида бўлганлигини ва унинг чегарасидан чиққанлигини аниқлаш зарур.

Зарурий мудофаа тушунчаси ЎЗР ЖК 37-моддасида баён қилинган.

<sup>15</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 68-бет.

«Жиноят кодексининг махсус қисмида назарда тутилган ҳаракатлар уни содир этган шахснинг жавобгарликка тортилганлиги ёки руҳий касаллик туфайли, жиноий жавобгарлик ёшига тулмаганлиги сабабли ва бошқа асосларга кўра жавобгарликдан озод қилинганлигидан қатъи назар Жиноят кодексининг 37-моддаси доирасида ҳимояланишига асос берувчи ижтимоий хавфли тажовуз деб ҳисобланади.

Зарурий мудофаа ҳолати фақатгина ижтимоий хавфли тажовуз юз берган пайтнинг ўзидагина эмас, балки тажовузнинг бошланиш хавфи мавжуд бўлган ҳолларда ҳам вужудга келади. Зарурий мудофаа ҳолати тажовуз тутагандан сўнг ҳам бўлиши мумкин, агар ҳимояланувчи иш ҳолатларига кўра тажовуз тутаган вақтни аниқ англай олмаган бўлса. Хужум вақтида ишлатилган қурол ва бошқа ашёларнинг тажовузчидан ҳимояланувчининг қўлига ўтиб қолишининг ўзи тажовуз тутаганлигидан далолат бермайди.

Тажовузнинг олди олинган ёки тутагандан сўнг ва ҳимоя воситаларини қўллаш зарурияти аниқ йўқолганда ҳимояланувчининг тажовуз қилувчига зарар етказганликдаги ҳаракати зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган деб ҳисобланмайди. Бундай ҳолатларда жавобгарлик умумий асосларда юз беради.

Судланувчининг бундай ҳаракатларига тўғри ҳуқуқий баҳо бериш мақсадида судлар юз берган воқеанинг барча ҳолатларини ҳисобга олиб, бу ҳаракатлар улар томонидан ижтимоий хавфли тажовуз сабабли кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган-этилмаганлигини аниқлашлари зарур.

Агар шахс зиён етказиш (уришиш, азоб бериш, ўч олиш ва бошқалар) ниятида ҳужумнинг келиб чиқишига сабабчи бўлса, бундай ҳаракатларни зарурий мудофаа йўсинда қилинган, деб топиш мумкин эмас. Бу ҳолатларда содир этилган хатти-ҳаракатлар умумий асосларда тавсифланиши лозим»<sup>16</sup>.

Республика фуқаролари ижтимоий хавфли тажовузлардан ҳимояланишда, улардан қочиб қутулиш ёки тажовуздан сақланишнинг бошқа усулларида фойдаланиш имконияти мавжуд бўлишидан қатъи назар, тажовузчини ўлдиришга қадар унга ҳар қандай шикаст етказиш йўли билан фаол чораларни кўриш ҳуқуқига эгадирлар.

Жиноятни ЎзР ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиш учун айбдор зарурий мудофаа чегарасидан четга чиққан ёки чиқмаганини аниқлаш зарур.

«Тажовузнинг характери ва хавфлилиқ даражасига бутунлай мувофиқ бўлмаган мудофаани ва бунинг оқибатида тажовузчига

<sup>16</sup> Кўрсатилган манба. 69-70-бетлар.

ҳеч қандай заруриятсиз Жиноят кодексининг 100, 107-моддаларида назарда тутилган қасддан зарар етказилсагина зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш деб топилади»<sup>17</sup>. Бироқ, далилларни баҳолашда мудофаа воситаларининг тажовуз воситаларига мутаносиблигига юзаки қараб бўлмайди, масалан, агар тажовуз сўйил тўқмоқдан фойдаланиб амалга ошириладиган бўлса, ҳимояланувчи ҳам сўйил тўқмоқдан фойдаланиши мумкин.

Жиноятни ЎЗР ЖК 100-моддаси бўйича квалификация қилишда ҳимоя ва тажовуз воситаларининг мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслигини, ҳужум қилувчи ва тажовуздан ҳимояланувчининг кучлари нисбатини, ҳар иккаласининг ёштини, жисмоний қувватини, қуроли бор-йўқлигини, тажовуз жойини, тажовуз содир этиладиган вазиятни, тажовузнинг хусусиятини ҳисобга олиш зарур.

«Агар тажовуз бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўлса, мудофааланувчи ҳужум қилувчиларнинг ҳар бирига нисбатан гуруҳдаги барча тажовузчилар ҳаракатининг ҳаракатининг характери ва хавфлилик даражасига қараб тегишли ҳимоя чораларини кўришга ҳақли.»<sup>18</sup>

Бироқ, бунда тажовузнинг, ҳужумнинг қўйилмаганлиги туфайли вужудга келган руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида ҳимояланувчи ҳамма вақт ҳам ҳужумнинг хавфлилик даражасини англаб олмаслиги ва ҳимоянинг тажовузга тенг бўлган усуллари танлай олмаслигига эътибор бериш керак. Бу жиҳатларни ҳар бир муайян ҳолда кўриб чиқиш зарур.

Шахс ижтимоий хавфли тажовуздан ҳимояланиш вақтида эҳтиётсизлик орқасида тажовуз қилувчини ўлдириб қўйганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилмаслиги лозим.

Адабиётларда бу ҳақда турлича нуқтаи назарлар мавжуд. Улардан айримларида айтилишича, фақат тажовуз амалга ошириладиган вақтдагина, яъни ўлдиришга ҳаракат қилинаётганда, соғлиққа шикаст етказилаётганда, номусга тегилаётганда ва бошқа шу сингари ҳоллардагина ҳимояланиш мумкин. Бу нуқтаи назар ногўридир.

Агар тажовузга учраш хавфи ҳақиқатда мавжуд бўлса, шахс ўз манфаатларига қарши қаратилган хавфга нисбатан зарур ҳимоя чораларини кўрмаса, кейин кеч бўлиши, ҳимоялана олмай қолиши мумкин деб ҳисоблаш учун барча асосларга эгадир. Яъни тажовузга учраган шахс ҳужум қилувчининг биринчи зарбасини кутмасданоқ фаол ҳимояланишга ҳақлидир.

<sup>17</sup> Қўрсатилган манба. 70-бет.

<sup>18</sup> Қўрсатилган манба. 71-бет.

Зарурий мудофаа чегарасидан чиқиб содир этилган одам ўлдиришни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатидаги одам ўлдиришдан фарқлаш зарур. Бунда шуни назарда тутиш керакки, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш, ҳимояланиш мақсадида содир этилмайди, демак одам ўлдириш зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш натижасида содир этилмайди.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш содир этилганда, айнан кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати одам ўлдиришнинг зарурий белгиси ҳисобланади, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқишда кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатининг мавжуд бўлиши шарт эмас.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати мавжуд бўлган ҳолда зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, тажовуз қилувчи ўлдирилган айбдорнинг қилмиши мазкур Кодекснинг 100- моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Зарурий мудофаа чегарасидан чиқиб одам ўлдиришда ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлган ҳолларда ҳам қилмиш ЎзР ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Тажовуз қилиниши мумкин, деган тахминга кўра, яъни ҳақиқатдан ҳам ижтимоий хавфли тажовуз мавжуд бўлмагани ҳолда шахс янглишиб, шундай тажовуз қилиниши мумкин, деб одам ўлдирилган тақдирда, ҳимоя тажовузнинг хавфлилиқ даражасига бутунлай номувофиқлиги сабабли, айбдорнинг қилмиши ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ёки зарурий мудофаа ҳолати ўтиб кетганидан сўнг жазони оғирлаштирувчи ҳолатларсиз одам ўлдирилганида қилмиш ЖК 98-моддаси билан эмас, балки ЖК 97-моддасининг 1-қисми билан квалификация қилинади.

Агар иш ҳолатларига кўра, мудофаа чораларини қўллаган шахс ўзининг янглишганини билмаган ва билиши ҳам мумкин бўлмаган бўлса, унинг ҳаракатлари зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган деб ҳисобланиши керак.

«Агар шахс тажовузнинг аслида йўқ ва хаёлийлигини била туриб, иш ҳолатларига кўра ҳам уни албатта билиши мумкин бўлгани ҳолда зарар етказса, унинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг эҳтиётсизлик орқасида зарар етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан тавсифланиши лозим». <sup>19</sup>

<sup>19</sup> Қўрсатилган манба. 72-бет.

Бундай одам ўлдиришда айбдор тажовузни даф қилиш эмас, балки ўч олиш ниятида ҳаракат қилади.

Зарурий мудофаа ҳолати ўтиб кетганидан сўнг ва жазони оғирлаштираувчи ҳолатларда одам ўлдирилганида қилмишни ЎзР ЖК 97-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилиш зарур.

### **7-§. Ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 101-моддаси)**

Мазкур **жиноят объектив томондан** ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришда ифодаланади.

Ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш — содир этилган жиноят хавfliлик даражасига ёки уни ушлаш вазиятига очиқ-ойдин номуганосиб равишда одам ўлдиришдир. Яъни жабрланувчи томонидан бўладиган хавфга ёки уни ушлаш вазиятига номувофиқлиги аён бўлиб турган ҳолда ҳаётдан маҳрум этилади.

Содир этилган жиноятни ЎзР ЖК 101-моддаси билан квалификация қилиш учун жиноятчини ушлаш пайтида унинг ўлимига сабаб бўлган ушлаш воситаларини қўллаш вақтида ушловчининг ихтиёрида бошқа чора бўлмаганлигини англаб етганлигини аниқлаш лозим бўлади.

Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни содир этган шахсни ўлдирганлик ЎзР ЖК 101-моддаси билан квалификация қилиши мумкин эмас.

### **8-§. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЎзР ЖК 102-моддаси)**

Ушбу **жиноят объектив томондан** эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришда ифодаланади.

Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш жинояткорона ўз-ўзига ишониш ёки жинояткорона бепарволик оқибатида содир этилиши мумкин.

Жинояткорона ўз-ўзига ишониш натижасида эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришда айбдор ўзи содир этган ҳаракат (ҳаракатсизлик) туфайли бошқа шахсининг ўлдириб қўйилиши мумкинли-

гига кўзи етади, лекин енгилтаклик қилиб, унинг олдини олиш-  
лиш умидвор бўлади. Бундай ҳолларда, айбдор муайян эҳтиётсиз-  
лик қоидаларини онгли равишда бузади. Жумладан, бундай бузиш  
қўйидагиларнинг оқибати бўлиши мумкин.

а) қасддан содир этилган қилмиш;

б) қонун билан тақиқланган, бироқ жиноят ҳисобланмайдиган  
ҳаракат;

в) бирон-бир қоида билан тақиқланган ҳаракат (йўл ҳаракати  
қоидаларини бузиш ва ҳоказо);

г) илмий маълумотларга ва касбий қоидаларга зид ҳаракатлар;

д) ётоқхонадаги белгиланган эҳтиёткорлик қоидаларини буза-  
диган ҳаракатлар;

е) мазкур шахснинг амалга ошириш ёки шуғулланиш ҳуқуқига  
эга бўлмаган ҳаракатлари ёки касб билан шуғулланиши ва ҳоказо.

Жинояткорона ўз-ўзига ишониш оқибатида эҳтиётсизлик бил-  
лан одам ўлдиришни эгри қасд билан содир этилган одам ўлди-  
ришдан фарқлаш керак бўлади. Эгри қасд билан одам ўлдириш-  
да айбдор одамни ўлдириб қўйиши мумкинлигига кўзи ета ту-  
риб, онгли равишда унга йўл қўяди. Ўз-ўзига ишонишда эса,  
шахс муайян ҳолатларда ўлимнинг олдини олиш мумкин, деб  
умидвор бўлади ва унинг олдини олишни мўлжаллаб ҳаракат  
қилади.

Жинояткорона бепарволик оқибатида эҳтиётсизлик орқасида  
одам ўлдиришни шахснинг бахтсиз ҳодиса туфайли бошқа шахс-  
нинг ўлишини олдиндан кўра олмаган, уни кўра олиши мумкин  
ва лозим ҳам бўлмаган одам ўлдиришдан фарқлаш керак бўлади.

Агар эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахс ўлди-  
рилган бўлса, айбдор ЖК 102-моддасининг 2-қисми билан жавоб-  
гарликка тортилади.

## 9-§. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЎЗР ЖК 103-моддаси)

Ушбу модда икки қисмдан иборат бўлиб, **жиноятнинг объекти**  
бошқа одамнинг ҳаётидир.

Бу **жиноят объектив томондан** моддий томондан ёки бошқа жи-  
ҳатлардан айбдорга қарам бўлмаган (ЖК 103-моддасининг 1-қис-  
ми) ёхуд моддий ёки бошқа жиҳатдан қарам бўлган (ЖК 103-  
моддасининг 2-қисми) шахсга раҳмсиз муомала қилиш ёки унинг  
шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиш натижаси-

да уни ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказишда ифодаланadi.

Айбдор содир этган қилмишни ЎзР ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиш учун ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказиш айбдорнинг жабрланувчига нистабан раҳмсиз муомала қилиши ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиши натижаси эканлигини аниқлаш зарур.

Раҳмсиз муомала қилиш деганда, жабрланувчига жисмоний ёки руҳий азоб берадиган қўпол, бешафқат муомала қилиш (масалан, калтаклаш, уриш, уй-жойдан, иссиқликдан, овқатдан, сувдан, тирикчилик воситаларидан маҳрум қилиш, ишдан асоссиз бўша-тиш) ҳоллари тушунилади.

Жабрланувчига нисбатан раҳмсиз муомала қилган битта ҳодисанинг аниқланганлиги айбдорни ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш учун етарлидир.

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиш деганда, жабрланувчининг шаъни ва қадр-қимматини узоқ вақт мунтазам (уч ва ундан ортиқ марта) камситиш (масалан, туҳмат қилиб айтилган гаплар, ҳақорат қилиш, таъқиб (қувғин) қилиш ва ҳоказо) ҳоллари тушунилади. Шаъни ва қадр-қимматини бир марта камситиш жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўла олмайди.

Айрим ҳолларда ҳақиқий маълумотларни ҳаёсизларча, масхаромуз, ҳақоратомуз шаклда муттасил равишда тарқатиш ҳам ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш усули деб топилиши мумкин. Жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдириши (ўлим содир бўлиши) ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар бундай оқибатлар бўлмаса, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг таркиби бўлмайди. Бироқ шахснинг ҳаракатларида бошқа жиноятлар (масалан, ҳақорат қилиш, туҳмат қилиш)нинг аломатлари бўлса, у жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Айбдорнинг қилмишини ЎзР ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиш учун жабрланувчининг ўзига нисбатан раҳмсиз муомала қилиниши ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситилиши натижасида ўзини ўзи ўлдирганини ёки унга суиқасд қилганлигини аниқлаш зарур, яъни айбдорнинг муомаласи ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш керак.

Ўзини ўзи ўлдириш ёки унга суиқасд қилиш ўйнаш бўлиш, никоҳ тузишни рад этиш, эр-хотиндан бирининг бевафолиги, ишдан ноқонуний бўшатиш, лавозимини пасайтириш кабиларнинг натижаси бўлса, шахснинг қилмиши ЎзР ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Агар жабрланувчи моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлмаса айбдор ЖК 103-моддаси 1-қисми билан, башарти бундай қарамлик бўлса, ЖК 103-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Жабрланувчини қасддан ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказишни хоҳлаган айбдорнинг қилмиши жиноятнинг содир этилиш мотивларини ва ЎзР ЖК 97-моддаси тегишли қисмини ҳисобга олган ҳолда, қасддан одам ўлдириш сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агар ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказиш чоғида шахс жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказса, айбдорнинг қилмиши Жиноят кодексининг фуқаролар соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли моддалари билан квалификация қилиниши керак.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш субъектив томондан эгри қасд ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.

Жиноят эгри қасд билан содир этилганда айбдор жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдириши мумкинлигига кўзи етади ва унинг ўзини ўзи ўлдиришга йўл қўйиб беради.

Жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилганида айбдор шахс ўзини ўзи ўлдиришнинг олди олинишидан қалтабинлик билан умидвор бўлади (жинояткорона ўз-ўзига ишониш) ёки бўлмаса, айбдор жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдиришга кўзи етмайди. Ваҳоланки, айбдор иш ҳолатларига кўра ўзининг ҳаракаглари жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдиришига олиб келишини олдиндан кўра билиши мумкин ва лозим эди.

Ушбу жиноятнинг субъекти ЎзР ЖК 103-модда 1-қисми бўйича 16 ёшга тўлган шахс, 2-қисми бўйича эса, моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан жабрланувчи қарам бўлган шахс ҳисобланади.

Моддий томондан қарам деганда, жабрланувчи моддий жиҳатдан айбдорга боғлиқ бўлган ҳоллар (айбдордан пул, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак ва ҳоказо олиши) тушунилади. Бу, қоида тариқасида, ишламаётган шахснинг ишлаб турган шахсга, фарзандларнинг ота-оналарига, ишламаётган ота-онанинг моддий



даромадга эга бўлган фарзандларига қарамлиги ва ҳоказо бўлиши мумкин.

Бошқа жиҳатдан қарам деганда, хизмат юзасидан ёки бошқа қарамлик тушунилади (масалан, ходимнинг бошлиққа, ўқувчининг ўқитувчисига, аспирантнинг илмий раҳбарга тобелиги, қариндошларга қарамлик, васийлик ва ҳомийлик амалга оширилиши муносабати билан қарамлик ва ҳоказо) тушунилади.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Шахсга қарши қаратилган жиноятларнинг жамият учун ижтимоий хавфи катталиги нимага асосланган?

2. Қайси принципга асосан одам ўлдириш жинояти турларга бўлинади?

3. Одам ўлдириш жинояти объектининг хусусиятлари нимадан иборат?

4. Оғирлаштирувчи ҳолатлардан, қасддан одам ўлдириш жиноятининг ўзига хос хусусиятларини айтинг.

5. Қандай ҳолатлар қасддан одам ўлдириш жиноятининг айбни оғирлаштирувчи ҳолатлари дейилади?

6. Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариш муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасддан ўлдириш деганда нима тушунилади?

7. Бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда қасддан одам ўлдиришни оммавий тартибсизликлар жараёнида одам ўлдиришдан қандай фарқлаш мумкин?

8. Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдиришнинг белгиларини айтинг.

9. Хавфли ва ўта хавфли рецидивист деганда кимлар тушунилади?

10. Бошқа жиноятни яшириш ёки содир этилишни енгиллаштириш мақсадида қасддан одам ўлдириш жиноятининг, такроран ёки хавфли рецидивист томонидан қасддан одам ўлдириш жиноятидан фарқи.

11. Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши жинояти учун жавобгарликнинг шартларини айтинг.

12. Қасддан одам ўлдириш жиноятини кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдиришдан, онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдиришидан, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдириши жиноятларидан фарқи.

13. Зарурий мудофаа тушунчаси ҳамда зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш деганда нима тушунилади?

14. ЖК 101-моддаси бўйича жиноят квалификациясининг асослари нималардан иборат?

15. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришнинг қасддан одам ўлдиришдан фарқи.

16. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдириш жиноятини квалификация қилишда қандай шартлар мавжуд?

17. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятини квалификациялашга таъсир қилувчи омиллар нималардан иборат?

## АДАБИЁТЛАР

1. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними (уголовно-правовое и криминологическое исследование). – Воронеж: Из-во Воронежского ун-та, 1965.

2. Авакян Р.З. Доведение до самоубийства как уголовно-наказуемое деяние. – Ереван: Из-во Ан Арм. ССР, 1971.

3. Ткаченко В.И. Преступления против личности. – М. ВЮЗИ, 1981.

4. Семернева Н.К. Вопросы квалификации умышленных убийств. – Свердловск: СВ ЮИ, 1984.

5. Глухарева Л.И. Уголовная ответственность за детоубийство. М.: ВЮЗИ, 1984.

6. Рустамбаев М.Х. Некоторые аспекты разграничения посягательств на жизнь и здоровье. / В кн.: «Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью». Сб. науч. трудов ТашГУ. – Т., 1986.

7. Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. – М., 1994.

8. Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. – Т.: Эльдигмур, 1998.

9. Аҳмедов Ф., Сатторов А. Ўзбекистон: Инсон ҳуқуқлари ва қонунлар. Т.: Адолат, 1999.

## II боб. СОҒЛИҚҚА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Баданга шикаст етказиш тушунчаси, унинг таҳлили ва турлари

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигини жиноят-корона тажовузлардан муҳофаза қилиш Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқининг энг долзарб вазифаларидандир. Инсон соғлиғи ва унинг дахлсизлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиш, унинг барча имкониятларини ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур бўлган шарт-шароитни яратиш республика раҳбариятининг, давлатнинг, барча ҳуқуқий институтларнинг, суд-тергов органларининг диққат марказида бўлиб, Ўзбекистон Республикаси қонунларининг асосини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларациясининг 13-моддасида давлат фуқароларни уларнинг ҳаёти, соғлиғи, шахсий эркинлиги ва хавфсизлигига бўладиган ғайриқонуний тажовузлардан муҳофаза қилади, деб белгилаб қўйилган.

Чунончи, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида: «Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас»лиги мустақамлаб қўйилган.

Фуқароларнинг соғлиғи ёки жисмоний дахлсизлиги ҳуқуқнинг турли соҳалари нормалари орқали, унинг ўзига хос воситалари билан, шу жумладан жиноят қонуни томонида фуқаролар соғлиғига турли хилдаги тажовузларни содир этганлик учун жавобгарлик белгиланган нормалар орқали қонунга хилоф ҳаракатлардан муҳофаза қилинади.

Ана шу тажовузларнинг моҳиятини очиб бериш учун уларнинг объектини, жабрланувчига хос хусусиятларни кўрсатиб берувчи барча маълумотларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу маълумотлар соғлиққа қарши жиноятларни тўғри квалификация қилишда, уни ўхшаш жиноятлардан фарқлашга, қилмишнинг хусусияти ва соғлиққа етказилган шикастга мувофиқ жазони тўғри тайинлашга қўмаклашади.

Юридик адабиётларда баданга шикаст етказишнинг ягона тушунчаси ҳанузгача ишлаб чиқилмаган.

Баданга шикаст етказишнинг тушунчасини ёритиб беришдаги фарқлар, биринчидан, баданга шикаст етказишларнинг объектини турлича таърифлашда (баъзилар бундай объект сифатида соғлиқни белгилаган бўлсалар, бошқалар жисмоний дахлсизликни белгилаганлар); иккинчидан, уриш, дўшпослаш, қийнашларни баданга шикаст етказишлар жумласига киритиш мумкинлигидан иборат бўлган, учинчидан, булар жумласига жисмоний оғриқ берувчи, ammo бошқа оқибатларни келтириб чиқармайдиган зўрлик ишлатиб қилинган бошқа ҳаракатларни киритиш мумкинлигидан иборат бўлган.

Шу муносабат билан баданга шикаст етказиш деб топилиши мумкин бўлган соғлиққа зарар етказилишининг чегараларини аниқ белгилаш ва уни бошқа зўравонлик тажовузларидан фарқлаш (ажратиш) имконини берадиган иккита объектив мезон асос қилиб олинган таъриф, бизнингча анча аниқроқдир. Бу мезонлар қуйидагилардир:

1) одам танаси аъзолари ва тўқималарининг анатомик бус-бутунлиги ёки бир меъёрда ишлаб туришининг бузилганлиги;

2) одам соғлиғига, суд тиббий экспертизаси ёрдамида етказилган зарарнинг оғирлиги ва даражасини аниқлаш имконини берадиган зарарнинг етказилганлиги.

Ана шу мезонлардан келиб чиқиб, баданга шикаст етказишни ўзга кишининг соғлиғига унинг хоҳишига зид равишда, ташқи муҳит омиллари таъсири остида тўқималар ёки аъзоларнинг анатомик бус-бутунлиги ёки физиологик функциялари бузилишига сабаб бўлган ғайриқонуний зарар етказиш, деб таърифлаш мумкин.

Бундан уриш, дўшпослаш, жисмоний оғриқ берувчи бошқа зўравонлик ҳаракатлари содир этилишини баданга шикаст етказишлар жумласига киритиш мумкин эмас деган фикр туғилади. Шубҳасиз, бундай ҳаракатлар натижасида одамда жисмоний оғриқ, нохуш туйғулар пайдо бўлади, лекин улар одатда, суд-тиббий экспертизасини (баданга етказилган шикастларнинг оғирлик даражасини суд-тиббий аниқлаш қоидалари асосида) ўтказиш жараёнида объектив мезонлар асосида тасдиқланиши мумкин бўлган даражада соғлиқни ишдан чиқармайди.

Шу муносабат билан уриш, дўшпослаш ва бошқа зўравонлик ҳаракатларини баданга шикаст етказишлар тоифасига киритилиши мумкин бўлмаган мустақил жиноятлар деб ҳисоблаш керак бўлади.

Баданга шикаст етказишнинг **объекти** унинг ҳолати ва хусусий фазилатларидан қатъи назар, ўзга кишининг соғлиғидир.

Жисмоний дахлсизлик шахс соғлиғига зарар етказиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа зўравонлик ҳаракатларининг объекти бўла олмайди.

Соғлиққа зарар етказилганлигини аниқлашда, унинг баданга шикаст етказилган пайтдаги ҳолатига, яъни гап соғлиқнинг ёмонлашувига асосланиш керак бўлади. Суд тиббиёти ва суд амалиёти содир этилган қилмиш натижасида соғлиқ аввалгига нисбатан ёмонлашган бўлса, жабрланувчи соғлиғига зарар етказилганлигини қайд этишга амал қилади.

Фақат ўзга кишининг соғлиғигина баданга шикаст етказиш жиноятининг объекти бўлиши мумкин. Ўз соғлиғига зарар етказган шахс (ўз аъзосини майиб қилиш) фақат бошқа жиноят, масалан, ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 225-модда), ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 290-моддаси) содир этилган ҳоллардагина жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Бундай ҳолларда ўз соғлиғига зарар етказиш ана шу моддаларда назарда тутилган жиноятни содир этиш усули сифатида намоён бўлади ва шу боис бундай шахсларнинг ҳаракатлари қўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Агар ижтимоий хавfli мақсадда шахс розилиги билан бошқа шахс томонидан унинг соғлиғига зарар етказилса, етказган зарар даражасига қараб баданга шикаст етказиш ва ўз соғлиғига зарар етказилишига розилик берган шахс эса жиноятда иштирокчи сифатида жиноятлар жами бўйича жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг II бобидан бошқа бобларда ҳам инсон соғлиғига зарар етказадиган бир қанча жиноятлар учун ҳам жавобгарлик белгиланган.

Бу жиноятларнинг жиноят қонуни билан қуриқланадиган бошқа ижтимоий муносабатларга зарар етказиши туфайли қонун чиқарувчи уларни «Соғлиққа қарши жиноятлар» жумласига киритмайди. Бундай жиноятларни юридик адабиётларда икки объектли жиноятлар деб айтадилар (масалан: босқинчилик — ЎзР ЖК 164-моддаси, талончилик — ЎзР ЖК 166-моддаси ва ҳоказо). Баданга шикаст етказишда тажовуз фақат шахс соғлиғигагина қаратилган бўлади. «Соғлиққа қарши жиноятлар» бобида назарда тутилган баданга шикаст етказиш ва содир этилиши жараёнида баданга шикаст етказиладиган жиноятлар ўртасидаги асосий фарқ айнан шундан иборатдир.

## **Соғлиққа қарши жиноятларнинг объектив томони**

Фуқаролар соғлиғига ва жисмоний дахлсизлиғига қарши жинояткорона тажовузлар объектив жиҳатининг элементларини аниқлаб олиш уларни тўғри квалификация қилиш ва бу жиноятларнинг моҳиятини тушуниш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Маълумки, соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятлар моддий таркибли бўлиб, ижтимоий хавфли оқибатлар юз берган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Баданга шикаст етказилганда, айбдорнинг ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли жабрланувчининг соғлиғига зарар етказиш оқибат тариқасида намоён бўлади.

Аксарият ҳолларда баданга шикаст фаол ҳаракатларни содир этиш йўли билан етказилади, бироқ назарий жиҳатдан бундай шикастларни ҳаракатсизлик йўли билан ҳам етказиш мумкин. Жиноят ҳуқуқи назариясида шахснинг соғлиғига зарар етказилишининг олдини олишга қаратилган бирон-бир ҳаракатни бажариши шарт бўлган ва уни қилиши мумкин бўлган, аммо уларни бажармаган ҳоллардагина ҳаракатсизлик йўли билан соғлиққа зарар етказилиши мумкин деб ҳисобланади. Бундай мажбурият қонун ёки қонун ости ҳужжатининг бирон-бир кўрсатмасидан ёхуд шахснинг хизмат ёки касбий мажбуриятларидан ёхуд жабрланувчининг соғлиғи учун хавф туғдирган шахснинг бундан олдинги хулқ-атворидан ёки бошқа асослардан келиб чиқади. Бироқ бундай қилмишларни содир этган айбдорлар баданга шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар билан эмас, балки Ўзбекистон Республикаси ЖК нинг бошқа нормалари: ЖК 117-моддасига биноан – хавф остида қолдирганлик, 116-моддаси билан – ўз хизмат вазифаларини лозим даражада бажармаганлик учун жавобгар бўладилар. Баданга жинояткорона шикаст етказишнинг зарурий аломатларидан бири унинг ғайриқонунийлигидир. Соғлиққа қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида зарар етказиш мумкин.

Шубҳасиз, шахс зарурий мудофаа ҳолатида унинг чегараларидан четга чиқмасдан ёхуд охириги зарурат, касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ асосий таваккалчилик ҳолатида соғлиққа ҳар қандай даражада зарар етказса, у жинойий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Негаки бундай ҳаракатлар ижтимоий хавфли ва ғайриқонуний ҳисобланмайди.

Жиноят қонунида зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик на-

зарда тугилади ва зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб енгил ва ўртача оғир шикаст етказганлик учун махсус нормада жавобгарлик назарда тутилмайди. Қонун чиқарувчининг бундай қарори, бизнингча, тўғридир. Ижтимоий хавфли тажовуздан ҳимояланиш ҳужум қилаётган шахсга муайян зарар етказишни тақозо этади, акс ҳолда бирон-бир манфаатни ҳимоя қилишнинг асло иложи бўлмайди.

Соғлиқни сақлаш ҳуқуқи инсоннинг ана шу бойликдан фойдаланишда муайян ҳуқуқларга эга эканлигини назарда тутати. Шу муносабат билан инсон томонидан ўзининг соғлом бўлишдек субъектив ҳуқуқини амалга ошириш чегараларини жиноят ҳуқуқи томонидан муҳофаза қилиниши масаласининг қизиқарли эканлиги шубҳасиздир.

Шахснинг соғлиғига унинг розилиги билан ижтимоий фойдали мақсадларда зарар етказилгани жинорий жавобгарликка тортиш учун асос бўлмайди. Масалан, беморларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун унинг бирон-бир жароҳатланган аъзосини кесиб ташлайдилар ёки тиббий аралашув оқибатида бирон-бир аъзо шаклан ўзгаради (оёқ, қўлнинг калталашиб қолиши ва ҳоказо). У ёки бу аъзони ёки тўқималарнинг бир қисмини муҳтож кишига донорнинг розилиги билан кўчириб ўтказиш учун кесиб олиш ҳоллари ҳам шулар жумласига киради.

Бундай ҳолларда шифокорнинг ҳаракатлари ижтимоий фойдали ҳаракатлар ҳисобланади. Агар бундай ҳаракатлар шахснинг розилиги билан содир этилса, бу розилик касаллик варақасида тегишли ёзувлар билан қайд этиб қўйилиши керак.

Ижтимоий индеферент, яъни нуқсонларни йўқотиш (косметик операциялар ўтказиш ва ҳоказо, мақсадларида соғлиққа шикаст етказиш, агар у эҳтимол тугилган оқибатлар ҳақида хабардор қилинган шахснинг розилиги билан ўтказилган бўлса, жинорий жавобгарликка сабаб бўлмайди.

Фақат ижтимоий жиҳатдан хавфли мақсадда шахснинг розилиги билан зарар етказганлик учунгина жинорий жавобгарлик юзага келади. Бунга ҳарбий хизматдан бўйин товлайётган бошқа шахснинг соғлиғига шикаст етказиш мисол бўла олади.

Шифокорлик фаолиятида соғлиққа муайян шикаст етказиш баъзи ҳолларда анча йирик жароҳат пайдо бўлишининг ёки ўлимнинг олдини олиш учун зарурий шарт ҳисобланади. Бундай ҳолларда ЎзР ЖК 41-моддаси (касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ асосли таваккалчилик) инобатга олинмоғи лозим.



Бокс, кураш, футбол, хоккей, шарқ яккама-якка олишув каби турли спорт тadbирларини ўтказиш чоғида ҳам баданга шикаст етказилиши мумкин. Юридик адабиётларда бу масаланинг ечими бир хилда ҳал этилмаган.

Шу муносабат билан спорт мусобақаларини ўтказиш жараёнида мусобақа қатнашчисига шикаст етказилиши мумкин бўлган тўртта вазиятни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир:

биринчи вазият — спорт беллашуви пайтида ўйин қоидалари бузилмагани ҳолда соғлиққа шикаст етказилиши. Гарчи бундай ҳаракатлар натижасида зарарли оқибатлар юз берса ҳам, спортчи спорт қоидаларини бузиш ва шикаст етказишга қасд қилмайди. Шу боис унинг ҳаракатлари ижгимоий хавфли ва ғайриқонуний деб топилиши мумкин эмас;

иккинчи вазият — спортчининг эҳтиётсизлик орқасида ўйин қоидаларини бузганлиги натижасида соғлиққа шикаст етказилиши. Бундай ҳолларда ҳам спортчининг ҳаракатларида жиноят тарқиби бўлмайди ва унга нисбатан мусобақа қоидаларида назарда тутилган жазоларгина қўлланилиши мумкин;

учинчи вазият ўйин қоидаларини қасддан бузиш натижасида соғлиққа шикаст етказилишини қамраб олади. Бундай ҳолларда масала юз берган оқибатларга қараб ҳал этилади. Агар баданга енгил шикаст етказиш тарзидаги оқибатлар юз берган бўлса, айбдор жиноий жавобгарликка тортилмаслиги лозим. Жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЎзР ЖК 111-моддаси (эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказганлик учун) билан квалификация қилинади;

тўртинчи вазият — рақибнинг соғлиғига спорт беллашувига боғлиқ бўлмаган ҳолда шикаст етказилишидир. Бундай ҳолларда баданга у ёки бу оғирликда қасддан шикаст етказганлик учун айбдор жиноий жавобгарликка тортилади.

Баданга шикаст етказадиган ҳаракатлар жуда хилма-хил бўлиб, уларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1) жисмоний (механик, термик, электрик ва ҳоказо) таъсир кўрсатиб баданга етказиладиган шикастлар;

2) организмга кимёвий ёки биологик фаол воситалар билан таъсир кўрсатиш (турли кислоталар, заҳарли моддалар, газлар ва ҳоказодан фойдаланиш) йўли билан баданга етказиладиган шикастлар;

3) руҳий таъсир кўрсатиш йўли билан баданга етказиладиган шикастлар.

Жисмоний таъсир кўрсатиш йўли билан баданга етказиладиган шикастлар одамнинг мускул кучидан фойдаланган ҳолда етказилиши мумкин: уриш, тешиш, калла қўйиш. Аксарият ҳолларда айбдорлар бунинг учун турли асбоблар, хўжалик-рўзгор ашёлари, ўқотар ёки совуқ қуроллардан фойдаланадилар. Фуқароларнинг соғлиғига термик ёки электрик таъсир кўрсатиш (баданни дазмол, қиздирилган ашёлар билан куйдириш ва ҳоказо) орқали шикаст етказишлар ҳам ҳаётда тез-тез учрайди.

Баданга шикаст етказганликни квалификация қилиш учун на уларни етказиш усули, на у ёки бу асбобдан фойдаланганлик аҳамиятга эга эмас. Бироқ жазо тайинлаш пайтида соғлиққа шикаст етказиш усули инobatга олинishi мумкин. Негаки, бу ҳолат айбдор шахснинг ва у содир этган жиноятнинг у ёки бу даражада ижтимоий хавфлилигидан далолат беради. Одамнинг соғлиғи ёки жисмоний дахлсизлигига турли хилдаги ҳаракатлар, турлича усуллар орқали хилма-хил асбоблар ва жиноят воситалари билан зарар етказилиши мумкинлиги сабабли баданга шикаст етказиш турли даражада бўлиши мумкин.

Бу оқибатлар қонунда:

- 1) ҳаёт учун хавфнинг мавжудлигини ёки йўқлигини;
- 2) соғлиққа етказилган зарарнинг оғирлиги даражасини;
- 3) умумий меҳнат қобилиятини йўқотиш даражасини ҳисобга олиб таснифланади.

Жиноят кодексига юз берган оқибатларга қараб баданга оғир (ЎЗР ЖК 104-моддаси), ўртача оғир (ЎЗР ЖК 105-моддаси) ва енгил (ЎЗР ЖК 109-моддаси) шикаст етказганлик учун табақалаштирилган жавобгарлик назарда тутилади.

Алоҳида нормада дўшпослаганлик (калтаклаганлик) ва қийнаганлик учун (ЎЗР ЖК 110-моддаси) жавобгарлик назарда тутилган. Қонунда кўрсатилган муайян оқибатларнинг юз бериши (меҳнат қобилиятининг йўқотилиши, инсон организми аъзоси ёки иш фаолиятининг йўқотилиши, ҳомиланинг тушиши ва ҳоказо) баданга оғир, ўртача оғир, енгил шикаст етказишни тамом бўлган жиноят деб тониш учун зарурий белги ҳисобланади. Бунда содир этилган ижтимоий хавфли ғайриқонуний қилмиш ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжуд бўлиши керак. Бундай боғланиш бўлмаган тақдирда, рўй берган оқибатларда шахсни айбдор, деб топиш мумкин эмас.

Кўпинча оқибатлар нафақат содир этилган жинoий ҳаракатларнинг, балки учинчи шахсларнинг айби билан ёхуд қандайдир

бошқа ҳолатлар туфайли юзага келган ўзга омилларнинг натижаси бўлади.

Шу муносабат билан, агар шахснинг қасди билан рўй берган оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлса, юз берган у оқибатлар «тўғридан-тўғри» ёки «тасодифий» бўлганлигидан қатъи назар, жавобгар бўлади. Масалан, В. нинг жиноят ишини кўриб чиқсак. У талабалар ётоқхонасида бўлганида О. ни жинсий яқинлик қилишга ундаган. Рад жавобини олгач, В. унинг номусига тегишга уринган. О. дераза тоқчасига чиқиб олиб, агар В. унга яқинлашса, ўзини деразадан ташқарига ташлаб юборажаги ҳақида уни огоҳлантирган. В. таҳдидга парво қилмай унга яқинлашган, О. эса деразадан сакраган ва учинчи қаватдан йиқилиб тушиб, оғир шикастланган. Бу ҳолда, бизнингча, гарчи О.нинг соғлиғига ўзининг ҳаракатлари натижасида шикаст етказилган бўлса ҳам, В.нинг ҳаракатлари ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш муқаррар (тўғридан-тўғри) эмас, балки тасодифий хусусиятга эга бўлган бўлса-да, юз берган оқибатларда В. айбдор деб ҳисобланиши керак, чунки етказилган шикаст ва В. қилмиши ўртасида сабабий боғланиш мавжуд.

Юқорида айтилган фикрлардан юз берган оқибатлар учун жавобгарлик ҳам муқаррар, ҳам тасодифий сабабий боғланиш мавжуд бўлгани тақдирда, агар унинг ривожланиши айбдорнинг қасди билан қамраб олинган бўлса, юзага келади, деган хулоса қилиш мумкин.

### **Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятларда айб, мотив ва мақсад**

Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятлар ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин.

Соғлиққа қарши жиноятлар, хусусан баданга шикаст етказишларнинг аксарияти эгри қасд билан содир этилади.

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигига қарши жиноятларни содир этишда тўғри қасд шундай хусусиятга эга бўладики, шикаст етказган шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфли хусусиятини англайди, жабрланувчининг соғлиғига муайян зарар етказилиши муқаррарлиги ёки эҳтимоли борлигига кўзи етади ва айнан шундай шикаст юз беришини хоҳлайди.

Масалан, Қодировнинг жиноят ишини ўрганиш куйидагиларни кўрсатади: у маст ҳолда бундан сал олдинроқ ўзи ҳақорат қил-

гани учун қайнонасиникига кетиб қолган хотинини уйига олиб келишга қарор қилган. Хотини уйга қайтишни истамаганида, Қодиров унинг ҳомиладорлигини била туриб, «Сен ҳозир туғасан» деган сўзлар билан унинг қорнига бир неча марта тепади. Зарбалар натижасида Қодированинг ҳомиласи тушган. Иш материалидан кўри-ниб турибдики, Қодиров ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфли-лик хусусиятини нафақат тушунган, балки жабрланувчи ҳомила-сининг тушиши эҳтимоли борлигига кўзи етган ва унга шундай шикаст етказишни хоҳлаган ҳам.

Буларнинг ҳаммаси Қодиров жиноятни тўғри қасд билан содир этганлигидан далолат беради.

Эгри қасдда эса юз берадиган оқибатларга гарчи айбдорнинг кўзи етган бўлса ҳам, у етказиладиган зарарнинг ҳақиқий кўлами-ни тасаввур қилмайди ва жабрланувчининг соғлигига ҳар қандай шикаст етишига йўл қўяди.

Масалан, айбдор жабрланувчининг бошига аямасдан урар экан ёки унга тош отар экан, бунинг натижасида жабрланувчига ҳар қандай оғирликдаги: оғир, ўртача оғир ёки енгил шикаст еткази-лиши мумкинлигига кўзи етади ва шундай оқибатлар юз бериши-га онгли равишда йўл қўяди.

Бундай ҳолларда жавобгарлик амалда етказилган шикастнинг даражасига қараб белгиланади, негаки айбдор уларнинг юз бери-шини бир хил даражада англаган бўлади.

**Субъектив томондан** қасддан шикаст етказишга нисбатан эҳти-ётсизлик орқасида шикаст етказишнинг ижтимоий хавфлилиги кам-роқдир.

Соғлиққа қарши жиноятлар эҳтиётсизликнинг жинояткорона ўз-ўзига ишониш шакли билан ҳам содир этилиши мумкин. Бунда шахс муайян ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мум-кинлигига кўзи етади ва шунга қарамай, онгли равишда эҳтиёт чораларига риоя этмайди, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асосиз равишда умид боғлайди.

Қасддан жиноят қилиш ва жинояткорона ўз-ўзига ишонишдан фарқли равишда, жинояткорона бепарволик шахс ўз ҳаракати ёки ҳара-катсизлигидан қандай ижтимоий хавфли оқибатлар юз бериши мум-кинлигига кўзи етмайди, лекин кўзи етиши мумкин ва лозим бўлади.

Шахсининг у ёки бу оқибатлар юз беришига кўзи етиши лозим бўлгани ва муайян вазиятда уларга кўзи етиши мумкин бўлганли-ги аниқлангандагина уни эҳтиётсизлик орқасида баданга шикаст етказишда айблаш тўғри бўлади.

Соғлиққа қарши жиноятларни тўғри квалификация қилиш учун учун жиноят субъектида айбнинг қасди ёки эҳтиётсизлик шакли мавжудлигини аниқлашнинг ўзи кифоя қилмайди.

Фуқароларнинг соғлиғига қасддан шикаст етказилган барча ҳолларда жиноятнинг мотив ва мақсадини аниқлаш зарурдир.

Аксарият ҳолларда соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятларни содир этиш мотив ва мақсади айбдор шахснинг жавобгарлигини оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади (масалан, тамагирлик нияти, безорилик туйғуси, диний таассублар замирида, трансплантат мақсадида баданга шикаст етказиш ва ҳоказо).

## **Жиноят субъектининг юридик тавсифи**

ЖК 17-моддасида баданга шикаст етказганлик учун жинойий жавобгар бўлиши мумкин бўлган шахснинг энг кичик ёши белгиланган. Қасддан баданга оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 104-моддаси), қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 105-моддаси), кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 106-моддаси) учун жиноятни содир этгунга қадар ўн тўрт ёшга тўлган шахслар жавобгар бўладилар.

Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши бошқа жиноятларнинг субъекти ўн олти ёшга тўлган шахслар ҳисобланади.

## **2-§. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЎзР ЖК 104-моддаси)**

Жиноят ҳуқуқи ва суд тиббиёти фанлари томонидан баданга етказиладиган шикастларнинг оғирлик даражасини аниқлаш мезонлари ишлаб чиқилган. Улар жумласига:

- 1) шикастларнинг ҳаёт учун хавфлилиги;
- 2) соғлиққа етказиладиган ҳақиқий зиён;
- 3) меҳнат қобилиятини йўқотиш даражаси;
- 4) эстетик мезонлар киради.

Бу мезонлар ЖК нормаларида ва Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган «Баданга етказилган шикастларнинг оғирлик даражасини суд-тиббий йўл билан аниқлаш қоидалари»да ўз ифодасини тошган.

Ҳаёт учун хавфли шикастлар деганда содир этилаётган пайтида жиноятчи томонидан ҳаёт учун хавф туғдирувчи шикастларни ет-

казиш тушунилади. Бундай шикастларга тиббий ёрдам кўрсатилмаса, жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлиши мумкин бўлган шикастлар киради.

Қасддан баданга оғир шикаст етказиш шахснинг соғлиғига турлича шикаст етказиш ёки соғлиқнинг муайян муддатга издан чиқишида ифодаланади.

Меҳнат қобилиятини йўқотиш даражаси фоизларда аниқланади ва ўтказилган шикаст меҳнат қобилиятининг қисман ёки бутунлай йўқотилишига сабаб бўлади.

Баданни тузалмайдиган қилиб хунуклаштириб юбориш эстетик мезони ўзига хос хусусиятга эга. Бунда етказилган шикаст натижасида жабрланувчи баданининг хунуклашганлиги унинг руҳан эзилишига олиб келади. Шикастнинг оғирлиги оқибат-натижада, аввало, жабрланувчига унинг бадани хунуклашгани сабаб бўладиган руҳан эзилишлар билан боғлиқдир.

Баданга етказиладиган шикастларнинг оғирлиги даражасини аниқлаш учун «Қоидалар»да иккита асосий мезон: тиббий (анатомик) ва иқтисодий мезонлар қўлланилган.

Тиббий мезон баданга етказиладиган барча турдаги шикастларни уларнинг содир этилиш пайтида жабрланувчининг ҳаёти учун хавфлилиги нуқтаи назаридан тавсифлайди, тўқималар ёки аъзолар функцияларининг бузилиши даражаси ва хусусиятини, етказилган шикастнинг давомлилиги ва организмга таъсирини аниқлайди.

Иқтисодий мезон жабрланувчи томонидан меҳнат қобилиятини йўқотишнинг фоизларда ифодаланган даражасини ҳисобга олган ҳолда баданга етказилган шикастни тавсифлайди.

Баданга шикаст етказиш, ЎзР ЖК 104-моддасида назарда тутилган аломатлардан лоақал биттаси мавжуд бўлса, оғир деб топилади.

### **Баданга ҳаёт учун хавfli бўлган оғир шикаст етказиш**

Бу баданга шикаст етказишнинг энг кўп тарқалган турларидан биридир. Бундай шикастлар одатда ўлим билан тугайди ёки жабрланувчининг ҳаётига бевосита хавф туғдиради.

Бирор-бир оқибат юз беришидан қатъи назар, ҳаёт учун хавfli шикаст етказилган пайдан жиноят тугалланган ҳисобланади ва жавобгарлик вужудга келади. Етказилган шикастнинг нима билан туташ жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

«Баданга етказилган шикастларнинг оғирлик даражасини аниқлаш қоидалари»да баданга етказиладиган ҳаёт учун хавfli шикастларнинг тўла-тўқис рўйхати берилган.

Баданга етказиладиган ҳаёт учун хавфли шикастларни квалификация қилиш учун бундай жиноятлар субъектив томонининг энг муҳим белгиларини эътиборга олиш лозим. Бундай шикастлар етказилишининг ўзи (айниқса кўкрак қафаси, қорин, бош суягига ҳаёт учун хавфли жароҳат етказиш) шундан далолат берадики, жиноятчининг жабрланувчига нафақат оғир жароҳат етказилиши, балки унинг ўлиши мумкинлигига кўзи етади. Баданга ҳаёт учун хавфли бўлган шикаст етказишни одам ўлдиришга суиқасд қилишдан фарқлаш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарориди: «Судлар қасддан одам ўлдиришни қасддан баданга оғир шикаст етказиш жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган ҳоллардан фарқлашлари шарт. Қасддан одам ўлдиришда, айбдор ўлдириш нияти билан ҳаракат қилади, қасддан баданга оғир шикаст етказиш ўлимга сабаб бўлган ҳолларда эса юзага келган ўлимга нисбатан унинг айби эҳтиётсизлик формасида бўлади.

Айбдорнинг қасди тўғрисидаги масалани ҳал қилишда судлар содир этилган жиноят ҳолатларини барча томонлари йиғиндисини инобатга олишлари ва жумладан, жиноят усули ва қуролини, жароҳатларнинг сонини, характерини, жойлашишини ва бошқа етказилган шикастларни, жиний ҳаракатларнинг тўхташ сабабларини ва ҳоказо, шунингдек, айбдор ва жабрланувчининг воқеага ча бўлган феъл-атворини, уларнинг ўзаро муносабатини, айбдорнинг жиноят содир этилгандан кейинги ҳаракатлари характерини эътиборга олишлари лозим».<sup>1</sup>

Айбдор баданга ҳаёт учун хавфли бўлган оғир шикаст етказаетганида жабрланувчини ўлдириб қўйиши мумкинлигини нафақат англаган ва шундай бўлиши эҳгимоли борлигини фараз қилгандагина эмас, балки шундай оқибатлар юз беришини хоҳлаган, яъни бошқа одамни ўлдиришга қаратилган тўғри қасд билан ҳаракат қилгандагина унинг қилмиши ўлдиришга қасд қилиш деб квалификация қилиниши лозим.

Тўғри қасд одам ўлдиришга қаратилмаган бўлса, қасддан баданга ҳаёт учун хавфли бўлган шикаст етказиш ЎЗР ЖК 104-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Содир этилган қилмишни баданга ҳаёт учун хавфли шикаст етказиш деб тўғри квалификация қилиш учун жиноятнинг субъек-

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 76-бет.*

тив томонини синчиклаб таҳлил этиш, жиноят мотивининг хусусиятини ва у нимага қаратилганини аниқлаш талаб қилинади.

## **БАДАНГА БИРОН-БИР АЪЗОНИНГ ИШДАН ЧИҚИШИ ЁКИ УНИНГ ФАОЛИЯТИ ТАМОМАН ЙЎҚОЛИШИГА САБАБ БЎЛГАН ОҒИР ШИКАСТ ЕТКАЗИШ**

«Қоидалар»га биноан баданга оғир шикаст етказишлар жумласига бирор-бир аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти йўқолиши аломати сифатида қўл, оёқ функциялари, эшитиш, сўзлаш, наел қолдириш қобилиятининг ишдан чиқиши ёки тамоман йўқотилиши киради.

Аъзонинг ишдан чиқиши деганда, одам организмнинг ҳаёт фаолиятида фақат ўзигагина хос бўлган вазифани бажарадиган ҳар қандай, шу жумладан жуфт аъзонинг (ички, ташқи) ишдан чиқиши тушунилади. Амалдаги қонунга мувофиқ, оғир тан жароҳатларининг бу турига:

а) кўриш қобилиятини йўқотиш иккала кўзнинг батамом кўрмай қолиши ёки кўриш қобилиятининг 2 метр ва бундан кам масофада бармоқ санарли даражада пасайган (кўриш ўтқирлиги 0,04 ва паст) ҳолати. Битта кўзнинг кўр бўлиб қолиши ҳам меҳнат қобилиятини учдан бир ҳисса барқарор йўқотиш аломатига кўра оғир тан жароҳатлари жумласига киради;

б) эшитиш қобилиятини йўқотиш – тўла карлик ёки шундай тузалмас ҳолат, бунда жабрланувчи қулоқ чаноғидан 3-5 см масофадаги оғзаки сўзлашувни эшитмайди. Битта қулоқнинг кар бўлиб қолганлигини аъзо фаолиятининг йўқолгани деб эйтироф этилмайди ва у умумий меҳнат қобилиятининг 15 % йўқотилишига сабаб бўлиши боис, ўртача оғир тан жароҳати деб топилади;

в) сўзлаш қобилиятини йўқотиш – жабрланувчида ўз фикрларини атрофдагилар учун тушунарли, бириккан товушлар билан ифодалаш имконияти йўқлигини, шунингдек сўзлаш қобилияти одам организмнинг бир қисми сифатида йўқотилишини билдиради;

г) қўл ёки оёқни йўқотиш – танадан уларнинг ажралиб кетиши ёки уларнинг ўз вазифасини бажариш қобилиятидан маҳрум бўлиши; бунда жабрланувчи шу аъзоларидан фойдаланиш имкониятини батамом йўқотади (оёқ таянч ёки ҳаракат фаолиятини йўқотади, қўл ишламай қолади). Қўл ёки оёқни тирсак



ёки тизза бўғимидан наст бўлмаган даражада кесиб ташлаш уларни йўқотиш деб ҳисобланади. Қолган барча ҳоллар қўл ёки оёқнинг бир қисмини йўқотиш деб қаралади ва улар меҳнат қобилиятининг қай даражада йўқотилганлигига қараб баҳоланмоғи лозим;

д) насл қолдириш қобилиятини йўқотиш — жинсий алоқа қилиш қобилиятини йўқотишдан ёки уруғланиш, ҳомиладор бўлиш ва бола туғиш қобилиятини йўқотишдан иборат. Шахснинг ташқи жинсий аъзолари шикастланиши оқибатида росмана жинсий алоқа қилиш қобилияти йўқолса ёхуд аёл бачадон, тухумдон ёки найчалар шикастланиши оқибатида ҳомиладор бўлиш, ҳомилани нормал олиб юриш ва кўзи ёриш имкониятидан маҳрум бўлса, шикаст оғир деб топилади. Эркакларда насл қолдириш қобилиятини йўқотиш уруғлантириш қобилиятини йўқотишда намоён бўлади.

### Ҳомиланинг тушиши

Ҳомиланинг тушиши оғир тан жароҳатлари жумласига киради, чунки унинг ҳатто тиббиёт муассасасида тушиши ҳомиладор аёлнинг соғлиги ёки ҳаёти учун хавфлидир.

Ҳомила зўрлик ишлатилиши натижасида тушганида эса бу хавф янада ошиб кетади. Бундан ташқари, ҳомиланинг тушиши натижасида аёл оналикдан маҳрум бўлади, ҳомила нобуд бўлади, ҳаёт узилади, аёл вужудига оғир зиён етади. Бундай қилмиш туфайли аёлга жиддий маънавий, руҳий зиён етказилади ва бу ҳол унинг руҳиятига салбий таъсир қилади. Ҳомиланинг тушиши нафақат жисмоний, балки руҳий зўрлик ишлатиш (ҳужум туфайли қаттиқ кўрқиш, чўчиш ва ҳоказо) натижасида ҳам содир бўлиши мумкин.

Ҳомиладорлик муддати жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятсиздир. Бироқ ҳар бир муайян ҳолда айбдорнинг қасди жабрланувчининг ҳомиласи тушиши мумкинлигини қамраб олганлигини аниқлаш зарур бўлади.

Шубҳасиз, аёлнинг ҳомиласи катта бўлса ва ҳомиладорлик аломатлари очиқ-ойдин унинг гавдасида кўриниб турган бўлса, қилмишни квалификация қилиш қийинчилик туғдирмайди. Аммо жабрланувчининг ҳомиласи кичкина бўлса ва айбдор бундан беҳабар бўлса, ҳомиланинг тушишида уни айбдор дейиш мумкин эмас.

Бундай ҳолатларда айбдор жабрланувчининг соғлиғига етказилган аниқ шикаст учун жавоб бериши керак.

## Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши

Бу аломатни эстетик хусусиятга эга дейиш мумкин. Аксарият ҳолларда етказилган шикаст оқибатида баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши соғлиққа жиддий зарар етказмасда, у одамни жуда бадбашара, хунук қилиши натижасида жабрланувчи маънавий қаттиқ азоб чекади. Бундай шикастлар шахснинг жамоат билан алоқалари узилиб қолиши хавфини туғдиради. Жабрланувчилар ташқи қиёфасидан уялиб, дўстлари, яқинлари, қариндошлари билан алоқа қилмай қўядилар, меҳнат ва бошқа фаолиятларини кескин қиқартирадилар, кўпинча ишламай қўядилар, спиртли ичимликларга, гиёвандликка бериладилар, бундан таскин топгандай бўладилар ва баъзан дайдилик, тиланчилик билан шуғулланиб, дарбадарликда кун кечира бошлайдилар. Бундай шахслар кўпинча жиноят содир этадилар.

Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши деганда тананинг айрим қисмлари (қулоқ, бурун ва лаблар) олиб ташланиши ёки юзнинг нотекис бўлиб қолиши, мимиканинг бузилиши, юзда чуқур чандиқлар, тиртиқлар, қалтироқнинг пайдо бўлиши ва ҳоказо тушунилади.

Баданнинг хунуклашиши, башарти тузалмайдиган бўлса, оғир тан жароҳати деб топилади.

Шикастнинг тузалиши деганда, вақт ўтиши билан ёки тиббий йўллар билан воситалар таъсирида йўқолиб кетадиган патологик ўзгаришлар (чандиқлар, тиртиқликлар, мимика бузилишлари ва хоказо)нинг анча камайиб бориши тушунилади. Агарда уларни йўқотиш учун тезкор аралашув (косметик операция) талаб қилинса, баданга етказилган шикаст тузалмайдиган деб ҳисобланади.

Тузалмайдиган хунуклашишнинг тиббий мезонини тасдиқлаш суд-тиббийёт эксперти ваколатига киради. Бироқ, эксперт фақат хунуклашиш фактининг мавжудлиги ҳақида хулоса беришга ваколатли эмас. Чунки бу тиббий эмас, балки эстетик тушунчадир. Шу боис баданга етказилган шикаст баданни хунуклаштириши ёки хунуклаштирмаслиги масаласи суд томонидан тарафлар иштирокида ва шикастларнинг хусусияти, жойлашуви, тузалмаслик даражаси ҳисобга олиниб ва умумий қабул қилинган эстетик тасаввурлар асосида суднинг фақат ички ишончигагина асосланган ҳолда ҳал этилади.

Айнан суд объектив равишда, жабрланувчининг шикаст етказилмасдан олдинги ва кейинги қиёфасини таққослаш йўли билан баданнинг хунуклашганлигини аниқлаши керак.

ЎзР ЖК 104- моддасида баданга оғир шикаст етказилганлик натижасида руҳий касалга чалиниш кўрсатиб ўтилган, бунда жабрланувчи одатда ўзи қилаётган ҳаракатларнинг хусусиятини англаш қобилиятини йўқотади ва одамлар билан мулоқот қилишдан маҳрум бўлади.

Руҳий (психик) касаллик — нормал руҳий фаолиятнинг бузилиши бўлиб, у шахснинг атрофдаги воқеликни тўғри идрок этиш ва ўз хулқ-атворини назорат қилиш лаёқатига жиддий таъсир кўрсатади. Бу идрок, тафаккур, хотира, ҳиссиёт, диққат-эътибор, ирода, қизиқиш ва юриш-туриш издан чиқишида намоён бўлади.

Руҳий касаллик доимий ёки вақтинчалик бўлиши мумкин. Руҳий касаллик ташҳиси ва унинг етказилган жароҳатлар билан боғлиқлиги руҳий-психиатрик экспертиза ўтказиб аниқланади. Бундай шикастланишнинг оғирлик даражаси суд-тиббиёт экспертининг ишгиرويкида аниқланади.

Гарчи баданга етказилган шикаст ҳаёт учун хавfli бўлмаса ёки аъзо ишдан чиқмаса-да жабрланувчи умуман соғлиқнинг бузилиши натижасида меҳнат қобилиятининг ўттиз уч фоизидан кам бўлмаган қисмини доимий йўқотса баданга оғир шикаст етказиш деб ҳисобланади.

Меҳнат қобилиятининг йўқотилиши турғун бўлиши керак: бунда меҳнат қобилиятини доимий ёки номуайян узоқ давр йўқотиш деб тушунилади.

Болаларда меҳнат қобилиятининг йўқотилиши «Қоидалар»да белгилаб қўйилган умумий қоидалардан келиб чиққан ҳолда, катта ёшли шахсларники сингари, ногиронларники эса—ногиронлиги ва унинг гуруҳидан қатъи назар, амалий жиҳатдан соғлом кишиларники сингари аниқланади.

### **Баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар**

ЖК 104-модда 2-қисмида қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлар:

- 1) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;
- 2) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсга ёки унинг қариндошларига нисбатан;
- 3) ўта шафқатсизлик билан;
- 4) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- 5) тамагирлик ниятида;
- 6) миллатлараро ёки ирқий адоват замирида;

7) диний таассублар замирида;

8) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (транс-плантат) мақсадида;

9) бир гуруҳ шахслар томонидан қасддан содир этилган баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

ЎзР ЖК 104-моддаси 3-қисмида:

1) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан;

2) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ушбу Кодекснинг 97-моддасида назарда тутилган тарзда қасддан одам ўлдирган шахс томонидан;

3) ўта хавфли рецидивист томонидан;

4) уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёки шу гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган;

5) жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 104-моддасининг 2 ва 3-қисмларида кўрсатилган жавобгарликни оғирлаштирувчи барча ҳолатлар ҳаётга қарши жиноятларни таҳлил қилишда кўриб чиқилган эди. Шу боис улардан фақат биттасини — жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказишни таҳлил қиламиз.

Жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш аввало жабрланувчига оғир тан жароҳати етказишни кўзда тутаяди, яъни қилмишда ЖК 104-моддасида кўрсатилган аломатлардан камида биттаси мавжуд бўлиши керак. Жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган зарбалар берилган, у дўшосланган, баданига енгил шикастлар етказилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЎзР ЖК 102-моддаси (эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирди) билан квалификация қилиниши лозим.

Агарда жабрланувчининг баданига у ёки бу ҳолатлар оқибатида унинг ўлимига сабаб бўладиган ўртача оғир шикастлар етказилган бўлса, айбдор ЖК 105-моддаси ва 102-моддасига кўра жиноятларнинг жами бўйича жавобгар бўлади

Кўриб чиқилаётган жиноят ва қасддан одам ўлдирди фарқлаш анча қийин, чунки бу жиноятларнинг объектив томони ўхшашдир. Иккала ҳолда ҳам жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилади ва бир хил оқибат — жабрланувчининг ўлими юз беради. Бу жиноятлар, одатда бир хил усулда ўхшаш қуроллар қўлланилган ҳолда содир этилади. Кўпинча бу ўринда субъектив томон жиноятнинг мотивига (рашк, безорилик туйғуси, ўч олиш ва ҳоказо) ҳам мос келади.

Қасддан одам ўлдиришда бўлгани сингари айбдорнинг қилмишини ЖК 104-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиш учун баданга етказилган оғир шикаст ва юз берган ўлим ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарурдир.

Мазкур жиноятларни фарқлаш учун жабрланувчининг ўлими юз берган вақт эмас, балки айбдорнинг юз берган оқибатларга руҳий муносабати ҳал қилувчи омил ҳисобланади.

ЖК 104-модда 3-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг субъектив томони ўзига хослиги билан ажралиб туради ва баданга етказилган шикаст ва юз берган ўлимга нисбатан айбни алоҳида-алоҳида аниқлашни талаб қилади, яъни бу ерда айбнинг мураккаб шакли мавжуд бўлади.

ЖК 104-моддасининг 3-қисмида назарда тутилган жиноят мураккаб, таркиблидир. Бу ерда иккита жиноят — қасддан баданга оғир шикаст етказиш ва эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш битта таркибга бирлаштирилган. Шу муносабат билан, башарти айбдор шахснинг баданига оғир шикаст етказилиши тўғри ёки эгри қасд билан содир этилган ва эҳтиётсизлик орқасида ўлим рўй берган бўлса, бунда унинг қилмиши жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган баданга оғир шикаст етказиш сифатида ЖК 104-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинади.

Демак, баданга жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган оғир шикаст етказиш ва қасддан одам ўлдириш таркибларини фақат айбдор қасдининг мазмуни ва йўналишига қараб фарқлаш мумкин.

Агар айбдорнинг қасди жабрланувчини ўлдиришга қаратилган ёки бундай оқибатларнинг рўй бериши унинг қасди доирасига кирган бўлса, унинг қилмиши ЖКнинг қасддан одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарликни назарда тутувчи моддалари билан квалификация қилинмоғи лозим.

Айбдор қасдининг мазмуни ҳақидаги масалани ҳал қилишда, судьялар содир этилган жиноятнинг барча ҳолатлари йиғиндидан келиб чиқишлари ва, хусусан, жиноят усуллари ва қуролларини, жароҳатлар миқдори, хусусияти ва жойлашувини, инсоннинг ҳаётий муҳим аъзоларига етказилган бошқа шикастларни, жиноий қилмишларнинг тўхтатилиши сабабларини ва бошқа шу сингариларни, шунингдек айбдор ва жабрланувчининг бундан олдинги хулқ-атворини, уларнинг жиноят содир этилишига қадар бўлган ўзаро муносабатларини инобатга олишлари керак.

### 3-§. Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиши (ЎзР ЖК 105-моддаси)

Баданга етказилган ўртача оғир шикастлар оғир шикастлардан аввало шуниси билан фарқланадики, улар ҳаёт учун хавфли бўлмайди ва одатда улар туфайли ўлим юз бермайди.

Юқоридагилар баданга етказилган ўртача оғир шикастларнинг зарурий белгисидир.

Ўртача оғир тан жароҳатлари одамнинг соғлиғига анча зиён етказиши мумкин, лекин улар аъзонинг йўқотилишига ёки оғир тан жароҳатлари учун хос бўлган бошқа оқибатларга сабаб бўлмайди.

Баданга етказилган ўртача оғир шикастларнинг асосий белгилари қуйидагилардир:

1) соғлиқнинг узоқ вақт, яъни камида йигирма бир кун, аммо тўрт ойдан кўп бўлмаган даврда ёмонлашуви;

2) умумий меҳнат қобилиятининг ўн фоизидан ўттиз уч фоизгача йўқотилиши.

Амалиётда соғлиқнинг ёмонлашуви қанча давом этганлиги меҳнатга қобилиятсизлик варақаси асосида, кўпинча эса жабрланувчининг касалхонада ётиб даволаниши қанча давом этгани ҳақидаги маълумотнома асосида ҳам аниқланади. Аммо бу унчалик тўғри эмас, чунки бу ҳужжатларда баданга етказилган шикаст туфайли соғлиқнинг ёмонлашуви қанча давом этганлиги ҳамиша ҳам тўғри қайд этилмайди. Негаки, касаллик варақаси билан тасдиқланган меҳнатга қобилиятсизликнинг давом этиш муддати ҳамиша ҳам етказилган шикаст билан боғлиқ бўлавермайди ва бошқа ҳолатлар: бир вақтда қўзғалган бошқа касаллик, жабрланувчининг касбий хусусиятлари (ошпаз, қандолатчининг қўлида чақа жойлар борлиги ва ҳоказо) билан боғлиқ бўлиши мумкин. Аксинча, жабрланувчининг ўз илтимосига кўра касаллик варақаси барвақт ёпилиб, у тўла соғаймасдан ишга чиқиб кетадиган ҳоллар ҳам бўлиши мумкин. Шу сабабдан соғлиқнинг узоқ вақт ёмонлашувига олиб келган айбдорнинг қилмиши ЖК 105-моддаси билан квалификация қилинганда, соғлиқнинг ёмонлашув муддати ЎзР ЖПКга мувофиқ суд-тиббиёт экспертизаси ҳулосаси асосида аниқланмоғи лозим.

Умумий меҳнат қобилиятининг ўн фоизидан ўттиз уч фоизгача йўқотилиши баданга етказилган ўртача оғир шикастнинг мустақил белгиси ҳисобланади.

ЎзР ЖК 105-моддаси 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда баданга ўртача оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

### **Енгиллаштирувчи ҳолатларда баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик**

Енгиллаштирувчи ҳолатларда содир этилган баданга шикаст етказишлар жумласига кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш (ЖК 106-моддаси); зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан баданга шикаст етказиш (ЖК 107-моддаси); ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, баданга қасддан оғир шикаст етказиш (ЖК 108-моддаси) киради.

#### **4-§. Қасддан баданга енгил шикаст етказиш (ЎзР ЖК 109-моддаси)**

Жиноят кодекси 109-моддасида:

1) баданга соғлиқнинг қисқа муддатли ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатта йўқолишига олиб келмаган енгил шикаст етказиш;

2) баданга соғлиқнинг қисқа вақт, яъни олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатта ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатта йўқолишига сабаб бўлган енгил шикаст етказиш учун жавобгарлик белгиланган.

Соғлиқнинг қисқа муддатта ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатта йўқолишига олиб келмаган енгил тан жароҳатлари жумласига унча кўп бўлмаган, тез ўтиб кетадиган, оқибати оғир бўлмаган олти кундан узоқ давом этмаган шикастлар киради. Бу шикастлар лат ейиш, тирналиш, шилиниш, унча катта бўлмаган гурра тарзида бўлиши мумкин.

Соғлиқнинг қисқа муддатта ёмонлашувига олиб келган енгил тан жароҳатлари жумласига:

1) соғлиқнинг олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатта ёмонлашувига сабаб бўлган шикастлар;

2) меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатта йўқолишига сабаб бўлган шикастлар киради.

Меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқотилиши деганда, умумий меҳнат қобилиятининг ўн фоизгача йўқотилиши тушунилади.

Баданга енгил шикаст етказганлик учун жавобгарлик тўғрисидаги қондан тўғри қўлланиш учун шикаст етказишни уриш, дўшпослаш ва қийнашдан аниқ фарқлаш тақозо этилади.

«Қоидалар»да баданга етказилган шикастлар (тан жароҳатлари)нинг моҳияти таърифланар экан, унинг асосий белгиси тана аъзолари ва тўқималарнинг анатомик бус-бутунлиги ёки физиологик фаолиятининг бузилиши эканлиги кўрсатиб ўтилади. Улардан фарқли равишда уриш ва дўшпослаш кўрсатиб ўтилган оқибатларга сабаб бўлмайди, жисмоний оғриқ етказди холос.

Бироқ, агар дўшпослаш жабрланувчининг нафақат қисқа муддатли оғриғига, балки соғлигининг ёмонлашувига сабаб бўлган бўлса, қилмиш баданга шикаст етказиш тариқасида квалификация қилинмоғи лозим.

ЖК 109-моддаси 1-қисмида назарда тутилган, дўшпослаш, жисмоний оғриқ берувчи, аммо соғлиқнинг ёмонлашувига сабаб бўлмаган бошқа зўрлик ҳаракатларини жисмоний азоб бермайдиган, лекин шахсга маънавий зиён етказадиган ҳаракат — ҳақорат қилиш (ЖК 140-моддаси 1-қисми)дан фарқлаш керак бўлади. Булар жумласига, масалан, шахснинг қадр-қимматини камситадиган, аммо айтарли жисмоний оғриқ бермайдиган шапалоқ уриш, юзга тугуриш, аёл баданига ҳаёсизларча тегавериш, кийимни куч ишлатиб юлиб олиш кабилар киради.

## 5-§. Қийнаш (ЎЗР ЖК 110-моддаси)

Қийнашнинг бевосита объекти жабрланувчининг соғлиғи ёки жисмоний дахлсизлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят муттасил равишда дўшпослашда ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнашда ифодаланади, бунда Жиноят кодекси 104, 105-моддаларида назарда тутилган оқибатлар келиб чиқмаган бўлиши керак.

Қийнашлар — кўп маротаба ёки узоқ вақт давомида оғриқ етказиш билан боғлиқ ҳаракатлар, чимчилаш, савалаш, тўмтоқ ёки ўткир учли нарсалар билан кўллаб, аммо унча катта бўлмаган шикастлар етказиш, қиздирилган буюмлар билан таъсир кўрсатиш



ёки бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлардир. Қийнаш жабрланувчига оғир жисмоний ва руҳий азоб, оғриқ, азият беради.

Қийнашда муттасиллик жиноятни уч карра ва бундан ортиқ марта содир этишдан иборат бўлиб, бу ҳаракатнинг доимийлигидан, такрорийлигидан далолат беради. Шунини таъкидлаш керакки, муттасиллик шунчаки айни битта жиноий қилмиш такрорланишинигина эмас, балки унинг ҳаракатларида муайян умумий режа намоён бўлишини ёки айбдорнинг муайян жинояткорона қўникмалари мустаҳкамланиб боришини кузатиш мумкин бўлган бир қатор ҳаракатларнинг мавжуд бўлишини назарда тутати — унинг бир неча бор такрорланган жинояткорона қилмишлари бир-бири билан ички боғлиқ бўлиши керак.

Муттасил равишда дўшослаш деганда нимани тушунмоқ лозим?

Муттасил дўшослашда, қийнашнинг тури сифатида, айбдорнинг содир этган ҳаракатлари жабрланувчига қаттиқ оғриқ ва азоб беришини англашидан иборат бўлган умумий белги мавжуд бўлиши лозим.

Шу тариқа, қасддан баданга енгил шикаст етказиш, муттасил равишда дўшослаш, бошқа зўравонлик ҳаракатларини қилиш қийнаш усулининг мавжудлиги таҳлил қилинаётган жиноят объектив томонининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади.

Қийнашни содир этишда айбдор айнан шундай усулни онгли равишда танлайдики, бунда у ўзи хоҳлаган оқибатларга — жабрланувчига жуда қаттиқ оғриқ етказишга ёки уни азоб-уқубатга солишга эришади. Дўшослаш ва шикаст етказишларнинг усули, воқеаси муайян доирадан четта чиқмаслиги, уларнинг хусусияти — буларнинг барчаси айбдорнинг нияти ўз қурбонига ўзига хос жисмоний оғриқ етказишга ёки уни азоб-уқубатга солишга қаратилганлигидан далолат беради. Юқоридаги айтилган фикрлар қийнаш муттасил равишда ҳам, бир марталик ҳам содир этилиши мумкин деб хулоса қилиш имконини беради.

Шу тариқа «қийнаш» тушунчаси муттасил дўшослашлар, жабрланувчига қаттиқ қийноқ, жисмоний оғриқ ва азоб берадиган бир неча марталик ёки бир марталик ҳаракатлардан иборатдир. Қийнаш натижасида баданга енгил шикаст етказилиши ёки етказилмаслиги мумкин. Агар бундай шикастлар етказилган бўлса, қилмиш ЖК 110-моддаси билан қамраб олинади ва қўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Агар қийнаш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган бўлса, жиноят ЖК 104-моддаси ёки 105-

моддасининг тегишли банди билан квалификация қилиниши кс-  
рак.

Жиноят дўшослаш ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнаш муг-  
тасил равишда содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб  
топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Қилмиш-  
нинг мотиви ва мақсади жиноятни квалификация қилиш учун  
аҳамиятсиздир.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс  
бўлади.

Қўриб чиқиладиган модданинг 2-қисмида:

- 1) вояга етмаган шахсга нисбатан;
- 2) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;
- 3) ожиз аҳволдаги айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан содир  
этилган қийнаш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 110-моддаси 2-қисми билан ква-  
лификация қилишда айбдор қийнашни содир этишидан олдин аёл-  
нинг ҳомиладорлигини билганлигини аниқлаш зарур. Ҳомиладор-  
лик муддатлари жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга  
эга эмас. Ожиз аҳволдаги шахсни қийнаган шахсни жавобгар деб  
топиш учун айбдор жабрланувчининг ожиз аҳволдалигини аниқ  
билган ёки билмаганлигини аниқлаш лозимдир.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Баданга шикаст етказиш жиноятининг таркиби ва жиноий жавобгарлик масаласини тушунтиринг.

2. Баданга етказилган шикаст даражасини аниқлашнинг мезони ва жиноятнинг ҳуқуқий асослари.

3. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш, уларнинг белгилари ва жавобгарлик масаласи (жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар).

4. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлиш жиноятининг қасддан одам ўлдириш жиноятидан фарқи.

5. Қасддан баданга шикаст етказиш натижасида жабрланувчининг ўлимига олиб келишининг эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришдан фарқи.

6. Қайси ҳолатларда қасддан баданга (ўртача оғир) шикаст етказишда жиноий жавобгарлик истисно қилинади?

7. Жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказишнинг белгилари ва жиноий жавобгарликка тортиш асослари нималардан иборат?

8. Қасддан баданга енгил шикаст етказишнинг оғир ва ўртача оғир шикаст етказишлардан фарқи нималардан иборат?

9. Қийнашнинг характерли белгиларини айтинг.

10. Қийнашнинг такроран қасддан баданга енгил, ўртача оғир ва оғир шикаст етказишдан фарқи нималарда?

11. ЖКнинг 111-моддасида айбланувчининг ҳаракатларини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари ва жавобгарлик масаласи (эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш).

## АДАБИЁТЛАР

1. Рустамбаев М.Х. Обезображение лица как признак тяжкого телесного повреждения. // Судебная экспертиза и криминалистика. — Т., 1988.

2. Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации телесных повреждений. // Актуальные проблемы судебной экспертизы. — Т., 1989.

3. Тахиров Ф. Уголовно-правовые проблемы борьбы с тяжкими телесными повреждениями: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Т., 1989.

4. Рустамбаев М.Х. Система норм об ответственности за преступления против здоровья в новом УК УзССР // Вопросы судебной экспертизы. — Т., 1990.

5. Рустамбаев М.Х. Объект и потерпевший в посягательстве на здоровье личности. // Судебная экспертиза и вопросы борьбы с преступностью. — Т.: ТАШНИИСЭ, 1991.

6. Рустамбаев М.Х. Квалификация телесных повреждений причиненных при превышении пределов необходимой обороны. // Бюллетень Верховного суда УзССР. — Т., 1992, №3.

7. Рустамбаев М.Х. Ответственность за преступление против здоровья по законодательству Республики Узбекистан. — Нукус: Каракалпакстан, 1992.

8. Рустамбаев М.Х. Некоторые особенности квалификации тяжких телесных повреждений. // Бюллетень Верховного суда УзССР. — Т., 1993, №2.

9. Рустамбаев М.Х. О квалификации телесных повреждений по законодательству Республики Узбекистан // Общественные науки в Узбекистане. — Т., 1993, №2.

10. Рустамбаев М.Х. Специальные виды телесных повреждений в законодательстве Республики Узбекистан // Сборник научных трудов. — Т.: Адолат, 1993.

11. Рустамбаев М.Х. Социально-правовая обусловленность и уголовно-правовые средства охраны здоровья и телесной неприкосновенности граждан: Автореф. дисс. док. юрид. наук. — Т., 1993.

12. Рустамбаев М.Х. Саломатликка тажовуз ва унга қарши кураш. — Т.: Ҳаёт ва қонун, 1999/2 (54).

### III боб. ҲАЁТ ЁКИ СОҒЛИҚ УЧУН ХАВФЛИ ЖИНОЯТЛАР

Ушбу бобдаги моддалар мазмуни билан танишиш шундай хулоса чиқариш имконини берадики, уларнинг барчасида ҳаёт ёки соғлиқ учун чинакам хавф туғдирувчи, содир этилганидан кейин зарар юз беришининг олдини олиш айбдорнинг ўзига боғлиқ бўлмаган қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилади.

Чунончи, таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатиш (ЖК 113-моддаси); жинсий равишда ҳомила тушириш (аборт) (ЖК 114-моддаси); аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (ЖК 115-моддаси); касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик (ЖК 116-моддаси); хавф остида қолдириш (ЖК 117-моддаси) шулар жумласидандир.

#### 1-§. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (ЎЗР ЖК 112-моддаси)

Ушбу жиноятнинг бевосита объекти шахснинг ҳаёти ёки соғлиғидир.

**Объектив томондан** жиноят ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитишда, бу ҳаракат амалга оширилишидан хавфсираш учун етарли асослар мавжуд бўлишида ифодаланади.

Бунда қўрқитишнинг иккита белгиси яққол кўринади:

- 1) қўрқитишнинг ўзи;
- 2) қўрқитиш амалга оширилишидан хавфсираш учун асос берувчи муайян ҳолатларнинг мавжудлиги.

Ўлдириш билан қўрқитишнинг муқаррарлик даражаси турлича бўлиши мумкин: айбдор ўлдириш усули, қуроли ҳақида айтиб ўтмаслиги мумкин, балки жабрланувчида қўркув туйғусини кучайтиришга интилиб, ўлдиришнинг қайси усули ва қуролидан фойдаланиш ниятида эканлигини, бўлажак қийноқлар, азоблар ва ҳоказо ҳақида айтиши мумкин.

Ўлдириш билан қўрқитиш деганда бошқа кишини ўлдириш нияти борлиги ҳақида хабардор қилишни тушунмоқ лозим.

ЖК 112-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қўрқитишнинг иккинчи тури — зўрлик ишлатиш билан қўрқитишдир.

Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда, айбдорда жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиш нияти борлиги тушунил-

моғи лозим. Модда матнида қандай зўрлик ишлатиш ҳақида ган бораётганлиги айтилмаган.

Шу сабабдан ЖК 112-моддасида ҳар қандай зўрлик ишлатиш учун жавобгарлик белгиланган, деб ўйлаш лозим бўлади.

Қўрқитиш жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатишдан иборат бўлиши мумкин.

Жисмоний зўрлик ишлатиш одам организмига унинг раъйига хилоф равишда ташқи муҳит омиллари билан ғайриқонуний таъсир кўрсатишдир. Жисмоний зўрлик жумласига баданга ҳар қандай даражадаги: оғир, ўртача оғир ёки енгил шикаст етказиш киради. Аммо, умуман олганда, зўрлик билан қўрқитиш жисмоний дахлсизликка ҳар қандай зўравонлик тажовузини содир этиш юзасидан билдирилган ниятни ҳам қамраб олади, чунончи, дўппослаш ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнаш билан қўрқитишни қамраб олади (ЖК 110-моддаси).

Қўрқитиш мустақил жиноят сифатида бир қатор шартларга жавоб бериши керак: биринчидан, у ҳақиқатан мавжуд бўлиши керак, яъни умуман олганда яқин вақт ичида амалга оширилиши мумкин бўладиган бўлиши лозим. Амалга оширилиши мумкин бўлмаган ёки рўёбга чиқарилиши фараз қилинган ҳолатлар юз беришини тақозо этадиган қўрқитишни ҳақиқий деб топиш мумкин эмас. Масалан, одамни унинг бориш ниятида бўлмаган у ёки бу шаҳарда, қишлоқда пайдо бўлса ўлдириш билан қўрқитиш. Шунингдек, ҳали умуман турмушга чиқиш ниятида бўлмаган аёлни бўлғуси эрини ўлдириш билан қўрқитиш ҳам реал эмас.

Қўрқитиш тайин бўлиши, яъни жабрланувчига муайян зарар етказиш ниятини ўз ичига олган бўлиши керак.

«Овозингни ўчир, акс ҳолда ёмон бўлади», «афсусланасан», «қўрадинганингни кўрасан» сингари ноаниқ тусдаги қўрқитишлар жавобгарликни келтириб чиқариши мумкин эмас, чунки улар аниқ бир зарар етказиш ниятини ўз ичига олмайди. Албатта, бу айбдор жабрланувчига қандай зарар етказмоқчи бўлганини, яъни кўзни ўйиб олиш, юзини дабдала қилиш, бичиб қўйиш каби шикаст етказмоқчилигини мутлақо аниқ айтиши кераклигини билдирмайди. Одатда, қўрқитиш унчалик аниқ маълумотларни ўз ичига олмайди. Аммо, нима бўлганда ҳам, агар сўз ўлдириш билан қўрқитиш ҳақида бораётган бўлса, одамни ўлдиришга бўлган муайян ният ифодаланган бўлиши керак.

Жинойи жазога лойиқ қўрқитиш аниқ бир шахсга қаратилган бўлиши лозим. «Ҳаммангни сўяман», «хаммангни ўлдираман» каби умумий тусдаги, бирон-бир кишига аниқ қаратилмаган қўрқи-

тишлар шахсни ЖК 112-моддаси билан жавобгарликка тортиш учун асос бўла олмайди.

Қўрқитишнинг зарурий белгиси унинг ҳақиқийлигидир.

ЖК 112-моддаси матнида қўрқитишнинг ҳақиқийлиги унинг амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар мавжуд бўлиши тариқасида очиб берилади. Жабрланувчига амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар берадиган сифатларга эга бўлган қўрқитиш ҳақиқий деб топилмоғи лозим. Жабрланувчида қўрқитишнинг амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар бўлган ёки йўқми деган масалани ҳал қилишда айбдор айтган сўзларнинг мазмунини, қўрқитишга сабаб бўлган можаронинг жиддийлигини, кескинлигини, қўрқитувчи ва қўрқитилувчи ўртасида вужудга келган муносабатлар хусусиятини ҳисобга олиш керак бўлади. Қўрқитишнинг жабрланувчи томонидан идрок этилишига вазият ҳам таъсир кўрсатади. Масалан, ҳеч кимдан ёрдам олиш мумкин бўлмаган хилват жойда, субъектнинг ҳаракатлари натижасида атрофдагиларнинг очик-ойдин уни қўллаб-қувватлаши ва бошқа шу сингари ҳолатларда бўлиши мумкин.

Қўрқитиш, яъни таҳдид қилиш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин. Кўпинча у кимга қаратилган бўлса, бевосита ўшанга оғзаки айтилади. Лекин у ёзма равишда (хат орқали), телефон, телеграф орқали, қуролни ёки унинг ўрнини босувчи нарсани кўрсатиш йўли билан, рамзий белгилар орқали, бирон-бир нарсани унга ўқталиб, баданига пичоқ тираб билдириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 19 июлда қабул қилинган «Жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида»ги 16-сон қарориди: «Содир этилган жиноятнинг жамият учун хавфлилигини баҳолашда муайян жинойий хатти-ҳаракатни содир этишдаги барча ҳолатлар (айб шакли, жиноятни содир этиш усули, сабаби, вазияти ва босқичи, келиб чиққан оқибатнинг оғирлиги, жиноят ишгирокчиларидан ҳар бирининг ишгироки даражаси ва хусусияти ва ҳоказо) мажмуига асосланмоқ керак. Судланувчининг шахси тўғрисидаги маълумотлар, улар жазонинг тури ва миқдорини белгилашда муҳим аҳамиятга эгаллиги туфайли, ҳар томонлама ва тўла текширилмоғи лозим»<sup>1</sup> деб тушунтириш берилган.

Айбдор қўрқитиш мазмуни (моҳияти) жабрланувчига маълум бўлиши учун ўзига боғлиқ бўлган ҳамма нарсани қилган пайтидан эътиборан, қўрқитиш тамом бўлган жиноят деб топилиши лозим.

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 42-43-бетлар.*

## **Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитишнинг субъектив белгилари**

**Субъектив томондан** ўлдириш ёки куч ишлатиш билан қўрқитиш қасддан содир этилади. Айбдорнинг қўрқитаётганини, унинг мазмунини ва таҳдиди жабрланувчига маълум бўлажagini ва унинг томонидан ҳақиқий деб идрок этилишини англаган бўлиши керак. Айбдорнинг таҳдидини амалга ошириш ниятида бўлганлиги ёки жабрланувчини фақат чўчитмоқчи бўлганлиги — жиноят таркиби мавжуд бўлиш учун аҳамияти йўқ. Бу жиноятнинг мотивлари ҳар хил бўлиши мумкин. Булар тамагирлик, ўч олиш, ғазаб, жабрланувчининг муайян ҳаракатларни содир этишига эришиш истаги, шахсан хуш кўрмаслик кабилардан иборат бўлиши мумкин. Гарчи мотив жиноят таркиби доирасидан четда турса ва жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмаса ҳам, улар қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги даражасига таъсир қилади ва бинобарин, жазо тайинлашда ҳисобга олиниши керак.

Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитишнинг мақсадларини аниқлаш жуда муҳимдир. Айнан мақсадига кўра бу жиноятни бошқа ўхшаш ижтимоий хавфли хатти-ҳаракатлардан ажратиш мумкин бўлади. Масалан, жабрланувчини жиноятчига мулкни топшириш, мулкий манфаатлар беришга мажбур қилиш мақсадида қўрқитиш, товламачилиқдан (ЖК 165-моддаси), ўзганинг мулкни талон-торож қилиш учун зўрлик ишлатиш билан қўрқитишдан фойдаланиш — мураккаб талончиликдан (ЖК 166-модда 2-қисми), аёл билан жинсий алоқа қилиш учун зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш эса номусга тегишдан (ЖК 118-моддаси) иборат бўлади.

Қўрқитиш **жиноятининг субъекти** жиноят содир этилганга қадар 16 ёшга тулган ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **2-§. Таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатиш (ЎЗР ЖК 113-моддаси)**

Ушбу модда тўрт қисмдан иборат бўлиб, **жиноятнинг объекти** шахснинг соғлиги ёки ҳаётидир.

ЖК 113-моддаси 1-қисмида била туриб бошқа шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

**Объектив томондан** ЖК 113-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатларда, яъни била туриб бошқа шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдиришда ифодаланади.



Таносил касалликлари — захм, сўзак, перелой, тринпер, юмшоқ шанкр, мояклар (жиписий) лимфогранулсматози кабилардир. Таносил касаллигининг хусусияти, уни даволаш мумкинлиги ёки касаллик туфайли юз берган оқибатлар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Била туриб шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириш ўзида таносил касаллиги борлигини билган шахс томонидан жабрланувчининг шундай касалликка чалиниши мумкин бўлган турли ҳаракатлар содир этишидан иборат бўлади. Юқтириш хавфи остида қолдириш айбдор томонидан жабрланувчига тегишли шароитларда касалликни юқтириш мумкин бўлган шундай ҳаракатлар содир этилишини назарда тутадик, бунда касаллик фақат тасодифий ҳолатлар ёки жабрланувчи ўзига юқтирмаслик учун кўрган чоралар туфайлигина юқмаслиги мумкин.

Била туриб деганда айбдорнинг ўзида таносил касаллиги борлигини билгани ҳолда жабрланувчини касалликни юқтириш хавфи остида қолдириши тушунилади.

Бошқа шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириш усуллари ҳар хил. Масалан, жинсий алоқа, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш, турмушда, ишда гигиена қоидаларининг турлича бузилишлари ва ҳоказо бўлиши мумкин.

Лекин улар жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди. Жабрланувчи ўзини таносил касаллигини юқтириш хавфи остида ихтиёрий равишда қолдириши ўзида таносил касаллиги борлигини билган ва жабрланувчини касалликни юқтириш хавфи остида қолдирган ёки унга юқтирган шахсни жиний жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўла олмайди.

ЖК 113-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят жабрланувчи касалликни юқтириш хавфи остида қолдирилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади, агар жабрланувчига касаллик юкса, унда айбдорнинг қилмиши ЖК 113-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинмоғи зарур.

**Субъектив томондан жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади, яъни била туриб қилинади.**

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ва ўзининг таносил касаллигига чалинганлигини билган шахс ҳисобланади. Айбдорнинг таносил касаллигига чалинганлигини билган бўлиши жиноятни ЎЗР ЖК 113-моддаси билан квалификация қилишнинг зарурий шартидир.

Айбдор ўзига таносил касаллиги юққанлигини билмаган ва библиши мумкин бўлмаган ҳолларда у ЖК 113-моддаси билан жавоб-

гарликка тортилмайди. Масалан, шифокор анализни текшириб, тибносив касаллигига чалинганлиги тахмин қилишдан беморга унинг соғломлигини айтади ва «бемор» соғломлигига ишониб, жинсий алоқа қилади ва нагижада касалини жабрланувчига юқтиради. Бундай ҳолда ҳам ЖК 113-моддасида белгиланган жавобгарлик вужудга келмайди.

ЖК 113-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони ўзида таноив касаллиги борлигини билган шахс бу касалини бошқа шахсга юқтиришида ифодаланади.

Агар жабрланувчига таноив касаллиги юқтирилган бўлса, шахс ЖК 113-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади, агар бундай оқибатлар юз бермаган бўлса, айбдорнинг қилмишини ЖК 113-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш зарур бўлади.

ЖК 113-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят жабрланувчига таноив касаллиги юқтирилган пайдан тамом бўлган деб ҳисобланади. Бирок, барча ҳолларда ҳам таноив касаллигига чалинган беморнинг ҳаракатлари билан жабрланувчига касаллик юқтирилиши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур. Агар бундай боғланиш бўлмаса, айбдорнинг қилмиши ЖК 113-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

**Субъектив томондан жиноят туғри қасд билан содир этилади.**

Мазкур жиноятнинг субъекти ўзида таноив касаллиги борлигини билган ҳар икки жинсдаги шахс бўлиши мумкин.

ЖК 113-моддаси 3-қисмида:

- а) икки ёки ундан ортиқ шахсни;
- б) вояга етмаган шахсни била туриб таноив касаллигини юқтириш хавф остида қолдирганлик ёки уларга касалликни юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агар аввал содир этилган таноив касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки юқтирганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган бўлса, айбдор икки ёки ундан ортиқ шахсни таноив касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирган ёки уларга юқтирган бўлса, бундай ҳолда қилмиш ЖК 113-моддаси 3-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши лозим. Бошқа ҳолларда жиноятни юқоридаги белгиларга кўра квалификация қилиш учун биринчи марта таноив касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки юқтирганлик билан кейинги содир этилган қилмиш оралигида қанча вақт ўтганлигининг аҳамияти йўқ.

Жабрланувчи 18 ёшга тўлмаган ҳоллардагина айбдорнинг ҳаракатлари: вояга етмаган шахсни била туриб таноив касаллигини

юқтириш хавфи остида қолдириши ёки унга бу касални юқтириши ЖК 133-моддаси 3-қисми «б» банди билан квалификация қилиниши керак.

**Субъектив томондан** ЖК 113-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят тўғри қасдан содир этилади.

Айбдорни ЖК 113-моддаси 3-қисми билан квалификация қилишда унинг била туриб 18 ёшга тўлмаган шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлиги ёки касалликни юқтирганлигини ёки онгли равишда бунга йўл қўйганлигини аниқлаш зарур. Айбдор вояга етмаган шахснинг ёши хусусида адашган ҳолларда, унинг қилмишини ЖК 113-моддаси 1 ёки 2-қисмлари билан квалификация қилиш керак бўлади.

ЖК 113-моддаси 3-қисми «а» бандида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган шахс, ЖК 113-моддаси 3-қисми «б» бандида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** эса 18 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

ЖК 113-моддаси 4-қисмида била туриб бошқа шахсни ОИТС касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки унга ОИТС касаллигини юқтирганлик учун жавобгарлик белгиланган.

ОИТС (орттирилган иммунитет танқислиги синдроми) вируси жинсий алоқа натижасида, укол қилиш учун стерилланмаган шприцлардан фойдаланганда, таркибида вирус бўлган донор қони ёки дориларни томирга юбориш йўли билан, она сути орқали ва бошқа шу каби манбалардан юқтирилиши мумкин. Шунини эсда сақлаш керакки, бундай касалликка чалинган шахсга, ҳозирча даво йўқ ва касалланган шахс дунёдан ўтиш хавфидан холи эмас.

Ушбу касалликларнинг олдини олиш ва қарши кураш масалалари юзасидан: «ОИТС билан касалланишнинг олдини олиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июнь ҳамда «Одамнинг иммунитет танқислиги вируси билан касалланишнинг (ОИТС касаллигининг) олдини олиш тўғрисида» 1999 йил 19 август қонунлари қабул қилинган.

### **3-§. Жинсий равишда ҳомила тушириш (аборт) (ЎзР ЖК 114-моддаси)**

Ҳозирги вақтда республикамиз қонунларида аборт ман этилмайди. Бироқ фақат даволаш муассасаларида ва тиббий монелик бўлмасагина шундай операциянинг амалга оширилишига рухсат этилади.

Ушбу жиноятнинг объекти ҳомиладор аёлнинг (ҳомиланинг эмас) ҳаёти ёки соғлиғидир.

**Объектив томондан** жиноят шифокор акушер ёки гинеколог томонидан даволаш муассасаларидан ташқари жойларда ёки тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда сунъий равишда ҳомила туширишда ифодаланади.

Агар сунъий равишда ҳомила тушириш (аборт):

- 1) даволаш муассасасидан ташқари жойларда амалга оширилган;
- 2) тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда амалга оширилган бўлса, жинсий равишда амалга оширилган деб топилади.

Қуйидаги ҳолларда:

а) оғир ёки ўртача оғир кечадиган сўзак, жинсий аъзоларнинг яллиғланиш жараёнлари, жойлашган жойидан қатъи назар йиринг ўчоқлари, оғир кечадиган юқумли касалликлар ва бошқа шу сингарилар мавжудлигида;

б) ҳомиланинг 12 ҳафталикдан катта эканлигида;

в) аввалги абортдан кейин 6 ой ўтмасдан аборт қилдириш, шунингдек абортни амалга оширишга доир йўриқномада назарда тутилган бошқа ҳолатларда тиббий нуқтаи назардан аборт мумкин эмас, деб топилган.

Агар аборт даволаш муассасасидан ташқари жойларда амалга оширилган бўлса, тиббий монеликлар бор ёки йўқлигидан қатъи назар, жинсий деб топилади.

Ҳомилани сунъий равишда тушириш бошланган пайтдан эътиборан аборт тамом бўлган жиноят деб топилади. Агар қилмиш ҳомилани туширишга қаратилган бўлса-ю, лекин аборт айбдорнинг ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда амалга оширилмаган бўлса, у жинсий равишда абортни амалга оширишга суиқасд қилиш сифатида ЎЗР ЖК 25 ва 114-моддалари билан квалификация қилинмоғи лозим.

Жинсий равишда ҳомила туширишда ҳомиладорлик муддатлари жиноятнинг квалификацияси учун аҳамиятсиздир.

Ҳомила тушириш усуллари турлича (жарроҳлик, механик, токсик, термик, медикаментоз ва ҳоказо) бўлиши мумкин ва улар жиноят квалификациясига таъсир кўрсатмаслиги керак.

Агар ҳомилани тушириш аёл соғлиғига шикаст етказган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 114-моддаси билан эмас, балки қасддан баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи ЖК 104-моддаси билан квалификация қилинади.

**Субъектив томондан** жиноят фақат тўғри қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотиви ва мақсади унинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс бўлади.

Агар жинойи аборт шифокор акушер ёки гинеколог томонидан амалга оширилган бўлса, айбдор ЖК 114-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Бундай қилмиш аборт қилиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахс томонидан амалга оширилган бўлса, жиноят ЖК 114-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Абортни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлмаганлар жумласига:

1) шифокор акушерлар ёки гинекологлардан танқари, барча тоифадаги шифокорлар, яъни олий тиббий маълумотли шахслар;

2) ўрта тиббий маълумотга эга бўлган шахслар (акушеркалар, тиббиёт ҳамширалари ва ҳоказо);

3) ёхуд тиббиётга ҳеч қандай алоқаси йўқ бошқа шахслар киради.

Агар абортни амалга оширган шахс охири зарурат ҳолатида ҳаракат қилган бўлса (масалан, ҳомиладор аёлнинг ҳаёти хавф остида қолган тақдирда, даволаш муассасасидан ташқари жойда ёки тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда ҳомила туширилганда), жинойи равишда ҳомилани туширганлик учун жавобгарлик вужудга келмайди.

Ҳомиласини ўзи туширган ёки жинойи равишда ҳомиласи туширилган аёл ЎЗР ЖК 114-моддаси билан жинойи жавобгарликка тортилмаслиги лозим.

Агар ҳомилани тушириш:

а) жабрланувчининг ўлимига; б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган бўлса, жинойи равишда ҳомилани туширишда айбдор ҳаракатлари ЎЗР ЖК 114-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинмоғи лозим.

Жинойи равишда ҳомилани туширишдаги бошқа оғир оқибатлар жумласига: жабрланувчи саломатлигининг йўқолиши, унинг баданига оғир шикаст етиши (масалан, бола туғиш қобилиятини йўқотиш, бачадонни кесиб ташлаш), руҳий фаолиятнинг бузилиши кабилар киради.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 114-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиш учун содир этилган жинойи равишдаги аборт ва жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатларнинг юз бериши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш ло-

зим. Жиноят субъектининг ана шу оқибатларга нисбатан айби эҳтиётсизликда ифодаланadi.

Агар жинoий равишдаги абoртни содир этишда айбдор бўлган шахснинг жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатлар юз беришига нисбатан эгри ёки тўғри қасди бўлса, бундай ҳoлларда унинг қилмиши жинoятлар жами бўйича жинoий равишда ҳoмила тушириш ва қасддан oдам ўлдириш ёки қасддан баданга оғир шикаст етказиш деб квалификация қилинади.

#### **4-§. Аёлни ўз ҳoмиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (ЎзР ЖК 115-мoлдаси)**

Мазкур жинoят oбъекти аёлнинг ҳаёти ёки соғлиғидир.

**Oбъектив томондан** жинoят аёлни ўз ҳoмиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш натижасида ҳoмиланинг сунъий туширилишида намоён бўлади.

Мажбурлаш деганда, ҳoмиладор аёлга ҳар қандай шахс (эри, ўйнаши, қариндоши ва ҳoказo) томонидан уни ўз хоҳишига қарши (масалан, никоҳ ёки ишқий муносабатларини тўхтатиш, моддий ёрдамдан маҳрум қилиш билан қўрқитиш ва ҳoказo билан) ҳoмиласини сунъий равишда туширишга (аборт қилишга) мажбур этиш учун бирон-бир усулда таъсир кўрсатиш тушунилади.

Фақат жинoий бўлмаган абoртни содир этишга мажбурлаш ЎзР ЖК 115-мoлдасига кўра квалификация қилинади.

Айбдор аёлни жинoий абoртни содир этишга мажбурлаётганини англаган ҳoлларда, унинг қилмишини жинoий равишдаги абoртни содир этишга далoлат қилиш тариқасида ЖК 28-114-мoддалари билан квалификация қилиш керак бўлади.

Жинoят ҳoмила сунъий равишда туширилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

Агар айбдорнинг аёлни ҳoмиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаши натижасида унинг соғлиғига зарар етказилган бўлса (масалан, баданига енгил, ўртача оғир ёки оғир шикаст етказган бўлса), субъектнинг қилмиши жинoятларнинг жами бўйича ЎзР ЖК 115- ва ҳoмиладор аёлнинг соғлиғига зиён етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли мoлдаси билан квалификация қилинади.

**Субъектив томондан** жинoят фақат тўғри қасд билан содир этилади. Жинoятнинг мотив ва мақсади жинoятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноят субъекти аёлни ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбур қилган 16 ёшга тўлган ақли расо шахс, шунингдек жабрланувчининг ҳомиласи туширилишидан манфаатдор бўлган ҳар қандай бошқа шахслар бўлиши мумкин.

### **5-§. Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик (ЎЗР ЖК 116-моддаси)**

ЖК 116-моддасида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг объекти – инсон ҳаёти ёки соғлиғидир.

**Объектив томондан** таҳлил этилаётган жиноят шахсининг ўз касбига нисбатан бепарволиги ёки инсофсизлик билан муносабатда бўлиши туфайли касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлишда ифодаланади.

Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлик – шахсининг ўз касб мажбуриятлари доирасига кирувчи ҳаракатларни қилиши лозим ва мумкин бўлган ҳоллардаги ҳаракатсизлиғидир.

Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаганлик деганда шахсининг ўз касб мажбуриятлари доирасидаги ҳаракатларини унинг иши, касби манфаатлари талаб этганидек бажармаганлиги тушунилади.

Шахсининг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги нафақат айрим ҳаракатсизлик ёки ҳаракатда, балки узоқ муддатли фаолиятсизликда ёки лозим даражада бажарилмаган бир қатор ҳаракатларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатларнинг юз берганлиги жиноятни ЖК 116-моддасининг 1-қисми билан квалификация қилинишининг зарурий шарти ҳисобланади. Жиноят кўрсатилган оқибатлар юз бергач тамом бўлган деб топилади.

Жиноятни ЎЗР ЖК 116-моддасининг 1-қисми билан квалификация қилиш учун шахс касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги ва баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатларнинг юз берганлиги ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятнинг субъекти ўзига касби билан боғлиқ муайян вазифалар юкланган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Агар айбдор қонунга ёки махсус қоидаларга мувофиқ беморни ёрдам кўрсатиши шарт бўлса-ю, узрли сабабсиз унга ёрдам кўрсатмаган бўлса, бу баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишини сабаб бўлса, бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 116-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши керак. Ёрдам кўрсатмасликнинг ўзи беморни асоссиз равишда касалхонага қабул қилмаслик, тиббий ёрдам кўрсатмаслик ва ҳоказоларда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида» 1996 йил 29 августда қабул қилинган қонунининг 30-моддасида: «Фуқаролар соғлиқни сақлаш тизимининг ҳар қандай даволаш-профилактика муассасида шошилишч тиббий ёрдам олиш ҳуқуқига эга.

Тиббиёт ва фармацевтика ходимлари фуқароларга шошилишч тиббий ёрдам кўрсатишлари шарт. Улар шошилишч тиббий ёрдам кўрсатишдан бўйин товлаганлик, шунингдек фуқароларнинг соғлиғига етказилган зарар учун қонунга мувофиқ жавобгар бўладилар»<sup>2</sup>, деб таъкидланади.

Булар шифокорлар, акушеркалар, тиббиёт ҳамширалари ва бошқа шу кабилар шундай шахслар бўлишлари мумкин.

Махсус қоидаларга биноан, зиммасига беморларга ёрдам кўрсатиш мажбурияти юкланган бошқа шахслар (масалан, милиция, ўт ўчириш, қутқарув хизмати ходимлари ва бошқа шу сингарилар) ҳам жиноятнинг субъекти бўлишлари мумкин.

ЖК 116-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиний жавобгарлик беморга узрли сабабсиз ёрдам кўрсатилмаган тақдирдагина вужудга келади.

Узрли сабаблар жумласига шифокорнинг ёки беморга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган бошқа шахснинг касаллиги, ёрдам кўрсатишга ҳалақат берувчи объектив тўсиқларнинг мавжудлиги (табиий офат, охирги зарурат ҳолати, дори-дармонлар йўқлиги ва ҳоказо)ни киритиш керак бўлади.

Суд сабаблар узрли ёки узрли эмаслигини ҳар бир муайян ҳолда ишнинг барча ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда ҳал этади.

Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги ёхуд қонун ёки махсус қоидаларга мувофиқ касалга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шахснинг узрли сабабсиз шундай ёрдам кўрсатмаганлиги натижасида одам ўлиши тарзидаги оқибатлар юз берган бўлса, айбдор ЖК 116-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

<sup>2</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунилари тўплами, 14-сон, 47-бет.



Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЎЗР ЖК 102-моддаси (эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

Жиноят натижасида одамлар ўлган ёки бошқача оғир оқибатлар рўй берган бўлса, айбдор ЖК 116-моддаси 4-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Одамлар ўлими — икки ёки бундан ортиқ кишиларнинг ҳалок бўлишидир.

Бошқача оғир оқибатлар — бу икки ёки бундан ортиқ шахснинг баданига оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатларнинг юз беришидир.

### **6-§. Хавф остида қолдириш (ЎЗР ЖК 117-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти ўзи ҳақида ғамхўрлик қилиш имконияти бўлмаган шахснинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам кўрсатмасликда, башарти, айбдор бундай аҳволдаги шахсга ёрдам бериши шарт ва бундай имкониятга эга бўлган ёхуд айбдорнинг ўзи жабрланувчини хавфли аҳволга солиб қўйиши ва бу ҳол баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига олиб келишида ифодаланади.

Жиноят ҳаракатсизлик, яъни ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам бермасликда, уни қутқариш учун чора-тадбирларни кўрмасликда ифодаланади. Бундай ҳолат боланинг кичик ёшда эканлиги, қарилик, хасталик, жароҳат олганлик, жабрланган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига хавфнинг мавжудлиги билан изоҳланади.

Субъектнинг жабрланувчига ёрдам бериши шарт ва бундай имкониятга эга бўлганлиги (масалан, онанинг бола ҳақида ғамхўрлик қилиш мажбурияти, хизмат вазифасидан келиб чиқадиган мажбурият, қутқарувчининг мажбурияти, никоҳ ва оила муносабатларидан келиб чиқадиган мажбурият ва ҳоказолар) жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси билан квалификация қилишнинг зарур шарты ҳисобланади.

Шахс жабрланувчи ҳақида ғамхўрлик қилиши шарт бўлмаган, ammo жабрланувчини ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволга тушириб қўйган (масалан, сузишни билмайдиган одамни сувга ташлаб

юбориш, автотранспорт воситаси билан босиб кетгин натижасиди ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволда қолдириш) ҳолларда ҳам мазкур жиноятнинг таркиби мавжуд бўлади.

Айбдорнинг жабрланувчига ёрдам бериш имконияти бўлган, ёрдам бериши шарт бўлган ҳолларда Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддасида назарда тутилган жиноят баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибат келиб чиққанидан сўнг қилмиш тугалланган деб эътироф этилади.

Хавф остида қолдириш билан мазкур моддада қайд этилган оқибатларнинг келиб чиқиши ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси билан квалификация қилишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилиши мумкин.

Куйидагилар:

1) ёрдамсиз қолган одам ҳақида ғамхўрлик қилиши лозим бўлган шахс ёхуд

2) жабрланувчини ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволга солиб қўйган шахснинг ўзи, агар 16 ёшга тўлган ақли расо бўлса, **жиноятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

Жиноят оқибатида ҳаёти хавф остида қолдирилган одам ўлган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Хавфли аҳволда қолдириш одамлар ўлимига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган бўлса, айбдор Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Мазкур моддада қайд этилган оқибатларга нисбатан айбдор билвосита ёхуд тўғридан-тўғри ғаразли ният билан алоқадор бўлса, бундай ҳолда унинг қилмиши баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказганлик ёхуд қасдан одам ўлдирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли моддалар билан квалификация қилиниши зарур.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда нима тушунилади?
2. ЖК 112-моддасидаги ҳаракатларда квалификация қилишнинг энг зарур шартлари нималар ҳисобланади?
3. Таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатувчи шахсни жиноий жавобгарликка тортиш асослари нимадан иборат?
4. Жиноий сунъий ҳомила тушириш (аборт) нима? Жиноий сунъий ҳомила тушириш (аборт)нинг оғир оқибатлари қандай?
5. Жиноий абортнинг қасддан баданга оғир (ўртача оғир) шикаст етказиш, ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга шикаст етказиш жиноятларидан фарқлари.
6. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбур қилиш деганда нима тушунилади?
7. Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик жинояти квалификациясининг қандай шартлари мавжуд?
8. Хавф остида қолдириш жинояти жавобгарлигининг асослари.
9. Хавф остида қолдиришнинг касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик жиноятидан фарқлари нималардан иборат?

## АДАБИЁТЛАР

1. Кирпиченко Т. О субъекте уголовной ответственности за неоказание помощи больному // СЗ — 1981, №10.
2. Фомин Б.Е. Некоторые вопросы ответственности медицинских работников // СГП — 1981, №8.
3. Орлов П.И. Уголовная ответственность за оставление в опасности потерпевшего при автопроисшествии // Хар. Ю.И. — Харьков, 1982.
4. Кирпиченко Т.В. Уголовная ответственность водителей транспортных средств за оставление в опасности при дорожно-транспортных происшествиях. // Вестник МГУ. Сер. 2 Права, 1983, №3.
5. Коробоев В. Ответственность за неоказание помощи // Мор. флот. 1984, №8.
6. Юридическая квалификация врачебной ошибки // СГП — 1984, №9.
7. Язухин А.Н. Квалификация неосторожных преступных действий медицинских работников // Проблемы борьбы с преступно-

стью и пути развития уголовного законодательства: (Межвуз. сборник научн. трудов) СВЮИ – Свердловск, 1984.

8. Рустамбаев М.Х. Ответственность за незаконное производство аборта. Криминалистика и вопросы судебной экспертизы. // Сборник научных трудов ТашГУ, Т.: Изд. ТашГУ, 1988.

9. Рустамбаев М.Х. Ответственность за распространение СПИДА. // Апитатор Узбекистана. 1990, №9.

10. Ниязов А.К. Ответственность за угрозу по Уголовному кодексу Республики Узбекистан. // Общественные науки в Узбекистане. 1995, №3.

11. Ниязов А.К. Уголовно-правовое понятие угрозы и ее квалификация. // Қонун номи билан. 1995, 3-4-сонлар.

12. Ниязов А.К. Ответственность за угрозу убийством или применением насилия. // Конституция – ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман. – Т.: Адолат, 1996.

13. Рустамбаев М.Х., Ниязов А.К. Ответственность за угрозу в зарубежном законодательстве. – Т.: «Давлат ва ҳуқуқ», №2, 2000.

## IV боб. ЖИНСИЙ ЭРКИНЛИККА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 118-моддаси тўрт қисмдан иборат.

Ушбу **жиноятнинг объекти** жабрланувчининг жинсий эркинлиги, яъни алоҳида олинган ҳар бир ҳолда айрим шахсларга ўзига нисбатан жинсий эҳтиёжнинг қондирилишига рухсат бериш ёки рухсат бермаслик эркинлиги ҳисобланади.

Суд-тергов амалиётини ўрганиш аксарият ҳолларда аёллар жабрланувчи бўлишини, аммо эркаклар ҳам жиноятдан жабр кўрганлиги ҳақида далилат беради.

Жиноятнинг объекти ҳар қандай жабрланувчининг жинсий эркинлиги ҳисобланади. Жабрланувчи аёл (эркак)нинг хоҳиш-иродасига қарши у билан жинсий алоқада бўлиш, жабрланувчи бокира қизми ёки «кўҳна» касб вакили (фоҳиша)ми бундан қатъи назар, зўрлаб номусга тегиш ҳисобланади, чунки қонун ахлоқ-одобидан қатъи назар барчанинг жинсий эркинлигини ҳимоя қилади. Эр-хотинлардан биронтаси, ҳатто улар расмий никоҳда бўлишса ҳам, номусга тегиш натижасида жабрланувчи бўлиши мумкин, зеро никоҳ эр-хотинни жинсий эркинликдан маҳрум қилмайди.

**Жиноятнинг объектив томони** зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий алоқа қилишда ифодаланади.

**Номусга тегиш тарзидаги жинсий алоқа қилиш** деганда, фақат табиий жинсий алоқани, яъни жинси қарама-қарши бўлган эркак жинсий аъзосининг аёл жинсий аъзосига киритиш йўли билан қовушишни тушуниш лозим.

Номусга тегиш вақтида айбдор қўллаган зўрлик жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин.

Номусга тегиш вақтида жисмоний зўрлик ишлатиш муштлаш, калтаклаш, жисмоний азоб бериш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш, зўрлаб маълум бир ҳолатда туришга мажбурлаш ва ҳоказо тарзида бўлиши мумкин. Номусга тегиш вақтида жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 118-моддаси 1-қисми ва

**ЖК 104-моддаси билан жинойтлар жами билан квалификация қилинади.**

Одатда зўрлик ишлатиш ва қаршилик кўрсатиш бир-бири билан боғлиқ бўлади, қаршилик кучайгани сайин зўрлик ҳам кучайиб бораверади. Лекин алоҳида олинган ҳар бир ҳолда қаршилик **самимий** ёки сохта, муғомбирлик ёхуд қичиқ йўсинида бўлганлиги аниқланиши зарур. Башарти жабрланувчи самимий қаршилик кўрсатмаган бўлса, айбдорнинг ҳаракати номусга тегиш таркибини тапқил этмайди.

**Номусга тегиш вақтидаги кўрқитиш** деганда, жабрланувчига нисбатан ёки унинг иродасини синдириш мақсадида унинг яқин кишиларига нисбатан қўлланиладиган турли хил руҳий таъсир воситаларини тушуниш лозим. Кўрқитиш ва уни амалга ошириш имконияти жабрланувчини шундай аҳволга солиб қўйиши керакки, у айбдорнинг шахвоний интилишларига қаршилик кўрсата олмай қолган бўлиши лозим. Кўрқитиш оғзаки, кўрқинчли имо-ишоралар, қурол ёки жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиши мумкин бўлган жисм билан кўрқитиб, мол-мулкни нобуд қилиш билан кўрқитиш, шарманда қилувчи маълумотларни ошкор этиш билан кўрқитиш ва ҳоказолар тарзида ифодаланиши мумкин.

Жабрланувчининг иродасини синдириш усули сифатидаги кўрқитиш ишонарли бўлиши керак. Кўрқитиш ҳам жабрланувчининг манфаатларига нисбатан, ҳам унинг яқин кишилари (болалари, ота-онаси, яқин қариндошлари ва ҳоказо)га нисбатан бўлиши мумкин. Баданга ҳар хил шикаст етказиш билан кўрқитиш учун жавобгарлик ЖК 118-моддаси 1-қисми билан қамраб олинади, шу сабабдан ЖК 112-моддаси билан қўшимча квалификация талаб қилинмайди.

Агар жабрланувчи тажовуз қилувчи билан жинсий алоқага киришмаса, унинг ўзини ўлдириш ёки соғлиғига шикаст етказиш билан кўрқитиш жабрланувчини ноилож аҳволга солиб қўймайди, унинг қаршилик кўрсатиш иродасини тўла фалаж қилмайди, шу муносабат билан бундай ҳолларда номусга тегиш ёки шунга тажовуз учун жавобгарлик бўлмайди.

Кўрқитиш жабрланувчининг эркин ҳаракатларини фалаж қилиш, унинг иродасини синдиришга қодир даражада жиддий бўлганми-йўқми, буни алоҳида олинган ҳар бир ҳолда суд ҳал қилади.

Шуни назарда тутиш керакки, кўрқитиш ишонарли, аниқ, бевосита ва етарли даражада жиддий бўлиши лозим.

Жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиш деганда, ўзига нисбатан содир этилаётган ҳаракатнинг моҳияти ва аҳамиятини идрок қила олмайдиган ёки идрок этган тақдирда ҳам зўравонга қаршилик кўрсатиш имкониятига эга бўлмаган жабрланувчи билан жинсий алоқада бўлиш тушунилади. Ожизлик ҳолати руҳий ёки жисмоний бўлиши мумкин. Руҳий ожизлик деганда, жабрланувчининг руҳий ҳасталиги, ҳушсизлиги, ёшлиги натижасида ўзига нисбатан содир этилаётган жинсий алоқанинг аҳамиятини идрок этмаслиги тушунилади.

**Жисмоний ожизлик** деганда, шахс айбдорнинг ўзи билан жинсий алоқага киришаётганини тушунса ҳам зўравонга қаршилик кўрсатиш имкониятига эга бўлмаган ҳолати (жисмоний камчилиги, ногиронлиги натижасида, қариб қолганлиги, жисмоний толиққанлиги сабабли ва ҳоказо) тушунилади.

Жабрланувчининг ёшлиги, агар у ўзи билан жинсий алоқа қилишга розилик берган бўлса, унинг ожизлик ҳолатидан фойдаланиб, номусга тегиш, яъни ёшлар билан жинсий алоқа қилиш деб квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Алоҳида ҳар бир ҳолда жабрланувчининг ўз ёшидан келиб чиқиб, унинг жинсий алоқанинг моҳиятини тушунган ёки тушунмаганлигини аниқлаш зарур. Башарти, кичик ёшдаги бола ўзи билан содир этилаётган жинсий алоқанинг аҳамиятини тушунган ва ўзи жинсий алоқага розилик берган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 128-моддаси билан квалификация қилиниши лозим, бунинг учун жабрланувчининг вояга етмаганлигини айбланувчининг олдиндан билганлиги зарурий шарт ҳисобланади.

Ичкилик ёки гиёвандлик воситаси таъсирида маст ҳолда бўлган жабрланувчи билан зўрлик ишлатмай ва қўрқитмай жинсий алоқада бўлиш жинсий алоқани жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб содир этилган, деб эътироф этиш учун асос бўла олмайди.

**Ожизлик ҳолати** деганда, мастликнинг шундай даражаси тушуниладики, бунда жабрланувчи ўзи билан жинсий алоқага киришилаётганини идрок эта олмайди.

Номусга тегиш тарзидаги қилмишларни квалификация қилишда жабрланувчининг ана шундай (ожиз) ҳолатга тушишига ўзи ёки бошқа бирон киши сабаб бўлганлиги аҳамият қасб этмайди.

Жинсий алоқа жабрланувчини алдаш йўли билан (масалан, уйланишга, турмушга чиқишга ваъда бериш, бошқа бирон имтиёз бериш) розилигини олиб содир этилган бўлса, жинсий алоқа қилган шахснинг қилмиши номусга тегиш, деб квалификация қилинмайди.

Номусга тегиш дефлорация ёки эякуляциядан қатъи назир, жинсий алоқа бошланган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят деб эътироф этилади. Бевосита жинсий алоқани содир этишга қаратилган, аммо айбдорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра ниҳоясига етказилмаган ҳаракатлар номусга тегишга суиқасд деб топилади ва Ўзбекистон Республикаси ЖК 25-моддаси ҳамда 118-моддасининг тегишли қисми билан (масалан: жабрланувчининг иродасини букиш мақсадида унинг кийимларини ечиш, йиртиш, муштлаш, калтаклаш, азоб бериш ва ҳоказо) квалификация қилиниши керак.

**Тажовуз** деганда, бевосита жинсий алоқа қилиш мақсадида жисмоний зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланишга уриниш тушунилади. Буларсиз биронта ҳам шахвоний ҳаракат, жинсий алоқа қилишга уриниш ёки шундай алоқани таклиф этиш номусга тажовуз деб ҳисобланмайди.

Жабрланувчига нисбатан унинг шаъни, қадр-қимматини камситувчи ҳаракатлар содир этилган бўлса-ю, айна вақтда айбланувчининг зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилиш нияти бўлмаган бўлса, бундай шахснинг ҳаракати номусга тажовуз сифатида эмас, шахсга қарши қаратилган жиноят (баданга шикаст етказиш, ҳақоратлаш ва ҳоказо) сифатида квалификация қилиниши керак.

**Шахс зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланиб, у билан жинсий алоқа қилишни истган, аммо бунинг учун қулай имконият бўлишига қарамай, жинсий алоқа қилмаган ҳолларда, қилмиш номусга тегишдан ихтиёрий равишда бош тортиш** деб қаралиши керак.

Шахснинг жинсий алоқа қилиш учун қулай имкониятлар борлигини била туриб, жабрланувчининг жинсий эркинлигига тажовузни ўз хоҳиш-иродаси билан тўхтатган ёки уни охирига етказмаган ҳоллар ҳам номусга тегишдан ихтиёрий равишда бош тортиш деб топилади. Бундай ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси ЖК 26-моддасига мувофиқ, номусга тегишдан ихтиёрий қайтганлик учун шахс жинсий жавобгарликка тортилмайди. Аммо айбдорнинг қилмишида бошқа жиноятнинг аломатлари бўлса, у ана шу жиноят учун жавобгарликка тортилиши керак. Масалан, баданга шикаст етказганлик, ҳақоратлаш, мол-мулкни нобуд қилиш каби номусга тажовуз вақтида содир этилган бошқа қилмишлар учун.

**Субъектив томондан жиноят тўғри қасд ва тамагирлик нияти билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзлан-**



ган мақсад квалификация учун аҳамиятга эга эмас. Жиноятнинг мотиви аксарият ҳолларда шахвоний ҳирс ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** ҳар икки жинсдаги, жиноят содир этилган вақтга келиб 14 ёшга тулган шахс бўлиши мумкин.

Эркак жинсидаги шахснинг зўрлик ишлатиб, шу жинсдаги шахс билан жинсий эҳтиёжни қондириши Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 119-моддаси билан зўрлик ишлатиб, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш деб ҳисобланади.

Аёл жинсидаги шахснинг зўрлик ишлатиб, шу жинсдаги шахс билан жинсий эҳтиёжни қондириши (лесбиянство) Ўзбекистон Республикаси ЖК 119-моддаси (жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабиий усулда қондириш) билан жазоланади.

**ЖК 118-моддаси 2-қисмида жазони оғирлаштирувчи қатор ҳолатлар пазарда тугилади:**

1) ЖК 118-моддаси 2-қисмининг «а» банди — икки ёки бир нечта шахснинг номусига тегиш.

Шахс зўрлик ишлатиб икки ёки ундан кўп жабрланувчилар билан жинсий алоқа қилса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 118-моддаси 2-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши зарур. Зўравон икки ёки ундан ортиқ шахснинг номусига тегиш ниятида бўлса, аммо унга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра жиноий ниятини охирига етказа олмаган ҳолларда унинг қилмиши икки ёки ундан ортиқ шахснинг номусига тажовуз қилишга суиқасд сифатида (ЎЗР ЖК 25-моддаси ва 118-моддаси 2-қисми «а» банди) квалификация қилинади.

Агар айбдор икки ёки ундан ортиқ шахснинг номусига тегиш ғаразли ниятини қилган, зўрлик ишлатиб жабрланувчилардан бири билан жинсий алоқа қилган, бошқалари билан эса, унинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра содир этишга улгурмаган бўлса, унинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича (ЎЗР ЖКнинг 118-моддаси 1-қисми, 25-моддаси ва 118-моддаси 2-қисми «а» банди) квалификация қилиниши зарур.

Бир шахс ёки бир неча шахсларга нисбатан номусга тегишни айбдор турли вақтларда содир этган, аммо уларнинг бирортаси учун судланмаган бўлса, такроран жиноят содир этилган, деб ҳисобланади. Илгари содир этилган жиноят учун судланганлик олиб ташланган ёки судланганлик муддати ўтиб кетган ёки жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетган ҳолларда номусга тегиш такрорий деб эътироф этилиши мумкин эмас.

2) Айбдор хавфли рецидивист ёхуд илгари ЖКнинг 119-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган бўлса, у Ўзбекистон Республикаси ЖК 118-моддаси 2-қисми «б» банди билан жавобгарликка тортилади.

3) ЖК 118-моддаси 2-қисми «в» бандида бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегиш учун жавобгарлик белгиланган.

Агар жинсий алоқа жиноятнинг барча иштирокчилари томонидан содир этилган бўлса, номусга тегиш бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган деб эътироф этилади, бунда иштирокчиларнинг олдиндан тил бириктирганлиги аҳамиятга эга эмас.

**Бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегиш** деганда, жиноятни содир этишда икки ёки ундан ортиқ ақли расо, 14 ёшга тўлган жисмоний шахсларнинг иштирок этиши тушунилади.

Жабрланувчи билан жинсий алоқани бевосита содир этган шахсина номусга тегишнинг ижрочиси деб эътироф этилиши зарур. Аммо, номусга тегишнинг иштирокчилари (ташкilotчи, далолатчи, ёрдамчи) бевосита жинсий алоқа қилмаган, лекин бошқа шахсларнинг жабрланувчи билан зўрлик ишлатиб, жинсий алоқа қилишга кўмаклашган ҳолларда уларнинг қилмиши бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган номусга тегиш, деб эътироф этилмайди. Бундай ҳолларда ана шу шахсларнинг қилмиши ЖК 28-моддаси орқали 118-модданинг тегишли қисми билан квалификация қилинади.

Агар зўрлаб номусга тегишнинг қолган иштирокчилари 14 ёшга тўлмаганлиги ёхуд ақли норасолиги сабабли жиноятнинг субъекти бўла олмаса, бир гуруҳ шахслар томонидан зўрлаб жабрланувчининг номусига тегишни ташкил этган, аммо жабрланувчи билан жинсий алоқада бўлмаган шахснинг қилмиши ЖК 118-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиниши зарур. Бундай ҳолларда зўрлаб номусга тегишнинг ташкilotчиси, агар у 18 ёшдан ошган бўлса, ЖК 127-моддаси 3-қисми билан ҳам жавобгар бўлади.

Зўрлаб номусга тегишнинг содир этилишида иштирок этган, ўз ҳаракатлари билан ижрочининг жинсий алоқа қилишга ёрдам берган, аммо жабрланувчи билан ўзлари жинсий алоқа қилмаган шахсларнинг қилмиши ЖК 28-моддаси ва 118-моддаси 2-қисми «а» банди билан баҳоланиши лозим. Чунки бундай ҳолларда айбдорлар зўрлаб номусга тегишни бевосита содир этмайдилар, яъни жабрланувчи билан бевосита жинсий алоқа қилмайдилар.

Айбдорлар ўзаро келишиб, бир нечта аёлларга нисбатан зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки уларнинг ожизлигидан фойдаланиб, улар

билан бирин-кетин жинсий алоқа қилган ҳоллар ҳам зўрлаб номусга тегиш, деб топилади.

### **Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 2-қисми «г» банди)**

Ўлдириш билан қўрқитиш деганда, жабрланувчини ҳаётидан маҳрум қилиш билан қўрқитиш тушунилиши зарур.

Аксарият ҳолларда номусга тегиш ўлдириш билан қўрқитиб (оғзаки «ўлдираман», «майиб қиламан», «осаман», «заҳарлайман» деб) содир этилади, аммо дўқ-пўписа сукут сақлаган ҳолда, ниҳоятда маъноли имо-ишоралар (қуролдан фойдаланиб, жабрланувчини ҳаётдан маҳрум қилиш мумкин бўлган бошқа жисмларни намойиш этиш воситасида ва ҳоказо) билан ҳам ифодаланиши мумкин. Ўлдириш билан қўрқитиш ишонарли, жабрланувчининг ўз ҳаёти учун хавотирланиши учун етарли бўлиши керак.

Жабрланувчини бошқа усуллар билан қўрқитиш ЖК 118-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегишни 118-модда 1-қисми билан квалификация қилишда айбдорнинг ўз дўқ-пўписасини амалга ошириш ниятида бўлган ёки бўлмаганлиги аҳамиятга эга эмас.

### **Шахснинг ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган ҳолда номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди)**

Мазкур жиноятнинг объекти вояга етмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлиги ҳисобланади.

Қонун, уларнинг ўзи рози бўлса ҳам 16 ёшга тўлмаган шахслар билан жинсий алоқа қилишни қатъиян ман этади. 16 ёшга тўлмаган шахс билан ихтиёрий равишда алоқа қилиш ЖК 128-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ташкил этади.

Номусга тегишни ЖК 118-моддаси «а» банди билан баҳолаш учун айбдорнинг 18 ёшга тўлмаган шахс билан зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилаётганини билмаганлиги, жабрланувчининг ёшига нисбатан янглишгани аниқланган тақдирда (масалан: ташқи кўриниши, бўй-басти, жабрланувчининг хулқи ва ҳоказолар) унинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми билан ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиш, деб квалификация қилинмайди. Бундай ҳолларда айбдор ЖК 118-моддаси 1-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

## **Яқин қариндошнинг номусига тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди)**

Суд-тергов амалиётида яқин қариндошларининг (ўз қизлари, набиралари, опа-сингиллари, ўтай қизлар ва ҳоказоларнинг) номусига тегиш ҳоллари ҳам учраб туради.

Шак-шубҳасиз, бундай жиноятлар жамиятимизда мавжуд бўлган ахлоқ нормаларига зид бўлиб, ғоят даражада ахлоқсизлиги, уятсизлиги билан ажралиб туради.

ЖКнинг саккизинчи бўлимидаги атамаларнинг ҳуқуқий маъносида яқин қариндошлар — қариндош ёки қуда томондан қариндош бўлган шахслар, яъни ота-она, опа-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, шу жумладан, фарзандликка олинганлар, неваралар, шунингдек эр-хотиннинг ота-онаси, ака-ука ва опа-сингиллар — деб кўрсатилади.

Шу муносабат билан зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки ожизлик ҳолатидан фойдаланиб, қариндошлар билан жинсий алоқа қилиш шахсни ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди билан жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

## **Оммавий тартибсизликлар қатнашчиси томонидан содир этилган номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «в» банди)**

Зўрлик ишлатиб номусга тегиш оммавий тартибсизликлар вақтида унинг қатнашчилари томонидан содир этилган тақдирдагина айбдорнинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми «в» банди билан квалификация қилинади.

Агар зўрлаб номусга тегиш оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчиси ёки фаол қатнашчиси томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми ва 244-модда (оммавий тартибсизликлар) билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

## **Ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «г» банди)**

Қилмиш ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган, деб айбдорни ЖК 118-моддаси 3-қисми «г» банди билан жиноий жа-

вобгарликка тортиш учун, унинг номусга тегишдан олдин ЖК 34-модда 3-қисмига мувофиқ қонунда белгиланган тартибда ўта хавфли рецидивист деб топилганлигини аниқлаш зарур.

### **Номусга тегиш натижасида оғир оқибатларга олиб келган ҳолатлар (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди)**

Жабрланувчининг ўлими, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш, зўрлаб номусга тегиш натижасида асаб фаолиятининг бузилиши ёхуд жабрланувчига ЖК 104-моддасида назарда тутилган оқибатларнинг етказилиши, шунингдек, ОИТС касаллиги бўлган шахснинг буни била туриб шу касалликни жабрланувчига юқтириши оғир оқибатлар, деб эътироф этилиши мумкин.

Эҳтиётсизлик натижасида одам ўлдиришга олиб келган номусга тегиш ҳам оғир оқибатларга олиб келган номусга тегиш сингари ЖК 118-моддаси 3-қисми бўйича жазоланади ва ЖК 102-моддаси билан қўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Қасддан одам ўлдириш билан биргаликда содир этилган номусга тегиш ЖК 118-моддаси 3-қисми ва 97-модданинг 2-қисми «з» банди билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Номусга тегиш натижасида жабрланувчининг қизлигини йўқотиши ёки ҳомиладор бўлиб қолиши оғир оқибат деб эътироф этилиши мумкин эмас.

Номусга тегиш билан боғлиқ барча ҳолларда зўрланганидан сўнг юз берган барча оғир оқибатлар билан зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилиш ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур. Шундай боғланиш мавжудлиги аниқланмаса, жиноятни ЖК 118-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиб бўлмайди.

Жабрланувчининг оғир аҳволда қолдирилиши натижасида ўлим содир бўлган ҳолларда қилмиш ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди ва 117-модданинг 3-қисми билан квалификация қилинади.

Агар жабрланувчига ҳаёти учун хавфли оғир тан жароҳатлари етказилган бўлсаю, аммо бу ЖКнинг 104-моддаси 2-қисмида назарда тутилган оқибатларга олиб келмаса, қилмиш ЖК 118-моддаси 1-қисми ва 104-модданинг 1-қисми билан баҳоланади.

Шахсни ўта оғир оқибатларга олиб келган номусга тегишда айблаш учун ана шу оқибатлар қасддан қилинган ҳаракат ёки эҳтиётсизлик натижаси эканлигини аниқлаш зарур.

## **Ўн тўрт ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиши (ЎзР ЖК 118- моддаси 4-қисми)**

Жабрланувчининг 14 ёшга тўлмаганлиги айбдорга олдиндан маълум бўлган ҳоллардагина айбдорнинг қилмиши ЖК 118-моддаси 4-қисми билан квалификация қилинади. Башарти айбдор жабрланувчининг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам янглишган бўлса, унинг қилмиши ЖК 118-модда 1-қисми билан, жабрланувчининг ўн саккиз ёшга тўлмаганлигини тахмин қилган бўлса, ЖК 118-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиниши зарур.

## **2-§. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабиий усулда қондириш (ЎзР ЖК 119-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жабрланувчи шахснинг жинсий эркинлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришда ифодаланади.

Мазкур моддада назарда тутилган жиноят:

1) эркак кишининг жинсий эҳтиёжини аёл билан ғайритабиий усулда зўрлик ишлатиб қондиришида;

2) аёлнинг жинсий эҳтиёжини аёл билан зўрлик ишлатиб қондиришида;

3) эркак кишининг жинсий эҳтиёжини эркак билан зўрлик ишлатиб қондиришида;

4) жинсий эҳтиёжини қондиришга қаратилган бошқа шаҳвоний ҳаракатларни содир этишда (масалан, жабрланувчини жинсий аъзо билан муомала қилишга мажбурлашда ва ҳоказо) ифодаланиши мумкин.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасддан ғаразли ният билан содир этилади. Жиноятнинг мотиви – шаҳвоний алоқа, мақсад – жинсий эҳтиёжни қондириш.

**Жиноятнинг субъекти** ўн тўрт ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мазкур жиноятнинг номусга тегишдан фарқи шундаки, номусга тегишда жинсий алоқа зўрлик ишлатиб табиий усулда содир этилади, бу жиноятларнинг бошқа барча аломатлари эса бир хилдир.

Кўриб чиқилаётган жиноят жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондиришга қаратилган зўравонлик ҳаракати содир этилган дақиқадан эътиборан, дефлорация ва эякуляциядан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

Жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш айбдорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра ниҳоясига етказилмаган бўлса, қилмиш шу жиноятга суиқасд деб топилади (масалан: кийимларини ечиш, муайян ҳолатда туришга мажбурлаш ва ҳоказо) ва ЖК 119-моддаси ҳамда 25-моддаси билан квалификация қилинади.

Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабiiй усулда қондиришдан кўнгилли равишда воз кечиш ҳоллари ҳам учрайди.

### **3-§. Бесоқолбозлик (эркакнинг эркак билан жинсий алоқа қилиши) (ЎЗР ЖК 120-моддаси)**

Бесоқолбозлик – эркакнинг эркак билан жинсий эҳтиёжини қондиришга қаратилган ҳар икки томоннинг ихтиёрий ҳаракатларидир.

Башарти бесоқолбозликда зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиш аломатлари мавжуд бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 119-моддаси билан квалификация қилинади.

Таҳлил этилаётган жиноятнинг объекти жинсий алоқаларнинг қарор топган тартиби ҳисобланади.

Бесоқолбозлик объектив томондан эркакнинг эркак билан жинсий эҳтиёжини ихтиёрий қондиришидан иборатдир. Жиноят жинсий алоқа бошланган дақиқадан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Бесоқолбозликнинг иштирокчиларидан бири ўн олти ёшга тўлмаган бўлса, иккинчи иштирокчининг қилмиши унинг фаол ёки пассив роль ўйнаганидан қатъи назар, ЖК 128-моддаси (ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан ғайритабiiй усулда жинсий алоқа қилиш) билан квалификация қилинади.

**Бесоқолбозликнинг субъекти** ўн олти ёшга тўлган, ғайритабiiй жинсий алоқа (гомосексуализм)нинг фаол ҳам пассив қатнашчиси бўлган шахс ҳисобланади.

#### 4-§. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (ЎзР ЖК 121-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** ушбу аёлнинг жинсий эркинлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлган аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга мажбур этишда ифодаланади.

**Мажбур этиш** деганда, аёлнинг хоҳиш-иродасига қарши у билан жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш мақсадида унинг руҳиятига тазйиқ ўтказишни тушуниш зарур. Мажбур этиш (масалан: ишдан бўшатиш, кам ҳақ тўланадиган ишга ўтказиш, мукофотдан маҳрум қилиш, лавозимини пасайтириш билан қўрқитиш, тирикчилиги учун зарур воситалардан маҳрум қилиш ва ҳоказо) аёлни ҳам мажбурловчининг ўзи билан, ҳам ҳар қандай бошқа шахс билан жинсий алоқа қилишига ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга оғдиришга қаратилган бўлиши мумкин. Мажбур этиш — аёлни ночор аҳволга солишга қаратилган ҳаракатлардир.

Маълум имтиёзларнинг берилиши, ишлаш учун қулай шароитлар, афзалликларнинг яратилиши, совғалар тортиқ этилиши, ҳар хил қонуний ва ноқонуний хизматларнинг кўрсатилишини мажбур этиш деб эътироф қилиш мумкин эмас.

Таклифнинг ўзида, агар мажбур этиш аломати бўлмаса, таҳлил қилинаётган жиноят таркиби бўлмайди. Жабрланувчининг ўзи қарам бўлган шахс билан, ўз розилиги билан жинсий алоқага киришиши жиноят таркибини ташкил этмайди.

Мажбур этиш аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга оғдириш мақсадида унга руҳий тазйиқ ўтказишнинг ўзига хос кўриниши ҳисобланади.

Аёлни мажбур этишнинг номуста тегишдаги руҳий тазйиқдан фарқи шундаки, аёл бош тортгани дўқ-пўписанинг дарҳол амалга оширилишини тахмин қилмайди. Айни вақтда етказилаётган ёки дўқ-пўписа қилинаётган зарар, биринчидан, бевосита жабрланувчининг шахсига эмас, унинг мулкий ва бошқа шахсий ҳуқуқларига дахлдор бўлиши; иккинчидан, ўз моҳиятига кўра бу зарар жабрланувчи хизмат ёки моддий жиҳатдан қарам бўлган шахс томонидангина етказилган бўлиши керак.



Башарти айбдор ўзига моддий ёки хизмат юзасидан қарам бўлган шахс — аёлга жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондириш мақсадида номусга тегишга хос бўлган рухий тазйиқ ўтказган бўлса, унинг қилмиши ЖК 118-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

**Хизмат жиҳатидан қарамлик** деганда, аёлнинг мажбур этувчи шахсга хизмат юзасидан бевосита бўйсунушини ёхуд айбдор шахсга маълум хизмат мавқеидан келиб чиқувчи бошқа қарамлиги (масалан: гумон қилинувчининг терговчига, бирор нарсани илтимос қилаётган шахснинг ана шу илтимосни бажариш имконига эга бўлган шахсга қарамлиги ва ҳоказо)ни тушуниш лозим.

**Моддий қарамлик** деганда, аёлнинг жинсий эркинлигига тажовуз қилаётган шахснинг тўлиқ қарамоғида бўлиши ёки яшаш учун зарур маблағнинг асосий қисмини ундан олиб туриши тушунилади.

Номусга тегишдан фарқли равишда, аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга мажбурлаш фактининг ўзи, мақсадга эришилган ёки эришилмаганидан қатъи назар, тугалланган жиноят деб қаралиши керак.

Башарти шахс аёлнинг хоҳиш-иродаси бошқа шахс томонидан бўйсундирилганини била туриб, у билан жинсий алоқа қилса ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондирса, унинг қилмиши ЖК 121-моддаси билан квалификация қилиш мумкин эмас. Айрим ҳолларда айбдор мажбурлашга далолат қилганлиги учун ЖК 28-моддаси орқали 121-моддаси билан жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** мазкур жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** аёл киши хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарам бўлган шахс ҳисобланади.

Ўз манфаатини кўзлаб, жабрланувчининг хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарамлигидан фойдаланиб, уни эркак киши билан жинсий алоқа қилишга мажбурлаган аёл ҳам жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Номусга тегиш деганда нима тушунилади?
2. Номусга тегиш жинояти объектив томондан қандай ҳаракатларда ифодаланади?
3. Жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда номусга тегиш жинояти квалификациясининг асосий хусусиятлари.
4. Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегиш жиноятининг ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш жиноятидан фарқи.
5. Номусга тегиш жиноятини жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, гайритабиий усулда қондириш жиноятидан фарқи.
6. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, гайритабиий усулда қондириш жиноятининг бесоқолбозлик жиноятидан фарқи.
7. Бесоқолбозлик жинояти учун жавобгарликка асос бўлувчи ҳолатлар.
8. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этишнинг номусга тегишдаги руҳий тазйикдан фарқи.
9. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш жиноятида хизмат жиҳатдан, моддий жиҳатдан ва бошқа жиҳатдан қарамлик тушунчаси деганда нимани тушунаси?

## АДАБИЁТЛАР

1. Блиндер Б.А. Повторность как обстоятельство, отягчающее изнасилование. - В кн.: Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. — Душанбе, 1966.
2. Осипов П.П. Половые преступления: общие понятия, социальная сущность и система составов: Автореф. канд. дисс. — Л., 1966.
3. Суценко Ю.К. Ответственность за половые преступления против несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Автореф. канд. дисс. — Саратов, 1967.
4. Яковлев Я.М. Ответственность за мужеложство по советскому уголовному праву. Душанбе, 1968.
5. Блиндер Б.А. Уголовно-правовая охрана свободы и достоинства женщины. — Т.: Сб. науч. труд. Таш. ун-т., 1970.
6. Игнатов А.Н. Квалификация половых преступлений. М., 1974.
7. Блиндер Б.А., Халиков А. Некоторые вопросы квалификации и предупреждения половых преступлений против несовершеннолетних. — Т.: Науч. тр. / Ташкент. ун-т., 1975.

8. Халиков А. Ответственность за половые преступления против несовершеннолетних. Автореф. канд. дисс. – Т.: 1975.

10. Дьяченко А.М. Некоторые спорные вопросы квалификации изнасилования. Труды ВЮЗИ. М., 1977.

11. Васильченко Г.С. Общая сексопатология. М., 1977.

12. Кон И.С. Введение в сексологию. М., 1988.

13. Хамраева А.Г. Уголовная ответственность за изнасилование при отягчающих обстоятельствах. Автореф. дисс. канд. юрид. наук., Л., 1989.

14. Тихоненко С.В. Мотивация половых преступлений и организация их предупреждения органами внутренних дел. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1993.

15. Мухамедьянов Н.Д. Проблемы виктимологии насильственной преступности: Автореф. канд. дисс. Алматы, 1999.

## V боб. ОИЛАГА, ЁШЛАРГА ВА АХЛОҚҚА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЎЗР ЖК 122-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 64-моддасида: «Ота-оналар ўз фарзандларини вояга еттуларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар. Дашнат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради»; 65-моддасида эса: «Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонуи олдидан тенгдирлар», деб таъкидланган.

Никоҳ ва оила тўғрисидаги қонунларга кўра ота-оналар вояга етмаган ёхуд вояга етган, аммо меҳнатга лаёқатсизлиги туфайли моддий ёрдамга муҳтож бўлган фарзандларини боқишга мажбурдирлар.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси 100-моддаси 1-қисмида «Ота-она вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болаларига таъминот бериши шартдир», — деб таъкидланади.

Моддий ёрдамга муҳтож болаларни ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун маблағ қонуний кучга кирган суднинг ҳал қилув қарорига кўра ота-оналардан ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслардан ундирилиши лозим бўлган, аммо моддий таъминлашдан бўйин товлаганларида уларни ЖК 122-моддаси билан жавобгар қилиш учун асослар мавжуд бўлади.

Ушбу **жиноятнинг объекти** вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларнинг манфаатлари, яъни уларнинг соғлиғи, нормал жисмоний ривожланиши ва суднинг ҳал қилув қарорига мувофиқ маблағ олиш ҳуқуқига эга шахсларнинг моддий таъминоти ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** суднинг ҳал қилув қарорига мувофиқ моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун ундириладиган маблағларни жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида тўламасликда ифодаланади.

**Бўйин товлаш** деганда, нафақат суднинг ҳал қилув қарори бажарилишини тўғридан-тўғри рад этиш, балки айбдорнинг оладиган маоши миқдорини, бошқа даромадларини яшириши, ижро варақаси бўйича тўловлардан қочиб қутулиш мақсадида иш ёки яшаш

жойини ўзгартириши ёхуд шу мақсадда меҳнат қилишдан бўйин товлаши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Қонуний кучга кирган суднинг ҳал қилув қарорига биноан моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиб учун ундирилиши лозим бўлган маблағ жами уч ой мобайнида тўланмаган тақдирда тугалланган деб эътироф этилади.

Меҳнатга лаёқатсиз шахслар — 1 ва 2-гуруҳ ногиронлари ёки касаллиги туфайли вақтинча меҳнат лаёқатини йўқотган шахслардир.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** суднинг ҳал қилув қарорига биноан моддий ёрдамга муҳтож вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлаш вазифаси зиммасига юкланган 18 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай шахс (ота-оналар, фарзандликка олувчилар) бўлиши мумкин. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш алиментларни тўлашдан озод этмайди.

Қайд этилган шахсларни боқиб вазифаси зиммасига юкланган шахс узрли сабабларга кўра (касаллиги, меҳнатга лаёқатсизлиги ва ҳоказо) уларни боқа олмаган ҳолларда уни ЖК 122-моддаси билан жинойий жавобгарликка тортиб бўлмайди.

## **2-§. Ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЎЗР ЖК 123-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 66-моддасида: «Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида гамхўрлик қилишга мажбурдирлар», деб уқтирилади. Никоҳ ва оила тўғрисидаги қонунларга мувофиқ вояга етган фарзандлар меҳнатга лаёқатсиз, моддий ёрдамга муҳтож ўз ота-оналарини ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлашга мажбурдирлар.

Ушбу **жиноятнинг объекти** — ахлоқ, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг соғлиғи ва ҳаётидир.

Жиноятнинг **объектив томони**, суднинг ҳал қилув қарорига биноан меҳнатга лаёқатсиз ва моддий ёрдамга муҳтож бўлган ота-онани ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш учун ундириладиган маблағнинг вояга етган шахслар томонидан жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида тўланмаслигида ифодаланади.

Шахсни ЖК 123-моддаси билан жинойий жавобгарликка тортиш учун фарзандлар зиммасига ота-оналарини ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш учун маблағ тўлаб ту-

риш мажбуриятини юкловчи суднинг ҳал қилув қарори мавжудлигини аниқлаш зарур.

Ота-оналар — 55 ёшга тўлган аёллар, 60 ёшга тўлган эркаклар ҳамда I ва II гуруҳ ногиронлари меҳнатга лаёқатсиз шахслар деб ҳисобланади.

Суднинг ҳал қилув қарорига биноан ундирилиши лозим бўлган маблағнинг камида уч ойдан ортиқ муддат тўланмаслиги тугалланган жиноят деб эътироф этилади.

Бўйин товлаш усули (масалан: яшаш жойини, иш жойини ўзгартириш, маошининг ҳақиқий миқдорини яшириш ва ҳоказо) қилмишни баҳолашда аҳамиятга эга эмас.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** суднинг ҳал қилув қарорига биноан ота-оналарини ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш мажбурияти юкланган вояга етган туғишган фарзандлар, фарзандликка олинган ўғил ва қизлар, ўтай ўғил ва қизлар бўлиши мумкин.

### 3-§. Болани алмаштириб қўйиш (ЎзР ЖК 124-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти боланинг ўзи ва ота-оналарининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари, ахлоқ нормалари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят тамагирлик ёки бошқа паст ниятларни кўзлаб болани алмаштириб қўйишда ифодаланади.

Болани алмаштириб қўйиш янги туғилган чақалоқ ёки эмизикли болани бошқа болага (касал болани соғига, қиз болани ўғил болага ёки аксинча, бир миллатдагисини бошқа миллатга ва ҳоказо) алмаштириб қўйишдан иборатдир.

Қилмиш бола алмаштириб қўйилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Қилмишни квалификация қилиш учун жиноятнинг содир этилиш мотиви аниқланиши шарт — бу тамагирлик ёки бошқа паст ният (ўч олиш, ҳасад ва ҳоказо) бўлиши мумкин. Эҳтиётсизлик, бепарволик орқасида бола алмаштириб қўйилган бўлса, айбдор жиноят қонунлари билан жазоланмайди. Унга нисбатан маъмурий ёки интизомий жазо қўлланиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** хусусий туғруқхона, чақалоқлар уйи ва ҳоказо муассасаларнинг ходими, 16 ёшга тўлган ақли расо бўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

#### **4-§. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш (ЎЗР ЖК 125-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг Оила тўғрисидаги кодекси 151-моддаси 1-қисмида: «Фарзандликка олишни сир сақлаш қонун билан ҳимоя қилинади», деб белгилаб қўйилган.

Ушбу **жиноятнинг объекти** оила манфаатлари, боланинг нормал ахлоқий ривожланиши ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят фарзандликка олувчининг (мазкур шахслар вафот этган ҳолларда васийлик ва ҳомийлик органларининг) розилигисиз фарзанд қилиб олинган ўғил ёки қиз бола ҳақидаги маълумотларни ошкор этиши, фуқаролик ҳолатини қайд этиш ёзувлари китобидаги фарзандликка олувчилар боланинг қонқариндоши эмаслигини англаш мумкин бўлган кўчирмаларни беришида ифодаланади.

Ўғил ёки қиз боланинг фарзандликка олингани ҳақидаги сирнинг ошкор этилиши, фарзандликка олинган болаларнинг туғишган ота-онаси эмаслиги тўғрисидаги ахборотни (оғзаки, ёзма равишда, босма усулда ва ҳоказо) ошкор қилиш жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлади. Бунда ахборот фарзандликка олувчиларнинг хоши-иродасига қарши ёхуд уларнинг вафотидан сўнг васийлик ва ҳомийлик органларининг рухсатисиз ошкор этилган бўлиши мумкин.

Фарзандликка олиш сирини ана шу сирни расмий йўл билан олиш имконига эга бўлмаган ҳар қандай шахсга маълум қилиниши мумкин.

Башарти фарзандликка олиш сирининг ошкор этилиши фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб эътироф этиш ёки фарзандликка олишни бекор қилиш талаби билан боғлиқ бўлган ҳолларда, ушбу талаблар тегишли расмий органларга (суд, васийлик органи ва ҳоказоларга) қонунда кўзда тутилган тартибда маълум қилинган бўлса, бундай ҳаракат жиноят ҳисобланмайди.

Ўғил ёки қиз боланинг фарзандликка олингани ҳақидаги сир ошкор этилган пайтдан эътиборан жиноят туталланган деб эътироф қилинади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Мазкур жиноят субъекти ҳар қандай шахс, шу жумладан фарзандликка олган эр-хотиндан биронтаси ҳам бўлиши мумкин. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан қўзланган мақсад қилмишнинг квалификацияси учун аҳамиятга эга эмас.

Фарзандликка олиш сирини ошкор этиш касбий фаолияти ёки эгаллаб турган хизмат мавқеи муносабати билан буни сир сақлаши лозим бўлган шахс томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 125-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Ўғил ёки қиз боланинг фарзандликка олингани ҳақидаги маълумотлар васийлик ва ҳомийлик, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органининг мансабдор шахси томонидан ошкор этилган ҳолларда, айбдор жиноятларнинг жами бўйича, яъни мансабдорлик жинояти учун ҳам жавобгарликка тортилади.

Фарзандликка олиш сирини айбдор тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда (ўч олиш, ҳасад ва ҳоказо) ошкор этган ҳолларда қилмиш ЖК 125-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

ЖК 125-моддаси 2-қисми моҳиятидан келиб чиқиб, оғир оқибатлар деганда, оиланинг бузилиши ва ҳоказони тушуниш зарурдир.

## **5-§. Кўп хотинли бўлиш (ЎЗР ЖК 126-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти одоб-ахлоқ ва жинсий ҳаёг кечирини қоидалари ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят умумий рўзғор юритиш асосида икки ёки ундан ортиқ аёл билан эр-хотин бўлиб яшашда ифодаланади.

Умумий рўзғор асосида икки ёки ундан ортиқ аёл билан эр-хотин бўлиб яшаш мазкур жиноятнинг зарурий аломати ҳисобланади.

Умумий рўзғор одатда умумий хонадон ёки уйдан, умумий мол-мулк, пул маблағлари ва ҳоказолардан иборат бўлади.

Никоҳда бўлган эркакнинг бошқа аёллар билан биргаликда яшаши каби айрим ҳоллар ЖК 126-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Шу билан бир қаторда, агарда шахс бир хотин билан никоҳни хўжакўрсинга бекор қилиб, бошқа хотини билан никоҳдан ўтса, аммо аслида иккала оилани ҳам сақлаб қолса, кўриб чиқиладиган жиноят содир этилган ҳисобланади, демак, шахсни жавобгарликка тортиш учун ҳар икки хотин билан юридик жиҳатдан никоҳда эканлиги фактини аниқлашнинг ҳождати бўлмайди.



Умумий рўзгор юритиш асосида икки ёки ундан ортиқ аёл билан эр-хотин бўлиб яшаш бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади.** Содир этилиш мотиви ва қўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятни субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **6-§. Вояга етмаган шахсни гайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш (ЎЗР ЖК 127-моддаси)**

Кўриб чиқиладиган модда уч қисмдан иборатдир.

Бу **жиноятнинг объекти** вояга етмаган шахснинг нормал, ахлоқий ривожланиши, унинг соғлиғи ҳамда жамоат хавфсизлиги ва тартиби ҳисобланади.

ЖК 127-моддаси I-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони вояга етмаган шахсни тиламчилик қилишга, спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилишдан иборатдир.

**Тиламчилик қилиш** деганда, вояга етмаган шахсни бегона шахслардан пул, озиқ-овқатларни, кийим-кечакларни ва ҳоказоларни тиламчилик қилишга жалб қилишни тушунмоқ зарур.

**Вояга етмаганларни спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилиш** деганда, вояга етган шахснинг қайд этилган ичимликларни, восита ва моддаларни қайта ва қайта истеъмол қилишга ўргатиш ёхуд қайд этилган ашёларни қайта ва қайта вояга етмаганлар учун қўлга киритилишини ва вояга етмаган шахснинг қайд этилган ашёларни алдаш, меҳмон қилиш, кўндириш ва ҳоказо йўллар билан қўлга киритишга қаратилган ҳаракатларини тушуниш зарур.

Вояга етмаган шахс спиртли ичимликларни, гиёвандлик ёки психотроп моддаси ҳисобланмаган, лекин одамнинг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни қайта ва қайта истеъмол қилишга жалб қилинганида мазкур жиноят таркиби мавжуд бўлади.

Шахсни ЖК 127-моддаси 1-қисми билан жавобгар деб тониш учун айбдорга худди шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилган бўлиши лозим.

ЖК 127-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят вояга етмаган шахсни тиламчиликка, спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёвандлик ёки психотроп моддаси ҳисобланмаган, лекин одамнинг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан, айбдор ўз мақсадига эришгани ёки эришмаганидан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

ЖК 127-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони вояга етмаган шахсни турли усуллар билан (авраш, меҳмон қилиш, алдаш ва ҳоказо) гиёвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни истеъмол этишга жалб қилишдан иборатдир.

Жиноят вояга етмаган шахс қилмишнинг содир этишга жалб этилган пайтдан эътиборан, айбдорнинг ўз мақсадига эришгани ёки эришмаганидан, яъни вояга етмаган шахс гиёвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этилгани ёки этилмаганидан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

ЖК 127-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони вояга етмаган шахсни жиноятга жалб этишдан иборатдир.

**Вояга етмаган шахсни жиноятга жалб этиш** деганда, вояга етмаган шахсга нисбатан жисмоний зўрликни қўллаш ёки унга руҳий таъйиқ ўтказиш билан, қўрқитиш, пул бериб оғдириш, авраш, алдаш, ўч олиш, ҳасад, рашк туйғуларини ва бошқа паст ниятларини кўзгайтиш, жиноят содир этишни таклиф қилиш, ўғирланган нарсаларни сотиб олиш ёки сотиб беришни ваъда қилиш, жиноятни содир этиш жойи ва усуллари ёки жиноят изларини яшириш ҳақида маслаҳатлар бериш йўли билан унинг бир ёки бир нечта жиноятларнинг содир этилишида иштирак этиш ниятини рағбатлантиришга қаратилган ҳаракатлар ва жиноятни содир этишга оғдириш мақсадида вояга етмаган шахслар билан спиртли ичимликлар ичилишини тушуниш зарур.

Башарти шундай ҳаракатлар илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни гайриқонуний равишда муомалага чиқариш билан боғлиқ бироқ бир жиноятни содир этган шахс томонидан амалга оширилган бўлса ёхуд шундай ҳаракатлар икки ёки ундан ортиқ вояга етмаган шахсга нисбатан содир этилган бўлса, шунингдек, жиноят ўқув юртларида, ўқувчилар ва талабалар ўқув-тарбия, спорт ёки жамоат тадбирларини ўтказишда фойдаланилади-

ган бошқа жойларда содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 127-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

Мазкур жиноят таркиби мавжуд, деб топиш учун субъектнинг вояга етмаган шахсни қандай жиноятга жалб этганининг аҳамияти йўқ.

Таҳлил этилаётган жиноят шахс томонидан вояга етмаганни жиноятга жалб этишга қаратилган ёхуд жиноят содир этишга да-лолат қилувчи ҳаракатларни содир этган пайтдан эътиборан, вояга етмаган жиноятга жалб этилгани ёки этилмаганидан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

Вояга етмаган шахсни маълум бир жиноятни содир этишга даъват қилган шахснинг қилмиши, башарти ана шу жиноят содир этилган бўлса, ЖК 127-моддаси 3-қисми ва вояга етмаган ёшни жиноятга даъват қилиш ёхуд айбдорнинг ўзи ҳам жиноятни содир этишда иштирок этган бўлса, жиноятнинг иштирокчиси сифатида жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Ўсмир жиноятга жалб қилинган, аммо у жиноятнинг субъекти бўла олмайдиган ҳолларда, уни жиноятга жалб қилган шахснинг қилмиши ЖК 127-моддаси ва вояга етмаган шахс содир этган жиноятнинг ташкилотчиси сифатида жиноятларнинг жами бўйича баҳоланиши даркор.

Содир этилган жиноятда вояга етмаган ва вояга етган шахслар биргаликда иштирок этган ва вояга етган шахслар томонидан жиноятга жалб этиш ёки даъват этиш аломатлари бўлмаган ҳолларда уларнинг қилмишини ЖК 127-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиб бўлмайди, жиноят ЖК 28-моддасига асосан жиноятда иштирокчилик, деб баҳоланиши лозим.

Ёш боладан фойдаланган ҳолда жиноятни содир этиш ЖК 56-модда «ж» бандига мувофиқ жазони оғирлаштирувчи ҳолат деб топилади ва жазо тайинлаш вақтида суд томонидан инобатга олинади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади, яъни айбдор вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатга жалб қилаётганини билиб туради ва шуни хоҳлайди. Айни пайтда айбдор ғайриижтимоий хатти-ҳаракатга жалб қилинаётган шахснинг вояга етмаганлигини билган ҳоллардагина мазкур модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эканлигига эътибор бермоқ керак.

Ушбу жиноятнинг субъекти 18 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## 7-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш (ЎзР ЖК 128-моддаси)

Ўрганилаётган мазкур модда икки қисмдан иборатдир.

Бу **жиноятнинг объекти** 16 ёшга тўлмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлиги ҳисобланади.

Мазкур жиноятни содир этиш вақтида ўн олти ёшга тўлмаган шахсларнинг ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан табиий ривожланишига путур етказилади.

**Объектив томондан** жиноят эркак ёки аёлнинг қарама-қарши жинсдаги ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан ихтиёрий равишда алоқа қилиши ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришида ифодаланади.

Бундай жинсий алоқа қилиш расмий никоҳдан ўтилгандан кейин ҳам рўй бериши мумкин.

Ихтиёрий равишда жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш деганда, зўрлик ишлатмай, қўрқитмай ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланилмаган ҳолда жинсий эҳтиёжнинг қондирилишини тушуниш зарур.

Жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришнинг ихтиёрий равишда бўлгани ёки бўлмаганлиги ҳар бир ҳолда алоҳида, жабрланувчи аёл (эркак) ўз ёши ва ривожланиш даражасидан келиб чиқиб, ўзига нисбатан содир этилаётган қилмишнинг моҳияти ва аҳамиятини идрок этгани ёки идрок этмаганлигини аниқлаш йўли билан белгиланиши зарур.

Шахс неча ёшгача жинсий алоқа қилиш ёки ғайритабиий усулда жинсий эҳтиёжни қондиришнинг аҳамиятини тушунмайди? деган саволга жавобан қонунларда маълум бир ёш белгиланган эмас. Бу масала ҳар бир алоҳида ҳолда, иш ҳолатлари ҳисобга олиниб, жабрланувчининг онги қай даражада ривожланганлиги, ўзига нисбатан содир этилаётган жинсий алоқанинг моҳияти ва аҳамиятини қай даражада идрок этганлиги ҳисобга олиниб, ҳал этилиши лозим.

Жинсий алоқа қилиш бошланган, яъни эркакнинг жинсий аъзоси аёлнинг жинсий аъзосига киритилган ёхуд жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга қаратилган хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс қайд этилган хатти-ҳаракатларни содир этишга кўндирилган, аммо айбдорга боғлиқ бўлмагани

ҳолда амалга оширилмаган бўлса, қилмиш таҳлил этилаётган жиноятга суиқасд, деб квалификация қилиниши лозим.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Жабрланувчи қиз (ўғил) боланинг ўн олти ёшга тўлмаганлиги субъектга олдиндан аён бўлганлиги, айбдорни ЖК 128-моддаси билан жавобгарликка тортишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Башарти субъект жабрланувчи қиз (ўғил) боланинг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган бўлса, ЖК 128-моддаси билан квалификация қилинмайди.

Ушбу жиноятнинг субъекти ҳар икки жинсдаги, 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар бўлиши мумкин.

Кўриб чиқиладиган жиноятда айбдор ва жабрланувчи 16 ёшга тўлмаган бўлса, ўн олти ёшга тўлмаган ҳар икки шахснинг ёшидан, уларни тавсифловчи маълумотлардан, рўй берган оқибатлардан ва ишнинг бошқа аломатлари (масалан, муҳаббат туйғуси)дан келиб чиқиб, уларни жавобгарликдан ЖК 87-моддасига асосланиб мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жазодан озод қилиш мақсадга мувофиқдир.

Ушбу модданинг 1-қисмида жавобгарлик назарда тутилган қилмиш такроран ёки рецидивист томонидан ёхуд илгари ЖК 118 ёки 119-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан содир этилган ҳолларда, айбдор ЖКнинг 128-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

## **8-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш (ЎЗР ЖК 129-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси ЖК 129-моддаси икки қисмдан иборат бўлиб, жиноятнинг (ЖК 129-моддаси 1-қисми) **объектив томони** шахснинг ўн олти ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган ҳолда унга нисбатан зўрлик ишлатмай, уятсиз-бузуқ ҳаракатлар содир этишда ифодаланади.

**Уятсиз-бузуқ ҳаракатлар** деганда, ўн олти ёшга тўлмаган шахслар кўзи олдида жинсий органларни яланғочлаш, жинсий алоқани содир этиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш, уларни жинсий алоқалар қилишга ўргатиш, беҳаё фильмларни, тасвирларни намойиш этиш, беҳаё адабиётларни ўқиш ва ҳоказоларни, яъни жинсий ҳаётга носоғлом ва эрта қизиқиш уйғотувчи ҳар қандай жинсий хатти-ҳаракатларнинг содир этилишини тушунмоқ керак. Ўн олти

ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш ҳоллари бундан мустасно бўлиб, қилмиш ЖК 128-моддасига мувофиқ жазоланади.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатлар шахвоний хусусиятга эга бўлиб, олат-да айбдорнинг жинсий эҳтиёжини қондиришига ёки ўн олти ёшга тўлмаган шахсларда жинсий алоқага қизиқиш уйғотишга қаратилган бўлади.

Жиноят уятсиз-бузуқ ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади. Жиноятни квалификация қилиш учун айбдорнинг ўн олти ёшга тўлмаган шахснинг ахлоқини бузиб, мақсадига эришгани ёки эриша олмаганлиги аҳамиятга эга эмас.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 129-моддаси билан квалификация қилиш учун жабрланувчи қиз (ўғил) боланинг ўн олти ёшга тўлмаганлиги айбдорга олдиндан аён бўлганлигини аниқлаш зарур. Агарда у жабрланувчининг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган ёки жабрланувчининг ёши ўн олтидан ошганлигига ишонган бўлса, қилмиш ЖК 129-моддаси билан квалификация қилинмайди. Аммо айбдорнинг уятсиз-бузуқ ҳаракатларни содир этиши натижасида, жабрланувчининг баданига шикаст етказилган, таносил ёки ОИТС касалликлари юқтирилган бўлса, қилмиш ЖК 129-моддаси ва ЖК тегишли моддалари билан жиноятларнинг жамига кўра квалификация қилинади.

Мазкур жиноятнинг субъекти ҳар икки жинсдаги, ўн олти ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатларни қилиш вақтида айбдор жабрланувчига зўрлик ишлатган ёки қўрқитган бўлса, у ЖК 129-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

ЖК 129-моддаси 2-қисми моҳиятидан келиб чиқиб, зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчининг мушгланишини, калтакланишини, унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишини тушуниш зарур.

Жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши жиноятлар жами бўйича (ЖК 129-моддаси ва ЖК 104-моддаси билан) квалификация қилиниши лозим.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатларни қилиш вақтида айбдор жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжини ғайритабiiй усулда қондириш мақсадида зўрлик ишлатган, қўрқитган ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланган, аммо ўз хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра мақсадига эриша олмаган бўлса, унинг қилмиши

ўн олти ёшга тўлмаган шахснинг номусига тажовуз сифатида ЖК 25-моддаси ва 118-моддаси 3-қисми билан ёхуд жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондиришга тажовуз сифатида ЖК 25-моддаси ва 119-моддасининг 3-қисми билан квалификация қилинади.

## 9-§. Порнографик нарсаларни тайёрлаш ва тарқатиш (ЎзР ЖК 130-моддаси)

Таҳлил этилаётган модда ЖКга халқаро Женева конвенциясининг 1923 йил 12 октябрдаги «Порнография буюмларининг тарқатилиши ва савдо-сотиғига қарши кураш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ киритилган.

Ушбу **живоятнинг объекти** жамоат одоб-ахлоқи, ёшларнинг нормал ахлоқий ривожланиши ҳисобланади.

**Порнографик нарсалар** деганда, порнографик асарларни, босма буюмларни, тасвирларни, жинсий алоқаларни кўпол, натурал ҳолатда, уятсизларча, шармандали ёки бузук ҳолда акс эттирувчи бошқа нарсаларни тушуниш зарур. Турли кўринишдаги (босма, машинкаланган, кўлёзма ҳолидаги) асарлар, фотосуратлар, слайдлар, кино пленкалари, видеокассеталар ва бошқа нарсалар шулар жумласидандир.

Шу билан бир қаторда, ишқий муносабатларни намоёйиш этиш, уларнинг тасвири, яланғоч тананинг кўрсатилиши, башарти улар кўпол, безбетлик, натуралистик хусусиятга эга бўлмаса, порнография деб эътироф этилиши мумкин эмас.

**Живоятнинг объектив томони** порнографик нарсаларни намоёйиш қилиш ёки тарқатиш мақсадида тайёрлаш, шунингдек, уларни йигирма бир ёшга тўлмаган шахслар ўртасида намоёйиш қилиш ёки тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилишидан иборатдир.

Мазкур модда бўйича жавобгарлик маъмурий жазо чораси қўлланилганидан кейин вужудга келади.

**Порнографик нарсаларни тайёрлаш** деганда, уларнинг яратилишини; видеофильмга тушириш, фотосуратга олиш учун турли ҳолатларда туриш, асарлар яратилиши ва ҳоказоларни, шунингдек уларнинг техник жиҳатдан тайёрланиши (нусхаларнинг кўпайтирилиши, чоп этилиши, монтаж қилиниши, лентага ёзилиши, суратга олиниши ва ҳоказоларни) тушуниш зарур.

**Тарқатиш** деганда, порнографик нарсаларнинг ҳеч бўлмаганда бир шахсга етказиб берилишини, жўнатилишини тушуниш керак.

**Намойиш қилиш** деганда, порнография билан ҳеч бўлмаганли бир шахснинг ҳар қандай усуллар (масалан: видеофильм, кинофильм, фотосуратлар, слайдларни кўрсатиш, порнографик асарларни ўқиш ва ҳоказо йўллар) билан таништирилишини тушуниш лозим.

Намойиш қилиш ёки тарқатиш мақсадида порнографик нарсалар тайёрланган пайтдан эътиборан ёхуд порнографик нарсалар йигирма бир ёшга тўлмаган шахслар ўртасида намойиш қилинган ёки тарқалган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эъгироф этилади.

Агарда порнографик нарсалар йигирма бир ёшга тўлган шахслар ўртасида намойиш этилган ёки тарқатилган бўлса, бунда жиноят таркиби бўлмайди.

Айбдор порнографик нарсаларни намойиш этиш ёки тарқатиш мақсадини кўзлаб тайёрлаган тақдирдагина жинойий жавобгарликка тортилади.

Порнографик нарсалар намойиш этиш ёки тарқатиш мақсадисиз сақланган бўлса, шахс жазога тортилмайди.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Унинг содир этилиш мотиви ҳар хил (ғараз, безорилик ва ҳоказо) бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** ўн олти ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **10-§. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш (ЎЗР ЖК 131-моддаси)**

Мазкур модда икки қисмдан иборат бўлиб, **жиноятнинг объекти** жамоат одоб-ахлоқи, фуқароларнинг соғлиғи ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** бузуқлик уяси бўлмиш фоҳишахона очиб ёки сақлаш, шунингдек тамагирлик ёки бошқа паст ниётларда қўшмачилик қилишда ифодаланади.

**Фоҳишахона** деганда, мижозлар жинсий алоқа ёки жинсий эҳтиёжларини ғайритабиий усулда қондириш учун фойдаланадиган ҳар қандай хонани тушуниш зарур.

**Фоҳишахона деб** топишнинг муҳим шarti – у ерга шахсларнинг ўз жинсий эҳтиёжларини қондириш учун мунтазам келиб туришидир.

Фоҳишахона алоҳида хонадон, уй, дала ҳовли, саунадаги, ёрдамчи хонадаги алоҳида бир жой ва ҳоказо кўринишда бўлиши мумкин.

**Фоҳишахона очиб ва сақлаш** деганда, хона танланиши, унинг жиҳозланиши, фаолият кўрсатиши учун шарт-шароитлар яратилиши, узоқ вақт хизмат қилиши учун фоҳишахонанинг сақланиши,



мижозлар жалб қилиниши, унинг рекламаси ва ҳоказоларни тушуниш керак. Фоҳишахона эгаси шахвоний ёки бошқа мақсадларда одам ёллаган ҳолларда, унинг қилмиши ЖК 131 ва 135-моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

**Қўшмачилик** – тамагирлик ёки бошқа паст ниятларни кўзлаб, маълум шахсларнинг ўзаро жинсий алоқа қилиши ёхуд жинсий эҳтиёжларини гайритабiiй усулда қондиришига хизмат кўрсатишдан иборат.

Жиноят фоҳишахона очилган дақиқадан ёхуд уни сақлашга қаратилган хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан ёхуд мижозларнинг ўзаро ишқий ҳаракатларни амалга оширишига ёрдам беришга қаратилган хизматлар кўрсатилган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади.

Фоҳишахоналарга кириш жиноят деб баҳоланмайди.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Уша қилмиш тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда содир этилган ҳоллардагина айбдор ЖК 131-моддаси билан жавобгарликка тортилиши мумкин.

Тамагирлик ёки бошқа паст ният (мансабпарастлик, ўч олиш, хушомадгўйлик, лаганбардорлик ва ҳоказо) ўрганилаётган жиноят таркиби мавжудлигининг шартли белгиси ҳисобланади.

Ишқий ҳаракатлар билан шуғулланиш учун хонанинг бериб қўйилиши, шахснинг тамагирлик мақсади ёки бошқа паст ниятлари бўлмаса, жиноят қонуни билан жазоланмайди.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Юқорида айтилган қилмиш вояга етмаган шахсни жалб қилганда ёки такроран, хавфли рецидивист ушбу ёки илгари Кодекснинг 135-моддаси (одамлардан фойдаланиш учун уларни ёллаш) ёки 137-моддасида (одам ўғирлаш) назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 131 -модда 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

## **11-§. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш (ЎЗР ЖК 132 -моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг «Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунига мувофиқ мазкур қонунни бузган шахслар маъмурий ёки жиний жавобгарликка тортиладилар.

Жиноят иши давлат муҳофазасига олинган тарих ва маданият ёдгорликларига тажовуз қилинган ҳоллардагина қўзғатилади.

Тарих ва маданият ёдгорликларининг давлат муҳофазасига олингани тахтачалар, муҳофаза лавҳалари, кўрсаткичларни осиб қўйиши, китобларда, газета ва журналларда, йўл кўрсаткичларда ахборотлар бериш ва ҳоказо йўллар билан аҳоли эътиборига етказилиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги Қонуни билан ЖК 132-моддаси «Етказилган моддий зарар уч бараварига тенг миқдорда қопланган ҳолларда озодлиқдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо қўлланилмайди» деган мазмундаги 3-қисм билан тўлдирилди.

**Жиноятнинг объекти** жамоат одоб-ахлоқи, давлатнинг тарихий ёдгорликлар ва маданий қадриятларни муҳофаза қилиш каби манфаатлари ҳисобланади.

Давлат муҳофазасидаги ҳар хил тарих ёки маданият ёдгорликлари, табиий объектлар, табиий фавворалар, шаршаралар, аждоқларимизнинг мақбаралари, қўриқхоналар ва ҳоказолар жиноятнинг предмети бўлиши мумкин, ammo мазкур объектларнинг муҳофазага олингани тўғрисида тегишли идораларнинг қарорлари чиқарилган бўлиши ва бу бирон-бир усул билан фуқаролар эътиборига етказилган бўлиши лозим.

**Жиноят объектив томондан** шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин, давлат муҳофазасига олинган тарих ёки маданият ёдгорликларини қасддан nobуд қилиш, бузиш ёки шикаст етказишнинг содир этилишида ифодаланади.

**Тарих ёки маданият ёдгорликларини nobуд қилиш** деганда, уларнинг қайта тиклаш имконияти бўлмаган ҳолда, бутунлай яроқсиз ҳолга келтирилишини тушуниш лозим.

**Тарих ёки маданият ёдгорликларини бузиш** деганда, қайта тиклаш имкониятини қолдирган ҳолда уларга маълум даражада зарар етказилишини тушуниш керак.

**Тарих ёки маданият ёдгорликларига шикаст етказиш** деганда, уларга маълум даражада зарар етказилиши, унинг ўз қийматини йўқотиши тушунилади.

Жиноятнинг содир этилиш усуллари (ёдгорликларни ёндириш, вайрон қилиш, сув бостириш ва ҳоказо) жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Давлат муҳофазасига олинган тарих ва маданият ёдгорликлари nobуд қилинган ёки бузилган ёхуд шикаст етказилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан, билвосита ёки бевосита ғаразли ният билан содир этилади.

Жиноятнинг содир этилиш мотиви жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди. Аммо, ёдгорликларни нобуд қилиш, бузиш, уларга шикаст етказиш безорилик ҳаракатлари билан биргаликда содир этилса, айбдорнинг қилмиши ЎЗР ЖК 132 ва 277-моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Тарих ва маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш эҳтиётсизлик натижасида рўй берган ҳолларда, айбдор ЖК 207-моддаси (мансабга совуққонлик билан қараш) ёхуд 172-моддаси (мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш) билан жавобгарликка тортилади.

Тарих ёки маданият ёдгорликларини бузиш ёки уларга шикаст етказиш ёдгорликларнинг муайян қисмларини ўғирлаш билан биргаликда содир этилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЖК 132-моддаси ва ўзганинг мулкни ўғирлаганлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли модда билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Бу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

Айбдор шахснинг қилмишида мансаб ваколати билан боғлиқ жиноят аломатлари бўлган тақдирда, унинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

Айбдор ўз қилмиши натижасида кўп миқдорда зарар етказган бўлса, ЖК 132 -моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз бараваридан юз бараваригача миқдордаги зарарни кўп миқдордаги зарар деб тушуниш лозим.

Етказилган моддий зарар уч бараварига тенг миқдорда қопланган ҳолларда, айбдорга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо қўлланилмайди (ЖК 132-модда 3-қисми).

## **12-§. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш (ЎЗР ЖК 133-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси қонунларига кўра инсон аъзолари ёки тўқималари олди-сотдининг предмети бўлиши мумкин эмас.

Реципиентларга аъзоларни ва тўқималарни кўчириб ўтказиш билан боғлиқ операциялар тиббий хулосаларга асосланиб амалга оширилади.

Инсон аъзолари ёки тўқималарни ажратиб олиш ва унинг тайёрланишига фақат Давлат соғлиқни сақлаш муассасаларидагина руҳсат этилади.

Ушбу **жиноятнинг объекти** одоб-ахлоқ ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят шахс тириклигида унинг розилигини олмасдан туриб ёки ўлганидан кейин яқин қариндошларининг розилигисиз, илмий ёхуд таълим ишлари учун кўчириб ўтказиш ёки бузилмайдиган ҳолда сақлаш (консервация) мақсалида мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишда ифодаланади.

Аъзолар ёки тўқималарни соғлиқни сақлаш муассасасида ажратиб олишга ўлган одам тириклиги вақтида ёхуд унинг яқин қариндошлари шахс ўлганидан сўнг унинг аъзолари ёки тўқималари маълум мақсадлар учун ажратиб олишга рози эмаслиklarини маълум қилган бўлсалар, мурданинг аъзолари ёки тўқималари ажратиб олинишига йўл қўйилмайди.

Мутахассис врачлар консилиуми томонидан қайд этилган ўлим фактининг шубҳасиз исботлари мавжуд бўлса, кўчириб ўтказиш учун мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш мумкин.

Мурда аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш соғлиқни сақлаш муассасаси бош врачининг рухсати билан амалга оширилади.

Суд-тиббий экспертизасини ўтказиш талаб қилинган ҳолларда мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишга рухсат, прокурор огоҳ этилиб, суд-тиббий эксперти томонидан берилиши лозим.

Қотилликнинг мурданинг аъзолари ёки тўқималарини кўчириб ўтказиш мақсадида содир этилганлиги аниқланса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди ҳамда 25 ва 133-моддалар билан ёхуд агар кўчириб ўтказиш учун аъзоларни ёки тўқималарни ажратиб олиш рўй берган бўлса, ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди ва 133-модда билан квалификация қилиниши лозим.

Кўчириб ўтказилгани ёки ўтказилмагани, сақлаб қўйилгани ёки сақлаб қўйилмаганидан қатъи назар, одамнинг аъзолари ёки тўқималари ажратиб олинган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этиш мотивлари айбдорни ЖК 133-модда 1-қисми билан жавобгарликка тортиш учун аҳамият касб этмайди.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин, одатда улар тиббий ихтисосликка эга бўладилар.

Ўша ҳаракатлар тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда; такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, ушбу модданинг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Тамагирилик нияти деганда, моддий манфаатдор бўлишга, бойлик орттиришга, яхши ҳақ тўланадиган лавозимни эгаллашга, уй-жой олишга интилиш ва ҳоказо тушунилади. Тамагирилик нияти шахсниги ўз зиммасидаги мулкий ва моддий мажбуриятлардан, олинган қарзни қайтариш, алимент тўлаш мажбуриятларидан қутулишга интилишда ва ҳоказода ҳам намоён бўлиши ҳам мумкин.

Бошқа наст ниятлар деганда, мансабпарастлик, лаганбардорлик, ошна-оғайнигарчилик ва бошқаларни тушуниш лозим.

### **13-§. Қабрни таҳқирлаш (ЎзР ЖК 134-моддаси)**

ЖК 134-моддасида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг объекти** жамиятда мавжуд бўлган одоб-ахлоқ асослари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят қабрни ёки мурдани таҳқирлашда, шунингдек мурдадаги, қабр устида ёки ичидаги нарсаларни олишда ифодаланади.

**Қабр** — ўлган одам ётган (ҳар хил анжомлар, кийим-кечак, тобут ва ҳоказо нарсалар бўлган) жойдир.

**Мозор** деганда, қабрни ва унинг устидаги тепаликни, ёдгорлик, панжара, гуллар, гулчамбарларни ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

**Қабрни таҳқирлаш** деганда, унинг ковлаб ташланиши, қабр устидаги тошлар, ёдгорликлар, марҳумнинг хоки сақланаётган идишлар, панжараларнинг вайрон қилиниши, яшил ниҳолларнинг босиб-янчилиши, қабр тошларига беадаб ёзувлар ёзилиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

**Мурдани таҳқирлаш** деганда, мурданинг, унинг алоҳида қисмларининг ташқарига чиқариб олиниши, мурданинг таниб бўлмас ҳолга келтирилиши, унинг хўрланиши тушунилади.

Мурдадаги, қабр устидаги ёки ичидаги нарсаларни олиш қабрни таҳқирлашнинг кўринишларидан бири бўлиб, ана шу нарсаларнинг яширин ёки ошқора қўлга киритилишидан иборатдир.

Ушбу жиноят қабр устидаги ёки ичидаги нарсалар олинган ва айбдор уларни қўлга киритган пайтдан бошлаб тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви уни квалификация қилишда аҳамиятта эга эмас.

Мазкур жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Жамоат жойларида жамоат тартиби қоидаларига қасддан ҳурматсизлик билдириш билан бирга содир этилган ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёки нобуд қилиш, қабрни ёки мурдаи таҳқирлаш ЖК 134-моддаси ва 277-модда 2-қисми «п» банди билан квалификация қилинади.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш тушунчаси ва жинойий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?

2. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлаш жиноятидан ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш жиноятининг фарқи нимадан иборат?

3. Болани алмаштириб қўйиш жиноятидаги жавобгарлик учун асос бўлувчи белгилар нимадан иборат?

4. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш жинояти ва квалификацияга таъсир қилувчи ҳолатлар нималардан иборат?

5. Қўп хотинлилик тушунчаси ва жинойий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?

6. Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш деганда нималарни тушунасиз ва унинг жинойий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?

7. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш тушунчаси ва унинг жинойий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?

8. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш жиноятининг номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишла-тиб ғайритабиий усулда қондириш жиноятларидан фарқи.

9. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш жиноятининг ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузук ҳаракатлар қилиш жиноятидан фарқи.

10. Порнографик нарсалар тушунчаси ва унинг учун жинойий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?

11. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш тушунчаси ва жинойий жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?

12. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш тушунчаси ва жинойий жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?

13. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш жиноятининг тушунчаси (квалификацияга таъсир қилувчи ҳолатлар), юридик таҳлили қандай бўлади?

14. Қабрни таҳқирлаш деганда нимани тушунасиз ва унинг жинойий жавобгарлик масаласи.

15. Мурдани таҳқирлаш жиноятидан қонунсиз инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш жиноятидан фарқи.

1. Игнатов А.И. Ответственность за преступления против нравственности. — М., 1966.

2. Савельева В.С. Уголовная ответственность родителей за злостное уклонение от уплаты алиментов: Автореф. дисс.. канд. юрид. наук. — М., 1979.

3. Михайлова Л.П. Применение наказаний за злостное уклонение от уплаты алиментов детям. — Вестн. МГУ. Право, 1980, №1.

4. Савельева В.С. Применение наказания за злостное уклонение от уплаты алиментов. // СЗ, 1980, №9.

5. Сидирова В. Ответственность за вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность. // СЗ. — 1981, №7.

6. Приходько К. Ответственность за вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность. // СЮ. — 1981, №22.

7. Дорош Л.В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей: Автореф. канд. дисс./ ХарЮИ. — Харьков, 1982.

8. Михайлова Л.П. Уголовно-правовая борьба со злостным уголовником от уплаты алиментов детям: Автореф. канд. дисс. / МГУ. — М.: 1983.

9. Глушков В.А. Уголовно-правовые аспекты пересадки органов. // СГП — 1983, №11, — С. 68-73.

10. Халиков А. Ответственность за посягательство на интересы несовершеннолетних. — Нукус: Каракалпакстан, 1983.

11. Степанжок А.Ф. Уголовная ответственность за изготовление, сбыт и распространение порнографических предметов: Автореф. канд. дисс. / ХарЮИ. — Харьков, 1983.

12. Якубов А.С. Уголовно-правовые меры борьбы с вовлечением несовершеннолетних в пьянство и употребление наркотических средств. — Т.: ВШ МВД Республики Узбекистан, 1992.

13. Мирзабек Р.Ш. Факторы и причины (условия), оказывающие положительное и негативное воздействие на формирование несовершеннолетних. // Материалы научно-теоретической конференции. — Туркистан, 1997.

14. Урунбаева Л.Н. Ответственность медицинских работников за преступления, совершаемые в сфере здравоохранения. Автореф., дисс. канд. юрид. наук. Т., 1999.



## VI боб. ШАХСНИНГ ОЗОДЛИГИ, ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Одамлардан фойдаланиш учун уларни ёллаш (ЎЗР ЖК 135-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти жабрланган шахсларнинг озодлиги, шаъни ва қадр-қиммати ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят шахвоний ёки бошқа мақсадларда фойдаланиш учун алдаш йўли билан одам ёллашда ифодаланади.

**Одамларни ёллаш** деганда, турли мақсадларда фойдаланиш учун шахсларнинг излаб топиш ва қандайдир фаолият билан шуғулланиш учун улар билан олдиндан бирон-бир (оғзаки, ёзма) битим тузилишини тушуниш лозим.

Одамларни ёллаш усуллари: юқори иш ҳақи, моддий манфаатлар, яхши меҳнат шароити, муайян имтиёзлар ваъда қилиш ва ҳоказо бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

**Шахвоний мақсадларда фойдаланиш** деганда, шахснинг ёлловчининг хоҳиши билан тартибсиз жинсий алоқа қилишга ёки кимларнингдир жинсий эҳтиёжини гайритабиий усулда қондиришга, ёхуд уларнинг хоҳиш-истаги билан шахвоний йўсиндаги бирон-бир ҳаракатни содир этишга мажбур бўладиган аҳволга солиб қўйилиши тушунилади.

Бошқа мақсадларда фойдаланиш — жабрланувчи ёлловчининг хоҳиш-истаги билан бирон-бир фаолият билан шуғулланишга мажбур бўлади.

Шахсни ёллаш алдаш йўли билан содир этилган вақтдан бошлаб, шахвоний ёки бошқа мақсадларда фойдаланилиши уни ЖК 135-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади. Алдаш жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Алдаш ёлловчининг жабрланувчига ёлғонлиги аён бўлган маълумотлар бериши ёки жабрланувчи шахс билан битим тузилаётган вақтда хабардор қилиши шарт бўлган у ёки бу шарт-шароитларни яшириши, уларни маълум қилмаслигида ифодаланади.

Жиноят ёллаш амалга ошган, яъни ёлловчи билан айбдор шахс ўртасида битим (оғзаки, ёзма шартнома) тузилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Ушбу жиноят субъектив томонининг зарурий шarti — мақсаддир.

Мақсад шахвоний ёки бошқа мақсадларда фойдаланиш учун илдан йўли билан одам ёллаш жиноятининг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

Ёлланган аёллар ёлловчининг хоҳиши билан жинсий алоқа қилган ёки кимларнингдир жинсий эҳтиёжини ғайритабiiй усулларда қондирган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 135-моддаси ва аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш сифатида ЖК 121-моддаси билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

Агар фойдаланиш учун одамларни ёллаш такроран ёки хавфли рецидивист томонидан ёхуд бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб ёхуд вояга етмаган шахсга нисбатан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 135-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб одамларни ёллаш (ЖК 135-модда 2-қисми «б» банди) деганда, одамлардан шахвоний ёки бошқа мақсадларда фойдаланиш учун уларни биргаликда ёллаш тўғрисида олдиндан тил бириктирган икки ёки ундан ортиқ шахснинг ана шундай фаолиятда иштирок этишни тушуниш лозим. Бунда тил бириктириш одамларни ёллашдан аввал рўй берган бўлиши зарур.

Ёлловчи ўзи ёллаётган шахснинг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган, яъни ёлланаётган шахсни вояга етган, деб тахмин қилиши учун етарли асослари бўлган ҳолларда, у ЖК 135-модда 2-қисми билан эмас, балки ЖК 135-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Шахвоний ёки бошқа мақсадларда ёлланилган шахслар Ўзбекистон Республикасидан ташқарига олиб чиқиб кетилган ёхуд айбдор шундай мақсадни кўзлаган бўлса, унинг қилмиши ЖК 135-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиниши керак.

## **2-§. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (ЎЗР ЖК 136-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти аёл кишининг эрки ва қадр-қиммати, унинг эрга тегиш ёки эри билан бирга яшашда давом этиш масаласини мустақил ҳал қилиш эркинлиги ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** аёлни эрга тегишга ёки никоҳда яшашни давом эттиришга мажбур қилиш ёхуд аёлнинг эркига хи-

лоф равишда у билан никоҳда бўлиш учун ўғрилаш, шунингдек, аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилишдан иборатдир.

Аёлни эрга тегишга ёки никоҳда бирга яшашни давом эттиришга мажбур қилиш деганда, унга нисбатан жисмоний ёки руҳий зўравонлик ишлатилишини тушуниш лозим.

Кўриб чиқиладиган модда моҳиятидан келиб чиқиб **жисмоний зўрлик** ишлатиш деганда, аёл кишини уриш, калтаклаш, баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишини тушуниш керак.

Аёлни мажбур қилиш вақтида унинг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 136 ва 104-моддалари билан жиноятлар жами бўйича жавобгарлик белгиланади.

**Руҳий зўрлик** деганда, жисмоний зўрликни қўллаш, аёл киши сир сақлашни истаган маълумотларни ошкор қилиш, мол-мулкни нобуд қилиш билан қўрқитиш ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Айбдор аёл кишини ўлдириш ёки зўрлик ишлатиб шикаст етказиш билан қўрқитган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЖК 112-моддаси (ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

Аёлни ўғирлаш аёлнинг хоҳиш-иродасига қарши, никоҳдан ўтиш учун алдаш ёки зўрлик ишлатиш йўли билан, уни бирон-бир ерда яккалаб қўйишдан (масалан, бирон-бир транспортда олиб қочиш ва ҳоказо) иборатдир.

Аёл киши хоҳиш-иродасига қарши никоҳдан ўтиш учун ўғирланган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 136, 137-моддалари билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Аёл киши одатга кўра никоҳдан ўтиш учун ўғирланган бўлиб, бунга ўғирланган аёлнинг ўзи розилик берган бўлса, ЖК 136-моддасида назарда тутилган жиноятнинг таркиби мавжуд бўлмайди.

Ўғирланган шахс 16 ёшга тўлмаган ва айбдор унинг розилиги билан жинсий алоқа қилган ёхуд жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондирган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 136 ва 128-моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Жиноятни бундай квалификация қилиш учун жабрланувчининг ўн олти ёшга тўлмаганлиги айбдорга олдиндан аён бўлган бўлиши лозим. Башарти у жабрланувчининг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган бўлса, у фақат ЖК 136-моддасига кўра жавобгар бўлади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Мазкур жиноятнинг содир этилиш мотиви жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин. Аксарият ҳолларда аёлнинг ота-онаси, ака-укаси, опа-сингиллари, яқин қариндошлари, куёв бўлмиш шахс жиноятнинг субъекти бўлиб чиқади.

### 3-§. Одам ўғрилаш (ЎзР ЖК 137-моддаси)

Мазкур **жиноятнинг объекти** одамнинг эркинлиги, яъни истаган ерида бўлиш эркинлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ЖК 245-моддаси (шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш)да назарда тутилган аломатлар мавжуд бўлмаган ҳолда одам ўғрилашда ифодаланади.

**Одамни ўғрилаш** деганда, одамнинг яширинча, ошқора ёки алдаш ёхуд ишончини суиистеъмом қилиш йўли билан шахсий эркинлиги (масалан, бир ердан иккинчи ерга бориш эркинлигидан маҳрум қилиш, бир ерда ушлаб туриш ва ҳоказо)дан маҳрум қилинишини тушуниш зарур.

Ўғрилаш усуллари жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Одамни ўғрилаш вақтида унга нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик қўлланилиши мумкин.

Агар одамни ўғрилаш вақтида жабрланувчининг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилган бўлса, қилмиш жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди, жиноят ЖК 137-моддаси 1-қисми билан баҳоланади.

Одам ўғрилаш вақтида баданга оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 137-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Одам эркинлигидан маҳрум қилинган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб ҳисобланади. Ўғриланган одамнинг қанча муддат мобайнида ушлаб турилганлигининг қилмишнинг квалификацияси учун аҳамият йўқ.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Агар айбдор болани ўғрилаб, уни алмаштириб қўйган бўлса ва бунда тамагирлик ёки бошқа паст ниятни кўзлаган бўлса, унинг

қилмиши ЖК 124-моддаси ва 136-модданинг 2-қисми билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Одамни ўғрилаш йўли билан гаровга олиш содир этилган ҳолларда, айбдор фақат ЖК 245-моддаси билан жавобгарликка тортилиши керак.

Одам ўғрилашда:

1) вояга етмаган шахс ўғриланган бўлса:

2) жиноят тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса;

3) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса;

4) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши мазкур модданинг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Одам ўғрилаш ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган ёхуд оғир оқибатларга олиб келган бўлса, айбдор шахс ЖК 137-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

**Оғир оқибатлар** деганда, эҳтиётсизлик натижасида ўғриланган одамнинг ўлиб қолиши, ота-оналари ёки қариндошларидан бирининг ўзини ўзи ўлдириши ёхуд уларнинг руҳий хасталикка чалиниши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Одам ўғрилаш зўрлик ишлатиб, ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш билан биргаликда содир этилса, жиноят ЖК 137 ва 138-моддалари билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

#### **4-§. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш (ЎзР ЖК 138-моддаси)**

Таҳдил этилаётган жиноятнинг объекти жабрланувчи шахснинг шахсий озодлиги ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда шахсни ҳаракат қилиш эркинлигидан маҳрум этиш, жабрланувчига нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиб одамни унинг хоҳиш-иродасига қарши маълум бир жойда мажбуран ушлаб туриш мақсадида жабрланувчини банди қилиш, унга уйқу дорисини бериш, одамни алдаш йўли билан ўзи киришни истамаган хонага олиб кириш ва ҳоказолар унинг қаерда бўлишини эркин танлаш ҳуқуқини чеклаш каби хатти-ҳаракатларни содир этишда ифодаланади.

Гайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилишнинг қилиш давом этганлиги қилмишни мазкур модда бўйича квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Жабрланувчи озодликдан маҳрум қилинган пайтдан эътиборан жиноят туталланган, деб ҳисобланади.

**Жиноят субъектив томондан** тўғри қасд билан тамагирлик ниятида содир этилиши билан ажралиб туради, айбдор жабрланувчини қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум этаётганлигини биледи ва шуни истайди. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан қўзланган мақсад жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган жисмоний шахслар бўлиши мумкин. Мазкур жиноятни содир этган мансабдор шахслар иш ҳолатларидан келиб чиқиб, ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суистеъмол қилганликлари учун (ЖК 205-моддаси); ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиққанлик учун (ЖК 206 -моддаси) ёки одил судловга қарши жиноятлар, масалан, қонунга хилоф равишда ушлаб турганлик ёки қамоқда ушлаганлик учун (ЖК 234-моддаси) жавобгарликка тортиладилар.

Жабрланувчига жисмоний азоб берилиши ёхуд жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli шароитда сақланиши ЖК 138-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятларни квалификация қилиш белгилари ҳисобланади.

**Жисмоний азоб бериш** деганда, одамнинг сув ва овқат бермай сақланиши, унинг ноқулай вазиятда узоқ вақт туришини тушуниш зарур.

**Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli шароит** деганда, одамнинг узоқ вақт совуқ хонада ёки аксинча жуда кўп вақт иссиқ хонада сақланиши, узоқ вақт сув, овқат берилмаслиги, яъни жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига жиддий зарар етказиш хавфи вужудга келган ҳолларни тушуниш лозим.

## **5-§. Тухмат (ЎзР ЖК 139-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасига мувофиқ «ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан ... ҳимояланиш ҳуқуқига эга»дир.

Ўрганилаётган жиноят уч қисмдан иборат.

**Тухматнинг объекти** шахснинг шаъни ва қадр-қиммати ҳисобланади.

Шаън — ички ахлоқий қадр-қиммат, ҳалоллик, олижаноблик, виждонийлик, умуман олганда шаън — инсоннинг маънавий ва ижтимоий фазилятларини белгиловчи тушунчадир.

Инсоннинг қадр-қиммати деганда, дунёқарашининг даражаси, ақл-заковати, турмуш тарзи ва ҳоказолар каби инсоннинг объектив жиҳатларидан тавсифловчи ижобий тушунчалар мажмуини тушуниш зарур.

**Объектив томондан** туҳмат ёлғонлигини била туриб, бошқа шахсни шарманда қиладиган уйдирмаларни тарқатишда ифодаланади.

Шахсни ЖК 139-моддаси билан жавобгарликка тортиш учун уйдирмалар далилларга асосланган (аниқ), ўтмишга ёки ҳозирги кунга алоқадор бўлиши лозим. Масалан, шахснинг таносил касаллиги борлиги, қизнинг бокира эмаслиги ёхуд шахснинг руҳий хаста эканлиги ҳақидаги уйдирмалар ва ҳоказо.

Аниқ далилларга ишора қилинмаган, умумий маълумотларни ошкор этиш туҳмат ҳисобланмайди.

Ёлғонлигини била туриб бошқа шахсни шарманда қиладиган уйдирмаларни тарқатиш деганда, уларнинг ҳеч бўлмаганда бир шахсга маълум қилинишини тушуниш зарур. Уйдирмаларни тарқатиш усули ҳар хил бўлиши мумкин. Масалан: оғзаки, ёзма, бирор тасвир кўринишидаги лавҳа ва ҳоказо.

Уйдирмаларнинг шарманда қиладиган ёки қилмайдиган мазмунда эканлиги ҳақидаги масала, жабрланувчининг субъектив баҳосидан қатъи назар, суд томонидан ҳал қилинади.

Башарти айбдор бошқа шахс ҳақида уни шарманда қилувчи, ammo ҳақиқатга тўғри келадиган маълумотларни тарқатган бўлса, уни туҳматда айблаб, жавобгарликка тортиб бўлмайди.

Жиноят ёлғонлиги олдиндан аён бўлган маълумотлар тарқатилган пайтдан бошлаб тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** туҳмат тўғри қасд билан содир этилади. Маълумотларнинг ёлғонлиги хусусида ҳақиқатан ҳам адашганлик туҳмат учун жавобгарликка тортишни истисно этади.

Айбдорнинг ўзи тарқатаётган уйдирмаларнинг ёлғон эканлигини олдиндан билганлиги жиноятни 139-модда билан квалификация қилишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Бу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Агарда туҳмат нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнда ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали тарқатилган бўлса, ЖК 139-моддасида назарда тутилган жиноятни содир эт-

ган шахснинг қилмиши шу модданинг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнни тарқатиш ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали туҳмат қилиш деганда, китобларда, газета ва журналларда, варақаларда ёки бошқа асарларда радио, телевидение, видео орқали ёлфон маълумотлар тарқатилишини — туҳматни тушуниш лозим.

**Туҳмат:** а) оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этишда айблаб; б) ёхуд оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳолда; в) хавфли рецидивист томонидан; г) ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятларда қилинган бўлса, айбдор ушбу модданинг 3-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

Қасддан содир этилиб ва қонунда оғир жазо сифатида беш йилдан кўп, аммо ўн йилдан ортиқ бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб ва қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

**Туҳматнинг оғир оқибатлари** деганда, туҳмат қилинган одамнинг ўз жонига қасд қилишини, руҳий хасталикка чалинишини ва ҳоказони тушуниш лозим.

Туҳмат-ёлгонлигини била туриб, бошқа шахсни шарманда қиладиган ва жабрланувчига алоқадор, аниқ далилларга асосланган уйдирмаларни тарқатиш туҳматнинг зарурий белгиси эканлиги билан ҳақорат қилишдан фарқ қилади.

## **6-§. Ҳақорат қилиш** **(ЎзР ЖК 140-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти шахснинг шаъни ва қадр-қимматидир. Аммо, ҳақоратлаш пиროвард натижада ҳақоратланган шахснинг соғлиғига шикаст етказиши мумкинлигини ҳам истисно қилиб бўлмайди.

**Объектив томондан** ҳақорат қилиш шахснинг шаъни ва қадр-қимматини беодоблик билан қасддан таҳқирлашдан иборатдир. Ҳақорат қилиш оғзаки ёки ёзма равишда бўлиши мумкин.

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини беодоблик билан қасддан таҳқирлаш турли хатти-ҳаракатларда (масалан: беандишалтик билан сўқиш, турли ибора ва мулоҳазаларни ёзиш, юзига тупуриш, жабрланувчига нисбатан беҳаё хатти-ҳаракатларни ва имо-ишораларни қилиш ва ҳоказо) ифодаланади.



Ҳақорат қилишнинг жиноят таркиби мавжуд бўлиши учун шахснинг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаш беодоблик билан, яъни қабул қилинган одоб-ахлоқ қоидаларига мутлақо зид кўринишда ифодаланиши зарур, бу ҳар бир алоҳида ҳолда суд томонидан аниқланади.

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини беодоблик билан таҳқирлашга қаратилган хатти-ҳаракат содир этилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

Ҳақорат қилиш одатда бевосита содир этилади, аммо жабрланувчи бу ҳақда хабар топади, деган тахмин билан сиртдан содир этилиши ҳам мумкин. Ҳақорат қилиш воситачи орқали амалга оширилиши мумкин.

Ҳақорат қилганлик учун жавобгарлик ҳақидаги масалани ҳал этишда ҳақоратланган шахснинг ҳиссиётидан келиб чиқиб, хулоса чиқариш мумкин эмас. Бу ҳиссиёт ўзига ҳаддан зиёд баҳо бериш хусусиятидан келиб чиққан бўлиши мумкин.

Ҳақоратловчи ибораларнинг мазмуни ҳар хил бўлиши мумкин. Бу ҳақоратловчи шахснинг «топқирлиги»га боғлиқдир.

Хафа қилиш ҳар хил бўлиши мумкин, аммо уларнинг ҳаммаси ҳам ҳақорат бўлавермайди. Уларнинг шахс қадр-қимматини таҳқирлайдиган ва беодоблик билан ифода қилинганларигина ҳақорат, деб эътироф этилади.

Шахсга берилган салбий баҳо ҳақиқатни акс эттирган, аммо беодоблик билан баён этилган ҳолларда ҳам ҳақорат қилишнинг таркиби мавжуд бўлади. Аксинча, одоб доирасида баён этилган танқид ҳақорат қилишнинг таркибини ташкил этмайди.

Ҳақорат ҳар доим маълум бир шахсга қаратилган бўлади. Маълум бир шахсга қаратилмаган сўкиниш безорилик сифатида квалификация қилиниши мумкин.

**Субъектив томондан** ҳақорат қилиш тўғри қасд билан содир этилади. Ҳақорат қилиш мотиви ҳар хил бўлиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ҳақорат қилиш нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнда ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали содир этилган бўлса, айбдор ЖК 140-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Ҳақорат қилиш жабрланувчини ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан боғлиқ ҳолда ёхуд хавfli рецидивист ёки туҳмат қилганлиги учун илгари судланган шахс томонидан содир этилган бўлса, қилмиш ЖК 140-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинади.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Жиноий мақсадларда шахсни ёллаш деганда нималарни тушунасиз?
2. Одамлардан фойдаланиш мақсадида шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан олиб чиқиб кетиш жинояти ва унинг юридик таҳлили.
3. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишга тўсқинлик қилиш тушунчаси ва унинг жиноий жавобгарлик масаласи қандай бўлади?
4. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш жиноятдан уни жинсий алоқа қилишга мажбур қилиш жиноятининг фарқи.
5. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиб, ўғрилаш тушунчаси.
6. Одам ўғрилаш жиноятини ноқонуний озодликдан маҳрум қилиш жиноятдан фарқи.
7. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш жинояти тушунчаси ва уни ўзбошимчалик жиноятдан фарқи.
8. Тўхмат тушунчаси, унинг жиноий жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?
9. Ҳақорат қилиш тушунчаси, уни жиноий жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?
10. Тўхмат ва ҳақорат қилишнинг бир-биридан фарқи нималарда?

## АДАБИЁТЛАР

1. Кузнецов А.Н. Объект преступления и его значение для решения некоторых вопросов ответственности за оскорбление и клевету // Учен. Зап. ВШОН, 1961.
2. Николаев А. Ответственность за клевету и оскорбление // СЮ, 1963, №20.
3. Сугачев Л.Н. Ответственность за оскорбление. — М.: Юрид. лит-ра, 1966.
4. Коржанский Н.И. Уголовно-правовая охрана чести и достоинства личности // СЗ, 1971, №6.
5. Осмонов А. Уголовно-правовая охрана чести и достоинства личности // Проб. гос. и права на совр. этапе. // ИГПАН, 1971, вып.3.
6. Осмонов А. Объект преступления оскорбления личности. // Проб. гос. и права на совр. этапе // ИГПАН, 1973, вып. 6.

7. Чернышева С.А. Защита чести и достоинства граждан, — М.: Москов. рабочий, 1974.

8. Баймурзин Г.И. Честь и достоинство личности как объект оскорбления и клеветы — В кн.: Правовая наука Казахстана. Алма-Ата, 1978.

9. Калмыков В.Т. Дела частного обвинения. — Минск: Беларусь, 1978.

10. Мархогин В.И. Охрана чести и достоинства личности по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Киев, 1980.

11. Мухитдинова Ф. Некоторые вопросы ответственности за клевету по УК союзных республик // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: Сборн. науч. труд. // Таш. ун-т. — Т.: 1983.

# VII боб. ФУҚАРОЛАРНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ХУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш (ЎзР ЖК 141-моддаси)

Ушбу модда икки қисмдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар», деб мустақамлаб қўйилган.

ЖК 141-моддаси халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга, жумладан «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида»ги халқаро битимнинг 26 - моддасига тўла мос келади. Ана шу битимда: «Барча одамлар қонун олдида тенг ва ҳеч қандай камситишларсиз қонун билан тенг ҳимояланиш ҳуқуқига эгадирлар. Шу муносабат билан ҳар хил камситишлар қонун йўли билан ман этилиши ва қонун барча шахсларга бирон-бир белги бўйича, айтайлик, ирқи, терисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқоди, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ мавқеи, туғилиши ёки бошқа шароитлар бўйича камситишларга қарши тенг ва самарали ҳимояни кафолатлаши лозим», деб қайд этилган.

Ушбу **жиноятнинг объекти** фуқароларнинг шахсий ҳуқуқлари ва эркинликларидир.

**Объектив томондан** жиноят жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ёки ижтимоий мавқеидан келиб чиқиб, ишдан қатъи назар фуқароларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита бузиш ёки чеклаш ёхуд фуқароларга бевосита ёки билвосита афзалликлар беришда ифодаланади.

Фуқаролар тенг ҳуқуқчилигининг бузилиши уларга ўз ҳуқуқларини амалга ошириш имконини бермаслик ёхуд уларнинг ўз ҳуқуқларини амалга оширишларига тўсқинлик қилиш (масалан: иш жойидан бўшатил, жинси, ирқи, миллати ва ҳоказолардан келиб чиқиб, истиқомат жойида рўйхатдан ўтилмига, ишга қабул қилинишига, ўқишга киришига йўл қўймаслик)дан иборат бўлиши мумкин.

Жинси, ирқи, миллати, тили, дини ва ҳоказолардан келиб чиқиб, фуқароларнинг ҳуқуқлари бузилган ёки чекланган ёхуд фу-

қароларга афзалликлар берилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

Тенг ҳуқуқлилиқнинг бузилиши зўрлик ишлатиб содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 141-модда 2-қисми билан квалификация қилинади. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш вақтида зўрлик ишлатиш мушглаш, калтаклаш, баданга енгил ёки ўргача оғир шикаст етказишда ифодаланиши мумкин.

Бундай қилмиш шахсга қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди. Баданга оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

**Субъектив томондан** тенг ҳуқуқлилиқнинг бузилиши қасддан содир этиладиган жиноят ҳисобланади. У билвосита ёки бевосита гаразли ният билан содир этилиши мумкин.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

## **2-§. Фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЎЗР ЖК 142-моддаси)**

Фуқаролар турар жойининг дахлсизлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кафолатланган. Конституциянинг 27-моддасида: «ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига араланишдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонун назарда тулган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни қўздан кечириши... мумкин эмас», дейилган.

ЖК 142-моддаси «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида»ги халқаро битимга, Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясига мос келади. Жумладан Декларациянинг 17-моддасида: «ҳеч ким... турар жойининг дахлсизлигига тажовузларга ... дуч келиши мумкин эмас», деб ёзилган.

Мазкур **жиноятнинг объекти** фуқаролар турар жойининг дахлсизлиги ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** турар жойга унда яшовчиларнинг эркига қарши зўрлик ишлатиб, ғайриқонуний равишда бостириб киришда ифодаланади.

**Ғайриқонуний равишда бостириб кириш** деганда, айбдор шахснинг ёхуд эгаси томонидан турар жойда бўлиш ҳуқуқи берилмаган шахснинг турар жойга ўзбошимчалиқ билан бостириб киришга қара-

тилган хатти-ҳаракатлари (масалан, ғайриқонуний равишда кўчириш, рухсатномасиз тинтув ўтказиш, ўзганинг турар жой майдонига ўзбошимчалик билан кўчиб кириш ва ҳоказо)нинг содир этилишини тушуниш лозим.

Агар турар жойга унда яшовчиларнинг эркига хилоф равишда ғайриқонуний бостириб кириш зўрлик ишлатиб содир этилган бўлса, айбдор ЖК 142-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

Агар ғайриқонуний бостириб кириш зўрлик ишлатилмай содир этилган бўлса, айбдорнинг хатти-ҳаракати жиноят сифатида квалификация қилинмайди.

**Зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчига нисбатан жисмоний куч қўлланилиши (масалан, турткилаш, қўлни қайириш, муштлаш, калтаклаш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилиши)ни тушуниш лозим.

Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖКнинг сонлиққа қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинмайди.

Турар жойга унда яшовчиларнинг эркига хилоф равишда зўрлик ишлатиб ғайриқонуний бостириб кириш мансабдор шахс томонидан содир этилган бўлса, айбдор ЖК 206-моддаси билан жавобгарликка тортилиши лозим.

Турар жойга зўрлик ишлатиб ғайриқонуний бостириб кирилган пайтдан бошлаб жиноят туталланган, деб ҳисобланади. Бунда келиб чиққан оқибатлар аҳамиятга эга эмас.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тулган шахс бўлиши мумкин.

Турар жойга бостириб кириб ўзганинг мол-мулкини ўғрилаганлик ЖКнинг ўғирлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли моддалари билан қамраб олинади ва ЖК 142-моддаси билан қўшимча квалификация қилинмайди.

### **3-§. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш (ЎЗР ЖК 143-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасида ҳеч кимнинг қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошкор қилиш мумкин эмаслиги белгилаб қўйилган. Мазкур конституциявий қоида

«Фуқароларнинг ҳуқуқлари тўғрисида»ги халқаро бигимнинг 17 - моддасида, «Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси»нинг 12- моддасида ҳам мустаҳкамлашган. Мазкур жиноят ҳуқуқи нормаси фуқароларнинг хат-ёзишмалари, телефонда сўзлашувлари, телеграф ёки бошқа хабарлари сир сақланишининг юксак кафолати ҳисобланади.

Мазкур **жиноятнинг объекти** хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашувлар, телеграф ёки бошқа хабарлар сир сақланиши ҳақидаги фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят шахсларнинг почта-телеграф хабарлари ёки телефонда сўзлашувнинг мазмуни билан ғайриқонуний танишувида ёхуд фуқароларнинг хатларида, телеграммаларида, телефакс орқали, электрон почта ва ҳоказо орқали хабар қилинаётган маълумотларни ана шу ахборотлар эгасининг розилигисиз ошқор этилишида ифодаланади. ЎзР ЖК 166-моддаси (Почта - телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш) ва ЖК 167-моддасига (Почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириш ва олиб қўйиш) асосан почта-телеграф жўнатмаларининг хатлаб қўйилиши, почта-телеграф жўнатмаларининг кўздан кечирилиши ва олиб қўйилиши фақат прокурорнинг санкцияси ёхуд суднинг ажрими билан амалга оширилиши мумкин. Телефон ёки бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиш учун ҳам прокурорнинг санкцияси ёхуд суднинг ажрими керак бўлади.

Белгиланган тартибнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимлари ёхуд бошқа шахслар томонидан бузилиши мазкур модда бўйича жавобгарликка олиб келади.

Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиш тартиби ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимлари томонидан жиноятни фош этиш, жиноятчини топиш ва ушлаш мақсадида, қонун билан белгиланган тартибда бузилган ҳолларда ана шу шахсларнинг хатги-ҳаракати жиноят, деб баҳоланмайди.

Мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний хатги-ҳаракати тегишли белгилар мавжуд бўлса, ЖК 205-моддаси ёки 206-моддасида назарда тутилган, мансаб ваколати билан боғлиқ жиноят таркибинини ташкил этиши мумкин.

**Субъектив томондан** жиноят фақат қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад унинг квалификацияси учун аҳамиятга эга эмас, аммо жазо тайинлаш вақтида ҳисобга олинishi лозим.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган шахс бўлиши мумкин.

#### 4-§. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 144-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасида: «ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аризалар, таклиф ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқирилиши шарт», дейилган.

Мазкур модда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган фуқароларнинг ўз аризаларини баён қилиш, давлат ҳокимият органлари, корхоналари, муассасалари ва жамоат ҳаётининг бошқа соҳалари фаолиятини эркин танқид қилиш ҳуқуқини жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳимоя қилишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

ЖК 141-моддаси икки қисмдан иборатдир.

Таҳлил қилинаётган **жиноятнинг объекти** фуқароларнинг ваколатли давлат органларига, муассасалари ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиши билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқи ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** мурожаатнинг кўриб чиқирилишини ғайриқонуний рад этиш, мурожаатларни кўриб чиқиш муддатларини узрли сабабларсиз бузиш, асоссиз, қонунга зид қарор қабул қилиш ёхуд фуқароларнинг шахсий ҳаётига доир маълумотларни ошкор этиш ёхуд фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишга қаратилган, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки фуқаролар, жамият ва давлатнинг қонун билан кўриқланидиган манфаатларига жиддий зарар етказган ҳар қандай бошқа хатти-ҳаракатларни содир этишда ифодаланади.

Фуқароларнинг ҳуқуқларига, қонун билан муҳофаза қилинадиган, жамият ёки давлат манфаатларига етказилган зарар жиддий ёки жиддий эмаслиги ҳақидаги масалани ҳал этиш вақтида келиб чиққан оқибатларнинг, шу жумладан маънавий зарарнинг аҳамияти, моддий зиённинг ҳажми, фуқароларнинг меҳнат, хусусий, мулкӣ ҳуқуқлари ва манфаатлари қай даражада камситилганлиги инобатта олинishi лозим.

Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунларнинг бузилиши билан боғлиқ ишлар кўриб чиқиляётганда айбдорнинг қил-



миши билан ЖК 144-моддаси 1-қисми диспозициясида айтиб ўтилган оқибатлар келиб чиқиши ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги ҳар бир алоҳида ҳолда алоҳида аниқланиши зарур.

Шак-шубҳасиз, санаб ўтилган оқибатлар фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунларнинг бузилиши натижасида эмас, бошқа қандайдир хатти-ҳаракатлар натижасида келиб чиққан ҳолларда шахснинг ЖКнинг 144-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

**Таъқиб этиш** деганда, фуқароларнинг давлат органлари ёки бошқа муассасаларга мурожаати баён этилган танқид (масалан, қонунга хилоф равишда ишдан бўшаганлик, кам ҳақ тўланадиган, ходимнинг ўзи хоҳламаган ишга ўтказилганлик, тегишли имтиёзлардан маҳрум қилганлик ва ҳоказо) учун уларнинг меҳнат, турар жой, мулкий ҳуқуқлари ва қонун билан ҳимоя қилинадиган манфаатларининг мансабдор шахс томонидан қасддан чекланишини тушуниш зарур.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёхуд фуқаролар, жамият ёки давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига жиддий зарар етказилган (ЖК 144-модда 1-қисми) ёхуд таъқиб этиш бошланган пайтдан бошлаб (ЖК 144-моддаси 2-қисми) жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунларнинг мансабдор шахс томонидан тамагирлик ёки бошқа шахсий манфаатни кўзлаб қасддан бузилиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён етказилган ҳолларда мансабдор шахснинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 205-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

ЖК 144-моддаси 1-қисмида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс, ЖК 144-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти мансабдор шахс бўлиши мумкин.

## 5-§. Виждон эркинлигини бузиш (ЎЗР ЖК 145-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида: «ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон

хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран синдиришни йўл қўйилмайди» деб белгилаб қўйилган.

«Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида»ги халқаро бигимнинг 18-моддаси 1-қисми ва Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясининг 18-моддаси аслида бир-биридан унчалик фарқ қилмайди ва 145-модда ана шу халқаро ҳужжатларга мувофиқ равишда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига киритилган. Уларда шундай деб ёзилган: «ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқ ўз хоҳишига кўра бирор дин ёки эътиқодга эга бўлиш ёки қабул қилиш эркинлигини, ҳам якка тартибда, ҳам бошқалар билан биргаликда ўз дини ва эътиқодига амал қилиш эркинлигини, ошкора ёки якка тартибда сизганиш, диний ёки урф-одат бўлган маросимлар ва таълимотларга амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади».

Таҳлил этилаётган модда уч қисмдан иборатдир.

Мазкур модда Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги қонунига биноан Жиноят кодексига киритилган.

Бу **жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кафолатланган диний ташкилотларнинг қонуний фаолияти ёхуд фуқароларнинг хоҳлаган динига эътиқод қилиш, диний маросимларни адо этиш ёхуд ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи ва фуқароларнинг соғлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** ЖК 145-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларнинг ўтказилишига тўсқинлик қилишда ифодаланади.

Тўсқинлик қилиш диний муассасалар фаолиятининг бажарилишига йўл қўймасликда (масжид, черковларнинг ёпиб қўйилишида ёхуд диний маросимлар, никоҳ ўқитиш, суннат тўйи қилиш, марҳумни дафн этиш ва ҳоказоларнинг адо этилишига тўсқинлик қилувчи хатги ҳаракатларни содир этишда) ифодаланиши мумкин.

Виждон эркинлиги диний фаолиятининг фақат қонун доирасида амалга оширилишидир.

Диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириши ёхуд фуқаролик вазифаларини бажариши ёхуд диний маросимларни адо этишига тўсқинлик қилиш тарзида, фуқароларнинг соғлиғига шикаст етказиш билан биргаликда содир этилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши соғлиққа қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар билан ҳам, жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

ЖК 145-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларни адо этишига тўсқинлик қилинган пайтдан бошлаб туталланган деб эътироф этилади.

Мансабдор шахс ўз мансаб мавқеидан фойдаланиб, диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларнинг ўтказилишига тўсқинлик қилган ҳолларда, унинг қилмиши иш шароитларидан келиб чиқиб, ЎЗР ЖКнинг 205-моддаси ёки 206-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

Ушбу модданинг 2-қисмида жавобгарлик белгиланган **жиноят объектив томондан** вояга етмаган шахсларни диний ташкилотларга жалб этиш, шунингдек, уларнинг ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг хоҳиш-иродасига қарши вояга етмаганларни диний таълимотга ўқитишда ифодаланеди.

**Жалб этиш** деганда, вояга етмаган шахсларнинг ҳар хил усуллар (алдаш, моддий манфаатдорлик, бошқа неъматларни ваъда қилиш ва ҳоказо йўллар) билан диний ташкилотлар фаолиятида ишгирок этишга кўндиришни тушуниш зарур.

**Вояга етмаган шахсларни диний ташкилотларга жалб этиш**, диний ташкилот фаолиятида ишгирок этишга кўндиришга қаратилган қилмиш содир этилган пайтдан бошлаб туталланган жиноят, деб эътироф этилади.

**Диний таълимотга ўқитиш** деганда, вояга етмаган шахсларга уларнинг хоҳишига қарши, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг хоҳиш-иродасига қарши дин тўғрисидаги билимларни сингдиришнинг ҳар хил кўринишларини тушуниш зарур.

ЖК 145-моддасининг 3-қисмида жавобгарлик белгиланган **жиноят объектив томондан**: 1) фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга оширишлари ёки фуқаролик бурчларини бажаришларига тўсқинлик қиладиган тарзда фаолият юритишда; 2) мажбурлаб пул йиғиш ва диндорларга солиқ солиш билан биргаликда диний фаолият юритишда; 3) шахснинг шаъни ва кадр-қиммати-ни чекловчи чора-тадбирларни қўллаш билан боғлиқ ҳолда диний фаолият юритишда; 4) диний билим олишга мажбурлашда ва фуқаро ўзининг динга нисбатан, бирор динга эътиқод қилиш ёки эътиқод қилмаслик, ибодат қилиш, диний урф-одатларда ва маросимларда ишгирок этиш ёки этмасликка нисбатан муносабагини аниқлаётганида унга нисбатан тазйиқ ўтказилишида; 5) диний маросимлар ўтказилишини ташкил этиш натижасида баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишида ифодаланеди.

ЖК 145-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят юқорида қайд этилган хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтдан юз берган оқибатлардан қатъи назар, тугалланган деб ҳисобланади. Диний маросимлар ўтказилишини ташкил этиш шахс баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказган ҳоллар бундан мустаснодир. Бу ҳол рўй берганида жиноят айтиб ўтилган оқибатлар келиб чиққан пайтдан бошлаб тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тулган шахс бўлиши мумкин.

## **6-§. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎЗР ЖК 146-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 9-моддасига мувофиқ: «Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади. Референдум ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади».

**Референдум** — давлат ҳаётининг энг муҳим масалаларига доир қонунлар ва бошқа қарорларнинг умумий овозга қўйиш йўли билан қабул қилинишидир. Овоз бериш тартиби сайловлар тўғрисидаги қонун билан белгиланади.

Мазкур **жиноятнинг объекти** фуқароларнинг эркин овоз бериш ҳуқуқи, сайловлар ёки референдумларни ташкил этиш, ўтказишнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят: 1) овоз беришнинг яширинлигини бузишга; 2) сайлов ёки референдум ҳужжатларини қалбакилаштиришга; 3) сайлов ёки имзо варақаларига сохта ёзувлар киритишга; 4) сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш вақтида берилган овозларни атайлаб нотўғри ҳисоблашга қаратилган хатти-ҳаракатларни содир этишда ифодаланади.

Сайлов варақалари, имзо варақалари, овоз берувчиларнинг рўйхатлари ва сайлов компаниясининг бошқа материаллари сайлов ҳужжатлари ёки референдум ҳужжатлари ҳисобланади.

**Овоз беришнинг яширинлигини бузиш** деганда, сайловчиларнинг яширин овоз беришига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай қилмишларнинг содир этилиши, масалан, овоз бериш жараёнининг кузатиб турилишини, фуқароларни яширин овоз бериш имкониятидан

махрум қилувчи кабиналарнинг очиқ бўлиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

**Сайлов ёки референдум ҳужжатларини қалбакилаштириш** деганда, қалбаки сайлов ҳужжатларининг тузилиши, сохта ёзувлар киритилиши ва бошқа ҳаракатлар тушунилади.

**Овозларни атайлаб нотўғри ҳисоблаш** деганда, сайлов ёки референдум ўтказилаётган вақтда у ёки бу номзод манфаатларини кўлаб, овоз бериш натижаларининг била туриб қасддан нотўғри ҳисобланиши тушунилади.

Бундай қилмиш формал таркибли жиноят бўлиб, сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишга қаратилгандир. ЖК 146-моддаси диспозициясида санаб ўтилган бирор-бир ҳаракат содир этилган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.** Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Булар жазо тайинлашда эътиборга олинади.

Бу жиноятнинг субъекти сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказишда иштирок этувчи мансабдор шахс, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари, ташаббускор гуруҳлар, сайлов комиссиялари ёхуд референдум комиссияларининг аъзолари бўлиши мумкин.

## **7-§. Сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакил ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш (ЎзР ЖК 147-моддаси)**

ЖК 147-моддаси «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида»ги халқаро битимнинг 25-моддасига мувофиқдир. Ана шу моддада: «ҳар бир фуқаро ҳеч қандай камситишларсиз... ва асосланмаган чекловларсиз:

умумий тенг сайлов ҳуқуқи асосида ўтказиладиган, яширин овоз бериладиган ва сайловчилар хоҳиш-иродасининг эркин баён этилиши таъминланган ҳақиқий даврий сайловларда овоз бериш ва сайланиш...ҳуқуқлар ва имкониятларга эга бўлиши» лозимлиги белгилаб қўйилган.

Ушбу жиноятнинг объекти инсоннинг сайлаш ёки сайланиш, сайловолди ташвиқотини олиб бориш, референдумни ўтказишда иштирок этиш каби конституциявий ҳуқуқлар ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят зўрлик ишлатиш, қўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш йўли билан фуқароларнинг ўз сайлаш ҳуқуқларини эркин амалга оширишларига тўсқинлик қилишда ёки депутатликка ёхуд Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг ишончли вакиллари ўз ваколатларини амалга оширишига тўсқинлик қилишда ифодаланади.

Тўсқинлик қилиш шахсни ўз сайлаш ҳуқуқини (масалан, давлат ҳокимият органларига, одил судлов органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқини) амалга ошириш имкониятидан маҳрум қилиш мақсадида унга нисбатан ҳар хил усуллар билан тазйиқ ўтказилишини (фуқаронинг сайлов участкасига келишига йўл қўймаслик, сайловолди ташвиқоти олиб боришини тақиқлаш, сайловчилар рўйхатига киритмаслик, сайлов варақасини бермаслик ва ҳоказолар) ифодалайди.

Мазкур модда диспозициясида қайд этилган хатти-ҳаракатларнинг зўрлик ишлатиб, қўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш билан содир этилиши 147-моддада назарда тутилган жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Зўрлик ишлатиш** деганда, сайлаш ҳуқуқининг амалга оширилишига ёки ишончли вакилларнинг ўз ваколатларини амалга оширишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай жисмоний тазйиқ (масалан, ушлаб туриш, озодликдан маҳрум қилиш ёхуд уриш, калтаклаш, баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш) тушунилиши лозим.

Агар жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 104-моддаси билан ҳам жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

**Қўрқитиш** деганда, фуқарони ўз сайлаш ҳуқуқини амалга оширишдан воз кечишга мажбур қилиш мақсадида унинг ўзига ёки яқин кишиларига нисбатан зўрлик ишлатиш, мол-мулкни нобуд қилиш, шахсни сир сақламоқчи бўлган маълумотларни ошкор этиш билан қўрқитиб, фуқарога руҳий тазйиқ ўтказилишини тушуниш лозим.

Мазкур жиноятни содир этиш вақтидаги алдаш шахсни унинг сайлаш ҳуқуқи ёки овоз бериш маросимининг ўзи хусусида янглиштиришдан иборатдир. Алдаш сайловчилар билан учрашув ўтказиладиган жой ва вақтига, йиғилиш ўтказиладиган жой ва вақтига, сайлов кунига варақларни тўлдириш тартибига ёхуд фуқаронинг сайловолди компаниясида ёки сайловларнинг ўзида эркин иштирок этиши учун зарур бўлган бошқа шарт-шароитларга, билимларга дахлдор бўлиши мумкин.

**Оғдириб олиш** деганда, шахсинг сайловолди компанияси ёхуд сайловларда иштирок этмаслиги учун унга бирор-бир мулккий ёки бошқа имтиёзлар ваъда қилиниши ёхуд берилишини тушуниш зарур.

Жиноят Ўзбекистон Республикаси ЖК 147-моддаси диспозициясида санаб ўтилган қилмишлар зўрлик ишлатиб, қўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш йўли билан содир этилган пайтдан бошлаб келиб чиққан оқибатлардан (сайловчиларнинг ҳуқуқи, ишончли вакилларнинг ваколатлари бузилгани ёки бузилмаганидан) қатъи назар, тугалланган деб ҳисобланади.

Таҳлил этилаётган жиноят мансабдор шахслар томонидан содир этилганида зарурий белгилар мавжуд бўлса, қилмиш тегишли жиноятлар (ЎЗР ЖКнинг 205-моддаси ёхуд 206-моддаси билан)нинг жами бўйича квалификация қилинади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва қўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

## **8-§. Меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш (ЎЗР ЖК 148-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқароларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи кафолатланган. Асосий Қонуннинг 37-моддасида: «ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шaroитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

Суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат таққиланади» дейилади. Халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда: «ҳар бир инсон меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли ва қулай шaroитларда ишлаш, ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга» деб таъкидланади.

ЖК 148-моддаси икки қисмдан иборатдир.

Ушбу жиноятнинг объекти фуқароларнинг Конституция билан кафолатланган меҳнат қилиш ҳуқуқи ҳисобланади.

Мазкур модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноят **объектив томондан** била туриб, гайриқонуний равишда ишдан бўшатиш ёки ишга тиклаш тўғрисидаги суд қарорини бажармасликда ифодаланади.

Шу модданинг 2-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан аёлнинг ҳомиладорлиги ёки ёш болани парвариш қилаётганини била туриб, уни ишга олишдан ғайриқонуний равишда бош тортиш ёки ишдан бўшатишда ифодаланади.

Била туриб, ғайриқонуний равишда ишдан бўшатиш, башарти ишдан бўшатиш учун меҳнат ҳақидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослар бўлмаса ёхуд ишдан бўшатиш белгиланган тартибларга хилоф равишда амалга оширилган бўлса, ғайриқонуний ишдан бўшатиш, деб топилади.

Ишга тиклаш тўғрисидаги суд қарорини бажармаслик аслида ишдан бўшатишга ҳодимнинг ишга тушишига йўл қўймаслик ёки буйруқ чиқариб, уни ишга тиклашдан бўйин товлаш ёхуд суднинг қонуний кучига кирган қарорига зид бошқа хатти-ҳаракатларни содир этишдан иборатдир. Айбдорга нисбатан шундай қилмишлари учун илгари маъмурий жазо қўлланилган бўлсагина қилмиш ЖК 148-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Жиноят (ЎЗР ЖК 148-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш) шахс ғайриқонуний равишда ишдан бўшатишга ёки ишга тиклаш тўғрисидаги суд қарори бажарилмаган пайтдан бошлаб тугалланган деб ҳисобланади.

Ғайриқонуний эканлигини била туриб, ҳомиладор ёки ёш болани парвариш қилаётган аёлни ишга олишдан (масалан, бўш ўринлар, талаб қилинадиган иш қоғозлари, ҳужжатлар, тавсифнома ва ҳоказолар йўқлигини баҳона қилиб) бош тортилган ёки у ишдан бўшатишга ёхуд штатлар қисқараяпти, меҳнат унумдорлиги паст деган ва ҳоказо баҳоналар билан ишдан бўшатишга ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖКнинг 148-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

Айбдорни жинойий жавобгарликка тортиш учун жабрланувчининг ҳомиладорлик муддати аҳамиятга эга эмас.

ЖКнинг 148-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят ҳомиладор ёки ёш болани парвариш қилаётган аёлни ишга қабул қилишдан ғайриқонуний равишда бош тортилган ёки у ишдан бўшатишга пайтдан тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади.** Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг субъекти ишга қабул қилиш ёки ишдан бўшатиш ҳуқуқига эга бўлган шахс бўлиши мумкин.



## 9-§. Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЎЗР ЖК 149-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 42-моддасида: «ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади» деб ёзилган.

Бу **жиноятнинг объекти** муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқи ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят муаллифлик ҳуқуқини ўзлаштириб олиш, ҳаммуаллифликка мажбурлаш, шунингдек, тафаккур мулки объектлари тўғрисидаги маълумотларни улар расман рўйхатдан ўтказилгунга ёки эълон қилингунга қадар муаллифнинг розилигисиз ошкор қилинишида ифодаланади.

Муаллифлик ҳуқуқини ўзлаштириш ўзганинг асарини (тўлиқ ёки қисман) ўз номи остида (плагиат) ҳар қандай усул билан эълон қилинишидан иборатдир. Илмий, адабий, мусиқий асарни эълон қилиш, кўргазмада намойиш этиш, телевидение орқали кўрсатиш, радио эшиттириши орқали таништириш ва ҳоказолар шундай усулларга киради.

**Ҳаммуаллифликка мажбурлаш** деганда, тафаккур мулки объекти устида биргаликда иш олиб учун муаллифлар жамоасига айбдорнинг ёки у кўрсатган бошқа шахснинг киритилишига муаллифнинг розилигини олиш мақсадида айбдорнинг ўзи томонидан ёки унинг талаби билан тафаккур мулки объектини яратишда иштирок этмаган бошқа шахс томонидан тафаккур мулки объектининг муаллифига тазйиқ ўтказишнинг турли усулларини тушуниш зарур.

**Тафаккур мулки объектлари тўғрисидаги маълумотларни муаллифнинг розилигисиз ошкор қилиш** деганда, тафаккур мулки объекти расман рўйхатдан ўтказилгунга ёки эълон қилингунга қадар улар ҳақидаги маълумотлар муаллифнинг розилигисиз бегона шахсларга етказилишини тушуниш лозим.

**Тафаккур мулки объектлари** деганда, илмий, адабий, мусиқий, бадиий асарларни ёки ихтирочилик ва рационализаторлик таклифларини тушуниш зарур.

Таҳлил қилинаётган жиноят ЖК 149-моддаси диспозициясида назарда тутилган қилмишлардан бирортаси содир этилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд ният билан содир этилади. Жиноятни содир этишдан кўзланган мақсад ва унинг содир

Этилиш мотивлари жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш нималарда ифодаланади?

2. Фуқароларнинг уй-жойга нисбатан дахлсизлиги бўйича жиний жавобгарликнинг шартлари нималарда ифодаланади?

3. Қандай ҳолатларда уй-жой дахлсизлиги бўйича фуқаролар жиний жавобгарликка тортилмайди?

4. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларининг сир сақланиши тартибини бузиш тушунчаси. Унинг юридик таҳлили қандай бўлади?

5. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш деганда нимани тушунасиз?

6. Фуқарони давлат органига, корхона, муассаса, ташкилот ёки жамоат бирлашмасига мурожаат қилганлиги ёки мурожаатда баён этилган танқид учун мансабдор шахс томонидан таъқиб қилиш тушунчаси ва жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?

7. Виждон эркинлиги тушунчаси. Виждон эркинлигини бузиш ва унинг учун жиний жавобгарлик масаласи қандай?

8. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги ҳужжатларни бузиш ва жиний жавобгарлик масаласи қандай ҳал қилинади?

9. Сайлов ҳуқуқини ёки ишончли вакил ваколатларини амалга оширишга тўсқинлик қилиш ҳаракатлари нималарда ифодаланади?

10. Фуқароларининг референдумда эркин иштирок этишларига зўрлик ишлатиш, қўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш йўли билан тўсқинлик қилиш деганда нимани тушунасиз?

## АДАБИЁТЛАР

1. Булатов С.Я. Ответственность за преступления против политических, трудовых и других прав граждан по Уголовному кодексу Каз. ССР. — Алма-Ата: Каз. Ун-т, 1962.

2. Бажанов М.И. Преступления против политических и трудовых прав граждан. — Харьков: ХарЮИ, 1965.

3. Искандеров С. Об объекте преступлений против трудовых прав граждан. — // Учен. зап. Азерб. ун-та. Сер. юр. наук, 1972, №1.

4. Зверев А. Уголовная ответственность за нарушение законов о труде. // СЗ, 1973, №2.

5. Вологина Э.А. Юридическая ответственность за нарушение конституционного права неприкосновенности жилища. — Т. / ВСШ МВД СССР, 1974, вып. 9.

6. Лановенко И.П. «Охрана трудовых прав.: Теоретич. проблемы развития уголовного законодательства УССР. — Киев: Наук. думка, 1975.

7. Кузнецов А. Правовые гарантии конституционных прав личности // СЮ, 1978, №13.

# ИККИНЧИ БЎЛИМ

## ТИНЧЛИК ВА ХАВФСИЗЛИККА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### VIII боб. ТИНЧЛИК ВА ИНСОНИЯТНИНГ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Урушни тарғиб қилиш (ЎЗР ЖК 150-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддасида белгилаб қўйилганидек, «Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум томонидан эътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади». Ўрганилаётган жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги аввало шундан иборатки, шахс бир мамлакатни иккинчи мамлакатта нисбатан агрессия содир қилишга ундовчи ғоялар, қарашлар, чақириқларни тарғиб қилар экан, тинчлик ва давлатларнинг тинч-тотув яшашига хавф туғдиради.

Урушни тарғиб қилиш халқаро ҳуқуқ нормаларига зиддир.

Урушни тарғиб қилишнинг **объекти** ҳар қандай давлат тараққиёти ва ҳаётий фаолиятини амалга ошириш шarti бўлган тинчлик ва тинч-тотув яшашдир.

**Объектив томондан** жиноят бир томоннинг иккинчи бир мамлакатта нисбатан агрессия ҳаракатларини амалга ошириш мақсадида турли шаклдаги қарашлар, ғоялар ёки чақириқларни тарқатишидан иборатдир.

Тарғиб қилиш ошқора ёки яширин бўлиши мумкин. **Тарғиб қилиш** деганда, одамларда уруш бошлаб юборишга азму қарор қўзғатиш мақсадида уларнинг онги ва иродасига таъсир кўрсатиш тушунилади. Тарғибот турлича усуллар билан, яъни оғзаки, ёзма, оммавий ахборот воситалари, газеталар, журналлар, телевидениедан фойдаланилган ҳолда олиб борилиши мумкин. Урушни тарғиб қилиш усуллари жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди, лекин улар жазо тайинлашда ҳисобга олиниши мумкин ва лозим.

Агрессияга ундовчи қарашлар ғоялар, чақириқларни тарқатишнинг ошқора равишда амалга оширилганлиги ҳам жиноятнинг квалификацияси учун аҳамият касб этмайди.

Урушни тарғиб қилиш қандай оқибатлар рўй берганлиги, яъни агрессия бошлангани ёки бошланмаганидан қатъи назар тамом бўлган жиноят, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасддан содир этилади, яъни айбдор ўзи содир этаётган ҳаракатларнинг ижтимоий хавфли хусусиятини англайди ва уларни содир этишни хоҳлайди. Қилмишнинг мақсади ва сабаблари жиноятнинг квалификацияси учун аҳамиятли эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

## **2-§. Агрессия (ЎЗР ЖК 151-моддаси)**

Бу модда икки қисмдан иборатдир.

**Босқинчилик ҳаракатларини режалаштириш** ёки унга тайёргарлик кўриш ёхуд шу ҳаракатларни амалга ошириш мақсадида тил бириктириш халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ тинчликка қарши қаратилган жиноятлар ҳисобланади.

**Босқинчилик (агрессия) урушини режалаштириш**, унга тайёргарлик кўриш ижтимоий жиҳатдан ниҳоятда хавфлидир, чунки бундай ҳаракатларнинг содир этилиши давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг бузилишига, халқаро муносабатларнинг кескинлашувига, пировард натижада жуда кўп инсонларнинг қурбон бўлишига, турли объектларнинг вайрон бўлишига, шаҳар ва қишлоқларнинг харобага айланишига олиб келиши мумкин. Ҳозирги вақтда босқинчилик урушининг оқибатларини олдиндан айтиш мушкулдир.

**Жиноятнинг объекти** тинчлик ва инсоният хавфсизлигидир.

**Объектив томондан** жиноят (ЎЗР ЖК 151-модда 1-қисми) агрессияни режалаштиришда ёки унга тайёргарлик кўришда ёхуд шу ниятни амалга ошириш мақсадида тил бириктиришда намоён бўлади.

Уруш — турли давлатлар ёки халқлар ўртасидаги қуролли курашдир.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1974 йил 14 декабрдаги Резолюциясининг 1-моддасига мувофиқ, давлатнинг ўз қуролли кучла-

рини бошқа давлатнинг суверенитетига, ҳудудий дахлсизлигига, сиёсий мустақиллигига қарши ёки БМТ Уставига хилоф равишда бирон-бир бошқача тарзда қўллаши агрессия ҳисобланади.

**Урушни режалаштириш** деганда, ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш мақсадида ҳар қандай режалар, лойиҳалар тузиш, ҳисоб-китоблар олиб боришни тушунмоқ даркор.

**Урушга тайёргарлик кўриш** деганда, одамларнинг, ҳарбий ресурсларнинг ҳарбий ҳаракатларни бошлашга шай бўлишини таъминлаш учун муайян ҳаракатлар ёки тадбирларнинг бажарилиши тушунилмоғи лозим. Масалан, ҳарбий тузилмаларни маълум бир йўналишга (жойга) жамлаш, ҳарбий иншоотлар қуриш, ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришни кучайтириш, ҳарбий бўлинмаларни бошқатдан жойлаштириш ва ҳоказо.

**Тил бириктириш** деганда, босқинчилик урушини содир этишни режалаштириш ёки унга тайёргарлик кўриш учун икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг тил бириктиришини тушунмоқ лозим.

ЎзР ЖК 151-модда 2-қисмида жавобгарлик кўзда тутилган жиноят **объектив томонидан** босқинчилик урушини бошлаш ёки уни олиб боришдан иборатдир.

**Агрессия урушининг бошланиши** деганда, уруш эълон қилиниши ёки ҳарбий ҳаракатларнинг бошланишини тушунмоқ зарур.

Қурол-яроғ қўлланган ҳар қандай ҳарбий ҳаракатлар агрессия урушини олиб бориш, деб ҳисобланади.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1974 йил 14 декабрда қабул қилинган «Агрессия тушунчаси» тўғрисидаги Резолюциясининг 3-моддасида қуйидагилар:

1) бир давлат қуролли кучларининг бошқа давлат ҳудудига бостириб кириши ёки ҳужум қилиши;

2) вақтидан қатъи назар ҳарбий босқин оқибати сифатида ҳарбий куч ишлатиб, бошқа давлат ҳудудини босиб олиш;

3) бошқа давлат ҳудуди ёки унинг бир қисмини зўрлик билан қўшиб олиш;

4) бошқа давлат ҳудудига бомбалар ташлаш ёки унинг ҳудудида турли қурол-яроғларни ишлатиш;

5) бир давлат портлари ёки унинг қирғоқлари ёхуд қирғоқларининг бир қисмини қамал қилиш;

6) бир неча давлатлар қуролли кучларининг бошқа давлатнинг қуруқликдаги, денгиз ёки ҳаво кучларига ёхуд денгиз ёки ҳаво флотига ҳужум қилиши;

7) бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудида у билан тузилган битимга биноан турган қуролли кучларидан битимда назарда тутилган шарҳларни бузган ҳолда фойдаланиши;

8) ушбу ҳудудда битимнинг амал қилиш муддати тугаганидан кейин ҳам қуролли кучларнинг туравериши;

9) ўз ҳудудини бошқа давлат ихтиёрига топшириб қўйилган ва ушбу ҳудуддан учинчи давлатга қарши агрессия содир этилишига имкон берган давлатнинг ҳаракатлари;

10) бошқа давлатга қарши қуролли кучларнинг қўлланишини амалга оширувчи қуролли тўдалар, гуруҳлар ва мунтазам кучлар ёки ёлланганларнинг давлат томонидан юборилиши агрессия, деб ҳисобланади.

Босқинчилик урушини бошлаш ёки олиб бориш давомли жиноят ҳисобланади.

**Субъектив томондан** агрессия тўғри қасд билан содир этилади. Қилмишнинг сабаб ва мақсади жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

**Жиноятнинг субъекти** ҳарбий хусусиятдаги турли масалаларни режалаштириш ва ҳал этиш ваколатига эга бўлган давлатнинг мансабдор шахсларигина ҳисобланади.

### **3-§. Урушнинг қонун ва удумларини бузиш (ЎзР ЖК 152-моддаси)**

Халқаро қонунлар, хусусан «Қуруқликда уруш олиб бориш қонунлари ва удумлари тўғрисида»ги 1907 йилги Гаага конвенцияси, шунингдек 1949 йил 12 августда қабул қилинган «Уруш даврида ҳарбий бўлмаган аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Женева конвенциясида уруш олиб бориш қоидалари белгиланган.

Ўрганилаётган жиноят таркибининг ижтимоий хавфлилиги шундаки, аввало уруш оқибатида одамлар қурбон бўлади, майиб бўлиб қолади, шаҳар ва қишлоқлар, маданий бойликлар вайрон бўлади, инсоният тараққиёти орқага сурилади ва ҳоказо. Шубҳасиз, уруш қоидаларининг бузилиши ҳар қандай урушнинг оқибатларини янада кўпайтириб юборади.

**Жиноятнинг объекти** уруш олиб бориш қоидаларига риоя қилиш бўйича халқаро муносабатлардир.

**Объектив томондан** жиноят қуйидаги ҳаракатларни содир этишда:

1) ҳарбий бўлмаган аҳолини ёки ҳарбий асирларни қийноққа солишда, жисмонан қириб ташлашда;



2) ҳарбий бўлмаган аҳолини мажбурий ишларда фойдаланиш ёки бошқа мақсадлар учун зўрлаб олиб кетишда;

3) халқаро ҳуқуқ нормалари билан тақиқланган уруш воситаларининг қўлланишида;

4) шаҳарлар ва аҳоли пунктларини беҳуда вайрон қилишда;

5) мулкни талон-торож қилишда;

6) юқорида қайд этиб ўтилган ҳаракатларни содир этиш тўғрисида буйруқ беришда намоён бўлади.

Ҳарбий бўлмаган аҳоли деганда, Ўзбекистон Республикаси фуқароларини, Ўзбекистонда яшаётган фуқаролиги бўлмаган шахсларни, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида турган ва қуролли тўқнашувда иштирок этмаётган чет элликларни тушунмоқ зарур.

1949 йил 12 августда қабул қилинган Женева конвенциясининг 4-моддасига биноан, ҳарбий асирлар жумласига асирликка тушиб қолган шахслар ва:

1) тўқнашаётган тарафлар қуролли кучлари шахсий таркибига кирувчи, шунингдек қуролли кучлар таркибида турган халқ лашкарлари ва кўнгилли отрядларнинг шахсий таркибига мансуб шахслар;

2) тўқнашаётган ва ўз ҳудудида ёки ундан ташқарида турган тарафларнинг бошқа халқ лашкарлари ва кўнгилли отрядларнинг шахсий таркиби;

3) қуролли кучлар ортидан бораётган, лекин уларнинг таркибига кирмайдиган шахслар;

4) авиация ва савдо флоти экипажларининг аъзолари;

5) босиб олинмаган ҳудуднинг мунтазам қўшинлар сафига кириб улгурмаган, қаршилик кўрсатиш учун қўлига қурол олган (агар улар қуролни ошкора осиб юрсалар) ва Женева конвенциясининг 4-моддасида кўрсатиб ўтилган бошқа шахслар кирадилар.

Ҳарбий бўлмаган аҳолини зўрлаб олиб кетиш –босиб олинган ҳудудлардан уларни муайян жойда яшаш учун ёки яшаш жойларидан ноаниқ йўналишга ҳайдаб юбориш.

«Ҳарбий бўлмаган аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Конвенциянинг 49-моддасида уруш даврида фуқароларни босиб олинган ҳудудлардан босиб олувчининг ёки бошқа давлатларнинг ҳудудида чиқариб юбориш тақиқланади.

Халқаро ҳуқуқда тақиқланган уруш воситаларини қўлланиш деганда, 1899 ва 1907 йилларда қабул қилинган «Уруш қонунлари ва удумлари тўғрисида»ги Гаага конвенцияларида тақиқланган усуллар ва воситалардан фойдаланишни тушунмоқ лозим.

Жумладан, одамларга ортиқча кулфатлар келтириш, шаҳарлар, шаҳарчаларни ёхуд қишлоқларнинг бунинг учун ҳарбий зарураг бўлмагани ҳолда хароб қилиш, диний, хайрия, ўқув, бадийи ва илмий муассасалар, тарихий ёдгорликлар, бадийи ва илмий асарларни эгаллаб олиш, хароб қилиш ёки атайлаб йўқ қилиб ташлаш ва уларга путур етказиш учун мўлжалланган заҳарли моддалар ёки бошқа турдаги қуролларни қўллаш; муайян аҳдни бузиб душманни ярадор қилиш ёки асирга олиш; ҳеч кимни тирик қолдирмаслик ҳақида буйруқ бериш кабилар тақиқланади.

ЎзР ЖК 152-моддасининг диспозициясида кўрсатилган ҳаракатлардан биттаси содир этилган вақтдан эътиборан жиноят тамом бўлган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят фақат қасддан содир этилиши мумкин. Жиноятнинг сабаби ва мақсади (ғараз, қасос, шуҳратпарастлик) жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахслар бўлишлари мумкин. Булар, одатда, ҳарбий кўмондонликнинг олий мансабдор шахслари, турли ҳарбий қисмларнинг командирлари, ҳарбий хизматчиларидир.

#### **4-§. Геноцид (ЎзР ЖК 153-моддаси)**

Геноцид – инсониятга қарши жиноятдир (сўзнинг асл маъносида бу – уруғни, қабилани ўлдириш маъносини билдиради). «Геноцид жиноятини тақиқлаш ва бундай жиноят учун жазолаш тўғрисида»ги 1948 йилги Конвенциянинг 1-моддасида белгилаб қўйилганидек, геноцид тинчлик ёки уруш даврида содир этилишидан қатъи назар, халқаро ҳуқуқ нормаларининг бузилиши, жиноят ҳисобланади ҳамда Конвенция қатнашчиси бўлган давлатлар унга қарши, унинг олдини олиш чораларини кўриш ва уни содир этганлик учун жазолаш мажбуриятини оладилар.

**Геноциднинг объекти** деганда шуни таъкидлаш зарурки, геноцид қайси миллий, этник, ирқий, диний гуруҳларни йўқ қилишга қаратилган бўлса, ўша гуруҳлар геноциддан жабрланувчилар ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят бирон-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни шу гуруҳ аъзоларини ўлдириш, уларга оғир тан жароҳати етказиш ёки руҳий таъсир кўрсатиш, улар учун шу гуруҳ доирасида бола туғилишига йўл қўймасликка қаратилган турмуш шароитини атайлаб вужудга келтириш ва болаларни одам-

ларнинг бир гуруҳидан бошқасига зўрлик билан бериб юбориш йўли билан тўла ёки қисман йўқ қилиш ниятида амалга оширила- диган ҳаракатларни содир этишдан иборат бўлиши мумкин. Кўрса- тиб ўтилган қилмишларни бажариш тўғрисида буйруқ бериш ҳам геноцид жумласига киради.

Конвенцияда геноциднинг кўринишлари тўла-тўқис берилган.

**Субъектив томондан** геноцид тўғри қасддан содир этилади. Мақсад бирон-бир миллий, этник, ирқий ёки диний одамлар гуруҳини батамом ёки қисман йўқ қилишдир. Германия, Чили, Кампучия ва бошқа мамлакатлардаги фашистларга хос ваҳшиёна ишлар ге- ноцид ҳисобланган.

Геноцид **жиноятининг субъекти** 18 ёшга тўлган шахсдир. Модда- нинг диспозициясида кўрсатилган жинойий ҳаракатларни содир эт- ган 13 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахслар муайян жиноятни содир этганлик, яъни одам ўлдирганлик, баданга шикаст етказганлик ва ҳоказо учун жавобгар бўладилар.

## **5-§. Ёлланмиш (ЎЗР ЖК 154-моддаси)**

БМТ Бош ассамблеясининг 1988 йилда қабул қилинган 2465- сон резолюциясига (XXIII) кўра, ёлланма аскарлардан фойдала- ниш жинойий қилмиш, ёлланма аскарларнинг ўзлари эса жиноятчи ҳисобланадилар.

«Уруш қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Женева кон- венциясига 1977 йилда киритилган 1-қўшимча баённоманинг 47- моддасида «ёлланган аскарлар» тушунчаси берилди, унга кўра қурол- ли тўқнашувда жанг қилиш учун ҳарбий ҳаракатлар жойида ёки чет элдан махсус ёлланган, мазкур тарафнинг қуролли кучлари шахсий таркибига кирувчи шундай даража ва вазифадаги комба- тантники (ҳарбий ҳаракатларда бевосита қатнашувчини)дан анча ортиқ ҳақ ваъда қилиниб шахсий наф олиш истагида бўлган шахс сифатида тўқнашувчи тарафларнинг фуқароси бўлмаган, тўқна- шувчи тараф назорат қилаётган ҳудудда доимий яшамайдиган; тўқнашувчи тарафнинг қуролли кучлари шахсий таркибига кир- майдиган, давлат томонидан юборилмаган, унинг қуролли кучла- ри таркибига кирувчи шахс саналмайдиган шахс деб «ёлланган аскар» таърифланган.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> *Международная защита прав и свобод человека, Сборник документов.* – М.: Юрид. лит. 1990, 599-600-бетлар.

Ёлланиш **жиноятнинг объекти** инсоният хавфсизлигидир.

**Объектив томондан** жиноят тўқнашувчи (урушувчи) мамлакат фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси бўлмаган ёхуд тўқнашувчи тараф томонидан назорат қилинаётган ҳудудда доимий яшамайдиган ёки қуролли кучлар таркибида расмий мажбуриятларни бажариш учун ҳеч бир давлат томонидан ваколат берилмаган шахснинг чет давлат ҳудудида ёки тарафида қуролли тўқнашувда ёки ҳарбий ҳаракатларда қатнашишидан иборат бўлади.

Ёлланиш **жинояти объектив** томонининг қуйидаги белгилари мавжуд:

1) ёлланувчини аниқ бир қуролли тўқнашувда ёки ҳарбий ҳаракатларда қатнашиш учун ёллаш;

2) ёлланувчи тўқнашувчи мамлакат фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси ҳисобланмайди, тўқнашувчи тараф назорат қилаётган ҳудудда доимий яшамайди ва қуролли кучлар таркибида расмий мажбуриятларни бажариш учун унга ҳеч бир давлат томонидан ваколат берилмаган. Фақат давлатлар ўртасидаги шартномаларга кўра бошқа давлат армиясига вақтинча хизматни ўташ учун юборилиши мумкин, лекин улар ҳарбий тўқнашувларда бевосита қатнашишлари мумкин эмас;

3) моддий наф кўриш ёки бошқа шахсий манфаатларга эга бўлиш ёлланишнинг сабаби ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади. Моддий наф кўриш ёки бошқа шахсий манфаатларга эга бўлиш жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

## **6-§. Терроризм** **(ЎЗР ЖК 155-моддаси)**

Халқаро ҳуқуқда терроризмга қарши бир қатор конвенциялар, жумладан 1934 йилги Мадрид конвенцияси (1934), Европа конвенцияси (1977), Терроризмнинг олдини олиш бўйича (1987) ва бошқа конвенциялар мавжуддир.

**Терроризмнинг объекти** жамиятда хавфсиз шарт-шароитларни таъминлаш бўйича жамоат хавфсизлиги ҳисобланади.

Терроризм туфайли одамларнинг ҳаёти ёки соғлиғига, ҳокимият ва бошқарув органларининг нормал фаолиятига, жамоат тартибига зиён етказилиши мумкин.

**Объектив томондан** ЎЗР ЖК 155-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят давлат, халқаро ташкилотлар, жисмоний ёки юри-

дик шахсни бирор бир ҳаракат содир этишга ёки бирор-бир ҳаракатни содир этишдан ўзини тийишга мажбур қилишга қаратилган.

Терроризм:

1) ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;

2) мол-мулкни босиб олиш ёки қўлда тутиб туриш ёки шахсни гаров сифатида ушлаб туриш;

3) халқаро ҳимоя остида бўлган чет эл давлатлар ваколатхоналарининг ёки халқаро ташкилотларнинг хизмат биноларига, уй-жой биноларига ҳужум қилиш каби ҳаракатларни содир этишдан иборат бўлиши мумкин.

Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш турли хилдаги усуллар, ҳаракатлар билан қотиллик содир этиш ёки зўрлик ишлатиш кўринишида намоён бўлади.

Айбдор ўз таҳдидини ҳақиқатан ҳам амалга оширомоқчи бўлган ёки бўлмаганлигидан қатъи назар, жабрланувчида бу таҳдиднинг амалга оширилиши мумкинлиги тўғрисида хавфнинг туғилиши жиноятни ЎЗР ЖК 155-моддаси 1-қисми билан квалификация қилишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Айбдорнинг қилмишлари ЎЗР ЖК 155-модда 1-қисми бўйича ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш белгиларининг мавжудлигига кўра квалификация қилинганида ЎЗР ЖК (ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) 112-моддаси билан қўшимча квалификациялаш учун зарурат йўқдир.

**Мол-мулкни эгаллаб олиш** деганда, ўзганинг мулкни қонунга ҳилоф равишда эгаллаб олишни тушунмоқ лозим, бунда унинг эгасига қайтариб берилиши жиноят субъектининг давлат, халқаро ташкилотлар, жисмоний ёки юридик шахслар олдига қўйган талабларининг бажарилишига боғлиқ бўлади.

Мол-мулкни эгаллаб олиш яширин, зўрлик ишлатиш ёки ишлатмаслик йўли билан амалга оширилиши мумкин.

Мол-мулкни ушлаб туриш – унинг қонуний эгасига қайтарилишига тўсқинлик қилишдир.

**Шахсни гаров сифатида ушлаб туриш** деганда, инсоннинг эркин юришидан ғайриқонуний равишда зўрлик ишлатиб, маҳрум этиш тушунилади.

Халқаро ҳимоя остида бўлган чет эл давлатлари ваколатхоналарининг ёки халқаро ташкилотларнинг хизмат биноларига, уларга қарашли ёки улар ижарага олган уй-жой биноларига ҳужум қилиш деганда, жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи қонунга ҳилоф равишда зўрлик ишлатиб қўққисдан қилинган ҳаракат тушунилади.

ЎзР ЖК 155-модда 1-қисмида назарда тутилган терроризм маъкур модда биринчи қисмининг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлардан бирортаси содир этилган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** терроризм фақат тўғри қасддан содир этилиши мумкин. Субъектив томон учун жиноятнинг мақсади зарурий белги бўлиб ҳисобланади. Терроризмни содир этишдан мақсад халқаро муносабатларни чигаллаштириш, уруш чиқариш учун иғво қилиш ёки Ўзбекистон Республикасидаги вазиятни беқарорлаштиришдир.

16 ёшга тўлган Республика фуқароси, ҳар қандай шахс терроризм **жиноятининг субъекти** бўлиши мумкин, у, чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс ҳам бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 155-модда 2-қисмида жавобгарлик белгиланган қилмишнинг объектив томони давлат ё жамоат арбоби ёки давлат органи вакилига уларнинг давлат ёки ижтимоий фаолиятлари билан боғлиқ бўлган жамиятдаги барқарор вазиятни ишдан чиқариш ёки давлат органлари томонидан қарор қабул қилинишига таъсир кўрсатиш ёхуд уларнинг сиёсий ёки бошқа ижтимоий фаолиятига қаршилик кўрсатиш мақсадида: 1) уларнинг ҳаётига суиқасд қилишда; 2) уларга тан жароҳати етказишда ифодаланади.

**Терроризмни содир этиш натижасида баданга шикаст етказиш** деганда, давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг давлат ёки жамоатчилик фаолиятини олиб бориши муносабати билан унинг баданига ҳар қандай оғирликдаги (енгил, ўртача оғир ёки оғир) шикаст етказиш тушунилади.

Тан жароҳати давлат ёки жамоат арбобига ёхуд ҳокимият вакилига айнан унинг давлат ёки жамоат фаолияти муносабати билан боғлиқ ҳолда етказилган бўлиши керак. Агар кўрсатиб ўтилган шахсларнинг соғлиғига зарар уларнинг фаолияти муносабати билан эмас, балки бошқа ҳолатларда етказилган бўлса, унда мазкур жиноят таркиби бўлмайди ва айбдорнинг ҳаракатларини шахсга қарши жиноят деб тавсифлаш керак бўлади.

Агар давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг ҳаётига суиқасд қилинган ёхуд унинг соғлиғига шикаст етказилган бўлса, ЎзР ЖК 155-модда 2-қисмида назарда тутилган жиноят тамом бўлган деб ҳисобланади.

ЎзР ЖК 155-модда 2-қисмида жавобгарлик белгиланган қилмишнинг **субъектив томони** учун мақсад — вазиятни беқарорлаштириш ёки давлат органлари томонидан қарорлар қабул қилинишига

таъсир кўрсатиш ёхуд сиёсий ёки бошқа жамоагчилик фаолиятига тўсқинлик қилиш шартининг мавжудлиги зарурий белгидир.

Агар таҳдид қилинаётган модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

1) одам ўлишига;

2) бошқа оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 155-модда 2-қисми билан квалификация қилинади.

Терроризм жиноятининг содир этилиши чоғида одам ўлдирилса айбдорнинг қилмиши, ЎЗР ЖК 97-моддаси (қасддан одам ўлдириш) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди, балки одам ўлдириш жиноятини ҳам кўриб чиқиляётган модда қамраб олади.

**Терроризм натижасида бошқа оғир оқибатларнинг келиб чиқиши** деганда, кўплаб одамларга оғир тан жароҳати етказилиши, бинолар ва иншоотларнинг вайрон қилиниши ёки йўқ қилиб ташланиши, давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг чигаллаштирилиши ёки тўхтатилиши, муҳим сиёсий ва иқтисодий аҳамиятга молик музокараларнинг узилиб қолиши, вазиятнинг беқарорлашуви, аҳоли пунктларидаги ҳаётий муҳим объектларнинг йўқ қилиниши ва шу кабиларни тушунмоқ лозим.

## **7-§. Миллий, ирқий ёки диний адоват кўзгатиш (ЎЗР ЖК 156-моддаси)**

Конституциямизнинг 4-моддасида «Ўзбекистон Республикаси ўз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади», деб белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (18-модда) инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари тенглигини кафолатлайди.

Унда: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар», дейилган.

Конституциянинг 31-моддасида «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди», деб мустаҳкамлаб қўйилган.

«Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, — дейилади 1991 йил 14 июнда қабул қилинган «Виждон эркинлиги тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасида, — динга муносабатидан қатъи назар қонун олдида тенгдирлар. Расмий ҳужжатларда фуқаронинг динга муносабати кўрсатилиши мумкин эмас, фуқаронинг ўзи шуни истаган ҳол бундан мустаснодир. Фуқароларнинг динга муносабагига қараб уларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита чеклаш ва уларга бевосита ёки билвосита бирон-бир имтиёзлар белгилаш, хусусан душманлик ва адоват уйғотиш ёхуд уларнинг диний эътиқоди билан боғлиқ ҳис-туйғуларни ҳақорат қилиш, шунингдек муқаддас қадамжо ҳисобланган диний иншоотларни оёқ ости қилиш қонун билан жазоланади».

**Жиноятнинг объекти** миллий, ирқий ёки диний тенг ҳуқуқлик ёхуд хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки унга эътиқод қилмаслик эркинлиги бўлади.

**Жиноятнинг объектив томони** қуйидагиларни:

— миллий шаън-шараф ва қадр-қимматни камситишга қаратилган ҳаракатлар;

— диний эътиқод ёки ҳис-туйғуларни ҳақоратлашга қаратилган ҳаракатларни содир этиш;

— миллий, ирқий, этник мансублиги ёки динга муносабатига қараб уларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита чеклаш ёхуд уларга бевосита ёки билвосита афзалликлар беришни ўз ичига олади.

Миллий, ирқий ёки диний адоват кўзғатиш бошқа миллатни, ирқни ёхуд у ёки бу динга эътиқод қилувчи шахсларни қиришга оммавий даъват этиш; қирғин қилишга ошқора чақириш; у ёки бу миллат, ирқ вакилларини ҳақорат қилиш, уларни хоинликда, кўрқоқликда айблаш, камситиш каби кўринишларда бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари эга бўлган ҳуқуқларнинг бирортаси бевосита ёки билвосита чекланиши, ҳуқуқларнинг чекланиши деб тушунилади. Бундай камситилиш шахснинг миллати, ирқи ёки диний эътиқоди муносабати билан ишга, ўқишга қабул қилмаслик ёки имтиёзларни чеклашда ифодаланиши мумкин.

ЎЗР ЖК 156-модда 1-қисми диспозициясида кўрсатилган қилмишлардан бирортаси содир этилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади, яъни жиноят таркибини тугалланган деб топиш учун содир этилган ҳаракатлар натижасида миллий, ирқий ёки диний адоват вужудга келган бўлиши шарт эмас.

**Субъектив томондан** миллий, ирқий ёки диний адоват кўзғатиш қасддан содир этилади.



Айбдор томонидан шахснинг миллий шаъни ва қадр-қиммати камситилган, диний эътиқоди муносабати билан ҳақоратланган ҳолларда айбдорнинг мақсади — адоват қўзғатиш, миллий, ирқий ёки диний мансублигига оид белгиларига қараб камситиш бўлган ёки бўлмаганлигини аниқлаш лозим бўлади.

Маъқур жиноятни содир этиш мотивлари турлича бўлиши мумкин, бироқ улар жиноятни тавсифлашга таъсир кўрсатмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс ҳисобланади. Фуқароларнинг миллий, ирқий ёки диний мансублигига қараб уларнинг ҳуқуқларини чеклаш ёки афзалликлар белгилашнинг субъекти мансабдор шахс бўлса, унинг ҳаракатларини ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилганлик (ЎЗР ЖК 205-моддаси) ёхуд ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиққанлик (ЎЗР ЖК 206-моддаси) учун жавобгарликни назарда тутувчи жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиш даркор.

ЎЗР ЖК 156-модда 2-қисми бир қатор жазони оғирлаштирувчи белгиларни назарда тутуди. Миллий, ирқий ёки диний адоватни қўзғатиш:

- 1) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli усулда;
- 2) баданга оғир шикаст етказган ҳолда;
- 3) фуқароларни доимий яшаш жойидан зўрлик ишлатиб кўчирган ҳолда;
- 4) масъул мансабдор шахс томонидан;
- 5) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади.

Бу жиноятни бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli усулда содир этиш деганда, муайян вазиятда фақат жабрланувчиларнинг эмас, балки бошқа шахсларнинг ҳам ҳаёти учун хавfli бўлган усулларни қўллашни тушунмоқ лозим.

Миллий, ирқий ёки диний адоватни қўзғатишда айбдор бўлган шахс жабрланувчига оғир тан жароҳати етказганида, унинг ҳаракатлари ЎЗР ЖК 156-модда 2-қисми «б» банди билан квалификация қилинади ва ЎЗР ЖК 104-моддаси билан қўшимча квалификация талаб этилмайди.

**Фуқароларни доимий яшаш жойидан зўрлик билан кўчириш** деганда, одамларни доимий яшаб турган жойларини хоҳишларига зид равишда тарк этишга мажбур қилишни тушунмоқ даркор. Бундай ҳолларда, жабрланувчиларга нисбатан калтаклаш, енгил ёки ўртача оғир тан жароҳатлари етказиш тарзидаги зўрлик ишлатилиши мумкин. Фуқароларни уларга ёки уларнинг яқин қариндошла-

рига нисбатан зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб кўчириш, уларнинг мол-мулкни йўқ қилиш, яшаб бўлмайдиган вазиятни вужудга келтириш, фуқароларни доимий яшаш жойларидан мажбурлаб олиб кетиш кабиларни ҳам зўрлик ишлатиб кўчириш, деб ҳисоблаш керак бўлади.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Урушни тарғиб қилиш деганда нима тушунилади?
2. Айбланувчининг ҳаракатларини ЖКнинг 150-моддаси (урушни тарғиб қилиш) билан квалификация қилишнинг хусусиятлари.
3. Агрессия тушунчаси, унинг турлари ва усуллари.
4. Агрессия урушни режалаштириш ва тайёрлаш деганда нима тушунилади?
5. Агрессиянинг урушни тарғиб қилишдан қандай фарқи бор?
6. Урушнинг қонун ва удумлари деганда нима тушунилади? Уларни бузиш дегани нима?
7. Геноцид нима? Унинг объектив томонини ифодаланг.
8. Жисмоний, ижтимоий-иқтисодий, шунингдек биологик геноцид деганда нима тушунилади?
9. Ёлланиш тушунчаси ва унинг хусусиятлари. Ушбу жиноят субъектининг ўзига хос хусусиятлари.
10. Терроризм тушунчаси ва турлари, унинг шахсни гаров сифатида тутқунликка олишдан, товламачилик ва одам ўғрилаш жиноятларидан фарқи?
11. Миллий, ирқий ёки диний адоват кўзгатиш деганда нима тушунилади? Ушбу жиноятни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари.
12. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 156-моддасида назарда тутилган жиноятнинг виждон эркинлиги ёки фуқаролар тенг ҳуқуқлилигини бузиш жиноятдан қандай фарқи бор?

## АДАБИЁТЛАР

1. Ромашкин П.С. Агрессия – тягчайшее преступления против мира и человечества // СГП, 1963.
2. Ромашкин П.С. Пропаганда войны – тягчайшее преступление // СЗ, 1963.
3. Андрюхин М.Н. Геноцид в политике империалистических государств. – М.: Знание, 1967.
4. Ромашкин П.С. Преступления против мира и человечества. – М.: Наука, 1967.
5. Захарова Н.В. Агрессия – наиболее грубое нарушение прав человека // СГП, 1968.
6. Кочаров А.А. К вопросу об ответственности военных руководителей за преступления против мира. – Тр. НИИ правовой защиты. Баку, 1970.

7. Терехов В.Д. Международный терроризм и борьба с ним // Новое время, 1974, №11.

8. Блихенко И.П., Жданов Н.В. Международно-правовая борьба с терроризмом // П., 1975.

9. Жданов Н.В. Правовые аспекты борьбы с террористическими актами международного характера: Автореф. дисс.. канд. юрид. наук. — М., 1975.

10. Блихенко И.П., Жданов Н.В. Наемничество — международное преступление. — В кн.: Советский ежегодник международного права / 1979.

11. Куликов Р. О международно-правовой ответственности за нарушение прав человека. — М.: Междунар. отнош., 1979.

12. Рыбаков Ю.М. Вооруженная агрессия — тяжчайшее международное преступление. — М., ЮЛ., 1980.

13. Демкина Л.А., Черкасова И.В. Режим ЮАР — преступление против человечества. — М.: Междунар. отношения, 1981.

14. Ляхов Е.Г. Терроризм и межгосударственные отношения. — М., 1981.

15. Грачев А.С. Политический терроризм: корни проблемы. — М.: Знание, 1982.

16. Гагаров Н.Н. Геноцид — международное преступление. // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. — Томск, 1983.

17. Моджорян Л.А. Терроризм: права и вымысел. — «Ивиг-М»: 1983.

18. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. — М., Международ. отн-я, 1983.

19. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями (правовые проблемы): Автореф. док. дисс. / ИГПАН — М., 1983.

20. Ненесов М.М., Сапраков В.Н. Современный терроризм: социальные истоки цели, проявления. — М., Знание, 1984.

21. Решетов Ю.А. Преступная сущность апартеида // Международная жизнь. — 1984, №2.

22. Шрагин В.О. Терроризм — государственная политика США: Вашингтон против свободы народов. — М.: Политиздат, 1984.

23. Незнанов С.М. Наемничество и его международная противоправность: Автореф. канд. дисс. / Дипломат. акад. МИД СССР — М., 1985.

24. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологические и уголовно-правовое исследование. — М., «Ивиг-М», 1998.

25. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. — М.: «Ивиг-М», 1999.

26. Ражабова М. Диний экстремизм ва террорчилик: Унинг илдизи қаерда? Мақсади нима? Унга қарши қандай курашиш керак? Т. 2000.

27. Мирзаев Т. Диний экстремизм ва терроризм билан боғлиқ бўлган жиноятларни тергов қилишнинг айрим жиҳатлари ва ушбу жиноий ишларнинг ўзига хос хусусиятлари. Т. 2000.

# IX боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Давлатга хоинлик қилиш (ЎзР ЖК 157-моддаси)

Давлатга хоинлик қилиш Ўзбекистон Республикасига қарши қаратилган энг оғир қилмиш бўлиб, Ўзбекистон Республикасига қарши энг хавфли жиноятлардан бири, моҳиятан – сотқинлик ҳаракатидир.

**Жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг давлат суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа салоҳияти ёки иқтисодийётига зарар етказишда ифодаланувчи давлатнинг ташқи хавфсизлиги ҳисобланади.

**Суверенитет** деганда, давлат ўзининг ҳудудида устувор эканлиги ва унинг ташқи сиёсий фаолият олиб боришда мустақиллиги тушунилади.

**Давлатнинг ҳудудий дахлсизлиги** деганда, Ўзбекистон Республикасининг бутунлиги, ҳудудлар, чегараларининг бўлинмаслиги тушунилади.

**Мудофаа қобилияти** – давлатнинг ташқаридан бўладиган тажовузни қайтаришга қаратилган иқтисодий, ҳарбий имконияти, яъни давлатнинг ҳарбий қудрати.

Давлат сирлари тўғрисидаги қонунда баён қилинган давлат сирларини ўз ичига олган маълумотлар давлатга хоинлик қилиш жиноятининг предмети (соҳаси) ҳисобланади.

Давлат томонидан қўриқланадиган ва махсус рўйхатлар билан чеклаб қўйилган ўта муҳим, мутлақ махфий ва махфий ҳарбий, сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий ва бошқа маълумотлар давлат сирлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат сирлари: давлат, ҳарбий ва хизмат сирларига бўлинади.

**Давлат сир** – ошкор этилиши Республиканинг ҳарбий иқтисодий салоҳиятига салбий таъсир этиши натижасида Ўзбекистон Республикасининг мудофаа қобилияти, давлат хавфсизлиги, иқтисодий ва сиёсий манфаатларига оғир зарар етказиши мумкин бўлган маълумотлар.

**Ҳарбий сир** – ошкор қилиниши Ўзбекистон Республикаси мудофаа қобилияти, давлат хавфсизлиги ва қуроли кучлари учун оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳарбий маълумотлар.

**Хизмат сиря** — ошкор қилиниши Ўзбекистон Республикаси манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган фан, техника, ишлаб чиқариш ва бошқарув соҳаларига доир маълумотлар.

**Объектив томондан** давлатга хоинлик қилиш қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин:

- 1) душман томонига ўтиш;
- 2) жосуслик;
- 3) давлат сирларини чет эл давлатига етказиш;
- 4) Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолияти олиб боришда чет эл давлатига ёрдам кўрсатиш.

Юқоридагилар хоинона ҳаракатларнинг узил-кесил рўйхатидир.

**Душман томонига ўтиш**, яъни давлатга хоинлик қилишнинг бу шакли фақат уруш даврида содир этилиши мумкин. Душман томонига ўтиш жисмонан (фронт чизигидан ўтиш) ёхуд душман босиб олган ҳудудда у билан ҳамкорлик қилишга розилик бериш тарзида содир этилиши мумкин.

**Давлатга хоинлик қилишнинг душман** томонига ўтиш шаклида фронт чизигидан ўтилган ёхуд душман билан ҳамкорлик қилишга розилик берилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади. Агар шахс жанговар ҳаракатлар пайтида асирга тушиб қолса, у жиний жавобгарликка тортилмайди.

**Жосуслик** — давлат сирини ҳисобланган маълумотларни чет эл давлатига, чет эл ташкилотига ёки уларнинг жосусларига етказиш, шунингдек етказиш мақсадида ўғирлаш ёки йиғишдир.

Башарти жосуслик чет эллик киши ёки фуқаролиги бўлмаган шахс томонидан содир этилса, айбдор шахснинг ҳаракатлари 160-модда (жосуслик) бўйича квалификация қилинади, жосуслик Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан содир этилса: давлатга хоинлик қилиш жиноятининг таркиби бўлади ва қилмиш хоинлик деб квалификация қилинади.

Жосуслик жиноятининг таҳлиliga Ўзбекистон Республикаси ЖК 160-моддаси (жосуслик) ни кўриб чиқишда батафсил тўхталамиз.

### **Давлат сирларини чет эл давлатига етказиш**

Давлат сирларини чет эл давлатига етказиш давлатга хоинлик қилишнинг шаклларидан бири бўлиб, давлат сирларини ўз ичига олган маълумотларни чет эл давлатига ёки унинг жосусларига топширишдан иборатдир. Давлатга хоинлик қилишнинг давлат сирларини етказиш, давлат сирларини ўз ичига олган маълумотлар чет

эл давлатига топширилган пайдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади.

**Етказиш усуллари турлича:** яъни ёзма тарзда хабар қилиш; ахборотни телефон орқали хабар қилиш; давлат сирлари ҳисобланувчи ашёларни ҳар қандай усулда топшириш ва ҳоказо тарзида бўлиши мумкин. Давлат сирларини етказиш усуллари қилмишнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Давлат сирларини етказиш, одатда ихтиёрий тарзда содир этилади, бироқ зўрлаш, қўрқитиш истаги таъсирида ҳам амалга оширилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** давлат сирлари хизмат юзасидан ўзига ишониб топширилган ёки иш фаолияти билан боғлиқ ёхуд бошқа йўл билан ўзига аён бўлган шахс бўлиши мумкин. Уларнинг йиғилган ёки ўғирланган ҳоллари бундан мустаснодир.

Башарти шахс «гасодифан» давлат сирларини билиб қолса (масалан, давлат сирларини ўз ичига олган ашёларни топиб олиш) ва уларнинг махфийлигини англагани ҳолда, уларни чет эл давлатига етказса, у таҳлил қилинаётган модда бўйича жинорий жавобгарликка тортилиши керак.

Давлат сирларини етказиш жосуслик давлатга хоинлик қилишдан шу билан фарқланадиги, давлат сирларини етказишда шахс ўз фаолиятига кўра уларга эга бўлади ёки улар бирон-бир бошқа йўл билан унга маълум бўлади, жосусликда эса шахс давлат сирларини чет эл давлатига етказиш учун уларни йиғади ёки ўғирлайди.

Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолияти олиб бораётган давлатга ёрдам кўрсатиш давлатга хоинлик қилишнинг бир шакли бўлиб, унга Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолияти олиб бораётган чет эл давлатига ёрдам кўрсатишга қаратилган турли-туман ҳаракатлар киради.

Булар чет эл жосусларининг учрашувлари учун хонани бериб туриш, чет эл разведкаси учун керакли шахсларни ёллаш, мураккаб ҳужжатларни тайёрлаш ва чет эл жосусларига тақдим этиш, Ўзбекистоннинг ташқи хавфсизлигига путур етказувчи маълумотларни оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш кабилар бўлиши мумкин.

Башарти шахс чет эл давлатига ёрдам кўрсатиш билан бир қаторда бошқа жиноятлар содир этса (масалан, чет эл давлати топширишига биноан қўпоровчилик содир этган бўлса), унда унинг ҳаракатлари жиноятларнинг жами бўйича Ўзбекистон Республикаси ЖК 157-моддаси ва ЎЗР ЖК 161-моддаси (қўпоровчилик) билан квалификация қилинади.



Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолияти олиб боришда чет эл давлатига ёрдам кўрсатиш шаклидаги давлатга хоинлик қилиш шундай ёрдам кўрсатишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят ҳисобланади.

**Субъектив томондан** давлатга хоинлик қилиш фақат тўғри қасддан содир этилади. Давлатга хоинликда айбдорнинг мақсади Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, ҳавфсизлиги, муҳофаа салоҳияти ва иқтисодиётига зарар етказишдан иборат бўлади.

Жиноятнинг мотивлари ҳар хил бўлиши мумкин ва улар қилишнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Давлатга хоинлик қилишнинг **субъекти** Ўзбекистон Республикасининг фақат 16 ёшга тўлган фуқароси бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси ЖК 157-моддасининг 2 ва 3-қисмларида рағбатлантирувчи нормалар мавжуд бўлиб, уларда сотқинлик йўлига кирган, шахсга ўз давлати манфаатларига зарар етказилишининг олдини олиш ва жиноий жавобгарликка тортилмаслик учун охириги имконият берилади.

157-модданинг 2-қисмида: «Чет эл давлати ёки ташкилоти томонидан Ўзбекистон Республикасига қарши қаратилган давлатга зарар етказувчи фаолиятни амалга оширишда ҳамкорлик қилиш учун жалб қилинган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси ўзининг бундай ҳамкорлиги тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий равишда арз қилса, унинг фаолияти эса республика манфаатларига зарар етказмаган бўлса, жавобгарликдан озод қилинади», дейилган, яъни Ўзбекистон Республикаси ЖК 157-моддаси бўйича жавобгарликдан озод этиш учун давлатга хоинлик қилишда айбли бўлган шахс қуйидаги иккита шартни бажариш зарур:

1. Ўзининг чет эл давлати билан ҳамкорлиги тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий хабар қилиши.

Ихтиёрийлик фуқаронинг чет эл давлати билан ўзининг ҳамкорлиги тўғрисида, бу алоқа тегишли органларга маълум бўлиб қолишдан олдинроқ, ҳокимият органларига хабар қилиш лозимлигини билдиради;

2. Шахснинг чет эл разведкаси билан ҳамкорлиги Ўзбекистон Республикаси манфаатларига зарар етказмаган бўлиши керак.

Шу шартлар бажарилган тақдирдагина шахс жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 157-моддаси 3-қисмида: «Башарти, Ўзбекистон Республикасининг фуқароси, ўз қилмиши тўғрисида

ҳокимият органларига ихтиёрий равишда хабар қилиб, жиноятни очишга фаол ёрдам берган ва бунинг натижасида давлат учун келиб чиқиши мумкин бўлган оғир оқибатларнинг олди олиниши бўлса, жазодан озод қилинади», деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 157-модда 3-қисмининг ўзига хос хусусияти шундаки, чет эл давлати билан ҳамкорлик қилишда айбдор бўлган шахс, мазкур қисмда назарда тутилган шартларга риоя этган ҳолда, жиноий жавобгарликка тортилади, унга суд томонидан жазо тайинланади, лекин у жазони ўташдан озод қилинади.

## **2-§. Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш (ЎЗР ЖК 158-моддаси)**

Мазкур жиноят Жиноят кодексининг «Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар» бобига киритилганлиги бежиз эмас. Негаки Ўзбекистон Республикаси Президенти «фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафилидир, Ўзбекистон Республикаси суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза этиш, миллий — давлат тузилиши масалаларига доир қарорларни амалга ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўради», Конституцияда белгилаб қўйилган бошқа ваколатларни ҳам бажаради. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 91-моддасида «...Президентнинг шахси дахлсиздир ва у қонун билан муҳофаза этилади», деб ёзилган.

Ушбу модда уч қисмдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикасининг давлат суверенитети, хавфсизлиги, муҳофаа салоҳияти, иқтисодиёти асослари таҳдид қилинаётган қилмишнинг ўхшаш объектидир.

**Жиноятнинг бевосита объекти** Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳаёти, соғлиги, шаъни ва қадр-қиммати.

Жиноий қилмишнинг **объектив томони** қуйидаги ҳаракатлардан иборат бўлади:

1) Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳаётига тажовуз қилиш;

2) Ўзбекистон Республикаси Президенти баданига шикаст етказиш;

3) Ўзбекистон Республикаси Президентини омма олдида ҳақоратлаш ёки унга туҳмат қилиш, шунингдек, матбуот ёки бошқа ом-

мавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда уни ҳақоратлаш ёки унга туҳмат қилиш.

Ҳаётга тажовуз қилиш айбдор шахс томонидан ўлдиришга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилишини билдиради.

Президентнинг ҳаётга тажовуз қилиш, вужудга келган оқибатларидан қатъи назар тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади. Президентнинг ҳаётдан маҳрум этилган-этилмаганлиги жиноятнинг квалификацияси учун аҳамият касб этмайди. Ҳаётга суиқасд қилиш ва унга тажовузни содир этилганида айбдор ЎзР ЖК 158-модда 1-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти баданига қасддан шикаст етказилса, унинг оғирлик даражасидан (баданга оғир, ўртача оғир, енгил шикаст етказилганидан) қатъи назар, айбдорнинг ҳаракатларини ЎзР ЖК 158-модда 2-қисми бўйича квалификация қилиш лозим.

ЎзР ЖК 158-модда 2-қисмида назарда тутилган қилмиш баданга шикаст етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади. Башарти айбдор баданга жароҳат етказишга қасд қилган бўлса, аммо айбдор шахснинг ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда, соғлиққа зарар етказилмаган бўлса, айбдор ЎзР ЖК 25-моддасининг 2-қисми ва 158-моддасининг 2-қисми бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти баданига шикаст етказишга суиқасд қилганлик учун жавобгарликка тортилиши керак.

Омма олдида ҳақоратлаш деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг шаъни ва кадр-қимматининг кўпчилик ўртасида (масалан, митинглар, йиғилишлар, маърузалар, конференциялар, семинарлар, одамлар тўпланган бошқа жойларда) камситилишини тушунмоқ лозим. Ҳақоратлаш Президент шаънини ерга уриб, беадабларча сўкиниш, одобсиз ибораларни ёзиш ёки уларни айтиш ва бошқа тарзда ифодаланиши мумкин.

Туҳмат деганда, Президентни шарманда қилиш, ҳақиқатда бўлмаган, ёлғон ёки айбдор томонидан бузиб кўрсатилган маълумотларни тарқатиш тушунилади.

Матбуот ёки бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш деганда, ёлғон ёки Президентни шарманда қилувчи маълумотларни китоб, журнал, варақалар ва ҳоказоларда ёки радио, телевидение, видеокассеталар орқали тарқатиш тушунилади.

Президентни кўпчилик олдида ҳақоратлаш ёки унга туҳмат қилиш ҳақорат ёки туҳмат хусусиятига эга бўлган ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг сабаби ва мақсади унинг квалификацияси учун аҳамиятсиздир.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс қилмишнинг субъекти бўлиши мумкин. Башарти Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш 16 ёшга тўлмаган шахс томонидан содир этилган бўлса, у шахсга қарши тегишли жиноят учун жавобгарликка тортилади.

### **3-§. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш (ЎЗР ЖК 159-моддаси )**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7-моддасида «Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир» эkanлиги белгилаб қўйилган.

«Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади.

Конституцияда назарда тутилмаган тартибда давлат ҳокимияти ваколатларини ўзлаштириш, ҳокимият идоралари фаолиятини тўхтатиб қўйиш ёки тугатиш, ҳокимиятнинг янги ва мувозий таркибларини тузиш Конституцияга хилоф ҳисобланади ва қонунга биноан жавобгарликка тортишга асос бўлади» (7-модда).

«Ўзбекистоннинг давлат чегараси ва ҳудуди дахлсиз ва бўлинмасдир» дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 3-моддасида. Кўриб чиқилаётган норма беш қисмдан иборат.

**Жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгилаб қўйилган давлат тузуми суверенитети, республика ҳудудининг бўлинмаслиги ва дахлсизлиги, шунингдек ташқи хавфсизлигидир.

ЎЗР ЖК 159-модда 1-қисмининг **объектив томони** амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартиришга; 2) ҳокимиятни босиб олишга; 3) қонуний равишда сайлаб қўйилган ёки тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлаштиришга; 4) Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузишга очиқдан-очиқ даъват қилиш, шунингдек бундай мазмундаги материалларни тарқатишдан иборатдир.

Очиқдан-очиқ даъват қилиш аҳоли олдида оғзаки ёки ёзма шаклда мавжуд давлат тузумини ўзгартириш, давлат ҳокимияти орган-

ларига бўйсунмаслик, иш ташлаш ва ҳоказоларга ундовчи чиқишлардан иборат бўлади.

**Ҳокимиятни босиб олиш** деганда, ҳокимият вакилини унинг хоҳишига қарши ўз вазифаларини бажаришдан четлаштириш ва бу вазифаларни бошқа шахсга ёки бир гуруҳ шахсларга ўзбошимчалик билан юклаш тушунилади.

Ҳокимият вакиллари жумласига давлат ҳокимияти органи вакили бўлган, муайян вазифаларни мунтазам ёки вақтинча бажарётган ва ўз ваколати доирасида фуқаролар ёки мансабдор шахсларнинг кўнгчилиги ёки барчаси учун мажбурий ҳаракатлар қилиш ёки фармойишлар бериш ҳуқуқига эга бўлган шахслар кирадилар. Улар жумласига: Ўзбекистон Республикаси Президенти, Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари, барча даражалардаги ҳокимлар ва уларнинг ўринбосарлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоят ва тумanning депутатлари, судьялар, прокуратура, МХХ ва ИИБ органларининг ходимлари ва шу кабилар киради.

**Маълумотларни тарқатиш** деганда, фуқароларни мавжуд давлат тузумини Конституцияга ҳилоф тарзда ўзгартиришга даъват қилувчи варақалар, газеталар, журналлар ёки бошқа адабиётларни ёхуд материалларни турли жойларга ёпиштириш, тарқатиш тушунилади.

ЎЗР ЖК 159-модда 1-қисмида назарда тутилган жиноий қилмишлар мавжуд давлат тузумини ўзгартиришга, ҳокимиятни ҳақиқатда босиб олишга ёки қонуний сайлаб қўйилган ёки тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлатишга ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг яхлитлигини ўзгартиришга олиб келгани ёки келмаганидан қатъи назар, содир этилган пайтидан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

ЎЗР ЖК 159-модда 2-қисмининг объектив томони:

1) Конституциявий ҳокимият органларининг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш ёки уларни Конституцияда назарда тутилмаган параллел ҳокимият тузилмалари билан алмаштиришга қаратилган зўравонлик ҳаракатларини содир этишдан;

2) давлат ҳокимияти ваколатли органларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилмаган тартибда тузилган ҳокимият тузилмаларини тарқатиб юбориш тўғрисидаги қарорларини белгиланган муддатда бажармасликдан иборат бўлади.

Шуни назарда тутиш керакки, баданга шикаст етказиш, оғир шикаст етказишга қадар, ЎЗР ЖК 159-модда 2-қисми билан қамраб олинади ва соғлиққа қарши тегишли жиноятлар учун жавоб-

гарлик белгиланган модда билан қўшимча квалификация қилинмайди.

Конституциявий давлат ҳокимияти органларини Конституцияда назарда тутилмаган параллел ҳокимият тузилмалари билан алмаштириш Конституцияда назарда тутилмаган ҳар қандай даражадаги янги ҳокимият органларини тузишдан ва давлат масалаларини қонунга хилоф тарзда тузилган ана шу давлат ҳокимияти тузилмаларидан фойдаланган ҳолда ҳал этишга уринишдан иборатдир.

Давлат ҳокимияти ваколатли органларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилмаган тартибда тузилган тузилмаларни тарқатиб юбориш тўғрисидаги қарорларини белгиланган муддатда бажармаслик қонунга хилоф тарзда тузилган тузилмаларнинг етакчилари суднинг шу тузилмаларнинг фаолиятини тугатиш ва уларни тарқатиб юбориш тўғрисидаги қарорларини ижро этмасликдан иборат бўлади.

ЎЗР ЖК 159-модда 3-қисми шу модданинг 1 ёки 2-қисмида кўрсатиб ўтилган ҳаракатларнинг жазони оғирлаштирадиган ҳолатларда содир этилишини назарда тутаяди, хусусан:

1) жиноятнинг такрорий ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилганлиги;

2) жиноятнинг уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаган ҳолда содир этилганлиги.

**Субъектив томондан** ЎЗР ЖК 159-модда 1, 2, 3-қисмларида назарда тутилган ҳаракатлар қасддан содир этилади. Жиноятни содир этишдан мақсад Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини ўзгартиришдир. Жиноят сабаблари турлича бўлиши мумкин, яъни мавжуд конституциявий тузумга, қонуний сайлаб қўйилган давлат арбобларига нафрат билан қараш ва ҳоказо. Бу ҳаракатлар чет эл давлатининг топшириғига биноан содир этилган тақдирда, айбдор давлатга хоинлик қилганлик учун ҳам жавобгар бўлади.

ЎЗР ЖК 159-модда 4-қисмининг объектив томони ҳокимиятни босиб олиш ёки Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ағдариб ташлаш мақсадида фитна уюштиришдан иборатдир.

**Фитна** — ҳокимиятни босиб олиш ёки конституциявий тузумни ағдариб ташлашга қаратилган жиноий ҳаракат содир этиш учун ўз кучларини бирлаштирган икки ёки бундан ортиқ шахсларнинг жиноий келишувидир.

Агар фитна чет эл давлатининг топшириғига биноан содир этилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг ҳаракатларини

ЎЗР ЖК 157-моддаси (давлатга хоинлик қилиш) билан ҳам жиноятларнинг жамига кўра квалификация қилинади. Ҳокимиятни босиб олиш ёки Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини ағдариб ташлаш учун жиноий гуруҳ тузилган пайтдан эътиборан, жиноий мақсадга эришишга қаратилган бирон-бир ҳаракат содир этилган ёки этилмаганидан қатъи назар, фитна тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** фитна қасддан содир этилади. Мақсад — ҳокимиятни босиб олиш ёки конституциявий тузумни ағдариб ташлаш. Жиноятнинг содир этилиш сабаблари унинг квалификацияси учун аҳамият касб этмайди.

16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш **жиноятининг субъекти** бўлиши мумкин.

ЎЗР ЖК 159-моддасининг 5-қисмида фитнада қатнашувчи шахсларни жазодан озод қилиш шартлари назарда тутилган.

Улар қуйидагилардан иборат:

1) фитна тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий равишда хабар бериш;

2) ҳокимиятни босиб олиш ёки конституциявий тузумни ағдариб ташлашнинг олдини олиш;

Бундай рағбатлантирувчи норманинг мавжудлиги давлат учун хавфли оқибатлар юзага келишини бартараф этиш имконини беради.

#### **4-§. Жосулик (ЎЗР ЖК 160-моддаси)**

Жиноят кодексига чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахснинг давлат сири ҳисобланган маълумотларни чет эл давлати, чет эл ташкилоти ёхуд уларнинг агентурасига етказиши, шунингдек, етказиш мақсадида қўлга киритиши ёки йиғиши сифатидаги ҳаракатлари жосулик, деб белгиланган.

**Жосуликнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа салоҳияти, иқтисодиёти асослари бўлиши мумкин.

**Жиноятнинг объектив томони** давлат сири ҳисобланган маълумотларни чет эл давлати, чет эл ташкилоти ёхуд уларнинг агентурасига:

1) етказиш;

2) етказиш мақсадида қўлга киритиш;

3) отказиш мақсадида йиғиш каби жиноий ҳаракатларни бажаришдан иборат бўлади.

**Давлат сирни бўлган маълумотларни отказиш** — давлат сирларини ўзга шахсга оғзаки ёки ёзма шаклда хабар қилиш. Етказиш ҳар хил усулда: қўлдан қўлга, воситачи орқали ёзма хабарда, видеокассета орқали, телефон орқали, радиоалоқа орқали, хуфий жойга қўйиш орқали ва ҳоказо усулларда амалга оширилиши мумкин.

Етказиш усули жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Чет эл давлати, чет эл ташкилоти ва уларнинг агентурасига давлат сирларини отказиш шаклидаги жосуслик давлат сирлари уларни олувчига хабар қилинган пайтдан бошлаб тамом бўлган ҳисобланади.

Давлат сирларини ўғрилаш яширин ёки ошқора, зўрлик ишлатиб ёки ишлатмасдан содир этилиши мумкин.

Давлат сирлари зўрлик ишлатиб қўлга киритилганида айбдорнинг ҳаракатлари жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Қўлга киритилган давлат сирларини олувчига отказиш шаклидаги жосуслик айбдор шахснинг давлат сирларини қўлга киритган пайтидан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб ҳисобланади.

Жосусликнинг давлат сирларини йиғиш шакли уларни ўғрилаб қўлга киритишдан ташқари, ҳар қандай йўл билан ахтариб топишдан иборат бўлади. Йиғиш: кўз билан кузатиш, фотосуратга олиш, яширинча эшитиб олиш ва ҳоказо усулларда амалга оширилиши мумкин. Давлат сирларини йиғишда қандай усулларнинг қўлланилганлиги жосусликни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Жосусликнинг давлат сирларини йиғиш шакли давлат сирлари чет эл давлати, чет эл ташкилоти ёки уларнинг агентурасига отказиш мақсадида йиғилган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жосуслик қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади ҳар хил бўлиши мумкин, лекин улар қилмишнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жосусликнинг субъекти** 16 ёшга тўлган чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс бўлиши мумкин.

ЎЗР ЖК 160-модда 2-қисми рағбатлантирувчи норма бўлиб, унга кўра қуйидаги ҳолларда айбдор:

1) чет эл разведкаси билан ўзининг ҳамкорлик қилгани тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий равишда маълум қилса;



2) чет эл разведкасидан олинган топшириқни бажариш учун ҳеч қандай ҳаракат содир этмаган бўлса жиний жавобгарликдан озод қилинади.

ЎзР ЖК 160-модда 3-қисмида жосуслик фаолиятини олиб борганлик учун жазодан озод қилиш шартлари кўрсатилган бўлиб, улар:

1) жосуслик фаолиятини ихтиёрий равишда тўхтатиш ва қилиш тўғрисида ҳокимият органларига маълум қилиш;

2) жиноятнинг очилиши ва давлат учун келиб чиқиши мумкин бўлган оғир оқибатларнинг олдини олишга кўмаклашишдан иборатдир.

**Давлат учун оғир оқибатларнинг келиб чиқиши** деганда, Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиётига зарар етказилиши тушунилади.

## **5-§. Кўпоровчилик (ЎзР ЖК 161-моддаси)**

**Кўпоровчиликнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий хавфсизлиги ва мудофаа қобилиятидир. Кўпоровчилик содир этилган аксарият ҳолларда одамлар қурбон бўлади, омманинг соғлиғига зарар етказилади, заводлар, турли иншоот (туннеллар, метрополитенлар, кўприклар, гидроэлектрстанциялар, темир йўллар, сув ва газ таъминоти тармоқлари ва ҳоказо)лар ишдан чиқарилади ёки йўқ қилинади.

**Объектив томондан кўпоровчилик:**

1) одамларни қириб юбориш;

2) ёки уларнинг соғлиғига зиён етказиш;

3) ёхуд мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш каби ҳаракатларни содир этишдан иборат бўлади.

**Кўпоровчилик одатда, барча учун хавфли усулда** – портлатиш, сув бостириш, ўт қўйиб юбориш, ялпи заҳарлаш, эпидемиялар, эпизоотиялар тарқатиш йўли билан содир этилади.

**Одамларни қириб юбориш** деганда, икки ёки бундан ортиқ кишининг нобуд бўлишини тушунмоқ лозим.

**Одамлар соғлиғига зиён етказиш** деганда, икки ёки бундан ортиқ кишига ўртача оғир ёки оғир тан жароҳатлари етказилишини тушунмоқ лозим.

**Мулкка шикаст етказиш** – ашё, буюмларни қисман яроқсиз ҳолга келтириш бўлиб, бунда уларни қайта тиклаш имконияти бўлади.

**Мулкни нобуд қилиш** деганда, мулкни қайта тиклаб бўлмайдиган даражада яроқсиз ҳолга келтириш тушунилади.

Қўпоровчилик одамларни қириб юбориш, уларнинг соғлиғига зиён етказиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилишга қаратилган ҳаракатлар содир этилган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят, деб ҳисобланади.

Одамларнинг қурбон бўлиши, уларнинг соғлиғига зиён етказилиши, мулкка шикаст етказилиши ёки унинг нобуд қилиниши каби оқибатларнинг рўй берган ёки бермаганлиги қўпоровчиликни тамом бўлган жиноят деб топиш учун аҳамиятсиздир, аммо бу оқибатларнинг мавжудлиги суд томонидан жазо тайинлашда ҳисобга олинмоғи лозим.

**Субъектив томондан** қўпоровчилик қасдан содир этилади. Қўпоровчиликнинг мақсади Ўзбекистон Республикасининг давлат органлари фаолиятини ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш ёки иқтисодиётга путур етказишдан иборатдир.

Агар айбдор шахс одамларни қира туриб, уларнинг соғлиғига зиён етказаётиб, мулкка шикаст етказаётиб ёки уни нобуд қилаётиб, давлат органлари фаолияти ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш ёхуд иқтисодиётга путур етказиш мақсадини кўзламаган бўлса, у ҳолда айбдор шахсга қарши ёки мулкка қарши жиноятни содир этганлик учун жавобгар бўлади.

Қўпоровчиликни содир этиш сабаблари турлича (ўч олиш, нафратланиш, ғараз ва ҳоказо) бўлиши мумкин, аммо булар жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлмайди.

**Қўпоровчиликнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Агар қўпоровчилик Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан чет эл давлати ёки чет эл давлати агентурасининг топшириғига биноан содир этилса, унинг ҳаракатлари жиноятлар жами бўйича: ЖКнинг давлатга хоинлик қилиш учун жавобгарлик белгиланган 157-моддаси ва ЖК 161-моддаси қўпоровчилик моддалари билан квалификация қилинади.

## **6-§. Давлат сирларини опкор қилиш (ЎзР ЖК 162-моддаси)**

Таҳлил этилаётган **жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, худудий дахлсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиёти ва давлат хавфсизлигидир.

**Объектив томондан қилмишда давлатга хоинлик аломатлари бўлмаса, давлат сирларини:**

- 1) ошкор қилишда;
- 2) ёки ўзгача беришда ифодаланеди.

**Давлат сирларини ошкор қилиш** деганда, давлат сирларидан уларни билиши лозим бўлмаган шахсларнинг воқиф бўлиши ва бу маълумотларнинг ошкор этилиши тушунилади. Ошкор қилиш оғзаки ёки ёзма шаклда амалга оширилиши мумкин. Давлат сирларини билиши лозим бўлмаган шахслар доираси турлича: қариндошлар, дўстлар ёки бошқа шахслар бўлиши мумкин.

Давлат сирларини ошкор қилиш фаол ҳаракатлар қилиш йўли билан ҳам содир этилиши мумкин. Масалан, махфий ҳужжатларни, қурол-яроғ намуналарини, уларнинг тактик-техник маълумотларини ёт шахслар олдида намоёниш қилиш, давлат сирларини маърузаларда, телевидение, радио орқали чиқишларда ҳаммага маълум қилиш шулар жумласидандир. Давлат сирларини сақлаш қоидаларини бузиш, уларни асраш чораларини кўрмаслик қилмишлари ҳаракатсизлик билан ҳам содир этилиши мумкин. Масалан, махфий ҳужжатлар устида ишлаб турган ходим уларни кўринадиган жойда қолдириб чекишга чиқиб кетади ва натижада ёт шахслар ҳужжатлар билан танишиб чиқадилар. Давлат сирларининг қанча ёт шахсларга маълум эканлиги жиноят таркиби учун аҳамиятга эга бўлмайди. Бироқ жазо тайинлашда бундай ҳолат суд томонидан ҳисобга олиниши лозим. Чунки танишиш ҳуқуқига эга бўлмаган кўпгина шахсларнинг давлат сирларидан воқиф бўлиши Ўзбекистон Республикаси манфаатлари учун жуда катта хавф туғдиради. Давлат сирларининг ўзгача берилиши оғзаки ёки ёзма, телефон, радио орқали ва бошқа тарзда ҳам бўлиши мумкин.

Давлат сирларини ошкор қилиш шу сирлар ёт шахсларга маълум бўлиб қолган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят ҳисобланади. Давлат сирларининг ошкор бўлиши мумкинлиги хавфи вужудга келган ҳолларда бу жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. Масалан, давлат сирлари ҳисобланувчи маълумотлар устида ишловчи шахс ишни тугатганидан кейин уларни сейфга жойлаб қўймайди, маълумотларни иш қоидаларини бузган ҳолда иш столи устида қолдиради. Фаррош аёл хонани йиғиштираётганида уларга эътибор бермайди. Бундай ҳолларда, давлат сирлари билан ишлаш тўғрисидаги йўриқномани бузган шахсларни интизомий жавобгарликка тортиш масаласи қўйилиши лозим.

**Субъектив томондан** давлат сирларини ошкор қилиш қасддан **ёки эҳтиётсизлик билан** содир этилиши мумкин. Бироқ, ҳар бир муайян ҳолда, айбдорнинг давлат сирларини ошкор қилаётганлигини аниқ билганлигини аниқлаш зарур бўлади, акс ҳолда ушбу жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

**Жиноятнинг мотиви ва мақсади** ҳар хил; масалан, мақтанчоқлик, ўзининг маълумотлардан хабардорлигини, мавқеини кўрсатиб қўйиш истаги ва ҳоказо бўлиши мумкин. Давлат сирларини ошкор қилишни давлатга хонлиқнинг шаклларида бири бўлган давлат сирларини етказишдан фарқлаш лозим. Давлат сирларини ошкор қилишда айбдор бўлган шахс Ўзбекистон Республикаси суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиётга зарар етказишга қасд қилмайди.

Давлат сирларини ошқор қилиш **жиноятининг субъекти** фақат давлат сирлари ўзига ишониб топширилган ёхуд хизмат ёки касб фаолияти юзасидан улардан хабардор бўлган шахс бўлиши мумкин.

Агар давлат сирлари, бу сирлар хизмат ёки касб фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ўзига маълум бўлиб қолган шахс томонидан ошқор этилса, бу шахс мазкур жиноятнинг субъекти бўла олмайди.

ЎЗР ЖК 162-модда 2-қисмида давлат сирларини ошқор этганлик оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

**Оғир оқибатлар** деганда, давлат сирлари тўғрисидаги маълумотларнинг чет эл давлати, чет эл таъшилоту ёки уларнинг агентурасига маълум бўлиб қолганлиги ёхуд Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий мустақиллиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиётга зарар етказилганлиги тушунилади.

## **7-§. Давлат сирини ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш (ЎЗР ЖК 163-моддаси)**

Давлат сирлари билан ишловчи шахслар давлат сирлари билан ишлашга доир йўриқномаларида кўрсатилган барча қоидаларга қатъий риоя этишлари шарт. Давлат сирлари билан ишлашга доир йўриқномаларда кўрсатилган қоидаларни бузиш баъзи ҳолларда давлат сирини ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларнинг йўқолишига сабаб бўлади. Бунда улар билан ёт шахсларнинг танишиб чиқиши ва Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига зарар етказилишига аниқ имкониятлар яратилади.

**Жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, давлат сири ёки ҳарбий сир бўлиш мумкин.

Жиноятнинг предмети фақат давлат сири ёки ҳарбий сир бўлади.

**Объектив томондан** жиноят давлат сири ёки ҳарбий сир бўлган ҳужжатлар, ашё ёки моддаларни йўқотишдан (мазкур йўқотиш ҳужжатлар, ашё ва моддалар билан муомала қилиш қоидалари бузилганлиги натижасида рўй берганида) иборат бўлади.

Ҳужжатлар, давлат сири ёки ҳарбий сирни ифодаловчи ашё ёки моддаларнинг шу сирлар эгасининг қонуний эгалигидан унинг хоҳишига зид равишда чиқиб кетишини, йўқотиш деб ҳисобламоқ зарур.

Агар йўқотиш натижасида давлат сирлари билан ёт кишилар танишиб чиқиши учун реал хавф мавжуд бўлган бўлса, давлат сирларини йўқотиш жиноят ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** учун давлат сирлари билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш ва бу бузишнинг оқибати сифатида-давлат сирлари йўқотилиши ва улар билан танишиб чиқиш хавфининг вужудга келиши зарурий белги ҳисобланади.

Агар давлат сирлари билан муомалада бўлиш қоидалари бузилмаган, лекин шунга қарамай, улар йўқотилган бўлса, ушбу жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. Масалан, давлат сирлари билан ишловчи ходим ишдан кейин, давлат сирлари билан муомалада бўлишнинг барча қоидаларига риоя этган ҳолда, ҳужжатларни сейфга қўйган, уни ёпган, муҳрлаган ва сақлаш учун топширган, бироқ ҳужжатлар ўғирланган.

Агар давлат сирлари билан ишловчи шахснинг иш вақтида эътиборсизлиги туфайли ҳужжатлар масалан, ахлатга қўшиб ёқиб юборилса, бунда ҳам мазкур жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. Агар бу киши мансабдор шахс бўлса, унинг бепарволиги тўғрисида масала кўриб чиқилиши лозим.

**Йўқотиш** деганда, давлат сирларининг бутунлай йўқотилишини, агар уларнинг мазмуни билан ёт кишилар танишиб чиқиши учун реал хавф мавжуд бўлса, уларнинг ўз эгасининг қонуний эгалигидан қисқа фурсатта чиқиб кетишини ҳам тушунмоқ лозим.

Давлат сири ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш мазкур ҳужжатлар шахснинг қонуний эгалигидан унинг хоҳишига зид равишда чиқиб кетган ва улар билан ёт шахслар танишиб чиқиши учун реал хавф вужудга келган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят ҳисобланади.

**Субъектив томондан** таҳлил этилаётган жиноят фақат оҳғиёт-сизлик оқибатида, яъни жиноий равишда Ўз-Ўзига ишонини ёки жиноий бепарволик туфайли содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** хизмат ёки касб фаолияти юзасидан давлат сири ёки ҳарбий сир ишониб топширилган ва 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 163-модда 2-қисмида давлат сири ёки ҳарбий сир ёзилган ҳужжатларни йўқотганлик оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик кўзда тутилган.

**Оғир оқибатлар** деганда, сирларнинг чет эл давлати, чет эл ташкилоти ёки уларнинг агентурасига маълум бўлиб қолиши ёхуд Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, мудофаа қобилияти, хавфсизлиги, иқтисодиётига зарар етказилиши тушунилади.

ЎзР ЖК 163-модда 2-қисмида назарда тутилган жиноят давлат сири ёки ҳарбий сир ёзилган ҳужжатлар йўқотилиши натижасида оғир оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб тамом бўлган деб ҳисобланади.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Давлатга хиёнат қилиш нималарда ифодаланади? Ушбу жиноятда жавобгарликдан ва жазодан озод қилишнинг шартлари қандай?

2. Давлатга хиёнат қилиш тури сифатида жосуслик тушунчаси ва квалификация қилиш шартлари?

3. ЖКда давлатга хиёнат қилишнинг қандай турлари назарда тутилган?

4. ЖКнинг 158-моддасида (Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш) назарда тутилган жиноят объектининг ўзига хос хусусиятлари.

5. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш тушунчаси, ушбу жиноят учун жавобгарликдан озод қилиш шартларини айтиб беринг.

6. Жосуслик тушунчаси ва унинг зарурий белгилари. Жосуслик содир этганлик учун жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш шартлари қандай?

7. Жосуслик қандай белгиларига кўра давлатга хиёнатдан фарқ қилади?

8. Кўпуровчилик тушунчаси ва шакллари айтиб беринг. Ушбу жиноятни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятларини айтиб беринг.

9. Давлат сирини ошкор қилишнинг давлатга хиёнат қилишдан фарқини кўрсатиб беринг.

10. Давлат сирлари деганда нималарни тушунаси?

11. Давлат сирларини ошкор қилишнинг қандай турлари мавжуд?

12. Давлат сирини ошкор қилишни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятларини ёритиб беринг.

13. Давлат сирларини ошкор қилишнинг давлат сирини ҳисобланган ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотишдан фарқлари қандай?

14. Давлат сирини ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотганлик учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартларини айтиб беринг.

15. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 163-моддаси 2-қисмига биноан оғир оқибатлар деганда нима тушунилади?

1. Богатиков Д.В., Бушуев И.А. и др. Особо опасные государственные преступления. — М., 1963. Ответственность за государственные преступления. Часть вторая. — М., 1965.

2. Апашкин Г.З. Ответственность за измену Родине и шпионаж. — М., 1964.

3. Клягин В.С. Ответственность за особо опасные государственные преступления. — Минск, 1973.

4. Игнатъев А.А. Особо опасные государственные преступления — клав, 1975.

5. Ермакова Л.Д. Особо опасные государственные преступления. — М.: ВЮЗИ, 1982.

6. Дьяков С.В., Игнатъев А.А., Карпушин М.П. Ответственность за государственные преступления. М.: Юрид. лит., 1988.

7. Брусницын Н.А. Открытость и шпионаж. — М.: Военное изд-во, 1991.

8. Беляев А.Е., Воронцов В.М. Уголовная ответственность за призывы, образующие преступления против государства. — М.: 1991.

9. Махкамбаев П.А. Подрывная деятельность иностранных спецслужб на территории Афганистана и Средней Азии в XIX — XX вв. //Сборник СНБ Республики Узбекистан. — 1995, №2.

10. Махкамбаев П.А. Правовые регулирование режима государственной границы Республики Узбекистан / Мустақил Ўзбекистон фалсафа ва ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. Т.: Фан, 1996.

11. Махкамбаев П.А. Значение охраны государственной границы в системе обеспечения национальной безопасности Республики Узбекистан // Сборник СНБ Республики Узбекистан. — 1996, №5.

12. Дьяков С.В. Государственные преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и государственной преступности. — М.: Изд-во НОРМА, 1999.



# УЧИНЧИ БЎЛИМ

## ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

### Х 606. ЎЗГАЛАР МУЛКИНИ ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛИШ

#### 1-§. Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига мувофиқ, мамлакатимиз иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади.

Мулк дахлсиздир ва у давлат томонидан муҳофаза қилинади, унга қилинган ҳар қандай тажовуз қонунга хилоф деб топилади.

Талон-торож — ўзгалар мулкани ўз фойдаси, бошқа шахслар фойдасига қонунга хилоф тарзда ва бепул олиб қўйишдир.

Талон-торож тушунчаси босқинчилик, талончилик, ўғрилик, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик каби мулкка қарши жиноятлар гуруҳига тааллуқлидир.

Талон-торожнинг **объекти** ўзгалар мулкидир. Мулк — мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш бўйича мулк эгаси ва жамиятнинг бошқа аъзолари (мулкдор бўлмаганлар) ўртасида юзага келадиган ҳуқуқий муносабатдир. Фуқаролик кодексининг 167-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида хусусий ва оммавий мулк шакллари мавжуд. Фуқаролар, хўжалик ширкатлари ва жамиятлари, кооперативлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар ва бошқа нодавлат шахслар хусусий мулк ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланадилар.

Республика мулки ва маъмурий ҳудудий тузилмалар мулки (муниципал мулк)дан иборат бўлган давлат мулки оммавий мулкдир.

Ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво ҳавзаси, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий бойликлар, республика давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мол-мулки, давлат аҳамиятига эга бўлган маданий ва тарихий бойликлар, республика бюджетининг маблағлари, олгин захираси, давлатнинг валпота ва бошқа фондлари республика мулкидир, шунингдек корхоналар ва бошқа моддий бойликка эга бўлган комплекслар, ўқув, илмий, илмий тадқиқот муассасалари ва ташкилотлари, давлатнинг бюджет маблағлари ва бошқа маблағлари ҳисобидан яратилган ёки сотиб олинган интеллектуал фаолият натижалари, бошқа мол-мулклар республика мулки бўли-

ши мумкин (ЎЗР ФК 214-моддаси). Давлат ҳокимияти маҳаллий **органларининг** мол-мулки, маҳаллий бюджет маблағлари, муниципал уй-жой фондлари ва коммунал хўжалик корхоналари ва бошқа мулкий комплекслар, халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш муассасалари, шунингдек бошқа мол-мулклар муниципал мулк ҳисобланади (ЎЗР ФК 215-моддаси).

Моддий ёки маънавий қимматга эга бўлган ашёлар, яъни инсон меҳнати сарфланган ашёлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин.

Талон-торожнинг предмети моддий дунё предмети сифатида муайян асосларга, белгилар (вазн, сифат, ҳажм ва ҳоказо)га эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр энергиясидан, газдан ғайриқонуний фойдаланиш ўзганинг мулкани талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди. Бироқ бундай ҳаракатлар бошқа жиноят таркиби — алдаш ёки ишончли суиистеъмол қилиш йўли билан мулкий зарар етказиш, деб топилиши мумкин (ЎЗР ЖК 170-моддаси). Шунингдек интеллектуал меҳнат маҳсулини ўзлаштириб олиш (адабий ўғирлик) талон-торожнинг предмети бўлмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш жиноятининг таркибини юзага келтиради (ЎЗР ЖК 149-моддаси).

Давлат мулканинг объектлари бўлган — ер, ер ости бойликлари, ўрмонлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ, ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш қоидалари бузилганда, айбдор ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш учун жавобгарлик белгиланган ЖК 197-моддасига кўра жазоланади.

Агар ўрмонга шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши — экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказганлик, уларни нобуд қилганлик учун ЖК 198-моддаси билан квалификация қилинади. Ов қилиш, балиқ тутиш қоидаларини ёки ҳайвонларнинг бошқа турларини ушлаш қоидаларини бузиш, ноёб ҳайвонларни тутиш ёхуд дори-дармон, озиқ-овқат ва манзарали ўсимлик турларини йиғиш ёки тайёрлаш тўғрисидаги белгиланган тартиб ёки шартлар бузилганда, айбдор шахснинг ҳаракатлари ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиб ЎЗР ЖК 202-моддасига кўра жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ана шу объектларга тажовуз қилиш талон-торож қилишдан фарқланади, чунки фақат инсон меҳнати сарфланган, алмашув қийматига, яъни баҳога эга бўлган мол-мулккина талон-торож предмети бўлиши мумкин. Масалан, тайёрлаб қўйилган ёғочни ўғри-

лаш, питомникда ўстирилган ҳайвонларни талон-торож қилиш, махсус мослаштирилган ҳавзаларда етиштирилган балиқларни тутиш, балиқчилик хўжаликлари овлаган балиқларни эгаллаб олиш шулар жумласидандир.

Қимматбаҳо металлар ёки тошларни ўзбошимчалик билан қазиб олиш талон-торож қилиш ҳисобланмайди, балки қимматбаҳо металлар ёки тошларни тошпириш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 185-моддасида жавобгарлик белгиланган) назарда тутилган мустақил жиноят ҳисобланади. Агар қимматбаҳо металлар ёки тошлар уларни қазиб олувчи корхоналарнинг ҳудудидан топиб олинган бўлса, бундай ҳаракатлар талон-торож сифатида квалификация қилиниши лозим. Бундай корхоналарнинг ҳудуди шартли бўлиши мумкин, қазиб ишлари олиб борилаётган майдон, тайёрланган майдончалар, хандақлар, яъни қимматбаҳо металлар ёки тошларни қазиб олиш, улар бор жойларда қидирув ишларини олиб бориш учун тайёрланган жойлар корхоналарнинг ҳудуди деб қаралади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 96-моддасига мувофиқ, мулкий ҳуқуқлар белгиланган шаклда ва зарурий реквизицларга расмийлаштирилган ва мулкка бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланади ва улар тақдим этилган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин бўлади.

Тақдим қилувчига пул бериладиган қимматли қоғозларгина талон-торож предмети бўлиши мумкин. Тақдим қилувчига пул берилмайдиган қимматли қоғозлар талон-торож предмети бўла олмайди, чунки улар айбдорга қимматли қоғозда мавжуд бўлган мулкий ҳуқуқни олиш имкониятини бермайди.

Облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, акциялар ва қонунда қимматли қоғозлар, деб белгиланган қоғозлар қимматли қоғозлар деб ҳисобланади.

Лотерея билетлари, почта маркалари, открыткалар, конвертлар, ёнилғи-мойлаш материаллари учун талонлар, метрода юриш жетонлари талон-торож предмети бўлиши мумкин. Бироқ поезд, самолёт чипталари талон-торож қилиш предмети бўла олмайди. Чунки улар ўзича моддий бойлик ҳисобланмайди, қўшимча ҳужжатлар (масалан, паспорт) тақдим этилгандагина моддий бойликка айланиши мумкин.

Шунга ўхшаш ашёларни эгаллаб олиш, ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш

**ёиш ёки уларни яшириш учун жавобгарлик назарда тутилган ЖК 227-моддаси қўлланилади.** Агар айбдор шахс шу ҳужжатлардан фойдаланишга қасд қилган бўлса, унинг қилмиши жиноятларнинг жамига кўра алдаш ёки ишонччи суиистеъмом қилиш йўли билан мулкый зарар етказишга (ЎЗР ЖК 170-моддаси) тайёргарлик кўриш, деб квалификация қилинади.

Тасодикий равишда топиб олинган мол-мулк (топилма) талон-торож предмети бўлиши мумкин эмас. ФК 192-моддасига мувофиқ, йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақида уни йўқотган ёки эгалик ҳуқуқига эга бўлган, ўзига маълум шахслардан биронтасини дарҳол хабардор этиши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт.

Агар ашё бино ичида ёки транспортда топилган бўлса, у шу бинонинг ёки транспорт воситасининг эгаси бўлмиш шахсга топширилмоғи лозим. Топилма топширилган шахс уни топиб олган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз зиммасига олади.

Топилган ашё қайтарилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс номаълум бўлса ёки унинг манзили маълум бўлмаса, ашёни топиб олган шахс топилма тўғрисида милицияга, тегишли давлат органларига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига маълум қилиши шарт.

Ашёни топиб олган шахс уни ўзида сақлаб туришга ёки сақлаш учун милиция ёки тегишли давлат органи ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ё улар кўрсатган шахсга топширишга ҳақлидир.

Хазина ҳам талон-торож қилиш предмети бўлиши мумкин эмас.

Хазина — ерга қўмилган ёки бошқа усулларда, яширилган пул ёки қимматбаҳо нарсалар. Уларнинг эгасини аниқлаш имкони йўқ ёки у қонунга мувофиқ мулкка эгалик қилиш иш ҳуқуқини йўқотган бўлади ва бу мулк хазина яширилган жой (ер майдони, уй-жой ва ҳоказо) эгасининг эгалигига ўтади.

**Объектив томондан** талон-торож ўзганинг мол-мулкани ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига ғайриқонуний равишда, бепул тортиб олишда ифодаланadi.

Ўзбекистон Республикасининг қонунларида талон-торож қандай усулда содир этилганига қараб унинг учун жавобгарлик табақалаштирилган.

Жиноят кодексида талон-торожнинг қуйидаги шакллари назарда тутилган:

1) босқинчилик (ЎЗР ЖК 164-моддаси);

- 2) товламачилик (ЎзР ЖК 165-моддаси);
- 3) талончилиқ (ЎзР ЖК 166-моддаси);
- 4) ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЎзР 167-моддаси);
- 5) фирибгарлик (ЎзР ЖК 168-моддаси);
- 6) ўғрилиқ (ЎзР ЖК 169-моддаси).

Қонунга ҳилофлик ҳар қандай талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Қонунга ҳилофлик деганда, айбдор шахс томонидан бунга ҳеч қандай ҳуқуқи бўлмағи туриб, ўзганинг мол-мулкини тортиб олиш тушунилади.

Шахс мол-мулкка эгалиқ ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузган ҳолда уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят — ўзбошимчалиқ (ЎзР ЖК 229-моддаси) деб топилиши мумкин.

Мулк, ашёни тўламаслик (текинга олиш) талон-торож қилинган мол-мулк эвазига муайян эквивалент бермасдан ўзганинг мол-мулкини тортиб олишни билдиради. Агар шахс талон-торож пайтида талон-торож қилинган мол-мулк эвазига унинг тўла қийматини берган бўлса, жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Ўзганинг мулкини талон-торож қилишни тамом бўлган деб топиш талон-торожнинг шаклига боғлиқдир. Бироқ, аксарият ҳолларда, ўзганинг мол-мулки тортиб олинган ва айбдор шахсда талон-торож қилинган мол-мулкни уз хоҳишига кўра тасарруф этиш (сотиш, алмаштириш, яшириш ва ҳоказо) учун реал имконият пайдо бўлган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** талон-торож ғаразли мақсадларда тўғри қасд билан содир этилади.

Ғараз — талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Ғараз — ўзи ёки бошқа шахслар учун моддий наф олишдир.

**Жиноятнинг субъекти** қонунда белгиланган ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс ҳисобланади.

## **2-§. Босқинчилик** **(ЎзР ЖК 164-моддаси)**

Босқинчилик ўзганинг мол-мулкига қарши қаратилган энг хавфли жиноятлардан бири бўлиб, уни содир этганлик учун жавобгарлик ЎзР ЖК 164-моддасида назарда тутилган. Босқинчиликнинг

**Ута** ижтимоий хавфлиги аввало шу билан боғлиқки, бу жиноят содир этилганида жабрланувчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига ҳам зиён етказилади ёхуд бундай зиён етказилиши учун реал хавф вужудга келади ва ўзганинг мол-мулки эгаллаб олинади.

**Босқинчиликнинг объекти** ўзганинг мол-мулки, фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғидир.

**Объектив томондан** bosқинчилик ўзганинг мол-мулкани талон-торож қилиш мақсадида шу мулкнинг эгалланишига қаршилик кўрсатган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган жисмоний зўрлик ишлатиш ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб ҳужум қилишда ифодаланади.

Бosқинчиликдаги ҳужум жабрланувчининг ўзи ёки унинг иродасига зўрлик ишлатиб ғайриқонуний таъсир кўрсатишда ифодаланади. Аксарият ҳолларда, bosқинчилик пайтида шахсга очиқдан-очиқ ҳужум қилинади, баъзан эса жабрланувчига сездирмасдан яширинча ҳам (масалан, орқадан ўқ узиб, панадан пичоқ уриб) содир этилиши мумкин.

Бosқинчиликда ишлатиладиган зўрлик жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин. Одатда, bosқинчиликда зўрлик ишлатиш ҳужум билан айни бир вақтда содир бўлади, ammo бевосита ҳужумдан кейин куч ишлатилиши ҳоллари ҳам учрайди. Ҳужумга бир шахс дучор этилиб, мол-мулкни эгаллашга тўсқинлик қилмоқчи бўлган бошқа бир шахсга нисбатан зўрлик ишлатилган ҳоллар ҳам мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкани ўғирлик, талончилик ва bosқинчилик йўли билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 1999 йил 30 апрель 6-сонли қарорида таъкидланганидек, ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш деганда, унинг ишлатилиши жабрланувчининг ҳаёти учун аниқ бўлган хавфни вужудга келтирувчи ҳолат (масалан, жабрланувчини бўғиш, бошини сув остида ушлаб туриш ва ҳоказо) тушунилади.

Соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчига соғлиғининг бузилишига сабаб бўлган тан жароҳати етказиш ёки шундай тан жароҳатини етказиш хавфини туғдирувчи ҳаракатлар (чаккага, қуёш урилмасига (солнечное сплетение) уриш ва ҳоказолар) тушунилади.<sup>1</sup>

Алдаш йўли билан танасига кучли таъсир кўрсатувчи, заҳарли, ухлатадиган ёки бошқа қарахт қиладиган моддалар жабрланувчига

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари тўплами. – Т.: 1999, 23-бет.*

берилганида, қилмиш қандай квалификация қилинади, деган савол туғилиши табиийдир.

Албатта, агар бундай моддаларнинг берилиши жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига хавф солган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини ЎЗР ЖК 164-моддаси бўйича квалификация қилиш зарур.

Босқинчилик ишлатиладиган зўрлик жабрланувчидан тортиб олинган мол-мулкни эгаллаш ёки ўзида сақлаб қолиш усули ҳисобланади.

Босқинчиликни квалификация қилиш учун айбдор томонидан зўрликнинг мол-мулк эгаси ёки уни қўриқлаётган шахс ёхуд мулк тасарруфида бўлган шахс ёхуд ўзганинг мулкани эгаллашга тўсқинлик қилган шахсларга нисбатан ишлатилганлигининг аҳамияти йўқ.

Ўзганинг мол-мулкни эгаллаш ёки сақлаб қолиш мақсадида зўрликнинг ишлатилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар зўрлик бошқа мақсадда, масалан, содир этилган ўғирликдан кейин қўлга тушишдан қутулиб қолиш мақсадида ишлатилган бўлса, бундай қилмишни босқинчилик деб ҳисоблаш мумкин эмас, айбдорнинг ҳаракатлари ўғирлик ва шахсга ёки бошқарув тартибига қарши жиноят, деб баҳоланмоғи лозим.

**Босқинчиликда руҳий зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчининг ҳаёт ёки соғлиғи учун хавф туғдирадиган зўрликни жиноят содир қилинаётган вақтнинг ўзида бевосита ва дарҳол ишлатиш билан қўрқитиш тушунилмоғи лозим.

Босқинчилик ҳужуми чоғидаги таҳдид:

- 1) жисмоний зўрлик дарҳол қўлланилиши мумкинлиги хавфини ўз ичига олган, яъни реал бўлиши;
- 2) келгусида эмас, айнан ҳужум пайтида мавжуд бўлиши;
- 3) ҳақиқатда мавжуд бўлиши каби белгиларга эга бўлиши лозим.

Босқинчилик амалга оширилаётган пайтдаги қўрқитиш аниқ ёки ноаниқ бўлиши мумкин.

Аниқ қўрқитишга қурол ёки қурол сифатида ишлатиладиган нарсалар билан қўрқитиш, шахсни ўлдириш ёки унинг соғлиғига зарар етказиш ниятини оғзаки айтиш, шундай нияти борлигини имо-ишоралар билан ифодалаш киради.

Ноаниқ хусусиятдаги қўрқитиш ниқобланган шаклда ифодаланади. Масалан, жабрланувчига кўринмайдиган нарсалар, муайян имо-ишоралар (қуролни қўлдан қўлга олиш) билан қўрқитиш.

Босқинчилик чоғида таҳдид реал бўлиши керак. Қўрқитиш оғзаки, қуролни кўрсатиш, имо-ишораларда ифодаланиши мумкин (ма-

салан, «ўлдираман», «майиб қиламан», «кўзингни ўйиб олмаши» дсй-иш, тўшпончани, пичоқни жабрланувчига ўқталиш ва ҳоказо).

Фақат суд ҳар бир алоҳида ҳолда, содир этилган жиноят ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда, таҳдиднинг реаллиги ва ҳақиқатли мавжуд бўлганлигига баҳо беради. Бундай ҳолларда суд жабрланувчининг реал таҳдид мавжуд бўлганлиги тўғрисидаги субъектив фикрига эмас, балки аниқ фактларга таяниши керак.

Масалан, жиноятчи ярим тунда жабрланувчининг орқасидан келиб: «қимирлама, акс ҳолда ёмон бўлади» деган сўзлар билан орқасига бармоғини тиради. Судда жабрланувчи ўз ҳаёти хавф остида қолганлигини даъво қилган, бироқ суд бундай ҳолатларда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиги учун реал хавф бўлмаган, деб ҳисоблашни лозим топган.

Босқинчилик ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрликни ишлатиш билан қўрқитиб ҳужум қилинган пайтдан эътиборан, айбдор ўзганинг мол-мулкни эгалланган ёки эгалламаганидан қатъи назар тамом бўлган жиноят деб топилади.

**Босқинчилик субъектив томондан** тўғри қасд ва ғаразли мақсад билан ифодаланади.

**Жиноятнинг субъекти** – 14 ёшга тўлган шахсдир.

ЎЗР ЖК 164-модда 2-қисмида босқинчиликнинг жазони оғирлаштираувчи бир нечта ҳолатлари кўрсатилган:

а) қурол ёки қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсаларни ишлатиб;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) анча миқдордаги мулкни талон-тороғ қилиш билан боғлиқ ҳолда содир этилиши.

Босқинчилик ҳужумида қурол ёки қурол сифатида ишлатиш мумкин бўлган бошқа нарсалардан фойдаланиш жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини оширади. Чунки бу жабрланувчининг қаршилигини синдириш, жиноят қурбонининг айбдорнинг жиноий режасини амалга оширишига қаршилик кўрсатиши имкониятидан маҳрум қилиш; ҳужум қилувчига кўп куч сарфламасдан жабрланувчининг қаршилигини тийиб қўйиш имконини беради. Бундай босқинчилик ҳужуми ўта дағаллик ва беҳаёлик билан амалга оширилади.

**Ўқотар қуроллар** деганда, хўжалик-маиший мақсадларда ишлатилмайдиган ва фақат жонли нишонни уриш ёки спорт тадбирларини ўтказиш учун мўлжалланган, снарядни, ўқни огишида порох



газлари кучидан фойдаланиладиган барча турдаги қуроллар тушурилиши керак.

Демак, ўқотар қуролнинг асосий белгиси унинг ўқ отиши ва жонли нишонга шикаст етказиши билан боғлиқ, у нишонга шикаст етказиш ёки спорт тадбирларини ўтказишга мўлжаллангандир.

Баданга шикаст етказиши ва ҳатто ўлимни келтириб чиқариши мумкин бўлган предметлар, агар улар тайёрланишида бундай мақсад учун мўлжалланмаган бўлса, ҳатто ўқ узишда порох газидан фойдаланилган бўлса ҳам, ўқотар қуроли деб ҳисобланиши мумкин эмас. Бундай нарсалар жумласига сигнал, старт, қурилиш тўшпончалари, ракета ва бошқа пиротехника ва ёритиш воситалари киради.

Мазкур нарсалар бошқа мақсадларда, хўжалик-маиший ёки ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун мўлжалланган бўлиб, бу ҳол уларни қуроллар жумласига киритишни истисно этади.

Предметни ўқотар қуроли деб ҳисобланиши учун унинг қандай тайёрланганлигининг (заводда ёки хонаки усулда) аҳамияти йўқ.

Ўқотар қуроллар аҳамияти, хоссалари, тузилиши, калибри ва бошқа хусусиятларига кўра хилма-хилдир.

Ўқотар қуроллар жумласига: милтиқ, кичик калибрли милтиқ, автоматлар, тўшпончалар, ов милтиғи, жумладан қирқма милтиқ кабилар киради.

Жабрланувчининг бевосита баданига тегиши натижасида жонли нишонни жароҳатлаш учун махсус мўлжалланган буюмлар совуқ қурол деб ҳисобланмоғи лозим. Буюмни совуқ қурол деб топишнинг асосий мезони унинг жонли нишонни жароҳатлаш учун мўлжалланганлигидир.

Қатор ҳолларда, мазкур буюмлардан фақат жанговар қурол, ханжар, милтиқ найзалари, қиличлар, шамширлар, чўқморлар, гурзилар ва ҳоказо сифатида фойдаланилади. Мазкур буюмлар ўз табиатига кўра фақат фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказиш учун мўлжалланган.

Ўтмишда зарба уришнинг усули ва хусусиятига қараб совуқ қуролларнинг ҳар хил турлари ясалган ва улар муайян шаклга эга бўлган. Уларнинг (тиғдор совуқ қуролларнинг) тиғли ва уриб парчаловчи турлари мавжуддир.

Қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсалар — ишлатилганда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига объектив зарар етказиши мумкин бўлган ҳар қандай ашёлардан қурол сифатида

фойдаланиш мумкин. Буларга: болта, бурагич, занжир, нишгир, юггин тош, пичоқ, болға, белкурак, арматура бўлаги, сўйил кабилар киради. Курол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган нарсаларнинг олдиндан тайёрлаб қўйилганлиги ёки жиноят содир этилган жойдан олинганлигининг босқинчиликнинг квалификацияси учун аҳамияти йўқ. Босқинчиликда курол ёки курол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа буюмларни ишлатиш деганда, амалда улардан белгиланган мақсадда фойдаланилиши тушунилмоғи лозим.

Босқинчиликни содир этишда ишлатишга яроқсиз курол ёки куролга ўхшатиб ясалган буюмларнинг қўлланилганлиги босқинчиликни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми юқорида қайд этилган қарориди: «Била туриб яроқсиз куролдан ёки ёлғондакам куролдан (масалан, тўшпонча ёки старт тўшпончаси макетларидан) баданга шикаст етказишни ният қилмаган ҳолда фойдаланилганда, ҳаёт ва соғлиқ учун хавfli бўлмаганда куролли босқинчилик сифатида баҳолаш мумкин эмас»<sup>2</sup> дейилади. Бундай ҳаракатлар ЖК 164-моддаси 1-қисми бўйича оддий босқинчилик сифатида квалификация қилинмоғи лозим. Чунки бундай босқинчиликни куролли деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бироқ, агар куролга ўхшатиб ясалган нарсалардан курол сифатида фойдаланилган ва улар билан жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига хавfli зиён етказилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини курол сифатида ишлатиш мумкин бўлган бошқа буюмлардан фойдаланиб жиноят содир этиш деб ҳисоблаш мумкин.

Газли куроллар масаласини ҳал этиш ҳам зарурдир. Газ тўшпончалари, газ баллончалари, кўздан ёш оқизувчи, безовта қилувчи ёки заҳарли моддалар тўлдирилган пуркагич ва бошқа ҳар қандай қурилмалар газли куроллар сирасига киритилмоғи лозим.

Фикримизча, шахс босқинчиликни содир этишда ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган бирон-бир модда тўлдирилган газли куролни ишлатса, айбдорнинг қилмиши куролли босқинчилик деб баҳолашни керак. Агар газли куролдаги модда шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаса, унинг ишлатилиши айбдорнинг ҳаракатларини куролли босқинчилик деб квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қонунга хилоф равишда куролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари тўплами. Т.: 1999, 24-бет.

суд амалиёти ҳақида»ги 1996 йил 27 февралдаги 3-сонли қарорига мувофиқ, «Пневматик милтиқ, сигнал, старт, газ пистолетлари ёки газ баллонлари, ракетницалар ва бошқа имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари қурол жумласига кирмайди»<sup>3</sup>.

Қуролли босқинчилик ҳужуми содир этилганида ҳаракатлар жиноятларнинг жами, яъни босқинчилик ва қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга ҳилоф равишда эгаллик қилиш (ЎЗР ЖК 248-моддаси) бўйича квалификация қилиниши лозим. Босқинчилик ҳужумида қурол сифатида портловчи, захарли моддалар ва ҳоказолар ишлатилган тақдирда, айбдорнинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

### **Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик**

Босқинчиликни ана шу аломатга кўра квалификация қилиш учун, босқинчилик ҳужумида бу ҳақида олдиндан келишиб олган икки ёки бундан ортиқ шахслар иштирок этган бўлишлари зарур. Айбдор шахслар босқинчиликни содир этишда қандай зўрлик ишлатиш ҳақида аниқ келишиб олмаган бўлишлари ҳам мумкин.

Олдиндан тил бириктирган шахслар гуруҳи таркибига босқинчиликни содир этишга маслаҳатлари, йўл-йўриқлари, жиноятни содир этиш қуроллари ва воситаларини бериб туриш билан кўмаклашган шахслар эмас, балки ҳужумда бевосита иштирок этган ба-жарувчиларгина қирадилар.

Бундай шахслар ЎЗР ЖК 28-моддасига кўра босқинчиликнинг иштирокчилари деб топилишлари ва жавобгарликка тортилишлари мумкин.

Босқинчиликни бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган деб квалификация қилиш учун ҳар бир иштирокчининг 14 ёшга тўлганлиги ва ақли расолигини аниқлаш зарур.

Агар бир гуруҳ шахслар ўғрилиқ ёки талончилик содир этиш тўғрисида келишиб олган бўлсалар ва шу жиноятларни содир этиш жараёнида иштирокчилардан бири бошқа жиноятчилар билан келишиб олмасдан мол-мулкни эгаллаш мақсадида жабрланувчиларга нисбатан ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрликни ишлатса, қилмиш бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас.

<sup>3</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 29-бет.*

Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрликни ишлатган шахс **босқинчилик** учун жавобгар бўлади, жиноятнинг қолган иштирокчилари эса ўғрилик ёки талончилик учун жавобгар бўладилар.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик қатнашчисининг ҳаракатлари жиноятнинг қолган иштирокчилари қонунда назарда тутилган асосларга кўра **жиноий жавобгарликка** (вафот этиши ва ҳоказо муносабати билан) тортилмаганликларидан қатъи назар, гуруҳ бўлиб содир этилган жиноят, деб квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулкнинг миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз бараваридан юз бараваригача бўлса, анча миқдорда содир этилган босқинчилик деб топилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат томонидан қатъий нарх белгилаш имконияти йўқлиги сабабли талон-торож қилинган нарсаларнинг қийматини аниқлашда муайян қийинчиликлар юзага келади. Шуни назарда тутиш керакки, ўзганинг ўғирланган мол-мулкнинг қиймати шу қилмиш содир этилган пайтда мазкур минтақадаги ўртача бозор нархлари бўйича белгиланиши лозим. Талон-торож қилинган нарсаларнинг қийматини белгилашда уларнинг ҳолатини, ишлаб чиқарилган вақтини, эскирганлигини, товар кўришини, шу нарсалардан фойдаланиш имкониятлари даражаси ва ҳоказоларни эътиборга олиш тўғри бўлади ва зарурдир. Яъни товаршунослик экспертизасини тайинлаш ва ваколатли экспертлар хулосаси асосида талон-торож қилинган мол-мулкнинг қиймати масаласини ҳал этиш зарур. ЖК 164-модда 3-қисмида:

а) тақроран, хавfli рецидивист ёки илгари ЖК 242-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уй-жойга, омборхона ёки бошқа биноларга ғайриқонуний равишда кирган ҳолда;

г) баданга оғир шикаст етказган ҳолда содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик назарда тутилган. Тақроран босқинчилик содир этиш деганда, шахснинг икки ёки ундан кўп босқинчиликни содир этганлиги, аммо уларнинг бирортаси учун ҳам судланмаганлиги тушунилади. Биринчи босқинчилик ҳужуми тамом бўлган жиноят бўлса ёхуд жиноятга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш босқичида тўхтатилган ёки иштирокчиликда содир этилган бўлса, босқинчилик тақроран содир этилган деб топилади.

Агар илгари содир этилган босқинчилик учун шахс қонунда белгиланган тартибда жиноий жавобгарлик ёки жазодан озод қилин-

ган бўлса, босқинчилик такроран содир этилган деб ҳисобланмайди. Агар янги босқинчилик содир этилган пайтгача айбдордан судланганлик қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган ёки бекор бўлган айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтган ёки илгари содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик амнистия ёки авф ҳужжати билан олиб ташланган бўлса, такрорийлик бўлмайди.

Агар босқинчилик содир этган шахс илгари босқинчилик содир этганлиги учун судланган бўлса, қилмиш хавfli рецидивист томонидан содир этилган деб топилади.

Босқинчилик ҳужумини содир этган шахс илгари ЎзР ЖК 242-моддаси (жиноий уюшма ташкил этиш)да назарда тутилган жиноятни содир этган бўлса, унинг қилмиши ЎзР ЖК 164-модда 3-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг юз баробаридан уч юз баробаригача бўлса, кўп миқдорда босқинчилик содир этилган деб топилади.

«Уй-жой деганда, кишиларнинг доимий ёки вақтинчалик туришига мўлжалланган (шахсий уй, хонадон, меҳмонхонадаги, санаториядаги хона, дала ҳовли, боғ ҳовли ва бошқалар) бино, шунингдек унинг таркибига кирувчи дам олиш учун, мулкни сақлаш учун ёхуд инсоннинг бошқа эҳтиёжларини қондириш учун (балконлар, ойнабанд айвонлар, омборлар ва бошқалар) тушунилади.<sup>4</sup>

Одамларнинг доимий ёки вақтинча яшаши учун мўлжалланмаган ва мослаштирилмаган биноларнинг (масалан, уй-жой иморатларидан алоҳида турган ертўлалар, омборлар, гаражлар ва бошқа ҳўжалик бинолари) уй-жой деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Поезд транспорт воситаси бўлса ҳам, поезд купеси вақтинчалик уй-жой деб ҳисобланиши мумкин. Чунки у одамларнинг вақтинча яшаши учун мўлжаллангандир.

Палаткалар, вагончалар, кема каюталарини ҳам вақтинчалик уй-жой деб ҳисоблаш зарур.

Шунингдек тураржой биносига бевосита туташ қурилган, у билан яхлит бирликни ташкил этувчи балконлар ва пешайвонлар, чордоқлар, ертўлалар ҳам «уй-жой» деб тушунилмоғи лозим.

Кўп қаватли уйларнинг ертўлалари, чордоқлари, транспорт воситалари уй-жой ҳисобланмайди.

<sup>4</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари. Т., 1999, 25-26-бетлар.

Касалхоналар, дам олиш уйлари ва санаторийларнинг палаталари одамларнинг даволаниши ёки дам олиши даврида уларнинг вақтинча яшаши учун мўлжалланган. Шу боис булар «уй-жой» тушунчаси доирасига киритилиши керак.

**Омборхона** деганда, товар-моддий бойликларни талон-торож қилиниш, бузилиш ёки йўқ қилинишдан, табиат ҳодисалари ва бошқа шу кабилардан эҳтиёт қилиб доимий ёки, вақтинча сақлаш учун махсус жиҳозланган, мослаштирилган ёки мўлжалланган алоҳида қурилма ёки жой (масалан, сейфлар, темир шкафлар, контейнерлар, авторефрижераторлар, совуткичлар, қўриқладиган платформалар, молхоналар, атрофи ўралган дон омборлари, автофургонларнинг усти ёпиқ кузовлари ва бошқа шу кабилар) тушунилади.

**Био** деганда, одамларни жойлаштириш ёки моддий бойликларни қўйиш учун мўлжалланган иморат, иншоот тушунилади.

У доимий, вақтинчалик, кўчмас ва кўчма бўлиши мумкин. Товар-моддий бойликларни сақлаш учун қурилган ҳар қандай иншоот ёки бундай мақсадлар учун мўлжалланмаган, аммо зарурат туфайли, товар-моддий бойликлар сақланадиган иншоотларга (омборлар, дўконлар, цехлар, дўкончалар ва ҳоказоларга) айлантирилган «бинолар» шулар жумласига киради.

**Кириш** — уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога яширин ёки ошкора бостириб кириш, мол-мулкни талон-торож қилиш ниятида алдов йўли билан бинонинг ичида пайдо бўлишдир. Бундай кириш тўсиқларни ёки одамлар қаршилигини енгиб ўтиб ёки буларсиз ҳам содир этилиши мумкин. Тегишли уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кирмасдан, мосламалар (илмоқлар, магнитлар, шланглар) ёрдамида ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилиш, уй-жойга, омборхонага кириб талон-торож содир этиш квалификация қилиниши мумкин эмас.

**Бинога кириб олиш** — ишлаб чиқариш, хизмат, савдо, омборхоналарига ёки бошқа бинога шахснинг қонунга хилоф равишда, бунга ҳуқуқи бўлмаган ҳолда, у ерда қонуний асосда ишлаётган ёки турган шахсларнинг (ҳодимлар, сотувчилар, қоровул ва ҳоказонинг) ижозатисиз ёки хоҳишсиз ёхуд сохта ҳужжатлардан фойдаланиш йўли билан ғайриқонуний равишда бостириб кириши ёки кириб олиши ҳисобланади.

Уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириб олиш усуллари турли-туман бўлиб, босқинчиликнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди. Масалан, айбдор эшик, деразаларни бузиш, девор,

шифтдан туйнуклар очиш, ясама калитлардан фойдаланиш йўли билан бинога кириб олиши мумкин.

Айбдорнинг қилмишини 164-модда 3-қисми «в» банди бўйича квалификация қилиш учун унинг бинога кириб олганлигининг ўзи етарли бўлмай, балки ўзганинг мол-мулкини талон-торож қилишга қасд қилган ёки қилмаганини ҳам аниқлаш зарур бўлади. Бунда қасд бинога кириб олгунга қадар юзага келган бўлиши керак. Айбдор талон-торож содир этиш ниятисиз уй-жойга, омборхонага ёки бошқа бинога кирган ва моддий бойликларни кўрганидан сўнг ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli зўрлик ишлатса, бундай ҳаракатларда кириб олиш белгилари мавжуд бўлмайди ва қилмишни ЎЗР ЖК 164-модда 3-қисми «в» банди билан квалификация қилиш мумкин эмас, айбдор бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса, ЎЗР ЖК 164-моддасининг 1-қисми бўйича жавобгар бўлади.

Бинога кириб олишда уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириш ҳуқуқига эга бўлган ёки шу объектларни кўриқловчи, аммо кириб олиш пайтида кириш ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар илтироз этган бўлса, бу ҳам кириб олиш деб ҳисобланади.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб, уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириб босқинчилик содир этилганида айбдор шахсларнинг қилмишларини ЎЗР ЖК 164-моддаси 2-қисмининг «б» банди билан эмас, шу модда 3-қисмининг «в» банди билан квалификация қилиш керак. Чунки ЖК 33-моддаси 2-қисмида «Агар шахс содир этган қилмишда ушбу Кодекс Махсус қисми айна бир моддасининг турли қисмларида назарда тутилган жиноятларнинг аломатлари мавжуд бўлса, у модданинг оғирроқ жазо белгиланган қисми бўйича жавобгарликка тортилади», дейилган.

ЎЗР ЖК 164-моддасининг 4- қисмида:

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавfli рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агар талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг уч юз бараваридан ортиқ бўлса, жуда кўп миқдорда содир этилган деб топилади.

Қолган иккита оғирлаштирувчи ҳолатни юқорида кўриб чиққан эдик.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар ҳақида»ги 11-

**сон қарорининг 5-бандига мувофиқ ўзганинг мулкани талон-торож қилишдан иборат бўлган айбдорнинг ҳаракатларига ҳуқуқий бېғи беришда унинг содир этилиш усулидан (ўғрилик, талончилик, товламачилик ва ҳоказо) қатъи назар жиноят Жиноят кодекси тегишли моддасининг оғирроқ жазони кўзда тутувчи қисми билан квалификация қилиниши ва ушбу модданинг бошқа қисмлари билан қўшимча квалификация қилиниши талаб этилмаслиги судларга тушунтирилсин. Масалан, жиноят жуда кўп миқдорда талон-торож қилиш белгиси бўйича ЖК 167-моддасининг 4-қисми билан квалификация қилинганда ЖК ушбу моддаси 1, 2 ва 3-қисмлари билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди.**

Давомли талон-торож содир этилган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари талон-торож қилинган умумий суммани ҳисобга олган ҳолда квалификация қилиниши зарур.

Агар шахсининг ҳаракатлари давомли жиноят хусусиятига эга бўлмасдан бир неча мустақил эпизодлардан, мисол учун, ўғрилик, талончилик, фирибгарлик ва бошқалардан иборат бўлса, бу ҳаракатлар талон-торож қилинган умумий суммадан келиб чиққан ҳолда квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳолларда жиноят ўзганинг мулкани талон-торож қилганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи Жиноят кодекси Махсус қисми моддасининг диспозицияга мувофиқ, жумладан такрорийлик белгиси билан квалификация қилиниши лозим<sup>5</sup>.

### **3-§. Товламачилик (ЎзР ЖК 165-моддаси)**

**Товламачиликнинг объекти ўзгаларнинг мол-мулки, мол-мулка бўлган ҳуқуқи, жабрланувчи шахсларнинг соғлиғи, шаъни ва кадр-қиммати**дир.

Мол-мулк, мол-мулка бўлган ҳуқуқ, мулкий йўсиндаги ҳаракатлар товламачилик жиноятининг предмети бўлиши мумкин.

**Мол-мулка бўлган ҳуқуқ** – шахсининг ўзига тегишли мол-мулка эгалик қилиш, ундан ўз хоҳишига кўра ҳамда ўз манфаатларини кўзлаб фойдаланиши ва тасарруф этиши, шунингдек ўзининг мулкий ҳуқуқи ким томонидан бузилишидан қатъи назар, унинг мулкий ҳуқуқлари бузилишининг баргараф этилишини талаб қилиш ҳуқуқидир.

<sup>5</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси – «Қонуи номи билан» 1998, 1-2-сон, 19-бет.*



Товламачиликни содир этаёти айбдор мулкка бўлган ҳуқуқни талаб қилмай, ўзанинг мол-мулкидан фойдаланиш ёки уни тасарруф этиш ҳуқуқини талаб қилиши мумкин.

Товламачиликнинг предмети фақат ўзанинг мол-мулки ёки унга бўлган ҳуқуқ бўлиши мумкин.

Жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиб, унинг мулкига шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи сир сақланишини хоҳлаган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ёхуд жабрланувчининг манфаатларига хавф соладиган вазиятни вужудга келтириш йўли билан шахс жабрланувчини унда турган (масалан, қарзга, кредитга олган, вақтинча сақланиб турган ва ҳоказо) ўзининг мол-мулкини беришга мажбур этганида у ўзанинг мулкини товламачилик йўли билан талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Бундай қилмиш, қонунда назарда тутилган аломатлар мавжуд бўлса, ўзбошимчалик деб ҳисобланади.

**Мулкий йўсиндаги ҳаракатлар** деганда, ҳақи тўланиши лозим бўлган ҳар қандай ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш (иморатлар қуриш, уларни таъмирлаш, автомобилларни таъмирлаш, товар-моддий бойликларни ташиб бериш ва ҳоказо) тушунилади.

**Объектив томондан** товламачилик ўзгадан мулкни ёки мулкий ҳуқуқни топширишни, мулкий манфаатлар беришни ёхуд мулкий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилишдан иборат бўлади.

Қуйидагилар:

1) жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;

2) мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш билан қўрқитиш;

3) (жабрланувчи ёки унинг яқинлари учун) сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиш;

4) жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитта солиб қўйиш товламачиликни содир этиш ҳисобланади.

Товламачининг талаблари оғзаки, телефон, факс, хат орқали ва бошқа усулларда бўлиши мумкин.

**Талаб** деганда, товламачининг жабрланувчидан мол-мулк ёки мол-мулкдан ўз мулкидай фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни тақдим этилишини талаб қилиши тушунилади. Мол-мулкни талаб қилиш албатта товламачиларнинг талабини рад этганлик

учун ўч олиш мақсадида қўрқитиш билан бирга содир қилинган бўлиши керак

Талаблар пул олиш, ердан, дўкондан, автомобилдан фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритиш, товламачини шерик сифатида мунотазам дивидендлар ва бошқа мулкый манфаатлар олиши учун кооператив, корхона аъзолигига киритиб қўйишга қаратилган бўлиши мумкин.

**Мулкый манфаатлар беришни талаб қилиш** деганда, жабрланувчининг ўз хизмат ваколатларига кўра у ёки бу шахсга унинг муҳтожлигига қараб ёхуд белгиланган қоидалар ёки норматив ҳужжатларга биноан бериш ҳуқуқига эга бўлган манфаатлари тушунилади. Жумладан, товар-моддий бойликларни навбатсиз ажратиш, қўшимча тўловларсиз товар олиш, ўз корхонасидаги бўш лавозимларга тайинлаш тушунилиши керак.

Товламачининг талаби албатта мулкка шикаст етказиш ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш ёхуд улар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш тарзидаги қўрқитиш билан биргаликда содир қилиниши лозим. Қўрқитиш билан боглиқ бўлмаган талаблар товламачилик таркибини вужудга келтирмайди.

Суд-тергов амалиётида кўпинча товламачиликни босқинчилик ва талончиликдан фарқлашда қийинчиликларга дуч келинади.

Бундай қийинчилик пайдо бўлганида босқинчилик ва талончиликда куч ишлатиш билан қўрқитиш ўзгалар мулкани эгаллаш ёки ўзгалар мулки тортиб олингач уни қўлдан чиқармаслик воситаси бўлиб хизмат қилишини, товламачиликда эса қўрқитиш жабрланувчининг иродасини буйсундириш ва жабрланувчини товламачининг хоҳишини бажаришга мажбур қилиш воситаси эканлигини назарда тутмоқ даркор.

Шунингдек, босқинчилик ва талончиликда ўзганинг мулкани эгаллаш қўрқитиш қилиш билан бир вақтда содир бўлади, товламачиликда бундай қўрқитиш, агар жабрланувчи мулкни ўз ихтиёри билан бермаса, кейинчалик бажарилиши кўзда тутилади.

Содир этилаётган қўрқитиш жабрланувчига таъсир қилмагани сабабли товламачи шу заҳоти ўзганинг мулкани эгаллаган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятларнинг жами: ўзганинг мулкани товламачилик йўли билан ва қўрқитишга қараб, босқинчилик ёки талончилик йўли билан талон-торож қилиш, деб квалификация қилинмоғи лозим.

**Товламачиликни содир этишда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш** деганда уриш, зарба бериш, баданга енгил, ўртача оғир ва

оғир шикаст етказиш таҳдиди билан қўрқитиш тушунилиши, агар айбдорнинг талаби бажарилмаса шундай зўрлик ишлатиш хавфи етарли бўлиши керак. ЖК 165-моддасининг диспозициясида уларнинг ҳаммаси кўрсатилган ва шахсга қарши жиноятлар бўйича қўшимча квалификация талаб қилинмайди.

**Товламачиликдаги қўрқитишга қуйидаги:** биринчидан, ўзида жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига нисбатан зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд улар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш нияти билдирилган бўлиши; иккинчидан, таҳдид реал, яъни агар жабрланувчи, товламачининг талабларини бажармаса, таҳдид амалга оширилиши мумкинлигидан хавотир бўлиши кераклиги каби аломатларга эга бўлиши лозим. Жабрланувчи томонидан қўрқитишнинг хусусияти ва жадаллиги қандай қабул қилинганлиги жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмаслиги лозим.

Жадаллиги бир хил бўлган таҳдид, жабрланувчиларнинг руҳий ҳолати, тарбияси, феъл-атвори, жисмоний хусусиятларидаги фарқлар туфайли, улар томонидан турлича қабул қилинади. Жабрланувчи қандай қабул қилганлигидан қатъи назар, таҳдиднинг кучи ошмайди ва камаймайди, унинг ўзи қандай бўлса шундайлигича қолаверади. Агар айбдорнинг айтганлари объектив томондан таҳдидни ўз ичига олмаган бўлса, қилмиш товламачилик деб баҳоланиш мумкин эмас.

Товламачиликни содир этишда ўлдириш билан қўрқитишни ҳам ЎзР ЖК 165-моддаси ўз ичига олади.

Товламачиликни квалификация қилиш учун таҳдиднинг кимга – бевосита мулк эгасига ёки жабрланувчига яқин кишиларга қаратилганлигининг аҳамияти йўқ.

**Мулкка шикаст етказиш** деганда, мулкка зарар етказилиши туфайли, ашёнинг ўз сифатини шунчалик йўқотиши, яъни ундан ўз вазифасига кўра фойдаланиш учун вақтинча ёки қисман яроқсиз бўлиб қолиши ва уни тиклашга муайян меҳнат ёки маблағ сарфланганидан кейин аввалги қимматига эга бўлиши тушунилади.

**Мулкни побуд қилиш** деганда, қайта тиклаб бўлмайдиган ва ундан вазифасига кўра фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтирилганлиги тушунилади.

**Шахс учун сир сақланиши лозим бўлган (шахс сир сақланишини хошлаётган) маълумотлар** деганда, ўзининг шахсий ҳаёти, иш фаолияти, яқин кишилари, қариндош-уруғлари ҳақидаги ва шу каби ҳар қандай ахборотлар тушунилиши керак.

Шахснинг маълумотларни сир сақлашни хоҳлаган ёки хоҳшим-ганлиги ҳар бир алоҳида ҳолда суд томонидан ҳал этилади.

Афтидан, суд бундай шантаж жабрланувчининг иродасига таъсир қилган ёки қилмаганлигига қараб аниқлайди. Агар жабрланувчи маълумотлар ошкор қилинишидан қўрқиб товламачининг талабларини бажарган бўлса, демак жабрланувчи ушбу маълумотларнинг сир сақланишини хоҳлаган. Маълумотларни ошкор қилиш деганда, жабрланувчининг фикрича, ошкор қилиниши номаъқул бўлган (масалан, фарзандликка олиш, касаллик, судланганлик тўғрисидаги ва ҳоказо) ахборотларни бошқа шахсларга маълум қилиш тушунилади. Айбдор шахс маълумотларни оғзаки, хат, телефон, факс орқали ва бошқа тарзда ошкор қилиши мумкин. Маълумотларни ошкор қилиш усули товламачиликнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш деганда айбдорнинг жабрланувчини ноиложлик туфайли, ўз хоҳишига қарши товламачининг талабларини бажариш (масалан, электр энергиясини узиб қўйиш, газни ўчириб қўйиш, транспорт воситасини бермаслик, нефть маҳсулотлари билан таъминламаслик ва ҳоказо) мажбур қиладиган ҳар қандай ҳаракатларни содир этили тушунилмоғи лозим.

Товламачилик ўзганинг мулкни ёки ўзганинг мулкка бўлган ҳуқуқини топшириш, мулкий манфаатлар бериш ёхуд мулкий йўсиндаги ҳаракатларни содир этиш талаб қилинган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Товламачиликни босқинчилик ва талончиликдан фарқлашда товламачиликда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш мулкни зўрлик ишлатётган вақтда эмас, балки келажакда қўлга киритишга қаратилишига эътибор бериш лозим. Агар қўрқитиш амалда ишлатилса, қилмиш ЖКнинг товламачилик ҳақидаги моддаси билан ва асослар бўлганда, қўрқитиш амалга оширилаётганда содир этилган ҳаракат учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан ҳам тавсифланиши лозим.<sup>6</sup>

**Субъектив томондан** товламачилик тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятни содир этишдан мақсад – ғаразликдир.

Қилмишнинг сабаблари турлича бўлиши мумкин, ammo улар жиноятни квалификация қилишда аҳамият касб этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** – 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахсдир.

**Товламачиликнинг:**

<sup>6</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 23-бет.*

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги (ЎзР ЖК 165-модда 2-қисми) жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади.

ЎзР ЖК 165-моддасининг 3-қисмида;

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган товламачилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

#### **4-§. Талончилик (ЎзР ЖК 166-моддаси)**

Ушбу модда тўртта қисмдан иборатдир.

Зўрлик ишлатмай содир этилган **талончиликнинг объекти** (ЖК 166-модда 1-қисми) ўзганинг мулкидир, зўрлик ишлатиб содир этиладиган талончиликнинг объекти – ўзганинг мулки, соғлиғи ёки фуқароларнинг жисмоний дахлсизлигидир.

**Объектив томондан** талончилик ўзганинг мол-мулкани очикдан-очик талон-торож қилишда ифодаланади. Ошкора талон-торож қилиш усули иккита: объектив ва субъектив хусусиятларга эгадир.

Ошкора талон-торожнинг объектив хусусияти айбдор томонидан ўзганинг мулкани мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ихтиёрида ёхуд муҳофазасида бўлган шахсларнинг, ўзганинг мулки талон-торож қилинаётганлиги англаб турган бегона кишиларнинг кўзи олдида талон-торож қилишда намоён бўлади.

Ошкора талон-торожнинг субъектив хусусияти шундаки, талончи ўзганинг мулкани очик-ойдин талон-торож қилаётганлиги вақтида ўзининг хатги-ҳаракатлари мулк эгаси томонидан ёхуд мол-мулк тасарруфида бўлган ёки бегона шахслар томонидан кузатиб турилганини англайди.

Агар айбдорнинг ўзганинг мол-мулкани яширин талон-торож қилишга қаратилган жиноий қилмиши мол-мулк эгаси ёки бегона шахслар томонидан билиб қилинган бўлса, аммо шунга қарамай, жиноятчи ўзганинг мулкани тортиб олиш ёки қўлдан бермаслик учун ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиш билан кўрқитса ёхуд шундай зўрлик ишлатса, айбдорнинг ўғрилик сифатида бошланган ҳаракатлари талончиликка айланади ва қилмиш ЎзР ЖК 166-моддаси бўйича квалификация қилинади. Бироқ, айбдор қўлга ту-

шиб қолишдан қўрқиб, талон-торож қилинган нарсани ташлаб, ҳолиса жойидан қочиб яширинса, унинг ҳаракатлари Ўзганинг мулкани ўғирлашга суиқасд қилиш сифатида квалификация қилинмоғи керак.

ЎзР ЖК 166-моддасига мувофиқ талончиликнинг икки тури бор:

- 1) зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончилик;
- 2) зўрлик ишлатиб содир этилган талончилик.

Зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончилик учун жавобгарлик ЎзР ЖК 166-модда 1-қисмида назарда тутилган. Шахс мулкни «юлиб» олиб кетса, унинг ҳаракатлари ЎзР ЖК 166-моддасининг 1-қисми бўйича квалификация қилинади. Масалан, ашёлар солинган сумкани жабрланувчининг қўлидан тортиб олиниш, бўйнидан занжирни узиб қочиш, бошдан телпакни юлиб олиш, пештахтадан бирон-бир товарни чангаллаб олиб қочиш ва ҳоказо. Бунда айбдор мол-мулкни талон-торож қилиш учун ҳеч қандай зўрлик ишлатилмайди.

Зўрлик ишлатиб содир этилган талончилик жабрланувчи шахс ёки бошқа кишиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига таҳдид солинганлик учун, жавобгарлик ЎзР ЖК 166-модда 2-қисмида назарда тутилган.

Ўзганинг мол-мулки талон-торож қилинган ва айбдорда талон-торож қилинган мол-мулкни ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан талончилик тамом бўлган жиноят, деб топилади.

**Субъектив томондан** талончилик тўғри қасд билан тамагирлик ва ғаразли мақсадда содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 166-моддасининг 2-қисмида;

а) жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб;

б) анча миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик деганда баданга енгил шикаст етказиш тушунилмоғи лозим. Бундай зўрлик жабрланувчига жисмоний оғриқ етказиш ёки унинг эркинлигини чеклаш билан боғлиқ бўлган ҳаракатларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Жабрланувчини зўрлик ишлатиб бирон-бир хонага қамаб, боғлаб қўйиш, оғзига латта тикиб қўйиш ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Ўзганинг мулки талон-торож қилинаётган вақтда зўрлик ишлатиб, шахс эркинликдан маҳрум қилинган бўлса, айбдорнинг қилмиши зўрлик ишлатиб содир қилинган талончилик ҳисобланади (ЎзР ЖК 166-модда 2-қисми).

Айбдор жабрланувчи билан тўқнашмаслик, унинг мол-мулкни тортиб олинишига тўсқинлик қилишининг олдини олиш мақсадида зўрлик ишлатмасдан эркинликдан маҳрум этса (айбдор турган хона эшигини қулфлаб қўйса), айбдорнинг ҳаракатлари зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончиликни вужудга келтиради (ЖК 166-модда 1-қисми).

Жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишатиш билан қўрқитиш жабрланувчини мол-мулкни беришга ёки унинг талон-торож қилинишига тўсқинлик қилмасликка мажбур қилиш мақсадида унга руҳий таъсир кўрсатишдан иборатдир. Қўрқитиш мол-мулк эгасига ёхуд мол-мулк ихтиёрида ёки муҳофазасида бўлган шахсга нисбатан ёхуд мол-мулкни талон-торож қилиш бегона шахслар кўзи олдида содир этилаётган бўлса, ўша шахсларга қаратилган бўлиши мумкин.

Талончиликда қўрқитиш ҳақиқатда мавжуд ва реал бўлиши керак. ЎзР ЖК 166-модда 3-қисмида:

а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;

б) уй-жойга, омбухона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб;

в) кўп миқдорда содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЎзР ЖК 166-модда 4-қисмида

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавfli рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу жазони оғирлаштирувчи барча ҳолатлар талончилик жиноятида таҳдил этилган эди.

## **5-§. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЎзР ЖК 167-моддаси)**

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жиноятининг объекти айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкидир.

**Объектив томондан** жиноят айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда намоён бўлади.

**Ўзлаштириш** деганда, айбдор шахснинг ўзига ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган мулкни файриқонуний равишда ушлаб туриб, кейин уни ўз фойдасига олишини тушунмоқ лозим. Мулкни ўзида ушлаб туриш уни қонуний эгасига қайтариш тўғрисида талабларни бажармасликда, шу мулкни тафтиш, инвентарлаш пайтида тақдим этмасликда ифодаланади. Айбдор шахс бундай ҳолларда ундан ўз мулкидан фойдалангандай фойдаланади.

Талон-торожнинг ўзлаштириш шакли мулк ушлаб қолинган пайтдан эътиборан, яъни ўзганинг мулки гўё ўзиникидек файриқонуний эгаллик қилиш ўрнатилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

**Растрата** деганда, қонунга хилоф равишда ўзганинг мулкни сотиш, сарфлаш, истеъмол қилиш, ҳадя қилиш ва ҳоказо йўллар билан бегоналаштириш тушунилади.

Растрата айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида турган мол-мулк бегоналаштирилган (масалан, сарфлаб юборилган, сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган ва ҳоказо) пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Талон-торожнинг растрата шакли ўзлаштиришдан шу билан фарқ қиладики, ўзлаштиришда талон-торож қилинган мулк қонуний эгасига қайтарилиши мумкин, растратада талон-торож қилинган мулк айбдорда бўлмайди, у сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган бўлиши мумкин, яъни мулк эгасига талон-торож қилинган мулкнинг фақат қийматини қайтариш имконияти бўлади.

Ўзлаштириш ва растрата айбдорда ўзганинг мулкни ўз хоҳишига кўра тасарруф этишга аниқ имконият пайдо бўлган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

Ўзлаштириш мулк ихтиёрида бўлган ёки ўзига ишониб топширилган шахс мулкни тафтиш чоғида ёки мулк эгасининг талабига биноан текшириш чоғида уни тақдим эта олмаган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Растрата ўзганинг мулки бегоналаштирилган (сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган ва ҳоказо) пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

**Субъектив томондан** ўзлаштириш ва растрата тўғри қасд билан, гараз мақсадда содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** — 16 ёшга тўлган шахслардир.



Мулк ишониб топшириб қўйилган ёки ихтиёрида мулк турган шахсгина, яъни хизмат бурчи, шартнома муносабатлари ёки маҳсус топшириқ муносабати билан шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, элтиб қўйиш, сақлаш бўйича ваколатларини амалга ошираётган шахс (масалан, оморчи, экспедитор, таъминловчи, сотувчи, кассир ва бошқа шахслар) ўзлаштириш ёки растрата жиноятининг субъекти бўлиши мумкин.

Қоидага қўра мулк ишониб топширилган ёхуд ихтиёрида мулк турган шахслар моддий жавобгар шахслар ҳисобланадилар, аммо бундай бўлмаслиги ҳам мумкин.

Мулк ҳар қандай шахсга ишониб топширилиши мумкин бўлиб, унга турли бигимлар асосида (масалан, ижара, кира, сақлаш, ташиш шартномалари ва ҳоказо асосида) шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, элтиб қўйиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқлар, ваколатлар берилиши мумкин. Шу сабабли, айбдор шахслар ўзларига ишониб топширилган мулкни ўзлаштирадилар ёки растрата қилсалар, уларнинг ҳаракатларини ЎЗР ЖК 167-моддаси бўйича квалификация қилиш зарур.

Суд-тергов амалиётида ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни ўзганинг мол-мулкни ўғирлашдан фарқлашда муайян қийинчиликлар мавжуд. Бу жиноятларни фарқлашда жиноят субъектининг талон-торож қилган мол-мулкка нисбатан ҳуқуқий ваколатини тўғри аниқлаш зарурдир.

Шуни назарда тутиш керакки, ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда, мулк айбдорга ишониб топширилган ва унинг ихтиёрида туради ва айбдор шахс мол-мулкни тарқатиш, бошқариш, элтиб қўйиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқий ваколатларга эга бўлади.

Ўғрилик йўли билан талон-торожни содир этишда эса, айбдор шахснинг талон-торож қилинган мол-мулкка ҳеч қандай алоқаси бўлмайдиган ёхуд ишлаб чиқариш зарурати, топширилган иш муносабати билан ундан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади холос (масалан, бугдой ўраётган комбайнчи, корхоналардаги юкчилар, ҳайдовчилар ва ҳоказо)

ЎЗР ЖК 167-модда 2-қисмида;

а) анча миқдорда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдин тил бириктириб, содир этилган ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Айбдор шахсларнинг ҳаракатларини ЖК 167-модда 2-қисмининг «в» банди бўйича квалификация қилиш учун жиноятнинг барча ишгирокчилари мол-мулк ишониб топширилган ёки ихтиё-

рига берилган шахслар бўлишлари зарур. Агар талон-торож қилиш иштирокчиларидан фақат биттаси мол-мулк ишониб топширилган ёхуд ихтиёрида бўлган шахс бўлса, қолганлари эса бундай ваколатларга эга бўлмаган бўлсалар, айбдорларнинг қилмиши ЖК 167-модда 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳолларда мол-мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрида бўлган шахс ЖК 167-модда 1-қисми бўйича, жиноятнинг бошқа иштирокчилари эса ЖКнинг 28-моддаси орқали ЖК 167-модда 1-қисми билан жавобгар бўладилар.

ЎЗР ЖК 167-модда 3-қисмида ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишнинг қуйидаги:

- а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан;
- г) компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб, жазони оғирлаштирувчи ҳолатлари учун жавобгарлик белгиланган.

ЎЗР ЖК 167-модда 4-қисмида;

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавfli рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик кўзда тутилади.

Ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилишнинг айрим жазони оғирлаштирувчи ҳолатларини биз юқорида кўриб чиқдик. Шу муносабат билан илгари таҳлил этилмаган ҳолатларга тўхталиб ўтамиз.

Суд-тергов амалиётида қилмишни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан такроран содир этилган талон-торож деб квалификация қилишда айрим қийинчиликлар мавжуддир.

Такроран содир этилган талон-торождан ягона жиноят ҳисобланувчи давомли талон-торожни фарқлаш лозим.

Умумий мақсадга эга бўлган ва талон-торожни содир этаётган шахснинг ягона қасди билан қамраб олинган, бир-бирига ўхшаш жинойий қилмишлардан иборат бўлган, ўзганинг мулкани бир неча марта олинishi давомли талон-торож (масалан, омбор мудири омбордаги товар-моддий бойликларни ҳар куни ўзлаштириши) деб топилади. Шундай қилиб, қуйидагилар: айбдор шахс қасдининг ягоналиги, талон-торож қилинаётган манбанинг ягоналиги, талон-торож усулининг бир хил эканлиги давомли талон-торожнинг аломатлари ҳисобланади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиб мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш.

**Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш** деганда, мансабдор шахс ўзганинг мол-мулкни моддий жавобгар шахслар билан тил бириктириб ёки сохта ҳужжатлардан фойдаланиб эгаллаши, қонунга хилоф равишда мукофотлар, иш ҳақиға устамалар ёзиш йўли билан, пенсиялар, турли нафақалар олиш ва ҳоказо учун ўз мансаб мавқеидан фойдаланиши тушунилади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиб ўзганинг мулки талон-торож этилганида мансабдор шахс талон-торож қилинган мулкка нисбатан қуйидаги ҳуқуқларга эга:

1) мол-мулк мансабдор шахсга муайян мақсадлар учун ишониб топширилган;

2) мол-мулк мансабдор шахсга ишониб топширилмаган, балки фақат унинг ихтиёрида турган;

3) мол-мулк ишониб топширилмаган ва мансабдор шахс ихтиёрида турмаган бўлиши мумкин.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни талон-торож қилиш усуллари хилма-хилдир.

Бироқ суд-тергов амалиётида мансаб сохтакорлиги ёки сохта ҳужжатлардан фойдаланиш йўли билан ўзганинг мулкни талон-торож қилиш энг кўп учрайди.

Шу сабабли, агар мансабдор шахс расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритса ёки уларни қалбакилаштира ёхуд била туриб сохта ҳужжатлар тузса ва шу усуллардан фойдаланиб, талон-торожни амалга оширс, ЖК 167-модда 3-қисмининг «в» банди билан квалификация қилиш зарур, чунки юқорида айтилган мансабдор шахсининг ҳаракатлари талон-торож қилиш усули ҳисобланади.

Агар содир этилган талон-торожни яшириш мақсадида мансаб сохтакорлиги содир этилса, бундай ҳолларда айбдор - мансабдор шахсларнинг қилмишларини жиноятлар жами ЎЗР ЖК 167 ва 209-моддалари (мансаб сохтакорлиги) билан квалификация қилиш зарур.

Компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб, мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш.

Агар айбдор шахс компьютер техникасидан фойдаланиш ҳуқуқиға эга бўлган, бу ахборот унга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида турган бўлса, шахсининг қилмиши ЎЗР ЖК 167-модда 3-қисми «г» банди билан квалификация қилинади.

## 6-§. **Фирибгарлик** (ЎзР ЖК 168-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти ўзганинг мулкидир.

Фирибгарликнинг предмети ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқидир. Мулкка бўлган ҳуқуқ, одатда, турли хил ҳужжатларда мустаҳкамланган бўлади.

**Объектив томондан** фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулк-ий ҳуқуқини қўлга киритишдан иборат бўлади.

**Алдаш** деганда, мол-мулк этаси ёки мол-мулк ишониб топширилган шахснинг ўзи уни фирибгарга ихтиёрий равишда, ўз хоҳиши билан бериши, жабрланувчини чалғитиш учун айбдор шахс томонидан ҳар қандай фактни бузиб кўрсатиш ёки ҳақиқатни яшириш ёхуд била туриб ёлғон маълумотларни хабар қилиш тушунилади. Алдаш шакллари турли-туман бўлиб, уни масалан, қалбаки бланклар, ишончнома, муҳр, гувоҳнома кабилардан фойдаланиб амалга ошириш мумкин.

Айбдор фирибгарликни содир этишда сохта ҳужжатлардан фойдаланса, унинг қилмиши фирибгарлик таркиби билан қамраб олинади ва у ЎзР ЖК 228-моддаси билан қўшимча квалификация қилинмайди. Бироқ, фирибгарлик ҳаракатларини содир этиш мақсадида айбдор шахснинг ўзи ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланклар тайёрласа, уларни қалбакилашгирса, унинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича ЎзР ЖК 168 ва 228-моддалари (ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланклар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) билан квалификация қилиниши зарур.

Фирибгарликни содир этишда айбдор шахс ҳокимият вакили формасини кийиб олиш ёки унинг гувоҳномасини қалбакилашгир-иш йўли билан ўзини бошқа шахс қилиб кўрсатиши ва шу йўл билан ўзганинг мулкани олиши мумкин.

Фирибгарликнинг талон-торождаги ўғрилиқ, талончилик, босқинчилик шакллари билан фарқи шундаки, фирибгарликда жабрланувчининг ўзи мулкни айбдорга ишонгани ёки алдангани сабабли ихтиёрий равишда бериб юборади.

Хусусий шахснинг алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиб бирон-бир маблағ, пенсия, нафақа ёки бошқа тўловларни қасдан қонунга хилоф равишда олишини фирибгарлик деб квалификация қилиш керак.

**Ишончни сунистеъмол қилиш** деганда, айбдор шахс томонидан ўзганинг мулкани қонунга хилоф равишда ўз фойдасига олиш учун ўзи ва мол-мулк эгаси ёхуд мол-мулк эгалити ихтиёрида турган шахс ўртасидаги алоҳида, ўзаро ишончга асосланган муносабатлардан қонунга хилоф равишда мулкни ўз фойдасига олиш учун фойдаланиши тушунилмоғи лозим. Ишончга асосланган муносабатлар фирибгар ва жабрланувчи шахс ўртасида прокат, ижара, олди-сотди, топшириқ шартномаси ва ҳоказоларда вужудга келиши мумкин.

**Фирибгар ниятига эришиш** учун қариндошчилик, дўстлик муносабатларидан ҳам фойдаланиши мумкин.

Суд-тергов амалиётини ўрганиш фирибгарлик кўпроқ прокат шартномасини тузишда содир этилишини кўрсатади. Шахсда прокат шартномасини тегишлича расмийлаштиргани ҳолда прокатга олинган нарсани қайтариш нияти бўлмайди; заём шартномасини расмийлаштиришда айбдор олдиндан заём нарсасини қайтармаслик ниятида бўлиб шартнома тузади; олди-сотди шартномаси тузиш ва олдиндан тўланадиган ҳақни олишда айбдор шартномада кўрсатилган товарни бериш ниятида бўлмайди; қайтариб бериш ниятсиз нарсаларни олиш энг кўп тарқалган ва ҳоказо.

**Фирибгарлик ўзганинг мулки қўлга киритилган** ва айбдорда ўз ихтиёрига кўра талон-торож қилинган мулкни тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят ҳисобланади.

Агар шахс алдаш ёки ишончни сунистеъмол қилиш йўли билан ақли норасо шахснинг ёхуд ўзига нисбатан содир этилган ҳаракаатларнинг хусусиятини тушунмайдиган ёш боланинг мулкани қўлга киритиб олса, айбдор фирибгарлик учун эмас, балки ўғрилик учун жинойий жавобгарликка тортилиши керак.

ЎЗР Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкани ўғрилик, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарорида айбдор томонидан содир этилаётган воқеани тушуниш этиш қобилиятига эга бўлмаган (масалан, ёши жуда кичиклар, руҳий жиҳатдан ақли норасолар, алкогольдан ёки наркотик моддалардан кучли мастлик даражасида бўлган ёки ухлаб қолган) шахсларнинг мулкани ўғрилаш ўзганинг мол-мулкани яширин равишда талон-торож қилиш деб тавсифланиши керак<sup>7</sup>.

<sup>7</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 22-бет.

**Субъектив томондан** фирибгарлик ўғри қасддан ғаразлик мақсади билан содир этилади, ғаразлик мақсадини шунинг мавжудлиги фирибгарликнинг зарурий аломати ҳисобланади.

**Фирибгарлик жиноятининг субъекти** 16 ёшга тулган ақли расо ҳар қандай шахс бўла олади.

Суд-тергов амалиётида фирибгарликни ўғриликдан фарқлаш айрим қийинчиликлар туғдиради. Фирибгарликни содир этишда алдаш ёки ишончни суийестемол қилиш ўзганинг мулкни қўлга киритиш усули бўлиб хизмат қилади, ўғрилик содир этишда алданни қўллаш ўғирланадиган нарсани қўлга туширишни энгиллангирини воситаси ҳисобланади. Фирибгарлик содир этилганда жабрланувчи шахс мол-мулкни ёки мулкий ҳуқуқни фирибгарга ўзи, ихтиёрий равишда топширади, ўғриликда эса айбдор шахс уни мол-мулк эгасининг ёки мол-мулк кимнинг ихтиёрида турган бўлса ўша шахснинг руҳсатсиз яширин равишда талон-торож қилади. Яна шуниси борки, фақат ўзганинг мулкига ўғрилик предмети бўлиши мумкин, фирибгарлик предмети эса ўзганинг мулки ёки унга бўлган ҳуқуқи ҳамдир.

ЎзР ЖК 168-модда 2-қисми:

- а) анча миқдорда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган фирибгарлик учун жавобгарликни назарда тутади.

ЎзР ЖК 168-модда 3-қисмида:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб, жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилган фирибгарлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЎзР ЖК 168-модда 4-қисми:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган фирибгарлик учун жавобгарликни назарда тутади.

Юқорида санаб ўтилган жазони оғирлаштирувчи барча ҳолатлар аввалги параграфларда таҳлил қилинганлиги учун уларга тўхталмадик.

## **7-§. Ўғрилик** **(ЎзР ЖК 169-моддаси)**

Ўғрилик талон-торожнинг энг кўп тарқалган шаклидир. Бунга сабаб аввало, тергов амалиётида ўғриликни фош қилиш фоизи-

нинг унчалик катта эмаслиги бўлса керак, негаки ўғрилиқ яширин равишда содир этилади, бу эса жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини анга оширади.

**Ўғрилиқ жиноятининг объекти** ўзганинг мулкдир.

**Объектив томондан** ўғрилиқ ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилишдан иборатдир.

Талон-торож қилишнинг яширин усули деганда мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрида турган шахсга сездирмасдан, улар йўқ вақтда ёхуд мулкдор ёки бошқа шахслар мол-мулкнинг талон-торож қилинаётганини тушуниб содир этишлари тушунилади.

Агар мулк эгаси ёки мол-мулк ихтиёрида бўлган ёки у ишониб топширилган шахс талон-торож қилиш чоғида ҳозир бўлса-ю, аммо талон-торож содир бўлаётганини тушуниб етмаса, шахснинг қилмиши (масалан, мол-мулк эгаси, қоровул ухлаётган бўлади ёхуд алкоголь ёки наркотик мастлик ҳолатида бўлиб, мол-мулк талон-торож қилинаётганини англаб етмайди) ўғрилиқ деб квалификация қилинади.

Мол-мулкни очиқдан-очиқ талон-торож қилиш атрофдаги шахсларнинг кўзи олдида содир этилган бўлса-ю, атрофдагилар бунга англамас (масалан, айбдор ўзганинг жомадонини эгаси йўқлигидан фойдаланиб атрофдагиларнинг кўзи олдида ўғирлайди, бунда жиноятчи атрофдагилар у ўз жомадонини олиб кетаяпти деб ўйлашга ишонади ва ҳоказо) бу ҳолда қилмиш ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш деб ҳисобланмоғи лозим.

«Ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш билан бошланган, лекин жабрланувчи ёки бошқа шахслар томонидан сезиб қолинганига қарамасдан, айбдор томонидан мулкка эгалик қилиш мақсадида уларни ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб, қилинган ҳаракатлар талончилик деб, ҳужум қилиб ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган зўрлик ишлатганда ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитганда эса босқинчилик деб тавсифланади»<sup>8</sup>.

Шахс ўзганинг мулкни эгаллашга қаратилган ҳаракатлари бошқаларга маълум бўлганлигини билиб, ўз хатти-ҳаракатини тўхтатса ва жиноят жойидан қочиб, яширинса, унинг қилмиши ўғирликка суиқасдни ташкил этади.

<sup>8</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари*, Т., 1999, 21-22-бетлар.

Ўзганинг мулки олиб қўйилган ва айбдор шахсда ўғрилганини мулкни ўз хоҳишига кўра тасарруф этишининг реал имконияти, яъни айбдорда ўзи ўғирлаган мулкни яшириш, сотиш, бериш, ҳада қилиш, белгиланган мақсадда фойдаланиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан ўғрилик тамом бўлган жиноят деб топилади. Агар айбдор ўғирланган мулкни тасарруф этиш ёки ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган бўлса, унинг ҳаракатлари ўғриликка суиқасдни ташкил этади. Масалан, шахс заводнинг кириш-чиқиш жойида ўғриланган нарсалар билан ушланди дейлик. Бу ҳолда айбдор шахс мулкни қўлга киритган, ammo ҳали уни ўз ихтиёрича тасарруф этиш имкониятига эга бўлмаган. Бироқ, агар айбдор шахс тайёр маҳсулот цехидан бирон-бир товарни ўғирлаган бўлса ва завод ҳудудидан чиқмасдан шу маҳсулотдан ўз мақсадида фойдаланган (истеъмол қилган) бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари ўғриликнинг тамом бўлган таркибини ташкил қилади.

Башарти қўриқлаш ходими била туриб, ўғриликни содир этаётган шахсга мол-мулкни ўзи қўриқланаётган ҳудуддан олиб чиқишга кўмаклашса ёки ўғриликнинг содир этилишига халақит берувчи бартараф этса, у ўзганинг мулкни талон-торож қилишда иштирок этганлик учун жавобгар бўлади.

**Субъектив томондан ўғрилик тўғри қасд билан тамагирлик мақсадида содир этилади.**

Ўғрилик жиноятининг субъекти 14 ёшга тўлган шахс бўлади.

ЎЗР ЖК 169-модда 2-қисмида:

а) жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан (киссавурлик);

б) анча миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган ўғрилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан содир этилган ўғрилик (киссавурлик) республикамизнинг жиноят қонунига янги киритилган оғирлаштирувчи ҳолаглاردир. Киссавурликнинг ижтимоий хавфлилиги: биринчидан, унинг анча кўп тарқалганлиги билан;

иккинчидан, айбдор бевосита жабрланувчининг ўзида турган мулкни тортиб олиши, бу эса жабрланувчи ўз мулкига суиқасд қилинаётганини пайқаб қолса, жабрланувчига нисбатан зўрлик ишлатилиши хавфи туғилиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Ўзганинг мулки бўлган пул, жабрланувчининг бевосита кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидан тортиб олинган ҳоллардагина



айбдорнинг қилимиши ЎзР ЖК 169-модда 2-қисмининг «а» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ўғрилиқ содир этилаётган вақтда кийим жабрланувчининг эгнида ёки қўлида бўлиши керак. Агар айбдор гардероб ёки бошқа илгичда осиглиқ турган кийим чўнтагидан ашёни қонунга хилоф равишда олса, киссавурликнинг таркиби мавжуд бўлмайди.

Агар сумка ёки қўл юки жабрланувчининг қўлида бўлса ёки жабрланувчининг ўзида ёхуд унинг ёнида бўлса (масалан, жомадон, сумкани жабрланувчи хордиқ чиқариш, нимадир сотиб олиш ва ҳоказо учун ёнига қўйган бўлса), яъни бу ашёлар яна йўлга тушганида унинг ўзи билан бирга бўладиган бўлса, бу ҳолда содир этилган ўғрилиқ ЖК 169-модда 2-қисмининг «а» банди бўйича квалификация қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзганинг мулкани ўғирлаш, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарориди: «Жабрланувчининг эгнида бўлган кийим-кечаги, қўлидаги ёки бевосита ёнида бўлган сумка, чамадон ва бошқа анжомларидан содир этилган яширин талон-торож қилиш киссавурлик деб ҳисобланади ва ЖКнинг 169-моддаси 2-қисми «а» банди билан тавсифланади.»<sup>9</sup>

Ҳар бир алоҳида ишда суд барча ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда, сумка ёки бошқа қўл юкининг жабрланувчининг ёнида бўлганлиги фактини аниқлаши керак.

ЎзР ЖК 169-модда 3-қисмида;

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) уй-жой, омбурухона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб;
- в) компьютер тизимига рухсатсиз кириб;
- г) кўп миқдорда содир этилган ўғрилиқ учун жавобгарлик назарда тутилган.

Айбдор компьютер тизимидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмагани ҳолда унга кирган ва ўзганинг ҳисобидан ўзининг ҳисобига пул ўтказган ҳолларда ўғрилиқ ЎзР ЖК 169-модда 3-қисмининг «в» банди бўйича квалификацияланиши лозим. Бундай ўғрилиқ-компьютер орқали айбдор шахснинг ҳисобига пул маблағи ёзилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

ЎзР ЖК 169-модда 4-қисмида;

<sup>9</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 22-бет.

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавfli рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўриб  
содир этилган ўғрилиқ учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ўғрилиқнинг жазони оғирлаштирувчи ҳолатларини биз юқори-  
да кўриб чиққан эдик.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Талон-торожнинг барча шакллариغا хос бўлган хусусиятлари ва оғирлаштирувчи белгиларини ёритиб беринг. Талон-торож қилишнинг жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларини тушунтиринг.

2. Босқинчилик тушунчасини, унинг зарурий белгиларини ва жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлари тушунчасини ёритиб беринг.

3. Баданга оғир шикаст етказиб содир этилган босқинчиликни гаразлик билан баданга оғир шикаст етказишдан фарқини кўрсатиб беринг.

4. Товламачиликнинг жиноят таркиби характеристикасини ёритинг. Товламачиликда зўрлик ишлатишнинг шакллари қандай?

5. Товламачиликнинг талончиликдан фарқи қандай? Талончиликда қўлланиладиган зўрликнинг хусусиятлари қандай?

6. Талончиликнинг босқинчиликдан фарқи қандай?

7. Ўзлаштириш ва расрата йўли билан талон-торож қилиш ҳаракатларини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари қандай?

8. Мансабдор шахслар томонидан ўз мансаб ваколатларини суистеъмол қилиш йўли билан талон-торож қилишнинг қандай хиллари мавжуд? Уларнинг таҳлили ва ўзига хос хусусиятлари.

9. Фирибгарлик тушунчаси, унинг белгилари ва ўғрилиқ ва талончиликдан фарқи. Фирибгарлик усуллари деганда нима тушунилади?

10. Талон-торож қилишнинг шакли сифатида ўғрилиқ тушунчасини айтиб беринг.

11. Анча миқдор, кўп миқдор ва жуда кўп миқдор деганда нима тушунилади?

12. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 169-моддаси бўйича айбланувчи ҳаракатларини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари қандай?

## АДАБИЁТЛАР

1. Икромова М.Г. Законодательство УзССР об ответственности за хищение государственного и общественного имущества. // Сб. статей аспирантов ТашГУ, 1964, вып. 253.

2. Икромова М.Г. К вопросу об ответственности за хищение государственного имущества путем кражи. // Научные труды. ТашГУ, 1964, вып. 267. Юрид. науки, кн. 11.

3. Икромова М.Г. Ответственность за хищение социалистического имущества путем кражи. // Научные труды. ТашГУ, 1965.

4. Икромова М.Г. Ответственность за хищение государственного или общественного имущества путем кражи по советскому уголовному праву. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Т., 1965, №4.

5. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества. — М.: Юрид. лит.-ра., 1971.

6. Икромова М.Г. Некоторые вопросы назначения наказания за хищение государственного или общественного имущества в небольших размерах. // Научные труды. ТашГУ, 1971.

7. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества граждан. — М., Юрид., 1974.

8. Зарипов З.С., Кабулов Р. Квалификация краж, грабежей, разбоев, совершенных путем проникновения в помещение или иное хранилище. Лекция. — Т., 1981.

9. Хакимов И.Х. Ответственность за прикосновенность к хищению социалистического имущества. — Т.: Фан, 1982.

10. Каракетов Й.М. Вина, мотив, цель при совершении разбоя. (Укрепление правопорядка и усиление охраны социалистической собственности). — Т.: Изд-во ТашГУ, 1983.

11. Каракетов Й.М. Спорные вопросы отграничения грабежа от разбоя (Актуальные проблемы борьбы с преступностью). — Т.: Изд-во ТашГУ, 1983.

12. Борзенко Г.Н. Личная собственность под охраной закона. — М., 1985.

13. Горбачев А.В., Тенчов Э.С. Размер хищения и его доказывание. — Горький: ГВШ МВД СССР, 1985.

14. Иркаходжаева А.К. Необходимые признаки объективной стороны хищения путем мошенничества. // Укрепление правопорядка и усиление охраны социалистической собственности. — Т., Фан. 1985.

15. Владимиров В.А. Ляпунов Ю.И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. — М., 1986.

16. Иркаходжаев А.К. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую собственность. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1988.

17. Каракетов Й.М. Ответственность за разбой по уголовному законодательству Уз ССР. — Нукус: Каракалпакстан, 1990.

18. Коняев В.П., Пинхасова Э.Б. Квалификация грабежей личного имущества граждан. — Т., ТВШ МВД СССР, 1990.

19. Борзенков Г.Н. Уголовно-правовые проблемы охраны имущества граждан от корыстных посягательств. Дисс.. докт...юрид. наук в форме науч. докл. — М., 1991.

20. Рустамбаев М.Х. Насилие как отягчающее обстоятельство корыстно-насильственных преступлений. // Сборник научных трудов. — Т.: Адолат, 1993.

21. Абдурасулова К.Р. Ответственность за мошенничество и получение кредита путем обмана. // Мустақил Ўзбекистонда фалсафа ва ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. — Т.: Фан, 1994.

22. Абдухаликов К.Р. Ответственность за недобросовестную конкуренцию. // Новые кодексы Республики Узбекистан. Теория и практика. — Т., 1994.

23. Абдухаликов М.А. Конструкция статьи об ответственности за вымогательство. // Новые кодексы Республики Узбекистан: теория и практика. — Т.: УР ИИВ Олий мактаб, 1994.

24. Абдухаликов М.А. Некоторые проблемы развития законодательства в период становления рыночных отношений. // Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида Президент И.А.Каримов асарларидан фойдаланишнинг илмий, назарий ва услубий асослари. — Т.: ТДТУ. 1994.

25. Абдухаликов М.А. Психическое насилие как средство завладения имуществом в вымогательстве, грабеже и разбое. // Ўзбекистоннинг мустақил ҳуқуқий йўли: тажриба ва муаммолар. — Т.: Камалак, 1994.

26. Абдурасулова К.Р. Некоторые вопросы назначения наказания за мошенничество. Депонировано в СИФ ГФНТИ ГКНТ РУз. №2247-Уз94.

27. Абдухаликов М.А. Ответственность за вымогательство по уголовному законодательству Республики Узбекистан: Автореф. дисс.. канд. юрид. наук. — Т., 1995.

28. Абдухаликов М.А. О некоторых квалифицирующих обстоятельствах вымогательства. // Конституция — ҳуқуқий давлат куришининг асоси. Илмий-амалий анжуман. — Т.: Адолат, 1996.

29. Абдухаликов М.А. Пути совершенствования социально-профилактических мер по предупреждению вымогательства, совершенных несовершеннолетними. // Балоғатта етмаганлар ўртасидаги жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза этиш идоралари фаолиятини мувофиқлаштириш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. — Гулистон. 1996.

30. Қобулов Р. Ўзгалар мулкини талон-торож қилиш тушунчаси ва белгилари. // Ҳаёт ва қонун, 1996, 11-12-сонлар.
31. Қобулов Р. Талон-торожни содир этиш усулига қараб шаклларга ажратишга оид айрим саволлар. // Қонун ҳимоясида, № 11-12 // 1996.
32. Қобулов Р. Разграничение хищения транспортного средства от угона. // Конституция – ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман. – Т.: Адолат, 1996.
33. Қобулов Р. Уголовно-правовое значение форм хищения чужого имущества. // Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий демократик давлатни, жамиятни шакллантириш муаммолари. – Т., 1996.
34. Қобулов Р., Сотиев И. Уюшган гуруҳлар томонидан банк кредитларни талон-торож қилишнинг олдини олиш масаласига доир. Т.: Ўзбекистон Республикасининг И.И.В. Академияси, 1997.
35. Кабулов Р. Понятие хищения чужого имущества и его отграничение от смежных преступлений. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан. 1997.
36. Каракетов Й.М., Абдусаломов Е.О. Ответственность за вымогательство. Т.: Адолат, 1997.
37. Каракетов Й.М., Алауов Е.О. Повторность как обстоятельство, отягчающее ответственность за вымогательство. Алма-Аты: Поиск, №4, 1997.
38. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. М.: Юринфор. 1997.
39. Яни П.С. Посягательства на собственность. М., 1998.
40. Кучуков К.М. Расследование мошеннических действий. Алматы, 1999.
41. Ҳакимов И.Х. Такроран содир қилинган талон-торож жиноятларини квалификация қилиш. Тошкент, 1999.
42. Волько Н.П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью. М., Юрипруденция, 2000.

# XI боб. ЎЗГАЛАР МУЛКИНИ ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш (ЎЗР ЖК 170-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** ўзганинг мулки, яъни ҳар хил шартномавий ва бошқа мажбуриятлардан келиб чиқувчи мулккий муносабатлардир. Мулк шаклидан қатъи назар ҳар қандай мулк жиноятнинг объекти бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** жиноят, талон-торож аломатлари бўлмагани ҳолда, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкдорга анча миқдорда зарар етказишдан иборат бўлади.

**Анча миқдордаги зарар** деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз баробаридан юз баробаригача бўлган доирадаги зарар тушунилади.

Агар зарар энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз баробаридан кам бўлган миқдорда етказилса, ЖК 170-моддасида назарда тутилган жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Бу моддада кўзда тутилган «алдаш» ва «ишончни суиистеъмол қилиш» тушунчалари фирибгарликдаги худди шундай тушунчалар билан бир хилдир.

Бироқ, фирибгарликни содир этишда алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш ўзганинг мулкини қўлга киритиш усули бўлади, мулккий зарар етказишда эса алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш ўзганинг мулкини тортиб олиш усули бўлмай, балки мулкдор учун фойданинг бой берилишига олиб келади. Алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан жиноятчи ҳали келиб тушмаган, лекин шартномавий ёки бошқа бирон-бир мажбуриятга мувофиқ мулк эгасига келиб тушиши лозим бўлган пул маблағлари ёки моддий бойликларни ўзи ёки бошқа шахслар фойдасига олиб, мулкдорга зарар етказиши.

Суд тергов амалиётида ушбу жиноятни содир этишнинг турли шакллари учрайди. Масалан, электр ҳисоблагични тармоқдан узиб қўйиш ва электр энергиясидан бепул фойдаланиш, кассир ёки проводникнинг бепул юрганлик учун йўловчилардан пул олиши; бажарилган иш учун миқдорлар тўлаган пулнинг турли хизмат кўрсатиш ходимлари томонидан ўзлаштирилиши ва ҳоказо.

Таҳлил этилаётган жиноят моддий таркибли ҳисобланади ва мулкдорга ёки мулк эгасига анча миқдорда зарар етказилган шайъадан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят била туриб, тўғри қасд билан ғарабли мақсадда содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахслар ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб жиноий ҳаракатлар содир этганларида, уларнинг қилмишлари хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш ёки пора олиш, деб квалификация қилинади.

ЎЗР ЖК 170-модда 2-қисмида:

а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;

б) моддий жавобгар шахс томонидан;

в) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда алдаш ёки ишончли суиистеъмол қилиш йўли билан мулкий зарар етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Мулк ишониб топширилган ёки бирор-бир шартнома, битим, топшириққа мувофиқ ёки фаолияти турига кўра мулкдорнинг жамғармаси учун пул маблағларини йиғиш топширилган шахс моддий жавобгар шахс дейилади.

Кўп миқдордаги зарар деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг юз баробаридан уч юз баробаригача бўлган миқдордаги зарар тушунилади.

## **2-§. Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш (ЎЗР ЖК 171-моддаси)**

Ушбу модда уч қисмдан иборат бўлиб, жиноятнинг **объекти** ўзганинг мулкидир.

Фақат жиноий йўл билан, яъни бирор-бир жиноий фаолият натижасида топилган, масалан, ҳар қандай шаклдаги талон-торож қилиш натижасида топилган, пора, божхона қонун ҳужжатларини бузиш натижасида ва ҳоказо тарзида олинган мулк жиноятнинг предмети бўлиши мумкин. Фуқаролардан тортиб олинган ўқотар қуроллар, гиёвандлик воситалари жиноятнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бундай қилмиш учун айбдор Жиноят кодексининг бошқа моддалари билан жавобгарликка тортилади.

**Жиноятнинг объектив томони:** жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки сотишдан иборат бўлади.



Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш деганда мулкни жиноий йўл билан топган шахс билан ўша мулкни ўз эгаллигига ва тасарруфига ўтказишга қаратилган ҳар қандай ҳақ эвазига ёки бепул берилиши тушунилади.

Жиноий йўл билан топилган мулкни била туриб олиш ҳар хил усулларда (арзон нарҳда сотиб олиш, бошқа буюмга айирбошлаш, ҳада тариқасида олиш, қарзга олиш ёки бериш ва ҳоказо) амалга оширилиши мумкин.

Жиноий йўл билан топилган мулкни олган шахс унинг эгаси бўла олмайди.

Жиноий йўл билан топилган мулкни ўтказиш деганда мазкур мулкни бошқа шахсга ўтказишнинг барча усуллари (сотиш, ҳада қилиш, қиморда ютқазиш, айирбошлаш ва ҳоказо) тушунилмоғи лозим.

Ушбу қилмиш жиноий йўл билан топилган мулк олинган ёки ўтказилган пайтдан тамом бўлган деб топилади.

**Бу жиноят субъектив томондан:** била туриб, тўғри қасддан содир этилади.

Айбдорнинг мулкни олишига қадар унинг жиноий йўл билан топилганини билганлиги жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий шартидир. Мулкнинг айнан қандай жиноий йўл билан топилганини шахс билмаслиги ҳам мумкин.

Мулкни жиноий йўл билан топган шахсга уни аввалдан сотиб олиш ёки ўтказишга ваъда берилмаганлиги ҳам жиноятни квалификация қилишда зарурий шарт ҳисобланади.

Агар айбдор жиноий йўл билан топилган мулкни олишни аввалдан, яъни талон-торож ёки бошқа жиноят содир этилишидан илгари ваъда қилган бўлса, айбдор шахс содир этган жиноятда ишгирок этганлик учун жавобгарликка тортилиши керак. Шунингдек, шахс ўғрилган нарсаларни мунтазам равишда сотиб олган ва ўғрини жиноий йўл билан топилган ҳар қандай мулкни олишга ишонтирган бўлса, бундай шахс ўзганинг мулкни талон-торож қилишнинг ишгирокчиси деб топилади.

Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказишни содир этса, унинг қилмиши жиноятлар жами бўйича ЎЗР ЖК 171 ва Жиноят кодексига ҳокимият ёки мансаб ваколатини сууистеъмол қилган-

лик учун жавобгарлик белгиланган 205-модда билан квалификация қилинади.

ЎзР ЖК 171-модда 2-қисмида қуйидаги:

- а) такроран ёки жиноятни хавфли рецидивист томонидан;
- б) қўп миқдорда содир этиш каби жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жазо белгиланган.

ЎзР ЖК 171-модда 3-қисмида:

- а) жуда қўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган қилмишлар учун янада жиддий жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур ҳолатларни биз юқорида кўриб чиққанмиз.

### **3-§. Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш (ЎзР ЖК 172-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** мансабдор бўлмаган шахсга ишониб топширилган ёки унинг муҳофазасида турган ўзганинг мулкидир.

**Бу жиноят объектив томондан** шахснинг мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиши натижасида мол-мулкнинг талон-торож қилиниши, унга шикаст етказилишида ёки унинг нобуд бўлиши сабабли мулк эгасига қўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишида ва бу қилмишда мансабдорлик жиноятларининг аломатлари йўқлигида ифодаланади.

Кўпинча бу жиноят шахснинг мол-мулкни қўриқлаш бўйича ўз вазифаларини бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслигида ифодаланиб, бунинг натижасида мол-мулкнинг талон-торож қилиниши, шикастлантирилиши ёки нобуд бўлиши юз беради.

Мол-мулкнинг мансабдор бўлмаган шахс муҳофазасида туриши ёки сақлаш учун шундай шахсга ишониб топширилиши, шунингдек, шахс мол-мулкни қўриқлаш бўйича ўз вазифаларини бажармагани ёхуд номақбул бажарганлиги ушбу жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади. Ва ниҳоят қилмишни 172-модда билан квалификация қилиш учун қўп миқдордаги мол-мулк талон-торож қилиниши, шикастлантирилиши ёки нобуд қилиниши тарзидаги оқибатларнинг рўй берганлиги зарурдир.

Таҳдил қилинаётган модда бўйича айбдор шахснинг ҳаракатларини квалификациялаш учун шахснинг мол-мулкни қўриқлаш юзасидан ўз мажбуриятларини бажаришга виждонсиз муносабатда

бўлиши ва унинг талон-торож қилиниши, кўп миқдорда зарар етказилиши натижасида унга шикаст етказилиши ёки унинг нобуд қилиниши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур бўлади. Агар сабабий боғланиш бўлмаса, шахс шу модда бўйича жавобгар бўлмайди.

Ўзганинг мулкни қўриқлаш вазифасини бажарувчи шахсга зўрлик ишлатилган ёки енгиб бўлмас куч (ёнғин, тошқин, зилзила, табиий офат ва ҳоказо) таъсири остида тушиб қолган ва шу муносабат билан мол-мулкни қўриқлаш юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажара олмаган ҳолларда зарар етказилганлиги учун у жавобгар бўлиши мумкин эмас.

**Жиноят субъектив томондан:** жинояткорона бепарволик ёки жинояткорона ўз-ўзига ишониш тарзидаги эҳтиётсизлик билан содир этилади.

**Жиноят субъекти** 16 ёшга тўлган, мол-мулкни қўриқлаш вазифаларини бажарётган шахсдир.

Мансабдор шахс мулкни муҳофаза қилиш бўйича ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиб, уларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги натижасида кўп миқдорда зарар етказилган бўлса, иш ҳолатларига қараб унинг қилмиши ЎзР ЖК 207-моддаси (мансабга совуққонлик билан қараш) ёки ЖК 208-моддаси (ҳокимият ҳаракатсизлиги) билан квалификация қилинади.

#### **4-§. Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЎзР ЖК 173-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** ўзганинг мулкидир. Ушбу жиноят объектининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўпинча бу кўчмас мулк (бинолар, иншоотлар) бўлади.

**Жиноят объектив томондан** ўзганинг мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга анча миқдорда зарар етказишда ифодаланади.

**Ўзганинг мулкни нобуд қилиш** деганда, мулкнинг тўла яроқсиз ҳолга келтирилиши, яъни мулкнинг бутунлай яроқсиз ҳолга келтирилиши ва уни қайтадан тиклаш ва фойдаланиш имконияти бўлмаслиги (портлатиб юборилади, сув бостирилади, ёқиб юборилади, бузиб ташланади) тушунилади.

Мулк нобуд қилинганида уни таъмирлаш, эҳтиёт қисмлардан фойдаланиш ва ҳоказо йўллар билан мулкни қайта тиклаш мумкин бўлмайди.

Мулкка зарар етказиш деганда унга жинойткорона муносабат натижасида мулкнинг хўжалик мақсадларида фойдаланиш хусусиятларини вақтинча ёки қисман йўқотиши, аммо уни тиклаш ва келажақда бирор тарзда фойдаланиш мумкинлиги тушунилади.

Бу жинойт оқибатида мулкдорга анча миқдорда, яъни энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз баробаридан юз баробаригача бўлган миқдорда зарар етказилган бўлиши керак.

Мулкни қасддан нобуд қилганлиги ёки унга зарар етказганлиги учун шахсни жинойий жавобгарликка тортишда содир этилган ҳаракат ва кўрилган зарар ўртасидаги сабабий боғлиқликни аниқлаш зарур.

Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш мулк нобуд қилинган ёки унга зарар етказилган пайтдан эътиборан тасом бўлган жинойт деб топилади.

**Жинойт субъектив томондан:** тўғри қасд билан содир этилади. Уни квалификация қилиш учун жинойтни содир этиш сабаби ва мақсадининг аҳамияти йўқ.

**Жинойтнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

Агар мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш:

а) миллатлараро ёки ирқий адоват ёхуд диний таассублар замирида;

б) атрофдагилар учун хавfli усулда;

в) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмишлари ЖК 173-модда 2-қисми бўйича квалификация қилинади.

Мазкур жинойтни оғирлаштирувчи ҳолат — миллатлараро ёки ирқий адоват ёхуд диний таассублар замирида содир этилиши қасддан одам ўлдириш қилмиши таҳлил этилганида кўриб чиқилган эди.

Жинойтни атрофдагилар учун хавfli усулда содир этиш деганда, мол-мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказишга қаратилган ҳаракатлар (мулкни портлатиш, сув қуйиб юбориш ва ҳоказо усулларни қўллаш) натижасида, катта табиий офат ва вайроналик юз бериши хавфини келтириб чиқариш ва ҳоказо натижасида кўпчиликнинг соғлиғи учун хавfli ҳолатнинг вужудга келиши тушунилади. Акс ҳолда айбдорнинг мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказишга қаратилган ҳаракатлари атрофдагилар учун хавfli усулда содир этилган деб топилиши мумкин эмас. Масалан, жинойтчи овлоқ жойда жабрланувчининг машинасини ёндириб юборади ва бунда атрофдагилар учун хавфни вужудга келтирмайди.

ЎзР ЖК 173-модда 3-қисмида:

а) хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахснинг ёки унинг яқин қариндошларининг мулкига нисбатан;

б) уюшган гуруҳ ва унинг манфаатларини кўзлаб мулкни но-буд қилганлик ёки зарар етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Бу ҳолатларни биз юқорида кўриб чиққанмиз.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган қонуни билан ЖК 173-моддаси қуйидаги мазмундаги 4-қисм билан тўлдирилди: «Етказилган моддий зарар ундан уч карра кўп миқдорда қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

## **5-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 174-моддаси)**

Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жиноятининг **объекти** ахборот эгасининг унга бўлган ҳуқуқи, яъни ахборотга эғалик қилиш, ундан фойдаланиши ва уни тасарруф этиш ҳуқуқидир.

Фактлар ҳақидаги маълумотлар, бирон-бир тадқиқот, шахслар, воқеалар ва ҳоказо ҳақида компьютерда қайд этилган ёки ахборот тармоқлари (телекоммуникация каналлари) орқали узатиладиган, электрон ҳисоблаш машиналари учун очиқ маълумот базаси, яъни ахборот жиноятнинг предмети бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** 174-модда 1-қисмида назарда тутилган ахборотлаштириш қоидаларини бузиш қуйидаги ҳаракатларда:

1) ахборот тармоғидан рухсатсиз фойдаланишда;

2) фойдаланишга рухсати бўлгани ҳолда тегишли ҳимоя чораларини кўрмасликда;

3) ахборотлар тармоғидан қонунга хилоф равишда ахборотлар олишда;

4) ахборотлаштириш тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳолда ундаги маълумотларни қасддан ўзгартириш, йўқотиш, олиб ташлаш ёки йўқ қилиб юборишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ҳамда бошқа муассасалар, корхоналар ва ташкилотларнинг фаолият кўрсатишини таъминловчи ахборотларга ишлов бериш тизимлари, маълумот базалари ва банклари, эксперт ва ахборот қидирув тизимлари ҳамда шохобчалари ахборотлаштириш тизимлари жумласига киреди.

Ахборот эгасининг тегишли рухсатномасига эга бўлган ёки ахборот тизимида қонуний асосда ишловчи шахсларгина (дастурловчилар, муҳандислар, ходимлар ва ҳоказо) ахборот тизимларидан фойдалана оладилар.

Рухсатсиз фойдаланиш усуллари турлича бўлиши мумкин (ўзгаришнинг паролдан фойдаланиш, ёзувни белгилаш ва ҳоказо).

Ахборотдан фойдаланиш уни муҳофаза қилиш қоидаларига қатъий риоя этган ҳолда амалга оширилади. Муҳофаза қилиш қоидаларининг бузилиши қонунга биноан рухсатсиз фойдаланишга тенглаштирилади.

**Ахборотни йўқ қилиб юбориш** деганда, унинг электрон ҳисоблаш машинаси, магнитлашган жисмлар (магнит тасмалари, дисклар, дискетлар ва бошқа шу каби электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоғи кабилар) хотирасидан йўқ қилиш тушунилади.

**Ахборотни ўзгартириш** деганда, мавжуд ахборотга қонуний эгасининг рухсатсиз турли тузатишлар киритиш тушунилади.

**Йўқотиш** деганда, ахборотнинг тегишли эгаси қўлидан чиқиб кетиб, фойдаланишга рухсати бўлмаган шахслар қўлига тушиб қолиш тушунилади.

**Ахборотни олиб қўйиш** деганда, ахборотни дискетга ёзиб олиш, кўпайтириш йўли билан машина ёки бошқа жисмлардан нусхаларини олиш тушунилади.

ЎЗР ЖК 174-моддаси 1-қисми диспозициясида санаб ўтилган ҳаракатларнинг содир этилиши натижасида анча миқдордаги зарар кўрилиши 174-модда 1-қисми объектив томонининг зарурий аломати ҳисобланади.

ЖК 174-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** қуйидаги:

1) компьютер тизимларида сақланаётган маълумотлар ёки дастурларни ўзгартириш мақсадида тегишли рухсатсиз компьютер вируслари ёки дастурларини ишлаб чиқиш ва тарқатишда;

2) рухсати бўлмагани ҳолда ахборот тизимидан фойдаланиш маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши (олиб қўйилиши, йўқ қилиб юборилиши ёки бу тизимнинг ишдан чиқишига сабаб бўлишида) каби ҳаракатларни содир этишда ифодаланди.

Дастурларни ишлаб чиқиш - компьютер тизимига қатъий белгиланган изчилликда буйруқлар киритишдир.

Компьютер вируслари компьютер ишига турли тарзда халақит бериш, маълумотлар базаларини йўқ қилиб юбориш хусусиятига эга бўлади.

Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш ЎзР ЖК 174-моддаси 1-қисми диспозициясида кўрсатилган ҳаракатлар содир этилган ва анча миқдорда зарар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади. Ҳар бир алоҳида ҳолда содир этилган ҳаракат ва юзага келган оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш аниқланиши зарур. Маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши (олиб қўйилиши), йўқ қилиб юборилиши ёки компьютер тизимининг ишдан чиқиши ахборотлаштириш қоидаларини бузишнинг оқибатлари (ЖК 174-модда 2-қисми) бўлиши мумкин. 174-модда 2-қисмининг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлар содир этилган ва маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши (олиб қўйилиши), йўқ қилиб юборилиши ёки бу тизимнинг ишдан чиқиши тарзидаги оқибатлар юзага келган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган жиноят деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик туфайли содир этилиши мумкин.

Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

**Жиноятнинг субъекти** ахборот тармоқларидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳамда бундай рухсатга эга бўлмаган 16 ёшга тўлган ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Алдаш ёки ишонччи суиистеъмом қилиш йўли билан мулкий зарар етказиш нималарда ифодаланади? Бу жиноят учун жавобгарлик асослари.

2. Алдаш ёки ишонччи суиистеъмом қилиш йўли билан мулкий зарар етказишнинг фирибгарликдан фарқини айтиб беринг.

3. Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш деганда нима тушунилади? Мулк деганда нимани тушуниш керак? Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 171-моддасида назарда тутилган жиноятнинг субъектив томони хусусиятларининг ўзига хослиги.

4. Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш деганда нима тушунилади? Бу жиноятнинг объектив ва субъектив хусусиятларининг ўзига хослигини кўрсатиб беринг.

5. Мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш деганда нима тушунилади?

6. Мулкни қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказишнинг жиноий жавобгарлик шартлари.

7. Ахборотлаштириш қоидаларини бузишнинг ижтимоий хавфлилиги нималарда ифодаланади? Ушбу жиноятнинг ўзига хос хусусиятлари.

8. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 174-моддасида (ахборотлаштириш қоидаларини бузиш) назарда тутилган жиноятни квалификация қилиш шартлари қандай?

## АДАБИЁТЛАР

1. Иваник Н. Объект приобретения или сбыта имущества, заведомо добытого преступным путем. — Учен. зап. Сар. ЮИ, 1965, вып. 12.

2. Макарычев Л., Тенчов Э. Ответственность за недобросовестное отношение к охране государственного или общественного имущества // СЮ, 1976, № 2.

3. Вайнер Л. Уголовная ответственность за причинение ущерба государству или общественной организации путем обмана или злоупотребления доверием при отсутствии признаков хищения: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1977.

4. Иваник Н. Ответственность за приобретения или сбыта имущества, заведомо добытого преступным путем. — М., 1977.

5. Колышкина В.Ф. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение имущества: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1977.



6. Андрусенко Е.А., Разыков Ш. Субъект и субъективные признаки состава приобретения или сбыта имущества, заведомо добытого преступным путем. – Укрепление законности и правопорядка, совершенствование советского законодательства. – Душанбе: Изд-во Тадж. ун-та, 1978, вып.2.

7. Рарог А., Степалин В. Ответственность за недобросовестное отношение к охране государственного или общественного имущества // СЮ –1981, №8.

8. Колышкина В.Ф. Формы вины квалифицированного уничтожения и повреждения имущества // Пути повышения эффективности борьбы с преступностью. Минвуз. сб. / Алтайск. ун-т. – Барнаул, 1983.

9. Волженкин Б.В. Отмывание денег. Санкт-Петербург. 1998.

## ХII боб. ИҚТИСОДИЁТ АСОСЛАРИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битимлар тузиш (ЎЗР ЖК 175-моддаси)

Бу жиноятнинг объекти Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-тининг асосларидир.

**Объектив томондан** жиноят давлат органи, мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмасининг мансабдор шахси томонидан республика манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлган, наф келтирмаслиги аён бўлган битимнинг тузилишида ифодаланadi.

**Битим** деганда, товарлар, озиқ-овқат маҳсулотлари, хом ашё, ускуналар етказиб бериш, турли иншоотлар қуриш ва ҳоказо учун чет эллик шерик билан иқтисодий битим тузиш тушунилади.

Битим тузилиши натижасида республиканинг иқтисодий манфаатларига катта зарар етказадиган ҳар қандай битим наф келтирмайдиган битим деб ҳисобланади.

**Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси** Ўзбекистон Республикаси манфаатларига хилоф равишда битим тузилиши натижасида кўп миқдорда зарар етказилиши ҳисобланади.

Кўп миқдордаги зарарни аниқлашда «зарар» тушунчаси жинояткорона қилмишдан кўрилган зарарнигина ўз ичига олишини назарда тутмоқ лозим.

Зарар миқдорини аниқлашда Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битим тузиш туфайли бой берилган наф эътиборга олинмайди.

Агар битим тузилиши натижасида республика манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилган бўлса, жиноят тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади. Мансабдор шахс битим тузилгунга қадар унинг Республика манфаатлари учун наф келтирмаслигини билиши керак.

Агар мансабдор шахс ўзининг совуққонлиги орқасида шундай битим тузса, унинг хатти-ҳаракати ЖК 207-моддасига биноан (мансабга совуққонлик билан қараш) баҳоланади.

Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жинойятнинг субъекти** давлат органи, мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилот ёки жамоат бирлашмасининг мансабдор шахсигина бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битим тузишда айбдор бўлган мансабдор шахс қилмишни: а) так- роран; б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бирикти- риб; в) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этган бўлса, ЎЗР ЖК 175-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

## **2-§. Қалбаки пул, акциз маркаси ёки қимматли қоғозлар ясаш, уларни ўтказиш (ЎЗР ЖК 176-моддаси)**

Қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясаш, уларни ўтказиш- нинг ижтимоий хавфлилиги аввало шундан иборатки, бу ҳаракат- ларни содир этиш қоғоз пул ёки қимматли қоғозлар кўпайиб ке- тишига, яъни пул ва товар массасининг ўзаро мутаносиблигининг бузилишига сабаб бўлади. Муомалада товар билан таъминланмаган қоғоз пуллар пайдо бўлади, бу пулнинг қадрсизланишига, иқти- содий беқарорликка сабаб бўлади, давлат иқтисодиётининг асос- ларига путур етказди.

**Жинойятнинг объекти** давлатнинг пул ва кредит тизимидир.

Жинойятнинг предмети банк билетлари (банкнотлар), яъни пул- дир. Ўзбекистон Республикасининг пул бирлиги сўм, шунингдек металл тангадир.

Банк билетлари (банкнотлар), яъни пуллар (сўмлар) 1 сўмлик, 3 сўмлик, 5 сўмлик, 10 сўмлик, 50 сўмлик, 100 сўмлик, 200 сўм, 500 сўмликдир. Металл тангалар – 1, 2, 3, 4, 5, 10, 20 тийинликдир.

Акциз маркалар маркировкаланиши шарт бўлган маҳсулотни ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг талабнома- лари бўйича акциз маркалари учун ҳақ тўланиб, Давлат солиқ қўмитаси ва Давлат божхона қўмитасининг ҳудудий органларида рўйхатдан ўтилганидан кейин «Пахтабанк»нинг минтақавий бўлим- лари томонидан берилади. Акциз маркаси акциз солиғи тўлангани- га далилдир. Акциз маркалари қатъий ҳисобда турадиган бланклар ҳисобланади.

ЎЗР ЖК 96-моддасига мувофиқ «мулкий ҳуқуқларни белгилан- ган шаклга ва мажбурий реквизитларга амал қилган ҳолда тасдиқ- ловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланиб, улар тақдим этил-

ган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин бўлади».

**Қимматли қоғозлар жумласига:** облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, коносамент, акция ҳамда қонун ҳужжатлари билан қимматли қоғозлар жумласига киритилган бошқа ҳужжатлар киради.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, чет эл валютаси жумласига тегишли хорижий давлатда муомалада бўлган ва қонуний тўлов воситаси ҳисобланган банкнот кўринишдаги чет эл пуллари, шунингдек муомаладан чиқарилган ёки чиқарилаётган, аммо Ўзбекистон Республикаси пул белгиларига алмаштирилиши лозим бўлган чет эл пуллари; счётларда ва омонатларда бўлган хорижий давлатларнинг пул birlikларидаги ва халқаро ҳисоб-китоб birlikларидаги маблағлар киради.

**Объектив томондан жиноят:**

1) ўтказиш мақсадида қалбаки банк билетлари (банкнотлар), металл тангалар, акциз маркалар, қимматли қоғозлар ёхуд чет эл валютаси ёки чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар ясашда;

2) уларни ўтказишда ифодаланadi.

Қалбаки билетлар ёки қимматли қоғозлар ясаш (сохта пул ясаш) деганда, мазкур нарсаларни тўла ясаш ёхуд ҳақиқий қоғоз пуллар ёки қимматли қоғозларга қисман ўзгартиришлар киритиш (шу нарсаларнинг рақамларини ёки бошқа зарурий қисмларини ўзгартириш) тушунилади.

Ясаш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин. Бу фотосуратлар, компьютер техникасидан фойдаланиш, чизиш, матбаа йўли билан пул ёки қимматли қоғозларни босма усулда чиқариш ва ҳоказо бўлиши мумкин. Жиноятнинг квалификацияси учун уни содир этиш усуллариининг аҳамияти йўқ.

Бироқ, қалбаки пул ёки қимматли қоғозларнинг барча ўлчамлари, зарурий белгилари, яъни реквизитлари ҳақиқийсига чиндан ҳам ўхшаш бўлиши жиноятни квалификация қилишнинг зарурий шarti ҳисобланади. Акс ҳолда, айбдорнинг ҳаракатларини кўриб чиқиладиган модда бўйича баҳолаш мумкин эмас. Масалан, шахснинг журналдан янги пулнинг намуна нусхаларини қирқиб олиб, уларни ёпиштириб сотишга уринишини, қалбаки пул ясаш ёки уларни ўтказиш, деб бўлмайди.

Бундай қилмиш муайян шароитда фирибгарлик деб баҳоланиши мумкин. Чунки бундай пуллар муомалада бўла олмайди ва давлатнинг пул кредит тизими асосларига путур етказмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 2000 йил 28 апрель 8-сонли қарорининг 12-бандида: «Агар қалбакилиги айбдорга аён бўлган валюта қимматликлари кўринишидаги, пул муомаласида қўлланишини истисно қиладиган даражада ҳақиқийсига рўй-рост ўхшамайдиган купюралар ўтказилган бўлса, шунингдек айбдорда жабрланувчини қўпол равишда алдаш нияти бўлганлигидан гувоҳлик берувчи бошқа ҳолатлар мавжуд бўлса, бундай қилмиш ЖК 176-моддасининг тегишли қисми бўйича тавсифланиб, ЖКнинг 168-моддаси (фирибгарлик) билан қўшимча тавсифлаш талаб қилинмайди. Қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни олган шахснинг қилмиши эса валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олишга суиқасд сифатида тавсифланиши лозим»<sup>1</sup> — деб таъкидланади.

Қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясаш, агар уларни ўтказиш мақсади борлиги аниқланса, лоақал бир нусхада ясалган пайдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

**Мазкур парсаларни ўтказиш** деганда, уларни муомалага киритиш, яъни улардан тўлов, айирбошлаш, ҳадя қилиш воситаси сифатида фойдаланиш ва шу нарсаларнинг муомалада бўлишига имкон берадиган бошқа ҳаракатларни содир этиш тушунилади.

Қалбаки пул ёки қимматли қоғозларнинг ҳатто битта нусхасини муомалага чиқариш тамом бўлган жиноят деб топилади.

**Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.** Ўтказиш мақсадининг борлиги қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясашнинг зарурий белгисидир. Шахс қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни ўтказиш мақсадида эмас, айтайлик, ўзи учун, масалан, ўз қобилияти маҳоратини кўрсатиш ва ҳоказо учун ясалган ҳолларда унинг ҳаракатлари жинойий қилмиш ҳисобланмайди.

Қалбаки пуллар ёки қимматли қоғозларни ўтказиш фақат тўғри қасд билан содир этилиши мумкин. Айбдор шахс қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни ўтказётганини олдиндан билган бўлиши керак, агар у сохта пул ёки қимматли қоғозларни ўтказётганлигини билмаган бўлса, унинг ҳаракатларида жиноят таркиби бўлмайди.

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги қарорлари. Т., 2000, 29-бет.*

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

**ЖК 176-моддаси 2-қисмида:**

а) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган, ўтказиш мақсадида қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясаганлик ёки уларни ўтказганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Модданинг 3-қисмида жуда кўп миқдорда, уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб қалбаки ёки қимматли қоғозларни ясаганлик, ўтказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

### **3-§. Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш (ЎзР ЖК 177-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** давлатнинг иқтисодий асосларидир.

**Жиноятнинг предмети** «валюта қимматлидир». Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ «валюта қимматликлари» (қонунда «бойликлари» дейилган) жумласига қуйидагилар қиради: чет эл валютаси, чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар — фонд бойликлари (акциялар, облигациялар ва бошқалар; қимматбаҳо металллар — ҳар қандай кўриниш ва ва ҳолатдаги олтин, кумуш, платина ҳамда платина гуруҳига кирувчи (палладий, иридий, радий, рутений, осмий) металллар, шундай металллардан ишланган заргарлик ва бошқа рўзғор буюмлари ҳамда уларнинг парчалари бундан мустасно; табиий қимматбаҳо тошлар — сайқал берилган ва сайқал берилмаган шаклдаги олмос, зумрад, ёқут ҳамда александрит (шунингдек тошлардан ишланган заргарлик ва рўзғор буюмлари, ҳамда уларнинг парчалари бундан мустасно) қиради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг юқорида кўрсатилган қарориди: «Пуркалган олтин ва тиш протезларини яшашда ишлатиладиган қимматли металллардан ишланган қолишлар валюта қимматликларига кирмайди»<sup>2</sup> — деб таъкидланади.

«Чет эл валютаси» — тегишли хорижий давлатда тўлов воситаси ҳисобланган банкнот кўринишидаги чет эл пул белгилари, шунингдек муомаладан чиқарилган ёки чиқарилаётган, аммо Ўзбекистон Респуб-

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги қарорлари. Т., 2000, 26-бет.

ликаси пул белгиларига алмаштирилиши мумкин бўлган чет эл пул белгилари; счётларда ва омонатларда бўлган хорижий давлатларнинг пул бирликларидаги ва халқаро ҳисоб-китоб бирликларидаги маблағлар.

**Жиноят объектив томондан** шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин фуқароларнинг қонунга хилоф равишда анча миқдорда валюта қимматликларини олиши ёки ўтказишида ифодаланади.

**Қонунга хилоф равишда олиш** деганда, валюта қимматликларини банкларни четлаб (масалан, чет эл валютасини чайқов бозоридан) сотиб олишни тушунмоқ лозим.

**Қонунга хилоф равишда ўтказиш** деганда, валюта қимматликларини банк муассасаларидан четда сотишни тушунмоқ керак.

Айбдорнинг қилмишини ЎзР ЖК 177-моддаси 1-қисми бўйича квалификация қилиш учун қонунга хилоф равишда олинган ёки ўтказилган валюта қимматликларининг миқдорини ва илгари шундай ҳаракатлар содир этгани учун айбдорга нисбаган маъмурий жазо чоралари қўлланганлигини аниқлаш зарур. Худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин фуқароларнинг қонунга хилоф равишда анча миқдорда валюта қимматликларини олган ёки ўтказган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб топилади.

ЖКнинг 177-моддаси 1-қисми билан жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлувчи ҳолат, анча миқдордаги валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланганидан кейин бир йил давомида яна содир этилган бўлиши керак.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Унинг қандай мақсад ва мотив билан содир этилганлиги жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс ҳисобланади.

Ушбу модданинг 2-қисмида такроран ёки хавфли рецидивист томонидан ёки кўп миқдорда ёхуд бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб қонунга хилоф равишда валюта қимматликларини олганлик ёки ўтказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

177-модданинг 3-қисмида жуда кўп миқдорда ёхуд уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб қонунга хилоф равишда валюта қимматликларини олганлик ёки ўтказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир иш-

лар юзасидан суд амалиёти тўғрисидаги» 2000 йил 28 апрел 8-сонли қарорининг 10-бандида: «Валюта қимматликларини босқинчилик, тонламачилик, талончилик, ўзлангириш ёки растрата қилиш, шунингдек валюта қимматликларида пора олиш, пора бериш, пора олиш-беришда воситачилик қилиш, хизматчини пора эвазига оғдириш, тонламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш Жиноят кодексининг фақат ана шундай жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи моддаси билан тавсифланиши лозим ва Жиноят кодексининг 177-моддаси билан қўшимча тавсифлаш талаб қилинмайди»<sup>3</sup> дейилган.

#### 4-§. Чет эл валютасини яшириш (ЎзР ЖК 178-моддаси)

Мазкур жиноятнинг объекти иқтисодий ресурсларни шакллантиришнинг Республикада белгилаб қўйилган тартибидир.

**Жиноят объектив томондан:** Республиканинг ваколатли банкларидаги ҳисобварақларга ўтказилиши лозим бўлган чет эл валютасини яшириб қолишда ифодаланади.

**Яшириш** деганда, корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда валюта операцияларини амалга оширувчи шахслар томонидан чет эл валютасини Республиканинг ваколат берилган банкларидаги ҳисобварақларга ўтказмаслик ёки тўлиқ ўтказмаслик тушунилади.

Жиноят чет эл валютаси яшириб қолинган пайтдан, яъни уни ваколат берилган банклардаги ҳисобварақларга ўтказиш учун белгиланган муддат тутаган пайтдан ёхуд чет эл валютаси қисман ўтказилган ва қолган сумма яшириб қолинган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Агар корхона, муассаса ёки ташкилотда валюта операцияларини амалга оширувчи шахс ўз вазифасини лозим даражада бажармаганлиги туфайли чет эл валютаси яшириб қолинган бўлса, у муайян ҳолатларда мансабига совуққонлик билан қараганлиги учун жавобгарликка тортилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** корхона, муассаса ёки ташкилотларда валюта операцияларини амалга оширувчи шахсларгина бўлишлари мумкин.

Шахс чет эл валютасини:

- 1) ғаразғўйлик билан;
- 2) такроран;

<sup>3</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги қарорлари. Т., 2000, 28-бет



3) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб яширган бўлса, унинг қилмиши ЖК 178-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилинади.

**Ғаразғўйлик** деганда, чет эл валютасини яшириш натижасида бирон-бир моддий наф чиқариб олиш тушунилади.

Агар чет эл валютасини яшириш уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, жиноятчи ЖК 178-моддасининг 3-қисми билан жавобгар қилинади.

## **5-§. Сохта тадбиркорлик (ЎзР ЖК 179-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти корхоналар ёки бошқа тадбиркорлик билан шуғулланувчи тузилмаларнинг қонунда, ўз Низомида белгиланган фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

**Жиноятнинг объектив томони** Низомда кўрсатилган фаолиятни амалга ошириш мақсадини кўзламасдан корхоналар ёки бошқа тадбиркорлик билан шуғулланувчи ташкилотларни тузишда ифодаланади. ЎзР ЖК 40-моддасига мувофиқ, фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган (тижоратчи ташкилот) ёки фойда олишни ана шундай мақсад қилиб олмаган (тижоратчи бўлмаган ташкилот) юридик шахс бўлиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлган юридик шахс хўжалик ширкати ва жамияти, ишлаб чиқариш кооперативи, унитар корхона ва қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда тузилиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассаса шаклида, шунингдек, қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда ташкил этилиши мумкин.

Ўз ЖК 41-моддасида эса юридик шахс ўзининг таъсис ҳужжатларида назарда тутилган фаолияти мақсадларига мувофиқ фуқаролик ҳуқуқи лаёқатига эга бўлади. Юридик шахснинг махсус ҳуқуқ лаёқати унинг устави, низоми ёки қонун ҳужжатлари билан белгиланган бўлади.

Ҳар бир тузилган корхона ёки бошқа тадбиркорлик тузилмаси фақат ўз низомида кўрсатилган фаолият турлари билан шуғулланиши керак. Сохта тадбиркорликда эса тузувчилар ўз низомида кўрсатилган фаолиятни амалга ошириш мақсадини кўзламайди, балки корхона бошқа мақсадларини кўзлаб тузилади.

Корхонани тузиш (вужудга келтириш) фактининг ўзи тўла ёки қонунга асосланган бўлади, унинг низоми, зарурий таъсис ҳуж-

жатлари қабул қилинади, рўйхатдан ўтказилади, бироқ ишни бошлаш вақти келганда, бундай корхона ўз низомида кўрсатилган фаолият билан умуман шуғулланмайди ёки низомида кўрсатилмаган фаолият билан шуғулланади.

Низомда белгиланган фаолиятни амалга ошириш мақсадининг йўқлиги таъсис ҳужжатларида кўрсатилган мажбуриятларни ба-жармасликда намоён бўлади.

Низомда кўрсатилган фаолиятни амалга ошириш мақсадини кўзламасдан корхона ёки бошқа тадбиркорлик тузилмаси тузилган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Низомда кўрсатилган фаолият билан шуғулланмаслик ва қарз, кредит олиш, фойдани (даромадни) солиқлардан озод қилиш (пасайтириш) ёки бошқа мулкий наф кўриш жиноят мақсадининг зарурий аломати ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида» 1994 йил 5 май қонунининг 1-моддасига мувофиқ, «банкрот бўлиш деганда қарздорнинг мажбуриятлари мол-мулкидан ошиб кетганлиги сабабли товарларга (ишларга, хизматларга) ҳақ тўлаш юзасидан кредиторларнинг талабларини қондиришга қодир эмаслиги, шу жумладан бюджетга ва бюджетдан ташқари фондларга мажбурий тўловларни таъминлашга қодир эмаслиги тушунилади.

Кредиторларнинг талабларини бажариш муддати бошланган кундан эътиборан ҳужалик юритиш субъекти уч ой мобайнида уларни бажаролмаётганлиги ёки бажаришга қодир эмаслигининг муқаррарлиги сабабли жорий тўловлари тўхтатиб қўйилиши ҳужалик юритувчи субъект банкрот бўлишининг ташқи аломати ҳисобланади».

Ҳужалик юритувчи субъект ихтиёрий равишда тугатилаётганида унинг ўзи банкрот бўлганлигини расман эълон қилганидан кейин у банкрот бўлган ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ва сохта корхона тузган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

## **6-§. Сохта банкротлик (ЎЗР ЖК 180-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти тадбиркорлик тузилмаларининг нормал фаолият кўрсатишини, ҳужалик юритувчи субъектларнинг манфаатларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Банкротликка тааллуқди кўпгина масалалар Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 5 майда қабул қилинган «Банкротлик тўғрисида»ги қонунда тушунтириб берилган.

**Объектив томондан жиноят хўжалик юритувчи субъектнинг ўз мажбуриятларини иқтисодий жиҳатдан бажара олмаслиги ҳақида била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериши натижасида кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилишида намоён бўлади.**

Субъектнинг била туриб, ўзининг ночорлиги ҳақидаги маълумотни қонунда белгиланган тартибда эълон қилиши ҳақиқатга тўғри келмайдиган, била туриб ночорлиги ҳақидаги ёлғон маълумотни эълон бериш ҳисобланади.

Хўжалик юритувчи субъект ҳақиқатда кредиторлар олдидаги ўз мажбуриятларини бажаришга қодир бўлгани ҳолда, уларни бажаришдан жўртгага бўйин товлаб, ўзини банкрот деб эълон бериши, била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериш ҳисобланади.

Хўжалик юритувчи субъект қонунда белгиланган тартибни бузиб ўзининг иқтисодий ночорлигини эълон қилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши муайян ҳолатлар мавжуд бўлган фирибгарликни вужудга келтиради.

Агар мансабдор шахс сохта ҳужжатлар тақдим этиб, банкротлик тўғрисида эълон берса, унинг қилмишлари (жиноятлари) жами 209-модда (мансаб сохтакорлиги) билан ҳам квалификация қилинади.

Хўжалик юритувчи субъектнинг жиний ҳаракатлари оқибатида кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилиши сохта тадбиркорликнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Кўп миқдорда зарар етказилган пайтдан эътиборан жиноят таом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.** Жиноятнинг мотив ва мақсади қилмишнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жиноятнинг субъекти** тадбиркорлик билан шуғулланувчи, 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган Қонуни билан Жиноят кодексининг 180-моддаси қуйидаги мазмундаги 2-қисм билан тўлдирилган: «Етказилган моддий зарар уч карра миқдорида қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

## **7-§. Банкротликни яшириш (ЎЗР ЖК 181-моддаси)**

Таҳлил этилаётган **жиноятнинг объекти** бозор иқтисодиёти шароитида банкротликни амалга оширишнинг белгилаб қўйилган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

**Объектив томондан** жиноят хўжалик юритувчи субъектнинг ҳақиқатта тўғри келмайдиган маълумот ёки ҳужжатларни тақдим этиши, бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш йўли билан иқтисодий жиҳатдан ўзининг тўловга қодир эмаслигини ёки иқтисодий ночорлигини бошқача тарзда қасддан яшириши кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишда ифодаланади.

**Яшириш** деганда, ўзининг тўловга қодир эмаслиги тўғрисидаги маълумотларни бузиб кўрсатиш ёки ҳақиқатта тўғри келмайдиган ҳужжатларни кредиторларга тақдим этиш ёхуд бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш ёхуд ўзининг иқтисодий ночорлиги ҳақидаги бошқа фактларни беркитиш тушунилади.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни содир этишнинг мақсади ва мотиви жиноятни квалификацияси учун аҳамият касб этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган қонуни билан ЖК 181-моддаси: «Етказилган моддий зарар уч карра миқдорда қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди», дейилган 2-қисм билан тўлдирилди.

## **8-§. Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎЗР ЖК 182-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** товар ёки бошқа қимматликларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали ўтказишнинг белгилаб қўйилган тартиби ва шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг асослари ҳисобланади.

Ҳар қандай товарлар (масалан, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак, мебель, ҳайвонлар ва ҳоказо) ёки моддий қимматликлар **жиноят предмети** бўлиши мумкин.

Шуни назарда тутиш керакки, фуқаролик муомаласидан чиқарилган кучли таъсир қилувчи, заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғ, ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролининг бошқа турларини, шундай қуролларни яратишда фойдаланилиши мумкин бўлган материал ёки мосламаларни, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда ўтказиш ЖК 246-моддасида (контрабанда) назарда тутилган жиноят таркибини ҳосил қилади.

**Объектив томондан жиноят, биринчидан, божхона назоратини четлаб ёки божхона назоратидан яшириб; иккинчидан, божхона ҳужжатлари ва воситаларига ўхшатиб ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланадиган ҳолда; учинчидан декларациядан фойдаланиб, товар ва бошқа қимматликларни:**

а) жуда кўп миқдорда;

б) хизмат лавозимидан фойдаланилган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан олиб ўтишда ифодаланади.

Божхона кодексининг 3-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг қуруқликдаги ҳудуди, ҳудудий ва ички сувлари ҳамда улар устидаги ҳаво бўшлиғи божхона ҳудудини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида эркин божхона зоналари ва эркин омборлар бўлиши мумкин, уларнинг ҳудудлари, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудидан ташқарида жойлашган деб қаралади.

Божхона ҳудуди сарҳадлари, шунингдек эркин божхона зоналари ва эркин омборларнинг чегаралари Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси ҳисобланади.

Товарлар ёки бошқа моддий қимматликларни Ўзбекистон Республикасининг **божхона чегарасидан олиб ўтиш (ўтказиш)** деганда, товарлар ёки бошқа транспорт воситаларини ҳар қандай усулда, шу жумладан, халқаро почта жўнатмаларини юбориш, қувур транспортдан ҳамда электр узатиш линияларидан фойдаланиш йўли билан божхона ҳудудига олиб кириш ёки олиб чиқиш ҳаракатларини амалга ошириш тушунилади.

Бундай ҳаракатлар жумласига қуйидагилар: товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудига олиб кирилганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудига олиб кирилганда – божхона чегарасидан амалда ўтиш; товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудидан олиб чиқилганда, шу жумладан

**эркин божхона** зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб чиқилганда — божхона декларациясини тақдим этиш ёки товар ёхуд транспортларини олиб чиқиш мақсадини амалга оширишга бевосита қаратилган ўзга ҳаракатларни бажариш киради.

**Эркин божхона зонаси** ва эркин омбор шундай режимларки, бунда чет-эл товарлари муайян ҳудудлар ва жойларга бож, солиқлар олинмасдан ва иқтисодий сиёсат чоралари қўлланилмасдан жойлаштирилади ва ишлатилади. Ўзбекистон товарлари эса экспорт режимига мувофиқ олиб чиқишда қўлланиладиган шартларга кўра жойлаштирилади ва ишлатилади (Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг 27-моддаси).

**Товар** деганда, ЎЗР ЖК 182-моддасига кўра, ҳар қандай кўчар мол-мулк, шу жумладан валюта ва валюта қимматликлари, электр, иссиқлик энергиялари ва энергиянинг бошқа турлари, йўловчилар ва товарларни ташиш учун фойдаланиладиган транспорт воситаларидан, шу жумладан контейнерлар ва бошқа транспорт ускуналаридан ташқари барча транспорт воситалари, интеллектуал мулк объектлари, олди-сотди ёки айирбошлаш объекти ҳисобланувчи бажарилган ишларнинг, кўрсатилган хизматларнинг натижалари (Божхона кодексининг 7-моддаси) тушунилади.

**Божхона назорати** — қонун ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида божхона органлари томонидан амалга ошириладиган талбирлар мажмуи.

**Божхона назоратидан яшириш** деганда, шахснинг божхона чегараси орқали олиб ўтиладиган товарларни бекитишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат (нарсаларнинг топилишни қийинлаштириш мақсадида уларни махсус жойларга яшириши ва ҳоказо)лари назарда тутилади.

Божхона чегараси орқали товарларни олиб ўтиш мақсадида била туриб ёлгон, қалбаки ҳужжатларни божхона назоратига тақдим қилиш ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш деб ҳисобланади.

Божхона воситаларига ўхшаш воситалар (қийслаш воситалари) деганда, пломбалар, муҳрлар, рақамли, ҳарфли ва бошқа маркалашлар, қийслаш белгилари, штамплар, пробалар ва намуналар, товарлар ёки транспорт воситаларининг тавсифи, чизмалар ва бошқа қийслаш воситалари тушунилади.

Декларациясиз ёки товарнинг ўз номини бузиб декларация ёзиш олиб ўтиладиган товарларни декларацияда белгиланган тартибда кўрсатмасликни ёки уларни ўз номидан бошқа номда кўрсатишни билдиради.

ЖК 182-моддаси 1-қисмининг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлар, агар улар жуда кўп миқдорда ёки хизмат лавозимидан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, жиноий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Шахс юқоридаги қилмишларини хизмат лавозимидан фойдаланган ҳолда содир этган бўлса, у божхона чегараси орқали ўзи олиб ўтган товарларнинг миқдоридан қатъи назар, ЖК 182-моддасининг 1-қисми билан жавобгарликка тортилади. Бунга, товарлар ёки бошқа қимматликларнинг божхона хизмати ходимлари ёки ҳаво кемасида, кемада ва бошқа шу кабиларда ишловчи шахслар, яъни товарларни божхона чегараси орқали ғайриқонуний олиб ўтиш учун ўз хизмат вазифасидан фойдаланиши мумкин бўлган шахслар томонидан олиб ўтилиши мисол бўлади. Агар бу ҳаракатларни мансабдор шахс содир этса, унинг ҳаракатлари фақат ЖК 182-моддаси билан квалификация қилиниб, ЖК 205-моддаси бўйича қўшимча жавобгарликка тортиш талаб қилинмайди.

Жиноят, қоида тариқасида, товарлар божхона чегараси орқали олиб ўтилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади. Бироқ, товарларни божхона ҳудудидан олиб чиқиш, шу жумладан эркин омборлар ҳудудига киритиш вақтида божхона декларацияси тошширилган ёки шу товарларни олиб чиқиб кетиш ниятини рўёбга чиқариш учун бошқа ҳаракат қилинган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Унинг мотив ва мақсади жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Товарларни божхона чегараси орқали олиб ўтиш жуда кўп миқдорда, чегарани бузиб ўтиш йўли билан ёхуд уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, жавобгарликни оғирлаштираувчи ҳолатлар ҳисобланади.

Мазкур жиноятни чегарани бузиб ўтиш йўли билан содир этиш легенда, товарларни божхона чегараси орқали очикдан-очик, божхона хизмати ходимларининг рухсатисиз олиб ўтиш тушунилади.

Бузиб ўтиш зўрлик ишлатмасдан, зўрлик ишлатиб ёки мол-мулкка шикаст етказиш билан содир этилиши мумкин. Бундай ҳолларда, айбдорнинг қилмиши жиноятлар жамига кўра шахсга ёки ўзганинг мол-мулкига қарши жиноят содир этганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар бўйича квалификация қилиниши керак.

## **9-§. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 183-моддаси)**

1992 йил 2 июлда қабул қилинган «Монополия фаолиятини чеклаш тўғрисида»ги Қонун хўжалик юритувчи субъектларнинг бозорда рақобатлашиши боғлиқ бўлган муносабатларни тартибга солади, монополия фаолияти, яъни монополияга қарши қонунга зид бўлган фаолиятнинг олдини олиш ва уни бартараф қилишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди.

**Жиноятнинг объекти** хўжалик юритувчи субъектларнинг товар бозорида фаолият кўрсатиши бўйича белгиланган тартиб, истё-молчилар ва жамиятнинг қонуний манфаатларидир.

**Объектив томондан** 183-модданинг 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар монополияга қарши фаолият олиб бориш ваколати берилган органга ахборот бермасликдан ёки била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тақдим қилишдан иборат бўлади.

ЖК 183-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят монополияга қарши фаолият олиб бориш ваколати берилган органга ахборот тақдим этиш учун белгиланган муддат ўтган ёхуд бу органларга била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборот тақдим этилган пайгдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

Шахсни ЖК 183-моддасининг 1-қисми билан жавобгар қилиш учун у худди шундай қилмишни содир этганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши зарур.

ЖК 183-моддаси 2-қисмининг объектив томони монополияга қарши фаолият олиб бориш ваколати берилган органнинг қонунбузарликни тўхтатиш, дастлабки ҳолатни тиклаш, шартномаларни бекор қилиш ёки ўзгартириш ҳақидаги талабларини ёхуд бошқа қонуний кўрсатмаларини бажаришдан бўйин товлаш ёки уларни ўз вақтида бажармасликда ифодаланади.

«Монополия фаолиятини чеклаш тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ, бозорда катта мавқега эга бўлган хўжалик юритувчи субъектларга бозорда маҳсулот тақчиллигини келтириб чиқариш ёки сақлаб туриш мақсадида товарлар ишлаб чиқаришни камайтириш ёхуд тўхтатиб қўйиш, шунингдек, уларни муомаладан олиш; мўмай фойда олиш мақсадида бозорда ҳаддан ташқари баланд нарх белгилаш ёки уни сунъий равишда ушлаб туриш, нархларни асосиз равишда пасайтириш, давлат томонидан бошқариб туриладиган нарх-навони бошқа йўсинда узиш; ўзаро шартнома тузаётган томонларга уларни бошқа хўжалик юритувчи субъектлар-



нинг зиммасига тенг бўлмаган аҳволга солиб қўядиган шартларни юклаш; хўжалик юритувчи субъектларга ўзгача тўсиқларни вужудга келтириш ҳамда монополистик фаолият ва фирром рақобатни бошқача чеклаш ҳамда тақиқлаш каби ҳаракатларни содир этиш ман қилинади.

ЖК 183-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят ушбу қисмининг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлардан биттаси содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

ЖК 183-моддаси 2-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эгадир.

**Субъектив томондан жиноят қасдан содир эгилади.** Унинг мотив ва мақсади жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс. У яқка тартибдаги тадбиркор, ташкилотлар ёки улар бирлашмаларининг раҳбарлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар бўлиши мумкин.

## **10-§. Солиқ ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (ЎЗР ЖК 184-моддаси)**

1997 йил 24 апрелда Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси қабул қилинди, унда солиқ тизимининг ҳуқуқий асосларини, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари, солиқ ишларини юритиш тартибини ва солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

**Жиноятнинг объекти** давлатнинг молиявий соҳада фаолият кўрсатиши билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир. Солиқ солиниши лозим бўлган объектлар Солиқ кодексда белгилаб қўйилади. Ўзбекистон ҳудудида қуйидаги солиқлар ва йиғимлар мавжуд:

1) умумдавлат солиқлари: юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиғи; жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи; қўшилган қиймат солиғи; акциз солиғи; ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ; экология солиғи; сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;

2) маҳаллий солиқлар ва йиғимлар: мол-мулк солиғи; ер солиғи; реклама солиғи; автотранспорт воситаларини олиб сотганлик учун солиқ; савдо-сотик қилиш ҳуқуқи учун йиғим, шу жумладан айрим турлардаги товарларни сотиш ҳуқуқини берувчи лицензия йиғимлари; юридик шахсларни, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларни рўйхатга олганлик учун

**Йиғим**; автотранспорт тўхташ жойидан фойдаланганлик учун **Йиғим** ва ҳоказо.

**Объектив томондан** жиноят фойда (даромад) ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни яшириш, камайтириб кўрсатиш, шунингдек, давлат томонидан белгиланган солиқларни, йиғимларни, бож ёки анча миқдордаги бошқа тўловларни тўлашдан қасдан бўйин товлашда ифодаланади.

Солиқ кодексининг 16-моддасига мувофиқ, жами даромад билан мазкур Кодексда белгиланган чегирмалар ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланган даромад (фойда) солиқ солиш объектидир.

Солиқ солинадиган объектларни яшириш деганда, бухгалтерия ҳисоботларида даромадлар ва харажатлардан ташқари солиқ солиш объектларини акс эттирмаслик тушунилади.

Солиқ солинадиган объектларни камайтириб кўрсатиш деганда, солиқ солинадиган асосларни тўғри ҳисобламаслик, уни қонунга хилоф равишда камайтириб кўрсатиш тушунилади.

Давлат томонидан белгиланган солиқлар, йиғимлар, бож ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш деганда, шу тўловларни тўламасликка қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиш тушунилади.

Анча миқдордаги солиқлар ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш таҳлил қилинаётган модда бўйича жиноий жавобгарлик юзага келишининг зарурий шарти ҳисобланади.

Жиноят анча миқдордаги солиқлар ёки бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлашга қаратилган ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади. Унинг мотиви ва мақсади жиноятни квалификациялашда эътиборга олинмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ушбу қилмишнинг такроран, кўп миқдорда (ЖК 183-моддаси 2-қисми), жуда кўп миқдорда (ЖК 183-моддаси 3-қисми) содир этилиши жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонунига биноан ЖК 184-моддаси қуйидаги: «Қасдан яширилган, камайтириб кўрсатилган фойдалар (даромадлар) бўйича солиқлар ва бошқа тўловлар тўлиқ тўланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди» деган қисм билан тўлдирилган.

## 11-§. Бюджет интизомини бузиш (ЎЗР ЖК 184<sup>1</sup>-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 15 апрелда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонунига биноан Жиноят кодекси 184<sup>1</sup>-модда билан тўлдирилган.

**Жиноятнинг объекти** бюджет интизомининг белгиланган тартиби, шунингдек фуқароларнинг манфаатларидир.

**Объектив томондан** ЖК 184<sup>1</sup>-моддасида назарда тутилган жиноят:

1) бюджет маблағларини бюджетда ёки бюджетдан молияланадиган муассасалар ва ташкилотларнинг сметаларида назарда тутилмаган харажатларга йўллашда; 2) шундай муассасалар ва ташкилотларда харажатлар қисми бўйича бюджетдан ажратилган маблағларнинг лимитлардан ортиб кетишида; 3) штат смета интизомини бузишда ифодаланади.

Жиноят мазкур модданинг диспозиция қисмида назарда тутилган ҳаракатлардан биттаси содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

Айбдор маъмурий жавобгарликка тортилганидан сўнг, яна бюджет интизомини бузса, ЖК 184<sup>1</sup>-моддасининг 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Бюджет интизомини кўп миқдорда бузиш 184<sup>1</sup>-модданинг 2-қисмида, жуда кўп миқдорда бузиш эса 184<sup>1</sup>-модданинг 3-қисмида кўрсатилган жиноят учун жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ушбу модда 4-қисмининг объектив томони бюджетдан молияланадиган муассаса ва ташкилотларга иш ҳақи, нафақалар, стипендиялар ва уларга тенглаштирилган бошқа харажатлар тўлови учун пул маблағлари беришнинг банк раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахслар томонидан асоссиз равишда кечиктирилишида ифодаланади.

Жиноят бюджетдан молияланадиган муассаса ва ташкилотларга иш ҳақи, нафақалар, стипендиялар ва бошқа харажатлар тўлови учун пул маблағлари бериш асоссиз равишда кечиктирилган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

ЖК 184<sup>1</sup>-моддасининг 4-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эгадир.

**Субъектив томондан** мазкур моддада назарда тутилган жиноят қасдан содир этилади.

184<sup>1</sup>-модданинг 1, 2, 3-қисмлари бўйича 16 ёшга тўлган ва бюджет интизомини бузган шахс; 4-қисми бўйича эса пул маблағ-

ларини бериш ҳақида қарор қабул қилиниши ўзига боғлиқ бўлиши раҳбарлар ёки бошқа мансабдор шахслар жиноятнинг субъекти бўлишлари мумкин.

## **12-§. Қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 185-моддаси)**

**Жиноят объекти** қимматбаҳо металллар ёки тошлар билан муомала қилишнинг белгиланган тартибидир.

Ер остидан қазиб олинган қимматбаҳо металллар (олтин, кумуш, платина, радий, иридий, осмий, палладий ва ҳоказо) ёки қимматбаҳо тошлар (олмос, зумрад, марварид, аметист, феруза ва ҳоказо) жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ер остидан қазиб олинган қимматбаҳо металллар ёки тошларни давлатга топшириш қоидаларининг бузилиши натижасида кўп миқдорда зарар етказилишида ифодаланади.

Ер остидан қазиб олинган қимматбаҳо металллар ёки тошлар давлатга топширилиши шарт. Топшириш қоидаларини бузиш асосан шахснинг ер қаъридан қазиб олинган қимматбаҳо металллар ёки тошларни давлатга топширишдан ҳар қандай усулда бўйин товлашида ифодаланади ёхуд шу нарсаларнинг қисман топширилишида ифодаланиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган жиноят моддий таркибга эга бўлиб, давлатга кўп миқдорда зарар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Унинг содир этилиш мотиви ва сабаби жиноятнинг квалификацияси учун аҳамият касб этмайди.

Мазкур жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузган шахс бўлиши мумкин.

## **13-§. Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 185<sup>1</sup>-моддаси)**

Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, фойдаланиш ва уларни ўтказишнинг қонун билан белгиланган тартиби жиноят объекти ҳисобланади.

**Жиноятнинг предмети** — ҳар қандай рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларидир.

**Жиноятнинг объектив томони** шундай қилмиш учун маъмурий жазо қилинганидан кейин қимматбаҳо металллар сирасига кирмайдиган рангли металллар, уларнинг парча ва резги чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларини бузишдан иборат.

Тайёрлаш деганда, рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини топишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат тушунилиши лозим. Масалан, чиқинди уюмларидан, аҳолидан рангли металл парча ва резги чиқитларини йиғиб олиш, бошқа товарларга алмашиш ва ҳоказо.

Олиш деганда, уларнинг сотиб олинишини, тўланмаган қарз эвазига олинишини ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Мазкур модда диспозициясида санаб ўтилган бирон-бир хатти-ҳаракат (тайёрлаш, олиш, фойдаланиш ёки ўтказиш) содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

Шахсни ушбу модда билан жавобгар қилиш учун унга нисбатан дастлаб ана шундай қилмишни содир этганлиги учун маъмурий жазо қўлланилган бўлиши лозим.

Қимматбаҳо металллар сирасига кирмайдиган рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш ўзганинг мулкига шикаст етказиш, ўзганинг мулкани ўғрилаш ёхуд хизмат мавқеини суистеъмол қилиш билан биргаликда содир этилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши жиноятнинг жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан кўзланган мақсад қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

Қимматбаҳо металллар сирасига кирмайдиган рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларининг бузилиши мансабдор шахс томонидан содир этилган ҳолларда унинг қилмиши жиноятлар жами ушбу модда ва ЖКнинг 205-моддаси (ҳокимият ёки мансаб ваколатини суистеъмол қилиш) билан ёхуд ЖКнинг 206-моддаси (ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) деб квалификация қилиниши лозим.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Наф келтирмайдиган битим тузиш деганда нима тушунилади? «Ўзбекистон Республикаси манфаатлари»га тушунча беринг.

2. Қалбаки пул, акциз маркалар ёки қимматли қоғозлар ясаи ёки ўтказганлик учун жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари қандай? ЖКнинг 176-моддасида назарда тутилган жиноятнинг шакллари қандай?

3. Қалбаки пул ёки қимматли қоғоз ясаи ёки уларни ўтказиш билан қонунга хилоф равишда валпота қимматликларини олиш ёки ўтказишнинг қандай умумийлиги ва фарқи мавжуд?

4. Валпота қимматликларини ғайриқонуний олиш ва ўтказиш деганда нима тушунилади?

5. Валпота қимматликларини ғайриқонуний олиш ёки сотганлик учун жавобгарлик шартлари қандай?

6. Чет эл валютасини қасддан яшириш нималарда ифодаланади?

7. Чет эл валюталарини яшириш ўзлаштириш йўли билан талон-торож қилишдан қандай фарқ қилади?

8. Сохта тадбиркорлик деганда нима тушунилади?

9. Сохта тадбиркорлик ўзгалар мулкини алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан эгаллаб олишдан қандай фарқ қилади?

10. Сохта банкротлик деганда нима тушунилади?

11. Сохта банкротлик учун жавобгарлик шартлари қандай? Бу жиноят ўзлаштириш ёки фирибгарлик жиноятларидан қандай фарқ қилади?

12. Сохта банкротлик ва банкротликни яширишнинг қандай умумийлиги мавжуд?

13. Банкротликни яшириш деганда нима тушунилади? Бу жиноятнинг талон-торождан қандай фарқи мавжуд?

14. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш қандай ҳаракатларда ифодаланиши мумкин?

15. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш жиноятининг жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлари нималарда намоён бўлади?

16. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузишнинг жиноий жавобгарлик шартлари сифатида нималар асос бўлади?

17. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш қандай ҳаракатларда ифодаланади?

18. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузишнинг ижтимоий хавфлилиги нималарда ифодаланади?

19. Солиқ ёки бошқа тўловларни тўлашдан бош тортишнинг белгиларини айтиб беринг.

20. Фойдани (даромадни) ва солиқ тўлаш объектларини яшириш, камайтириб кўрсатиш белгиларини тушунтириб беринг.

21. Қимматбаҳо металлар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади?

22. Бюджет интизомини бузишнинг белгилари.

23. Қимматбаҳо металлар ва тошларни топшириш қоидаларини бузишнинг валюта қонунчилигини бузиш ва ўзгалар мулкини талон-торож қилиш жиноятларидан фарқларини кўрсатиб беринг.

24. Ер ости бойликлари, қимматбаҳо металл ва тошларни ўзлаштириб олишнинг талон-торож қилишдан фарқини аниқлаб беринг.

25. Рангли металлар, уларнинг парча ва резги-чиқиндиларини тайёрлаш, олиш ишлатиш ва ўтказиш қоидаларини бузиш деганда нималар тушунилади?

26. Давлат проба клейларини тайёрлаш ва фойдаланиш қоидаларини бузиш тушунчасини ёритинг.

## АДАБИЁТЛАР

1. Саморанов Ю.В. Ответственность за фальшивомонетничество. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1963.

2. Карпушин М.П. О некоторых вопросах квалификации валютных преступлений. – СП, 1964, №1.

3. Михайлов М., Милько Ю. Квалификация нарушений правил о валютных операциях. – СЮ, 1966, №1.

4. Борзенков Г., Вышинская З. Как квалифицировать подделку лотерейных билетов? – СЗ, 1968, №8.

5. Кульчихин В.В. Спорные вопросы квалификации валютных преступлений. – Правоведение, 1968, №3.

6. Карпушин М.П., Хаспулатова К. Ценные бумаги. СЗ, 1969, №10.

7. Самойлов В.Г. Спорные вопросы квалификации нарушений правил о валютных операциях // СЗ, 1970, №11.

8. Гуляев А., Тарасенко М. Квалификация подделки государственных ценных бумаг. // СЮ, 1973, №7.

9. Ларичев В.Д. Преступления в кредитно-денежной сфере и противодействие им. М.: Инфра-М., 1996.

10. Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления. М. Издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1997.

11. Аминов Д.И., Ревин В.П. Преступность в кредитно-банковской сфере. М.: «Брандес», 1997.

12. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. М., 1998.

13. Крушин В.Д., Минкев В.А. Компьютерные преступления и информационная безопасность. М. Новый юрист, 1998.

14. Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. Преступления в страховании. М.: Анкил, 2000.



# ХIII боб. ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш (ЎЗР ЖК 186-моддаси)

1996 йил 26 апрелда Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинган бўлиб, унда товарларни истеъмол қилиш билан боғлиқ барча ҳуқуқий масалалар тартибга солинган.

Ушбу **жиноятнинг объекти** шахснинг хўжалик фаолияти соҳасидаги манфаатлари, шунингдек фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

**Объектив томондан** жиноят товар бозорига сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки уни сотиш натижасида истеъмолчининг, бу баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

**Маҳсулот чиқариш** деганда, бирор-бир маҳсулотни буюртмачи ёки истеъмолчига топшириш ёки жўнатиш тушунилади.

**Сотиш** деганда, товарларни бевосита истеъмолчиларга сотиш назарда тутилади.

Таҳлил қилинаётган модда бўйича жавобгарлик сифатсиз маҳсулотни товар бозорига чиқариш ёки сотиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган ҳоллардагина вужудга келади.

«**Сифатсиз маҳсулот** деганда давлат стандарти талабларига, меъёрий нормаларга жавоб бермайдиган ва сифат сертификатига эга бўлган маҳсулотлар тушунилади. Маҳсулот ҳар қанча сифатсиз бўлсада, ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказиш хусусиятига эга бўлмаса, ЖКнинг 186-моддасидаги жиноятнинг предмети бўла олмайди. Унда ушбу жиноятни содир қилган шахсларга маъмурий, интизомий ва бошқача тарздаги чоралар кўрилади.

Яна шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, ушбу жиноятнинг предмети деб ҳар қандай озиқ-овқат маҳсулотлари назарда тутилган. Лекин жиний жавобгарлик юзага келишининг шarti сифатида жиний оқибат кўрсатилган. Қилмишни бевосита ушбу модда билан квалификация қилиш учун жиний оқибат келиб чиққан бўлиши шart»<sup>1</sup>.

Товар бозорига сифатсиз маҳсулотни чиқариш ёки сотиш натижасида фуқароларнинг соғлиғи учун мазкур моддада кўрсатилган

<sup>1</sup> Ф.Тоҳиров. *Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш учун жиний жавобгарлик. «Қонун ҳимоясида», 2000 йил, 2-сон, 42-бет.*

**оқибатлар** келиб чиқмаса, жиний жавобгарлик ҳам бўлмайди. **Бирок**, «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 20-моддасига мувофиқ, товар (иш, хизмат)нинг тузилиши, ишлаб чиқарилиши, таркибидаги ва бошқа нуқсонлари, шунингдек истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкнинг хавфсизлигини таъмин эта олмайдиган материаллар, ускуналар, асбоб-анжомлар, мосламалар ёки бошқа воситалар қўлланилиши оқибатида истеъмолчининг ҳаётига, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) томонидан қопланиши лозим.

**Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи)** билан шартнома муносабатларига киришган, киришмаганидан қатъи назар, ҳар қандай истеъмолчи товар (иш, хизмат)нинг нуқсони туфайли етказилган зарарнинг қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

**Истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар**, агар у норматив ҳужжатларда назарда тутилган товарнинг хизмат (яроқчилик) муддати мобайнида, бундай муддат белгиланмаган тақдирда эса, товар ишлаб чиқарилган (иш, хизмат қабул қилинган) пайдан эътиборан ўн йил мобайнида юзага келган бўлса қопланиши лозим.

**Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи)** бартараф қилиб бўлмайдиган куч ёки фойдаланиш, уни сақлаш ёхуд ташишнинг белгиланган қоидалари истеъмолчи томонидан бузилиши туфайли зарар етказилганлигини исботласа, у жавобгарликдан озод қилинади.

**Субъектив томондан жиноят** – сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш қасддан содир этилади, келиб чиққан оқибатлар (соғлиққа зарар етказилиши, одамлар ўлими) борасида эса субъектнинг айби эҳтиётсизликда ифодаланади.

**Жиноят субъекти** товар бозорига сифатсиз маҳсулот чиқариш учун жавобгар ёки уни сотиш билан шуғулланаётган шахсдир. Ушбу модданинг 2-қисмида одамнинг ўлимига сабаб бўлган сифатсиз маҳсулотни чиқарганлик ёки сотганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Таҳлил қилинаётган модданинг 3-қисмида сифатсиз маҳсулот чиқарганлик ёки сотганлик натижасида:

- а) одамлар ўлими;
- б) бошқа оғир оқибатларнинг юзага келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

**Бошқача оғир оқибатлар** деганда, икки ёки бундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги

соғлиққа зарар етказиш, одамларнинг ялпи заҳарланиши ва бошқалар тушунилади.

## **2-§. Этил спирти, алкогольли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЎЗР ЖК 186<sup>1</sup>-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг айрим ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонунига биноан Жиноят кодекси мазкур модда билан тўлдирилган. Модда уч қисмдан иборат.

**Жиноятнинг объекти** хўжалик юригувчи субъектларнинг иқтисодий фаолияти манфаатларидир.

Жиноят предмети этил спирти, алкогольли ва тамаки маҳсулотларидир.

**Объектив томондан** жиноят этил спирти, алкогольли ва тамаки маҳсулотларини шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин ёки анча миқдорда қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритишда ифодаланади.

Қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда, этил спирти, тамаки ёки алкогольли маҳсулотларни қонунда белгиланган тартибда рухсатнома олмасдан ишлаб чиқариш тушунилади.

Қонунга хилоф равишда муомалага киритиш деганда, уларни сотиш, айирбошлаш, қарз учун тўлаш, гаровга бериш ва ҳоказо тушунилади.

Айбдор шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин ёки анча миқдорда этил спирти, алкогольли ёки тамаки маҳсулотларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқарган ёки муомалага киритган бўлса, у жинойий жавобгарликка тортилади.

Жиноят этил спирти, тамаки ёки алкогольли маҳсулотлар муомалага киритилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ва этил спирти, тамаки ёки алкогольли маҳсулотларни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш билан шуғулланаётган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ушбу қилмиш:

- 1) кўп миқдорда;
- 2) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- 3) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- 4) хизмат лавозимини суиистеъмом қилиш йўли билан содир этилган бўлса, ЖК 186<sup>1</sup>-моддасининг 2-қисми бўйича квалификация қилинади.

Ўша ҳаракатлар: 1) жуда кўп миқдорда; 2) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, айбдор шу модданинг 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

### **3-§. Харидор ёки буюртмачиларни алдаш (ЎЗР ЖК 187-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** сотувчилар, маҳсулот ишлаб чиқарувчилар, турли хизматлар кўрсатиш ходимлари соҳаси ва истеъмомчилар ўртасидаги ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг предмети турли товарлар, пуллар (товар қийматининг эквиваленти сифатида) бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** жиноят мулкчилик шаклидан қатъи назар, аҳолига товар сотиш ёки хизмат кўрсатиш корхоналарида, шунингдек савдо ёки аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасида яқка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланадиган шахслар томонидан унча кўп бўлмаган миқдорда содир этилган кам ўлчаш, кам тортиш, ҳақдан уриб қолиш ёхуд харидор ва буюртмачиларни бошқача тарзда алдашда ифодаланади.

**Кам ўлчаш** деганда, харидор ёки буюртмачини хабардор қилмасдан туриб уларга товарларни кам ҳажмда ёки ўлчамда бериш тушунилади.

**Кам тортиш** деганда, товарларни ҳар қандай усулда тарозидан уриб қолиб бериш назарда тутилади.

**Ҳақдан уриб қолиш**, товарлар ёки хизматлар учун қўлланилиши лозим бўлган пул маблағларини харидор ёки буюртмачининг розилигисиз била туриб ногўғри ҳисоблашдан иборат бўлади.

**Бошқача тарзда алдаш** деганда, харидор ёки буюртмачини содир этилаётган келишув хусусида чалғитишнинг ҳар қандай усули тушунилади (товарларни бир сорт(нав)дан бошқасига ўтказиш, уларни бошқа ном билан сотиш, нави, миқдори хусусида алдаш ва ҳоказо тушунилади.

Аҳолига товарларни сотиш ёки хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи корхоналарда ёхуд савдо ёки аҳолига хизматлар кўрсатиш

соҳасида якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи шахслар мулк шаклидан қатъи назар, ЎзР ЖК 187-моддаси билан кам ўлчаганлик, кам тортиш, ҳақдан уриб қолганлик ёхуд харидор ёки буюртмачиларни бошқача тарзда алдаганлик учун жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Унча кўп бўлмаган миқдорда харидор ёки буюртмачиларни алдаш, кам ўлчаш, кам тортиш, ҳақдан уриб қолиш ёки бошқача тарзда алдаш содир этилганидагина жиноий жавобгарлик вужудга келади.

Харидор ёки буюртмачиларни алдашда унча кўп бўлмаган миқдор деганда, энг кам иш ҳақининг ўндан биридан бир бараваригача бўлган миқдор тушунилади.

Жиноят унча кўп бўлмаган миқдорда кам ўлчаш, кам тортиш, ҳақдан уриб қолиш ёхуд харидор ёки буюртмачиларни алдашга қаратилган бошқа ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноят содир этиш мотиви ва мақсади унинг квалификацияси учун аҳамият касб этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, мулк шаклидан қатъи назар корхоналарда аҳолига товарлар сотувчи ёки хизматлар кўрсатувчи шахс ёхуд савдо ёки хизматлар кўрсатиш соҳасида якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланувчилар бўлиши мумкин.

Мазкур жиноятнинг субъектлари рўйхатдан ўтмасдан ёки махсус рухсатномасиз товарлар сотувчи ёки хизматлар кўрсатувчи шахслар бўлишлари мумкин эмас. Айбдор фирибгарлик ёки савдо ёхуд воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланганлик учун жавобгарликка тортилади.

Мазкур модданинг 2-қисмида такроран ёки хавфли рецидивист томонидан; анча миқдорда; бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган, харидорлар ёки буюртмачиларни алдаганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Анча миқдорда харидорлар ёки буюртмачиларни алдаш деганда, энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан ўттиз бараваригача бўлган миқдор тушунилади.

ЖК 187-моддасининг 3-қисмида харидорлар ёки буюртмачиларни кўп миқдорда алдаганлик учун жавобгарлик назарда тутилади. Кўп миқдорда деганда, энг кам иш ҳақининг ўттиз беш бараварига тенг ва бундан ортиқ миқдор тушунилади.

#### 4-§. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш (ЎзР ЖК 188-моддаси)

**Жинойатнинг объекти** қонунда белгилаб қўйилган рўйхатдан ўтин ва савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланиш тартибидир.

**Объектив томондан** жиноят назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш мақсадида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаб, савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланишда ифодаланади.

Қонунга хилоф савдо ёки воситачилик фаолияти деганда, назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш мақсадида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан шундай фаолиятни амалга ошириш тушунилади.

Айбдор рўйхатдан ўтмасдан савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланилган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб топилади.

ЎзР ЖК 188-моддаси 1-қисми маъмурий преюдицияга эга, яъни айбдор маъмурий жазо қўлланилганидан кейин ҳам юқоридаги қилмишни содир этса, мазкур модданинг кўриб чиқиладиган қисми бўйича жинойий жавобгар бўлади.

**Субъектив томондан** жиноят айбнинг қасд шакли билан содир этилади. Жиноятни содир этиш мақсади — назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш хавфли рецидивист томонидан, анча миқдорда ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, айбдор ЖК 188-моддаси 2-қисми билан жавобгар, деб топилади.

Мазкур модданинг 3-қисмида кўп миқдорда ёки уюшган гуруҳ томонидан ва унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган, савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Шахс савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғуллана туриб, харидорлар ёки буюртмачиларни алдаса, унинг қилмишлари ЎзР ЖК 187, 188-моддалари бўйича жиноятлар жамига кўра квалификация қилинади.

## 5-§. Савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 189-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти фуқароларнинг манфаатлари, мулк шаклидан қатъи назар савдо корхоналари, умумий овқатланиш корхоналарининг нормал фаолият юритишидир.

**Объектив томондан** жиноят савдо ва хизмат кўрсатиш қоидаларини бузишда намоён бўлади. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1996 йил 15 мартдаги «Савдо соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликларга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 9-сонли Пленуми Қарорида «Жиноят кодексининг 189-моддаси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 164 ва 168-моддаларида жавобгарлик назарда тутилган савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш деганда, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга соладиган Ўзбекистон Республикаси қонунларининг бузилиши тушунилмоғи лозим.

Бунда суд айбдор томонидан айнан қайси савдо қоидалари бузилганлигини кўрсатиши шарт<sup>2</sup>, деб тушунтириш берилган. Жиноятни квалификация қилишда ҳар бир айбдор томонидан қайси қоида, шу қоидаларнинг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур. Масалан, 1995 йил 15 февралда қабул қилинган «Аҳоли билан пулли ҳисоб-китобларни амалга оширишда назорат-касса машиналарини мажбурий қўлланиш тартиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ, ҳар бир савдо шохобчасида касса ашарати ўрнатилган бўлиши керак. Унинг йўқ эканлиги савдо қоидаларини бузиш ҳисобланади.

ЖК 189-моддасининг 1-қисми маъмурий преюдицияга эга, яъни ЖК 189-моддасининг 1-қисми бўйича жиноий жавобгарлик худди шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин юзага келади.

ЖК 189-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган жиноят савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларининг бирон-бир банди бузилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотиви ва мақсади уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** савдо ёки хизмат кўрсатиш соҳасида ишловчи ва 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 37-бет.

Кўриб чиқиладиган модданинг 2-қисмида анча миқдорда ёки жавфли рецидивист томонидан ёки илгари ушбу Кодекснинг 187, 188 ёки 190-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан ёхуд бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 189-моддаси 3-қисмида кўп миқдорда содир этилган савдо ва хизмат кўрсатиш қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Айбдор шахс савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузган ва айна пайтда харидорлар ёки буюртмачиларни алдаган бўлса, унинг ҳаракатларини шу жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиш зарур.

Агар савдо ва хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш товламачилик йўли билан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмишлари, юқорида айтилганидек, жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

## **6-§. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш (ЎЗР ЖК 190-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февралда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасидаги корхоналар тўғрисида»-ги Қонуннинг 8-моддасида айтилишича: «Лицензия олиниши керак бўлган фаолият турларини амалга ошириш учун корхона зарур лицензияни олиши шарт».

Корхонанинг лицензия олиниши керак бўлган фаолиятига рухсатнома бериш ва бундай рухсатномани ҳақиқий эмас деб топиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.<sup>3</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1994 йил 18 апрелда қабул қилган Қарорининг иловасида мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналар (ташкilotлар), шу жумладан, чет эл корхоналари ва қўшма корхоналар фақат махсус рухсатнома (лицензия) асосидагина шуғулланишга ҳақли бўлган фаолият турларининг рўйхати берилган. Масалан, портловчи ва заҳарли моддалар ҳамда бундай моддаларни қўллаган ҳолда бошқа буюмлар яратиш, ишлаб чиқариш, уларни ташиниш ва сотиш; ов ва спортга мўлжалланган ўқотар қурооларни ва унинг ўқ-дориларини, шунингдек, тўғли қурооллар (миллий пичоқ турларидан таш-

<sup>3</sup> Ўзбекистон Республикаси қонун ва фармонлари тўплами. Т., 1992, 48-бет.



қари) ишлаб чиқариш, уларни таъмирлаш ва сотиш; қиморхоналар ташкил этиш, лотереялар ва шунга ўхшаш тадбирлар ўтказиш<sup>4</sup> учун албатта лицензия олинishi лозим.

Қонуида мустаҳкамлаб қўйилганидек **жиноятнинг объекти** тадбиркорлик билан шуғулланишни амалга оширилишини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлардир.

**Объектив томондан** жиноят лицензия олинishi лозим бўлган фаолият билан махсус рухсатнома олмасдан шуғулланишда ифодаланади, яъни бу жиноят формал таркибли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Савдо соҳасидаги жиноятларга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорида: «амалдаги қонунларига мувофиқ, савдо фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланиш учун махсус рухсатнома (лицензия) талаб қилинади. Бундай рухсатноманинг йўқлиги, айбдор муқаддам шундай ҳаракатлар учун бир йил мобайнида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 176-моддаси билан маъмурий жавобгарликка тортилган бўлса, Жиноят кодексининг 190-моддаси бўйича жавобгарликни юзага келтиради. Агар бунда айбдорнинг савдо фаолиятини фақат рухсатнома (лицензия)сиз амалга оширибгина қолмай, балки рўйхатдан ўтишдан ҳам бўйин товлаганлиги аниқланса, унинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг 188 ва 190-моддалари мажмуи билан квалификация қилинмоғи лозим»<sup>5</sup> деб тушунтирилади.

Ушбу модда маъмурий преюдицияга эга. Шунинг учун ЎЗР ЖК 190-моддасининг 1-қисми бўйича жинойий жавобгарлик лицензия олинishi шарт бўлган фаолият билан махсус рухсатнома олмасдан шуғулланган шахсга нисбатан маъмурий жазо чоралари қўлланилгандан кейин содир этилган ҳоллардагина юзага келади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар қилмишнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ушбу қилмишнинг хавфли рецидивист ёхуд бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилиши фаолият билан лицензиясиз шуғулланганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади.

<sup>4</sup> Ўзбекистон янги қонунлари тўплами. Т., 1995 йил, 10-сон, 98-99-бетлар.

<sup>5</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 37-бет.

Мазкур жиноятни квалификация қилишда фаолият билан лицензиясиз шуғулланган шахс солиқларни тўлашдан ҳам бўйин товдаган бўлса, унинг ҳаракатлари ЎЗР ЖК 190 ва 184-моддаларида назарда тутилган жиноятларнинг жами бўйича жавобгарликни вужудга келтиришини назарда тутмоқ керак.

### **7-§. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш (ЎЗР ЖК 191-моддаси)**

Таҳлил этилаётган жиноятнинг объекти хўжалик юритувчи субъектларнинг нормал фаолият кўрсатишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жиноят предмети учинчи шахсларга маълум эмаслиги сабабли қимматга эга бўлган, эгаси унинг махфийлигини сақлаш чораларини кўрган, сир тугилаётган фан-техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, савдога оид ёки бошқа ахборотлардир.

ЖК 191-моддаси 1-қисмининг объектив томони сир тугиладиган фан-техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, савдога оид ёки бошқа шу каби ахборотни эгасининг розилигиси йиғишда ифодаланади.

Сир тугиладиган ахборот деганда, эгасининг рухсатсиз ошкор қилиниши мумкин бўлмаган турли хусусиятдаги ахборотлар тушунилади.

Тўплаш деганда, эркин, қонуний йўл билан олиш мумкин бўлмаган ахборотни қўлга киригишга, эгаллаб олишга қаратилган ҳар қандай ғайриқонуний (масалан, талон-торож қилиш, пора бериб олиш, ксеронусха олиш ва ҳоказо) ҳаракат билан қўрқитиш тушунилади.

ЖК 191-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ушбу ахборот ҳар қандай усулда тўпланган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

Субъектив томондап ЖК 191-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар қасддан содир этилади. Жиноятнинг мақсади — тўпланган ахборотни эгасининг розилигисиз ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш субъектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

ЖК 191-моддаси 2-қисмининг объектив томони хўжалик юритувчи субъектга кўп миқдорда зарар етказиб, сир тугиладиган фан-техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, савдога оид ёки бошқа шу каби ахборотни эгасининг розилигисиз қасддан ошкор қилиш ёки ундан фойдаланишда иборат бўлади.

**Ошкор қилиш** деганда, ахборотни ўзгаларга маълум қилиш натижасида ундан беҳабар шахслар хабардор бўлиши тушунилади.

**Ахборотдан фойдаланиш** деганда, айбдор томонидан мазкур ахборотдан фойдаланишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиш тушунилади.

**ЖК 191-моддаси 2-қисмида** жавобгарлик белгиланган жиноят ахборотни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш натижасида хўжалик юритувчи субъектга кўп миқдорда зарар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

**Субъектив томондан** ЖК 191-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

## **8-§. Рақобатчини обрўсизлантириш (ЎЗР ЖК 192-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** хўжалик юритувчи субъектларнинг товар бозорида қонуний рақобат қилишини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлардир.

**Объектив томондан** жиноят босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларни ёки оммавий ахборот воситалари орқали хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш мақсадида била туриб ёлғон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни тарқатишда ифодаланади.

**Тарқатиш** деганда, босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларни ёки оммавий ахборот воситалари орқали ёлғон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни хабар қилиш тушунилади.

Агар маълумотлар бутунлай ҳақиқатга мос келмаса, улар ёлғон ҳисобланади. Ноаниқ маълумотлар эса, уларнинг қисман рост эканлигини билдиради. Ҳақиқий маълумотларга мос келмайдиган маълумотлар бузиб кўрсатилган бўлиши ҳам мумкин.

**Босма усулда кўпайтириш** деганда, маълумотларнинг нусхаларини матбаа усулида кўпайтириш тушунилади.

**Бошқача усулда кўпайтириш** деганда, маълумотларни ҳар қандай бошқача усулда (ксеронусха олиш, кўпайтириш, фотосуратга олиш, турли ёзув машинкаларидан фойдаланиш, маълумотларни қўлда ёзиб олиш ва ҳоказо йўл билан) кўпайтириш тушунилади.

Жиноят босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларда ёки оммавий ахборот воситалари орқали била туриб ёлгон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотлар ошкор қилинган пайтдан эътиборан, яъни улар ўзга шахсларга маълум бўлган пайтдан тамом бўлган, деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор ёлгон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган ахборотни тарқатаётганини олдиндан билади.

Жиноятни содир этишдан мақсад — хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш бўлиб, у субъектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади. Бундай маълумотларни тарқатган шахс хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган бўлса, унинг ҳаракатларида мазкур жиноят таркиби бўлмайди.

Шахснинг чиндан ҳам мавжуд бўлган маълумотларни тарқатиши натижасида хўжалик юритувчи субъектнинг ишчанлик нуфузига путур етказилса, жиноят таркиби вужудга келмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Сифатсиз маҳсулот деганда, нимани тушуниш лозим?
2. Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш учун жавобгарлик қачон келиб чиқади?
3. Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки уни сотиш жиноятининг мансабга совуққонлик билан қараш жиноятдан қандай фарқи бор?
4. Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки уни сотиш жинояти туфайли одам ўлими келиб чиқиши билан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш жинояти ўртасидаги фарқни айтинг.
5. Этил спирти, алкогольли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда нимани тушунасиз?
6. Харидор ёки буюртмачиларни алдашнинг қандай усуллари мавжуд?
7. Харидор ёки буюртмачиларни алдаш жинояти (ЖК 187-модда) билан фирибгарлик жинояти ўртасида қандай фарқ бор?
8. Харидор ёки буюртмачини алдаш жиноятдан ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш жиноятининг қандай фарқи бор?
9. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш деганда нимани тушунасиз? Ушбу жиноят учун жавобгарлик шартлари нималардан иборат?
10. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф тарзда шуғулланиш жинояти билан савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш жинояти ўртасидаги фарқ ва ўхшаш томонларини айтинг.
11. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш жинояти қачон тамом бўлган жиноят ҳисобланади?
12. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жинояти билан фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш жинояти ўртасида қандай фарқ бор?
13. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш деганда нимани тушунасиз?
14. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш жинояти билан ахборот олиш ва бериш қоидаларини бузиш ўртасида қандай фарқлар бор?
15. Рақобатчини обрўсизлантириш жинояти нимада ифодаланади?
16. Рақобатчини обрўсизлантириш билан туҳмат жиноятлари ўртасида қандай ўхшашлик ва фарқли томонлари бор?

1. Тацкий В.Я. Понятие, система и общие виды хозяйственных преступлений. Харьков: Хар ЮИ, 1974.

2. Поленов Г.Ф. Некоторые вопросы ответственности за хозяйственные преступления. Юрид. науки./ Каз. ун-т, 1975, вып.55.

3. Тацкий В.Я. Уголовная ответственность за выпуск недоброкачественной продукции. — Харьков: Хар ЮИ, 1978.

4. Белахов А.Л. Ответственность за выпуск недоброкачественной, нестандартной или некомплектной продукции. // Отв.ред. В.А. Тверденко. — М.: Юрид. лит., 1979.

5. Петрова Г. Изучение практики применения наказания за обман покупателей и заказчиков. // СЗ, 1979, №9.

6. Самилык Г.М. Уголовная ответственность за обман заказчиков: Автореф. дисс.. канд.юрид.нук. — Киев, 1979.

7. Рустамбаев М.Х. Ответственность за обман покупателей и заказчиков, получения незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ. Т.: ТашГУ, 1988.

8. Абдурасулова К.Р. Ответственность за недобросовестную конкуренцию. // Новые кодексы Республики Узбекистан. Теория и практика. — Т., 1994.

9. Гладышев Ю.А., Головлев Ю.В. Ответственность за преступления в сфере предпринимательства. — Н.Новгород, 1995.

# ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ

## ЭКОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

### XIV боб. АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА ТАБИАТДАН ФЙДАЛАНИШ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш (ЎЗР ЖК 193-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти қурилиш объектларини ишга тушириш, улардан фойдаланиш ҳамда атроф табиий муҳитни асраш, ер, сув, ер ости бойликлари ва шу кабилардан оқилона фойдаланиш мақсадидаги бошқа фаолият соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир. Инсон ҳаёти, соғлиғи жиноятнинг қўшимча объекти бўлиши мумкин.

#### **Объектив томондан жиноят:**

1) саноат, энергетика, транспорт, коммунал хизмат, агросаноат, илм-фан объектлари ёки бошқа объектларни лойиҳалаш, жойлаштириш, қуриш ва ишга тушириб фойдаланиш нормалари ва қоидаларнинг бузилишида;

2) давлат комиссияларининг аъзолари томонидан бу объектларнинг норматив ҳужжатларда белгиланган қоидаларни бузиб қабул қилиниши инсоннинг ўлими, одамларнинг оммавий равишда касалланиши, экологияга салбий таъсир қиладиган даражада атроф муҳитнинг ўзгариб кетишига ёки бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлишида ифодаланadi.

Атроф муҳит ҳолатига бирон-бир тарзда таъсир кўрсатувчи, саноат, танспорт, коммунал, агросаноат, илмий ва бошқа объектларни лойиҳалаш, жойлаштириш, қуриш ва ишга туширишда муайян экологик хавфсизлик нормалари ва талабларига риоя этилиши керак. Масалан, атроф муҳит ҳолатига бўладиган таъсирлар албатта ҳисобга олинishi шарт, атроф муҳитнинг ана шу қорхоналарнинг чиқиндилари билан ифлосланишига йўл қўймаслик учун барча зарур чоралар кўришмоғи керак; табиий ресурсларнинг қайта ишланиши ҳисобга олинishi зарур; объектларни барча лойиҳалаш ишлари ва кейинчалик уларни қуриш давлат экологик экспертизаси билан келишилган ҳолда ва уларнинг руҳсати олинганидан кейингина амал-

**даги норма ва қоидаларга мувофиқ амалга оширилмоғи лозим. Ҳарчи объектлар лойиҳаларида назарда тутилган жами иқтисодий тилиблир бажарилган тақдирдагина улар ишга тушиши мумкин.**

**Экологик хавфсизлик нормалари ва талабларни бузиш моддий таркибли жиноят ҳисобланади. Инсоннинг ўлими, одамларнинг оммавий равишда касалланиши, экологияга салбий таъсир қиладиган даражада атроф муҳитнинг ўзгариб кетиши ёки бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқиши тариқасидаги оқибатлар объектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади.**

**Одамларнинг оммавий равишда касалланиши деганда, муайян ҳудудда қисқа вақт оралиғида кўплаб кишиларнинг касалликка чалиниши тушунилади.**

**Бошқача оғир оқибатлар деганда, эпидемиялар, катта зарар етказган ҳалокатларнинг рўй бериши, тупроқнинг бузилиши кабилар тушунилади.**

**Мазкур модданинг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлар ва санаб ўтилган оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги ҳам объектив томоннинг зарурий белгисидир.**

**Мазкур моддада назарда тутилган оқибатлардан биттаси юзага келган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган, деб топилади.**

**Субъектив томондан жиноят қасд, эгри қасд билан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.**

**Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, атроф муҳитни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя этилиши учун жавобгар шахс (масалан, экологик экспертиза экспертлари, ҳокимлик органларининг мансабдор шахслари, объектларни жойлаштириш, қуриш учун масъул бўлган шахслар ва ҳоказо) бўлиши мумкин.**

## **2-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш (ЎзР ЖК 194-моддаси)**

**Ушбу жиноятнинг объекти атроф муҳит, флора ва фаунадир, шунингдек инсон соғлиғи ёки ҳаёти қўшимча объект бўлиши мумкин.**

**Объектив томондан жиноят махсус ваколатта эга бўлган мансабдор шахслар томонидан зарарли экологик оқибатларни келтириб чиқарган авариялар ёки атроф табиий муҳитнинг радиациявий, кимёвий, бактериявий ифлосланганлиги ёхуд одам ҳаёти ёки соғлиғи, тирик табиат учун хавfli бўлган бошқача ифлосланганлиги ҳақидаги ёхуд аҳоли**



саломатлигининг ҳолатига доир маълумотларнинг яширилиши ёки бузиб тақдим этилиши натижасида аҳолининг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатларнинг рўй беришида ифодаланади.

**Маълумотларни яшириш** деганда, экологияга салбий таъсир кўрсатган авариялар ёки атроф муҳитнинг радиациявий, кимёвий, бактериявий ифлосланганлиги ёхуд одам ҳаёти ёки соғлиги учун хавfli бўлган бошқача тарзда ифлосланганлиги ҳақидаги тўғри маълумотларни тегишли органларга, ҳокимият органларига, аҳолига хабар қилмаслик тушунилмоғи даркор.

**Бузиб кўрсатилган маълумотлар** деганда, модданинг диспозициясида кўрсатилган оқибатларга сабаб бўлган авариянинг ҳақиқий аҳолини акс эттирмайдиган маълумотлар тушунилмоғи даркор.

ЖК 194-моддасида назарда тутилган жиноят моддий таркибли жиноят ҳисобланади. Одамларнинг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар, балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқа ижтимоий хавfli оғир оқибатларнинг рўй бериши объектив томонининг зарурий белгисидир.

Ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши деганда, кўрсатилган турларнинг муайян ҳудудда кўп миқдорда нобуд бўлиши тушунилади.

**Бошқа оғир оқибатлар** деганда, атроф муҳитга жуда кўп зарар етказилиши, бирон-бир турдаги ҳайвон, ўсимлик, парранда, балиқларнинг бутунлай йўқ бўлиб кетиши тушунилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Унинг мотив ва мақсади жиноятнинг квалификациялашда аҳамиятга эга бўлмайди.

**Жиноятнинг субъекти** фақат махсус ваколатга эга бўлган, яъни экологик оқибатларга сабаб бўлган авариялар ҳақида зарур маълумотларни тақдим этиш мажбурияти зиммасига юкланган мансабдор шахсина бўлиши мумкин, яъни махсус субъектдир.

Агар авария тўғрисидаги маълумотларни яшириш натижасида одам ўлса, қилмиш ЖК 194-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

### **3-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланishi оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (ЎЗР ЖК 195-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** атроф муҳит, шунингдек инсоннинг соғлиги ёки ҳаётидир.

**Объектив томондан** жиноят мансабдор шахснинг экологияси ифлосланган жойларни зарарсизлантириш ёки бошқача тарзда тиклаш ишларини ўтказишдан бўйин товлаши ёки бундай ишларни етарли даражада бажармаслиги натижасида одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оқибатларнинг рўй беришида ифодаланади.

**Бўйин товлаш** деганда, мансабдор шахснинг зарарсизлантириш ёки бошқа тиклаш ишларини ўтказиш бўйича ўзининг ёки ўз зиммасига юклатилган мажбуриятларни бажармаслиги тушунилади.

Зарарсизлантириш ёки бошқа тиклаш ишларини етарли даражада бажармаслик деганда, шу ишларнинг қисман ёки бошқа вақтда ёхуд сифатсиз ўтказилиши тушунилади.

**Зарарсизлантириш** деганда, экологик ифлосланган жойдаги авария оқибатларини бартараф этишга қаратилган махсус ишларни амалга ошириш тушунилади.

Бошқача тарздаги тиклаш ишлари мансабдор шахснинг зарар етган жойнинг дастлабки экологик ҳолатини тиклаш ёхуд жойнинг экологик ифлосланганлиги оқибатларини бартараф этишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни амалга оширишидан иборат бўлади.

Бу жиноят моддий таркибли жиноят ҳисобланади. Атроф муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик туфайли одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши тарздаги оқибатларнинг юзага келиши (ЖК 195-моддаси 1-қисми) ва ўлим содир бўлиши (ЖК 195-моддаси 2-қисми) жиноий қилмишни ЖК 195-моддаси бўйича квалификация қилиш учун зарурий шарт бўлиб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** ушбу жиноят қасддан (эгри қасддан) ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** мансабдор шахс бўлиши мумкин. Зарарсизлантириш ёки бошқача тарздаги тиклаш ишларини ўтказиш мансабдор шахснинг хизмат вазифалари доирасига киргани ёки кирмаганидан қатъи назар, у мазкур жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

#### **4-§. Атроф табиий муҳитни ифлослантириш (ЎЗР ЖК 196-моддаси)**

1992 йил 9 декабрда Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги қонуни қабул қилинган бўлиб, у

атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг кўпгина муаммоларини тартибга солади.

**Атроф табиий муҳитни ифлослантириш** деганда, инсоннинг бирор-бир ишлаб чиқариш ёки бошқа фаолияти билан боғлиқ ҳолда ер, атмосфера ҳавоси, сувнинг тозалиги белгиланган нормативлардагидан ортиқ ҳамда уларнинг одамлар, флора ва фауна учун хавф туғдирадиган даражада ўзгариши тушунилади.

Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши натижасида эпидемиялар, эпизоотиялар, табиий мувозанатнинг бузилишига сабаб бўлувчи биологик захарли моддалар пайдо бўлади.

**Жинойатнинг объекти** экологиявий хавфсизлик, инсон соғлиғи ёки ҳаётидир.

Ер – тупроқнинг унумдор, устки қатламидир.

Сув – дарёлар, кўллар, денгизлар ва бошқа ҳавзаларда мавжуд бўлган табиий ресурсдир.

Атмосфера ҳавоси инсоният, ҳайвонот, ўсимликлар дунёсининг ҳаёт-мамоти учун хизмат қилувчи табиий ресурсдир. Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди устидаги ҳаво бўшлиғи атмосфера ҳавоси деб ҳисобланади.

**Объектив томондан** ушбу қилмиш:

- 1) ерни ифлослантириш ёки бузиш;
- 2) сувни ифлослантириш;
- 3) атмосфера ҳавосини ифлослантириш йўли билан содир этилиши мумкин.

**Ерларни ифлослантириш** деганда, кимёвий ёки биологик моддалар билан ишлаш қоидаларини бузиш натижасида тупроқ ҳолатининг ҳар қандай физик, кимёвий ўзгаришлари тушунилади.

**Сувнинг ифлосланиши** деганда, сув таркибининг (физик, кимёвий ва бошқа) ўзгаришлари тушунилиб, бунинг оқибатида сув тозалиги белгиланган нормативлардагидан кўра кўпроқ ифлосланади. Одатда, сувнинг ифлосланиши сувга саноат ишлаб чиқариши чиқиндилари оқизилиши, захарли биологик моддалар, захарли кимёвий дориларни сақлаш қоидалари бузилиши ва ҳоказолар натижасида содир бўлади. Оқибатда сувнинг ифлосланганлик даражаси ортиб, инсонга салбий таъсир кўрсатади.

**Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши** деганда, атмосферага ифлослантирувчи моддаларни чиқариб юбориш қоидаларининг бузилиши, бунинг натижасида ҳавода захарли моддаларнинг йўл қўйиладиган энг юқори миқдори ошиб кетиши тушунилади.

**Йул қўйиладиган энг юқори миқдор** деганда, заҳарли молдаларнинг чекланмаган, узоқ давр мобайнида инсон организмга салбий таъсир кўрсатиши истисно этилади.

ЖК 196-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят ушбу молданинг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлардан исталган биттаси содир этилган ва одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетилиши ёки бошқа оғир оқибатлар юзага келган пайтдан эътиборан, тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят эгри қасд билан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс ақли расо бўлиши мумкин.

Агар ЖК 196-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ижтимоий хавfli ҳаракатлар одам ўлишига сабаб бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари ЎЗР ЖК 196-моддаси 2-қисми бўйича квалификация қилинади.

## **5-§. Ер, ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш (ЎЗР ЖК 197-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти ерлардан вазифасига кўра фойдаланиш қоидалари, атроф муҳитдан фойдаланишнинг белгиланган тартибидир.

Ер давлат мулки — умуммиллий бойликдир, ундан оқилона фойдаланиш зарур, у давлат томонидан муҳофаза этилади ҳамда олди-сотди қилинмайди, айирбошланмайди, ҳады этилмайди, гаровга қўйилмайди, Ўзбекистон Республикасининг қонунларида белгиланган ҳоллар бундан мустаснодир. (Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 16-моддаси).

Ўзбекистон Республикасининг 1990 йил 20 июнда қабул қилинган «Ер тўғрисида»ги қонунида (1993 йил 7 майдаги ўзгартиш ва қўшимчалар билан) ер умуммиллий бойликдир, ундан оқилона фойдаланиш лозим ва у давлат томонидан муҳофаза қилинади деб белгилаб қўйилган<sup>1</sup>. 1994 йил 23 сентябрда қабул қилинган «Ер ости бойликлари тўғрисида»ги қонунда: «Ер бағри — бу тупроқ қатлами ва сув ҳавзалари тубидан қуйида жойлашган, геологик ўрганиш ва ўзлаштириш мумкин бўлган чу-

<sup>1</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 1994, 198-бет.

курликларгача давом этувчи ер қобигининг бир қисми»<sup>2</sup> деб ёзилган.

**Объектив томондан** жиноят объектлар қурилишини лойиҳалаш, жойлаштириш, уларни ишга тушириш ва фойдаланишда ер бағри-ни муҳофаза қилиш ҳамда ундан фойдаланиш шартларини бузиш-да ифодаланади. Ер ёки ер қаърининг тўла-тўқис ўрганилишини таъминламаслик; ер қаъридан асосий фойдали қазилмаларни тўла чиқариб олмаслик ва улардан оқилона фойдаланмаслик; ердан ёки ер қаъридан фойдаланиш билан боғлиқ ишларнинг фойдали қазил-маларнинг захиралари сақланишига зарарли таъсир кўрсатишига йўл қўйиш; ердан фойдаланишнинг табиатни муҳофаза қилиш тар-тиби талабларини бажармаслик ва оғир оқибатларни келтириб чи-қарувчи бошқа ҳаракатлар бунга мисол бўла олади.

Мазкур модда мазмунидан келиб чиқиб, оғир оқибатлар деган-да, табиатни муҳофаза қилиш тартибининг бузилиши нагижасида ҳайвонот дунёсининг қирилиб кетиши, ўсимликлар йўқ қилини-ши, ер ёки ер остининг ана шу қисмидан келгусида фойдаланиш мумкин бўлмай қолиши, тупроқ эрозияси ва ҳоказо тушунилади.

Жиноят оғир оқибатлар юзага келган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир эти-лади.

**Жиноятнинг субъекти** ердан ва ер ости бойликларидан фойдала-нишда ёки уларни муҳофаза қилишда технология ва экология хавф-сизлик қойдалари ҳамда нормаларига риоя этилиши устидан назор-рат қилиш мажбурияти зиммасига юклатилган шахслар бўлишлари мумкин.

## **6-§. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (ЎЗР ЖК 198-моддаси)**

**Жиноят объекти** экинзор, ўрмонлар ёки бошқа дов-дарахтлар-нинг асралиши ва улардан фойдаланиш бўйича манфаатлардир.

**Экинзор** деганда, уруғ ёки кўчатлар экиб ўстирилган ўсимлик майдонлари тушунилади.

**Ўрмон** — ер, дарахт, бута ва бошқа ўсимликлар, ҳайвонлар, паррандалар, микроорганизмлар ва бошқа табиат унсурларининг мажмуидир.

<sup>2</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 1995, 286-бет.

**Объектив томондан** ЎзР ЖК 198-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган жиноят оловга эҳтиёткорона билан муносабатда бўлмаслик натижасида экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш, уларни нобуд қилиш кўп миқдорда зарар етказилишига ёки оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

**Шикаст етказиш** деганда, экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга қисман зарар етказиш, яъни муайян сарф-харажатлар қилиб уларнинг дастлабки ҳолатини тиклаш имконияти бўлган ҳоллар тушунилади.

**Нобуд қилиш** деганда, экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларнинг батамом ёниб кетиши тушунилади.

ЎзР ЖК 198-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят, агар оловга эҳтиёткорона муносабатда бўлмаслик натижасида экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга кўп миқдордаги зарар ҳажмидаги шикаст етказилса ёки нобуд қилинса ёхуд бошқа оғир оқибатлар келиб чиқса, тамом бўлган жиноят деб топилади.

Етказилган зарар миқдорини баҳолашда ўрмон хўжалиги мугахассислари хизматидан фойдаланишни зарур деб ҳисоблаймиз, улар ёнғинга дучор бўлган ўрмон майдонини, дарахтлар миқдори, навлари ва ҳоказоларни ҳисобга олишлари керак.

Бошқача оғир оқибатлар сирасига қимматбаҳо дарахт навлари нобуд қилиниши, экология мувозанат бузилишлари ва шу кабиларни киритиш керак бўлади.

**Субъектив томондан** ЖК 198-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган жиноят эҳтиётсизлик орқасида, оловга эҳтиёткорона муносабатда бўлмаслик натижасида содир этилади.

ЎзР ЖК 198-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни қонунга ҳилоф равишда кесиш натижасида кўп миқдорда зарар етказилишда ифодаланади.

**Кесиш** деганда, дарахтлар ва буталарни илдиздан ағдариш ёки кундаков қилиш тушунилади. Агар кесиш махсус рухсатномасиз, белгиланганидан ортиқча миқдорда амалга оширилса, бошқа навлар кесилса, бу ҳолатлар қонунга ҳилоф деб ҳисобланади.

Ушбу жиноят, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни қонунга ҳилоф равишда кесиш ва кўп миқдорда зарар етказилиши ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлган пайтдан эътиборан, тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

ЎзР ЖК 198-моддаси 3-қисмининг **объектив томони** экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказилишда, уларнинг

пайҳон, нобуд қилиниши натижасида, кўп миқдорда зарар етказилишида ифодаланади.

**Субъектив томондан** (ЎзР ЖК 198-моддасининг 3-қисми)да назарда тутилган жиноят қасддан содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** ЎзР ЖК 198-моддасида жавобгарлик белгиланган 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Қонунга хилоф равишда, ўз ваколатларидан фойдаланиб ўрмонни кесган мансабдор шахслар жиноятларнинг жами бўйича, мансабдорлик жинояти ва қонунга хилоф равишда ўрмонни кесганлик учун жавобгар бўлишлари керак.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонунига биноан ЖК 198-моддаси қуйидаги мазмундаги 4-қисм билан тўлдирилган:

«Етказилган моддий зарар уч карра миқдорида қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тартиқсидаги жазо қўлланилмайди».

## **7-§. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркундалари билан кураш талабларини бузиш (ЎзР ЖК 199-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** экология хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги (пахтачилик, шоличилик ва ҳоказо)дир.

**Объектив томондан** жиноят ўсимликлар касалликлари ёки зараркундаларига қарши кураш талабларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади. Мазкур модда бланкет диспозициясидир. Шу муносабат билан кўриб чиқиладиган жиноятни квалификация қилишда ҳар бир алоҳида ишда ўсимликларнинг касалликлари ёки зараркундаларига қарши курашнинг қайси талаби бузилганлигини аниқлаш зарур. Булар касалликлар, турли зараркундалар тарқалишининг олдини олиш ва уларни тугатишга қаратилган агротехник, кимёвий, механик тадбирларни ўтказиш бўйича талаблардир.

Жиноий жавобгарлик, ўсимликлар касалликлари ёки зараркундаларига қарши кураш талабларининг бузилиши оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолларда вужудга келади.

**Оғир оқибатлар** деганда, ўсимликлар касалликлари ёки зараркундаларининг катта майдонларда тарқаганлиги элита уруғлик фондининг ўзига касаллик юқтирганлиги, анча майдонлардаги ҳосилнинг нобуд бўлганлиги тушунилади.

**Фикримизча, жиноятнинг қандай оғир оқибатларга олиб келганлигини тегишли қишлоқ хўжалиги мутахассислари белгилашлари керак.**

**Субъектив томондан жиноят эгри қасд билан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.**

**Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин. Аксарият ҳолларда, агрономлар, бригадирлар ва шу каби мутахассислар кўриб чиқиляётган жиноятнинг субъекти бўладилар. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандаларига қарши кураш талабларини ўз мансаб ваколатидан фойдаланган ҳолда бузган мансабдор шахслар мансабдорлик жинояти учун жиний жавобгарликка тортилишлари керак.**

## **8-§. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 200-моддаси)**

1993 йил 3 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Ветеринария тўғрисида»и қонуни ҳайвонларни муҳофаза қилишнинг кўпгина масалаларини тартибга солади.

**Жиноятнинг объекти қишлоқ хўжалиги, чорвачилик манфаатларидир.**

**Объектив томондан жиноят ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш ҳайвон ёки паррандалар эпидемияси (эпизоотия)нинг тарқалишига, уларнинг ялпи қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатлар келтириб чиқаришида ифодаланади.**

Мазкур модда бланкет диспозициялидир. Қилмишни квалификация қилишда айбдор шахс томонидан ветеринария ёки зоотехника қоидаларининг айнан қайси банди бузилганлигини кўрсатиш зарур.

Ҳайвонлар ва паррандаларнинг эпидемия касалликлари тарқалиши деганда, турли жойларда юқумли касалликнинг тарқалиш ўчоқлари пайдо бўлганлиги тушунилади.

Айрим ҳолларда бу қоидаларнинг бузилиши чорва ва паррандаларнинг касалланиши ёки шу касалликлар тарқалишининг олдини олувчи эпидемияга қарши даволаш тарбирларини ўтказмасликда намоён бўлади.

Бу жиноят моддий таркибга эга. Шу муносабат билан ҳайвонлар ёки паррандалар эпидемия касалликлари тарқалган ёки улар ялпи қирилиб кетган ёхуд бошқача оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.



Бошқача оғир оқибатлар жумласига чорвачиликка кўп миқдорда моддий зарар етказилиши, чорва моллари, паррандалар маҳсулдорлигининг анча миқдорда камайиши, ветеринария ёки зоотехника қоидалари бузилишининг оқибатларини тугатишга кўп миқдорда моддий сарф-харажат қилингани ва шу кабиларни киритиш керак бўлади.

**Субъектив томондан** жиноят эгри қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ветеринария ёки зоотехника қоидаларининг бузилиши мансабдор шахс томонидан содир этилган ҳолларда унинг ҳаракатлари мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик белгиланган модда билан квалификация қилиниши лозим.

## **9-§. Зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 201-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти атроф муҳит ва қишлоқ хўжалиги манфаатлари, шунингдек, инсоннинг соғлиги ёки ҳаётидир.

**Объектив томондан** жиноят: ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари, минерал ўғит, ўсиш биостимулятори ёки бошқа кимёвий дориларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш одамларнинг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишида ифодаланади.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, қонуннинг ҳар бир алоҳида бузилган ҳолларида зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлишнинг қайси қоида бузилганлигини аниқлаш зарур бўлади.

**Қоидаларнинг бузилиши** деганда, қонунда тақиқланган кимёвий воситалар, дориларни ёки ишлаб чиқарилишга рухсат берилган кимёвий воситалар ва дориларни белгиланган тартибни бузган ҳолда ишлаб чиқариш тушунилади.

**Сақлаш** деганда, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситаларини, минерал ўғитларни, ўсиш биостимуляторлари ёки бошқа кимёвий дориларни муайян жойда сақлаш тушунилади. Кўрсатилган дориларни сақлаш учун мўлжалланмаган жойларда, очиқ жойда, тўкилган ҳолда сақлаш юқорида айтилган қоидаларни бузиш ҳисобланади.

**Ташиш** деганда, кўрсатилган дориларни ҳар қандай усулда ташиш назарда тутилади. Ташиш қоидаларини бузиш деганда, кўрсатилган дориларни мослаштирилмаган транспортда, махсус идишларга солмасдан ташиш ва ҳоказолар тушунилиши лозим. Фойдаланиш деганда, кўрсатилган дориларнинг кўзланган мақсадда қўлланиши тушунилади.

**Фойдаланиш қоидаларини бузиш**, масалан, дориларни тупроққа солишда одамлар соғлиғи, хавфсизлигини таъминламаслик; ишлов берилаётган ерда одамлар бўлгани ҳолда дориларни сочиш ва ҳоказо ҳаракатларда намоён бўлиши мумкин.

Зарарли кимёвий модда билан муомалада бўлиш қоидаларини бузган шахснинг ҳаракатлари, бу ҳаракатлар одамларнинг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган тақдирда мазкур жиноятнинг таркибини ҳосил қилади.

**Бошқача оғир оқибатлар** деганда, ушбу модда мазмунидан келиб чиққан ҳолда жуда кўп зарар етказилиши, аҳолининг оммавий кўчирилиши ва ҳоказо тушунилади.

Жиноят ЖК 201-моддаси 1-қисмининг диспозициясида санаб ўтилган оқибатлардан лоақал биттаси рўй берган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган ҳисобланади.

**Субъектив томондан жинойий ҳаракат** қасддан ё эҳтиётсизлик орқасида, оқибатларга нисбатан эса фақат эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.

Жиноятнинг субъекти ўзининг касбий фаолиятига кўра зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларига риоя этиши шарт бўлган ёки кимёвий моддалардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган ва кўрсатиб ўтилган қоидаларга риоя этиши шарт бўлган, 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин. Юқоридаги қоидаларга риоя қилинмаслиги натижасида одамнинг ўлиши жазони оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади. (ЎЗР ЖК 201-моддасининг 2-қисми).

## **10-§. Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибни бузиш (ЎЗР ЖК 202-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсини асраш ва улардан оқилона фойдаланиш манфаатларидир.

Жиноятнинг предмети ёввойи, уй ҳайвонлари, паррандалар, ҳар қандай балиқлар ва бошқа турдаги ҳайвонлар, шунингдек,

доривор, истеъмолбоп, манзарали ўсимликлар ёввойи турларининг ҳар қандай хиллари ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони:**

1) овчилик қоидаларини; 2) балиқчилик ёки ҳайвонот дунёсининг бошқа турларини ушлаш қоидаларини; 3) ноёб ҳайвонларни тутишнинг белгиланган тартиби ёки шартларини; 4) ўсимликларнинг дори-дармон, истеъмолбоп ва манзарали (декоратив) турларини йиғиш ёки тайёрлашнинг белгиланган тартибини; 5) махсус қўриқланадиган табиий ҳудудлардаги ҳайвонот ва ўсимлик олампидан фойдаланиш тартибини бузиш анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, у бошқа норматив ҳужжатларга ҳавола қилади.

Қуйидагилар овчилик, балиқчилик, ҳайвонот дунёсининг бошқа турларини тутиш қоидаларини тартибга солувчи ҳайвонот ёки ўсимлик олампидан фойдаланиш тартибини белгиловчи асосий норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади: Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонуни; Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1993 йил 3 сентябрда қабул қилинган «Қимматли ва йўқолиб бораётган ўсимликлар ва ҳайвонлар турларини муҳофаза этишни кучайтириш ҳамда улардан фойдаланишни тартибга солиш тўғрисида»ги қарори; Вазирлар Маҳкамасининг «Ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликларни муҳофаза этишни кучайтириш ҳамда улардан фойдаланишни тартибга солиш чоралари тўғрисида»ги 600-сонли қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 10 апрелда қабул қилинган «Овчилик ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида овчилик, балиқчилик хўжалигини юритиш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 95-сонли қарори, 1993 йил 23 апрелда табиатни муҳофаза қилиш бўйича бош давлат инспектори томонидан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида овчилик, балиқчилик қоидалари» шулар жумласидандир. Овчилик қоидаларини бузиш тегишли органларнинг махсус руҳсатисиз ов қилиш, белгиланмаган жойда ов қилиш, ман қилинган вақтда, тақиқланган қуроллар билан ов қилиш ва ҳоказода ифодаланади.

Балиқчилик қоидаларини бузиш, балиқларни увилдириқ сочиш пайтида, тақиқланган жойларда, қўриқхоналар ҳудудида, белгиланган нормадан ортиқча тутиш, балиқларнинг тақиқланган зотларини тутиш кабиларда ифодаланади.

Махсус қўриқланадиган табиий ҳудудлар жумласига «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига мувофиқ, «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар — бу ерлар ва сув кенгликлари (акваторийлар)нинг устувор экологик, илмий, маданий, эстетик, санитария-соғломлаштириш аҳамиятига молик қисмларидир. Табиий захиралардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишга доир режалар ва дастурлар, ер тузилиши ва жойларни текислаш кесмалари ҳамда бошқа режаларни ишлаб чиқишда алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ҳисобига олинади» — деб таъкидланади<sup>3</sup>.

Мазкур жинойт моддий таркибли жинойт ҳисобланади.

Анча миқдордаги зарар етказилганлиги объектив томоннинг белгисидир.

**Субъектив томондан** жинойт қасддан содир этилади.

**Жинойтнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Ҳайвонот ёки ўсимликлар дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш қўйидаги ҳолатларда:

1) ҳайвонот ва ўсимлик олаmidан фойдаланиш тартибини бузиш ҳайвонлар, паррандалар, балиқ, ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсининг Қизил китобга киритилган бошқа турларини нобуд қилиш билан; 2) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда; 3) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, айбдор ЖК 202-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Ҳозирги вақтда ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсининг кўпгина турлари Қизил китобга киритилган, масалан, тоғ қоқлони, қоқлон, муфлон, архар, қамишзор йўлбарси, оққуш, балиқчи қуш, турна, долалар ва ҳоказо.

Ҳайвонот ёки ўсимликлар дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш: 1) хавfli рецидивист томонидан; 2) шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб; 3) ер, сув ёки ҳавода ишлатиладиган механизациялаштирилган воситалардан фойдаланиб; 4) портловчи қурилмалар, заҳарли кимёвий моддалар ёки бошқа ялпи қириб юборадиган ёки нобуд қиладиган усулларни қўллаган ҳолда; 5) уюшган гуруҳ томонидан; 6) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, ЎЗР ЖК 202-моддасининг 3-қисмида назарда тутилган жавобгарлик вужудга келади.

<sup>3</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 1994; 8-сон, 324-бет.

Хизмат мавқеидан фойдаланиш деганда, хизмат фаолиятига кўра овчилик, балиқчилик ишлари, ҳайвонот ёки ўсимликлар дунёсидан фойдаланиш устидан назоратни, текширувни амалга ошириши, тартиб ўрнатиши шарт бўлган шахс (егерь, балиқчилик назоратчи-инспектори, ўрмончи ва ҳоказо)лар томонидан ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш ҳоллари тушунилади.

Ер, сув ёки ҳавода ишлатиладиган механизациялаштирилган воситалардан фойдаланиш деганда, турли хилдаги транспорт воситалари (ов қилишда ҳар қандай автомобилдан, вертолетдан; балиқ туғишда моторли қайиқ, катамаранлардан ва бошқа транспорт воситалари) ёрдамида ҳайвонот ёки ўсимликлар дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш ҳоллари тушунилади.

Портловчи қурилмалар, заҳарли кимёвий моддалар ёки бошқа ялли қириб юборадиган ёки нобуд қиладиган усулларни қўллаш деганда, овда, балиқ туғишда ҳайвонлар ёки балиқларни ўлдирадиган даражада шикаст етказа оладиган портловчи моддалар, турли кимёвий дорилардан, электр токидан, олов ва бошқа шу сингарилардан фойдаланиш тушунилади.

### **11-§. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (ЎЗР ЖК 203-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасида сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини тартибга солувчи идоравий ҳужжатларнинг бутун бир тизими мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги 1993 йил 6 майдаги Қонуни, Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 3 августдаги «Ўзбекистон Республикасида сувдан лимитли фойдаланишнинг муваққат тартиби тўғрисида»ги 385-сонли қарори; Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 7 апрелдаги қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида сувни муҳофаза қилиш теғралари ва магистрал каналлар ҳамда коллекторлар, шунингдек, ичимлик сув таъминоти, даволаш ва маданий соғломлаштириш аҳамиятидаги сув манбалари тўғрисида»ги Низом ва бошқа норматив ҳужжатлар шулар жумласидандир.

Мазкур жиноятнинг объекти сув ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлардир.

**Объектив томондан** жиноят сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Аниқроқ қилиб айтганда, жиноят умумий фойдаланишдаги тармоқлардан сугориш учун сувни ўзбошимчалик билан олишда; сувни ўзбошимчалик билан олиш учун турли қурилмалар қуришда, лимитда белгиланганидан ортиқча сув олишда ва бошқа қоидабузарликларда ифодаланиши мумкин.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, оғир оқибатлар унинг зарурий белгисидир.

Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузишдаги оғир оқибатлар деганда, сувдан фойдаланувчиларга жуда кўп миқдорда зарар етказиш, сув таъминотидаги узоқ муддатли узилишлар ва ҳоказо тушунилади.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузишга нисбатан ҳаракат қасддан ва оқибатларга нисбатан эҳтиётсизлик орқасида бўлади.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

## **12-§. Алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудларнинг тартибини бузиш (ЎЗР ЖК 204-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудларнинг белгиланган тартибидир.

1993 йил 7 майда Ўзбекистон Республикасининг «Алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудлар тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинган бўлиб, унга кўра: «Алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудлар - бу ерлар ва сув кенгликлари (акваторийлар)нинг устувор экологик, илмий, маданий, эстетик, санитария-соғломлаштириш аҳамиятига молик қисмларидир».

Алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудларга сувни муҳофаза қилиш минтақалари (тегралари), курорт ва рекреация зоналари, ер усти ва ер ости сувлари ҳосил бўладиган зоналар (дарё увалари, оқизиқли адирлар, тоғ ёнбағирларнинг этаклари), нодир ва қимматбаҳо минералларнинг ер остидаги захиралари жойлашган ерлар, алоҳида муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудларнинг қўриқланма (оралиқ) тегралари, балиқ хўжалиги тегралари, ўрмонларнинг тақиқланган минтақалари, тарихий-табiiй ва ёдгорий боғлар, ботаника ва ҳайвонот боғлари, дендрарийлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва халқаро шартномаларда белгилаб

қўйиладиган тартиб асосидаги бошқа ҳудудлар киради. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви маҳаллий идораларининг қарорлари билан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг бошқа тоифалари ҳам назарда тутилиши мумкин (3-модда).

«Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасида: «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар давлат мулкидир ва унинг муҳофазасидадир.

Ботаника, дендрология ва ҳайвонот боғлари бошқа шакллардаги мулк асосида ҳам ташкил этилиши мумкин», — деб белгилаб қўйилган<sup>4</sup>.

Таҳлил қилинаётган 204-модда 1-қисмининг **объектив томони** алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш натижасида кўп миқдорда зарар етказилиши ёки бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузишга: табиат қўриқхона фонди ҳудудлари ва объектларидан ўз ўрнида фойдаланмаслик, алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудларни барпо этиш ва улар иштини йўлга қўйиш лойиҳаларининг талабларини бузиш, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар, уларнинг муҳофаза этиладиган чегаралари доирасида ман этилган хўжалик фаолияти билан шуғулланиш, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг объектлари ва муҳофаза этиладиган теграларида олдиндан экологик экспертиза ўтказмай туриб ёки бундай экспертиза хулосаларини бузган ҳолда хўжалик фаолиятини йўлга қўйиш; алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларда фалокатларнинг экологик оқибатлари ва бошқа зарарли таъсирларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш чораларини кўрмаслик; алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудлардан фойдаланишда кимёвий физик, биологик ва ўзгача таъсирларнинг йўл қўйиладиган меъёрлардан ошиб кетиши, бундай ҳудудларни истифода этиш учун берилган рухсатномадаги талабларни бузиш, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий объектларнинг табиат комплексларини бузиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни йўқ қилиш; алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг чегарасини ўзбошимчалик билан ўзгартириш, бундай ҳудудларни ўз билгича бошқа эҳтиёжлар учун ажратиб бериш кабилар киради.

ЎзР ЖК 204-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят, айбдор шахс томонидан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини ҳар қандай бузиш содир этилган ва бунинг нати-

<sup>4</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 1994, 8-сон, 325-бет.

**жасида кўп миқдорда зарар етказилган ёки бошқача оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.**

**ЖК 204-моддаси 2-қисмининг объектив томони** алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудуд объектларини қасддан нобуд қилиш ёки уларга шикаст етказиш учун кўп миқдорда зарар етказилиши ёхуд бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади. **ЖК 204-модданинг 2-қисмида** назарда тутилган жиноят алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг объектлари нобуд қилинган ёки уларга шикаст етказилган, натижада кўп миқдорда зарар етказилган ёки бошқача оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан тамом бўлган, деб топилади.

**Субъектив томондан** алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудларнинг тартибини бузиш тўғри қасд билан содир этилади. **Жиноятни содир этиш мотиви ва мақсади** унинг квалификациясига таъсир қилмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.



## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Экология хавфсизлиги талаблари ва меъёрларини кўрсатинг. Ушбу жиноят субъектининг хусусиятлари.

2. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш нималарда намоён бўлади?

3. Атроф табиий муҳит ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни яшириш ёки бузиб кўрсатишнинг атроф муҳитни ифлослантиришнинг олдини олиш чораларини кўрмасликдан фарқи. Уларнинг ўхшашлиги нимада?

4. Атроф муҳит зарарланишининг олдини олмаганлик қандай жиноий оқибатларга олиб келади?

5. Атроф муҳит зарарланиши деганда нима тушунилади? Ушбу ифлосланишнинг сабаблари қандай бўлиши мумкин?

6. Атроф муҳитни зарарлантирганлик учун жиноий жавобгарликнинг шартларини кўрсатинг.

7. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларининг ёки уларни муҳофаза қилиш талабларининг бузилиши нималарда намоён бўлади?

8. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларининг ёки уларни муҳофаза қилиш талабларининг бузилишида ким жавобгар бўлади?

9. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузганликнинг ўз хизмат вазифасига совуққонлик билан қараш жиноятдан фарқи.

10. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш деганда нима тушунилади? Ушбу жиноят учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари.

11. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни қонунга хилоф равишда кесиш нимани ўзида ифодалайди? Ушбу қилмишга оид жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятлари.

12. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандаларига қарши кураш талабларини бузишнинг ўзига хос хусусиятлари.

13. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш нимада ифодаланади? Ушбу қилмишнинг жиноий оқибатлари қандай?

14. Зарарли киёмвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарликнинг шартларини кўрсатинг.

15. Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузишга қандай қилмишлар киради? Ушбу жиноятнинг оғирлаштирувчи белгилари қандай?

16. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузганлик учун жиноий жавобгарликка тортишнинг шартлари.

17. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибларини бузишга нималар киради?

18. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузганлик учун жиноий жавобгарлик шартларини кўрсатинг.

## АДАБИЁТЛАР

1. Зуев Е. Ответственность за незаконную охоту // Охота и охотничье хозяйство – 1980, №8.

2. Повелицина П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – М.: Юрид. лит., 1981.

3. Пакутин В. Ответственность за незаконное занятие рыбными и другими водными добывающими промыслами. // СЮ – 1981, №7.

4. Желваков Э.Н. Отграничение хищения от браконьерства. // СЮ – 1982, №3.

5. Желваков Э.Н. Преступления против природных богатств. – М.: ВЮЗИ, 1983.

6. Широков В. Ответственность за незаконную нарубку леса. // СЮ – 1983, №2.

7. Вольфман Г.И. Ответственность за преступления в области охраны природы: квалификация и наказание. – Саратов: изд-во Саратов ун-та, 1984.

8. Готлиб Р., Бушуева Т. Некоторые вопросы квалификации браконьерства // СЮ – 1984, №10.

9. Здравомыслов Б., Желваков Э. Уголовная ответственность за незаконную вырубку леса // СЗ – 1984, №5.

10. Бушуева Т.А. Уголовная практика в области охраны окружающей природной среды. // Проблемы сов. уголовн. политики. – Владивосток, 1985.

11. Широков В.А. Преступления против охраны окружающей среды. – Хабаровск: Хабар. ВШ МВД СССР, 1985.

12. Колыско А.Ю., Маляева Е.О. Экологические преступления. – Н.Новгород, 1993.

13. Повелицина П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – Н.Новгород, 1993.

14. Желваков Э.Н. Экологические преступления. – М., 1995.

# Б Е Ш И Н Ч И Б Ў Л И М

## ҲОКИМИЯТ, БОШҚАРУВ ВА ЖАМОАТ БИРЛАШМАЛАРИ ОРГАНЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### XV боб. БОШҚАРУВ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (ЎЗР ЖК 205-моддаси)

ЖК 205-моддасида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг объекти давлат ҳоқимияти органлари ёки маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг нормал фаолият кўрсатиши, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш, яъни мансабдор шахснинг ўз мансаб ваколатидан турли ниятларда фойдаланиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишида ифодаланади. Ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш билан фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдордаги зарар ёхуд жиддий зиён етказилиши ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш** деганда, мансабдор шахс томонидан унинг хизмат вазифалари доирасига кирувчи ҳаракатларни бажармаслиги ёхуд мансабдор шахснинг ўз ваколатидан фойдаланиб, бошқа шахсга таъсир кўрсатиши ёхуд ўз ваколатидан хизмат манфаатларига хилоф равишда фойдаланиши тушунилади.

Бепарволик туфайли пайдо бўлган камомадни яшириш мақсадида ҳисоб-китобни чалқангиритиш ҳам мансабни суиистеъмол қилиш ҳисобланади.

Ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқ-

дорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилиши сипгари оқибатлар юзга келиши жиноятни ЎзР ЖК 205-моддаси билан квалификация қилишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Тергов органлари ва суд томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқладиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён етказилганлиги масаласи муайян ишнинг барча ҳолатларини эътиборга олган ҳолда ҳал этилади.

**Жиддий зиён етказиш** деганда, давлат, жамоат манфаатларига, фуқароларнинг шахсий манфаатларига моддий зиён етказилиши, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилиши, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг нормал фаолиятига путур етказилиши тушунилади.

Жиддий зиённи аниқлашда етказилган моддий зиённинг хусусияти ва миқдори, етказилган маънавий зиённинг оғирлиги, жабрланган шахслар сони ва бошқа шу кабиларни ҳисобга олиш зарур.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суистеъмол қилиш қўпинча давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг обрўсига путур етказиш; ўзганинг мулки талон-торож қилинганлигини яшириш; турли хилдаги молиявий талон-торожни содир этиш; тегишлича моддий наф олиш, хушомадгўйлик ва ҳоказо ҳаракатларни содир этишда намоён бўлади.

Ушбу жиноят Жиноят кодексига кўрсатилган оқибатларнинг амалда рўй берган пайтидан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасддан содир этилади. Фараз, амалпарастлик, ошна-оғайнигарчилик, сохта ўртоқлик туйғуси, ўч олиш ва бошқа важлар жиноятни содир этиш мотиви бўлиши мумкин.

Бироқ, кўрсатиб ўтилган мотивлар жиноятнинг квалификацияга таъсир қилмайди.

Бу жиноятнинг субъекти 18 ёшга тўлган мансабдор шахсигина бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс тушунчаси юридик адабиётларда анча баҳсли ҳисобланади. ЎзР ЖКнинг VII бўлимида мансабдор шахс ва масъул мансабдор шахс тушунчалари берилган.

Мансабдор шахс — ташкилий бошқарув ёки маъмурий хўжалик ваколатлари берилган ва масъул мансабдор шахс аломатларига эга бўлмаган шахсдир.

**Ташкилий бошқарув ваколатлари** деганда, муайян фаолият участкасига, айрим ходимларнинг ишлаб чиқариш фаолиятига раҳбарлик қилиш вазифалари тушунилади. Масалан, вазирликлар, идоралар,

бошқармаларнинг раҳбарлари (директорлар, уларнинг ўринбосарлари, таркибий бўлинмаларининг раҳбарлари ва ҳоказо). Ушбу мансабдор шахсларнинг фаолияти кадрларни танлаш ва уларга раҳбарлик қилишда, уларни жой-жойига қўйиш, уларнинг фаолиятини ташкил этиш ва назорат қилиш кабиларда намоён бўлиши мумкин.

**Маъмурий хўжалик ваколатлари** деганда, мол-мулкни бошқариш ва тасаруф этиш, уни сақлаш шартлари ва тартибини белгилаш, асралишини, сотилишини таъминлаш сингари вазифалар тушунилади. Масалан, маъмурий-хўжалик қисми, таъминот, сотув раҳбари, омбор, бухгалтерия мудирлари сингарилар шундай ваколатларга эга бўладилар.

Мансабдор шахс ташкилий бошқарув ёки маъмурий хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимга доимий ёки вақтинча сайланганлиги ёки тайинланганлигидан қатъи назар, мансабдор шахс деб топилаверади.

**Масъул мансабдор шахс** деганда, қуйидагилар тушунилади:

1) ҳокимият вакиллари;

2) давлат корхонаси, муассасаси ёки ташкилотларида сайлаш ёки тайинлаш бўйича доимий ёки вақтинча ташкилий-бошқарув ёхуд маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турган ва юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар;

3) мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг раҳбарлари, давлат бошқаруви юзасидан белгиланган тартибда ҳокимият ваколоти берилган жамоатчилик вакиллари;

4) ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турган ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар.

Ҳокимият вакиллари жумласига ўз ваколатлари доирасида но-муайян доирадаги шахсларга ёхуд ҳар қандай таркибий бўлинмаларнинг (корхоналар, ташкилотлар, муассасаларнинг) раҳбарларига, бундай фуқаролар ёхуд корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг раҳбарлари, уларга хизмат юзасидан бўйсунувидан қатъи назар, улар бажариши учун мажбурий қонуний талаблар қўйиш ҳуқуқи берилган мансабдор шахслар тоифаси киради.

Ҳокимият вакиллари жумласига, масалан, Олий Мажлис депутатлари, шунингдек вилоят, шаҳар ва бошқа даражалардаги ҳокимият органларининг депутатлари; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар-

нинг ходимлари (прокурорлар, уларнинг ўринбосарлари ва ҳоказо); судьялар, суд ижрочилари; милиция ходимлари; барча даражадаги ҳокимлар, божхона ва солиқ хизмати ходимлари, давлатнинг турли назорат органлари ходимлари ва бошқа шу сингарилар кирадилар.

Шуни назарда тутиш керакки, ҳар қандай ҳокимият органида ишловчи, аммо ҳокимият ваколатлари (маъмурий ваколатлар) берилмаган шахслар ҳокимият вакиллари, деб эътироф этилмасликлари лозим.

**Юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни бажариш** деганда, шахс томонидан бирон-бир ҳуқуқий муносабатни юзага келтириши, ўзгартириши ёки тугатиши мумкин бўлган ҳаракатларнинг бажарилиши тушунилади.

1993 йил 2 сентябрдаги Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонуни 19-моддасида: «Йиғин раиси (оқсоқоли) ва у тайинлайдиган котиб йиғин қарорлари бажарилишини, шунингдек, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг жорий фаолиятини ташкил этади ва амалга оширади»<sup>1</sup> дейилган, демак оқсоқол ва котиб фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахслари ҳисобланадилар.

ЖК 205-моддаси 2-қисмида ҳокимиятни суиистеъмол қилишнинг қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлари: а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда; б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб; в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Ушбу модда жавобгарлик назарда тутилган жиноятни квалификация қилишда ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш айрим мансабга оид жиноятлар (масалан, мансаб сохтакорлиги (ЖК 209-моддаси); пора олишга (ЖК 210-моддаси) нисбатан умумий норма ҳисобланишини эътиборга олиш лозим.

Бундай ҳолларда, айбдорнинг қилмиши махсус норма бўйича квалификация қилиниши лозим.

## **2-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиб (ЎЗР ЖК 206-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти ҳокимият, бошқарув органларининг нормал фаолият юритиши, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларидир.

<sup>1</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунари. Т., 1995, 9-сон, 24-бет.

**Объектив томондан** жиноят ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш, яъни мансабдор шахснинг ўзига қонун билан берилган ваколатлар доирасидан четта чиқадиган ҳаракатларни содир этиши, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш фақат ҳаракат билан содир этилади.

Мансабдор шахсга қонун билан берилган ваколатлар доирасидан четта чиқадиган ҳаракатлар деганда, мансабдор шахс томонидан норматив ҳужжатлар ёки идоравий йўриқномаларда белгилаб қўйилмаган ҳаракатларнинг, яъни мансабдор шахс томонидан ўзининг ҳуқуқ ва ваколатлари доирасига кирмайдиган ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади.

Ҳар бир муайян ҳолда жиноятни квалификация қилишда мансабдор шахснинг ваколатлари доирасини, уларнинг қайси норматив ҳужжатлар ёки йўриқномаларда белгиланганлигини ва ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш айнан нимада намоён бўлганлигини аниқлаш зарур бўлади.

Мансабдор шахс томонидан содир этилган ғайриқонуний ҳаракатлар унинг мансаб ваколати билан боғлиқ ҳолда содир этилганлиги ушбу норма билан квалификация қилишнинг зарурий шартидир. Мансабдор шахснинг ғайриқонуний ҳаракатлари ва унинг ҳокимият ёки мансаб ваколатлари ўртасида боғлиқлик бўлмаса, ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш жиноятининг таркиби ҳам бўлмайди.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши тарзидаги оқибатларнинг юзага келиши ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш жинояти объектив томонининг зарурий белгисидир.

Мазкур жиноят содир этилган ҳар бир ҳолда ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш ва юзага келган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлигини аниқлаш зарур, бундай боғланиш мавжуд бўлгандагина қилмиш ушбу модда бўйича квалификация қилиниши мумкин.

**Субъектив томондан** ҳокимият ёки мансаб ваколатидан четта чиқиш тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятни содир этиш мотиви ва мақсади жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Жиноятни содир этиш сабаблари турлича: амалшарастлик, ғараз, тамагирлик ва ҳоказо бўлиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** фақат мансабдор шахс бўлиши мумкин.

Ушбу модданинг 2-қисмида ҳоқимият ёки мансаб ваколатидан четта чиқишни куйидаги оғирлаштирувчи ҳолатларида:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказилган ҳолда;

б) жиноятни уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;

в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

### **3-§. Мансабга совуққонлик билан қараш (ЎЗР ЖК 207-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти давлат бошқарув органларининг нормал фаолияти, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари, давлат ёки жамоат манфаатларидир.

**Объектив томондан** жиноят мансабдор шахснинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши оқибатида уларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

207-модданинг диспозициясида кўрсатилган оқибатлар: фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён юзага келиши жиноятнинг зарурий белгисидир.

Мансабга совуққонлик билан қараш ҳаракат (ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик) ёхуд ҳаракатсизлик (ўз вазифаларини бажармаслик) билан содир этилиши мумкин.

**Мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини бажармаслик** деганда, мансабдор шахс томонидан ўз мавқеидан фойдаланиб, содир этиши лозим бўлган аниқ вазифаларини бажармаслиги тушунилади.

**Мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик** деганда, мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини ярим-ёрти, сифатсиз, кечиктириб бажариш, номигагина бажариш, муайян ишни хўжакўрсинга, кўзбўямачилик билан бажариш ва ҳоказо тушунилади.

Шуни назарда тутиш керакки, мансабдор шахснинг ҳаракати мансабдор шахс ўз вазифаларини лозим даражада бажариш учун реал имкониятга эга бўлган, аммо унга лоқайдлик ёки виждон-



сизларча муносабатда бўлиш оқибатида бажармаган ёки лозим даражада бажармаган ҳоллардагина мансабга совуққонлик билан қараш, деб квалификация қилиниши мумкин.

Ўз вазифаларини лозим даражада бажариши учун мансабдор шахсда реал имконият бўлмаганлиги, унинг ҳаракатларини мансабга совуққонлик билан қараш, деб квалификациялашни истисно этади.

Шуни назарда тутиш керакки, мансабдор шахснинг малакасизлиги, тажрибасизлиги, ўз вазифаларини яхши билмаслиги туфайли ўз вазифаларини бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги мансабга совуққонлик билан қараш жиноятининг таркибини ташкил этмайди.

**Субъектив томондан** жиноят эҳтиётсизлик орқасида, жиноят-корона ўз-ўзига ишониш ёки жинояткорона бепарволик тарзида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 18 ёшга тўлган мансабдор шахс бўлиши мумкин.

Ўрганилаётган модданинг 2-қисмида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлган мансабга совуққонлик билан қараш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик одам ўлишига сабаб бўлган бўлса, унинг қилмиши ЎзР ЖК 207-моддаси 3-қисми бўйича квалификация қилинади.

#### **4-§. Ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЎзР ЖК 208-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти ҳокимият ёки давлат органларининг обрўси, нормал иш фаолияти, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатлари ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларидир.

**Объектив томондан** жиноят мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифасига кўра бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳаракатларни бажармаслиги натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида, шунингдек бундай ҳаракатсизлик туфайли жиноятга йўл очилишида ифодаланади.

Мазкур норма билан жиноятни квалификация қилиш учун мансабдор шахснинг ўз хизмат ваколатлари доирасига кирувчи ва шу

ҳаракатларни бажаришининг реал имконияти мавжуд бўлгани ҳолда, бу ҳаракатларни бажармаганлигига эътибор бериш керак.

ЎЗР ЖК 208-моддасининг диспозициясига мувофиқ, ҳокимият ҳаракатсизлиги мансабдор шахс томонидан жиноятга йўл қўйилган ҳолларда ҳокимият ҳаракатсизлиги содир этилади.

**Йўл қўйиш** деганда, жиноят содир этилишига тўсқинлик қилиши лозим ва мумкин бўлган мансабдор шахснинг жиноятнинг содир этилишига тўсқинлик қилмаслиги тушунилади.

Мансабдор шахс йўл қўйиб беришга олдиндан ваъда берган ҳолларда, унинг ҳаракатлари иштирокчиликда ёрдамчи, деб квалификация қилинмоғи лозим.

Мансабдор шахснинг мансаб ёки хизмат мавқеига кўра жиноят содир этишга йўл қўйиши қонунга биноан ҳокимият ҳаракатсизлиги, деб баҳоланиши керак. Йўл қўйишдаги ҳаракатсизлик тайёрланаётган ёки содир этилаётган жиноятнинг пайини қирқиш учун бирон-бир чора кўрмасликда ёхуд тайёрланаётган жиноятнинг, бошқа шахслар содир этган жиноят оқибатларининг олдини олиш учун чора кўрмасликда ифодаланиши мумкин.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги моддий таркибли жиноятдир. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши тарзидаги оқибатлар юзага келиши жиноятнинг зарурий аломати ҳисобланади.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятга йўл қўйиш билан алоқадор бўлган ҳолларда, у жиноят содир этишга йўл қўйилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри ёки эгри қасддан содир этилади. Жиноятни содир этиш мотиви ва мақсади уни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** — 18 ёшга тўлган мансабдор шахсдир.

## 5-§. Мансаб сохтакорлиги (ЎЗР ЖК 209-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти давлат бошқаруви органларининг обрўси ва нормал иш фаолиятини юритиш, фуқароларнинг қонуний манфаатлари, давлат ва жамоат манфаатларидир.

Расмий ҳужжатлар мансаб сохтакорлигининг предметиدير.

**Ҳужжат** — юридик аҳамиятга эга бўлган факт, воқеа ҳодисани, бирон-бир муайян ҳаракатларни гувоҳлантирувчи ёзма актидир.

Муассасалар, ташкилотлар, корхоналардан чиққан, шу идораларнинг раҳбарлари имзоси қўйилган ва зарурий реқвизитлари (штамп, муҳр, рўйхатга олиниш рақами ва ҳоказо) бўлган ҳужжат, расмий ҳужжат деб эътироф этилади.

**Объектив томондан** жиноят қўидаги ҳаракатларни: 1) мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритишида; 2) ҳужжатларни қалбакилаштиришида; 3) била туриб ҳужжатлар тузишида ва тақдим этишида ифодаланади.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларга ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зарар етказилиши тарзидаги оқибатларнинг юзага келиши жиноятнинг зарурий аломатидир.

Мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритиши деганда, расмий ҳужжатларнинг асл нусхаларига ёзувлар киритиш назарда тутилади.

Ҳужжатларни қалбакилаштириш эса, қалбаки ҳужжатни тўла тайёрлашдан ёхуд ҳақиқий ҳужжатга қисман сохта маълумотлар киритишдан иборат бўлади.

Била туриб сохта ҳужжатлар тузиш ва тақдим этиш шаклан тўғри, бироқ мазмунан ёлгон ҳужжатни тузиш ва беришдан иборат бўлади.

Мансаб сохтакорлиги фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зарар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят, деб топилади.

Мансаб сохтакорлиги бошқа жиноятни содир этиш усули бўлган ҳолларда, қилмиш жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади. Масалан, мансаб сохтакорлиги натижасида мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мол-мулкани талон-торож қилишни жиноятларнинг жами бўйича ЎзР ЖК 209-моддаси ва ЎзР ЖК 167-моддасининг 3-қисми билан (ўзлаштириш ёки растрата йўли билан, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан талон-торож қилиш) баҳолалиши керак.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Мансаб сохтакорлигини содир этувчи мансабдор шахснинг ғаразли ёки бошқа манфаатларни кўзлаш жиноятнинг зарурий аломатидир.

Бошқа манфаатларни кўзлаш деганда, амалшарастлик, ошна-оғайнигарчилик, ҳақиқий ахволни бўяб кўрсатиш истаги, ишдаги камчиликларни яшириш ва ҳоказо тушунилади.

**Жиноятнинг субъекти** 18 ёшта тўлган мансабдор шахс бўлиши мумкин.

Расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритиш, ҳужжатларни қалбакилаштириш мансабдор бўлмаган шахс томонидан содир этилган ҳолларда, бундай шахснинг қилмишлари ЎзР ЖК 228-моддаси (ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланклар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) билан квалификация қилиниши керак.

ЎзР ЖК 209-моддасининг 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар:

- а) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилиши;
- б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган мансаб сохтакорлиги учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

## **6-§. Пора олиш (ЎзР ЖК 210-моддаси)**

Пора олиш **жиноятининг объекти** ҳокимият ёки бошқарув органларининг обрўси, нормал фаолият юритиши, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларидир.

Пул, валюта, қимматбаҳо буюмлар, автомобиллар ва бошқа ҳар қандай мол-мулк, озиқ-овқат маҳсулотлари, спиртли ичимликлар, антиқа буюмлар ва ҳоказо, яъни моддий қимматга эга бўлган ҳар қандай нарсалар ёхуд мулкий хусусиятдаги наф кўриш (санаторийга йўлланма, туристик йўлланма, бирон-бир пулли хизматни кўрсатиш кабилар) поранинг предмети бўлиши мумкин.

Бирор-бир номулкий наф кўриш (масалан, шахсга ижобий тавсиянома, тавсифнома бериш, у ҳақда ОАВда эълон қилиниши, мақола, телевидение орқали кўрсатиш ва ҳоказо) поранинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бирор-бир ҳаракатни содир этгани учун мансабдор шахс билан жинсий алоқада бўлиш ҳам пора предмети бўлмайди.

**Объектив томондан** пора олиш мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкий наф кўришида ифодаланади.

Поранинг предмети порани олувчи томонидан шахсан қўлдан қўлга ёки воситачилар орқали, почта ва ҳоказо орқали олиниши мумкин.

Поранинг предмети аксарият ҳолларда, пора олувчига ошкора суратда тошпирилади. Аммо суд-тергов амалиётида ниқобланган (беркитча) пора олиш ҳоллари ҳам учрайди, масалан, порани туғилган кун ёки пора олувчининг ҳаётидаги бошқа бирор-бир воқеа муносабати билан бериш, била туриб қарта ўйинида ютқизиш ва ҳоказо.

Жиноятни квалификация қилишда пора олувчи пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб муайян аниқ ҳаракатни бажарганлиги учун пора олишини эътиборга олиши лозим. Масалан, келгусида қамоқдан бўшатиш, юқори лавозимга кўтариш, унводини ошириш ва ҳоказо муносабати билан пора олувчи томонидан пора берувчига хайрихоҳлик кўрсатганлик, шароит яратганлик учун, «ҳар эҳтимолга қарши» пора берилганида, мансабдор шахс пора олганида айбланмаслиги лозим. Негаки, бундай ҳолларда мансабдор шахс томонидан муайян ҳаракатлар содир этилмайди, умуман олганда жиноят объектининг ўзи йўқ, ҳеч қандай ижтимоий муносабатларга зиён етказилмайди. Бундай ҳолларда, мансабдор шахснинг ҳаракатлари интизомий ҳуқуқбузарлик сифатида ёки муайян ҳолатлар мавжуд бўлган мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш деб баҳоланиши мумкин.

Мансабдор шахснинг ҳаракатларини пора олиш, деб квалификация қилиш учун пора предмети қай вақтда олинганлигининг аҳамияти йўқ.

Пора мансабдор шахс пора берувчи фойдасига муайян ҳаракатларни содир эттунга қадар (пора эвазига оғдириш) ёки мансабдор шахс пора берувчи шахснинг манфаатларини кўзлаб, муайян ҳаракатларни содир этганидан кейин (пора-ҳақ бериш) олингани мумкин.

**Мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланиши** деганда, нафақат мансабдор шахснинг ўз хизмат ваколатлари доирасига кирадиган ҳаракатларни содир этиши, балки бошқа мансабдор шахсларга таъсир кўрсатиши ва уларнинг ваколатларидан фойдаланган ҳолда пора берувчининг манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилиши тушунилади.

Шуни назарда тутиш керакки, мансабдор шахс ва бошқа мансабдор шахсларнинг ваколатлари ўртасида пора олувчининг мансаб мавқеи билан боғлиқ бўлган ушбу шахслар муайян ҳаракатларнинг содир этилишига таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлган муносабатларнинг мавжудлиги жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий шартидир.

Пора олчи пора берувчининг манфаатларини кўзлаб муайян ҳаракатларни содир этганлик учун ғайриқонуний ҳақ олишдир.

**Пора берувчининг манфаатлари** деганда, нафақат унинг шахсий манфаатлари, балки учинчи шахсларни, яқин қариндошлар, яқин шахслар ва бошқа шу кабиларнинг ҳам ҳар қандай манфаатлари тушунилади.

Пора олиш моддий таркибли жиноят бўлиб, у пора олувчи томонидан пора берувчининг манфаатлари кўзлаб, аниқ ҳаракатлар содир этилган ёки этилмаганлигидан қатъи назар, пора предметининг лоақал бир қисми олинган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

Қилмишни квалификациялашда айбдор олиш ниятида бўлган пора миқдорини эътиборга олиш лозим.

Жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилиш учун пора предметининг мансабдор шахснинг ўзи томонидан ёхуд унинг розилиги ва ижозати билан бошқа ҳар қандай шахс томонидан олинганлиги аҳамиятга эга эмас.

Агар пора олишга розилик берган мансабдор шахс бирор-бир ҳолатга кўра пора предметини ололмаган бўлса, унинг ҳаракатлари пора олишга суиқасд деб топилиши лозим.

**Субъектив томондан** пора олиш тўғри қасд билан содир этилади. Пора олиш ғаразлик ниятида содир этилган бўлса ҳам, жиноятни квалификация қилишда унинг мотив ва мақсади аҳамият касб этмайди.

**Пора олиш жиноятининг субъекти** 18 ёшга тўлган мансабдор шахс бўлиши мумкин.

Юридик адабиётларда ва суд тергов амалиётида профессор-ўқитувчилар, шунингдек, тиббиёт ходимларини пора олганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш масаласига турлича муносабат билдирилган.

Айрим муаллифлар олий, ўрта махсус ўқув юртлари, шунингдек, мактабларнинг ўқитувчиларини мансабдор шахс, деб ҳисоблайдилар, бошқалари эса — бундай деб эътироф этмайдилар.

Бизнингча, ўқитувчи доимий равишда бирор-бир маъмурий лавозимни (ректор, проректор, декан, директор ва ҳоказо) эгаллаб турган бўлса ёки вақтинча ташкилий-бошқарув (қабул, аттестация комиссияларининг аъзолари) вазифаларини бажараётган бўлса, мансабдор шахс деб топилиши тўғри бўлур эди.

Агар шифокор соғлиқни сақлаш тизимида маъмурий-хўжалик ёки ташкилий-бошқарув фаолияти билан боғлиқ лавозим (бош

шифокор, бош шифокорнинг ўринбосари, бўлим мудир ва бошқа шу сингари лавозимлар)ни эгаллаб турган бўлса, у мансабдор шахс ҳисобланади. Бироқ бошқа барча ҳолларда, шифокорлар ўзларининг касблари билан боғлиқ вазифаларини бажарадилар ва шу сабабдан мансабдор шахс, деб топилишлари мумкин эмас.

ЖК 210-моддасининг 2-қисмида қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатларда:

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари 211 (пора бериш) ёки 212 (пора олиш беришда воситачилик қилиш) – моддаларда назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) товламачилик йўли билан;

г) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб, содир этилган пора олиш учун жавобгарлик белгилаб қўйилган.

**Такроран пора олиш** деганда, қонунда назарда тутилган жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган ҳолда, камида икки марта пора олиш тушунилади.

Биринчи пора олиш тамом бўлган ёки бўлмаганлиги ёхуд илгари пора олишга тайёргарлик кўрилганлиги, унга суиқасд қилинганлигидан қатъи назар, қилмиш такроран пора олиш, деб топилди.

Пора олишни такроранлик аломати бўйича квалификация қилишда, бир неча шахсдан улардан ҳар бирининг манфаатларини кўзлаб, муайян ҳаракатларни содир этганлик учун пора олиш ҳам такроран пора олиш, деб топилишини назарда тутмоқ керак. Бироқ бир неча шахсдан уларнинг умумий манфаатларини кўзлаб муайян ҳаракатни содир этганлик учун пора олиш, такроран жиноят содир этиш, деб ҳисобланмайди.

Пора олувчи томонидан порани бир неча марта «бўлиб-бўлиб» олиш, такрорий пора олишни ҳосил қилмайди.

Мансабдор шахс томонидан шахснинг қонуний манфаатларининг бузилиши таҳдиди остида ундан пора талаб қилиши ёхуд ўзининг қонуний манфаатлари бузилишининг олдини олиш мақсадида пора беришга мажбур бўлган аҳволга солиб қўйилиши товламачилик йўли билан пора олиш жиноятининг таркибини ҳосил қилади.

Пора берувчининг манфаатларини кўзлаб унинг қонунга ҳилоф талабларини бажарганлик учун пора талаб қилиш товламачилик йўли билан пора олишнинг таркибини ҳосил қилмайди.

Мансабдор шахс товламачилик йўли билан пора олишда, пора предметини ололмаган бўлса, қилмиш жиноятни содир этишга суиқасд, деб топилади.

Жиноятни содир этишда уни амалга ошириш ҳақида олдиндан келишиб олган икки ёки ундан ортиқ мансабдор шахс иштирок этган бўлса, мансабдор шахснинг ҳаракатлари бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган пора олиш, деб квалификация қилинмоғи лозим. Бундай ҳолларда, жиноят мансабдор шахслардан биттаси поранинг лоақал бир қисмини олган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилади.

ЖК 210-моддаси 3-қисмида:

а) жуда кўп миқдорда;

б) масъул мансабдор шахс томонидан;

пора олганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

## **7-§. Пора бериш (ЎзР ЖК 211-моддаси)**

**Пора бериш жиноятининг объекти** давлат ҳокимияти ёки бошқаруви органларининг обрўи ва нормал иш фаолияти, фуқароларнинг қонуний манфаатлари, давлат ва жамоат манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** пора бериш, мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора берган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига унга бевосита ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар бериш ёки уни мулкий манфаатдор этишда ифодаланади.

Жиноят пора олувчига поранинг ҳеч бўлмаганда бир қисми берилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади. Агар пора мансабдор шахс томонидан рад этилган бўлса, пора берувчининг қилмиши пора беришга суиқасд сифатида квалификация қилиниши лозим.

Пора берилмаган тақдирда, уни олиб бўлмайди. Шу нуқтан назардан қараганда, пора беришнинг кўпгина белгилари (объекти, пора предмети ва ҳоказо) пора олишнинг аломатларига ўхшаб кетади.

**Субъектив томондан** мазкур жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Пора берувчи қонунга хилоф равишда ҳаракат қилиб, пора предметини мансабдор шахсга топшираётганини ва унинг хиз-



мат мавқеини суиистеъмомл этган ҳолда ўзининг манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилишини истайди.

Пора берилишининг мотиви ва ундан кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган хусусий шахслар ва баъзан мансабдор шахслар ҳам бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 211-моддаси 2-қисмида:

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари Жиноят кодексининг 211 ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) тамагирлик йўли билан;

г) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора бериш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Қилишни такроран пора бериш, деб квалификация қилиш учун пора предметининг бўлиб-бўлиб берилиши давомли жиноят эканлигини эътиборга олиш лозим.

Пора бериш:

а) жуда кўп миқдорда;

б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;

в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилган бўлса, қилмиш Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 211-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинади.

Ушбу 211-модданинг 4-қисмида пора берувчини жиноий жавобгарликдан озод этиш шартлари кўрсатилган.

Биринчи шарт шундан иборатки, мансабдор шахснинг товламачилиги туфайли шахс пора беришга мажбур бўлган ҳолларда, у жиноий жавобгарликдан озод этилади.

Иккинчи шarti, башarti пора берувчи жиноят содир этилганидан сўнг, бу ҳақда ўз ихтиёри билан тегишли органларга маълум қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Пора берувчи ўз ихтиёри билан арз қилиб, жиноят тўғрисида исталган ҳокимият органи (МХХ, прокуратура, суд, милиция, ҳокимиятга, маҳалла қўмитаси)га ҳар қандай кўринишда оғзаки (ёзма) мурожаат этиши мумкин. Ўз ихтиёри билан арз қилишнинг мотиви ва ундан кузатилган мақсад — фош бўлишдан қўрқиш, жазоланишдан қўрқиш, виждон даъвати ва шахсни жавобгарликдан озод қилишда аҳамиятга эга эмас.

Аммо, пора берган шахсининг жавобгарликдан озод қилиниши унинг хатти-ҳаракатида жиноят таркибининг йўқлигини аниқлаб бериш керак, шу сабабдан бундай шахслар жабрланувчи сифатида элтироф этилмайди, уларнинг пора олувчига берган пора предметлари қайтариб берилмайди.

Пора берувчи жиноят содир этилганидан сўнг исталган вақтда, аммо бу ҳақда ҳуқуқ-тартибот органлари хабар топишидан олдин, пора берилгани тўғрисида ўз ихтиёри билан арз қилиши мумкин.

Пора берувчидан жавобгарликдан озод этиш учун пора бергани ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилиш билан бир қаторда унинг қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги ва ўз хатти-ҳаракати билан жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлиши лозим.

## **8-§. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (ЎЗР ЖК 212-моддаси)**

Ушбу **жиноятнинг объекти** пора олиш ёки бериш жиноятидаги кабидир. **Объектив томондан** пора олиш-беришда воситачилик қилиш пора олиш ёки бериш хусусидаги келишувга эришишга қаратилган фаолият, шунингдек манфаатдор шахсларнинг топшириғига биноан порани бевосита беришда ифодаланади.

Пора олиш ёки бериш ҳақидаги битимга эришишга қаратилган фаолият деганда, айбдор томонидан содир этилган ёки содир этилиши пора берилишига ёки унинг мансабдор шахс томонидан олинишига хизмат қилувчи ҳар қандай хатти-ҳаракатни тушуниш лозим. Масалан, воситачи пора берувчининг манфаатларини кўзлаб мансабдор шахс содир этиши лозим ёки мумкин бўлган хатти-ҳаракатларни, пора миқдорини, пора бериладиган жойни ва ҳоказоларни келишади.

Воситачиликнинг иккинчи кўриниши пора предметининг пора берувчидан олиб, пора олувчига бевосита топширилишида ифодаланади. Жиноят пора олувчи поранинг ҳатто бир қисмини олган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади. Агарда пора мансабдор шахс томонидан олинмаган бўлса, бундай ҳаракат порахўрликда воситачилик қилишга суиқасд, деб топилади.

Биз пора олиш-беришдаги воситачиликни моҳиятига кўра пора бериш ёки пора олишда иштирокчиликнинг бир кўриниши, деб ҳисоблаймиз. Воситачи, аслини олганда, пора беринг ёки пора олишда даъват этувчи ёхуд ёрдамчи шахс ҳисобланади.

Шу сабабдан ушбу моддани Жиноят кодексидан чиқариш ва бундай ҳаракатларда айбдор деб топилган шахсларнинг қилмишини пора олишда ишгирокчи сифатида квалификация қилиш тўғри бўлар эди.

**Субъектив томондан** пора олиш-беришда воситачилик тўғри қасд билан содир этилади. Агар айбдор пора предметини пора берувчидан олиб, пора олувчига бераётганини англамаса, унинг хатти-ҳаракати мазкур моддада назарда тутилган жавобгарликни вужудга келтирмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Пора олиш-беришда воситачилик:

а) такроран, хавfli рецидивист ёки илгари ЖКнинг 210 ёки 211-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда пора олиш ёки бериш вақтида;

в) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётганлиги воситачига аён бўлган ҳолда содир этилган бўлса, ЖКнинг 212-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Ушбу жиноят:

а) ҳақ эвазига;

б) жуда кўп миқдорда пора олиш ёки бериш билан;

в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;

г) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилган бўлса, Жиноят кодексининг 212-моддаси 3-қисми билан жазоланади.

Қилмишни ҳақ эвазига воситачилик содир этилган, деб квалификациялашда хизмат ҳақининг миқдори; у қачон олгани, ҳақнинг воситачилик ҳаракатини содир этишдан илгари ёки кейин олганлиги аҳамиятга эга эмас.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 212-моддаси 4-қисмида пора олиш-беришда воситачилик содир этган шахсни жавобгарликдан озод қилиш шартлари кўрсатилган.

Унда пора олиш-беришда воситачилик қилган шахс, жиноий ҳаракатларни содир этганидан кейин бу ҳақда ўз ихтиёри билан арз қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, жавобгарликдан озод қилинади дейилади. Бу шарт пора берганлиги ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг шартига ўхшаб кетади.

## 9-§. Хизматчини пора эвазига оғдириш (ЎзР ЖК 213-моддаси)

Мазкур жиноятнинг объекти бошқарув органлари, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг обрўйи ва нормал иш фаолияти ҳамда фуқароларнинг манфаатларидир.

Жиноятнинг предмети пора олиш-беришнинг предметига ўхшашдир.

**Объектив томондан** ЖК 213-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят хизматчини пора эвазига оғдиришда, яъни давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса ёки ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг мансабдор шахс бўлмаган хизматчисига ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига, қонунга хилоф эканлигини била туриб, анча миқдорда моддий ҳақ бериш ёки уни мулкий манфаатдор этишда ифодаланади.

Моҳиятига кўра, 213-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган қилмиш ЖК 212-моддасида жавобгарлик белгиланган қилмиш (пора бериш)га ўхшайди, ягона фарқ шундаки, мазкур қилмишда мансабдор шахсга эмас, пора эвазига оғдиришни амалга ошираётган шахснинг манфаатларини кўзлаб, ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда хизматчи бажариши мумкин бўлган муайян ҳаракат учун пора хизматчига берилади.

Хизматчи ҳақ эвазига пора бериб оғдиришни амалга ошираётган шахс манфаатларини кўзлаб у ёки бу жиноятни содир этган ҳолларда, унинг қилмиши жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим (масалан, хизматчи ҳақ эвазига ҳужжатни қалбакилашгирган бўлса, унинг хатти-ҳаракати жиноятлар жами бўйича, яъни ЖК нинг 213-моддаси 1-қисми ва ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш учун жавобгарлик кўзда тутилган ЖКнинг 228-моддаси билан квалификация қилиниши керак).

Хизматчини пора эвазига оғдириш хизматчи ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб амалга оширганлиги эвазига мулкий манфаатнинг бир қис-

мини қўлга киритган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят ҳисобланади.

Хизматчи олган ҳақ кўп миқдордагидан кам бўлган ҳолларда унинг хатти-ҳаракати Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 213-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

ЖКнинг 213-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш объектив томондан давлат органи, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса ёки ташкилот, жамоат бирлашмаси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг мансабдор шахси бўлмаган хизматчисининг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдираётган шахс манфаатларини кўзлаб амалга оширганлиги эвазига моддий ҳақ олиши ёки мулкий манфаатдор бўлишида ифодаланади.

Моҳиятига кўра, ЖК 213-моддаси 2-қисмида кўзда тутилган жиноятнинг аломатлари пора олиш аломатларидан фарқ қилмайди. Мазкур жиноятда ҳақни қонунга хилоф равишда мансабдор шахс эмас, балки хизматчи ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни бажарганлиги учун олади.

Жиноятни квалификация қилиш учун хизматчининг моддий ҳақни қачон олгани, яъни – пора эвазига уни ўзига оғдираётган шахс манфаатларини кўзлаб муайян ҳаракатни содир этишидан олдин ёки кейин олгани аҳамиятга эга эмас.

Мансабдор шахс бўлмаган хизматчининг қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий ҳақ олиши ёки мулкий манфаатдор бўлиши, ноқонуний ҳақнинг бир қисмини олган пайтдан эътиборан, тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади.**

Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва ундан кузатилган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** ЖКнинг 213-моддаси 1-қисми бўйича 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс, ЖКнинг 213-моддаси 2-қисми бўйича эса 16 ёшга тўлган, давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмаси, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг хизматчиси бўлиши мумкин.

ЖК 213-моддаси 3-қисмида;

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ЖКнинг 210-212-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган хизмат-чини пора эвазига оғдирганлик ва қонунга хилоф эканлигини билдириб, моддий ҳақ олганлик учун жавобгарлик кўзда тутилган.

### **10-§. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш (ЎЗР ЖК 214- моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** давлат органлари, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг, жамоат бирлашмаларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг обрўи, расмий фаолиятлари, уларнинг манфаатлари, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳисобланади.

Ҳар қандай моддий бойлик ёки мулкий йўсиндаги манфаат жиноятнинг предмети бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** жиноят, биринчидан, давлат органи, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмасининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахс бўлмаган хизматчисининг хизмат вазифаси доирасига кирадиган муайян ишни бажариши ёки хизмат кўрсатиши эвазига ҳақ беришни ёки мулкий йўсиндаги манфаатни талаб қилишида; иккинчидан, фуқарони қасддан ўз ҳақ-ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқладиган манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйишда ифодаланади.

Аксарият ҳолларда, бундай жиноят савдо-сотик, маиший хизмат, фуқароларга транспорт хизмати кўрсатиш тизимида, умумий овқатланиш, турли ательелар, устахоналар тизимида, тиббий хизмат кўрсатиш соҳасида содир этилади.

Қилмишни ушбу модда билан квалификация қилиш учун шахснинг ҳақ эвазига бажараётган муайян иши ёки кўрсатаётган қандайдир хизмати ана шу ходимнинг хизмат вазифалари доирасига киришини аниқлаш лозим. Масалан, умумий овқатланиш жойларида хизмат кўрсатиш, транспортнинг барча турларига чипталар сотиш, транспортда юк ташини, тиббий хизмат ва ҳоказолар шулар жумласидандир. Башарти шахс хизмат вазифаси доирасига кирмайдиган қандайдир бошқа хизматларни бажарганлиги учун, хизматлар ҳақидаги низомда кўзда тутилмаган бошқа қўшимча хизматларни бажарганлиги учун ҳақ талаб қилганида, унинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 214-моддаси билан квалификация қилинмайди.

**Қонунга хилоф ҳақ бериш** деганда, белгиланган нарх, тарифларга қўшимча равишда тўланган маълум миқдордаги маблағни ёки бегараз бажарилиши лозим бўлган иш учун тўланган ҳақни тушуниш лозим.

Фуқарони ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйиш турли баҳоналарни пеш қилиб, буюртмачининг буюртмасини рад этиш, фуқаронинг хоҳиш-иродасини бажариш имконини бермайдиган турли вазиятларни, вақт йўқлигини ва ҳоказоларни важкорсон қилиб кўрсатишда ифодаланиши мумкин.

Фуқаро бирор шахсга унинг хизмат вазифалари доирасига кирадиган маълум ишни бажарганлиги учун ўз хоҳиши билан қўшимча ҳақ тўлаган ҳолларда, ҳақ олган шахснинг хатти-ҳаракати жинойит жазоланадиган қилмиш, деб ҳисобланмайди. Масалан, яхши хизмат кўрсатгани учун официантга, операцияни яхши амалга оширганлиги учун шифокорга билдирилган миннатдорчилик ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Жиноятни квалификация қилишда қонунга хилоф ҳақнинг олинган вақти, яъни қонунга хилоф ҳақни талаб қилувчи шахс маълум ҳаракатни бажаришидан олдин ёки кейин оланлиги аҳамиятга эга эмас.

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш айбдор қонунга хилоф ҳақнинг ҳатто бир қисмини олган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан жиноят** қасдан содир этилади. Ундан тамагирлик мақсади кўзланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, давлат органларида, мулк шаклидан қатъи назар корхоналарда, муассасаларда, ташкилотлар, жамоат бирлашмаларида, фуқаролар ўзини ўзи бошқариши органларида ишлайдиган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда содир этилган бўлса, қилмиш ЖК 214-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

## **11-§. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш. (ЎЗР ЖК 215-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикасининг давлат байроғи, давлат герби, давлат мадҳияси Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикасининг давлат рамзлари ҳисобланади.

Мазкур жиноятнинг объекти Республиканинг обрўйи ва кадр-қиммати, давлат ҳокимият ва бошқаруви органларининг расмий фаолияти ҳисобланади.

Жиноятнинг предмети Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикасининг давлат байроғи, давлат герби, давлат мадҳиясидир.

**Объектив томондан** жиноят Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикаси давлат байроғи, давлат герби, давлат мадҳиясига ҳурматсизлик қилишда ифодаланади.

**Ҳурматсизлик қилиш** деганда, байроқ, герб ва мадҳияни таҳқирлаш, байроқ ва герб устига турли ёзув-чизувларни чизиш, мадҳияни бузиш (пародиялар тўқиш), уларга нисбатан ҳар хил ҳаракатларни (оёқости қилиш, байроқлардан латта сифатида фойдаланиш ва ҳоказо) содир этиш тушунилади.

Ушбу жиноят моддий таркибли бўлиб, Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикасининг давлат байроғи, давлат герби, давлат мадҳиясини таҳқирловчи ҳар қандай хатти-ҳаракат содир этилган пайтдан тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилишнинг мотивлари ва мақсади жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **12-§. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш (ЎЗР ЖК 216-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида: «ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди», дейилади.

Конституциянинг 34-моддасида: «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эр-



кинликлари ва қадр-қимматтини ҳеч ким камситиши мумкин эмас», деб таъкидланади.

«Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади», — дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 56-моддасида.

«Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ: «Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳалардаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма жамоат бирлашмасидир».

Сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, хотин-қизлар, ёшлар ва болалар ташкилотлари, ветеранлар ва ногиронлар ташкилотлари, илмий-техникавий, маданий-маърифий, физкультура-спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, ижодий уюшмалар, юртдошлар уюшмалари, фондлар, ассоциациялар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари жамоат бирлашмалари деб эътироф этилади.

Аммо, «Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўувчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти таққилланади». Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасида уқтириб ўтилади.

1991 йил 15 февралда Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Ана шу Қонунга мувофиқ: «фаолияти жамиятнинг ахлоқий негизларини, умумбашарий инсонпарварлик қадриятларини бузишга қаратилган, шунингдек конституцион тузумни ғайриқонуний йўл билан ўзгартириш ёки Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудининг бирлигини бузиш, урушни, зўравонликни ва шафқатсизликни, жамиятни парчалашга олиб борадиган ижтимоий, шу жумладан синфий, шунингдек ирқий, миллий ва диний

адоватни авж олдириш, қонун билан тақиқланган бошқа хатти-ҳаракатлар қилиш мақсадини кўзлайдиган жамоат бирлашмаларининг тузилишига йўл қўймайди.

Ҳарбийлаштирилган жамоат бирлашмалари ва қуролли тузилмалар, шунингдек диний характерга эга бўлган партиялар, уларнинг филиаллари ва бошқа структура блоклари ташкил этиш тақиқланади.

Аҳолининг саломатлиги ва ахлоқига, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларига тажовуз қиладиган жамоат бирлашмаларини тузиш ман этилади» (3-модда).

Ушбу **жиноятнинг объекти** жамоат бирлашмаларини тузиш ёки фаолиятнинг белгиланган тартиби, шунингдек жамиятнинг ахлоқий негизлари, жамият хавфсизлигига, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан ҳимоя қилинадиган манфаатлари ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** тақиқланган жамоат бирлашмаларини тузиш ёки улар фаолиятини қайта тиклашда, бундай бирлашмалар фаолиятида фаол иштирок этишда ифодаланади.

**Тақиқланган жамоат бирлашмаларини тузиш** деганда, тақиқланган жамоат бирлашмасини ташкил этиш мақсадида содир этилган ҳар қандай хатти-ҳаракатни тушуниш керак. Масалан, фаолияти тақиқланган бирлашмаларга одамларни жалб қилиш, уларнинг низом ва дастурларини ишлаб чиқиш, бундай бирлашмалар учун жой излаб топиш ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

**Тақиқланган бирлашмалар фаолиятини қайта тиклаш** деганда, тақиқланган жамоат бирлашмаси фаолиятини қайта тиклашга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракат тушунилади. Масалан, тақиқланган бирлашмаларни излаб топиш ва қайта тиклаш, уларни тақиқланган фаолиятни давом эттиришга тарғиб этиш, янги дастурларни ишлаб чиқиш ва ҳоказолар.

**Фаол иштирок этиш** деганда, тақиқланган жамоат бирлашмаларининг етакчи раҳбарлари, шунингдек, тақиқланган бирлашмалар аъзолари орасидан ўз мавқеи, зиммаларига юкланган вазифалари билан ажралиб турувчи шахсларнинг фаолиятини тушуниш керак.

Тақиқланган жамоат бирлашмаси тузилган ёки фаолияти қайта тикланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** тақиқланган жамоат бирлашмасининг фақат ташкилотчилари ёки фаол қатнашчилари бўла олади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва мақсади жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

### **13-§. Файриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш (ЎзР ЖК 216<sup>1</sup>-моддаси)**

Мазкур модда Жиноят кодексига Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги Қонунига асосан киритилган эди.

Ушбу **жиноятнинг объекти** жамоат бирлашмалари, диний ташкилотларни тузиш ва улар фаолиятининг белгиланган тартиби, жамият хавфсизлиги ва тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят Ўзбекистон Республикасида тақиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар, оқимлар, мазҳаблар фаолиятида ишгирок этишга оғдиришда ифодаланади.

**Оғдириш** деганда, панд-насиҳатлар, руҳий таъсир, алдаб-аврашлар билан шахсни тақиқланган бирлашма ёки диний ташкилот фаолиятида ишгирок эттириш мақсадида айбдорнинг ҳар қандай восита ва усулларни қўллаши тушунилиши керак.

Шахсларни тақиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар, оқимлар, мазҳаблар фаолиятида ишгирок этишга оғдиришга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

Мазкур модда маъмурий преюдицияга эга, яъни шахсни ушбу моддага биноан жиний жавобгар қилиш учун унинг аввал шундай қилмиши учун маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши лозимлиги талаб қилинади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Қилмишнинг мотиви ва мақсади жиноятни квалификация қилишда аҳамият касб этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

### **14-§. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунлар ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 216<sup>2</sup>-моддаси)**

Таҳлил этилаётган модда Жиноят кодексига Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги Қонунига биноан киритилган эди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 61-моддасида «диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди», деб белгиланган.

Ушбу **жиноятнинг объекти** диний ёки бошқа ташкилотларни, йиғинларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан**, ЖКнинг 216<sup>2</sup>-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят, биринчидан, яширин равишда диний фаолиятни амалга оширишда; иккинчидан, диний ташкилот раҳбарларининг ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлашида; учинчидан, дин арбоблари ва диний ташкилотларнинг аъзолари томонидан мажус болалар ва ўсмирлар йиғинларининг ташкил этилиши ва ўтказилишида; диний маросимларга алоқаси бўлмаган адабиётларни тарқатиш ва бошқа тўғарақлар, гуруҳларнинг ташкил этилишида ифодаланади.

**Яширин диний фаолият** деганда, қонун билан белгиланган тартибда рўйхатда ўтказилмаган турли диний ташкилотлар, оқимлар, мазҳаблар ва ҳоказоларнинг ташкил этилиши ёхуд ташкилот низомида кўрсатилмаган фаолият билан шуғулланишини тушуниш лозим.

Ушбу жиноят яширин диний фаолият билан шуғулланилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб топилади.

Диний ташкилот раҳбарларининг ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаши деганда, қонун билан белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмаган диний ташкилотнинг ҳар қандай фаолиятини тушуниш лозим.

Мазкур жиноят ташкилот рўйхатдан ўтказилишдан бўйин товланган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

Диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинлари, меҳнат, адабиёт ва бошқа тўғарақлар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш деганда, ана шундай йиғинлар учун зарур иш ва ўқув режаларининг ишлаб чиқилиши, зарур адабиётлар танланиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Бу жиноят диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинлари, меҳнат, адабиёт ва бошқа тўғарақлар ва гуруҳлари ташкил этилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

ЖКнинг 216<sup>2</sup>-моддаси 2-қисмининг **объектив томони**, биринчидан, бир мазҳабдаги диндорларни бошқасига ўтказишдан (прозелитизм), иккинчидан, бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолиятдан иборатдир.

Мазҳаб – бир диний жамоанинг вакиллари дир.

ЖКнинг 216<sup>2</sup>-моддаси 2-қисмида кўзда тутилган жиноят бир мазҳабдаги диндорлар бошқасига ўтказилган ёхуд бирон-бир мис-

сионерлик фаолияти билан шуғуллана бошланган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

Мотив ва мақсад жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** яширин равишда диний фаолият билан шуғулланувчи диний ташкилотларнинг раҳбарлари ва ташкилотчилари, диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирлар махсус йиғинларини, меҳнат, адабиёт ва бошқа тўғарақларини ҳамда гуруҳларини ташкил этган дин арбоблари ёки диний ташкилотларнинг 16 ёшга тўлган аъзолари бўлиши мумкин.

### **15-§. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёнишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш (ЎзР ЖК 217-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида: «фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намоёнишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар, ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилиши тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга», деб белгиланган.

**Жиноятнинг объекти** йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёнишлар уюштиришнинг қонун билан белгиланган тартиби, шунингдек жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** ЖКнинг 217-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят, биринчидан, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёнишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартиби уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиб содир этилади.

**Фуқаролар йиғилиши (йиғини)** деганда, фуқароларнинг ўз олдларида турган турли вазифаларни амалга оширишда бевосита иштирок этиш шаклини тушуниш лозим.

**Митинг** деганда, у ёки бу воқеа, бирор – бир ижтимоий-сиёсий кўрсатма, муайян шахс ва ҳоказолар бўйича ўз фикрларини жамоат олдидан ошқора айтиш, ўз муносабатларини билдириш учун тўпланган одамлар йиғинини тушуниш керак.

**Кўча юришлари** деганда, олдинга қўйилаётган талабларга ҳокимият органлари эътиборини жалб этиш мақсадида одамларнинг маълум ҳудуд бўйлаб оммавий ҳаракат қилиши тушунилади.

**Намойиғи** деганда, лавҳалар, шиорлар, транспарантлар ва ҳоказолар воситасида ўз талабларини ошқор этаётган одамларнинг юришлари тушунилади.

ЖК 217-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш ёхуд ўтказишнинг белгиланган тартиби бузилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

Уюштириш ва ўтказиш тартибининг бузилиши митинглар, йиғилишлар, кўча юришлари ёки намойишларнинг тегишли органларни хабардор қилмай, уларнинг рухсатини олмай, белгиланмаган жойда, белгиланмаган вақтда уюштирилишида ва ҳоказоларда намоён бўлиши мумкин.

ЖКнинг 217-моддаси 2-қисми объектив томони (мазкур қисм Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги Қонуни билан киритилган эди) диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимларни ўтказиш қоидаларининг бузилишида ифодаланади.

ЖКнинг 217-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимларни ўтказиш қоидалари бузилган дақиқадан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

Кўриб чиқилаётган модданинг биринчи қисми ҳам, иккинчи қисми ҳам дастлабки тарзда маъмурий чора кўрилишини талаб қилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишларнинг ташкилотчисигина ЖКнинг 217-моддаси 1-қисмида назарда тутилган бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисми бўйича 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс жавобгардир.

## **16-§. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш (ЎЗР ЖК 218-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 93-моддасида: «Ўзбекистон Республикаси Президенти фавқулодда вазиятлар (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, йирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) юз берган тақдирда фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бу-

тун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этади, қабул қилган қарорини уч кун мобайнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тасдиғига киритади. Фавқулодда ҳолат жорий этиш шартлари ва тартиби қонун билан белгиланади», деб уқтирилган.

Таҳлил этилаётган жиноятнинг объекти иш ташлашларни уюштириш ва ўтказишнинг белгиланган тартиби, фавқулодда ҳолат шароитларини корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларнинг бир маромдаги фаолияти ҳисобланади.

**Объектив томондан жиноят, биринчидан, тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилишдан;**

иккинчидан, фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилишдан иборат.

**Иш ташлаш** — ходимларнинг меҳнат билан боғлиқ бўлган баҳсини ҳал этиш ёхуд илгари сурилган ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий талабларга эришиш мақсадида ўз меҳнат вазифаларини бажаришдан вақтинчалик, кўнгилли равишда бош тортишидир.

**Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик** деганда, тақиқланган иш ташлаш қатнашчилари томонидан шундай ҳол уюштирилиб, унга раҳбарлик қилинганининг ўзини, тақиқланган иш ташлаш штаби, ядроси ташкил этилганини, қатнашчиларнинг талабларга тайёрлангани ва ҳоказоларни тушуниш керак.

**Корхоналар, муассасалар ёхуд ташкилотлар ишига тўсиқлик қилиш** деганда, ана шу корхона ва ташкилотлар фаолиятини «бўғиб қўядиган», аниқ маромда, тўлиқ қувват билан ишлашига йўл қўймайдиган ҳар хил тўсиқларнинг ташкил этилишини ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Тақиқланган иш ташлашга ва раҳбарлик ёхуд фавқулодда ҳолат шароитларида корхоналар, муассасалар ёки ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш жинорий жавобгарликка тортиш учун зарур шарт ҳисобланади.

**Фавқулодда ҳолат** — конституциявий ҳуқуқ институтларидан бири, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фаолиятининг алоҳида тартиби бўлиб, бу ҳолат махсус қонун билан фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига, юридик шахсларнинг ҳуқуқларига чеклашлар ўрнатилишига, шунингдек уларнинг зиммасига қўшимча мажбуриятлар юкланишига йўл қўяди.

Жиноят тақиқланган иш ташлашга росмана раҳбарлик қилина бошланган дақиқадан ёхуд фавқулодда ҳолат шароитларида корхо-

на, муассаса, ташкилотлар ишига тўсқинлик қилишга қаратилган бирон-бир хатти-ҳаракат содир этилган дақиқадан эътиборан туғалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан жиноят қасдан содир этилади.**

**Жиноятнинг субъекти** тақиқланган иш ташлашнинг раҳбари, ташкилотчиси ёхуд фавкулудда ҳолат шароитларида корхона, муассаса ёки ташкилотлар ишига тўсқинлик қилаётган ва 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

### **17-§. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш (ЎЗР ЖК 219-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** ҳокимият ва бошқарув органларининг, жамоат бирлашмаларининг расмий фаолияти, ҳокимият вакилининг шахси ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахс ҳисобланади.

**Ҳокимият вакили** — давлат ҳокимият органи номидан иш юритувчи, доимий ёки вақтинча маълум вазифаларни амалга оширувчи ва ўз ваколатлари доирасида хатти-ҳаракатларни содир этиш ёки кўпчилик учун ёхуд барча фуқаролар ва барча мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган фармойишларни бериш ҳуқуқидан фойдаланувчи шахсдир.

**Объектив томондан** ушбу жиноят ҳокимият вакили ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш, яъни хизмат вазифасида адо этаётган ҳокимият вакилининг ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг ҳуқуқ доирасидаги фаолиятига қарши фаол ҳаракат қилишдан иборат.

**Фаол қарши ҳаракат** деганда, айбдор томонидан ҳокимият вакилининг ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг ўз вазифаларини адо этишига тўсқинлик қилишга қаратилган ҳаракатлар содир этилишини тушуниш зарур, масалан, жиноятчини ушлашга, жиноят қуролларини тортиб олишга тўсқинлик қилиш, тинтув ўтказилишига тўсқинлик қилиш, эркинликларни чеклаш ва ҳоказолар.

**Фуқаровий бурчини адо этиш** деганда, фуқаролар томонидан айрим фуқароларнинг жамият ва давлатнинг манфаатларини кўзлаб амалга оширилган ҳуқуқ доирасидаги ҳар қандай хатти-ҳаракатини тушуниш керак.

Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш, агар хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш тарзида содир этилса, мазкур



модда бўйича жиноий жавобгарликка тортилади. Қаршилик кўрсатиш ўз хизмат вазифаларини бажармаётган вақтда ҳокимият вакилига ёхуд фуқаролик бурчини бажармаётган шахсга нисбатан содир этилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЖКнинг 219-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Башарти шахс ҳокимият вакилининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатларига қаршилик кўрсатган бўлса, у ана шу хатти-ҳаракати учун ЖКнинг 219-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Жиноят ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

Башарти қаршилик кўрсатиш вақтида жабрланувчининг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган бўлса, айбдор шахснинг қилмиши жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

ЖК 219-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** ҳокимият вакили ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсни ҳар қандай кўринишдаги хизмат вазифасини адо этишдан ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга мажбурлашдан, яъни ғайриқонуний қилмишни содир этишдан иборат.

**Мажбурлаш** деганда, шахсни қандайдир ғайриқонуний ҳаракатни, масалан, қамоққа олинган, ушланган шахсни озод қилиш ва ҳоказо ҳаракатларни содир этишга мажбурлаш мақсадида содир этилган жисмоний ёки руҳий таъсир ўтказишини тушунтириш зарур.

Жиноят ҳокимият вакилини ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсни мажбурлашга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Содир этилиш мотиви ва мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **18-§. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг иштини издан чиқарувчи ҳаракатлар (ЎЗР ЖК 220-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг расмий фаолияти, шунингдек маҳкумлар-

нинг ёки ана шу муассасалар маъмурияти вакилларининг шахси ҳисобланади.

**Жиноят** — ижроия кодексининг 45-моддасига мувофиқ жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, қамоқхоналар озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари сирасига киради. Тергов якка хоналари ҳам озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилиб, хўжалик хизматларига доир ишларни бажариш учун қолдирилган шахсларга нисбатан жазони ўтиш муассасалари вази-фасини бажаради.

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари-нинг маъмурияти вакилларига: бошлиқлар таркиби, ички ишлар қўшинларининг маҳбусларни қўриқлаш хизматини ўтаётган ҳарбий хизматчилари, шартнома бўйича ишлаётган шахслар ва озод-ликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг бош-қа ходимлари киради.

**Объектив томондан жиноят**, биринчидан, маҳкумларни террор қилишда, иккинчидан, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакилларига ҳужум қилишда, учинчидан, жинойий гуруҳларни ташкил қилиш ёки шундай гу-руҳлар фаолиятида фаол қатнашишда ифодаланади.

**Террор қилиш** деганда, маҳкум шахсларга нисбатан жисмоний ёки руҳий жабр-зулм қўлланилишини, уларнинг хўрланишини, таққирланишини тушуниш зарур.

**Жисмоний жабр-зулм қилиш** деганда, жабрланувчининг бада-нига енгил, ўртача оғир ва оғир шикаст етказиш тушунилади. Ба-шарти, жабрланувчининг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган тақдирда, айбдорнинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Террор қилиш вақтидаги руҳий зўрлик, оғзаки дўқ-пўписада, қурол-яроғни ёки унинг ўрнини босувчи предметларни намоиш этишда ифодаланиши мумкин. Аммо ҳар бир дўқ-пўписа ҳақиқат-га яқин бўлиши, жабрланувчида унинг амалга оширилишидан қўрқиш учун жиддий асослар бўлиши керак.

Маҳкумга нисбатан зўрлик озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаси расмий фаолиятини издан чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа сабаблар, масалан, шахсий бир-бирини қўрол-маслиги натижасида қўлланилган бўлса, айбдорнинг ҳаракати маз-кур модда билан квалификация қилиниши мумкин эмас, айбдор эса шахсга қарши содир этилган жиноятлар учун жавобгарлик на-зарда тутилган тегишли моддалар бўйича жавобгарликка тортилади.

**Маъмурият вакилига ҳужум қилиш** деганда, унга нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик қўлланилишини тушуниш лозим.

Маъмурият вакилига ҳужумни маъмурият вакилларининг қонуний хатти-ҳаракатлари келтириб чиқарган бўлиши керак. Башарти ҳужум маъмурият вакилининг қонуний фаолияти муносабати билан эмас, ғайриқонуний хатти-ҳаракатига жавобан ёки бошқа сабабларга кўра (ўзаро чиқишмаслик, ўч олиш ва ҳоказо) амалга оширилган бўлса, маҳкумларнинг қилмиши ушбу модда билан квалификация қилиниши мумкин эмас, шахсга қарши жиноятлар (масалан, ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш, баданга шикаст етказиш ҳақидаги дўқ-пўписа ва ҳоказолар) учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар бўйича жавобгарликка тортилиши керак, сабаби, бундай ҳолларда ЖКнинг 220-моддасида назарда тутилган тажовуз объекти мавжуд эмас.

**Жиноий гуруҳларни ташкил қилиш** деганда, маҳкум шахсларни террор қилиш ёки озодликдан маҳрум қилиш жазосидан ижро этиш муассасаси маъмурияти вакилларига ҳужумни амалга ошириш учун икки ёки ундан кўп шахслардан иборат жиноий гуруҳ ташкил этилишини тушуниш керак.

Маҳкум шахсларни террор қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган дақиқадан эътиборан ёхуд озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаси маъмурияти вакилига ҳужум содир этилган дақиқадан эътиборан ёхуд террор қилиш ёки маъмурият вакилларига ҳужум уюштириш мақсадида жиноий гуруҳлар ташкил этилган дақиқадан эътиборан ёхуд ана шу жиноий гуруҳлар фаолиятида фаол иштирок этилган дақиқадан эътиборан жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив жиҳатдан жиноят қасддан содир этилади.** Жиноятнинг содир этилиш сабаблари ва ундан кўзланган мақсад қилмишнинг квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ва озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс **жиноят субъекти** ҳисобланади.

ЖКнинг 220-моддаси иккинчи жавобгарликни оғирлаштирувчи қуйидаги ҳолатларни назарда тутди: мазкур жиноят 1) ўта хавfli рецидивист томонидан; 2) оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс томонидан; 3) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўлса.

Оғир жиноятлар сирасига қонунда содир этилгани учун жами билан беш йил, аммо ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озод-

ликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

Ўта оғир жиноятлар сирасига қонунда содир этилгани учун ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

### **19-§. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик (ЎзР ЖК 221-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ижро этиш муассасаларининг фаолияти ҳисобланади.

**Объектив томони** озодликдан маҳрум қилиш жойида жазони ўтаётган шахснинг жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслиги ёхуд маъмуриятининг ўз фаолиятини амалга оширишга бошқача йўсинда тўсқинлик қилишдан иборатдир.

**Бўйсунмаслик** деганда, озодликдан маҳрум қилиш жойида жазони ўтаётган шахснинг маъмурият вакилининг қонуний фармойиши ёки талабини бажариши учун барча имкониятлари бўла туриб, ана шу фармойиш ёки талабни бажаришдан очиқдан-очиқ бош тортишини тушуниш керак.

Бўйсунмаслик, масалан, ички тартиб қоидаларига риоя қилмасликда, меҳнат мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлашда ва ҳоказоларда ифодаланиш мумкин.

Бўйсунмаслик, башарти бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби қоидалари бузилганлиги учун камера типигадаги хонага ёки турмага ўтказиш қўлланилган бўлса, жазони озодликдан маҳрум қилиш муассасасида ўтаётган шахснинг қилмиши ЎзР ЖКнинг 221-моддаси билан жазоланади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят – ижроия кодексининг 109-моддасига жазони ўташ тартибини ашаддий бузувчи маҳкумлар умумий, қаттиқ ва махсус тартибли колонияларнинг қарқаровлиги олти ойгача, аёллар сақланадиган колонияларда эса – уч ойгача бўлган муддатга ўтказиб қўйилади.

Яккалаш хонасига ўтказилган маҳкумларга қариндош-уруғлари билан кўришиш, телефон орқали гаплашиш, озиқ-овқат маҳсулотларини ва кундалик зарур предметларни харид қилиш, мактуб ва бошқа хат-хабарларни олиш ва жўнатиш тақиқланади. Уларнинг чекишига, столда ўйналадиган ўйинлардан ва кўрпа-ёстиқдан фой-

даланишларига рухсат берилмайди. Озиқ-овқат камайтирилган меъёрда берилади. Маҳкумлар ҳар куни бир соат сайр қилиш ҳуқуқидан фойдаланадилар.

Бир кишилик интизомий қамоқхоналарда маҳкумларга қариндош-уруғлари билан кўришиш, телефон орқали гаплашиш, посылкалар, передачалар ва бандеролларни қабул қилиш ва жўнатиш, стол ўйинларини ўйнаш тақиқланади.

Жиноий жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятнинг қонуний талабларига бўйсунмаслик содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

ЖКнинг 221-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти жазони ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун камера типидagi хона ёки турмага ўтказиш қўлланилган шахсдир, ЖКнинг 221-моддаси 2-қисми бўйича эса ўта хавfli рецидивист ёхуд оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс **жиноят субъекти** ҳисобланади.

## **20-§. Озодликдан маҳрум қилиш жойларидан қочиш (ЎЗР ЖК 222-моддаси)**

Мазкур **жиноятнинг объекти** озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг ёки суриштирув, дастлабки тергов органлари ёхуд суд фаолияти ҳамда озодликдан маҳрум қилиш жойларидан қочишга тўсқинлик қилувчи шахсларнинг сиҳат-саломатлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаси ёки қамоқдан қочишда ифодаланади.

Жиноят процессуал кодексининг 45-моддасига мувофиқ: «озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ўташ жазони ижро этиш муассасалари томонидан амалга оширилади».

Жазони ижро этиш муассасаларига жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, манзил колониялари киради.

Тергов изоляторлари озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган, хўжалик хизматлари билан боғлиқ ишларни бажариш учун қолдирилганларга нисбатан жазони ижро этиш муассасаси ҳисобланади.

Дастлабки қамоққа олиш жойлари тергов изоляторлари ва вақтинча ушлаш хоналари ҳисобланади.

## **21-§. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш (ЎЗР ЖК 223-моддаси)**

**Жиноят объекти** чет элга чиқиш ва Ўзбекистон Республикасига киришнинг қонун билан белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** қонунда белгиланган тартибни бузиб, чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига киришда ифодаланади.

Давлат чегарасидан Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан белгиланган жойлардан зарур ҳужжатлар расмийлаштирилиб, кўрсатилганидан кейингина ўтилиши мумкин.

Шахснинг қонунда белгиланмаган жойда тегишли органларнинг ижозатномасиз ёки зарур ҳужжатларни расмийлаштирмасдан ва кўрсатмасдан ўтиши, чегаралардан бундай ўтиш **ғайриқонуний ўтиш** ҳисобланади.

Чет элга **ғайриқонуний чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш**ни айбдор ўта зарурият бўлганлиги сабабли содир этган бўлса, у жиний жавобгарликка тортилмайди.

Белгиланган тартибни бузиб, **ғайриқонуний чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш** ёхуд чегарадан **ғайриқонуний ўтиш** содир этилган пайт жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва мақсади уни квалификациялаш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тулган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси, бошқа давлатлар фуқаролари ҳам **живоятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

Чет элга чиқиш ёки **ғайриқонуний равишда Ўзбекистон Республикасига кириш**:

- а) чегарани ёриб ўтиш йўли билан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахс томонидан содир этилганда айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 223-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 6 январдаги қарорига 4-иловада чет элга чиқиши учун махсус рухсат талаб қилинадиган шахслар рўйхати берилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат маслаҳатчилари, вилоят ҳокимлари, Президент девони, Олий Мажлис, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгашининг масъул ходимлари, вазирлар, давлат қўмиталари, қатор маҳкама ва идораларнинг раҳбарлари ана шундай шахслар ҳисобланадилар.

Ёриб ўтиш тушунчасини биз «Божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш» деб номланган 182-моддада кўриб чиққанмиз.

ЖК 223-моддаси 3-қисмида Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштирмасдан, Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинадилар, деб белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 93-моддаси 19-бандида «Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига ва сиёсий бошпана беришга оид масалаларни ҳал этади» деб таъкидланган.

## **22-§. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 224-моддаси)**

Мазкур **живоятнинг объекти** чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши ҳамда Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди орқали транзит тарзда ўтишининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **живоятнинг объектив томони**: 1) Ўзбекистонда яшаш ҳуқуқини берадиган ҳужжатларсиз ёки ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар билан яшаш; 2) вақтинча рўйхатдан ўтиш ёки доимий пропискадан ўтиш, кўчиш ёки турар жой танлаш бўйича белгиланган тартибга риоя этмаслик; 3) республикада бўлиш муддати тугагач, чиқиб кетишдан бўйин товлаш; 4) Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит тарзда ўтиш тартибига риоя қилмасликдан иборатдир.

ЖК 224-моддасининг 1-қисми диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларнинг бирортаси содир этилган пайтдан эътиборан живоят тугалланган деб ҳисобланади. Ана шу рўйхат мукамал бўлиб, Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бошқа бирон тарзда бузилиши учун қонунда жавобгарлик назарда тутилмайди.

Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг биринчи марта бузилганлиги учун айбдор шахс маъмурий жавобгарликка тортилади. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган ҳолда жиноий жавобгарлик қўлланилади.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистонда бўлиши ва уларнинг қабул қилиш тартибининг мансабдор шахс томонидан бузилишида ифодаланилади.

1992 йил 7 сентябрдаги «Чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикасида бўлишининг муваққат қоидалари»га мувофиқ чет элликларни қабул қилувчи ташкилотларнинг мансабдор шахслари чет элликларга ҳуқуқ ва вазифаларини ўз вақтида тушунтирилишини таъминлашлари, уларни рўйхатга олишлари, чет элликларга республикада бўлиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни ўз вақтида расмийлаштиришлари, уларнинг қатъий маршрут бўйлаб белгиланган муддатларда ҳаракат қилишлари ва кўчиб кетишларини таъминлашлари шарт.

Таҳлил этилаётган модданинг 2-қисми билан жавобгарликка тортиш учун шахс илгари шундай қилмишни содир этганлик учун маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши шарт.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят мансабдор шахслар томонидан республикага чет элликларни қабул қилиш тартиби бузилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган **жиноятнинг объектив томони**, биринчидан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хусусий иш билан Ўзбекистон Республикасига таклиф қилган фуқаро томонидан мазкур фуқароларнинг чет эл паспортларини вақтинча рўйхатдан ўтказишга, уларнинг шу ерда бўлишининг белгиланган муддати ўтгач, чиқиб кетишларини таъминлашга доир чоралар кўрилмаганликда, иккинчидан, бу Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келиши олдиндан аён бўлишига қарамай, уларга уй-жой, транспорт воситаларини бериб қўйишдан ёхуд бошқа хизматлар кўрсатилишидан иборатдир.

ЖК 224-моддасининг 3-қисми диспозициясида санаб ўтилган хатти-ҳаракатлардан бирортаси худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, бундай қилмиш учун жиноий жавобгарлик белгиланади.

ЖК 224-моддасининг 3-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноят ана шу қисм диспозициясидаги хатти-ҳаракатлардан бирор-



таси содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кузатилган мақсади уни квалификациялашда аҳамиятга эга эмас.

ЖК 224-моддасининг 1-қисми бўйича 16 ёшга тўлган фақат чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар; ЖК 224-моддасининг 2-қисми бўйича — фақат мансабдор шахслар; ЖКнинг 224-моддасининг 3-қисми бўйича 16 ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси **жиноятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

### **23-§. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (ЎЗР ЖК 225-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида: «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар», деб ёзилган.

Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 3 июлдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуни ҳарбий хизматга чақирув ва ҳарбий хизматни ўташ тартибини белгилайди.

Ушбу **жиноятнинг объекти** ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** ЖК 225-моддасида кўзда тутилган жиноят муддатли ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирувдан узрли сабабсиз бўйин товлашда ифодаланади.

**Муқобил хизмат** — Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга тўлган фуқаролари томонидан ўтиладиган, Куролли Кучлар сафида эмас, балки халқ хўжалиги корхоналари, муассасалари, ташкилотларида юқори малака талаб қилинмайдиган ишларни, шу жумладан, фалокат, фожа, табиий офат оқибатларини тугатиш ёки бошқа фавқулодда вазиятлардаги ишларни бажариш билан боғлиқ хизматдир.

«Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуннинг 18-моддасига мувофиқ қуйидаги ҳарбий хизматга чақирилувчилар муддатли ҳарбий хизматга чақирилишдан озод қилинадилар: 1) тинч вақтда саломатлиги ёмонлашгани учун ҳарбий хизматга яроқсиз деб топилганлар; 2) 27 ёшга тўлгунга қадар муддатли ҳарбий хизматга ёки муқобил хизматга чақирилмаганлар; 3)

**руйхатдан ўтказилган диний идораларнинг бирида диний лавозимга эга бўлганлар; 4) туғилган ака-укалардан бири муқаддас ҳарбий хизматни ўташ вақтида ҳалок бўлган ёки ўлганлар<sup>2</sup>.**

**Бўйин товлаш** деганда, чақирув ёшидаги шахс томонидан Конституцияда назарда тутилган ўз фуқаролик бурчини бажармаслик учун фойдаланган ҳар қандай усулни тушуниш зарур.

**Бўйин товлаш** узрли сабабларсиз, ҳужжатларни қалбакилаштириш, алдаш ва бошқа йўллар билан чақириш пунктига белгиланган вақтда етиб келмасликда ифодаланиш мумкин. Ана шу усулларнинг ҳаммаси ҳарбий хизматни ўтамасликка қаратилган бўлади.

«Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ чақирилувчининг меҳнат лаёқатини йўқотиш билан боғлиқ касаллиги ёки майиблиги, чақирилувчининг яқин туғилганининг вафот этгани ёки оғир бетоблиги, табиий йўсиндаги тўсиқлар ёки чақирилувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган, унинг чақирув комиссиясига етиб келишига тўсиқлик қилган шарт-шароитлар (ёнғин, сув тошқини, транспорт фалокати ва ҳоказолар) узрли сабаблар ҳисобланади.

Касаллик муносабати билан чақирув пунктига келиш имкониятининг бўлмаганлиги шифокор томонидан белгиланган ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши, табиий шарт-шароитлар муносабати билан етиб келиш имкониятининг бўлмаганлиги ҳам давлат ҳокимият органларининг тегишли ҳужжатлари билан тасдиқланган бўлиши керак.

Чақирилувчини ЖК 225-моддасининг 1-қисми бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун унга нисбатан илгари узрли сабабларсиз ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлагани учун маъмурий жазо чоралари қўлланилган бўлиши лозим.

Ўрганилаётган модданинг 2-қисмида ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи:

1) ўз баданига шикаст етказиш; 2) ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан содир этилган қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсадида ўз баданига шикаст етказган шахс жавобгарликка тортилади. Аммо шикаст бошқа шахс томонидан етказилган бўлса, айбдор шахс ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташдан бўйин товлашда ёрдам бериш мақсадида бошқа кишининг соғлиғига шикаст етказганлигини тан олиши лозим, бу ҳолда у таҳлил этилаётган жиноятни содир этишда ёрдам берганлиги учун жавобгарликка тортилади.

<sup>2</sup> *Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 1993, 6-сон, 201-бет.*

**Қалбакилаштириш** — чақирув комиссиясига чақирилувчининг соғлиғи, ёши, оиласининг таркиби сингари бирон-бир факт ҳақида ёхуд шахснинг муддатли ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирилишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай бошқа факт ҳақида нотўғри маълумот мавжуд бўлган ҳужжатни тақдим этишдан иборатдир.

**Бошқача алдаш** деганда, чақирилувчига ҳарбий ёки муқобил хизматни ўтамаслик имконини берадиган ва чақирув комиссиясини янгилаштиришга қаратилган ҳар қандай усулни тушуниш лозим.

ЖК 225-моддаси 2-қисми «а» бандида назарда тутилган жиноят чақирув ёшидаги шахснинг ўз баданига шикаст етказган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади, ЖК 225-моддаси 2-қисми «б» бандида назарда тутилган жиноят эса чақирилувчига ҳарбий ёки муқобил хизматдан озод бўлиш имконини берадиган қалбаки ҳужжат тақдим этилган ёки бошқача алдаш содир этилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 225-моддаси 3-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноят объектив томондан Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларига сафарбарлик бўйича чақирилишдан бўйин товлашдан иборатдир.

«Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуннинг 38-моддаси уруш вақтида сафарбарлик бўйича ҳарбий хизматга чақиритиш ҳамда ундан кейинги чақиритиларнинг тартиби ва шартларини белгилайди.

Ўзбекистон Республикасига қилиниши эҳтимол бўлган ҳарбий ҳужумнинг олдини олиш ва тажовузга қуролли зарба бериш мақсадида умумий ва қисман сафарбарлик эълон қилинганда зарур миқдордаги ҳарбий хизматга мажбурлар захирадан ҳарбий хизматга уч ойгача муддатга чақирилади. Бу муддат Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан узайтирилиши мумкин.

Фуқароларни уруш вақтида сафарбарлик бўйича ҳарбий хизматга чақиритиш ва ундан кейинги чақиритилар Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари асосида ўтказилади.

Сафарбарлик эълон қилинганида ҳарбий хизмат ва ҳарбий йиғинларда бўлган барча фуқаролар махсус фармойиш берилгунига қадар ушлаб туриладилар, ҳарбий хизматга мажбурлар эса ҳарбий хизматга чақириладилар. Сафарбарлик эълон қилинганида туман чақирув комиссияларининг чақирув ёшидаги фуқароларни чақиритиш муддатини кечиктириш ва уларни чақиритилардан озод этиш тўғрисидаги қарорлари бекор қилинади.

Уруш вақтида сафарбарлик эълон қилинганида ва ундан кейинги чақириқларда ҳарбий хизматга 17 ёшдан то «Умумий ҳарбий мажбурят ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги қонунда белгиланган захирада бўлиш ёшидаги ҳарбий хизматга мажбурлар ва чақирилувчилар ҳамда ҳарбий рўйхатда турмаган 18 ёшдан 45 ёшгача бўлган хотин-қизлар ҳам (16 ёшгача бўлган болалари бор хотин-қизлар бундан мустасно) чақирилишлари мумкин.

Сафарбарлик бўйича чақириқдан бўйин товлаш шахсининг узрли сабабларисиз сафарбарлик кўрсатмасида қайд этилган муддатда чақириш пунктига ёки бошқа йиғиладиган жойга етиб келмаслигидан ёхуд ғайриқонуний қалбаки равишда сафарбарликдан озод бўлиш мақсадида (ҳужжатлардан фойдаланиш, ёлғондакам касал бўлиш ва ҳоказо) иборатдир.

Жиноят сафарбарликдан бўйин товланган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

ЖКнинг 225-моддаси 4-қисмида назарда тутилган **жиноят объектив томондан** муқобил хизматни ўтаётган шахс томонидан мажбуриятларнинг бузилишидан иборатдир.

«Муқобил хизмат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 13-моддасида муқобил хизматни ўтаётган фуқароларнинг мажбуриятлари белгиланган бўлиб, унда: «Муқобил хизматни ўтаётган фуқаро хизматни белгиланган жойда, муқобил хизмат тузилмалари таркибида ўташи; ушбу Қонунда, ҳарбий низомида белгиланган талабларни, шунингдек иш жойида амал қилиб турган ички меҳнат тартиб-қоидаларини сўзсиз бажариши; ҳарбий билимларни сабот билан эгаллаши, ишлаб чиқариш топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариши шарт»<sup>3</sup>, дейилади.

Муқобил хизматни ўтаётган фуқаролар ҳалокат, фалокат ва табиий офатларнинг оқибатларини бартараф этиш учун жалб этилган тақдирда, улар юзага келган вазиятлардан келиб чиқадиган ҳамда ана шу оқибатларни бартараф этиш юзасидан комиссия ёки штабларнинг жойлардаги раҳбарлари белгилайдиган махсус вазифаларни бажарадилар.

Муқобил хизматни ўтаётган фуқаро: раҳбарлик ва сайлаб қўйиладиган лавозимларни эгаллаш; хусусий тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш; олий ва ўрта махсус билим юртларига ўқишга кириш; тегишли мансабдор шахсининг рухсати бўлмаганида хизмат жойидан ва ишдан кетиб қолиш ҳуқуқига эга эмас.

ЖК 225-моддасининг 4-қисмида назарда тутилган жиноят муқобил хизматни ўтаётган шахс томонидан «Муқобил хизмат тўғри-

<sup>3</sup> Ўзбекистоннинг янги қонуни. Т., 1993, 6-сон, 225-бет.

сида»ги Қонуннинг 13-моддасида назарда тутилган мажбуриятлардан бири бузилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб ҳисобланади. Башарти шахсга худди шундай қилмиши учун илгари маъмурий жазо қўлланилган бўлса, у ЖК 225-моддасининг 4-қисми бўйича жинойи жавобгарликка тортилади.

Мазкур жиноят **субъектив томондан** қасддан содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 18 ёшга тўлган, «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ муддатли ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирилиши лозим бўлган шахс ҳисобланади.

## **24-§. Маъмурий назорат қондаларини бузиш (ЎЗР ЖК 226-моддаси)**

1992 йил 9 декабрда республикамызда «Озодликдан маҳрум этиш жойларидан бўшатилган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. Ана шу қонунга кўра маъмурий назорат тарбиявий ва жиноятлар содир этилишининг олдини олиш таъсир чораларининг йиғиндиси бўлиб: а) оғир ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар уларнинг жазони ўташ давридаги хулқ-атвори тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечирishi йўлига ўтишни асло истамаганликларидан далолат берса; б) оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар улар жазо муддатини ўтаб бўлганларидан сўнг ички ишлар идораларининг жамият учун зарарли кун кечирishини тўхтатиш тўғрисидаги огоҳлантиришга қарамай, жамоат тартибини мунтазам бузаётган ва фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказётганларга нисбатан ўрнатилади.

Қонуннинг 5-моддасида: «Маъмурий назорат остига олинган шахсларга нисбатан қуйидаги: а) куннинг ички ишлар идоралари белгилаб қўйган вақтида уй (квартира)дан чиқиб кетишни тақиқлаш; б) туман (шаҳар)нинг муайян жойларида бўлишни тақиқлаш; в) ички ишлар идоралари (милиция)нинг рухсатисиз туман (шаҳар)дан ташқарига чиқиб кетишни тақиқлаш; г) рўйхатдан ўтиш учун ҳар ойда бир мартадан тўрт мартагача милицияга келиб учрашиш каби чекланишлар қўлланилиши мумкин, деб белгилаб қўйилган.

Маъмурий назорат остида бўлган шахс меҳнат қилиб кун кечирishi, жамоат тарғибини бузмаслиги, бошқа фуқароларнинг қонуний манфаатларига пуғур етказмаслиги, қуйидаги қоидаларга: а) милициянинг чақирувига биноан кўрсатилган муддатда бориш ҳамда маъмурий назорат қоидаларини ижро этиш билан боғлиқ масалалар бўйича оғзаки ва ёзма тушунтиришлар бериш; б) ишлаш ёки яшаш жойи ўзгарганлиги тўғрисида, шунингдек туман (шаҳар)дан ташқарига кетаётгани тўғрисида маъмурий назоратни амалга ошираётган милиция ходимларини бир кеча-кундузда хабардор қилиш; в) бошқа аҳволи манзилгоҳига борганида маҳаллий ички ишлар (милиция) бўлимида рўйхатдан ўтиш; г) ушбу Қонуннинг 5-моддасида назарда тутилган, унга нисбатан қўлланилган чеклашларга риоя этиши шартдир.

Чеклашлар рўйхати қатъий ҳисобланади, шунинг учун бу рўйхатларнинг кенгайтирилиши мумкин эмас.

Судьянинг қарори маъмурий назорат ўрнатилиши учун асос ҳисобланади. Судья озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган шахсларга нисбатан, жазони ўташ жойларидаги шахсларга нисбатан, жазони ижро этиш муассасаси бошлиғи томонидан, жазога ҳукм қилинган шахснинг тузалиши ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечирish йўлига ўтишини асло истамаганлигидан далолат берувчи тақдимнома олинган пайтдан бошлаб 10 кундан кечиктирмай қарор чиқаради.

Судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисидаги қарорида назоратнинг белгиланганига нималар сабаб бўлганлигини, назорат муддатини, назорат остидаги шахсга нисбатан қўлланиладиган чеклашларни, агар маъмурий назорат шахснинг озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаб чиққанлиги муносабати билан белгиланган бўлса, унинг танланган яшаш жойига етиб келиш муддатини кўрсатади.

Маъмурий назорат олти ойдан бир йилгача муддатга белгиланади.

Назоратни амалга ошириш муддати шахс озодликдан маҳрум этиш жойидан яшаш жойига етиб келган пайтдан бошлаб ёхуд судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисида қарор чиқарган пайтдан бошлаб ҳисобланади.

Маъмурий назорат муддати ички ишлар идораларининг тақдимномасига биноан ҳар сафар яна олти ойга узайтирилиши мумкин, лекин узайтирилган назорат муддати мазкур жиноят учун белгиланган судланганлик муҳлатининг тугаши ёки судланганликнинг олиб ташланиши учун қонунда назарда тутилган муддатлардан ошмаслиги лозим.

Қуйидаги ҳолларда маъмурий назорат:

1) маъмурий назорат олиб бориш учун белгиланган муддат тугатанидан кейин, агар уни узайтиришга асос бўлмаса;

2) муддатидан илгари, башарти назорат остида бўлган шахс тузалиш йўлига қатъиян ўтганлиги, ишда ва турмушда ўзини яхши томондан кўрсатганлиги аниқланган бўлса;

3) судланганлик муҳлати тутаган ёки судланганлик олиб ташланган бўлса, тўхтатилади.

**Жиноятнинг объекти** маъмурий назоратни амалга оширишнинг белгиланган тартиби, маъмурий назоратни амалга оширувчи ички ишлар идораларининг расмий фаолияти ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** маъмурий назорат қўлланилган шахслар томонидан маъмурий назоратнинг у ёки бу қондасининг бузилишида ифодаланади. Қонунда кўрсатиб ўтилган қоида бузилишларининг рўйхати мукамал ҳисобланади. Маъмурий назорат остидаги шахсларга нисбатан бошқа ҳеч қандай чеклашлар белгиланиши мумкин эмас. «Озодликдан маҳрум этиш жойларидан бўшатилган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида»ги Қонуннинг бирон-бир банди бузилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади. Башарти маъмурий назорат қоидалари худди шундай қилмиши учун маъмурий жавобгарликка тортилган шахс томонидан содир этилган бўлса, у ЖК 226-моддасининг 1-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади аҳамиятга эга эмас.

ЖК 226-моддасининг 2-қисмида: а) маъмурий назоратдан бўйин товлаш мақсадида ўз истиқомат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш; б) маъмурий назорат озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилиш вақтида шахсга нисбатан ўрнатилган бўлиб, у ўзи танлаган яшаш жойига узрли сабабларсиз муайян муддатда етиб келмаганлиги туфайли маъмурий назорат қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Истиқомат жойидан ўзбошимчалик билан кетиб қолиш деганда, устидан маъмурий назорат ўрнатилган шахснинг маъмурий назоратни амалга ошираётган ички ишлар идораларининг расмий ижозатисиз истиқомат жойидан кетиб қолишини тушуниш лозим.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 226-моддасининг 2-қисми бўйича квалификациялаш учун унинг маъмурий назоратдан қандай мақсадни кўзлаб бўйин товлаганлигини аниқлаш зарур, акс ҳолда

айбдорнинг хатти-ҳаракатини ЖК 226-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификация қилиб бўлмайди.

## **25-§. Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш (ЎЗР ЖК 227-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни хужжатлар билан тасдиқлаш соҳасидаги белгиланган бошқарув тартиби ҳисобланади.

Ушбу жиноят **объектив томондан**:

- 1) корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларнинг қатъий ҳисобдаги хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш;
- 2) тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш;
- 3) паспорт, ҳарбий билет ёки бошқа муҳим шахсий хужжатни эгаллаш, нобуд қилиш, шикаст етказиш ёки яширишдан иборатдир.

**Хужжат** деганда, юридик аҳамиятга эга бўлган фактлар ёки воқеаларни тасдиқловчи маълумотлар мавжуд бўлган ва тегишли тарзда расмийлаштирилган ёзма хужжатни тушуниш зарур.

**Штамп** деганда, юридик шахснинг тури, номи, унинг манзили ва ҳоказолар битилган қоғозда мавжуд бўлган ахборотлар хужжатларда ўзидан нусха қолдириш учун хизмат қилувчи босма қолип тушунилади.

**Муҳр** деганда, юридик ёки жисмоний шахснинг номи ёзилган матннинг рельефли ёки ўйма тасвиридан иборат ва қоғозда, сақичда ёки бошқа материалда ўзидан нусха қолдириш учун хизмат қилувчи босма қолип тушунилади.

**Қатъий ҳисобдаги бланкалар** деганда, тартиб рақами, серияси бўлган, махсус фойдаланиш режимига эга бланкалар тушунилади.

**Эгаллаш** деганда, кўриб чиқиладиган модда мазмунидан келиб чиқадиган бўлсак, қатъий ҳисобдаги хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни ўз фойдасини ёки бошқа шахс фойдасини кўзлаб ғайриқонуний ўзлаштирилишининг ҳар қандай кўринишини тушуниш зарур.

Қатъий ҳисобдаги хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар ҳақиқатда айбдор ихтиёрига ўтган пайтдан эътиборан, бу жиноят тугалланган ҳисобланади.



Хужжат штамп, муҳр, қатъий ҳисобдаги бланкани нобуд қилиш деганда, санаб ўтилган ана шу ҳужжатлар хизмат мақсадида фойдаланиш имконияти қолдирилмаган ҳолатга келтирилишини тушуниш зарур. Кўрсатиб ўтилган предметлар шундай ҳолатга келтирилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб топилади.

Айтиб ўтилган предметларга шикаст етказиш деганда, уларнинг қайта тикламасдан хизмат мақсадларида фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтирилишини тушуниш зарур.

Ана шу предметларни яшириш деганда, уларнинг қонуний эгасига улардан фойдаланиш имконини бермайдиган даражада яшириб қўйилишини тушуниш зарур.

Бу предметлар яшириб қўйилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

**Бошқа шахсий ҳужжатлар** деганда, туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома, пенсия ва ҳайдовчилик гувоҳномалари, маълумоти ҳақидаги диплом, меҳнат дафтарчаси ва ҳоказолар тушунилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади. Қатъий ҳисобдаги ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар ғайриқонуний эгалланганда, нобуд қилинганда, шикаст етказилганда ёки яширилганда мазкур хатти-ҳаракатлар ғаразғўйлик ёки бошқа паст ниятлар билан содир этилганини аниқлаш зарур.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

Ушбу модданинг 2-қисмида:

1) ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларга нисбатан содир этилган;

2) оғир оқибатларга олиб келган худди шундай қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

## **26-§. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш (ЎЗР ЖК 228-моддаси)**

Мазкур **жиноятнинг объекти** юридик аҳамиятга молик фактларни ҳужжатлар билан тасдиқлашнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят:

1) сохталаштирувчининг ўзи ёки бошқа шахс мажбуриятдан озод этадиган расмий ҳужжатлар тайёрлаши ёки қалбакилаштиришидан ёхуд бундай ҳужжатларни сотишидан;

2) фойдаланиш ёки сотиш мақсадида корхона, муассаса ёки ташкилотнинг қалбаки штамплари, муҳрлари, бланкаларини тайёрлашда ифодаланади.

**Расмий ҳужжат** деганда, давлат идораси, корхонаси, муассасаси, ташкилоти томонидан тайёрланган, берилган ва муомалада бўлган ҳужжатни тушуниш зарур.

Расмий ҳужжатни қалбакилаштириш, корхона, муассаса, ташкилотларнинг қалбаки штамплари, муҳрлари, бланкаларини тайёрлаш деганда, уларнинг қалбаки нусхалари ясалишини тушуниш зарур.

Ҳужжатларга қисман ўзгартиш киритилиши деганда, масалан, унинг номи, санаси, манзили ва ҳоказолар ўзгартирилишини тушуниш зарур.

Расмий ҳужжатни, корхона, муассаса, ташкилотларнинг штамплари, муҳрлари, бланкаларини сотиш деганда, фойда кўриш мақсадида ана шундай предметларнинг сотилишини, алмаштирилишини ёки бошқа ҳаракатларни тушуниш зарур. Сохта ҳужжатларни, штампларни, муҳрларни, бланкаларни сотаётган шахс уларнинг қалбаки эканлигини билиши лозим, акс ҳолда, у ана шу хатти-ҳаракати учун жавобгар бўлмайди.

Айтилган предметлар тайёрланган, қалбакилаштирилган ёки сотилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

Муайян ҳуқуқ берадиган ёки муайян мажбуриятдан озод этадиган расмий ҳужжатнинг тайёрланиш ёки қалбакилаштирилиши, башарти ана шу хатти-ҳаракатлар сохталаштирувчининг ўзи ёхуд бошқа шахс фойдаланиши мақсадида содир этилган бўлса, жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ҳужжатларни, корхона, муассаса, ташкилотларнинг штамплари, муҳрларини, бланкаларини тайёрлаш, қалбакилаштириш **жиноятининг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

228-модданинг 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи:

- 1) ўша ҳаракатлар такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- 2) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган.

Ушбу модданинг 3-қисмида ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдаланганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

**Фойдаланганлик** деганда, айтиб ўтилган предметлардан фойдаланиб, содир этилган ҳар қандай ҳаракатни тушуниш зарур.

Айбдорнинг у ёки бу ҳаракатни содир этишидан олдин айтиб ўтилган предметлар қалбаки эканлигининг аниқ белгиланганлиги субъектив томоннинг зарурий белгисидир.

## **27-§. Давлат проба тамгаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 228<sup>1</sup>-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** проба назорати инспекциялари томонидан тамгаланиши шарт бўлган ва қимматбаҳо металлдан ясалган буюмлар билан муомала қилиш соҳасидаги истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ва давлат манфаатлари ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** тамагирлик ёки бошқа шахсий манфаатларни кўзлаб, давлат проба тамғасини қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, ўтказиш ёки ундан фойдаланиш, шунингдек уни қалбакилашгиришдан иборатдир.

**Тамғалаш** — таркибида қимматбаҳо металллар миқдори бўлган, белгиланган усулда олинган текширилган заргарлик ва бошқа маиший буюмларга давлат проба тамғасининг нусхасини тушириш билан боғлиқ технология жараёнидир.

**Давлат проба тамғаси** — буюмда қимматбаҳо металл таркиби мавжуд эканлигини тасдиқловчи қабул қилинган намунавий белгидир.

**Қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш** деганда, мазкур хатти-ҳаракатни амалга оширувчи шахснинг проба тамғаси қўйиш учун расмий рухсатномага эга эмаслиги тушунилади.

**Ўтказиш** деганда, қонунга ҳилоф равишда тайёрланган давлат проба тамгаларини сотиш, совға қилиш, алмашиш ва бегона шахслар ихтиёрига ўтказишга қаратилган ва бошқа хатти-ҳаракатлар тушунилади.

**Давлат проба тамғасидан фойдаланиш** деганда, давлат проба тамғаси билан боғлиқ қонунга ҳилоф хатти-ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади.

**Давлат проба тамғасини қалбакилашгириш** деганда, уларга турли-туман ўзгартишларнинг киритилишини тушуниш лозим.

Ушбу модда диспозициясида назарда тутилган ҳар қандай хатти-ҳаракат (тайёрлаш, ўтказиш, фойдаланиш, қалбакилашгириш) содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан жиноят қасдан содир этилади.**

Тамагирлик ёки бошқа шахсий манфаатдорлик жиноятнинг зарурий белгиси бўлиб ҳисобланади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс жиноят субъекти бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган модданинг 2-қисмида давлат проба тамгаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши такроран ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

## **28-§. Ўзбошимчалик (ЎЗР ЖК 229-моддаси)**

Ўзбошимчалик жиноятининг объекти бошқарувнинг белгиланган тартиби, жисмоний ёки юридик шахсларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқлари ҳисобланади.

Жиноят объектив томондан фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қуриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлувчи ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқларни ўзбошимчалик билан амалга оширишдан иборатдир.

Ўзбошимчалик фақат фаол ҳаракатлар йўли билан содир этилади, ҳаракатсизлик йўли билан ўзбошимчаликни содир этиб бўлмайди.

Ўзбошимчаликни содир этиш вақтида айбдор ўзича, яъни тегишли юридик ёхуд жисмоний шахсларнинг рухсатсиз ҳаракат қилади.

Ўзбошимчалик асосида айбдор белгиланган тартибга зид равишда ҳаракат қилиб, ўзининг ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқи (масалан, квартирага кўчириб киритиш ёхуд ундан кўчириб чиқариш, жабрланувчини олган қарзни қайтаришга мажбур қилиш мақсадида ўзбошимчалик билан ўзганинг мулкани олиб қўйиш ва ҳоказолар)ни амалга оширади.

Айбдор мансабдор шахс бўлиб, ўзбошимчаликни ўз мансаби мавқеидан фойдаланиб содир этган ҳолларда, унинг ҳаракати, ишнинг ҳолатларидан келиб чиқиб, ЖК 205-моддаси ёки ЖКнинг 206-моддаси бўйича квалификация қилинади.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қуриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши ўзбошимчалик объектив томонининг зарурий белгисидир.

Етказилган зиёнинг жиддийлиги ҳар бир ҳолда алоҳида содир этилган жиноят ҳолатларини назарда тутилиб аниқланади. Маса-

лан, квартирадан кўчириб чиқариш жиддий зиён деб эътироф этилиши мумкин.

Башарти ўзбошимчаликни содир этиш вақтида айбдор жабрланувчи шахсларнинг соғлиғига шикаст етказган бўлса, унинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Жиноят фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқладанадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятнинг содир этилиш мотиви ва мақсади аҳамиятга эга эмас.

Ўзбошимчалик жиноятининг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **29-§. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш (ЎЗР ЖК 229<sup>1</sup>-моддаси)**

Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган 229<sup>1</sup>-модда Жиноят кодексига Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги Қонуни билан киритилган эди.

**Жиноятнинг объекти** ер участкаларини бошқариш ёки тақсимланишининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш** деганда, тегишли ваколатга эга бўлган давлат бошқаруви идораларининг рухсатисиз ернинг ўзлаштирилиши ёхуд унда иншоотлар қуришга қаратилган ҳаракатлар тушунилади.

Ерни ўзлаштиришга, унда иншоотлар қурилишига қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

Мазкур модда маъмурий преюдицияга, яъни ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш, худди шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланганидан кейин содир этилган бўлса, айбдор жиноий жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни квалификациялашда жиноятнинг содир этилиш сабаблари ва ундан кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш **жиноятининг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс ўз мансаби мавқеидан фойдаланиб ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олган бўлса, унинг қилмиши, иш ҳолатларидан келиб чиқиб, ЖК 205-моддаси ёки ЖК 206-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

### **30-§. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш (ЎЗР ЖК 229-моддаси)**

Таҳлил қилинаётган модда ЖКга Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги янги таҳрирдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни билан киритилган эди.

**Жиноятнинг объекти** диний таълимотлардан сабоқ беришнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят:

1) махсус диний маълумоти бўлмай туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ бериш;

2) хусусий тартибда диний таълимотдан сабоқ бериш каби ҳаракатларда ифодаланади.

Мазкур модда маъмурий преюдицияга эга, яъни ЖК 229-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор шахс махсус диний маълумоти бўлмай туриб, айна вақтда диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатини олмай диний таълимотдан сабоқ берганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши шарт. Башарти шахс диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатини олиб, аммо махсус диний маълумоти бўлмай туриб, диний таълимотлардан сабоқ бераётган бўлса, бундай ҳолда уни жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эмас.

Махсус диний маълумоти бўлмай туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ берила бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Диний таълимотлардан сабоқ бериш хусусий тартибда олиб борилганда, яъни айбдор шахс бундай фаолиятни диний ташкилот бошқаруви органининг рухсатисиз амалга оширган деб ҳисобланади.

Башарти айбдор шахс диний таълимотлардан сабоқ бериш вақтида миллий, ирқий, этник ёки диний мансублигига қараб, аҳоли

гуруҳларига нисбатан адоват, муросасизлик ёки қадр-қимматни камситувчи, диний эътиқодига ёки эътиқод қилмаслигига қараб, фуқароларнинг ҳис-туйғуларини ифодаловчи ҳаракатларни содир этаётган бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 229<sup>2</sup>-моддаси ва ЖК 156-моддаларининг жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

**Субъектив томондан** сабоқ бериш тартибининг бузилиши қасддан содир этилади.

**Жиноятнинг содир этилиш мотиви** ва мақсади қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Мансабдор шахснинг ўзининг ваколатларидан қонунга ҳилоф гарзда фойдаланиши қандай ҳаракатларда ифодаланади?

2. Мансабдорлик жиноятларида кўп миқдорда зарар етказиш, жиддий зиён деганда нимани тушунасиз?

3. Мансабдор шахс ва масъул мансабдор шахс тушунчаларини тушунтириб беринг.

4. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш билан мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш йўли билан ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жинояти ўртасида қандай фарқ бор?

5. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш жинояти ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқишдан нимаси билан чегараланади?

6. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқишнинг қандай турлари мавжуд?

7. Мансабга совуққонлик билан қараш тушунчаси. У нимада ифодаланади?

8. Мансабга совуққонлик билан қараш жинояти учун шахсни жавобгарликка тортишнинг шартларини айтинг.

9. Мансабга совуққонлик билан қарашнинг мансабдор шахснинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиш оқибатида уларни бажармасликдан қандай фарқи мавжуд?

10. Ҳокимият ҳаракатсизлиги белгиларини кўрсатинг. Ушбу жиноят учун жавобгарликнинг вужудга келишида қандай шартлар мавжуд?

11. Мансаб сохтакорлиги нимада ифодаланади? Унинг қандай турлари бор?

12. Товламачилик йўли билан пора олишни товламачиликдан фарқини ажратинг.

13. Пора бериш ва пора олишнинг қандай умумий томонлари мавжуд?

14. Қандай ҳолларда шахс пора бериш учун жавобгарликдан озод қилинади?

15. Пора олиш ва беришдаги воситачилик тушунчаси. У қандай шаклда ифодаланади, шахсни ушбу жиноят учун жавобгарликдан озод қилишнинг шартлари.

16. Пора беришнинг хизматчини пора эвазига оғдиришдан фарқи нимада?



17. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилишнинг аломатларини кўрсатинг.

18. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш нимада ифодаланади?

19. Фаолияти Ўзбекистон Республикасида тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш учун жавобгарликка тортиш шартлари.

20. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказиш деганда нимани тушунасиш? Ўтказиш тартибини бузганлик учун жиноий жавобгарлик вужудга келиши шартлари.

21. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш жинояти учун жиноий жавобгарлик вужудга келиши шартлари.

22. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш нимада ифодаланади?

23. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатларнинг тавсифини бering. Ушбу жиноятда жабрланувчини аниқланг.

24. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик учун жиноий жавобгарликка тортишнинг ўзига хос хусусиятлари.

25. Озодликдан маҳрум қилиш жойлари, дастлабки қамоқ, қамоқ жойларига нималар киради? Озодликдан маҳрум қилиш жойлари, дастлабки қамоқ ва қамоқдан қочиш деганда нимани тушунасиш?

26. Қонунга хилоф тарзда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш деганда нимани тушуниш лозим?

27. Қайси ҳолларда шахс қонунга хилоф тарзда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кирганлик жинояти учун жавобгарликдан озод қилинади?

28. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш қандай усулларда ифодаланиши мумкин?

29. ЎзР ЖК 224-моддасида кўрсатилган жиноят субъектининг қандай хусусиятлари мавжуд бўлиши лозим?

30. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлашнинг қандай усуллари мавжуд?

31. Маъмурий назорат қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади? ЎзР ЖКнинг 226-моддасида кўрсатилган жиноятнинг субъектларини айтинг.

1. Власов И.С., Тяжкова И.М. Ответственность за преступления против правосудия. — М.: Юрид. лит-ра, 1968.
2. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Преступления против порядка управления. — М.: МВД СССР, 1969.
3. Светлов А.Я. Борьба с должностными преступлениями. — Киев. Наука, 1970.
4. Сташис В.В., Бажанов М.И. Преступления против порядка управления. — Харьков, 1971.
5. Здравомыслов Б.Д. Должностные преступления: понятие и квалификация. М.: Юрид. лит-ра., 1975.
6. Галахова А.В. Превышение власти или служебных полномочий. — М.: Юрид. лит-ра., 1978.
7. Поленов Г.Ф. Ответственность за похищение, подделку документов и их использование. — М., Юрид. лит-ра., 1980.
8. Волженкин Б.В. Квалификация взяточничества. — Л., 1984.
9. Егоров В.И. Уголовная ответственность за уклонение от пребывания уголовных наказаний. — Рязань: РВШ МВД СССР, 1985.
10. Мельникова. Должностные преступления (вопросы уголовно-правовой квалификации). — М., 1985.
11. Ахроров Б.Д. Соотношение злоупотребления властью и служебным положением и смежных преступлений. // Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. — Т.: Изд-во ТашГУ, 1986.
12. Зуфаров Р.А. Понятие должностного лица. Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. Сборник. — Т., 1986.
13. Зуфаров Р.А. К вопросу о субъекте получения взятки. // Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. Сб. науч.трудов. ТашГУ. — Т.: Изд-во ТашГУ, 1987.
14. Ляпунов Ю.И. Ответственность за взятку. — М., 1987.
15. Рустамбаев М.Х. Квалификация превышения власти или служебных полномочий при отягчающих обстоятельствах. // Повышение эффективности борьбы с должностными и хозяйственными преступлениями. — Т., 1987.
16. Ахроров Б.Д. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы со злоупотреблениями властью или служебным положением (по материалам УзССР) Автореф. дисс. канд. юрид.наук — Т., 1989.
17. Зуфаров Р.А. Некоторые вопросы совершенствования законодательства о взяточничестве. // Актуальная проблема судебной экспертизы. — Т., 1989.

18. Зуфаров Р.А., Пинхасова Э.Б. Уголовно-правовая ответственность за взяточничество. — Т., 1989.

19. Зуфаров Р.А., Халилов Э.Х. Взяточничество — тяжкое преступление. Экономика и жизнь, 1992, №21.

20. Аҳроров Б.Д. Ҳокимият ёки хизмат мансабини суиистеъмол қилиш жинояти ва оқибати. // Ўзбекистон Республикаси қонунларини ривожлантириш масалалари ва уларнинг жиноятчиликка қарши курашда татбиқ этилиши. — Т.: Адолат, 1993.

21. Аҳроров Б.Д. Мансабдорлик жинояти ҳақидаги қонунлар. // Ўзбекистон Республикаси янги кодексларида. Назария ва амалиёт. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т., 1994.

22. Зуфаров Р.А. Проблемы совершенствования меры борьбы со взяточничеством. // Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари: Амалиёт ва назария. — Т., 1994.

23. Аҳроров Б.Д. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва мансабдор шахслар масъулияти. Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ҳаётга татбиқ қилиш муаммолари. Халқаро илмий анжуман материаллари. — Т.: Ўзбекистон, 1995.

24. Зуфаров Р.А. Понятие и признаки ответственного должностного лица в преступлениях порядка управления. // Конституция — ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т.: Адолат, 1996.

25. Галахова А.В. Должностные преступления. М., 1998.

26. Зуфаров Р.А. Уюшган жинойий гуруҳ ва коррупция. — Т.: // «Давлат ва ҳуқуқ», 2000, №2.

## 1-§. Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш (ЎЗР ЖК 230-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасига мувофиқ: «Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади».

**Жиноятнинг объекти** суриштирув, дастлабки тергов ёки прокуратура идораларининг расмий фаолияти ва обрўи ҳамда фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят айбсизлиги аён бўлган шахсни ижтимоий хавфли қилмишни содир этганликда айблашда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодексига шахс қонун билан белгиланган асосларда ва тартибда жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин, деб уқтирилади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 16-моддаси 2-қисмига мувофиқ «Жиноят кодексига назарда тутилган жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд бўлган қилмишни содир этиш жавобгарликка тортиш учун асос бўлади».

**Айбсиз** деганда, ҳаракатларида жиноят таркиби бўлмаган шахсни ёхуд қилмишининг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатлар мавжуд вазият ёхуд жиноят содир этганлиги зарур далиллар билан исботланмаган шахсни тушуниш зарур.

Жиноят процессуал кодексига кўра жиноий жавобгарликка тортиш деганда, шахснинг ижтимоий хавфли қилмишни содир этганлигидан далолат берувчи етарли асослар бўлгани ҳолда уни айбланувчи сифатида жалб этиш ҳақида суриштирувчи терговчи томонидан чиқарилган қарорни тушуниш зарур.

Ушбу қилмиш формал таркибли бўлиб, айбсизлиги олдиндан аён бўлган шахс жиноий жавобгарликка тортилган пайтдан, яъни тегишли ваколатга эга бўлган шахс унга нисбатан айбланувчи сифатида ишга жалб этиш ҳақида қарор чиқарган ва уни тақдим этган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Ақсарият ҳолларда, айбсизлиги олдиндан аён бўлган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш айбловчи далилларни сунъий равишда ясаш йўли билан содир этилади. Сўроқ қайдномасини қал-

бакилаштириш, гувоҳнинг ёлгон кўрсатмаларидан фойдаланиш, далилларни мослаштириш ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор айбсизлиги маълум бўлган шахсни жиноий жавобгарликка тортишни хоҳлайди. Содир этилиш мотиви ва мақсади жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди, ammo улар жазо тайинланаётганида инобатга олинаши зарур.

**Жиноятнинг субъекти** суриштирув олиб боровчи, терговчи, прокурор каби шахслар бўлиши мумкин.

230-модданинг 2-қисмида айбсиз шахсни оғир ёки ўта оғир ижтимоий хавфли қилмишни содир этганликда айблаб жиноий жавобгарликка тортганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

ЖК 15-моддасига мувофиқ оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, жазо сифатида беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар киради.

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

## **2-§. Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш (ЎзР ЖК 231-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти одил судлов органларининг расмона фаолияти, суд ҳокимиятининг обрўи, фуқароларининг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқлари, шунингдек корхоналар, ташкилотлар, муассасаларнинг манфаатлари ҳисобланади.

Жиноят объектив томондан судьяларнинг адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқаришида ифодаланади.

Адолатсиз ҳукм деганда жиноят, жиноят процессуал, фуқаролик, фуқаролик процессуал, маъмурий ҳуқуқ нормаларини бузиб қабул қилинган суд ҳужжатлари тушунилади. Адолатсиз ҳукмлар моддий ёки процессуал ҳуқуққа асосланиб бекор қилиниши лозим.

Адолатсиз ҳукм деганда, жиноий иш юзасидан айбсиз шахсга нисбатан чиқарилган ҳукм ёхуд суднинг ҳал қилув қарорида айбдор ҳаракатларининг нотўғри квалификация қилиниши, асоссиз равишда оғир ёки енгил жазо тайинлаши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

**Ажрим** деганда, ҳукмдан ташқари жиноят ёки фуқаролик иш-ни кўриб чиқаётган биринчи поғона суди чиқарган ҳар қандай ҳал қилув қарори тушунилади. Масалан, ишни танлаб олиш, ўзгарти-риш, тўхтатиш ҳақидаги, ишни қўшимча терговга йўллаш ҳақида-ги ажрим.

**Шунингдек**, иккинчи поғона судларининг барча ҳал қилув қарорлари, қонуний кучга кирган ҳукмлари, ажримлар ёки қарор-ларни қайта кўриб чиқиш вақтида юқори поғона суди томонидан қабул қилинган ҳал қилув қарорлари ҳам ажрим ҳисобланади.

**Қарор** деганда, қонуний кучга кирган суд ҳукмлари, ажрим-лари ёки қарорларини қайта кўриш вақтида юқори поғона судла-ридаги суд ҳайъати қабул қилган қарор ёхуд судьянинг якка ўзи қабул қилган ҳал қилув қарори (ҳукм бундан мустасно) тушу-нилади.

Юқори поғона суди ажрими ёки қарорининг адолатсизлиги жи-ноий ишни асоссиз бекор қилишдан ёки иш етказилиб, ҳукм бе-кор қилиниши керак бўлган ҳолда ҳукми ўзгаришсиз қолдириш-дан, айбланувчини асоссиз равишда судга беришдан ва ҳоказолар-дан иборатдир.

Санаб ўтилган ҳуқуққа дахлдор ҳужжатларни судья (судьялар) имзолаган пайтдан эътиборан жиноят тамомланган деб ҳисоблана-ди. Улар имзолангунга қадар фақат ана шу жиноятни содир этишга суиқасд ҳақида гапириш мумкин.

Суд ҳужжатларининг адолатсизлиги ишни моҳиятига кўра ҳал қилишига таъсир этувчи моддий ёки процессуал қонуннинг фавку-лодда жиддий бузилиши билан изоҳланиши керак. Ишни моҳия-тига кўра ҳал қилишга таъсир этмайдиган ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларини бузмайдиган жузъий (ар-зимаган) бузилишларни жиноий адолатсизлик деб бўлмайди.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Шу муносабат билан, судьянинг юқори малакага эга эмаслиги натижасида чиқарилган адолатсиз ҳужжат, айбдорни ушбу модда бўйича жавобгарликка тортиш учун асос бўлмайди, аммо иш ҳолат-ларини инобатга олиб, айбдорнинг қилмиши бепарволик деб ква-лификация қилиниши мумкин.

Мукофот эвазига адолатсиз ҳукм чиқариш, пора олиш ва адо-латсиз ҳукм, ҳал қилув қарори ёки қарор чиқариш жиноятлар-нинг жами бўйича бўйича квалификация қилинади.

**Жиноятнинг субъекти** судьялар, халқ маслаҳатчилари бўлиши мумкин.

Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорнинг чиқарилиши одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳолларда, айбдор ЖК 231-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

**Бошқа оғир оқибатлар** деганда, шахснинг маълум муддатга озодликдан маҳрум қилиниши, ўлим жазосига ҳукм чиқарилиши, жабрланувчининг ўз-ўзини ўлдиришини, руҳий касаллика чалиниши, бир неча шахснинг ёхуд вояга етмаган шахснинг озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилиниши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

### **3-§. Суд қарорини бажармаслик (ЎЗР ЖК 232-моддаси)**

Ўрганилаётган жиноятнинг объекти суд идораларининг нормал фаолияти, суд ҳокимиятининг обрўи, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят мансабдор шахснинг суд ёки судьянинг ҳукми, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорини бажармаслиги ёхуд уларнинг бажарилишига тўсқинлик қилишида ифодаланади.

Ҳукми, ҳал қилув қарорини, ажримни, қарорни бажармаслик деганда, ижро этиш учун олинган суд ҳужжатини амалга ошириш хизмат доирасига кирувчи шахс томонидан уларни қонунда белгиланган муддатларда бажариш юзасидан чора-тадбирлар кўрилмаслигини тушуниш зарур. Масалан, айбдорни лавозимидан маҳрум қилиш ҳақида ҳукм бўлишига қарамай, унинг у ёки бу лавозимни эгаллаб тураверишига рухсат бериш.

Суд ёки судьянинг ҳукми, ҳал қилув қарори, ажрими, қарорининг бажарилишига тўсқинлик қилиш деганда, шахснинг кўрсатиб ўтилган суд ҳужжатларининг бажарилмай қолишига қаратилган ҳар қандай ҳатти-ҳаракатини тушуниш зарур, масалан, муассаса ижро учун олган ҳукм ёхуд бошқа суд ҳужжатини яшириб қўйиш ва ҳоказо.

Тегишли суд ҳужжатини бажариш учун қонунда белгиланган муддат тугаган пайтдан ёхуд уларнинг бажарилишига тўсқинлик қилишга қаратилган ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан ушбу жиноят тамомланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Содир этилиш сабаблари турлича: ғаразгўйлик туйғуси, шахсий манфаатдорлик, биродарлик туйғуси ва ҳоказолар бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** фақат мансабдор шахслар — олинаётган суд ҳужжатларини бажариш ваколатлари доирасига кирувчи ташкилот, корхона, муассасаларнинг раҳбарлари бўлиши керак.

#### **4-§. Банд солинган мулкни қонунга ҳилоф равишда тасарруф этиш (ЎЗР ЖК 233-моддаси)**

ЎЗР ЖПК 290-моддасига мувофиқ: «хукмнинг фуқаровий даъвога ва бошқа мулкий ундиришлар ҳамда мол-мулкни мусодара қилишга доир қисмининг ижросини таъминлаш учун суриштирувчи, терговчи ёки суд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёки фуқаровий жавобгарнинг мол-мулкни хатлаши шарт».

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва фуқаровий жавобгар оиласининг нормал турмушини таъминлаш учун зарур бўлган уй-жой, квартира, уй жиҳозлари ва анжомлари, кийим ва буюмлар хатланмайди. Хатлаш мулкдорга ёки мол-мулк эгасига мол-мулкни тасарруф қилиш, зарур бўлган ҳолларда эса, ундан фойдаланиш ман этилганлигини эълон қилишдан ёхуд мол-мулкни тортиб олишдан ва бошқа шахсларга сақлагани топширишдан иборатдир.

ЖПКнинг 294-моддасига мувофиқ хатланган мол-мулк олиб қўйилиб, сақлаш учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш идораси ёхуд бошқа ташкилот вакилига топширилиши мумкин.

Хатланган мол-мулк сақлаш учун мол-мулкнинг эгасига, унинг вояга етган оила аъзоларидан бирига ёхуд бошқа шахсга сақлаб туриш учун қолдирилади, уларга ана шу мол-мулкнинг бутлиги учун қонунда назарда тутилган жавобгарлик тушунтирилади ва шу ҳақда улардан тилхат олинади.

**Жиноятнинг объекти** суд идораларининг нормал фаолияти мол-мулкни мусодара қилиш ёки жабрланувчининг унга етказилган моддий зарар ўрнини қоплаш каби жазонинг ижроси соҳасидаги обрўйи ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят хатланган ёхуд гаровга қўйилган мулкни ишониб топшириб қўйилган шахс томонидан қонунга ҳилоф равишда ўзлаштирилиши, растрата қилиш, яширин нобуд қилиш ёки унга шикаст етказилишида ифодаланади.

**Ўзлаштириш** деганда, хатланган ёхуд гаровга қўйилган мол-мулкнинг айбдор ёки учинчи шахс фойдасига ўзлаштирилишини тушуниш зарур.



**Яшириш** деганда, мол-мулкнинг сақлаш учун бошқа шахсларга ёхуд бошқа жойга жойлаштирилиши, бу ҳақдаги ахборотларининг терговчи ёки судьядан сир сақланиши тушунилади.

**Мол-мулкни нобуд қилиш** деганда, уни тўлиқ яроқсиз, ундан асл мақсадда фойдаланиш имконини бермайдиган ҳолга келтирилишини тушуниш зарур.

**Мол-мулкка шикаст етказиш** деганда, унинг қисман яроқсиз ҳолга келгирилиши тушунилади.

ЖПК 249-моддасига мувофиқ, гаровга қўйилган мол-мулк деганда, дастлабки тергов ва суд идорасининг депозит ҳисобига айбланувчи, судланувчи, уларнинг қариндош-уруғлари, бошқа фуқаролар ёки юридик шахслар томонидан ўтказилган пул маблағларини ёки қимматбаҳо бойликларни тушуниш зарур. Гаров сифатида кўчмас мулк ҳам қабул қилиниши мумкин.

Пировард натижада анча миқдорда зарар етказилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Хатланган ёхуд гаровга қўйилган мулкка анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлган тасарруф этиш, ўзлаштириш, растрата қилиш, яшириш, нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш ҳаракати содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни квалификация қилиш учун жиноятнинг содир этилиш мақсади ва мотиви аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг субъекти мол-мулки хатланган ёки гаровга қўйилган шахс, шу жумладан, мулкдор ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни билан 233-модда қуйидаги мазмундаги 2-қисм билан тўлдирилади: «етказилган моддий зарар уч карра миқдоридан қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

## **5-§. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш (ЎЗР ЖК 234-моддаси)**

Конституциянинг 25-моддасида шундай деб ёзилган: «ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга.

Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас».

Конституциянинг ана шу моддасига кўра қонунга хилоф равишда ушлаб туриш тарзида озодликдан маҳрум қилиш, ҳибсга олиш ёки ҳибсда сақлаш асослари бўлганида ва қонунда кўзда тутилган ҳоллардагина мумкин бўлади.

Мазкур **жиноятнинг объекти** суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд идораларининг нормал фаолияти ва обрўи, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 234-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** қонунга хилоф равишда ушлаб туришда, яъни шахс эркинлигини қисқа муддатга чеклашда ифодаланади.

ЖПКнинг 220-моддасига мувофиқ, «ушлаб туриш жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахсни унинг жиноий фаолият билан шуғулланишига барҳам бериш, қочиб кетишининг, далилларни яшириши ёки йўқ қилиб юборишининг олдини олиш мақсадида қисқа муддатга озодликдан маҳрум қилишдан иборатдир».

Ушлаб туриш жиноят иши қўзғатилгунга қадар ҳам, иш қўзғатилганидан кейин ҳам амалга оширилиши мумкин. Сўнги ҳолда ушлаб туришга фақат терговчи, суриштирувчи, прокурорнинг қарорига ёки суднинг ажримига мувофиқ йўл қўйилади.

ЖПК 221-моддасига мувофиқ жиноятни содир этишда гумон қилинган шахс қуйидаги асослар мавжуд бўлганда ушлаб турилиши мумкин:

1) шахс жиноят устида ёки бевосита уни содир этганидан кейин қўлга тушса;

2) жиноят гувоҳлари, шу жумладан жабрланувчилар уни жиноят содир этган шахс тариқасида тўғридан-тўғри кўрсатсалар;

3) унинг ўзида ёки кийимида, ёнида ёки уйида содир этилган жиноятнинг яққол излари топилса;

4) шахсни жиноят содир этишда гумон қилиш учун асос бўладиган маълумотлар мавжуд бўлиб, у қочмоқчи бўлса ёки доимий яшайдиган жойи йўқ ёхуд шахси аниқланмаган бўлса.

ЖПК 226-моддасига асосан ушлаб туриш ушлаганни милицияга ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилган вақтдан бошлаб етмиш икки соатдан ортиқ давом этиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси ЖПК 221-моддасида назарда тутилган асослар бўлмагани ҳолда ва қонун билан белгиланган шартлар бузилиб амалга оширилганда, ушлаб туриш қонунга хилоф деб топилади.

ЖК 234-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят ушлаб туриш ҳақида баённома тузилган пайтдан эътиборан, ушлаб туриш ҳақида баённома тузишга доир қонун талаблари бузилган ҳолда эса — шахс чиндан ҳам вақтинча сақлаш ҳибсхонасига жойлаштирилган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

ЖК 234-моддаси 2-қисми объектив томони қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ёки ҳибсда сақлашдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси ЖПК 242-моддасига мувофиқ, эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш Жиноят кодексида бир йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум этиш тариқасида жазо бериш назарда тутилган жиноятларни содир этганларга нисбатан қўлланилади. Алоҳида ҳолларда, мазкур эҳтиёт чораси фақат ушлаб турилган, гумон қилинаётган ёки айбланувчи тариқасида ишда ишгирок этишга жалб қилинган шахсга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин.

Қамоққа олишга рухсат бериш тўғрисидаги масалани ҳал қилишда прокурор жиноят ишига доир барча материаллар билан пухта танишиши ва зарурат бўлганда гумон қилинувчи ёки айбланувчини шахсан сўроқ қилиши, сўнгра қуйидаги ҳаракатлардан бирини бажариши шарт:

1) терговчининг эҳтиёт чораси тариқасида қамоққа олиш тўғрисидаги қарорига рухсат бериш;

2) бошқа енгилроқ эҳтиёт чорасини қўллаш ёки эҳтиёт чораси қўллашни рад этиш ва ушлаб турилган шахсни дарҳол озод қилиш.

Қонуний асослар бўлмаганда ёхуд қонун билан белгиланган процессуал қоидалар бузилиб, жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсга нисбатан қамоққа олиш чорасининг қўлланиши қонунга хилоф деб ҳисобланади.

Қамоқда сақлаш Жиноят процессуал кодексида кўзда тутилган асосларсиз ёхуд қонун билан белгиланган муддатларни бузиб содир этилса, қамоқда сақлаш қонунга хилоф ҳисобланади.

ЖК 234-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят эҳтиёт чораси тариқасида шахс қонунга хилоф равишда қамоққа жойлаштирилган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва ундан кўзланган мақсади унинг квалификациясига таъсир этмайди.

ЖК 234-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъектлари суриштирувчи, терговчи ёки прокурор бўлиши мумкин.

Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки қамоққа олиш бунинг учун тегишли ваколатлари бўлмаган мансабдор шахслар то-

монидан содир этилганда уларнинг ҳаракати ЎзР ЖК 206-моддаси билан ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш деб квалификация қилинади. Бундай ҳаракатлар хусусий шахслар томонидан содир этилган, уларнинг ҳаракатлари, агарда тегишли белгилар мавжуд бўлса, зўрлик ишлатиб гайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш деб ЖКнинг 138-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин.

Ушбу модданинг 1-қисми бўйича **жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган мансабдор бўлмаган шахслар ҳисобланади.**

234-модданинг 2-қисмида терговчи ёки суд ишларининг кўриб чиқилишига мансабдор шахсларнинг аралашуви учун жавобгарлик назарда тутилади.

Ўрганилаётган модданинг моҳиятидан келиб чиқиб, мансабдор шахс деганда, эгаллаб турган мансаби мавқидан фойдаланиб, терговга ёки суд ишларининг кўриб чиқилишига мансабдор шахсларнинг аралашуви учун жавобгарлик назарда тутилади.

Ўрганилаётган модданинг моҳиятидан келиб чиқиб, мансабдор шахс деганда, эгаллаб турган мансаби мавқеидан фойдаланиб, терговга ёки суд ишларининг кўриб чиқилишига таъсир ўтказётган ҳар қандай мансабдор шахсни тушуниш зарур.

## **6-§. Кўрсатув беришга мажбур қилиш (ЎзР ЖК 235-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодексининг 38-моддасида зўрлик, пўписа қилиш, алдаш ва қонунга хилоф бошқа йўллар билан кўрсатув, тушунтириш, хулосалар олиш, экспериментал ҳаракатларни бажаришга, ҳужжатлар ёки буюмлар тайёрланишига, берилишига эришиш, шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлган ёки уларнинг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи хатти-ҳаракатларни содир этиш тақиқланади.

Жиноят процессуал кодекс гувоҳларни, жабрланувчиларни, гумон қилинаётганларни, айбланувчиларни, экспертларни сўроқ қилиш тартибини белгилайди (ЎзР ЖПК 109-121-моддалари).

**Жиноятнинг объекти** суриштирув ёки дастлабки тергов органларининг қонуний фаолияти, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳисобланади.

Ўрганилаётган жиноят **объектив томондан** суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан кўрсатув беришга мажбур қилиш мақсадида гумон қилинувчи, айбланувчи, гувоҳ, жабрланувчи ёки

экспертга нисбатан қўрқитиш, уриш, дўшпослаш, қийнаш, азоб бериш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш ёки қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар билан руҳий ёки жисмоний таъсир кўрсатишдан иборатдир.

**ЖПКнинг 45-моддасига кўра айбланувчи** – Жиноят процессуал кодексда белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахсдир.

Айбланувчи судда судланувчи деб, ҳукм чиқарилганидан кейин эса, маҳкум ёки оқланган деб аталади.

**Гумон қилинувчи** – жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахсдир.

**Шахсни гумондор** деб топиш тўғрисида суриштирувчи, терговчи ёки прокурор қарор чиқаради (ЎЗР ЖПК 47-моддаси).

Жиноят, худди шунингдек ақли норасо шахснинг ижтимоий хавfli қилмиши натижасида шахсга маънавий, жисмоний ёки мулкый зарар етказилган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлган тақдирда, бундай шахс жабрланувчи деб эътироф этилади. Жабрланувчи деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор ўз қарорини, суд эса ажрим чиқаради.

Жабрланувчи вояга етмаган ёки белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб эътироф этилган бўлса, ишда у билан биргаликда ёки унинг ўрнига қонуний вакили иштирок этади (ЎЗР ЖПКнинг 54-моддаси).

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 65-моддасига мувофиқ, жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс гувоҳ сифатида кўрсатув бериш учун чақирилиши мумкин.

Хулоса бериш учун зарур билимга эга бўлган ҳар қандай шахс эксперт сифатида чақирилиши мумкин (ЖПКнинг 67-моддаси).

**Қўрқитиш** деганда, суриштирув, тергов, прокуратура органлари учун зарур кўрсатув беришга мажбурлаш мақсадида сўроқ қилинаётган шахсни қўрқитишнинг ҳар қандай усуллари ва услубларини тушуниш зарур.

Айбдор куч ишлатиш, мол-мулкани нобуд қилиш, шахс сир сақлашни истаган маълумотларни ошкор этиш, қамоққа олиш ва ҳоказолар билан қўрқитилиши мумкин.

**Қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар** деганда, алдаш, жиноий иш материалларини сохталаштириш, шахснинг қонуний талаблари қон-

дирилишини рад этиш, диний ақидалардан фойдаланиш, асосси равишда ушлаб туриш ва ҳоказоларни тушуниш керак.

Ёлгон кўрсатувлар берганлиги учун жавобгарлик ҳақидаги оғоҳлантириш ёки чин кўнгилдан иқрор бўлишни эътиборга олиш ҳақидаги ваъда мажбурлаш ҳисобланмайди.

Расмий таркибли жиноят гумон қилинувчини, айбланувчини, гувоҳни, жабрланувчи ёки экспертни кўрсатув беришга мажбурлашга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

Ушбу жиноят **субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятни содир этишдан кўзланган мақсад — сўроқ қилинувчи томонидан керакли кўрсатувлар берилишига эришиш жиноят субъектив томонининг зарурий белгисидир.

Суриштирувчи, терговчи ёки прокурор **жиноят субъекти** бўлиши мумкин.

Судья томонидан содир этилган кўрсатув беришга мажбурлаш ЖКнинг 206-моддаси (ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) бўйича жавобгарликка олиб келади.

Уша ҳаракатларнинг оғир оқибатларга олиб келиши ЖК 235-моддаси 2-қисмининг квалификация қилиш белгиси ҳисобланади.

Оғир оқибатлар деганда, кўрсатув олишнинг қонунга хилоф усулларига қарши норозилик билдириш маъносида сўроқ қилинаётган шахсларнинг ўзини ўзи ўлдириши, руҳий бузилиши, оғир тан жароҳаги олишини тушуниш зарур.

Баданга оғир шикаст етказилган тақдирда, айбдорнинг ҳаракати ЖК 235-моддаси 2-қисми ва 104-моддаси мажмуи бўйича эмас, фақат 235-модда 2-қисми бўйича квалификация қилинади.

Айбдорнинг ҳаракати, башарти оғир оқибатлар кўрсатув беришга мажбурлашнинг пировард натижаси бўлган ҳолдагина, ЖК 235-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши мумкин.

## **7-§. Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга араланиш (ЎЗР ЖК 236-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 106-моддасида «Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошиқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади», 112-моддасида эса «Судлар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсунадилар. Судья-

ларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашуш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади. Судьяларнинг дахлсизлиги қонун билан кафолатланади» дейилган. Шу муносабат билан одил судловни амалга ошириш борасидаги суд фаолиятига ҳеч кимнинг у ёки бу кўринишда аралашушга ҳаққи йўқ.

Ушбу **жиноятнинг объекти** суд ҳокимиятининг ҳеч кимга тобе эмаслиги, мустақиллиги ва обрўи, яъни одил судлов манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ишнинг ҳар томонлама, тўла ва холисона ўрганилишига тўсқинлик қилиш мақсадида суриштирувчи, ажрим ёки қарор чиқарилишига эришиш мақсадида судьяга турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказишда ифодаланади.

**Қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиш** деганда, жисмоний шахслар томонидан суриштирувчи, терговчи ёки прокурорга, судьяга ёки халқ маслаҳатчисига таъсир ўтказишнинг ҳар қандай шаклини тушуниш зарур. Масалан, ўз мавқеидан фойдаланиш бирон-бир моддий манфаат ёки хизматни ваъда қилиш, дўстлик ёки қариндошлик алоқаларидан фойдаланиш ва ҳоказо.

Таъсир ўтказиш шакли суриштирувчини, терговчини, прокурорни, судьяни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш тарзида намоён бўлган ҳолларда қилмишни ЖКнинг 112 ва 236-моддаларида назарда тутилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш керак.

Таъсир ўтказишнинг натижасидан қатъи назар, айбдор ўз мақсадига эришдими ёки эришмадими, бундан қатъи назар, айтиб ўтилган шахсларга ҳар қандай таъсир ўтказилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Шахсий ёхуд нотўғри тушунилган хизмат манфаатлари, идора обрўи ва ҳоказолар жиноятни содир этиш сабаблари бўлиши мумкин.

Ишнинг ҳар томонлама, тўла ва холисона ўрганилишига тўсқинлик қилиш ёхуд адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқарилишига эришиш мақсади жиноят субъектив томонининг мажбурий белгилари ҳисобланади.

ЖКнинг 236-моддаси 1-қисм бўйича **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, мансаби бўлмаган шахслар ҳисобланади. Ушбу модданинг 2-қисмида терговга ёки суд ишларининг кўриб чиқилишига мансабдор шахсларнинг аралашуви учун жавобгарлик назарда тутилади.

Таҳдил этилаётган модда моҳиятидан келиб чиқиб, мансабдор шахс деганда, эгаллаб турган мансаби мавқеидан фойдаланиб, терговга ёки суд ишларининг кўриб чиқилишига таъсир ўтказётган ҳар қандай мансабдор шахсни тушуниш зарур.

## 8-§. Ёлғон хабар бериш (ЎзР ЖК 237-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти одил судлов органларининг нормал фаолияти, фуқароларнинг қонун билан ҳимоя қилинадиган ҳуқуқ ва манфаатлари ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят била туриб жиноят содир этилгани ҳақида ёлғон хабар беришда ифодаланади.

**Ёлғон хабар бериш** деганда, ёзма ёки оғзаки равишда бевосита айбдор ёки бошқа шахс томонидан содир этилган, тугалланган жиноят ҳақидаги ёки жиноят содир этишга тараддуд ёхуд тажовуз ҳақидаги ҳақиқатга тўғри келмайдиган хабар беришни тушуниш зарур. Одатда, бундай хабарлар жинойий иш кўзғатиш ҳуқуқига эга бўлган идораларга келиб тушади. Прокуратура, миллий хавфсизлик хизмати органлари, солиқ органлари, божхоналар, давлат ҳокимияти органлари ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Ёлғон хабарда айбдор шахс жиноятни содир этган шахсни кўрсатиши ёхуд жиноят содир этилгани ҳақидаги фактни маълум қилиши мумкин.

Била туриб ёлғон хабар бериш оқибатлари (жинойий иш кўзгатилгани ёки кўзғатилмагани)дан қатъи назар, бу қилмиш тегишли органларга хабар қилинган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Ёлғон хабар берган шахс ўзи маълум қилган маълумотларнинг ҳақиқатга тўғри келмаслигини яхши билиши лозим. Айбдор хабар қилинган ахборотни баҳолашда ҳақиқатдан адашган бўлса, уни ушбу модда бўйича жавобгарликка тортиб бўлмайди.

Ёлғон хабар берилишининг сабаблари ҳар хил: бир-бирини кўра олмаслик, ўч олиш, ҳасад, ғаразғуйлик ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Била туриб ёлғон хабар беришдан кўзланган мақсад, аксарият ҳолларда, жиноятни содир этишда айбланаётган шахсга нисбатан жинойий иш кўзғатиш хоҳиши ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.



237-модданинг 2-қисмида била туриб ёлгон хабар берганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи қуйидаги ҳолатлар:

- 1) айбловнинг сунъий далилларини вужудга келтирган ҳолда,
- 2) ғараз ўйлик ниятларида,

3) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Айбловнинг сунъий далилларини вужудга келтириш деганда, жиноятга алоқаси бўлган далилларнинг сохталаштирилишини (сохта гувоҳлар, қандайдир ҳужжатлар, ёзувлар, фотосуратлар келтирилиши ва ҳоказоларни) тушуниш зарур.

Мазкур модданинг 3-қисмида оғир оқибатларга сабаб бўлган ёлгон хабар учун жавобгарлик назарда тутилади.

Оғир оқибатлар деганда, ёлгон хабар беришда айбланган шахснинг оғир тан жароҳати олишини, ўзини ўзи ўлдиришини тушуниш зарур.

## 9-§. Ёлгон гувоҳлик бериш (ЎЗР ЖК 238-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти суриштирув, дастлабки тергов органлари ва суднинг нормал фаолияти, шунингдек фуқароларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқлари ҳисобланади.

ЖК 238-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб, ёлгон кўрсатув беришидан, экспертнинг била туриб нотўғри хулоса беришидан, бир тилдан иккинчи тилга била туриб нотўғри таржима қилишидан иборат.

**Кўрсатув бериш** деганда, жиноят ёхуд фуқаролик иши юзасидан аниқланиши керак бўлган ҳолатлар ҳақидаги ахборотни бериш тушуниш зарур.

Ишнинг ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёхуд бузилган ҳолатлари ҳақидаги кўрсатув ёлгон кўрсатув ҳисобланади. Масалан, исботлаш аҳамиятига молик маълум далилларни хабар қилмаслик ёхуд ўйлаб топилган далилларни маълум қилиш.

Агар экспертнинг хулосасида иш юзасидан аниқланган далиллар атайин яширилган ёки бузиб кўрсатилган бўлса ёхуд ана шу далилларга нотўғри баҳо берилган бўлса, бу ҳолда у ёлгон хулоса деб ҳисобланади.

Бир тилдан иккинчи тилга кўрсатувлар таржимаси — мазмунини қасддан бузиш ёхуд қандайдир нотўғри таржима қилишдан иборат.

Айтиб ўтилмаган бирон-бир ҳолат ёхуд хаёлий далиллар қўшилган ҳолларда ҳам таржима нотўғри деб ҳисобланиши зарур.

228-модданинг 1-қисмида назарда тутилган жиноят гувоҳ ёки жабрланувчи сўроқ қайдномасини имзолаган пайтдан ёхуд эксперт нотўғри хулосани имзолаган пайтдан ёхуд таржима нотўғри қилинган пайтдан эътиборан, шу кўрсатувлар ёхуд эксперт хулосаси муайян ишнинг исботи сифатида қабул қилинган ёки қабул қилинмаганидан қатъи назар, тугалланган деб ҳисобланади.

Ёлғон гувоҳлик бериш **субъектив томондан** фақатгина тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиши мотиви ва мақсади ҳар хил бўлиши мумкин, ammo улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди. Аксинча, шунинг назарда тутиш керакки, гувоҳ, жабрланувчининг ҳақиқатан кўрққанлиги, хотираси сустлиги, эътиборсизлиги сабабли содир этилган жиноят ҳолатларини нотўғри идрок этиши эксперт ёки таржимоннинг малакаси камлиги сабабли адашганлиги уларнинг қилмишини 238-модда билан квалификация қилиш учун асос йўқлигидан далолат беради.

ЖКнинг 238-моддаси 1-қисми бўйича **жиноят субъекти** ўзига хос бўлиб, улар гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, таржимондирлар.

ЖКнинг 238-моддаси 2-қисмининг **объектив томони**:

1) суриштирув олиб бориш, дастлабки тергов, ишни судда кўриш вақтида гувоҳ ёки жабрланувчининг ёлғон кўрсатув бериши ёки экспертнинг ёлғон хулоса бериши ёхуд таржимонни нотўғри таржима қилиши учун пора эвазига оғдириб олишдан;

2) уларга ёки уларнинг яқин қариндошларига руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказиш орқали ёлғон гувоҳлик беришга мажбурлашдан иборатдир.

**Пора эвазига оғдириш** деганда, суриштирув олиб бориш, дастлабки тергов ёки иш судда кўриляётган вақтда ёлғон кўрсатув бериши ёхуд ёлғон хулоса бериши ёхуд нотўғри таржима қилиши эвазига гувоҳ ёки жабрланувчига, эксперт ёки таржимонга айбдор шахс томонидан шахсан ёхуд воситачи орқали муайян мукофот (пул, моддий бойликларни бериш ёки моддий йўсиндаги хизматларни кўрсатиш) берилишини тушуниш зарур. Моддий йўсиндаги хизматлар сирасига қарздан воз кечиш, қандайдир имтиёзларни бериш ва ҳоказоларни киритиш мумкин. Пора миқдори жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, таржимонни пора эвазига оғдириш айтиб ўтилган шахсларга муайян моддий мукофот берилган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят ҳисобланади.

Ушбу модда мазмунига кўра, **мажбурлаш** деганда, гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, таржимонга ёхуд уларнинг яқин қариндошларига руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказилишини тушуниш зарур.

**Руҳий тазйиқ** айбдор томонидан жабрланувчига таҳдид қилиш, соғлиғига шикаст етказиш, мол-мулкни нобуд қилиш билан кўрқитиш воситасида талабларни ўртага қўйишда ифодаланади.

Руҳий тазйиқ ўтказиш йўли билан ёлгон гувоҳликка мажбурлаш пўписа қилинган пайтдан бошлаб, айбдор истаган натижасига эришганми ёки йўқми, бундан қатъи назар, тугалланган жиноят ҳисобланади.

**Жисмоний тазйиқ** деганда, жабрланувчининг калтакланишини, урилишини, баданига енгил шикаст етказилишини тушуниш зарур. Жабрланувчининг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши соғлиққа зарар етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли (ЎзР ЖК 104, 105-моддалари) моддалар билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши зарур. Ўлдириш билан кўрқитиш ҳам ёлгон гувоҳлик беришга мажбурлаш билан бирга жиноятнинг жами бўйича баҳоланиши лозим.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш сабаблари жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Жиноятни содир этишдан кўзланган мақсад — гувоҳ, жабрланувчи, экспертни ёлгон кўрсатув ёки хулоса беришга, таржимонни нотўғри таржима қилишга оғдиришдан иборатдир.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс ЎзР ЖК 238-моддасининг 2-қисми бўйича **жиноят субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 238-моддасининг 3-қисмида уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган ёлгон гувоҳлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

## **10-§. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш (ЎзР ЖК 239-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексига мувофиқ (ЖПК 353-моддаси), терговчи жиноят ишидаги барча

маълумотларни ёки унинг муайян қисмидаги маълумотларни ошкор қилиши мумкин эмас. Ана шу асосда у тергов ҳаракатларида иштирок этаётган ёки тергов ҳаракатларини бажаришда ҳозир бўлган ёхуд тергов материаллари билан танишаётган шахслардан уларнинг зиммасига ишда мавжуд бўлган маълумотларни унинг рухсатисиз ошкор қилмаслик тўғрисидаги мажбурият юклатилгани ҳақида тилхат олиши мумкин.

Ишдаги маълумотларни ошкор қилмаслик мажбурияти гумон қилинувчи ва айбланувчи зиммасига юкланиши мумкин эмас.

Ҳимоячининг ишдаги маълумотларни ошкор қилмаслик мажбурияти унинг гумон қилинувчи ёки айбланувчи билан бўладиган суҳбатига тааллуқли эмас.

Ушбу **жиноятнинг объекти** суриштирув ва дастлабки тергов органларининг нормал фаолияти ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини суриштирувчи, терговчи ёки прокурорнинг рухсатисиз ошкор этишдан иборатдир.

**Ошкор этиш** деганда, ишдаги маълумотларнинг ошкор қилинишига йўл қўйиб бўлмаслиги ҳақида терговчи томонидан огоҳлантирилган жабрланувчи, гувоҳ, ҳимоячи ёхуд бошқа шахсларнинг ана шундай ахборотни учинчи шахсларга ҳар қандай кўринишда ошкор қилишини тушуниш зарур.

Аксарият ҳолларда, суриштирув, дастлабки терговнинг ошкор қилиб бўлмайдиган маълумотларига муайян ишдаги жиддий аҳамиятга молик ахборотлар (гувоҳларнинг кўрсатувлари, эксперт хулосаси ва ҳоказолар) ҳам киради.

Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотлари ошкор қилинган, ана шу ахборотлар бегона шахслар мулкига айланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, суриштирув, дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилса, жиноий жавобгарликка тортилиши ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан огоҳлантирилган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Шунингдек, гувоҳ, жабрланувчи, фуқаролик даъвогари ёки жавобгари, адвокат, эксперт, мутахассис ва ҳоказолар ҳам жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

## 11-§. Жиноят процессини юретиш қатнашчиларининг ўзиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши (ЎзР ЖК 240-моддаси)

Жиноят процессуал кодексига (ЎзР ЖПК 117-моддаси) гувоҳ ёки жабрланувчининг шахси аниқланган ва унга процессуал ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари тушунтирилгандан кейин у кўрсатув беришдан бўйин товланганлиги ва била туриб ёлгон кўрсатув берганлиги учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилиб, бу ҳақда сўроқ баённомаси ёки суд мажлиси баённомасига ёзиб қўйилади, деб белгиланган.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг яқин қариндошлари кўрсатув беришдан бош тортганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмайди.

«Суриштирувчи, терговчи ёки суд томонидан аниқланаётган ҳолатлар ўзида давлат сирларини ёки касб сирини ёхуд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд бошқа шахслар ҳаётининг сир тугиладиган томонларини ақс эттирилганлигини баҳона қилиб, гувоҳ ва жабрланувчи кўрсатув беришдан бош тортишга ҳақли эмас» (ЎзР ЖПК 118-моддаси).

Мазкур **жиноятнинг объекти** суриштирув, дастлабки тергов органлари ва суднинг нормал фаолияти, фуқароларнинг манфаати ҳисобланади.

Жиноятнинг **объектив томони** суриштирув, дастлабки тергов ёки суд жараёнида гувоҳ ёки жабрланувчининг кўрсатув беришдан ёхуд экспертнинг хулоса беришдан бош тортиши ёхуд бўйин товланишдан иборатдир.

Гувоҳ ёки жабрланувчининг кўрсатув беришдан бош тортиши тўғридан-тўғри баёнот кўринишида озгаки ёки ёзма тарзда содир этилиши мумкин.

Гувоҳ ёки жабрланувчи ишнинг айрим босқичлари бўйича кўрсатув бера туриб ёлгон гувоҳлик берсалар, уларнинг, шунингдек қисман нотўғри хулоса бераётган экспертнинг қилмиши ёлгон гувоҳлик бериш сифатида ЎзР ЖК 238-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

Гувоҳ, жабрланувчининг кўрсатув беришдан бўйин товланиши деганда, кўрсатув беришдан бош тортиш учун бирон-бир узрли сабаб (ёлгондан ўзини касал деб кўрсатиш, хизмат сафарига жўнаб кетиш, оиладаги оғир аҳвол ва ҳоказолар) излашини тушуниш зарур.

Экспертнинг хулоса беришдан бўйин товлаши деганда, малакаси етишмаётганлигини, соғлигининг мазаси йўқлигини, ҳамдардлик туйғусини ва ҳоказоларни баҳона қилишини тушуниш зарур.

Ўзрни сабабларсиз кўрсатув бериш ёхуд хулоса чиқаришдан бош тортиш ёки бўйин товлаш маълум қилинган пайтдан эътиборан ушбу жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

Мазкур жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, суриштирув, дастлабки тергов ёки суд органларига гувоҳ, жабрланувчи ёки эксперт сифатида чақирилган шахслар бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 240-моддаси 2-қисмига мувофиқ, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг яқин қариндошлари гувоҳлик кўрсатуви беришни рад этганлиги ёки бундан бўйин товлаганлиги учун жавобгарликка тортилмайдилар.

Яқин қариндошлар тушунчаси ЖК «Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси» деб аталувчи VIII бўлимида берилган.

## **12-§. Жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яшириш (ЎзР ЖК 241-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ёки судларнинг нормал фаолияти ҳисобланади.

**Объектив томондан** ЖК 241-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермасликдан иборатдир.

**Хабар бермаслик** деганда, ўз фаолияти муносабати билан ёхуд бошқа сабабларга кўра қандайдир шахслар оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этишга ҳозирлик кўраётганидан ёхуд тугалланган жиноятдан хабар топган шахснинг шу ҳақдаги ахборотни давлат ҳокимият органларига, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига етказмаслигини тушуниш зарур.

Тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақидаги хабар мансабдор шахс томонидан маълум қилинмаган тақдирда, унинг қилмиши содир этилган жиноят ҳолатларидан келиб чиқиб, ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш сифатида ЖК 205-моддаси ёхуд ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш сифатида ЎзР ЖК 206-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

Оғир ёки ўта оғир жиноят тушунчасининг таърифи ЎзР ЖКнинг 15-моддасида берилган.

Аниқ билгани ҳолда тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида хабар бермаслик шахс ана шу фактларни маълум қилиш ҳаракатини кўрмаган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят деб ҳисобланади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ҳар хил (жиноятни содир этган шахсни яшириб қолиш, гувоҳ сифатида иштирок этишни истамаслик ва ҳоказо) бўлиши мумкин.

Жиноятнинг мотиви ва кўзланган мақсад қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

ЖК 241-моддаси 1-қисми бўйича 16 ёшга тўлган, тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермаган шахс **жиноятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 241-моддаси 1-қисмининг объектив томони оғир ёки ўта оғир жиноятни олдиндан ваъда бермасдан яширишдан иборатдир.

ЖК 241-моддаси 2-қисми бўйича оғир ёки ўта оғир жиноятни олдиндан ваъда бермасдан яширган шахслар жавобгар бўладилар, бошқа жиноятларнинг ваъда бермасдан яширилганлиги ушбу модда бўйича жавобгарликни вужудга келтирмайди.

**Яшириш дегадда**, жиноятчининг, жиноят изларининг, содир этилган жиноят қуроллари ва воситаларининг, жиноий йўл билан қўлга киритилган предметларнинг яширилишини тушуниш зарур. Яшириш уй-жойни, қиёфасини ўзгартириш учун кийим-кечак беришдан, шахсни бирон-бир ҳужжат билан таъминлашдан, қон изларини, бармоқ изларини йўқотишдан ва ҳоказолардан иборат бўлиши ҳам мумкин.

ЎЗР ЖК 241-моддаси 2-қисмида олдиндан ваъда бермай жиноятни яширганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Олдиндан ваъда бериб яшириш, яъни жиноятларнинг содир этилишидан олдин ёки содир этилаётган вақтда жиноятни содир этиш қуроллари ва воситалари билан таъминлаш, жиноят изларини, жиноий йўл билан қўлга киритилган буюмларни яшириш муайян жиноятда иштирокчиликни ташкил этади.

Оғир ёки ўта оғир жиноятни яширишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

Шахс оғир ёки ўта оғир жиноятни яшираётганини аниқ билиши лозим. Жиноятнинг содир этилиш сабаблари ҳар хил – жиноятчидан қўрқиш, қариндошлик ёки биродарлик алоқалари, сохта

обру ва ҳоказолардан бўлиши мумкин. Аммо бу сабаблар жиноятни квалификация қилишда таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.**



## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Одил судловга қарши жиноятларнинг турлари.
2. Жиноятни объектив томондан айбсиз кишини жавобгарликка тортиш қандай ҳаракатларда ифодаланади?
3. Айбсиз деганда нима тушунилади?
4. Адолатсиз ҳукм чиқариш деганда нима тушунилади?
5. Қандай қарорлар адолатсиз чиқарилган деб ҳисобланади?
6. Суд қарорларини бажармаслик субъектив томондан қандай содир этилади?
7. Кимлар қонунга мувофиқ ушлаб турилиши мумкин?
8. Кўрсатув беришга мажбур этиш жинояти объектив томондан қандай ҳаракатларда ифодаланади?
9. Қандай ҳаракатлар тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралаштириш деб квалификация қилинади?
10. Ёлгон хабар бериш ёки ёлгон гувоҳлик бериш жинояти қачон тугалланган ҳисобланади?
11. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш ҳаракатлари нимада ифодаланади?
12. Жиноят ҳақида хабар бермаслик жинояти қачон тугалланган ҳисобланади?
13. Жиноятни яшириш жинояти қачон тамом бўлган ҳисобланади?

## АДАБИЁТЛАР

1. Кульберг Я.М. Преступления против правосудия. — М., Госюриздат, 1962.
2. Власов И.С., Тяжкова И.М. Ответственность за преступления против правосудия. — М.: ЮЛ, 1968.
3. Ермаков Г. Уголовная ответственность свидетелей, потерпевших и экспертов за дачу ложных показаний или заключений. — СЮ, 1969, №23.
4. Кузнецов А. Ответственность за заведомо ложный донос. — СЮ, 1969, 23.
5. Тихоненко С.Н. Преступления против правосудия. — Киев: Киев. ун-т, 1970.
6. Рашковская Ш.С. Привлечение заведомо невиновного к уголовной ответственности — Тр/ВЮЗИ, 1972, т. 26.
7. Бакрадзе А. Условия ответственности за ложный донос. — СЗ, 1974, 6.

8. Хабибулин М.Х. Вина, мотив и цели заведомо ложного доноса – СЗ, 1974, №7.

9. Носкова Н.А. Ответственность граждан за преступления против правосудия. – М.: Знание, 1975.

10. Гулямов З.Х. Преступления против правосудия // Под ред. проф. У.Таджиханова. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

11. Гулямов З.Х. Преступления против правосудия, посягающие на авторитет и деятельность судебной власти и органов следствия. // Под ред. проф. У.Таджиханова. – Т., Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

12. Гулямов З.Х. Преступления против правосудия, совершаемые дознавателями, следователями, прокурорами и судьями // Под ред. проф. У.Таджиханова. – Т., Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

13. Гулямов З.Х. Уголовная ответственность за несообщение о преступлении или его укрывательство // Под ред. проф. У.Таджиханова. – Т., Академия МВД Республики Узбекистан, 1997.

14. Гулямова З.Х. Преступления против правосудия. Т., 1997.

# ОЛТИНЧИ БЎЛИМ

## ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### XVII боб. ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Жиноий уюшма ташкил этиш (ЎЗР ЖК 242-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, тартиби, ҳокимият органларининг нормал фаолият кўрсатиши, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи бўлиши мумкин.

Жамоат хавфсизлиги деганда, жамият ҳаётининг хавфсиз шароитларини, яъни фуқаролар ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкый манфаатларини, барча давлат ёки жамоат тузилмаларининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатларни тушуниш зарур.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **жиноят объектив томондан**:

1) жиноий уюшма ёки унинг бўлинмаларини тузиш ёки уларга раҳбарлик қилишда;

2) уларнинг мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга қаратилган фаолиятда ифодаланани.

ЎЗР ЖК 29-моддаси 5-қисмига кўра икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳнинг жиноий фаолият билан шуғулланиш учун олдидан бирлашиши жиноий уюшма деб топилади.

Жиноий уюшма икки ёки бир нечта уюшган гуруҳлардан иборат бўлади. Жиноий уюшма гуруҳлари ўртасида жиноий фаолият вазифаларининг тақсимланганлиги жиноий уюшманинг асосий, ўзига хос белгисидир, бундан фарқли ўлароқ, жиноий гуруҳда роллар унинг аъзолари ўртасида тақсимланган бўлади.

**Жиноий уюшмани тузиш** деганда, икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳларнинг ягона раҳбарлик остида бирлашишини, уюшманинг жиноий фаолияти режаси тузилишини, вазифаларнинг уюшган гуруҳлар ёки уларнинг таркибий бўлинмалари ўртасида тақсимланишини, муайян жиноят тайёрланиб амалга оширилишини ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Жиноий уюшманинг мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга қаратилган фаолият жиноий уюшма аъзоларини моддий таъминлашда, жиноий уюшмани ҳар қандай йўл билан қўллаб-қувватлашда, масалан, транспорт воситаларини, қалбаки хужжатларни бериш, техника воситалари билан таъминлаш, жиноий фаолият натижасида қўлга киритилган пулларни ошкоралашгириш ва ҳоказоларда ифодаланиши мумкин.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят жиноий уюшма ёхуд унинг бўлинмалари тузилган ёки уларга раҳбарлик қилинган пайтдан эътиборан тутилган деб ҳисобланади.

ЖК 242-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** уюшган қуролли жиноий гуруҳни тузишда, шунингдек гуруҳга раҳбарлик қилишда ёки унда иштирок этишда ифодаланади.

ЎЗР ЖК 242-моддаси 2-қисмида икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жиноий фаолият олиб бориш учун олдиндан бир гуруҳга бирлашиши уюшган гуруҳ деб топилди.

Уюшган жиноий гуруҳнинг ўзига хос белгиларидан бири ана шундай гуруҳларнинг барқарорлигидир.

**Гуруҳнинг барқарорлиги** деганда, гуруҳ аъзолари ўртасида мустақкам, доимий алоқалар мавжудлигини, гуруҳ аъзолари зиммасига муайян вазифалар юкланганлигини, улар ўртасида ролларнинг тақсимланганлигини тушуниш зарур.

Таркибининг доимийлигини, аъзолари ўртасида мустақкам алоқанинг мавжудлигини, ҳаракатларининг келишилганлиги, жиноий фаолият кўриниши ва усулларнинг бир хиллиги, узоқ вақт иш кўриши, содир этилган жиноятлар сони каби белгилар гуруҳнинг турғунлигидан далолат беради.

Жиноий гуруҳнинг барқарорлиги, шак-шубҳасиз, унинг юқори даражада уюшганлигидан далолат беради. Бундай жиҳат барча жиноий ишларнинг режалаштирилишида, мустақкам интизомда, мартаба даражасига мувофиқ мутлақ тобеликда ва ҳоказоларда намоён бўлади.

Жиноий фаолият гуруҳ томонидан қатор жиноятларнинг содир этилишини тахмин қилади.

**Гуруҳнинг қуролланганлиги** деганда, гуруҳ ихтиёрида қуролларнинг мавжудлигини тушуниш зарур.

Қурол ўқотар ёки совуқ қурол бўлиши мумкин. Гуруҳ жанговар аслаҳалар, портловчи моддалар билан жиҳозланган бўлса ҳам уни қуролланган гуруҳ деб эътироф этиш зарур. Жиноий гуруҳнинг қуролланганлик аломатини белгилаш учун гуруҳ аъзоларидан

бирида ҳеч бўлмаганда бир дона қурол мавжудлигини, бундан гуруҳнинг бошқа аъзолари хабардор эканлигини аниқлаш зарур.

**Уюшган қуроли гуруҳни тузиш** деганда, уюшган қуроли гуруҳни тузиш, унга раҳбарлик қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат (бошқинчи гуруҳ аъзоларини танлаш, улар ўртасида ролларни тақсимлаш, жиноий фаолият режаларини тузиш, жиноий гуруҳни қуроллантириш ва ҳоказолар)ни тушуниш зарур.

**Гуруҳга раҳбарлик қилиш** деганда, мавжуд уюшган қуроли гуруҳ фаолиятига бошчилик қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатни тушуниш зарур.

Уюшган қуроли гуруҳ тузиш ёки унга раҳбарлик қилиш, гуруҳ томонидан жиноят содир этилгани ёки содир этилмаганидан қатъи назар, уюшган қуроли гуруҳ тузилган ёхуд уюшган қуроли гуруҳга киришга розилик билдирилган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва мақсади ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин. Жиноий уюшма таркибида жиноят содир этган (қотиллик, баданга шикаст етказиш, ўғирлик ва ҳоказолар) 14 ёшдан 16 ёшгача бўлган айбдор шахслар ана шу жиноятлари учун содир этилгани учун 14 ёшдан жавобгарлик назарда тутилган моддалар бўйича жавобгар бўлади.

## **2-§. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш (легаллаштириш) (ЎзР ЖК 243-моддаси)**

Мазкур **жиноятнинг объекти** республика иқтисодий фаолиятининг манфаатлари, жамоат хавфсизлиги ҳисобланади.

Жиноий фаолият натижасида айбдор қўлга киритган пул маблағлари ёхуд бошқа мулк кўриб чиқиладиган жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят қуйидаги ҳаракатларда содир этилиши мумкин: жиноий фаолият натижасида олинган мулкни

- 1) ўтказиш;
- 2) айлантириш;
- 3) алмаштириш;

4) мулкнинг асл хусусиятини, манбаини, турган жойини, тасарруф этиш, ташилиш усулини, мулкка нисбатан ҳақиқий эгаллик ҳуқуқининг ёки унинг кимга қарашлилигини яшириш ёки сир сақлаш, башарти бундай мулк жинойий фаолият натижасида олинган бўлса.

**Жинойий фаолиятдан олинган даромад** деганда, шахснинг бунга ҳуқуқий асослари бўлмай туриб, қонунга хилоф равишда тадбиркорлик билан шуғулланиш фаолияти натижасида олинган даромади тушунилади.

**Ўтказиш** деганда, жинойий фаолиятдан олинган даромадлар билан банкларда банк омонати шартномаси бўйича бирон-бир молия операциясини ўтказиш тушунилади.

**Айлангириш** деганда, ҳар қандай фуқаролик ҳуқуқий битимлари: олди-сотди, алмашиш, совға қилиш шартномаларининг тузилиши ва ҳоказолар ёхуд жинойий фаолият натижасида олинган даромадларнинг қонуний тадбиркорлик ёки ишлаб чиқариш тузилмасини ташкил этиш ёхуд фаолиятини таъминлашга сарфланишини тушуниш керак.

**Алмаштириш** деганда, сўмларнинг бошқа чет эл валютасига конвертация қилиш тушунилади.

Кўриб чиқилаётган модда диспозициясида санаб ўтилган ҳаракатлардан биронтаси содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди. Аксарият ҳолларда, жиноят жинойий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш мақсадларида содир этилади.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ва жинойий фаолият натижасида олинган даромадларни ошкорлаштиришда ишгирок этган шахс ҳисобланади.

### 3-§. Оммавий тартибсизликлар (ЎзР ЖК 244-моддаси)

Мазкур **жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби, кишилар ҳаёти, соғлиги, ўзганинг мулки ҳисобланади.

Жиноят **объектив томондан** қуйидагилардан иборат:

1) қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан

зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилиқ кўрсатиш орқали содир этилган оммавий тартибсизликлардан;

2) оммавий тартибсизликларда фаол қатнашишдан.

**Оммавий тартибсизликларни уюштириш** деганда, шахснинг оммавий тартибсизликларни тайёрлашга қаратилган ҳар қандай ҳаракатини, масалан, оммавий тартибсизликларнинг фаолларини тайёрлаш, раҳбарият ядросини ташкил этиш, режа тузиш, оммавий тартибсизликлар уюштириладиган жойни ва вақтини танлаш, плакатлар, шиорлар, варақалар тайёрлаш ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Кўриб чиқиладиган модда диспозициясига мувофиқ оммавий тартибсизликлар шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан кўрқитиб, ҳокимият вакилига қаршилиқ кўрсатиш билан биргаликда содир этилиши лозим.

**Шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланган шахсларга нисбатан ҳам руҳий, ҳам жисмоний тазйиқ ўтказилганлигини тушуниш зарур.

Руҳий зўрлик ишлатиш ўлдириш, соғлиғига шикаст етказиш билан мулкни нобуд қилиш ёки шикаст етказиш билан кўрқитишда ифодаланиши мумкин. Оммавий тартибсизликларни содир этиш вақтида руҳий зўрлик ишлатишда айбдор бўлган шахсларнинг ҳаракати фақат кўриб чиқиладиган модда бўйича квалификация қилинади, ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитганлик учун жавобгарлик назарда тутилган модда бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

**Жисмоний зўрлик ишлатиш** деганда, калтаклаш, муштлаш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказишни тушуниш зарур.

Оммавий тартибсизликларни содир этиш вақтидаги одам ўлдириш, жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

**Қирғин солиш** деганда, фуқароларга нисбатан зўрлик ишлатилишини, моддий бойликлар (транспорт, уйлар, иншоотлар ва ҳоказо) яқсон қилинишини тушуниш зарур.

Ўт қўйиш – бирон-бир мулкнинг, иншоотнинг, транспортнинг ёки бошқа нарсаларнинг ёқиб юборилишидир.

**Мулкка шикаст етказиш** деганда, уни батамом яроқсиз ҳолга, яъни мулкнинг кўзланган мақсадда фойдаланиб бўлмайдиган ҳолга келтирилишини тушуниш зарур.

**Қуролдан фойдаланиш** деганда, қуролдан бевосита вазифасидан келиб чиқиб (жонли нишонни нобуд қилиш мақсадида ўқ отиш, иншоотлар, уйлар, транспортни яқсон қилиш) фойдаланилишини тушуниш зарур.

Қуроллар ўқ отувчи ёки совуқ қурол бўлиши мумкин.

**Қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсалар** деганда, физикавий хусусиятларига кўра улардан фойдаланилганда шахсга зиён етказиши мумкин бўлган ҳар қандай жисмни тушуниш керак.

**Оммавий тартибсизликларда фаол қатнашиш** деганда, айбдор шахсларнинг шахсга нисбатан зўрлик ишлатиши, қирғин солиши, ўт қўйиши, мулкка шикаст етказиши ёки уни нобуд қилиши, қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб, ҳокимият вакилига қаршилиқ кўрсатишда бевосита иштирокини тушуниш зарур.

Жиноят таҳдид этилаётган модда диспозицияда назарда тутилган ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади**, содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди. Жиноятнинг мотиви миллатчилик, ҳокимиятни эгаллашга интилиш, гараз, безорилик ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчилари ва фаол қатнашчиларигина ҳисобланади.

Оммавий тартибсизликларнинг бошқа қатнашчилари оммавий тартибсизликлар вақтида ўзлари содир этган жиноятлар учунгина жавоб берадилар.

Агар оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчилари ёки фаол қатнашчилари 16 ёшга тўлмаган бўлса, бу ҳолда улар оммавий тартибсизликлар вақтида ўзлари содир этган муайян жиноятлари учун, масалан, одам ўлдириш, ўзгалар мулкани нобуд қилиш, зўрлаб номуста текканлик учун жавоб беришлари керак.

#### **4-§. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш (ЎЗР ЖК 244<sup>1</sup>-моддаси)**

Ушбу модда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги қонунига биноан киритилган эди.



**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** ЖК 244<sup>1</sup>-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят икки хил кўринишда содир этилиши мумкин:

1) диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари асосида қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима туғдиришга қаратилган материалларни тайёрлаш;

2) ёки шу хилдаги материалларни тарқатиш мақсадида сақлаш.

**Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид** соладиган материалларни тайёрлаш деганда, шу хилдаги материалларнинг ҳар қандай кўринишда яратилиши тушунилади.

**Жамоат хавфсизлигига ва жамоат тартибига таҳдид** соладиган материалларни тайёрлаш шу хилдаги материалларнинг бир нусхаси тайёрланган пайтдан эътиборан, бу материал тарқатилгани ёхуд тарқатиш мақсадида сақланганидан қатъи назар, туталланган жиноят деб эътироф этилади.

Материаллар деганда, варақалар, плакатлар, китоблар, видео-кассеталар ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

ЖК 244<sup>1</sup>-моддасининг 1-қисми маъмурий юрисдикцияга эга, яъни шундай ҳаракати учун олдин маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, жинойий жавобгарлик вужудга келади.

**Объектив томондан** шу модданинг 2-қисми диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари асосида қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима туғдиришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, шунингдек, фуқаролар тотувлигини бузиш, вазиятни беқарорлаштирувчи туҳматона уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган ахлоқ қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланишдан иборатдир.

**Айтиб ўтилган материалларни тарқатиш** деганда, уларнинг осиб кўйиш, оммавий ахборат воситаларида эълон қилиш, кўпчилик олдида, телевидение, радио ва ҳоказо орқали айтиш, яъни шу материалларнинг оғзаки ёки ёзма шаклда ҳеч бўлмаганда бир шахсга ошкор этилишини тушуниш зарур.

**Туҳматона уйдирмалар** деганда, ёлғонлиги олдиндан маълум бўлган, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларнинг тарқатилишини тушуниш зарур.

**Вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар** деганда, жамоат тартибининг бузилишига, корхона, муассаса, ташкилотлар фаолиятининг вақтинча тўхтаб қолишига, қўрқув, ваҳима, ишончсизлик ва ҳоказоларнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин бўлган ёлгон далиллар, ахборотларни тушуниш зарур.

ЖК 244<sup>1</sup>-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят кўрсатиб ўтилган маълумотлар ёки материаллар тарқатилган пайтдан эътиборан, оқибатидан қатъи назар, туталланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.** Кўзланган мақсад - диний экстремизм, сепаратизм, ақидапарастлик ғоялари мужассамлашган материалларни тарқатиш, қирғин солиш, фуқароларни зўрлик билан кўчириш, аҳоли орасида ваҳима туғдириш, фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар, туҳмат тарқатиш жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

ЖК 244<sup>1</sup>-моддаси 3-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар:

- 1) олдиндан тил бириктириб ёки бир гуруҳ шахслар томонидан;
- 2) хизмат мавқеидан фойдаланиб;
- 3) диний ташкилотлардан, шунингдек чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқароларидан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб содир этилган жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатганлик учун жавобгарлик белгиланган.

## **5-§. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш (ЎЗР ЖК 244<sup>2</sup>-моддаси)**

Таҳлил этилаётган модда ЖКга Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 15 апрелдаги Қонуни билан киритилган эди.

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби ҳисобланади.

**Жиноят объектив томондан** қуйидагиларда:

- 1) диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузишда;
- 2) уларга раҳбарлик қилишда;

3) уларда иштирок этишда ифодаланади.

Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш деганда, ана шундай ташкилотлар аъзоларининг танланиши ва жой-жойига қўйилиб чиқиши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

**Шундай ташкилотларга раҳбарлик қилиш** деганда, шу ташкилотлар фаолиятини таъминлашга, ташкилот аъзолари ўртасида хизмат вазифаларининг тақсимланиши, уларга тавсияномалар, кўрсатмалар бериш, ҳисобот талаб қилиш ва ҳоказога қаратилган ҳар қандай ҳаракатнинг бажарилишини тушуниш зарур.

**Иштирок этиш** деганда, бундай ташкилотларнинг мавжудлиги қонунга хилоф эканлигини онгли равишда англаган ҳолда, бундай ташкилотлар доирасида ҳамкорлик қилиш ҳақида ҳар қандай кўринишда (ёзма ёки оғзаки) розилик берилишини тушуниш зарур.

**«Экстремизм»** лотин тилидан олинган бўлиб «кескин фикр ва чораларни ёқлаш, кескин чораларга тарафдорлик»<sup>1</sup> маъносини англатади. Диний экстремизм — кенг маънони англатади. Экстремистлар барча динларда, масалан, буддизм, христианлик, исломдаги турли оқимларда учраб туради.

**Сепаратизм** — лотинча «сепаратус» сўзидан олинган бўлиб, алоҳида, алоҳидаликка, ажралиб чиқишга интилиш, давлатнинг бир қисми алоҳида ажралиб чиқиши ва янги давлат тузилишини ёки мамлакатнинг бир қисмига автономия берилишини кўзловчи ҳаракат маъносини англатади.

**«Фундаментализм»** — ўта тор диний оқим ҳисобланади. Бу атама аслида христиан дини билан боғлиқдир. Унинг биринчи бор расмий қўлланиши 1908 йили АҚШнинг Калифорния штати протестантлари томонидан ишлатилган<sup>2</sup>.

Диний экстремизм кескин чораларни қўллашга, баъзан зўравонлик ҳаракатларини содир этишга мойиллиги билан ажралиб туради. Бунда муайян шахс ҳам, бошқа динга мансуб ижтимоий гуруҳ ҳам ёки шу диннинг ўз вакиллари томонидан рад этилаётган мазҳабга мансуб вакиллар ҳам таъсир кўрсагиш объекти сифатида танлаб олиниши мумкин.

Жиноят диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилот тузилган ёки уларга раҳбар-

<sup>1</sup> *Ўзбек тилининг изоҳли луғати. М.: «Рус тили», 1981, 2-т., 442-бет.*

<sup>2</sup> *М.Ражабова. Диний экстремизм ва террорчилик. Унинг илдизи қаерда? Мақсади нима? Унга қарши қандай курашиш керак? Т., 2000, 40-бет.*

лик қилинган ёхуд уларда ишгирок этилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эъгироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва мақсади уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Жиноят натижасида оғир оқибатларнинг келиб чиқиши жавобгарликни оғирлаштираувчи ҳолат ҳисобланади. (ЖК 242<sup>2</sup>-моддаси 2-қисми).

Одамларнинг қурбон бўлиши, кўп сонли кишиларнинг баданига оғир шикаст етказилиши оғир оқибатлар деб ҳисобланиши мумкин.

Таҳлил этилаётган модданинг 3-қисмида мазкур жиноятни содир этганлик учун жавобгарликдан озод қилиш шартлари назарда тутилган. Бундай шартлар:

- 1) башарти шахс тақиқланган ташкилотлар мавжудлиги тўғрисида ўз ихтиёри билан хабар қилган бўлса;
- 2) жиноятни очишга ёрдам берган бўлса, шахсни жинойий жавобгарликдан озод этишни кўзда тутлади.

Айбдор шахснинг ҳар икки шарғни бир йўла бажариши жавобгарликдан озод қилишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

## **6-§. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш (ЎЗР ЖК 245-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби, фуқароларнинг ҳаракат қилиш эркинлиги, уларнинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят икки хил кўринишда:

- 1) терроризм ёки товламачилик аломатлари бўлмагани ҳолда шахсни гаров сифатида тутқунликка олишда;
- 2) гаров сифатида тутқунликка олинган шахсни озод қилиш шarti билан давлат, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсдан бирон-бир ҳаракат содир этиш ёки бирон-бир ҳаракат содир этишдан ўзини тийиб туришни талаб қилиш мақсадида шахсни гаров тариқасида тутқунликда ушлаб туришда ифодаланади.

**Гаровга олинган шахс** — ўз хоҳиш-иродасига зид равишда ҳаракат қилиш эркинлигидан маҳрум этилган шахсдир.

**Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш** деганда, ғайриқонуний равишда зўрлик ишлатиб, шахсни ҳаракат қилиш эркин-

лигидан маҳрум қилишни тушуниш зарур. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш ошкора ёки яширин амалга оширилиши мумкин.

**Шахсни тутқунликда ушлаб туриш** деганда, шахсининг гайриқонуний равишда турган жойидан кетиш имкониятидан маҳрум қилинишини тушуниш зарур.

Аксарият ҳолларда, шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш вақтида айбдорлар жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатадилар.

**Рухий зўрлик** деганда, жабрланувчини ўлдириш, соғлиғига зарар етказиш, мол-мулкни нобуд қилиш билан қўрқитишни тушуниш зарур.

**Жисмоний зўрлик** деганда, тутқуннинг калтакланиши, баданига шикаст етказилишини тушуниш зарур. Тутқунликка олиш вақтида гаровга олинаётган шахсининг баданига енгил, ўртача оғир шикаст етказилганида айбдорнинг қилмиши ЖК 245-моддаси 1-қисми билан қамраб олинади ва қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди.

Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш – муайян мақсадга эришиш йўлидаги, яъни давлат, халқаро ташкилотлар, жисмоний ёки юридик шахсларни бирор-бир ҳаракатни содир этишга ёки содир этишдан тийиб туришга қаратилган жиноятчилар ҳаракатининг оралиқ босқичидир.

Гаровга олинган шахсларни озод қилиш шартлари турлича бўлиши мумкин. Жаҳондаги гаровга олинганлар билан боғлиқ суд тергов амалиётини ўрганиш шундан далолат берадики, айбдор шахсларнинг талаблари кўпинча: ҳозир турган мамлакатдан чиқиб кетиш имконини бериш; ҳукумат қарорининг бекор қилинишига эришиш, маҳкумларни озод қилиш, пул, қурол, гиёвандлик моддаларининг берилишини талаб қилиш ва ҳоказодан иборат бўлган. Мазкур талаблар ҳар қандай давлат (жиноятчи фуқароси бўлган ёхуд бошқа ҳар қандай давлат) олдига қўйилиши мумкин.

Жиноят шахс гаровга олинган пайтдан эътиборан, унинг озод этилиш шартлари қандай бўлганлиги ва қанча вақт ушлаб турилганидан қатъи назар, тугалланган деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Содир этилиш мотивлари турлича бўлиши мумкин. Кўзланган мақсад давлат, халқаро ташкилотлар, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатни содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбурлашдан иборатдир.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

16 ёшга тўлмаган жиноятчилар шахсни гаров сифатида тутқунликка олган ҳолларда уларнинг қилмиши бошқа моддалар бўйича квалификация қилинади. Масалан, жиноят таркибининг белгиларидан келиб чиқиб, соғлиққа зарар етказиш деб, одам ўғрилаш ва ҳоказо деб баҳоланиши мумкин.

Шу модданинг 2-қисмида:

- 1) вояга етмаган шахсга нисбатан;
- 2) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан содир этилган;
- 3) оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган шахсни гаров сифатида тутқунликка олганлик учун жинойий жавобгарлик белгиланган.

Гаровга олинганларнинг баданига оғир шикаст етказилиши, уларнинг ўз жонига қасд қилиниши, гаровга олинган кўпчиликка азоб берилиши, уларнинг қийноққа солиниши гаровга олиш ёки тутқунликда сақлашнинг оғир оқибатлари ҳисобланади.

Гаровга олинган шахс ўлдирилса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 97 ва 245-моддалари билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилинади.

## **7-§. Контрабанда (ЎЗР ЖК 246-моддаси)**

Таҳлил қилинаётган ушбу моддага Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 30 август ва 1996 йил 1 майдаги Қонунлари билан айрим ўзгартишлар киритилган.

Мазкур **жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

Қаттиқ таъсир қилувчи, заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғ, ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар, диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализмни тарғиб қилувчи материаллар, ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турлари, оммавий қирғин қуролирини яратишда фойдаланилиши мумкин бўлган материал ва мосламалар контрабанда жиноятининг предмети бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** ЖК 246-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят қаттиқ таъсир қилувчи, заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғ,

Ўқотар қуроллар ёки ўқ-дориларни ҳамда гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ёхуд диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализмни тарғиб қилувчи материалларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали:

- 1) божхона назоратини четлаб;
- 2) божхона назоратидан яшириб;
- 3) божхона ҳужжатлари ёки воситаларга ўхшатиб ясалган ҳужжат ва воситалардан алдаш йўли билан фойдаланиб;
- 4) декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб олиб ўтилишида ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг 3-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси божхоналари ҳудудининг сарҳадлари божхона чегараси ҳисобланади.

Республика божхона ҳудудини унинг қуруқликдан ташкил топган ҳудуди, ҳудудий ва ички сув ҳавзалари ҳамда уларнинг устидаги ҳаво чегаралари ташкил этади.

Республика ҳудудида эркин божхона зоналари ва эркин омборхоналар жойлашган бўлиши мумкин, уларнинг ҳудуди агар қонунларда бошқа нарса назарда тутилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан ташқарида жойлашган, деб ҳисобланади.

Божхона ҳудудининг сарҳадлари, шунингдек эркин божхона зоналари ва эркин омборхоналар чегаралари Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси ҳисобланади.

Божхона кодексининг 7-моддасига мувофиқ, божхона чегарасидан олиб ўтиш деганда, товар ёки транспорт воситаларини ҳар қандай усул билан божхона ҳудудига олиб кириш ёхуд олиб чиқиш, шу жумладан халқаро почта йўлланмалари орқали жўнатиш, қувур ўтказгич транспорти ёки электр узатиш линияларидан фойдаланишга қаратилган ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади.

Бу ҳаракатлар жумласига:

товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудига олиб килинганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб килинганда — божхона чегарасидан амалда ўтиш;

товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудидан олиб чиқилганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб чиқилганда — божхона декларациясини тақдим этиш ёки товар ёхуд транспорт воситаларини олиб чиқиш мақсадини амалга оширишга бевосита қаратилган ўзга ҳаракатни бажариш киради.

**Божхона назорати** деганда, қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида божхона органлари томонидан амалга ошириладиган тадбирлар мажмуи тушунилади.

Контрабанда предметларини божхона назоратини четлаб ўтказиш контрабанда предметлари уларнинг ўтказилиши учун зарур бўлган тегишли ҳужжатларни божхона органлари ходимларига текширтмасдан ёхуд божхона органлари белгиламаган бошқа жойлардан ўтказилишини англатади.

**Божхона назоратидан яшириш** деганда, контрабанда предметларини ўтказишда турли хуфий жойлардан, топилишини қийинлаштирадиган бошқа усуллардан фойдаланилиши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

**Ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш** деганда, контрабанда предметларини божхона чегараси орқали ўтказиш мақсадида божхона назоратига қалбаки ҳужжатларнинг тақдим этилишини тушуниш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарорининг 3-д бандида: «Била туриб қалбаки ҳужжат тузган ёки ҳужжатга ёхуд била туриб олган қалбаки ҳужжатига сохта маълумотлар киритган ва уни божхона органларига ҳақиқий ҳужжат сифатида тақдим этган шахс жиноятлар мажмуи бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 209 ёки 228-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилади»<sup>3</sup> деб кўрсатилган.

Божхона қиёслаш воситаларидан алдов йўли билан фойдаланиш деганда, пломбалар, муҳрлар, рақамли, ҳарфли ва бошқа маркировкалар, қиёслаш белгиларини қалбакилаштириш ва ҳоказолар тушунилади.

Контрабанда предметларини декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб ўтказиш деганда, контрабанда предметлари ҳақида белгиланган шаклдаги тўғри ахборотнинг берилмаслигини ёки ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборотнинг берилишини тушуниш зарур.

Диний экстремизм, сепаратизм ва фундаментализмни тарғиб қилувчи материаллар деганда, шу хилдаги ахборот мавжуд бўлган китоблар, видеоёзувлар, варақалар, ташвиқот варақалари, плакатлар, шиорлар ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

<sup>3</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарк, 1997, 26-бет.*



Контрабанда предметлари Ўзбекистон Республикаси чегараси орқали ҳақиқатда қонунга хилоф равишда ўтказилган пайтдан эътиборан контрабанда тугалланган жиноят, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятни квалификация қилишда унинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Юқорида кўрсатилган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорининг 7-бандида: «Контрабанда қилишда ёхуд товар ёки бошқа қимматликларни Ўзбекистон Республикаси чегарасидан қонунга хилоф равишда ўтказишда айбдор бўлган шахсларга жазо тайинлашда, судлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 45-моддасига мувофиқ, бу шахсларни жиноятни содир этишда фойдаланган муайян ҳуқуқларидан маҳрум этиш масаласини ҳал қилиши лозим»<sup>4</sup> деб таъкидланади.

Ушбу модданинг 2-қисмида ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турларини, шундай қуролларни яратишда фойдаланилиши мумкинлиги аён бўлган материал ва мосламаларни, шунингдек гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни контрабанда қилиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Контрабанда қилинган гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг миқдори ҳар бир алоҳида ҳолда тегишли давлат органининг ҳулосаси билан аниқланади.

## **9-§. Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎЗР ЖК 247-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти жамият хавфсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмалари эса жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Ўқотар қуроллар** деганда, хўжалик-майший мақсадларда қўлланилмайдиган снаряд ёки ўқни отиш учун мўлжалланган, фақат жонли нишонни маҳв этиш ёхуд спорт тадбирларини ўтказишда

<sup>4</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 27-бет.*

порох газидан фойдаланиладиган қуролларнинг барча турларини тушуниш лозим.

Айни вақтда, порох ёки бошқа портловчи модданинг аланга олиши воситасида ўқ отишни амалга оширадиган яна бир қанча турли мосламалар мавжуддир. Масалан, сигнал ракетничалари, мусобақаларда ва қурилишда қўлланиладиган пистолетлар ва ҳоказолар шулар жумласидан бўлиб, уларни ўқотар қуроллар сирасига киритиб бўлмайди.

Юқорида тилга олинган предметлар ҳужалик-маиший ёхуд ишлаб чиқариш мақсадлари учун мўлжалланган.

Снаряд (ўқ)нинг порох ва энергияси воситасида отилиши, яъни ўқ узилиши ўқотар қуролнинг жузбий белгиларидан бири ҳисобланади. Мазкур белги серқирра бўлиб, мавжуд ўқотар қуролларнинг барча турлари ва тизимларини қамраб олади. Қурол деб ҳисобланмайдиган бошқа отувчи мосламаларда (қурилиш, старт, газ пистолетлари, баллончалар, шневматик қуроллар) айнан мана шу белги мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга ҳилоф равишда қуролга эгаллик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли Қарори 2-бандида: «шневматик милтиқ, сигнал, старт, газ пистолетлари ёки газ балонлари, ракетничалар ва бошқа имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари қурол жумласига кирмайди»<sup>5</sup>, деб таъкидланади.

Предметни ўқотар қурол деб эътироф этиш учун унинг қандай усулда (заводда ёки қўлда) ясалганлиги аҳамиятга эга эмас. Ўқотар қуроллар ўзининг вазифаси, хусусиятлари, тузилиши, калибри ва бошқа сифатларига кўра ниҳоятда ранг-барангдир.

Ўқотар қуролнинг эътироф этилган белгилари ўқотар қурол мавжуд бўлган ёки унинг қўлланилиши зарурий белги ҳисобланган ёхуд жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар сифатида кўрсатилган жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутувчи қонунлар бир хил бўлиши лозим. Юқоридаги Олий суд Пленуми қарорини 5-бандида: «Судлар Жиноят кодекси 247, 248-моддалари бўйича жавобгарлик ишлатишга яроқли бўлган ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни ёки портлатиш қурилмаларини ёхуд айбдор яроқли ҳолатга келтириш учун аниқ имкониятларга эга бўлса, бузуқ қуролни ёки ўқув қуролни қонунга ҳилоф равишда эгаллаганда, олганда, олиб юрганда,

<sup>5</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 29-бет.*

сақлаганда ёки ўтказганда юзага келишини эътиборга олишлари шарт»<sup>6</sup> деб таъкидланди.

**Ўқ-дорилар** — барча турдаги артиллерия замбаракларидан ва ўқотар қуруллардан отиш учун, бомба ташлаш учун мўлжалланган ашёлардир.

Умуман олганда, ўқ-дориларда ўқотар қурулларга хос бўлган белгилар йиғиндиси мавжуддир. Бу, биринчидан, уларнинг фақат жонли нишонни маҳв этиш, вайрон қилиш ва ҳоказолар учун мўлжалланганлиги бўлса, иккинчидан, рухсатнома олиш зарурлиги тўғрисидаги қоидаларининг уларга ҳам тааллуқли эканлигидир.

**Ўқ-дориларнинг:** артиллерия замбараклари ва ўқотар қуруллар учун ўқ-дорилар (снарядлар, ўқлар); кичик калибрли, ўйма ва силлиқ стволли ов қуруллари, қўлда ясалган қуруллар учун ўқлар; портлаш хусусиятига эга ўқ-дорилар (миналар, бомбалар, гранаталар ва ҳоказолар) каби турлари мавжуддир.

Портловчи моддаси йўқлиги, жонли нишонни маҳв этиш ва вайрон қилиш учун эмас, фақат ўқув мақсадлари учун мўлжалланганлиги сабабли уларга эгалик қилиш жамоат хавфсизлигига хавф туғдирмаслиги муносабати билан машқ гранаталари, миналари, безарар ўқлар ўқ-дори ашёси сифатида кўриб чиқилиши мумкин эмас.

Олий суд Пленуми ўз қарорида: «Ўқ-дорининг бўлаги (масалан, гранатанинг запали), агар унинг ўзи ўқ-дорининг барча хусусиятларига эга бўлса, мустақил равишда ўқ-дори деб тан олиниши мумкин»<sup>7</sup> деб қайд этди.

**Портловчи моддалар** — тезда, ўзидан ўзи рўй берувчи кимёвий ўзгариш (портлаш)га қодир бирикмалар ёки аралашмалардир. Ташқи муҳит омиллари таъсири остида портлаш хусусиятига эга бўлган ва рухсатнома олиниши зарур бўлган табиий ва сунъий моддалар портловчи моддалар ҳисобланади. Ёндириш, зарба, детонация, қизиш, ҳаво билан бирикиш ва ҳоказолар натижасида портлаш хусусиятига эга бўлган табиий ва сунъий бирикмалар, аралашмалар ҳам шулар жумласидандир.

Кимё саноати жуда ривожланаётганлиги муносабати билан портловчи моддаларнинг минглаб турлари мавжуддир. Масалан, порох, тротил, пироксилин, натриглицоль, нитроглицерин, динамит, аммонал, аммонит ва ҳоказолар шулар жумласига киради.

<sup>6</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 29-30-бетлар.*

<sup>7</sup> *Кўрсатилган манба. 30-бет.*

Қонун чиқарувчи ана шу моддаларнинг ўта хавфли хусусиятга эга эканлигини инобатга олиб, уларни қўлга киритиш, сақлаш, улардан фойдаланиш, ташишнинг махсус тартибини жорий этиб, рухсатнома олиниши зарур бўлган воситалар қаторига киритган.

**Портлатиш қурилмалари**, яъни портловчи модда ва конструкцияга кўра портлашни амалга ошириш учун мўлжалланган (запал, портлатгич, детонатор ва ҳоказолар) махсус мосламадан иборат бўлади.

**Объектив томондан** ушбу модданинг 1-қисмида назарда тутилган жиноят ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, портлатиш қурилмаларини ўрилик ва фирибгарлик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллашдан иборатдир.

Мазкур модданинг 2-қисмида:

- 1) такроран;
- 2) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- 3) ўзлаштириш, растрата қилиш ёхуд мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан;
- 4) айтиб ўтилган ашёларнинг талончилик йўли билан;
- 5) айтиб ўтилган ашёларнинг товламачилик йўли билан қўлга киритилган ҳолатлари учун жавобгарлик назарда тутилган.

247-модданинг 3-қисмида ана шу ашёлар 1) босқинчилик йўли билан; 2) ўта хавфли рецидивист томонидан; 3) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлари учун жазо белгиланган.

**Субъектив томондан** мазкур жиноят қасддан содир қилинади. Шахс ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни ўз тасарруфига ноқонуний киритаётганлигини англайди ва ушбу қилмишни хоҳлайди.

Олий суд Пленуми қарорининг 6-банди иккинчи хатбошисида: «Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда ҳар қандай усулда эгаллаш, айбдорнинг улардан ўз хоҳиши бўйича фойдаланиш ёки тасарруф этиш имкониятлари бор-йўқлигидан қатъи назар, улар олинган вақтдан бошлаб тугалланган жиноят ҳисобланиши керак»<sup>8</sup>, деб қайд этилади.

Агар айбдор ишлатишга яроқсиз бўлган ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаган ва бунда уларнинг сифатига нисбатан янглишиб, яроқли деб ҳисоблаган бўлса, содир этилган қилмиш

<sup>8</sup> *Кўрсатилган манба. 30-бет.*

жиноятга суиқасд тариқасида квалификация қилиниши лозим. Ўқотар қуролнинг таркибий бўлаклари ва қисмлари ишлатишга яроқли бўлган қуролни йиғиш учун бут бўлган ҳолларда, содир этилган қилмиш Жиноят кодекси 247 ёки 248-моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Ўқотар қуролнинг таркибий бўлаклари ва айрим қисмларини қонунга хилоф равишда эгаллаш, кейинчалик отишга яроқли бўлган қуролни йиғиш учун зарур бўлган етишмайдиган қисмларини ясаш билан боғлиқ бўлган тақдирда, қилмиш ўзганинг мулкани талон-торож этиш ва ўқотар қуролни ясаш учун жавобгарлик белгиланган моддаларнинг жами билан квалификация қилиниши зарур.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини эгаллаганлик учун жавобгарлик улар қонунга хилоф равишда корхона, ташкилот, муассасалардан, шунингдек қонуний ёки қонунсиз тарзда эгаллаб турган фуқаролардан олинган ҳолларда ҳам вужудга келади.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини ўғрилик, фирибгарлик, ўзлаштириш ёки растрата қилиш, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш, талончилик, товламачилик, босқинчилик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш Жиноят кодексининг 247-моддаси ва ЖК тегишли моддаларида назарда тутилган жиноятларнинг жамига кўра фақат бу моддалар (модда қисмлари) санкцияси Жиноят кодексининг 247-моддасидан оғирроқ жазони кўзда тутган ҳоллардагина (масалан, Жиноят кодекси 247-моддаси 3-қисмининг «в» банди ва 164-моддаси 4-қисмининг «в» банди билан) квалификация қилиниши лозим.

**Жиноятнинг субъекти** — 14 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

### **9-§. Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш (ЎЗР ЖК 248-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмаларини сақлаш ва улар билан муомала қилиш хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Таҳлил этилаётган жиноятнинг объектив томони тегишли руҳсатномасиз ўқотар қурол, шунингдек ўқ-дорилар, портловчи мод-

далар ёки портлатиш қурилмаларини тайёрлаш, олиш, олиб юриш, сақлаш ёхуд ўтказишдан иборатдир.

«Жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўладиган ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини тайёрлаш деганда, — деб ўқтирилади, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги қарорида, — уларни ясаш ёки шикаст етказиш хусусиятларини тиклаш, шунингдек, қандайдир ашё (масалан, ракетница, старт ва қурилиш пистолетлари)ни қайта ишлаш натижасида уларда ўқотар қурол хусусиятини вужудга келтириш тушунилиши лозим. Ашёга шикаст етказиш хусусиятларини беришга қаратилган ҳаракатлар айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра охиригача етказилмаган бўлса, ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда тайёрлаш суиқасд қилиш тариқасида квалификация қилинмоғи лозим»<sup>9</sup>.

Қурол вазифаси бўйича бевосита фойдаланиш имконини берадиган даражада тайёр ҳолга келган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят, деб ҳисобланади.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини эгаллаш деганда, уларнинг ҳар қандай усул билан эгалланишини тушунмоқ лозим. ЎзР ЖК 247-моддасида кўзда тутилган усуллар бундан мустаснодир.

Эгаллаш сотиб олиш, ҳаляга олиш, бошқа нарсаларга алмаштириб олиш, қарз эвазига олиш, вақтинча фойдаланишга олиш, топиб олиш йўли билан содир этилиши мумкин. Қуролга эгаллик бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб эътироф этилади.

**Айтиб ўтилган ашёларни олиб юриш** деганда, айбдорнинг ана шу ашёларниг соҳиби эканлиги ва бу ашёларнинг унинг ёнида бўлишини тушунмоқ лозим. Айбдор ана шу ашёларни ўзи билан ёки бирор нарсанинг ичида (чемоданда, кутида, портфелда, халтада, автомашина салони ёки унинг юкхонасида) яшириб олиб юрганми ёки уларни яшириш чораларини кўрмай олиб юрганми аҳамиятга эга эмас, муҳими ана шу ашёлар ҳар қандай вазиятда айбдорнинг «қўл остида» бўлганлигидир.

**Сақлаш** деганда, айтиб ўтилган ашёлар, айбдорнинг бевосита ёнида эмас, балки унинг квартирасида, ҳовлисида, омборида ёки бошқа жойда сақланганлигини тушуниш лозим. Суд амалиётида айтиб ўтилган ашёлар айбдорнинг уйида ёки унга маълум бўлган бошқа ерда

<sup>9</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 31-бет.*

сақланган, яшириб қўйилган ёки ошқора сақланган, улардан хўжалик-рўзгор буюми сифатида фойдаланилганлигидан қатъи назар, улар қонунга ҳилоф равишда сақланган деб ҳисобланади.

Субъектнинг мазкур ашёларни танишлариникида сақлагани сақлаганлик учун жавобгарликни истисно қилмайди, чунки айбдор сақлаш жойи ва усулини танлайди холос, аммо қурол унга маълум, ўзи танлаган ерда сақланаверади ва унинг ихтиёрида қолаверади.

Қайд қилинган ашёлар шахс томонидан тегишли рухсатнома бўлгани ҳолда, аммо бу рухсатноманинг муддати ўтган ёки ўқотар қуролни ҳисобга қўйиш қоидалари бузилган вазиятда сақланаётган бўлса, айбдор маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликка тортилиши лозим.

**Олиб ўтиш** деганда, қандай транспортда ташилишидан қатъи назар, айтиб ўтилган ашёларнинг бир ердан бошқа ерга олиб ўтилишини ва ҳамиша айбдорнинг ёнида бўлишини тушуниш лозим.

Қайд этилган ашёларни олиб ўтиш ва ўтказиш шундай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган жиноят деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасддан ва ғаразли ният билан содир этилади. Айни вақтда айбдор ўзи олиб юрган, сақлаётган, қўлга киритаётган, олиб ўтаётган, ўтказаетган ашёлари ўқотар қурол, ўқ-дори, портловчи модда ва портлатиш қурилмаси, айтиб ўтилган ҳаракатларни бунга рухсатномаси бўлмагани ҳолда содир этилаётганини идрок этиши лозим. Айбдорнинг ғаразли нияти тегишли ашёларнинг соз, қўллаш учун яроқли ҳолатда эканлигини ёки фойдаланиш учун яроқли ҳолга келтириш мумкин бўлган даражадалигини қамраб олиши керак.

**Жиноятнинг субъекти** жиноят содир этилган вақтда 16 ёшга тулган шахслар бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини тайёрлаш, олиш, олиб юриш, олиб ўтиш ёки ўтказиш; жавобгарликни оғирлаштирувчи: такроран ёки ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилади.

248-модданинг 3-қисмида ўқотар қурол, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни ёки портлатиш қурилмаларини тарқатанлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Қайд этилган ашёларни тарқатиш ҳар қандай кўринишда, уларни доимий эгаллик қилиш учун бошқа шахсларга тарқалиши, масалан, сотилиши, совға қилиниши, алмашинишини, қарз эвазига берилиши, қарзга бериб турилиши ва ҳоказоларни англатади.

Қайд этилган ашёларни тарқатиш, қўлга киритувчининг тегишли ашёларни ўз эгалигига қабул қилиб олган пайтдан эътиборан, уларга қанча вақт эгалик қилганидан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

ЖК 248-моддаси 4-қисмида «ушбу моддада назарда тутилган ашёларни ўз ихтиёри билан топширган шахс жавобгарликдан озод қилинади» деб белгилаб қўйилган.

Шахс: 1) қурол топширилгунга қадар ундан жиноят содир этишда фойдаланилмаганлиги; 2) қонунга хилоф равишда сақланаётган ҳамма ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари топширилиши керак; 3) қонунга хилоф равишда сақланаётган ашёларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг бирон-бир талабисиз кўнгилли равишда, сақловчининг ўз хоҳиш-иродаси билан топшириши уни жинойий жавобгарликдан озод қилиш шартлари ҳисобланади.

Шу муносабат билан Олий суд Пленуми қарорида «Шахс Жиноят кодекси 248-моддасида қайд этилган ашёларни эркин тарзда ўз ихтиёри билан топшириш тўғрисида қарорга келса ва унинг ўзи бу ашёларни топшириш ҳақида тегишли органларга ёзма ёки оғзаки равишда мурожаат қилса, у ашёларни ўз ихтиёри билан топширган ҳисобланади»<sup>10</sup> деб тушунтириш берилган.

Шахс тинтув жараёнида ёки унда қурол борлиги ҳақида далиллар келтирилиши натижасида қуролни топшириш тўғрисидаги қарорга келса, у қуролни ўз ихтиёри билан топширган ҳисобланмайди.

## **10-§. Ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш (ЎЗР ЖК 249-моддаси)**

Мазкур **жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **объектив томони** ўқотар қурол ёки унга мўлжалланган ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келишида ифодланади.

Ўқотар қурол ёки унга мўлжалланган ўқ-дориларга эгалик қилиш ҳуқуқи шахсни ЖК 249-моддаси бўйича жавобгарликка тортишнинг зарур белгиси ҳисобланади.

<sup>10</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т. Шарқ, 1997, 33-бет.*



Қайд этилган ашёлар ғайрихуқуқий равишда айбдор ихтиёрида бўлган ва уларни сақлаш қоидаларининг бузилиши одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 247 ёки 248-моддаси ёхуд ЖК 249-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

Қайд этилган ашёларни бепарволик билан сақлаш деганда, бегона шахсларга ҳеч қандай тўсиқсиз қайд этилган ашёларни қўлга киритиш имконини берадиган сақлаш шароитларининг яратилишини тушуниш зарур. Масалан, ўқланган қуролни бошқа шахслар учун очиқ бўлган умумий фойдаланиш жойларида, сақлаш учун мўлжалланган жойларда сақлаш ва ҳоказо.

Ўқотар қурол ва ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш қўпинча ана шу ашёлар бутлигини таъминлаш учун зарур чора-тадбирларни кўрмаган айбдорларнинг жинояткорона лоқайдлигида ифодаланади. Аммо баъзан бундай қилмиш фаол ҳаракат қилиш йўли билан ҳам содир этилиши мумкин. Айбдорлар ана шу ашёларни сақлаш учун зарур шартларни таъминлаш мақсадида маълум чора-тадбирларни кўрган, аммо бу чора-тадбирлар етарли бўлмаганлиги сабабли қурол ёки ўқ-дориларни бегона шахслар эгаллаб олган ва бу одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳоллар шулар жумласидандир.

Жиноятнинг таҳлил қилинаётган таркиби моддий таркибли жиноятлар сирасига киради.

Жиноят қонунида кўзда тутилган ижтимоий хавфли оқибатлар: одам ўлиши ёки бошқа оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

Олий суд Пленумининг қарориди: «Бошқа оғир оқибатлар аломати ҳар бир муайян ҳолатда ишнинг тафсилотлари мажмуидан (иморатнинг портлаши, катта миқдордаги зарарли моддаларнинг атмосферага тарқалиши ва шу кабилар) келиб чиққан ҳолда, тергов ва суд томонидан ҳал қилинади»<sup>11</sup>, деб қайд этилди. Бир неча кишига ўртача оғир ва оғир шикаст етказилиши, ўз жонига қасд қилишни ва ҳоказоларни ҳам бошқа оғир оқибатлар сирасига киритиш лозим.

**Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик оқибатида, бепарволик натижасида содир этилади.**

**Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тулган ва қонуний асосларда ўқотар қурол ёки ўқ-дориларга эгаллик қилувчи шахс ҳисобланади.**

Айбдорнинг эгаллигида бўлган ўқотар қурол ва унга мўлжалланган ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш натижасида ундан ўзга шахс фойдаланса ва одам ўлса ёхуд бошқа оғир оқибатлар рўй

<sup>11</sup> Курсатилган манба. 33-бет..

берса, қилмиш 249-модда билан квалификация қилиниб, Жиноят кодексининг бошқа моддаларини қўллаш талаб этилмайди.

## **11-§. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 250-моддаси)**

Бу жиноятнинг объекти жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ёки соғлиги ҳисобланади.

Портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддалар, пиротехника буюмлари жиноят предмети ҳисобланади.

**Портловчи моддалар** деганда, кислород, ҳаво бўлмаса ҳам тезда ва ўз-ўзидан парчаланиб ўзгариш (портлаш) хусусиятига эга бўлган ва рухсатнома тизими таъсир доирасига кирадиган табиий ёки сунъий моддалар, кимёвий бирикмалар ва аралашмалар тушунилиши лозим. Масалан, порох, динамит, тротил, нитроглицерин, водород ва кислород аралашмаси, пироксиллин ва ҳоказолар.

Қонун чиқарувчи портловчи моддаларнинг хавфли хусусиятларини инобатга олиб, қўлга киритиш, сақлаш, фойдаланиш, ташиниш ва ҳоказоларнинг махсус тартибини жорий этган, бошқача қилиб айтганда, улар рухсатнома олинмиши зарур бўлган фаолият доирасига киради.

**Ўювчи моддалар** деганда, емирувчи таъсир кўрсатадиган кимёвий моддаларни тушуниш лозим. Масалан, карбол, олтингурут, азот, сирка кислоталари, нашатир спирти, формалин, ишқорлар, ўювчи натрий ва ҳоказолар.

**Тез алангаланувчи моддалар** — қурол сифатида фойдаланиш учун мўлжалланган ёки шу мақсадга мослаштирилган, табиий ёхуд сунъий, синтез қилинган, қаттиқ, суюқ, газсимон материаллар ва ёнувчи аралашмалардир. Уларнинг таркибида ёнувчи ёки тез алангаланувчи моддалар бўлиб, улардан жонли нишонни маҳв этиш, у ёки бу объектни вайрон қилиш, шикаст етказиш мақсадларида фойдаланиш мумкин. Масалан, нефть битуми, нефть гудрони, алюминий қипиғи ва чанги, органик кислоталар шулар жумласидандир. Шуни назарда тутиш керакки, тергов ёки суд муҳокамаси вақтида у ёки бу модданинг тез алангаланувчи моддалар сирасига киришига шубҳа туғилса, иш бўйича суд, ёнғин-техника экспертизасини ўтказиш зарур.

**Пиротехника буюмлари** деганда, жанговар ва тинч мақсадлар учун мўлжалланган, таркибида портловчи ва тез ёнувчи моддалар

бўлган ёритиш, тутун чиқариш, аланга олдириш воситаларини тушуниш зарур. Масалан, сигнал мосламалари, мушакбозлик, турли иллюминациялар ва ҳоказо.

**Объектив томондан** жиноят портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини:

1) сақлаш; 2) ҳисобга олиш; 3) фойдаланиш; 4) ташин; 5) жўнатиш қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишидан иборатдир.

Кўриб чиқилаётган жиноят моддий таркибли ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.

Жиноятни квалификация қилишда унинг содир этилиш мотивлари ва кўзланган мақсади аҳамият касб этмайди.

Шахсни ЖК 250-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш учун портловчи моддалар ёки пиротехника буюмлари билан муомала қилиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида портловчи моддалар ёки пиротехника буюмлари билан муомала қилиш қоидаларининг бузилиши одам ўлишига, бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишини, экологик ҳалокат рўй бериши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

## **12-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎЗР ЖК 251-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиги ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддалар жиноятнинг предмети ҳисобланади.

Кўпроқ дозаларда қабул қилинганида одамлар ҳаёти ва соғлигига хавfli таъсир кўрсатадиган, истеъмол қилинганида салбий оқибатлар келтириб чиқариши эҳтимоли бор моддалар кучли таъсир қилувчи моддалар ҳисобланади.

Одам организмига токсикологик (заҳарловчи) таъсир ўтказадиган моддалар заҳарли моддалар ҳисобланади.

Модданинг кучли таъсир этувчи ёки заҳарли эканлигини аниқлаш учун эксперт хулосаси талаб қилинади.

**Объектив томондан** ушбу модданинг 1-қисмида назарда тутилган жиноят кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни ўғрилик ёки фирибгарлик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллашдан иборатдир.

Мазкур модданинг 2-қисмида кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддани қонунга хилоф равишда эгаллаш:

- а) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) ўзлаштириш, растрата қилиш ёки мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан;
- г) талончилик йўли билан;
- д) тамагирлик йўли билан содир этилгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖКнинг 251-модда 3-қисмида кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш:

- а) босқинчилик йўли билан;
- б) кўп миқдорда;
- в) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

Юқорида айтиб ўтилган оғирлаштирувчи ҳолатларнинг барчасини ЎзР ЖК 237-моддаси таҳлил қилинганида кўриб чиққан эдик.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва кўзланган мақсад ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

### **13-§. Радиоактив моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎзР ЖК 252-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиги ҳисобланади.

Радиоактив материаллар, яъни радиоактив манбалар, ядро материаллари, радиоактив моддалар, радиоактив чиқиндилар жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Радиоактив манбалар** — ядро қурилмаларига алоқаси бўлмаган, таркибида радиоактив моддалар бўлган ёки ион нурларини ҳосил қиладиган комплекслар, қурилмалар, аппаратлар, ускуналар ва буюмлардир.

**Ядро материаллари** — таркибида бўлинувчи (парчаланувчи) ядро моддалари бўлган ёки шундай моддаларни ҳосил қилиш хусусиятига эга материаллардир. Масалан, йод — 131, уран — 233, уран — 235, плутоний — 238 ва ҳоказо.

**Радиоактив моддалар** — ядро материалларига алоқаси бўлмаган, ион нурларини тарқатувчи моддалардир (радий — 236, полоний — 210 ва ҳоказо).

**Радиоактив чиқиндилар** — кейинчалик фойдаланиб бўлмайдиган, бир маротаба ишлатилган материаллар ва радиоактив моддалардир.

**Объектив томондан ЎЗР ЖК 252-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллашдан иборатдир.**

**Эгаллаш** деганда, ҳар қандай кўринишдаги радиоактив материалларнинг ҳар қандай усул билан қўлга киритилишини тушуниш зарур.

Радиоактив материаллар босқинчилик, товламачилик ва ҳоказо йўллар билан эгалланган ҳамда ана шу жиноятлар учун ЖК 252-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жазода оғирроқ бўлган жазо назарда тутилган бўлса, айбдорнинг қилмиши жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Жиноят эгаллаш усулидан қатъи назар, радиоактив материаллар қўлга киритилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган модданинг 2-қисмида радиоактив материалларни:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) мансаб мавқеидан фойдаланган ҳолда эгаллаганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур модданинг 3-қисмида радиоактив материалларни эгаллаш жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда:

- а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини қўлаб;  
б) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилиши учун жавобгарлик белгиланган.

#### **14-§. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 253-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

Жиноятнинг предмети радиоактив материаллар ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят радиоактив материалларни:

1) сақлаш; 2) ҳисобга олиш; 3) фойдаланиш; 4) ташиш; 5) жўнатиш ва улар билан муомалада бўлишнинг бошқа қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишидан иборатдир.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир алоҳида ҳолда радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

**Сақлаш** деганда, радиоактив материалларга буг ҳолда эгалик қилишни тушуниш лозим.

**Радиоактив моддаларни ҳисобга олиш** деганда, радиоактив материалларнинг миқдор ва сифат таркибининг ҳисоб-китоби олиб борилишини тушуниш лозим.

**Радиоактив материаллардан фойдаланиш** деганда, қандай мақсадга мўлжалланганлиги (ион нурларининг манбаи сифатидаги)ни инобатга олиб, уларнинг қўлланилишини тушуниш зарур.

**Радиоактив материалларни ташиш** деганда, уларнинг ҳар қандай транспорт воситасида бир жойдан иккинчи жойга ўтказилиши тушунилади.

**Жўнатиш** деганда, радиоактив материалларнинг қандайдир алоқа каналлари (посилкалар, бандероллар, контейнерлар ва ҳоказо) воситасида бир жойдан жойга ўтказилишини тушуниш керак.

Мазкур жиноят моддий таркибли бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган пайтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

ЖК 253-моддаси 2-қисмида радиоактив моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларининг бузилиши:

1) одам ўлимига; 2) бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

### **15-§. Радиоактив материаллардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш (ЎзР ЖК 254-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

Радиоактив моддалар, ион нурлари тарқатувчи манбалар, ядро материаллари жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят радиоактив материаллар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлиш, яъни радиоактив материаллар (қурилмада ёки буюм таркибида ҳар қандай физик ҳолатда ёинки бошқа кўринишда турган ион нурлари тарқатувчи манбалар)га, радиоактив модда ёки ядро материалларига қонунга хилоф равишда:

1) эга бўлиш; 2) уларни сақлаш; 3) улардан фойдаланиш; 4) уларни бировга ўтказиш; 5) уларни бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

**Эга бўлиш** деганда, эгаллаш учун қўлланилган ҳар қандай усулни (ЎзР ЖК 252-моддасида назарда тутилган қонунга хилоф равишда эгаллаш бундан истисно) тушуниш зарур, бу – сотиб олиш, алмашиш, қарз эвазига ҳисоб-китоб қилиш, тортиқ этиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

**Ўтказиш** деганда, радиоактив материалларнинг бошқа шахсга сотилиши, совға қилинишини ва ҳоказо ўтказишни тушуниш зарур.

**Радиоактив материалларни бузиш** деганда, уларнинг нобуд қилиниши (таркибида радиоактив материаллар бўлган дастгоҳларга, асбоб-ускуналарга, мосламаларга шикаст етказиш)ни тушуниш зарур.

Радиоактив материаллар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишнинг бошқа кўринишлари (қонунга хилоф равишда сақлаш, фойдаланиш) радиоактив материаллар билан муомала қилиш қоидаларининг бузилишлари ЎзР ЖК 252-моддаси таҳдид этилганида кўриб чиқилган эди.

Ушбу қилмиш баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан тугалланган, деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан кўзланган мақсади қилмишни квалификация қилишда аҳамият касб этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида радиоактив моддалар билан қонунга хилоф равишда муомаллада бўлиш:

1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавоббарлик назарда тутилган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши, атроф муҳитга зарар етказилиши, экологик фалокатни ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Алоҳида олинган ҳар бир ҳолда сул содир этилган жиноятдаги иш ҳолатларини инобатга олиб, баданга етказилган бошқа оғир шикастлар таърифини беради.

## **16-§. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 255-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

Ядро энергиясидан фойдаланиш билан боғлиқ объектлар сирасига ядро реактори жойлашган иншоотлар ва мажмуалар, шу жумладан атом станциялари, атом кемалари, космик кемалар ва учувчи аппаратлар ҳамда ядро материаллари ва радиоактив моддалар сақланадиган пунктлар, омборлар ва ҳоказолар киради.

**Объектив томондан** жиноят ядро энергияси билан боғлиқ объектлардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Ушбу модда ҳам бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир алоҳида ҳолда ядро энергияси билан боғлиқ объектлардан фойдаланиш қоидаларининг айнан қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарурдир.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши кўринишидаги оқибатнинг келиб чиққанлиги мазкур жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотив ва мақсадлари қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.



**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

255-модданинг 2-қисмида ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларининг бузганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган: 1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган.

**17-§. Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроли турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш (ЎЗР ЖК 255<sup>1</sup>-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** инсоният хавфсизлиги ҳисобланади.

Ялпи қирғин қуроли жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Объектив томондан** кўриб чиқиладиган жиноят бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроли турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этишдан иборатдир.

**Ишлаб чиқиш** деганда, ялпи қирғин қуролини яратишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатнинг содир этилишини тушуниш лозим.

**Ишлаб чиқариш** деганда, ялпи қирғин қуролининг ясалиши ёки ишлаб чиқарилиши тушунилади.

**Тўплаш** — маълум бир ҳудудда ҳар қандай ялпи қирғин қуролининг жамланишини англатади.

**Ялпи қирғин қуролини олиш** деганда, уларнинг сотиб олиниши, алмашиш йўли билан қўлга киритилиши ва бошқа хатти-ҳаракатлар тушунилади.

**Бировга ўтказиш** деганда, ялпи қирғин қуролининг бошқа шахс ихтиёрига ўтказилиши тушунилади.

**Ялпи қирғин қуролини сақлаш** — ялпи қирғин қуролининг махсус хоналарда, хилват жойларда ҳамда уларнинг бутлигини таъминловчи бошқа жойларда сақланишидан иборатдир.

**Қонунга хилоф равишда эгаллаш** — ўғрилаш, ўзлаштириш, мансаб мавқеини суистеъмол қилиш каби йўллар билан ялпи қирғин қуролини эгаллашнинг ҳар қандай усулини англатади.

Қонунга хилоф равишда қўлга киритишда талон-торож усуллари билан бирини қўллаб содир этилганлиги қилмиши таҳ-

лил этилаётган модда билан квалификация қилиш учун етар-  
лидир.

Мазкур модданинг диспозициясида назарда тутилган ҳар қан-  
дай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган,  
деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Уни квали-  
фикация қилишда жиноятнинг содир этилиш сабаблари ва ундан  
кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс жиноятнинг субъекти  
бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида шу модданинг 1-қисмида айтиб  
ўтилган хатти-ҳаракатларнинг содир этилиши одам ўлишига, бонқа  
оғир оқибатларга сабаб бўлган оғирлангирувчи ҳолатлар учун жа-  
вобгарлик назарда тутилган.

### **18-§. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 256-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти жамоат хавфсизлиги, одамларнинг  
ҳаёти ва соғлиғидир.

Жиноятнинг объектив томони илмий тадқиқот ёки синов таж-  
риба фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидалари-  
ни бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст еткази-  
лишида ифодаланади.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга ўртача  
оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибат юз берган пайт-  
дан пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

ЖК 256-моддаси бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни мазкур  
модда бўйича жинойи жавобгарликка тортиш учун айбдор шахс  
илмий тадқиқот ёки синов тажриба фаолиятини амалга ошириш  
вақтида хавфсизлик қоидаларининг қайси бандини бузганлигини,  
бунинг оқибатида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган  
ёки етказилмаганлиги аниқланиши лозим.

Илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш вақтида хавфсизлик  
қоидаларининг бузилиши билан рўй берган ва оқибат ва баданга  
ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши ўртасида сабабий боғла-  
нишнинг мавжудлиги жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижа-  
сида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида илмий тадқиқот олиб борилаётган вақтида хавфсизлик қоидаларининг бузилиши: 1) хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши учун масъул шахс томонидан содир этилган; 2) кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлган бўлиши керак.

**Эгаллаб турган лавозим**; мавқеига кўра (хавфсизлик бўйича муҳандис) ёхуд буйруққа мувофиқ илмий тадқиқот ёки синов тажрибаларини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши учун жавобгарлик зиммасига юкланган шахс хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши учун масъул шахс, деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларида ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдордаги зарар кўп миқдордаги зарар деб топилади.

Шу модданинг 2-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг субъекти синов тажриба фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларига риоя қилиш вазифаси юкланган шахс бўлиши мумкин.

ЖК 256-моддасининг 3-қисмида илмий тадқиқот фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларининг бузилиши:

1) одам ўлишига;

2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги жавобгарликнинг оғирлаштирувчи ҳолати деб кўрсатилган ва уларни содир этганлик учун жазо белгиланган.

## **19-§. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 257-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида; «ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир», деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Ушбу жиноятнинг объекти мулкчилик шаклидан қатъи назар, корхоналар, муассасасалар, ташкилотларда ишлаётган шахсларнинг меҳнат шароитларини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Корхоналар, муассасалар, ташкилотларда нафақат до-

имий ишлаётган шахслар, балки вақтинча ишлаётган шахслар ҳам жабрланувчи бўлишлари мумкин.

**Объектив томондан** ЖК 257-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилишига сабаб бўлган: 1) техника хавфсизлиги қоидаларининг; 2) саноат санитарияси қоидаларининг; 3) меҳнатни муҳофаза қилувчи бошқа қоидаларнинг бузилишидан иборатдир.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор шахс томонидан меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

Содир этилган қилминининг оқибати сифатида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ва зиммасига хизмат мавқеига кўра техника хавфсизлиги, саноат санитарияси ёки меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя этилиши бўйича ёхуд махсус фармойиш билан маълум иш участкасида меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги қоидаларига риоя этилиши ёки шу қоидаларнинг ижроси бўйича масъулият юкланган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари мазкур жиноят субъекти бўлмаган шахс томонидан бузилган ва ушбу модда диспозициясида кўрсатиб ўтилган оқибатлар келиб чиққан ҳолларда айбдорнинг қилмиши соғлиққа зарар етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи модда билан квалификация қилиниши лозим.

Мазкур модданинг 2-қисмида меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларининг бузилиши: 1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилади.

## **20-§. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 257<sup>1</sup>-моддаси)**

Ушбу модда Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги Қонуни билан Жиноят кодексига киритилган.

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

**Объектив томондан** жиноят одамларнинг оммавий касалланишига ёки заҳарланишига олиб келган: 1) санитарияга оид қонун ҳужжатларининг; 2) эпидемияга қарши кураш қоидаларининг бузилишида ифодаланади.

ЖК 257<sup>1</sup>-моддаси бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир ҳолда санитарияга оид қонун ҳужжатлари ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларининг қайси банди бузилганлиги алоҳида аниқланиши лозим.

**Оммавий касалланиш** деганда, маълум бир ҳудуддаги кўп сонли кишиларнинг бир вақтнинг ўзида ёхуд оралиги унча катта бўлмаган вақт ичида касалланишини тушуниш зарур.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади. Айбдор одамларнинг оммавий касалланишига ёки заҳарланишига олиб келувчи ҳаракатларни давлат идоралари фаолиятини ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш ёхуд Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини издан чиқариш мақсадида содир этган ҳолларда, у ЎзР ЖК 161-моддаси (қўпоровчилик) бўйича жавобгарликка тортилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар бўлиши мумкин.

Санитарияга оид қонун ҳужжатларининг ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларининг бузилиши одам ўлишига сабаб бўлган ҳолларда, айбдорнинг ҳаракатлари кўриб чиқиладиган модданинг иккинчи қисми билан квалификация қилинади.

Худди шундай қилмишлар одамларнинг ўлимига сабаб бўлса, айбдор ЎзР ЖК 257<sup>1</sup>-моддаси 3-қисми бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

## **21-§. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 258-моддаси)**

**Жиноятнинг объект**и жамоат хавфсизлиги, тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари олиб бориладиган вақтда одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи, ўзганинг мулкидир.

**Объектив томондан** жиноят тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишларида хавфсизлик қоидаларининг бузилишидан иборат.

Ушбу модданинг диспозицияси бланкет диспозицияси бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари олиб бориш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

**Тоғ-кон ишлари** деганда, кон бойитиш саноатида олиб бориладиган ишлар тушунилади.

**Қурилиш ишлари** деганда, саноат корхоналари, маъмурий турар жой ва бошқа биноларни бунёд этиш ёхуд таъмирлаш юзасидан амалга ошириладиган ишларни тушуниш зарур.

**Хавфли портлатиш ишлари** деганда, портлатиш жараёнида ёнувчи газ ёки буғларнинг ҳаво ёхуд кислород билан ва бошқа моддалар билан аралашмаларининг ҳосил бўлишини тушуниш зарур.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибатларнинг келиб чиқиши мазкур жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Ушбу модданинг 2-қисмида тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши: 1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳоллар учун жавобгарлик назарда тутилган.

## **22-§. Ёнгин хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 259-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** ёнгин хавфсизлиги, яъни одамларнинг, жамият ва давлат мулкининг ёнгинларидан муҳофаза қилинганлик ҳолати ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ёнгин хавфсизлиги қоидаларининг шу қоидалар бажарилиши учун масъул бўлган шахс томонидан бузилиши баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига олиб келишида ифодаланади.

**Ёнгин хавфсизлиги қоидалари** — ёнгинларнинг олдини олишга қаратилган талаблар, меъёрлар ва стандартларга риоя қилиш тартибини белгиловчи муайян қоидаларнинг мажмуидир.

Таҳдид қилинаётган модда ҳам бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни жинойий жавобгарликка тортиш учун ёнгин хавфсизлиги қоидаларининг қайси банди бузилганлигини, бунинг натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилганлигини аниқлаш зарур.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** эгаллаб турган лавозимига кўра ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бажаралиши учун масъул бўлган ёхуд ана шу қоидаларининг бажаралиши учун масъул этиб тайинланган шахслар бўлиши мумкин.

259-модданинг 2-қисмида ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши: 1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳоллар учун жавобгарлик назарда тутилган.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Жиноий уюшма нима?
2. Куролланган жиноий уюшма белгиларини айтинг.
3. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш нимада ифодаланади? Бундай жиноятларни квалификация қилиш учун қандай шартлар мавжуд бўлиши лозим?
4. Оммавий тартибсизликлар деганда нимани тушуниш лозим?
5. Оммавий тартибсизликларни уюштириш ва уларда фаол иштирок этиш нимада ифодаланади?
6. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материаллар деганда нимани тушуниш лозим?
7. Диний, фундаментал ёки Ўзбекистон Республикасида фаолияти тақиқланган ташкилотларни тузиш, уларга бошчилик қилиш ва аъзолик қилиш учун жиноий жавобгарлик вужудга келиш шартларининг ўзига хос хусусияти нимада?
8. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олишнинг аломатлари нимада?
9. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олишни одам ўғрилаш ёки шахсни ғайриқонуний озодликдан маҳрум қилишдан фарқи нимада?
10. Контрабанда аломатларини аниқланг. Унинг усуллари ва жиноий жавобгарлик вужудга келишининг ўзига хос хусусияти қандай?
11. Курол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф тарзда эгаллик қилиш учун жавобгарликнинг шартлари нималарда ифодаланади?
12. Ўқотар курол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан аниқлаш деганда нимани тушунасиш?
13. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш нимада ифодаланади? Портловчи моддаларга нималар киради?
14. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф тарзда эгаллаш қандай йўллар билан амалга оширилиши мумкин? Бундай буюмларга нималар киради?
15. Радиоактив материаллар нима?
16. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш нимада ифодаланади? Ушбу жиноят учун жиноий жавобгарликнинг вужудга келиш зарурий шартини айтинг.
17. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш жинояти квалификациясининг ўзига хос хусусияти нимада? ЎЗР



ЖКнинг 255-моддасига асосан ушбу жиноят учун жиноий жавобгарлик вужудга келишининг зарурий шартини аниқланг.

18. Оммавий қириш қуролига нималар киради? Унинг қандай турлари мавжуд?

19. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш жинояти учун жиноий жавобгарлик вужудга келишининг зарурий шартини аниқланг.

20. ЎзР ЖКнинг 256-моддасида назарда тутилган жиноятнинг махсус субъектини аниқланг.

21. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш нимада ифодаланadi? Ушбу жиноятнинг субъектини аниқланг.

22. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш жиноятига жиноий жавобгарлик юзага келишининг шартини аниқланг.

23. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари деганда нимани тушунмоқ лозим? Қайси ҳолларда ушбу ишларни ўтказишда қоидалар бузилган ҳолда жиноий жавобгарлик юзага келади?

24. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш нималарда ифодаланadi?

## АДАБИЁТЛАР

1. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против здоровья населения. — М.: ЮЛ, 1964.

2. Владимиров В.А. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. — ВШ МВД СССР, 1970.

3. Ефимов М.А. Борьба с преступлениями против общественно-го порядка, общественной безопасности и здоровья населения. — Минск: Выш. школа, 1971.

4. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. — М.: Юрид. лит.-ра., 1973.

5. Тихий В.П. Ответственность за хищение огнестрельного оружия, боевых припасов и взрывчатых веществ по советскому уголовному праву. — Харьков: Вища школа, 1976.

6. Левицкий Г. Ответственность за незаконное изготовление, приобретение, хранение, перевозку, сбыт сильнодействующих и ядовитых веществ. — СЗ, 1978, №4.

7. Тихий В.П. Ответственность за преступления против общественной безопасности. — Харьков: Хар ЮИ, 1984.

8. Рустамбаев М.Х. Некоторые вопросы квалификации хищения огнестрельного оружия боевых припасов или взрывчатых веществ. «Криминалистика и вопросы борьбы с преступностью». Сборник научных трудов ТашГУ. – Т., 1985.

9. Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации нарушений правил безопасного движения и эксплуатации транспортных средств. // Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика. // Сборник научных труд. ТашГУ – Т.: Изд-во ТашГУ, 1988.

10. Рустамбаев М.Х. Закон и общественная безопасность. – Т.: Узбекистан, 1989.

11. Рустамбаев М.Х. Законодательство УзССР об ответственности за незаконное владение оружием и его применение. – Нукус, 1991.

12. Рустамбоев М.Х. Қурол ишлатиш йўли билан содир қилинган жиноятларнинг ижтимоий хавфли характеристикаси. Ўзбекистон қонунларини ривожлантириш масалалари ва уларнинг жиноятчиликка қарши курашда татбиқ этилиши. – Т.: Адолат, 1997.

# XVIII боб. ТРАНСПОРТ ҲАРАКАТИ ВА УНДАН ФЙДАЛАНИШ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 260-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиги, ўзганинг мулкидир.

Жиноятнинг предмети темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорт ҳисобланади.

**Темир йўл транспорти** — пўлат излар бўйлаб қатнайдиغان транспорт (трамвай бундан мустасно) бўлиб, улардан магистрал темир йўлларда, кириш йўлларида ва метрополитенда фойдаланилади.

Агар кириш йўллари умумий темир йўллар тармоғи билан боғланмаган бўлса, улар темир йўл транспорти ихтиёрида бўлмай, маҳкамаларга қарашли бўлади.

**Денгиз ва дарё транспортига**, кимнинг ихтиёрида бўлишидан қатъи назар, барча кемалар (йўловчиларни ташийдиган кема, транспорт кемалари, қазиб олувчи, қайта ишловчи, спорт кемалари ва ҳоказо) кирилади.

**Ҳаво транспорти** деганда, фуқаролар авиацияси, парвоз воситалари (самолётлар, вертолётлар, планерлар, аэростатлар ва ҳоказо) тушунилади.

Ҳаракат ёки темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспортдан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бирон-бир банди бузилиши, бунинг оқибатида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши жиноят таркибининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Ҳаракат ёки фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши: темир йўл транспортида — сигнал бермаслик, тезликни ошириш, светофорнинг қизил чироғи ёниб турганда ўтиш, перегонни ўзбошимчалик билан эгаллаш ва ҳоказоларда; ҳаво транспортида — парвоз баландлигини бажармаслик, парвоз йўлагига риоя қилмаслик ва ҳоказоларда; сув транспортида — тезликка риоя қилмаслик, ногўғри қувиб ўтиш ва ҳоказоларда ифодаланади.

**Фойдаланиш қоидаларини бузиш** деганда, бевосита транспорт воситасининг ўзидан ҳамда унинг нормал фаолият кўрсатишини

таъминловчи агрегатлар, тизимлардан фойдаланиш хавфсизлигининг бузилишини тушуниш зарур.

**Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.**

**ЖК 260-моддасида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тулган ва хизмат юзасидан зиммасига ҳаракат ёки темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспортдан фойдаланиш (башарти фаолияти транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш билан боғлиқ бўлса, транспорт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш) хавфсизлигига риоя қилиш вазифаси юкланган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида одам ўлишига сабаб бўлгани ҳаракат ёки темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши учун жавобгарлик назарда тутилган.

Шу модданинг 3-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар: 1) одамлар ўлимига; 2) ҳалокатга; 3) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

## **2-§. Маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш (ЎзР ЖК 261-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

**Объектив томондан жиноят** транспорт воситасидан фойдаланиш учун масъул шахснинг маст ҳолдаги ёки гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахсни темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль транспорти ёки бошқа транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиши натижасида баданга оғир шикаст етказилиши ёхуд одам ўлишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Жиноят кодексининг 261-моддасига мувофиқ, айбдор шахсни жинорий жавобгарликка тортиш учун қуйидаги атоматларнинг жами мавжуд бўлиши лозим: 1) гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки одамнинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахснинг транспорт воситаларини бошқаришига йўл қўйиш; 2) баданга оғир шикаст етказилиши ёхуд одамнинг ўлиши; 3) транспорт воситаларини бошқаришга

йўл қўйиш билан баданга оғир шикаст етказилиши ёхуд одам ўлиши ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги.

**Йўл қўйиш** деганда, алкоголь таъсири остида маст ҳолда бўлган ёки гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки одамнинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахснинг темир йўл, денгиз дарё, ҳаво, автомобиль транспорти ёки бошқа транспорт воситаларини бошқаришга рухсат берилишини тушуниш зарур.

Йўл қўйиш ҳайдовчига модданинг диспозициясида кўрсатиб ўтилган транспорт воситаларини бошқариш билан боғлиқ бўлган бирон-бир ҳаракатни бажариш ҳақида кўрсатма беришдан (одамларни элтиб қўйиш, юк ташиш ва ҳоказо), шунингдек, ҳайдовчининг вазифасини бажаришга тўсқинлик қилмаслик (масалан, йўлга чиқишига қаршилик кўрсатмаслик ва ҳоказо)дан иборат бўлиши мумкин.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга оғир шикаст етказилиши, одам ўлиши тарзидаги оқибат келиб чиққан пайтдан эътиборан туталланган деб эътироф этилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсади қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Айбдор ҳайдовчининг алкоголь таъсири остида маст ҳолда эканлигини ёки гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида эканлигини билиши жиноятни таҳлил қилинаётган модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъекти** транспорт воситаларидан фойдаланиш учун масъул шахс бўлиши мумкин. Корхона, муассаса, ташкилотларнинг хизмат мавқеига кўра вазифа юкланган мансабдор шахслари шулар жумласидандир. Масалан, автоколонналарнинг бош механиклари, механиклари, техник жиҳатдан соз транспорт воситаларининг йўлга чиқарилишига жавоб берувчи навбатчи механиклар, фойдаланиш бўлими бошлиғи, фойдаланиш бўйича муҳандис, навбатчи диспетчер ва ҳоказо.

### **3-§. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қондаларини бузиш (ЎЗР ЖК 262-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи, ўзгалар мулки ҳисобланади.

### **Объектив томондан жиноят:**

1) таъмирлаш ишларини бажараётган ёки транспорт воситасининг техник ҳолати ва ундан фойдаланиши учун масъул бўлган шахснинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситасини, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналарини сифатсиз таъмирлашда; 2) транспорт воситасининг техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб, уни йўлга чиқарилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

**Сифатсиз таъмирлаш** деганда, кўрсатиб ўтилган транспорт воситалари ва улардан фойдаланиш техник тизими қисмларининг иш хавфсизлигига кафолат бермайдиган даражада таъмирланишини тушуниш зарур.

Транспорт воситаларининг техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб, уларни фойдаланишга чиқариш деганда, муайян носозликлари бўлган транспорт воситаларидан фойдаланишга рухсат берилиши тушунилади.

Ҳаракат хавфсизлигига ва транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлигига хавф туғдирувчи транспорт воситалари техник жиҳатдан бузуқ деб эътироф этилади.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибатларнинг келиб чиқиши ушбу жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади. Юқоридаги белгилар бўлмаган айбдор интизомий ёхуд маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Сифатсиз таъмирланганлиги ёки техник жиҳатдан бузуқлиги олдиндан маълум бўлган транспорт воситасининг фойдаланишга чиқарилиши билан рўй берган баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибат ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситаси, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналарининг сифатсиз таъмирланиши қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.

Техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб, транспорт воситасини фойдаланишга чиқариш тўғри қасд билан содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган, таъмирлаш ишларини бажарувчи ёхуд транспорт воситаларининг техник ҳолати ва улардан фойдаланиши учун жавобгар шахсларгина бўлиши мумкин.

Таҳдид этилаётган модданинг 2-қисмида одам ўлишига сабаб бўлган таъмирлаш ёки транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларининг

бузилиши учун жавобгарлик назарда тутилган таъмирлаш ёки транспорт воситаларилан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши:

1) одамлар ўлимига; 2) ҳалокатга; 3) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, ЖК 262-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинади.

#### **4-§. Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўллари яроқсиз ҳолатга келтириш (ЎзР ЖК 263-моддаси)**

**Жинойятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиги, ўзгалар мулкидир.

Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситалари, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация, алоқа қурилмалари, бошқа транспорт ускуналари жиноятнинг предмети ҳисобланади.

**Алоқа йўллари** — излар, шпаллар ва уюмли асоси бўлган темир йўллар, учуш-қўниш йўлчалари, хавфсизлик йўлчалари ва ҳоказолардир.

**Сигнализация воситалари** — сигнал, маълумот, хабар бериш учун мослаштирилган ҳар хил воситалар (масалан, семафорлар, маёқлар, бакенлар ва ҳоказо).

**Алоқа воситалари** — ҳар хил хабарларни (масалан телефон, телеграф, компьютер, телевидение ва ҳоказо) қабул қилиш ва узатиш учун мўлжалланган қурилма ва ҳоказолар йиғиндисидир.

Транспорт ускуналари темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаларидан хавфсиз фойдаланиш учун зарур бўлган механизмлар, қурилмалар ва ҳоказолар мажмуидан иборат.

Барча предметларнинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаларининг хавфсиз фаолиятини таъминлаш учун мўлжалланганлиги жиноятнинг зарурий белгилари ҳисобланади. Ана шундай белгига эга бўлмаган қурилмалар мазкур жиноятнинг предмети бўла олмайди.

Жиноятнинг яна бир зарурий белгиси қайд этиб ўтилган предметларнинг фойдаланиш учун яроқчилиги ҳисобланади. Фойдаланишга яроқсиз қурилмалар мазкур жиноятнинг предмети бўла олмайди.

**Объектив томондан** жиноят темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаларини, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация қурилмалари, алоқа ёки бошқа транспорт ускуналарини: 1) қасддан бузиш; 2) уларга шикаст етказиш; 3) уларни кўзланган мақсадларда фойдаланиш мумкин бўлмаган, яъни таъмирлаб бўлмайдиган даражада яроқсиз ҳолга келтиришда ифодаланади.

**Шикаст етказиш деганда**, қайд этилган предметларнинг қисман бузилиши тушунилади, яъни уларни қайта таъмирлаш мумкин.

**Бошқа усулда яроқсиз ҳолатга келтириш деганда**, шундай усуллар назарда тутиладики, бунда қайд этилган предметлардан хизмат мақсадларида фойдаланиш имконияти қолдирилмайди (масалан, алоқа йўлларида ҳар хил предметлардан тўсиқлар ташкил этиш, сигнализация воситаларини алмаштириш, сигнал белгиларини бошқа ерларга кўчириш ва ҳоказо).

Бу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб ҳисобланади.

Темир йўл, денгиз, ҳаво транспорти воситалари, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация қурилмалари, алоқа ёки бошқа транспорт ускуналарини бузиш, уларга шикаст етказиш ёхуд уларни фойдаланиб бўлмайдиган даражада яроқсиз ҳолатга келтириш баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилмаган ҳолда содир этилганида қилмиш (мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш) учун жавобгарлик белгиланган ЖК 173-моддаси билан квалификация қилинади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Мазкур модданинг 2-қисмида ўшандай ҳаракатлар одам ўлишига сабаб бўлгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

Таҳлил этилаётган модданинг 3-қисмида ўша ҳаракатлар: 1) одамлар ўлимига; 2) ҳалокатга; 3) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлик учун жавобгарлик белгиланган.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

## **5-§. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш (ЎзР ЖК 264-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз, дарё кемаларидан фойдаланишнинг белгиланган тартиби, одамларнинг соғлиғи, мол-мулкидир.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемалари жиноятнинг предмети ҳисобланади.



**Объектив томондан** жиноят темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини: 1) олиб қочишда; 2) эгаллаб олишда ифодаланади.

**Олиб қочиш деганда**, темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасининг бунга ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан, транспортнинг ана шу турлари учун масъул шахсларнинг рухсатсиз, ҳар хил усуллар билан бир ердан иккинчи ерга ўтказилиши тушунилади.

Жиноятнинг қайд этилган предметлари ҳар хил усуллар билан бир ердан иккинчи ерга рухсатсиз ўтказила бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган, деб ҳисобланади.

Қайд этилган предметларни эгаллаб олиш деганда, ана шу предметларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказишни кўзлаб, уларнинг устидан амалда назорат ўрнатилиши тушунилади.

Эгаллаб олиш зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатилмасдан содир этилиши мумкин.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини эгаллаб олиш қайд этилган воситаларга амалда эга бўлиш, айбдор уларни ўз билигича идора қилиш бошланган пайтдан тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотивлари ва кўзланган мақсади уни квалификациялашда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемаси: 1) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб; 2) зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Таҳлил этилаётган модда мазмунидан келиб чиқиб, **зўрлик ишлатиш деганда**, баданга турли орирликдаги шикаст етказилишини тушуниш зарур. Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 264-моддаси 2-қисми билан қамраб олинади ва қўшимча модда билан квалификациялашни талаб қилмайди.

## **6-§. Халқаро учини қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 265-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** ҳаво ҳаракати хавфсизлигидир. Ўзбекистон Республикасининг давлат чегараларини кесиб ўтган ҳолда учини

лар халқаро учин деб ҳисобланади. Халқаро учинлар: 1) мунтазам (жадвалга мувофиқ), қўшимча; 2) махсус; 3) чартер (бујортма); 4) вақти-вақти билан амалга оширилиши мумкин.

Халқаро битимларга мувофиқ ҳар бир давлат ўз ҳаво чегараларида учиннинг муайян қоидаларини белгилашга ҳаққидир.

Халқаро фуқаролар авиацияси ташкилоти халқаро учинлар қоидаларини ишлаб чиққан. Ўзбекистон ҳам ана шу қоидаларга риоя қилиши лозим.

1993 йил 7 майда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Ҳаво кодекси II бобида халқаро парвозлар (74-78-моддалар) ҳақида тушунча берилгандир.

**Объектив томондан** жиноят рухсатномада кўрсатишган йўналишга, қўниш жойига, ҳаво дарвозасига, учин баландлигига риоя қилмасликда, халқаро учин қоидалари бирон-бир бандини бузишда ифодаланади.

Бу қилмиш формал таркибли жиноят бўлиб, халқаро учин қоидаларининг бирон-бир банди бузилган пайтдан эътиборан тугалланган, деб ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилиши мумкин.

Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва қўзланган мақсад қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Халқаро учин қоидалари бузилган ва Ўзбекистон Республикаси қонунига хилоф равишда республика ҳудудига кирилганида айбдорнинг қилмиши ушбу модда билан квалификация қилиниши лозим.

Агар халқаро учин қоидаларининг бузилиши ҳаво кемасини олиб қочиш билан биргаликда содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 264 ва 265-моддаларининг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

**Жиноятнинг субъекти** ҳаво экипажи аъзолари: халқаро учин қоидаларига риоя қилиниши учун жавобгар шахслар, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эллик ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳам бўлиши мумкин.

## **7-§. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 266-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** йўл ҳаракати хавфсизлиги ва транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларидир.

**Йўл ҳаракати хавфсизлиги** — мазкур ҳаракат қатнашчиларининг йўл-транспорт ҳодисаларидан ва уларнинг оқибатларидан ҳимояланганлиги даражасини акс эттирувчи йўл ҳаракати ҳолатидир.

Ҳар қандай транспорт воситалари — ҳар қандай автомобиллар (юк, енгил, йўловчиларни ташувчи, спорт автомобиллари ва бошқа автомобиллар), трамвайлар, троллейбуслар, тракторлар ва бошқа механик транспорт воситалари жиноятнинг предметиدير.

**Механик транспорт воситаси** — ички ёнар двигателли транспорт воситасидир. Бу атама тракторлар ва ўзиюрар машиналарга нисбатан татбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрда қабул қилинган 37-сонли қарорида: «Транспорт воситалари деганда енгил ва юк автомашиналарининг барча тури, автобуслар, махсус машиналар, тракторлар, троллейбуслар, трамвайлар, двигателнинг иш ҳажми 50 см<sup>3</sup> дан кам бўлмаган мотоцикл ва мотороллерлар, йўл қурилиши, қишлоқ хўжалиги учун мўлжалланган ўзиюрар машиналар (экскаватор, бульдозер, автопогрузчик, гредер, автокран ва бошқалар) тушунилади»<sup>1</sup> деб тушунтириш берилган.

**Объектив томондан жиноят:** 1) шахс томонидан транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузишда; 2) баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида; 3) йўл қўйилган бузилиш ва бунинг натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тариқасида юзага келган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлигида ифодаланади.

ЖК 266-моддаси бланкет диспозицияли бўлиб, шу модда бўйича шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун ҳар бир алоҳида ҳолда йўл ҳаракати ва транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлигининг айнан қайси қоидаси бузилганлигини аниқлаш зарурдир. Агар йўл ҳаракати ва транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлиги қоидалари бузилмаган бўлса-ю, аммо баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тариқасидаги оқибатлар юзага келган бўлса, буни бахтсиз ҳодиса, деб ҳисоблаш зарур бўлади.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир оқибатлар етказилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

**Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.** Лекин йўл ҳаракати ва транспорт воситаларидан фойдаланиш

<sup>1</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997 й.), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 64-65-бетлар.*

хавфсизлиги қоидалари қасдан ёки эҳтиётсизлик орқасида бузилиши мумкин. Жиноятни содир этиш сабаби ва мақсади унинг квалификациясига таъсир қилмайди, уни квалификация қилиш учун аҳамиятсиздир.

**Жиноятнинг субъекти** — транспорт воситасини бошқарувчи, 16 ёшга тулган ҳар қандай ақли расо шахсдир. Бунда у қилмишни содир этган пайтда ҳайдовчилик гувоҳномасига эга бўлган-бўлмагани ёки ундан маҳрум этилгани ёхуд унга умуман эга бўлмаганлигининг аҳамияти йўқ. Бундай ҳолларда, шахс транспорт воситасининг ҳайдовчиси вазифасини бажарганлиги ҳолатинигина аниқлаш муҳимдир. Таҳлил қилинаётган жиноят субъектлари орасида давлат, жамоат корхоналари, муассасалар, ташкилотларнинг ходимлари, шунингдек, шахсий транспорт воситаларининг эгалари, жумладан, транспорт воситаларини ишончнома ёхуд шартномалар бўйича бошқараётганлар ҳам учрайди.

Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши одам ўлишига сабаб бўлса, қилмиш мазкур модданинг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Юқорида айтиб ўтилган ҳаракатларнинг содир этилиши: 1) одамлар ўлими; 2) ҳалокатлар; 3) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган бўлса, айбдор 266-модданинг 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, кўплаб одамларнинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тушунилади.

## **8-§. Транспорт воситасини олиб қочиш (ЎЗР ЖК 267-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** йўл ҳаракати соҳасида механик транспорт воситаларининг ҳаракат хавфсизлиги, шунингдек ўзганинг мулкидир.

Транспорт воситалари жиноятнинг предметиدير, ЎЗР ЖК 264-моддасида кўрсатилган транспорт воситалари бундан мустасно.

Ички ишлар вазирлиги томонидан тасдиқланган Йўл ҳаракати қоидаларининг<sup>2</sup> «Асосий тушунчалар ва атамалар» деб номланувчи 2-бўлимида, транспорт воситалари жумласига одамлар ёки юкларни ташиниш учун мўлжалланган мосламалар кирди деб белгилаб қўйилган қоидаларда умумий фойдаланишдаги транспорт воситалари механик, номеханик транспорт воситаларига бўлинади.

<sup>2</sup> Йўл ҳаракати қоидалари. — Тошкент, 1994, 78-бет.

Механик транспорт воситалари жумласига двигатель ўрнатилган транспорт воситалари, шу жумладан тракторлар, ўзиюрар машиналар (комбайнлар, грейдерлар, бульдозерлар, вездеходлар ва ҳоказо) киради. Қоидаларда механик транспорт воситалари сифатида мотоцикллар, мотороллерлар ва мопедлар ҳам кўрсатилади. Мотоцикллар ва мотороллерлар жумласига ён тиркамали ёки тиркамасиз икки ёки уч гилдиракли механик транспорт воситалари киради. Мопед — двигателининг ишчи ҳажми 50 см<sup>3</sup> гача ва энг юқори тезлиги соатига 50 км.гача бўлган механик транспорт воситасидир.

**Номеханик транспорт воситалари** жумласига велосипедлар, отаравалар, тиркамалар, ярим тиркамалар ва шу кабилар киради. Қоидаларга мувофиқ, велосипед — одамнинг мушак тизими ёрдамида ҳаракатта келтириладиган транспорт воситасидир. Ногиронлар аравачаси бундан мустасно. Тиркама механик транспорт воситаси таркибида ҳаракатланиш учун мўлжалланган мослама ҳисобланади. Ярим тиркамалар ва ёғоч аравалар ҳам шунга ўхшаш вазифаларни бажаради.

**Жиноят объектив томондан** транспорт воситаларини олиб қочишда ифодаланади.

Олиб қочиш транспорт воситаларини уларнинг эгалари рухсатсиз ғайриқонуний равишда ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш ва турган жойини ўзгартиришда ифодаланади. Субъектнинг ўзбошимчалик билан қонунга хилоф равишда транспорт воситаларини олиб қочишини назарда тутади.

Қонунга хилофлилик шахсда транспорт воситасидан фойдаланиш, унга эгалик қилиш ёки уни тасарруф этиш бўйича ҳеч қандай қонуний ҳуқуқ йўқлигини билдиради. Олиб қочиш учун транспорт воситасини фақат унинг учун масъул бўлмаган субъектнинг фойдаланишни кўзлаб, эгаллаб олишидир. Эгаллаб олиш яширин ёки ошкора амалга оширилиши мумкин. Эгаллаб олиш усулининг жиноятнинг квалификацияси учун аҳамияти йўқ. Олиб қочиш тушунчаси нафақат транспортни эгаллаб олишни, балки унда айлалиб юришни, шунингдек унинг турган жойини ўзгартиришни (жойини ўзгартириш хусусиятидан ва энергия манбаидан қатъи назар) қамраб олинади.

Транспорт воситаларини олиб қочиш транспорт воситасининг турган жойини ўзгартириш бошланган пайтдан эътиборан, бундай жойини ўзгартириш хусусияти ва усулидан қатъи назар, тамом бўлган жиноят деб топилади.

Қилмишни квалификациялашда айбдорнинг транспорт воситасини қандай масофага кўчирганлигининг аҳамияти йўқ.

**Субъектив томондан** жиноят тўғри қасддан содир этилади.

Транспорт воситаларини олиб қочиш билан боғлиқ қилмишларни тўғри квалификация қилиш учун жиноятнинг мотиви ва мақсадини белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Бундай турдаги жиноят ишларини кўриб чиқаётганда, судлар ҳар бир алоҳида ҳолда олиб қочиш қандай мақсадда содир этилганини синчиклаб аниқлашлари лозим. Агар транспорт воситасини ўғрилашга суиқасд қилингани исботланса, айбдор шахснинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг ўзганинг мулкни талон-торож қилганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли моддалари бўйича квалификация қилинади. Олиб қочганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддага биноан транспорт воситасини талон-торож қилишда ҳам жиноятлар жами бўйича квалификациялаш талаб қилинмайди. Мазкур жиноят квалификация қилинаётганида олиб қочишни транспорт воситасини талон-торож қилишдан фарқлаш зарур.

Куйидаги ҳолатларда транспорт воситасини талон-торож қилиш мақсади борлигини кўрсатиш мумкин: транспорт воситасининг ташқи кўринишини ўзгартириш (қайта бўяш, тартиб рақамини алмаштириш, уларни (пичоқда) қириб ташлаш ва бошқа ўзгартиришлар киритиш, фойдаланиш имконини берувчи қисmlарини, айрим деталларини сотиш, ундан узоқ вақт фойдаланиши ва ҳоказолар.

Транспорт воситасини олиб қочиш **жиноятнинг субъекти** 14 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Агар шахс транспорт воситасига эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ваколатларига эга бўлмаган бўлса, мазкур модданинг субъекти бўлиши мумкин.

Ушбу модданинг 2-қисмида: 1) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан; 2) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган транспорт воситаларини олиб қочганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖКни 267-модда 3-қисмида: 1) ўта хавфли рецидивист томонидан; 2) уюшган гуруҳ томонидан; 3) зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилган транспорт воситаларини олиб қочганлик учун жавобгарлик белгиланган.

**Зўрлик ишлатиб** деганда, таҳлил қилинаётган модданинг 3-қисми мазмунидан келиб чиқиб, жабрланувчининг баданига ҳар қандай даражадаги шикастнинг етказилиши тушунилади.

Жабрланувчига тан жароҳати етказилган ҳолларда, айбдор шахснинг ҳаракатларини одамнинг соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда туғувчи жиноятлар бўйича ҳам қўшимча квалификациялаш талаб қилмайди, содир этилган қилмиш мазкур модданинг 3-қисми билан қамраб олинади.

Куч ишлатиш билан қўрқитиш деганда, жабрланувчининг соғлиғига ҳар қандай даражада шикаст етказилиши хавфи тушунилади.

## **9-§. Транспортнинг хавфсиз ишлатилиши таъминлашга доир қоидаларни бузиш (ЎзР ЖК 268-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, кишилар ҳаёти, соғлиғи, ўзганинг мулкидир.

**Объектив томондан** жиноят йўловчи, пиёда, велосипедчи, отулов транспортининг ҳайдовчиси ёки йўл ҳаракатининг бошқа қатнашчилари (ЖК 261-263, 265 ёки 266-моддаларида назарда тутилган шахслардан ташқари) томонидан, барча турдаги транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари ва транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларига нафақат транспорт воситаларининг ҳайдовчилари, балки йўл ҳаракатининг бошқа барча қатнашчилари ҳам риоя этишлари керак.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатлар юзага келган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади. Йўловчи, пиёда, велосипедчи, отулов транспортининг ҳайдовчиси томонидан ҳаракат хавфсизлиги қоидалари ёки ҳар қандай турдаги транспортдан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади. Шахсни жиноий жавобгарликка тортишда айбдор шахс айнан қайси қоидаларни, шу қоидаларнинг қайси бандини бузганлигини кўрсатиш зарур.

**Субъектив томондан** жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилади. Йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари ва транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларига риоя қилмаслик қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлади. Булар қоида тариқасида, йўловчилар, пиёдалар, велоси-

педчилар, от-улов транспорти ҳайдовчилари ёки йўл ҳаракати-нинг бошқа қатнашчиларидир.

Ўрганилаётган модданинг 2-қисмида транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлаш қоидаларини бузиш одам ўлишига сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу модданинг 3-қисмида: ўша қилмиш: 1) одамлар ўлимига; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

### **10-§. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 269-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, кишилар ҳаёти, соғлиғидир.

Автомобиль йўллари, ер ости ёки ер усти коммуникациялари жиноятнинг предметидир.

**Объектив томондан** жиноят автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш, яъни автомобиль йўлларида ва шу йўллар учун ажратилган минтақада тегишли рухсатсиз ер ости ва ер усти коммуникациялари ўтказиш, уларни таъмирлаш, бу ишларни бажаришнинг белгиланган шартлари ва муддатларига риоя қилмаслик, ўзбошимчалик билан аркалар, тўсиқлар, шлагбаумлар ёки бошқа иншоотлар ўрнатиш, йўлларга материал ва бошқа нарсаларни уюб қўйиш, йўл устини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибатлар юзага келган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

Ўрганилаётган модданинг диспозициясида назарда тутилган бирор-бир ҳаракатнинг содир этилиши ва юзага келган оқибатлар ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилади. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидалари қасдан ёки эҳтиётсизлик орқасида бузилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.



ЖКнинг 269-модда 2-қисмида автомобиль йулларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш одам ўлишига сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Модданинг учинчи қисмида ўша қилмиш: 1) одамларнинг ўлимига; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш жиноятининг оғир оқибатларига нималар киради?

2. Жиноят кодексининг 261-моддасида кўрсатилган жиноятнинг субъекти ким бўлиши мумкин?

3. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади? Ушбу жиноятнинг субъекти махсус субъект ҳисобланадими?

4. Транспорт воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолга келтириш ва унинг субъектив хусусиятлари қандай?

5. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш деганда нима тушунилади? Ушбу жиноятнинг оғир оқибатларини кўрсатинг.

6. Қандай қилмишлар халқаро учуш қоидаларини бузишнинг объектив томонини ташкил қилади?

7. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш қандай ҳолларда жиноий жавобгарлик қилмишини ташкил қилади? Ҳаракат хавфсизлиги қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади?

8. Транспорт воситасини олиб қочиш жиноятини содир этганлик учун кимлар жиноий жавобгарликка тортилмайдилар?

9. Жиноят кодексининг 268-моддасида кўрсатилган жиноятга кимлар субъект бўла оладилар?

10. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни кўриқлаш қоидаларини бузиш нималардан иборат? Ушбу жиноятда жавобгарликнинг шартлари.

## АДАБИЁТЛАР

1. Квацис В.Е. Ответственность за правонарушения на автотранспорте. — М., 1974.

2. Куринов Б.А. Автотранспортные преступления. Квалификация и ответственность. — М.: Юрид., лит.-ра, 1976.

3. Егоров В.И. Ответственность за угон автотранспортных средств по советскому уголовному праву: Дисс. канд. наук. — М., 1978.

4. Коробеев А.Н. Транспортные правонарушения: квалификация и ответственность. — М.: ЮЛ, 1980.

5. Глистин В.К. Транспортные преступления. — М., 1981.

6. Кузьмина А.С. Борьба с автотранспортными преступлениями. — Омск, 1981.

7. Корчагин А.Г. Уголовная политика в сфере с преступлениями, связанными с использованием техники. // Проблемы советской уголовной политики. — Владивосток, 1985.

8. Коняев В.П. Борьба с управлением транспортными средствами в состоянии опьянения. — Ташкент, 1986.

9. Усмоналиев М. Некоторые вопросы ответственности пешеходов за нарушение правил дорожного движения. Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. // Сборн. научн. труд. — Т.: Из-во ТашГУ, 1986.

10. Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации нарушений правил безопасного движения и эксплуатации транспортных средств. // Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика. Сборник. научн. трудов ТашГУ. — Т.: Изд-во ТашГУ, 1988.

11. Кременев И.Н. Уголовная ответственность за транспортные преступления. — Т., 1990.

12. Коняев В.П. Состояние опьянения — транспортные преступления — уголовная ответственность. — Т.: Узбекистан, 1992.

13. Коробеев А.И. Транспортные преступления: квалификация, ответственность, предупреждение. — Владивосток, 1992.

14. Кабулов Р.К. Разграничение хищения транспортного средства от угона. // Конституция — ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т.: Адолат, 1996.

15. Шайбазян Л.Г. Собственность — объект угона транспортного средства. // Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий демократик давлатни ва фуқаролар жамиятини шакллантириш муаммолари. Илмий-назарий конференция материаллари. — Т., 1996.

16. Шайбазян Л.Г. Уголовно-правовое значение мотива и цели угона транспортного средства. // Вопросы совершенствования деятельности правоохранительных органов. Сборн. науч. статей адъюнктов и соискателей. — Т., 1996.

17. Шайбазян Л.Г. Правовые нормы борьбы с угоном транспортных средств (уголовно-правовой и криминологический аспекты). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Т., 1997.

18. Шайбазян Л.Г. Правовые меры борьбы с угоном транспортных средств. — Т., 1997.

## ХІХ боб. ГИЁВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ ЁКИ ПСИХОТРОП МОДДАЛАР БИЛАН ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА МУОМАЛА ҚИЛИШДАН ИБОРАТ ЖИНОЯТЛАР

Жиноят кодексининг ушбу бобига киритилган жиноятлар гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилишга қаратилгандир. Бу нормалар гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишнинг олдини олиш, фуқароларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадини кўзлайди. Шунини қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикасида 1999 йил 19 августда «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги махсус қонун қабул қилиниб, у муҳофаза қилинадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Агар бу муносабатларнинг бузилишлари жиноят-ҳуқуқий бузилиш, деб топилса, айбдор шахс ЖК тегишли нормаларига мувофиқ жиноий жавобгарликка тортилади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар ЖК XIX бобига киритилган жиноятларнинг предмети бўлиб, улар ҳақидаги тушунчалар «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасида берилган.

**Гиёвандлик воситалари** — гиёвандлик воситалари рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олиннадиган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган препаратлар ва ўсимликлардир.

**Психотроп моддалар** — психотроп моддалар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олиннадиган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалардир.

**Прекурсорлар** — прекурсорлар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олиннадиган гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тайёрлаш учун фойдаланиладиган моддалар ҳисобланади.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Ўзбекистоннинг янги қонунари. Т., 2000, 27-сон, 19-20-бетлар.

## 1-§. Тақиқланган экинларни етиштириш (ЎзР ЖК 270-моддаси)

Тақиқланган экинларни етиштириш, яъни кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги (наша) ёхуд таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни қонунга хилоф равишда экиш ёки ўстиришдан иборатдир. «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштириш давлат монополияси ҳисобланади (6-модда) ва уларни етиштириш учун рухсат махсус ваколатли орган томонидан белгиланган тартибда, давлат корхоналарига илмий мақсадларда фойдаланиш учун мазкур фаолият тури билан шуғулланишга рухсат берилган лицензияси бўлган тақдирда берилади (21-модда).

**Жиноятнинг объекти** гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғи ва хавфсизлигидир. **Жиноятнинг предмети**га кўкнор, мойли кўкнор, каннабис (наша) ва таркибида гиёвандлик моддалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа ўсимликлар киради. Каннабис - бу нашанинг навларидан бири бўлган ўсимликдир (Ҳиндистон, Жанубий Чу, Краснодар нашалари ва нашанинг бошқа турлари мавжуд). Таркибида гиёвандлик моддаси ёки психотроп моддалар бўлган ўсимликлар жумласига кокаин тути, коки барглари ва таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа экинлар киради.

Мазкур жиноят **объектив томондан** тақиқланган экинларни, яъни таркибида гиёвандлик моддалари бўлган ўсимликларни экиш ёки етиштиришдан иборатдир. Таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни экиш деганда, ўстирилиши тақиқланган, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган ўсимликларнинг уруғларини ёки кўчатларини ҳар қандай ер участкасидаги тупроққа қалаш тушунилади. Бу ҳаракатлар ўсимликларнинг униб чиқиши ёки ўсишдан қатъи назар, тамом бўлган жиноят, деб топилади.

**Экинларни етиштириш** деганда, ўстирилиши тақиқланган ўсимликларни пишиб етилиш босқичига олиб бориш мақсадида экинзор ва кўчатларни парваришлаш (суғориш, чопиқ қилиш, ўғитлаш ва ҳоказо) тушунилади. Бу қилмиш кўчатлар етилиш босқичига етиб боргани-бормаганидан қатъи назар, тамом бўлган жиноят таркибини ҳосил қилади.

Жавобгарлик тўғрисидаги масала муайян оқибатлар юзага келиши билан боғлиқ эмаслиги ва кўрсатиб ўтилган ҳаракатлар бажарилган пайтдан эътиборан тамом бўлган, деб топилиши туфайли бу жиноят формал таркибли жиноятлар жумласига киради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрда қабул қилинган «Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли Қарориди: «айбдорнинг ҳаракатлари экин майдони ўлчамидан келиб чиққан ҳолда Жиноят кодекси 270-моддасининг тегишли қисмлари билан квалификация қилинади, бунда ушбу модданинг 1-қисми билан квалификация қилиш учун экин майдонининг ўлчами 250 квадрат метргача бўлиши кўзда тутилади.

Шахс етиштирилиши тақиқланган ўсимликларни турли майдонларда ўстираётган бўлса, унинг қилмишни квалификация қилишда жами экин майдонидан келиб чиқмоғи лозим. Агар етиштирилиши тақиқланган ўсимликларни экиш ва етиштириш келгуси наркотик моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, шунингдек ўтказиш ёки сотиш билан боғлиқ бўлса, бундай ҳаракатлар Жиноят кодексининг 270-моддаси ва тегишли моддаларида назарда тутилган жиноятлар мажмуи билан квалификация қилинмоғи даркор».<sup>2</sup>

Ўрганилаётган **жиноятнинг субъектив томони** айбнинг тўғри қасд шакли билан ифодаланади. Айбдор таркибида гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддаси бўлган экинлар ёки ўсимликларни қонунга хилоф равишда ўстираётганини билади ва мазкур ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди. Жиноятни содир этишнинг мақсади айбдорнинг ҳаракатларини квалификациялаш учун аҳамиятга эга эмас. Жиноятнинг мотиви ҳам ҳар хил бўлиши мумкин, бироқ у ҳам қилмишнинг квалификацияси ва жинойий жазо тайинлашга таъсир кўрсатмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** жиноят содир этилгунга қадар 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар бўлишлари мумкин.

ЖКнинг 270-модда 2-қисмида ушбу жиноятни айбни оғирлаштирувчи ҳолатларда: а) илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан; б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб; в) ўртача катталиклаги экин

<sup>2</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 13-бет.*

майдонида таркибида гиёвандлик моддалари бўлган ўсимликни етиштирганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Етиштириш тақиқланган экинларни ўстириш билан шуғулланувчи шахс илгари ҳам ЖК 270-276-моддаларида назарда тутилган жиноятлардан бирини содир этган бўлса ёхуд вояга етмаган шахсни гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол этишга жалб қилган бўлса, яъни қилмишда ЖК 127-моддаси 2- ва 3- қисмларида назарда тутилган жиноят мавжуд бўлса, бундай қилмишни ЖК 270-модда 2-қисм «а» банди бўйича квалификация қилиш керак. Қилмишни квалификация қилишда олдинги шундай жинояти учун судланган ёки судланмаганлигининг аҳамияти йўқ, аммо судланганлик бекор бўлмаган ёки қонунда белгиланган тартибда олиб ташланмаган бўлиши шарт. Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб тақиқланган экинларни етиштириш, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг таркибида гиёвандлик воситалари бўлган экинлар ёки психотроп моддалари бўлган ўсимликларни қонунга хилоф равишда етиштиришда биргаликда қасддан иштирок этишни билдиради, бунда жиноятни содир этишда аввал тил бириктирилган бўлиши лозим.

Бу воситаларни ўртача катталиқдаги экин майдонига етиштириш деганда, ЖК саккизинчи бўлимида берилган таърифга мувофиқ, 250 квадрат метрдан 1000 квадрат метргача бўлган майдонда етиштириш тушунилади.

ЖК 270-моддасининг 3-қисмида; а) ўта хавfli рецидивист томонидан; б) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб; в) катта экин майдонида тақиқланган экинларни етиштирганлик учун жавобгарлик белгиланган. Таҳлил этилаётган жиноят, таркибида гиёвандлик воситалари мавжуд бўлган ўсимликларни етиштирувчи айбдор буни содир этганига қадар ЖК 34-моддасида белгиланган тартибда суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан ўта хавfli рецидивист деб топилган бўлсагина, қилмиш ўта хавfli рецидивист томонидан содир этилган деб ҳисобланади. Икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг таркибида гиёвандлик воситалари бўлган ўсимликларни биргаликда етиштириш учун олдиндан бирлашиши ЖК 29-моддасига мувофиқ уюшган гуруҳ томонидан таркибида тақиқланган экинларни етиштириш деб топилади. «Жиноий гуруҳни уюшган деб квалификация қилиш учун асосий мезон тариқасида, масалан, гуруҳнинг барқарорлигини, унда ташкилотчининг бўлишини, одатда, бир неча жиноятни содир этиш мақсадида тuzилганлигини, жиноятни амалга ошириш режаси ва йўл-йўриги

ишланганлигини, ҳар бир ишгирокчи ўртасида вазифалар тақсимланганлигини, техника билан таъминланганлигини, жиноятни яшириш чоралари кўрилганлигини, умумий интизомга ва жиноий гуруҳ ташкилотчисининг кўрсатмаларига итоат қилинишини ва шу кабиларни ҳисобга олиш лозим»<sup>3</sup>.

ЖК саккизинчи бўлимида берилган таърифга мувофиқ, таркибида гиёвандлик воситалари бўлган экинларни катта майдонда етириштириш деганда, 1000 квадрат метр ва ундан ортиқ бўлган экин майдони тушунилади.

## **2-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎЗР ЖК 271-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиги ва хавфсизлигидир.

Мулкий манфаатлар кўриш жиноятнинг қўшимча объектидир, бу жиноятни талончилик ёки босқинчилик йўли билан содир этишда жабрланувчининг жисмоний дахлсизлиги ушбу жиноятнинг объекти ҳисобланмайди. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар қилмишининг предметиدير.

«Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, гиёвандлик воситалари деганда, гиёвандлик воситалари рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий бўлган моддалар, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган препаратлар ва ўсимликлар тушунилади.

ЖК саккизинчи бўлимида берилган таърифга мувофиқ, улар жумласига «Гиёвандлик воситалари тўғрисида» БМТ нинг 1961 йилги ягона Конвенциясининг I ва II рўйхатларига киритилган ҳар қандай гиёвандлик воситалари, «1961 йилги «Гиёвандлик воситалари тўғрисида»ги ягона Конвенцияга тузатишлар киритиш ҳақида» 1972 йилда қабул қилинган Протоколга асосан киритилган тузатишлардаги моддалар ҳам киради.

Психотроп моддалар жумласига мутелик ҳолатини вужудга келтирадиган ва галлоцинация пайдо қилиб, ҳаракатланиш, фикрлаш, хулқ-атвор, идрок этиш ва кайфиятнинг бузилишини келтириб чиқариб, инсоннинг марказий асаб тизимига рағбатланти-

<sup>3</sup> Кўрсатилган манба. 1997, 13-бет.



рувчи ёки тушқунликка солувчи, таъсир кўрсатувчи моддалар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий бўлган моддалар киради. Улар жумласига БМТнинг «Психотроп моддалар ҳақида» 1971 йилги Конвенциясининг I, II, III, ва IV рўйхатларига киритилган моддалар ҳам киради.

ЖК 271-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган **жиноят объектив томондан** гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда олиб қўйиш ва уларни ўғрилик ёки фирибгарлик йўли билан эгаллашда ифодаланadi.

Ўғрилик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни яширин йўл билан ўзганинг эгалигидан гайриқонуний равишда текинга эгаллаб олиш тушунилади.

Юқорида айтилган моддаларни фирибгарлик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни алдаш ёки ишонччи суиистеъмом қилиш йўли билан гайриқонуний эгаллаб олишда ифодаланadi.

Ўғрилик-гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддани эгаллаб олиш ёки ундан айбдор уни ўз ихтиёрича тасарруф этиш ёки ундан фойдаланишнинг реал имкониятига эга бўлган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

Фирибгарлик — айбдор алдаш йўли билан гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўз тасарруфига олган пайтдан эътиборан, ишонччи суиистеъмом қилишда эса ўзига берилган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тасарруф этган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

Ушбу **жиноят субъектив томондан** тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаб олганини билади ва шундай бўлишини хоҳайди.

**Жиноятнинг субъекти** қилмишни содир этгунга қадар 14 ёшга тўлган, ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЖК 271-моддаси 2-қисмида мазкур жиноятни жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этганлик учун жавобгарлик белгиланган. Қонунда кўрсатилган восита ва моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш қўйидаги ҳолларда: а) илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан; б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан; г) талончилик йўли билан; д) мансаб мавқеини суиистеъмол қилиб; е) тамагирлик йўли билан; ж) кўп миқдорда содир этилган бўлса, ЖК 271-моддаси 2-қисми «ж» банди билан квалификация қилинади.

Шахс гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаб олишидан илгари шундай моддалар ва воситалар билан ғайриқонуний муомала қилишдан иборат жиноятлардан бирини содир этган бўлса (бунинг учун у ҳукм қилингани ёки қилинмаганидан қатъи назар) унинг қилмиши ЖК 271-моддаси 2-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Жиноятни бир гуруҳ шахслар томонидан содир этиш ҳақида олдиндан келишиб олган икки ёки ундан ортиқ шахс иштирок этган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш, ЖК 271-моддаси 2-қисми «б» банди билан баҳоланади.

Гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддани ўзлаштириш айбдорга ишониб топшириб қўйилган ёки унинг тасарруфида турган жиноят предметлариши ўз фойдасига ишлатиш мақсадида ушлаб туришни билдиради. Растрата қилиш айбдорга ишониб топшириб қўйилган ёки унинг тасарруфида турган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни сотишда, эҳтиёжга ишлатишда, ҳада қилишда, бегоналаштиришда ёки бошқа шахсга беришда ифодаланади.

Талончилик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ошқора йўл билан, шу жумладан ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб эгаллашдан иборат бўлади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиб қонунга хилоф равишда эгаллаш гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни мансаб мавқеидан фойдаланиб ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига текинга ишлатиб юборишни билдиради.

Қонунга хилоф равишда эгаллаш усули сифатида жабрланувчига ёки унинг яқинларига нисбатан зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошқор қилиш билан қўрқитиб ёхуд жабрланувчини шу моддалар ёки воситаларни беришга мажбур қилдиган шароитга солиб қўйиш йўли билан гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни топширишни талаб қилишда ифодаланади.

Гиёвандлик воситаларининг кўп миқдорининг ўлчамлари Ўзбекистон Республикаси Гиёвандлик воситалари устидан назорат

қилиш давлат комиссиясининг 1995 йил 1 апрелда қабул қилинган 13-4-1-сонли Қарорининг 3-иловасида берилган. Жумладан, кўп миқдор деганда, қуйидаги миқдорлар тушунилади: қуритилган наша 500 грамм ва бундан ортиқ; қуритилмаган наша – 2,5 кг; ишлов берилган наша – 100 грамм ва бундан ортиқ; афюн (шу жумладан тиббий) – 50 грамм (0,01 граммдан 5000 та таблетка) ва бундан ортиқ; героин – 1 кг ва бундан ортиқ; кодеин (асоси ва тузлари) – 10 грамм (0,015 граммли 670 та таблетка) ва бундан ортиқ ва ҳоказо.

ЖК 271-моддаси 3-қисмида; а) ўта хавфли рецидивист томонидан, б) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб, в) босқинчилик йўли билан содир этилган, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаганлик учун жавобгарлик белгиланган эди.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг дастлабки иккита оғирлаштирувчи ҳолатларининг мазмуни 270-моддада назарда тутилган жиноятни ўрганганимизда очиб берилган.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни босқинчилик йўли билан эгаллаш деганда, ўзганинг гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддасини талон-торож қилиш мақсадида ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб содир этилган босқинчилик тушунилади.

«Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларини ўғрилик, фирибгарлик, ўзлаштириш ёки растрата қилиш, талончилик, ҳокимият ёки мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш, товламачилик, босқинчилик йўли билан эгаллаш (Жиноят кодексининг 271-моддаси) Жиноят кодексининг 271-моддаси ва ўзгалар мулкани талон-торож этишни назарда тутган тегишли моддаларида кўрсатилган жиноятлар мажмуи билан фақат бу моддалар (моддалар қисмлари) санкцияси Жиноят кодексининг 271-моддадаги оғирроқ жазони кўзда тутган ҳоллардагина квалификация қилиниши лозим.

Тергов органлари ва судлар гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллашдан мақсад нима эканлигини аниқлашлари зарур. Эгаллаш келгусида ўтказиш ёки сотиш учун амалга оширилганлиги аниқланган тақдирда, айбдорнинг ҳаракатлари қайд этилган жиноятларга тайёргарлик кўриш деб ҳам квалификация қилиниши керак»<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> Кўрсатилган манба. 1997, 14-бет.

## 2-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш (ЎЗР ЖК 273-моддаси)

Мазкур **жиноятнинг объекти** гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғидир. Қилмишнинг предмети гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалардир.

Ушбу **жиноят объектив томондан** гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишда ифодаланади.

Қонунга хилоф равишда муомала қилиш деганда, устидан халқаро ҳуқуқий ва ички давлат назорати ўрнатилган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва ҳоказо ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади.

Бундай қилмишлар жумласига гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, шунингдек, уларни кўп бўлмаган миқдорларда ўтказиш киради.

**Тайёрлаш** деганда, истеъмолга яроқли гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар олинадиган воситалар, шунингдек уларни қайта ишлаш ва оқлаш, чет аралашмалардан тозалашни амалга ошириш тушунилади.

«Наркотик моддаларни тайёрлашни жиноят деб ҳисоблашда уни истеъмол қилиш учун тайёр ҳолатини олиш лозим, чунки концентрацияланган наркотикдан бир марта истеъмол қилинса, наркотикли бангилик — эйфория (ҳақиқий аҳволга мос келмаган ҳолда кайфиятнинг кўтарилиши, ўзидан-ўзи хурсанд бўлаверишлик) пайдо бўлади»<sup>5</sup> деб таъкидлайди М.Икромова.

**Сақлаш** деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг айбдор эгалигида, чунончи унинг ўзида, бинода, пана жойда ёки бошқа жойларда сақлаш билан боғлиқ ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлар тушунилади.

Ушбуларни сақловчиларнинг «ихтирочилари»га юқори баҳо бериш мумкин. Бироқ сақлаш усуллари жавобгарликка тортишда ҳеч қандай аҳамият касб этмайди.

<sup>5</sup> М.Икромова. Гиёвандлик ижтимоий офат. Т., 1990, 11-бет.

**Ташиш** деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни темир йўл, ҳаво, автомобиль транспорти ва бошқа транспорт турларидан фойдаланган ҳолда бир жойдан бошқа жойга олиб боришни тушуномқ лозим. «Ташиш асосан наркотикнинг «эгалари» орқали махсус доимий ёки биринчи марта жалб этилган курьерлар томонидан бажарилади»<sup>6</sup>.

**Жўнатиш** — гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни бир манзилдан иккинчисига багаж, посылка қилиб ёки бошқа турдаги почта жўнатмаси ва ҳоказо тарзида қонунга хилоф равишда юборишдир. Бунда ана шу воситалар ва моддаларни ташиш жўнатувчининг иштирокисиз амалга оширилади.

Жиноят ана шу моддалар ёки воситаларни тайёрлаганлик, сақлаганлик ҳамда 273-модданинг диспозициясида кўрсатилган бошқа ҳаракатлар аниқланган пайтдан эътиборан, уларнинг оқибатларидан қатъи назар, тамом бўлган деб топилади.

Ўтказиш гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни сотини, айирбошлаш, ҳадя қилиш, қарзга беришни, қарзни узиш эвазига ўтказиш ва бошқа шу каби ҳаракатларнинг содир этилишини билдиради.

Айтиб ўтилган қилмишларнинг кўп бўлмаган миқдорларда содир этилиши шахсни 273-модданинг 1-қисми бўйича жиноий жавобгарликка тортишнинг зарурий шартидир. Шу билан бирга, ушбу модданинг 6-қисмида: «ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишларни содир этган шахс ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиш тўғрисида ҳокимият органларига арз қилса ва гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни топширса, жазодан озод қилинади», деб белгилаб қўйилган.

«Шахснинг гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиши муносабати билан тиббий ёрдам кўрсатишини сўраб тиббиёт муассасаларига ўз ихтиёри билан мурожаат қилганлиги, уни илғари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаганлиги, сақлаганлиги, ташиганлиги ва жўнатганлиги, истеъмол қилганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилишга фақат бундай мурожаат шахснинг бангиликдан тузалиш нияти билан қилинган ва уни фош этилиши билан боғлиқ бўлмаган ҳоллардагина асос бўлиши мумкин».<sup>7</sup>

**Жиноят субъектив томондан қасддан содир этилади.**

<sup>6</sup> М.Икромова. *Гиёвандлик ижтимоий офат*. Т., 1990, 14-бет.

<sup>7</sup> Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 17-бет.

Айбдор гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаётганини, олаётганини, сақлаётганини, ташиётганини ёки жўнатаётганини ёхуд ўтказаяётганини билади ва шуни хоҳлайди.

Ўтказиш мақсади жиноят таркибининг конструктив белгиси ҳисобланади, агар шу белгининг мавжудлиги исботланмаса қилмиш ЖК 276-моддаси бўйича квалификация қилинмайди. Олий суд Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли Қарорининг 6-бандида: «Айбдорда қонунга хилоф равишда тайёрланган, олинган, сақланаётган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсади борлиги тўғрисидаги масалани ҳал этишда (Жиноят кодекси 273-м.), судлар, бу восита ёки моддалар ҳақиқатдан ҳам ўтказиш учун тайёрланганлигини намоён этувчи далиллар мажмуига асосланмоқлари лозим. Масалан, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни фақат истеъмол қилинишини истисно этадиган миқдорда топилганлиги, наркотиклар ёки психотроп моддаларни маълум ўлчамда қадоқланганлиги, ташиш ёки жўнатишда уларни махсус махфий жойга яширилганлиги, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш учун асбоб-ускуналарнинг мавжудлиги, айбдорнинг ўзи банги эмаслиги тўғрисида экспертиза хулоса берганлиги ва ҳоказолар. Ишнинг аниқланган ҳақиқий ҳолатларига қараб айбдорнинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг 273-моддаси ёки сотиш мақсади бўлганида Жиноят кодекси 25-моддаси ва 272-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилиниши керак»<sup>8</sup>.

ЖК 272-моддаси 1999 йил 20 августда «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонуни билан чиқариб ташланган.

**Жиноятнинг субъекти** жиноятни содир эттунига кадар 16 ёнга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЖК 273-моддасининг 2-қисмида шу модданинг 1-қисмида назарда тутилган, қилмишлар озгинадан кўпроқ миқдорда содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Гиёвандлик воситалари топиб олинганда ва уларга қонунга хилоф равишда эгаллик қилинганда ёки улар билан қонунга хилоф равишда муомала қилинганда миқдорининг кўп бўлмаган ва кўп

<sup>8</sup> *Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами (1991-1997), 1-жилд, Т., Шарқ, 1997, 15-бет.*

миқдорларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси гиёвандлик воситаларини назорат қилиш бўйича Давлат комиссиясининг 1995 йил 1 апрелдаги 13-14-1-сонли Қарори билан маъқуллиланган ва шу Қарорнинг 3-иловасидан жой олган.

273-модданинг 3-қисмида 1 ёки 2-қисмларида назарда тутилган қилмишлар:

а) илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ жойларида;

г) ўқув юртларида ёки ўқувчилар, студентлар ўқув, спорт ёки жамоат тадбирларини ўтказадиган бошқа жойларда ёхуд кўп миқдорда содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

273-модданинг 3-қисмида жавобгарлик белгиланган жазони оғирлаштирувчи ҳолатларнинг мазмуни ЖК 270 ва 271-моддаларида назарда тутилган жиноятлар таҳлил этилганида очиб берилган.

Ушбу модданинг 4-қисмида:

1) гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни лабораторияларда ёхуд ўзганинг мулки ҳисобланган восита ва асбоб-ускуналар ёки прекурсорлардан фойдаланган ҳолда қонунга хилоф равишда тайёрлаганлик ёки қайта ишлаганлик;

2) гиёвандлик воситалари, психотроп моддаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангихоналар ташкил қилганлик ёки уларни сақлаб турганлик;

3) иккинчи ёки учинчи қисмларда назарда тутилган қилмишлар ўта хавfli рецидивист томонидан ёхуд уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Биринчи ҳолда гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни махсус мўлжалланган яширин лабораторияларда ёхуд илмий-тадқиқот институтлар ва бошқа муассасаларнинг лабораторияларида мавжуд бўлган воситалар, асбоб-ускуналар ёки прекурсорлардан фойдаланган ҳолда тайёрлаш ёки қайта ишлаш назарда тутилмоқда.

**Бангихоналар ташкил қилиш** ҳар қандай хонани гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш учун мослаштиришга қаратилган фаолият тушунилади. Бангихонани сақлаб туриш хонани гиёвандлик воситаларини истеъмол қилиш ёки уларни тарқатиш учун бир неча бор бериб қўйишда ифодаланади. «Ўта

хавфли рецидивист» ва «уюшган гуруҳ ёки унинг манфатларини кўзлаб» деган тушунчаларнинг мазмуни 270-моддада жавобгарлик белгиланган жиноят таркибининг таҳлилида очиб берилган.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда кўп миқдорда сотишда ифодаланган қилмишлар ЖК 273-моддасининг 5-қисми бўйича квалификация қилинади.

**Сотиш** деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ҳақ эвазига ўтказиш тушунилади. Жиноят таркиби ана шу воситалар ёки моддаларни қонунга ҳилоф равишда ўтказиш кўп миқдорда амалга оширилган тақдирдагина мавжуд бўлади.

ЖК 273-моддаси 6-қисмига кўра гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўз ихтиёри билан топширган шахс топширилган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаганлиги, олинганлиги, шунингдек уларни сақлаганлиги, ташиганлиги ва жўнатганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

#### **4-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш (ЎзР ЖК 274-моддаси)**

Бу жиноий қилмиш гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки одамнинг ақл-идроки, иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни ҳар қандай шаклда истеъмол қилишга жалб этишда ифодаланади.

Одамларнинг ақл-идроки, иродасига таъсир этувчи гиёвандлик воситалари, психотроп ва бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этишнинг ижтимоий хавфлилиги ниҳоятда юқоридир. Чунки гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларни тарқатиш усуллари билан бири ҳисобланади, бунинг натижасида уларни нотиббий равишда истеъмол қилувчи шахслар доираси кенгайди, одамларнинг иродаси сусаяди, гиёвандлик воситалари билан ғайриқонуний муомала қилиш билан боғлиқ бўлган қилмишлар кўпаяди.

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, аҳоли соғлиғи соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, гиёвандлик воситалари, психотроп ва одамларнинг ақл-идроки иродасини сусайтирувчи бошқа моддалар билан муомала қилишнинг белгиланган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Ушбу жиноятнинг предмети йўқ, чунки жиноят объекти бўлган ижтимоий муносабатларга гиёвандлик воситалари, психотроп ва одамнинг ақл-идроки, иродасига таъсир этувчи бошқа моддалар



кирмайди. Гиёвандлик воситалари ва қонунда белгилаб қўйилган бошқа моддалар, шахснинг улардан фойдаланиб, муайян натижага эришиши, яъни бошқаларни уларни истеъмол қилишга жалб этиши ва шу аснода уларни ўзига тобе қилиб қўйишида восита вази-фасини ўтайди.

**Объектив томондан** жиноят, жиноий натижа, яъни бошқа шахс-нинг гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идрок, иродага таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этишга қаратилган фаол ҳаракатида ифодаланади.

Ҳаракат субъектнинг бошқа шахсда юқорида айтиб ўтилган во-ситалар ёки моддаларни истеъмол қилиш хоҳишини уйғотишга қаратилган фаол ва ташаббусли хулқ-атворидан иборатдир. Қил-миш айбдорнинг бошқа шахсни гиёвандлик воситалари ёки бошқа моддаларни истеъмол қилишга далолат қилиши ё уларни бирга-ликда истеъмол қилишга далолат қилишдан иборат бўлади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идрок иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш сўзлар ва ишоралар ёрдамида ёки жисмоний таъсир кўрсатиш би-лан амалга оширилиши мумкин. Жалб этиш, ишонтириш ва маж-бурлаш орқали амалга оширилади. Жалб этишнинг кўриниши бўлган ишонтириш ва мажбурлаш турли усуллар, йўллар, ҳаракатлар йи-гиндисидан иборат бўлиб, жиноятнинг субъекти улардан фойдала-ниб, ўз нияти, яъни бошқа шахсни гиёвандлик воситалари, пси-хотроп ва ақл, иродани сусайтирувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этишга эришади.

Ишонтириш шаклидаги жалб этишда гиёвандлик воситалари, пси-хотроп моддаларни татиб кўришни таклиф, илтимос қилиш, масла-ҳат бериш, гижгижлаш, пичинг қилиш, тилёғламалик билан мақ-таш, мукофот ваъда қилиш ва ҳоказоларни қўллаб бошқа шахсга руҳий таъсир ўтказиб, унда гиёвандлик воситалари ва бошқа модда-ларни истеъмол қилиш истагини шаклантиришдан иборатдир.

Масалан, В. исмли гиёвандлик воситалари билан савдо қилувчи шахс томирига морфиндан укол қилиш билан ўзининг 12 яшар қизини гиёвандликка ўргатади, кейинчалик қизининг касаллик ҳолатидан фойдаланиб, уни фоҳишалikka ва ўзининг гиёвандлик воситаларини сотувчи шеригига айлантиради.

Мажбурлаш эса жабрланувчини кўрқитиш, шантаж қилиш, алдаш, эркинлигини чеклаш, уриш, калтаклаш, қийнаш, азоб-лаш, баданга турли даражадаги шикаст етказиш ва бошқа жисмо-ний ва руҳий зўрлик воситаларини қўллаб гиёвандлик воситала-

рини ёки қонунда кўрсатилган моддаларни истеъмол қилишга мажбур этишдан иборатдир.

Жиноий йўл билан жалб этишнинг амалда қанча вақт давом этиши турли омилларга: айбдор томонидан қўлланган жалб этишнинг шакли ва усуллари, қандай шароитда кечганлиги; жиноий қилмишнинг субъекти ва жабрланувчининг ўзаро муносабатлари; жабрланувчининг гиёвандлик воситалари, психотроп ва бошқа моддаларни истеъмол қилишга қай даражада мойиллигига боғлиқ бўлади. Шу сабабли жалб этиш дарров амалга ошириладиган ҳодиса ёки нисбатан узоқ давом этадиган жараён бўлиши ҳам мумкин. Бироқ қилмишга ҳуқуқий баҳо беришда бошқа шахсни бевосита гиёвандлик воситалари, психотроп ва бошқа моддаларни истеъмол қилишга ишонтириш ёки мажбурлашга қаратилган ҳаракатларнинг мавжуд бўлганлиги, шахснинг қилмишини жалб қилишга суиқасд деб квалификация қилиш учун асос бўлади.

Бошқа шахсни гиёвандлик воситалари, психотроп ёки бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш мақсадида, уларга шу моддалар истеъмол қилдирилган бўлса, бу жалб этиш, деб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги 21-сонли қарорида: «Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш деганда шахсда уларни истеъмол қилиш майлини уйғотишга қаратилган ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлар (унатиш, тақлиф қилиш, маслаҳат бериш ва ш.ў.), шунингдек таъсир ўтказилаётган шахсни, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилдириш мақсадида алданш, руҳий ёки жисмоний зўрлик ишлатиш озодлигини чеклаш ва ҳоказолар тушунилиши лозим»<sup>9</sup>. Шахснинг юқорида айтилган моддаларни истеъмол қилиши жалб этишнинг жиноий натижаси деб ҳисобланиши керак. Субъектнинг бошқа шахсга салбий таъсир кўрсатиши билан рўй берган оқибат ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги жабрланувчида руҳий-жисмоний, ижтимоий-руҳий ёки жиноий оқибатларнинг вужудга келиш имконини яратади. Шахс гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ўзининг ақл-идроки, иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилган пайтдан эътиборан жиноят таъмом бўлган, деб топилади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идроки, иродасига таъсир этувчи бошқа моддалар жиноятни содир этиш воситаси ҳисобланади.

<sup>9</sup> Кўрсатилган манба. 1997, 17-бет.

29 ёшли, аввал ўғирлик қилгани учун судланган Л. кечқурун соат 10 ларда «Чилонзор» кинотеатри олдида 16 ёшли ўсмирларни вино ва наша билан меҳмон қилади. Б. ни онаси чақириб олиб кетгач, Л. ва М. болалар уйининг деразасини синдириб, у ердан нарсаларни ўғирлайди.

Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан муомала қилишнинг алоҳида ҳуқуқий тартиби белгиланган. Бундай тартиб учта мезон: тиббий, ижтимоий ва норматив мезонларнинг йиғиндиси қўлланиладиган воситалар ва моддаларга нисбатан амал қилади.

Тиббий мезон нуқтаи назаридан гиёвандлик воситалари жумласига марказий асаб тизимига гангитувчи, қўзғатувчи ёки галлопинация уйғотувчи таъсир кўрсатадиган ўсимликлар ёки синтетик воситалар киради. Бу воситаларни нотиббий мақсадларда истеъмол қилиш, уларга руҳий ёки жисмоний боғлиқликни вужудга келтириб чиқаради.

Воситани гиёвандлик воситаси деб эътироф этиш учун ижтимоий мезонни ҳам ҳисобга олиш муҳимдир. Бу нотиббий мақсадларда истеъмол қилишнинг қўпайиб бораётганлиги ва бу соғлиқ учун хавфли эканлиги боис бу турдаги моддалар билан муомала қилишнинг алоҳида ҳуқуқий тартибини белгилаб қўйиш заруратини келтириб чиқаради. Тиббий ва ижтимоий мезонлар жамулжам ҳолда воситани гиёвандлик воситалари жумласига киритиш ва буни ижтимоий норматив ҳужжатда мустақамлаб қўйиш учун асос бўлади ва ўз навбатида бу норматив мезонни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 19 августда қабул қилинган «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонунида гиёвандлик воситалари ва бошқа руҳий таъсир кўрсатувчи моддаларга қўйидагича:

— гиёвандлик воситалари — гиёвандлик воситалари рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинмаган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган препаратлар ва ўсимликлар;

— психотроп моддалар — психотроп моддалар рўйхатига киритилган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий бўлган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинмаган моддалар;

— гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари — кимёвий тузилиши ва хоссаларига кўра гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларга ўхшаш, улар сингари руҳий фаол таъсир этувчи, келиб чиқиши синтетик ёки табиий бўлган моддалар;

– **препарат** – моддаларнинг ҳар қандай физик ҳолатдаги, таркибида битта ёки бир нечта гиёвандлик воситалари ёхуд психотроп моддалар бўлган аралашмаси, деб таъриф берилган.

Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 1995 йил 1 апрелда қабул қилинган 13-4-1-рақамли Қарорига мувофиқ Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган «Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1961, 1971, 1988 йиллардаги Конвенцияларидаги тавсияларга мувофиқ гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг таснифи (рўйхати)» маъқулланган. Моддалар ўзининг халқаро рўйхатта олинмаган номлари билан ёки амалдаги халқаро Конвенцияларда қўлланилган номлари билан; уларнинг изомерлари, агар шу моддаларнинг кимёвий формулалари доирасида шундай изомерлар мавжуд бўлиши эҳтимоли бўлган барча ҳолларда; шу моддаларнинг мураккаб ва оддий эфирлари, уларнинг мавжуд бўлиши эҳтимоли бўлган барча ҳолларда; шу моддаларнинг тузлари, шу жумладан мураккаб эфирлар, оддий эфирлар ва изомерларнинг тузлари, шундай мавжуд бўлиши эҳтимоли бўлган барча ҳолларда; шу моддаларнинг препаратлари (қонунда назарда тутилган истиснолардан ташқари) ана шу рўйхатта киритилган.

Ушбу рўйхат тўртта жадвалдан иборат бўлиб, гиёвандлик воситаларининг рўйхати I ва II жадваллардан жой олган.

I жадвалга ўта хавfli хусусиятига эга бўлган ва тиббий мақсадларда фойдаланилмайдиган ўсимликлар ва моддалар киритилган. Бу гуруҳдаги моддалар жуда хавfliлиги, уларга мутеликни вужудга келтириши билан ажралиб туради.

II жадвалга Гиёвандлик моддалари тўғрисидаги 1961 йилги Конвенциядаги тавсияларга мувофиқ I ва II рўйхатлар киритилган бўлиб, улар ўта хавfli ва тиббий мақсадларда фойдаланиладиган ўсимликлар ва моддаларни ўз ичига олган бўлиб, II жадвалнинг I рўйхати 77 та номдаги моддалардан иборатдир.

1971 йилда қабул қилинган «Психотроп моддалар тўғрисида»ги Конвенцияда психотроп моддалар рўйхатига патологик кўникма ҳосил қилувчи, босинқираш пайдо қилиб ёки ҳаракатланиш, фикрлаш, юриш-туриш, идрок этишнинг бузилишига сабаб бўладиган, одамнинг марказий асаб тизимига қўзғатувчи ёки сусайтирувчи таъсир кўрсатадиган моддаларгина (агар бундай таъсир кўрсатиш аҳоли соғлиғи учун хавф туғдирса ва ижтимоий муомалага айланадиган бўлса) киритилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Психотроп моддалар, гиёвандлик воситалари сингари, учта (тиббий,

ижтимоий ва норматив) мезон йиғиндисига кўра тавсифланиши боис, уларга нисбатан ҳам муомала қилишнинг алоҳида ҳуқуқий тартиби белгиланган.

Психотроп моддалар рўйхати Гиёвандлик воситаларини назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 13-4-1-ракамли қарорига 2-иловадан жой олган. Бу рўйхат 1971 йилги Психотроп моддалар тўғрисидаги Конвенция тавсияларига мувофиқ тузилган I, II, III, IV рўйхатларни ўз ичига олувчи I, II, III жадвалларда келтирилган.

III жадвалдан III ва IV рўйхатлар жой олган. III рўйхат амобарбитал, бупренорфин (морфин), буталбитал, катин, циклобарбитал, глутетимид, пентазоцин ва пентабарбитални ўз ичига олган. IV рўйхат 24 та номдаги моддани, шу жумладан барбитал, бенамфетамин, бромазепам, фенкамфамин, галазепам, нимитазепам, пемолин, фенобарбитал ва бошқаларни ўз ичига олади. Шу жадвалга яна муайян хавф туғдирувчи ва тиббий мақсадларда қўлланиладиган ўсимликлар ва моддаларнинг номлари киритилган. Булар транквилизаторлар (асабни тинчлантирувчи), антидепрессантлар, тез таъсир кўрсатувчи бошқа дори моддаларидир. Бу моддалар соғлиқ учун ўртача хавфли бўлиб, уларга боғлиқлик вужудга келиши мумкин.

Ақл-идроқка, иродага таъсир этувчи бошқа моддалар жумласига гангитувчи ва мутеликни юзага келтирувчи, турмушда, ишлаб чиқаришда ва аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишда кенг қўлланиладиган, шу сабабли уларнинг аксарияти билан муомала қилишнинг алоҳида тартибини белгилаб қўйишнинг имконияти бўлмаган бир қатор препаратлар киради. Воситалар ва моддаларнинг бу гуруҳи учун норматив белгининг йўқлиги боис тергов-суд амалиётида экспертиза ўтказиш усулига амал қилиш лозим: агар экспертиза хулосасига мувофиқ истеъмол қилинганида гангитувчи ва бошқа салбий таъсир кўрсатувчи дори препаратлари ёки бошқа моддалар халқаро конвенциялар ва давлатнинг ички қонунларида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар жумласига киритилмаган бўлса, улар ақл-идроқка, иродага таъсир этувчи бошқа моддалар деб қаралмоғи лозим.

**Субъектив томондан жиноят айбнинг қасд шакли билан содир этилади.**

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахслар бўлишлари мумкин.

Гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идроқка, иродага таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга вояга етган

шахснинг вояга етмаган шахсни жалб этиши ЖК 127-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Ўн олти ёшга тўлган шахснинг вояга етмаган ўсмирни гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идрокка, иродага таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этганлиги ЖК 274-моддаси билан квалификация қилинади.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этишни юқорида айтилган моддаларни қонунга ҳилоф равишда ўтказишдан фарқлаш лозим, яъни кейинги қилмиш учун ЖК 273-моддасида жавобгарлик белгиланган. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тарқатиш шаклидаги ўтказиш, яъни бошқа шахслар эгаллигига ва тасарруфига бериш, кўрсатилган воситалар ёки моддаларни ҳар қандай усулда ҳақ эвазига ёки текинга ўтказишдан иборатдир. Гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддани сотиш, ҳадя этиш, қарзга тўлаш, қарз эвазига бериш, айирбошлаш ва бошқа усулларда ифодаланган оддий бошқа шахсга ўтказиш ўз мазмунига кўра жалб этувчи мазкур қилмишга бошқа шахсни жалб этишда қўллайдиган усулларга айнан ўхшаш эмас, чунки гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш мақсадида жабрланувчига руҳий таъсир кўрсатилади. Ўтказишда эса бу хусусият бўлмайди. Демак, агар ўтказиш жабрланувчини унга ўтказиладиган гиёвандлик воситасини истеъмол қилишга ундаш мақсадида руҳий таъсир кўрсатиш билан бирга содир бўлмаса, у фақат ЖК 273-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ҳосил қилади.

Жалб этувчи томонидан кўрсатилган дастлабки ташаббус жалб этишнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Ўтказиш эса ҳамийша, гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддани реализация қилиш чоғида, бу кимнинг ташаббуси билан содир бўлишидан қатъи назар, содир бўлади. Агар гиёвандлик воситаси ёки психотроп модда уни олишни хоҳловчи шахснинг илтимоси, ташаббуси билан ўтказилса, унда шу моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш жинояти бўлмайди ва таркиби йўқ, қилмиш ўтказувчи учун ЖК 273-моддаси билан, қўлга киритувчи учун эса, мақсадига қараб, ЖК 273-моддаси ёки 276-моддаси бўйича квалификация қилиниши керак бўлади.

Гиёвандлик воситаси ёки психотроп модда ҳақ эвазига ўтказилган ҳолларда жалб этиш ва ўтказиш жиноятларининг умумийлиги йўқ. Бундай ўтказиш гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш билан узвий боғлиқ бўлмайди.

Бунга сабаб шуки, биринчи қилмиш ғаразли ниятда содир этилган бўлса, иккинчисида эса бойлик ортириш мақсади кўзланади.

Жиноятнинг мотив ва мақсади ўтказувчининг гиёвандлик воситаси ёки психотроп моддани реализация қилиш ва бундан моддий наф олишни хоҳлашидан, аммо бошқа шахсни уларни истеъмол қилишга жалб этилишини истамаслигидан иборат бўлган айбнинг мазмунини белгилайди. Бироқ, агар қизиқтириш ҳақ эвазига ўтказиш билан биргаликда юз берса, унда айбдор жиноятнинг жами билан жавобгар бўлади. Гиёвандлик воситаларини бошқа шахсга текинга бериш вақтида уни бу воситаларни истеъмол қилишга кўндириш ёки мажбурлаш бир пайтга амалга оширилганида ҳам қилмиш жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш ва Махсус қисмнинг XIX бобида кўрсатилган ёки 127-моддада назарда тутилган жиноятлардан бирини илгари содир этган шахс жиноятнинг субъекти бўлганида, унинг қилмишларни содир этганлиги учун аввал ҳукм қилингани ёки ҳукм қилинмаганидан қатъи назар, унинг ҳаракатларини ЖК 274-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификациялаш керак. Агар гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идроқка, иродага таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ жойларида амалга оширилган бўлса, қилмишни ЖК 274-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиш лозим бўлади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-идроқка таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга икки ёки бундан ортиқ шахсларни жалб этиш, бу бир вақтда ёки бирин-кетин содир этилганидан қатъи назар, 274-модданинг 2-қисми «в» банди бўйича квалификация қилинади.

### **5-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 275-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлардан фойдаланиш қоидаларига риоя этиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғи ва хавфсизлигидир. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар жиноятнинг предметини ташкил этади.

**Объектив томондан** жиноят гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишнинг махсус белгиланган қоидаларини бузишда ифодаланadi. Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, жавобгарлик тўғрисидаги масалани ҳал қилишда айбдор томонидан ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатиш тўғрисидаги меъёрий ҳужжатларнинг айнан қайси қоидалари бузилганлигини аниқлаш лозим бўлади.

«Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 18-моддасида: «Янги гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларни ишлаб чиқариш фақат давлат эҳтиёжлари учун буюртмага мувофиқ амалга оширилади ва бу иш давлатнинг илмий-тадқиқот муассасаларига мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган тақдирда топширилади.

Тиббий мақсадларда фойдаланиладиган янги гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларни давлат рўйхатидан ўтказиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади» — дейилган. Шу қонуннинг 19-моддасида: «II рўйхатга киритилган гиёвандлик воситаларини Қонунда белгиланган мақсадларда ишлаб чиқариш ва тайёрлаш Ўзбекистон Республикасининг эҳтиёжлари доирасида давлат корхоналари ва муассасалари томонидан, муайян гиёвандлик воситаларини ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади.

III рўйхатга киритилган психотроп моддаларни Қонунда белгиланган мақсадларда ишлаб чиқариш ва тайёрлаш махсус ваколатли орган қарорига мувофиқ юридик шахслар томонидан, муайян психотроп моддаларни ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади.

IV рўйхатга киритилган прекурсорларни ушбу Қонунда белгиланган мақсадларда ишлаб чиқариш ва тайёрлаш Ўзбекистон Республикасининг эҳтиёжлари доирасида давлат корхоналари ва муассасалари томонидан, муайян прекурсорларни ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни ишлаб чиқариш ва тайёрлашни амалга оширувчи юридик шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилади», дейилган. Мазкур Қонуннинг 13-моддасига мувофиқ: «Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни сақлаш махсус ажратилган ва жиҳозланган жойларда, махсус ваколатли орган белгиланган тартибда, юридик шахслар томонидан, мазкур фаолият



тури учун лицензияси бўлган тақдирда амалга оширилади». Шу Қонуннинг 14-моддасида: «Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни бериш, реализация қилиш ва тақсимлаш махсус ваколатли орган белгилаган тартибда, юридик шахслар томонидан, мазкур фаолият турлари учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади», деб белгилаб қўйилган.

Қонуннинг 12-моддасида: «Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни олиб киришга (олиб чиқишга) лицензия, шунингдек, олиб кириш (олиб чиқиш) ҳуқуқи тўғрисида гиёвандлик воситаларини назорат қилиш бўйича махсус ваколатли орган (бундан буён матнда махсус ваколатли орган деб юритилади) томонидан бериладиган сертификат бўлган тақдирда йўл қўйилади», дейилган.

Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни махсус ваколатли орган рухсатисиз Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан транзит тарзида ўтказиш тақиқланади. Шу қонуннинг 16-17-моддаларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни ташиш махсус ваколатли орган белгилаган тартибда юридик шахслар томонидан, мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган тақдирда амалга оширилади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни почта жўнатмаларида, жумладан халқаро почта жўнатмаларида жўнатиш тақиқланади, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Белгиланган қоидаларнинг бузилиши юқорида кўрсатилган нормалар ва қоидаларга риоя этмасликда, шунингдек, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалардан фойдаланиш ва уларни реализация қилиш тартиби устидан зарур назоратни амалга оширмасликда ифодаланиши мумкин.

Таҳдил этилаётган **жиноят субъектив томондан** қасддан ёки эҳтиётсизлик билан содир этилади. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, бериш, ҳисобга олиш, ташиш ёки жўнатиш юзасидан белгиланган қоидаларни бузган шахс, агар у мавжуд қоидалар билан таништирилган бўлса, жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Бу **жиноятнинг субъекти** мансабдор шахслар ва ўзларига топширилган иш хусусиятига кўра гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, бериш, ҳисобга олиш, ташиш ёки жўнатиш бўйича белгиланган қоидаларга риоя этиши шарт бўлган бошқа шахслар бўлишлари мумкин.

Жазони ўташ колониясининг санитария врачлари Г. медицина ҳам-пираси билан тил бириктириб, у орқали колониядаги махбусларга наща тарқатган. Г. наркотикни сотгани учун умумий асосларда жавобгарликка тортилган.

Наркотик моддалар билан муносабатда бўлиш қоидалари асосан шу модда билан ишловчилар, уни сақлаш, ҳисобга олиш билан боғлиқ ходимлар, уларни тапшувчилар, химия-фармацевтика заводларининг ходимлари, аптека бошлиқлари, дори тайёрловчилар, касалхона бош врачлари томонидан бузилмоқда<sup>10</sup>, — дейди ҳуқуқшунос олим М.Икромова.

Албатта, бундай ҳолатларга қарши курашишда суд-тергов органлари билан ўша муассасадаги барча софдил кишилар биргаликда иш олиб боришлари шарт.

### **6-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар (ЎЗР ЖК 276-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғи ва хавфсизлигидир.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар жиноятнинг предметидир.

Мазкур жиноятнинг объектив томони қуйидаги қилмишлардан бирида: 1) гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш; 2) сақлаш; 3) эгаллаш; 4) ташиш; 5) жўнатишда ифодаланади. Бу қилмишларнинг моҳияти ЖК 273-моддасида жавобгарлик назарда тутилган жиноят таркиби таҳлил этилганида очиб берилади.

Мазкур жиноят субъектив томондан қасддан содир этилади. Шахс гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар қонунга хилоф равишда тайёрланаётганини, эгалланаётганини, сақланаётганини ва бошқа ҳаракатлар амалга ошириляётганлигини билади ҳамда шу ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Шахс гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда ҳаракатлар қилар экан, уларни ўтказиш мақсадини кўзламаганлиги фактининг аниқланиши ЖК мазкур моддасини қўллаш учун асос бўлади. Қоида тариқасида, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни шахсий истеъмол учун

<sup>10</sup> М.Икромова. Гиёвандлик – ижтимоий офат. Т., 1990, 28-бет.

қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, эгаллаш, ташиш ёки жўнатиш ҳоллари ЖК 276-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

**Жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Таҳлил этилаётган ЖК 276-моддаси 2-қисмида: а) кўп миқдорда; б) илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан («б» банди) содир этилган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаганлик, сақлаганлик ва бошқа ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланган.

Қонунга хилоф равишда эгалик ёки муомала қилинганда гиёвандлик воситаларининг озгинадан кўпроқ миқдор ва кўп миқдорлар рўйхати Гиёвандлик воситаларини назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 13-4-1-рақамли Қарори билан 1995 йил 1 апрелда маъқулланган 3-сонли Иловадан жой олган. Шу Иловага мувофиқ, кўп миқдорларга қуйидагилар киради: ҳар қандай усулда қўлга киритилган 50 грамм наша (каннабис) ва 2,5 кг қуритилмаган наша; 100 грамм ишлов берилган наша; 40 грамм наша шираси; 50 грамм наша мойи; 5 грамм тетрагидроканнабиоллар, барча изомерлар; 50 грамм афюн (шу жумладан 0,02 граммли 5000 та таблетка); 50 грамм олий экстракти; 20 грамм ацетилланган афюн (қуруқ модлага айлангириб ҳисоблаганда); 1 кг (ҳар қандай усулда) қуритилган ва 5 кг қуритилмаган кўкнори кукуни; 2,5 грамм морфий (асоси ва тузлари), яъни 1 фоизли эритманинг 250 та ампуласи; 1 грамм героин; 10 грамм кодеин (асоси ва тузлари) ёки 0,015 граммли 670 та таблетка ва ҳоказо. «Илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс» тўғрисидаги тушунча ЖК 270-моддасида назарда тутилган жиноятни таҳлил этишда очиб берилган.

Ушбу модданинг 1-қисмида назарда тутилган қилмишларни содир этган, ammo кейин ўз ихтиёри билан ҳокимият органларига келган ва гиёвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларини топширган шахс жазодан озод қилинади.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Таққидланган ўсимликларни қонунга хилоф равишда экиш, парваришлаш деганда нима тушунилади? Бундай ўсимликларга нималар киради? ЖКнинг 270-моддасида кўрсатилган ўрға ва катта майдон деганда нима тушунилади?

2. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш қандай йўллар билан амалга оширилади? Ушбу жиноятнинг оғир оқибатларини кўрсатинг.

3. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш деганда нима тушунилади? Ушбу тушунча қайси қилмишлар турини ташкил қилади? ЖКнинг 273-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортишнинг ўзига хос хусусиятлари.

4. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда ўтказиш деганда нима тушунилади?

5. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш деганда нима тушунилади? Ушбу моддаларни истеъмол қилишга мойиллик нималарда намоён бўлади? Буни амалга оширишнинг қандай турлари бор?

6. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларга нималар киради? Шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи моддаларга нималар киради?

7. Жиноят коллексининг 214-моддасида кўрсатилган жиноий жавобгарликнинг мажбурий шартларини кўрсатинг.

8. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш нималардан иборат?

9. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар нималардан иборат?

## АДАБИЁТЛАР

1. Хоменкер М.Л. Борьба с преступлениями, связанными с наркотическими веществами. — Т.: 1976.

2. Габиани А.А. Наркотизм. — Тбилиси, 1977.

3. Дружинин И.Н. Ответственность за хищение наркотических веществ по советскому уголовному праву. — Дисс.канд.юрид.наук. — Харьков, 1980.

4. Икрамова М.Г. Судебная практика по борьбе с наркоманией. // Сборник науч.трудов., №636. — Т.: Изд-во ТашГУ, 1980.

5. Икрамова М.Г. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Т.: Фан, 1982.
6. Мирошниченко Н.А., Музыка А.А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Киев, 1988.
7. Ахмедов Г., Кадыров М. Наркомания. Преступность. Ответственность. — Т., 1989.
8. Жўраев З. Қизил гулнинг қора иши. — Т., 1989.
9. Курманов К.Ш. Наркомания: уголовно-правовые и криминологические проблемы. — Фрунзе, 1989.
10. Смигиенко В.Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР. — Киев, 1989.
11. Икрамова М.Г. «Гиёҳвандлик ижтимоий офат». Т., 1990.
12. Габиани А.А. На краю пропасти: наркомания и наркоманы. — М.: 1990.
13. Ткачевский Ю.М. Правовые аспекты борьбы с наркоманией и алкоголизмом. — М.: 1990.
14. Жўраев З. Инсон — барчанинг сарвари. — Т., 1991.
15. Кадыров М.М. Уголовно-правовая борьба с незаконным возделыванием наркосодержащих культур. — Т., 1991.
16. Каракетов Ю.М. О пьянстве, алкоголизме, токсикомании, наркомании, преступности и законе. — Нукус, 1992.
17. Кадыров М.М. Проблемы уголовно-правовой борьбы с незаконным оборотом наркотических средств. — Т.: Узбекистан, 1993.
18. Икрамова М.Г. Ответственность за организацию и содержание притонов для потребления наркотиков. — Т., 1994.
19. Гасанов Э.Г. Наркотизм: тенденции и меры преодоления. — М.: «ЮрИнфоР», 1997.
20. Драган Г.И., Калачев Б.Ф. наркомания и наркобизнес. М., 1998.

# XX боб. ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

## 1-§. Безорилик (ЎзР ЖК 277-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** жамоат тартиби, фуқароларнинг жисмоний дахлсизлиги, соғлиғи, ўзганинг мулки ҳисобланади.

Жамоат тартиби — жамиятда одамлар ўртасидаги ҳуқуқ ва ахлоқ меъёрларига асосланган муносабатлар йиғиндиси бўлиб, у орқали фуқароларнинг хавфсизлиги ва тинчлиги, ўзгалар мол-мулкнинг сақланиши, давлат, жамоат ва бошқа корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотларнинг нормал фаолияти таъминланади.

**Объектив томондан** мазкур жиноят — ҳуқуқий норманинг 1-қисмида кўзда тутилган безорилик, жамоат жойларидаги хулқатвор қоидаларига қасдан ҳурматсизлик билдириш, уриш-дўшослаш, баданга енгил шикаст етказиш ёхуд ўзганинг мулкига жиддий зарар етказиш ёки уни нобуд қилиш билан боғлиқ ҳолда содир қилинганликда ифодаланади.

Жамиятдаги ахлоқ қоидаларини менсимаслик рухсат этилмаган жойларда алкогольли ичимликлар истеъмол қилиш, уят сўзларни айтиш, ўткинчиларга ноўрин шилқимлик қилиш, табиий эҳтиёжларини омма олдида қондириш, жамоат жойларида яланғоч ҳолда кўриниш, ҳайвонларга шафқатсиз муносабатда бўлишда, яшил тўсинларни пайҳон қилиш каби ҳаракатларда ифодаланади.

**Объектив томонининг** зарурий белгиси жамиятда ўрнатилган ахлоқ қоидаларини бузиш ва уриш-дўшослаш ёки енгил тан жароҳати етказиш ёхуд ўзганинг мол-мулкни нобуд қилиш, жиддий зарар етказиш билан боғлиқ ҳолда содир этилишидир.

Жамиятда мавжуд бўлган ахлоқ қоидаларини бузишнинг ўзи жиноят таркибини ташкил этмайди.

Жамоат жойларда уят сўзларни айтиш, фуқароларга ҳақоратли тарзда шилқимлик қилиш ва бошқа шунга ўхшаш жамоат тартиби ва фуқаролар тинчлигини бузувчи ҳаракатлар, яъни жамиятдаги ахлоқ қоидаларини қасдан менсимаслик Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 183-моддасида кўзда тутилган майда безорилик учун жавобгарликни вужудга келтиради.

Мазкур модданинг 1-қисмида кўзда тутилган безорилик уриш-дўшослаш ёки енгил тан жароҳати етказиш билан боғлиқ жами-

ятда ўрнатилган хулқ-атвор қоидаларини бузиш содир бўлган лаҳзадан тугалланган ҳисобланади.

Ўзганинг мол-мулкани нобуд қилиш ёки унга жиддий зарар етказиш билан боғлиқ жамиятда ўрнатилган хулқ-атвор қоидаларини қасддан менсимаслик оқибатида жиддий зарар етказилганида тамом бўлган жиноят ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотиви – безорилик қилиш истаги. Субъектга жиноий қилмишининг, жамоат тартибини бузишнинг ўзи роҳат бағишлайди, у ўзининг жамоатчиликка қарши хулқ-атворидан қониқиш ҳосил қилади.

Безорилик сабабининг моҳияти, жиноий ҳаракат қайси предметга йўналтирилганда ва қайси ижтимоий муносабатлар тизимида амалга оширилганидан қатъи назар, жамиятни очиқ менсимаслик, хурмат қилмаслик, деб эътироф этилади.

Безорилик мотивларига ўзини жамоатчилик фикрига қарши қўйиш, атрофдагилар ҳузурида бирга яшаш қоидаларини, ахлоқ ва маънавият меъёрларини менсимаслигини у ёки бу шаклда намойиш қилиш, ширакайф ҳолатда «ботирлик», «эркаклик»ни, юклагилган масъулиятига лоқайдликни кўрсатиш, жабрланувчини кўрқитиш ёки ерга уриш ва бошқалар киради.

ЖК 277-моддаси 1-қисмида назарда тутилган безориликнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, шу модда ва 2-ва 3-қисмида кўзда тутилган безорилик жиноятининг **субъекти** 14 ёшга тўлган шахсдир.

Мазкур модданинг 2-қисми:

- а) баданга ўртача оғир шикаст етказиб;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан;
- в) совуқ қурол ёки кишининг соғлиғи учун амалда шикаст етказиши мумкин бўлган нарсаларни (қурол сифатида) намойиш қилиб, уларни қўллаш билан кўрқитиб ёхуд қўллаб;
- г) ўз мазмунига кўра умум эътироф этган ахлоқ қоидаларини намойишкорона менсимасликда ифодаланувчи ўтакетган беҳаёлик билан;
- д) ёш бола, қария, ногирон ёки ожиз аҳволдаги шахсларни хўрлаб;

е) кўп миқдорда зарар етказиб, бировнинг мулкани нобуд қилиб ёки унга шикаст етказиб содир қилинган безорилик учун жавобгарликни кўзда тутади.

Бир гуруҳ шахслар томонидан содир қилинган безорилик бирга бажарувчилик бўлиб, бирга ҳаракат қилувчи шахслар мазкур жиноятнинг объектив томонини бевосита бажарадилар, бироқ бирга-

ликда ишгирок этиш аввалдан келишиб олинган бўлмайди. Бундай ҳолатда одатда ишгирокчилар безорилик ҳаракатларини содир этган шахсга келиб қўшиладилар.

Агар совуқ қурол ёки кишининг соғлиғи учун амалда шикаст етказиши мумкин бўлган нарсаларни (қурол сифатида) намоёниш қилиб, уларни қўллаш билан қўрқитиб ёхуд қўллаб жиноят содир қилиш нафақат айбдор улар ёрдамида тан жароҳати етказган ёки етказишга уринган ҳолларда, балки кўрсатиб ўтилган предметларнинг қўлланиши шахснинг ҳаёти ва соғлиғи муқаррар хавф солиши мумкин бўлганда ҳам айбдорнинг ҳаракатлари 277-модда 2-қисмининг «в» банди билан квалификация қилиниши керак.

Совуқ қуролни ёки қўлланиши соғлиққа зарар етказиши мумкин бўлган бошқа предметларни намоёниш қилиш деганда, безорининг ўз қўлидаги мазкур предметларни қўллашни пўписа қилмасдан кўрсатишга йўналтирилган ҳар қандай ҳаракати тушунилади.

Совуқ қуролни ёки қўлланиши соғлиққа объектив зарар етказиши мумкин бўлган бошқа предметларни қўллаш ёки қўллаш билан қўрқитиш деганда, айбдор шахсга зарар етказган, етказишга уринган, бироқ айбдорнинг иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра, оқибатга эришилмаган ҳаракатлар, шунингдек, мазкур предметларнинг қўлланиши шахснинг ҳаётига ёки соғлиғига зарар етказиш хавфини туғдирадиган ҳаракатлар тушунилиши лозим.

**Ўта сурбетлик** деганда, умум эътироф этган, ҳурмат қиладиган, жамиятда қабул қилинган ҳулқ-атвор, ахлоқ қоидаларини намоёнишкорона, яъни ошқора менсимаслик тушунилади.

Ўта сурбетлик-маънавиятнинг умум эътироф этган меъёрларини, ижтимоий уятни, одобни намоёнишкорона менсимаслик бўлиб, жамоат жойида яланғоч кўринишда, бошқа фуқаролар олдида жинсий алоқага киришишда, беморлар, қариялар, заиф кишилар, аёлларни, ёдгорликларни таҳқирлашда ва ҳоказоларда ифодаланади<sup>1</sup>.

**Хўрлаш ёки таҳқирлаш деганда**, айбдорнинг жабрланувчи шахснинг қадр-қиммати ва шаънини камситишга, унга маънавий, ахлоқий, жисмоний азоб-уқубатлар етказишга қаратилган ҳар қандай ҳаракати тушунилади.

«Кичик ёшдагиларга ўн тўрт ёшга етмаган шахслар киради.

Кекса киши деб, меҳнат қонунларида белгиланган пенсия ёшига етган шахсга айтилади.

Ногирон деганда, белгиланган тартибда I, II, III гуруҳ ногирони деб тан олинган шахс тушунилади. Шу билан бирга айб қўйиш-

<sup>1</sup> М.А.Утанов. *Проблеми борьби с хулиганством*, Алматы, 1998, 12-бет.



да шахснинг ногиронлиги яққол кўриниши ва айнан шу қусур туфайли шахс камситилган (ҳақоратланган) бўлиши шарт»<sup>2</sup>.

**Ожизлик** дейилганда, жабрланувчининг жиноятчига жисмоний қаршилиқ кўрсата олмаслиги, ўзининг шахсий манфаатлари ва ҳуқуқларини, қадр-қимматини ҳимоя эта олмаслиги, кутилаётган хавфдан қоча олмаслиги ёки ўзини четга ололмаслиги тушунилади.

Ожизлик касаллик, мастлик, гиёвандлик ҳолатлари ва бошқалар туфайли юзага келиши мумкин.

Кўп миқдорда зарар етказиш тушунчаси ЖКнинг саккизинчи бўлимида берилган бўлиб, бунда шахс энг кам ойлик иш ҳақининг 100 бараваридан 300 бараваригача миқдорда зарар етказилишига олиб келган бировнинг мулкани қасддан нобуд қилиш ёки унга шикаст етказишда ифодаланган безорилик ҳаракатлари учун ЖК 277-моддаси 2-қисмининг «е» банди бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

**Мулкни нобуд қилиш** деганда, уни тўла яроқсиз ҳолатга келтириш тушунилади.

**Мулкка шикаст етказиш** деганда, уни қисман яроқсиз ҳолатга келтириш тушунилади.

Агарда безорилик ҳаракатлари натижасида анча миқдордаги зарар етказилганда ва айбдорнинг кўп ва жуда кўп миқдорда зарар етказиш мақсади бўлган-у, бироқ ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра ана шу мақсадини амалга ошира олмаганлиги исботланса, бу ҳол таҳлил қилинаётган 277-моддаси 2-қисмининг «е» банди ва 25-моддага биноан суиқасд деб баҳоланади.

Мазкур модданинг 3-қисмида:

- а) такроран ва хавfli рецидивист томонидан;
- б) ўқотар қуролни намоёиш қилиб, уни қўллаш билан қўрқитиб ёки қўлаб;
- в) оммавий тадбирлар ўтказилаётган пайтда;
- г) жамоат тартибини сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият вакили ёки жамоатчилик вакилига ёхуд безорилик ҳаракатларининг олдини олиш чорасини кўрган бошқа фуқароларга қаршилиқ кўрсатиб содир этилган безорилик жинояти учун жавобгарлик белгиланган.

**Оммавий тадбирлар** деганда, ҳар қандай митинглар, йиғилишлар, мажлислар, турли томошалар, спорт ўйинлари ва ҳоказо тушунилади.

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳлар. Т., 1997, 338-бет.

Ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш қасддан зарба беришда, уришда, баданга енгил ва ўртача оғир шикаст етказишда, жисмоний оғриқ бериш каби фаол ҳаракатларда ифодаланади.

Бундай ҳолатларда айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 277-моддаси 3-қисми «г» банди билан қамраб олинади ва соғлиққа зарар етказганлик учун жавобгарликни кўзда тутадиган моддалар бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

Агар безориликни амалга ошириш жараёнида жамоат тартибini сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият вакили ёки жамоатчилик вакилига ёхуд безорилик ҳаракатларининг олдини олиш чорасини кўрган бошқа фуқароларга оғир тан жароҳати етказилса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятларининг жами бўйича ЖК 104-моддаси билан ҳам квалификация қилинади.

## **2-§. Қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлаш (ЎЗР ЖК 278-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат тартиби, жамоат хавфсизлиги ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят қиморхоналар ташкил этиш ва сақлашда ифодаланади.

**Қиморхона** — ҳар қандай вақтда ёки белгиланган соатларда пулга, моддий бойликларга ёки бошқа манфаатдорликка асосланган ҳар қандай ўйин ўтказишга мўлжалланган хона демакдир.

Қиморхона деб топишнинг зарур белгиси унга доимий равишда маълум бир мақсад юзасидан шахслар тўдаси томонидан ташриф буюрилиши, шунингдек, қиморхонанинг доимий фаолият юртишидир.

**Қиморхонани ташкил этиш** деганда, қиморхона учун хона излаш, уни зарур ашёлар (мебеллар, ўйин асбоблари) билан жиҳозлаш, мижозларга хизмат кўрсагадиган шахсларни қидириш каби ҳаракатлар тушунилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади.

Жиноятни квалификация қилиш учун унинг мақсади ва мотиви аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** фақат унинг ташкилотчилари ёки сақловчилари бўлиши мумкин.

Қиморхонанинг мижозлари мазкур жиноятнинг субъектлари бўлиши мумкин эмас.

## ҚҰШИМЧА САВОЛЛАР

1. Безорилик нима?
2. Жамоат тартиби деганда нима тушунилади?
3. Жиноий жавобгарликка тортилувчи безориликнинг майда безориликдан фарқи.
4. Безорилик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларни курсатинг.
5. Совуқ ва ўқотар қуролларга нималар киради?
6. Қиморхонага таъриф беринг.
7. Қиморхоналар ташкил этиш деганда нима тушунилади?
8. Қиморхона сақлаш деганда нима тушунилади?

## АДАБИЁТЛАР

1. Кузнецов Н.Ф. Уголовная ответственность за нарушение общественного порядка. — М.: Госюриздат, 1963.
2. Загородников Н.И. Общественный порядок и пути его укрепления. // СПГ, 1971, №10.
3. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. — М.: Юрид.лит., 1973.
4. Мирзоев С.А. К вопросу о понятии общественного порядка. — Учен. зап. Азерб. ун-та. Сер. юрид.наук, 1976, №2.
5. Сиденко Г.Г. О соотношении понятий общественного порядка и общественной безопасности. — Вест. МГУ. Право, 1978, №6.
6. Калмыков В.Т. Хулиганство и меры борьбы с ним. — Минск: Беларусь, 1979.
7. Яценко С.С. Квалификация хулиганства. — Киев, 1979.
8. Кадыралиева С. Хулиганство: уголовно-правовые и криминологические вопросы. — Фрунзе: Илим, 1981.
9. Иргашев Ю.С. Квалификация насильственных посягательств, совершаемых из хулиганских побуждений. // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч.тр.. — Т.: 1983.
10. Нарбутаев Э.Х. Квалификация преступлений против общественного порядка. Автореф. дисс.. канд.юрид.наук. — Т., 1983.
11. Рустамбаев М.Х. Преступления против общественной безопасности и борьба с ними. — Т.: Общество «Знание», 1983.
12. Ткачевский Ю.М. Ответственность за хулиганство. — М.: Знание, 1983.

13. Козаченко И.Я. Квалификация хулиганства и отграничение его от смежных составов преступлений. — Свердловск: СВ.ЮИ, 1984.

14. Умуров Т. Критерии квалифицирующих признаков хулиганства и применение закона. // Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с нарушениями общественного порядка. — Т.: 1985.

15. Яценко С.С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. Сравнительно-правовой аспект. — Киев, 1986.

16. Рустамбаев М.Х. Закон и общественная безопасность. — Т.: «Узбекистан», 1989.

17. Закирова О.Г. Предупреждение хулиганства (учебно-методическое пособие). — Т.: Адолат, 1990.

18. Утанов М.А. Проблемы борьбы с хулиганством. Монография. — Алматы: ТОО «АЯН ЭДЭТ», 1998.

# ЕТТИНЧИ БЎЛИМ

## ҲАРБИЙ ХИЗМАТНИ ЎТАШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### XXI боб. БЎЙСУНИШ ВА ҲАРБИЙ ШАЪНГА РИОЯ ЭТИШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

#### 1-§. Бўйсунмаслик (ЎЗР ЖК 279-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучларида ўрнатилган ҳарбий бўйсунуш тартибидир. Итоаткорлик тартиби ҳарбий низом билан тартибга солинади. Ҳарбий хизматда бошлиқ ва бўйсунувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар асосини яқкабошчилик тамойили ташкил этадики, унга кўра бошлиқ қўл остидагиларни бошқаришда шахсан жавобгар бўлиб, унинг берган буйруғи бўйсунувчилар томонидан сўзсиз бажарилиши лозим.

**Жиноятнинг объектив томони** буйруқни бажаришдан очикдан-очик бош тортишда, шунингдек буйруқни бошқа тарзда қасддан бажармасликда ифодаланади.

Буйруқ бошлиқнинг хизмат бўйича ўз қўли остидагилари бажариши мажбурий бўлган талабидир. Бошлиқнинг ноқонуний буйруғини бажармаган бўйсунувчи жавобгарликка тортилмаслиги керак. Буйруқ исталган шаклда (ёзма, оғзаки) берилиши мумкин.

**Очикдан-очик бош тортиш** деганда, итоат қилувчининг буйруқни аниқ бажармаслигини тушуниш лозим, бу сўзлар билан, имо-ишоралар билан, менсимаслик кўринишида ёки бўйсунувчининг бошлиқ буйруғини бажариш истаги йўқлигини кўрсатувчи шаклларда ифодаланиши мумкин.

**Бошлиқ** – ҳарбий хизматчи бўлиб, унинг қўл остида бошқа ҳарбий хизматчилар бўлади ҳамда бошлиқ уларга буйруқ беришга ҳақлидир.

Бўйсунувчи ўз бошлиқининг ёки унвони юқори ҳарбий хизматчининг буйруғини бажаришга мажбур бўлган ҳарбий хизматчидир.

Агар бўйсунувчи буйруқни бажаришни очик инкор этмаса-да, уни бажаришдан ўзини тортса ёки қисман бажарса, буйруқ бажарилмаган ҳисобланади.

Жиноятни квалификация қилиш учун уни бажармаслик мотивлари аҳамиятга эга эмас, аммо бўйсунувчи ўзига берилган буйруқни бажариш учун аниқ имконга эга бўлиши лозим.

Ушбу қилмиш формал таркибли жиноят бўлиб, буйруқни бажаришдан бош тортилгандан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Жиноятнинг субъектив томони** айбнинг қасд шакли билан квалификация қилинади. Жиноятни содир қилиш мотиви ва мақсадлари турлича бўлиши мумкин, аммо бу жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** фақат буйруқ берган шахсга бўйсунувчи ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

**Ҳарбий хизматчи** – ҳарбий хизматга чақирилган ёки шартнома асосида кўнгилли тарзда кирган шахсдир.

Кўриб чиқиладиган модданинг 2-қисмида: 1) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган; 2) оғир оқибатларга сабаб бўлган бўйсунмаслик учун жавобгарлик белгиланган.

**Бир гуруҳ шахслар томонидан бўйсунмаслик** деганда, буйруқ берган бошлиққа икки ёки ундан ортиқ ҳарбий хизматчининг биргаликда ҳаракат қилиб ёки хабардорликда буйруқни бажармаслигини тушуниш лозим.

**Оғир оқибатлар** деганда, ҳарбий хизматчиларнинг соғлиғига зарар етказиш; ҳарбий техникага шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш; ўқув машғулотларини қолдириш ва бошқа ҳаракатлар тушунилади.

Мазкур модданинг 3-қисмида жанговар вазиятда содир этилган бўйсунмаслик учун жавобгарлик белгиланган.

**Жанговар вазият** деганда, ҳарбий қисм ёки бўлинманинг душман билан бевосита юзма-юз туриши тушунилади. Жанговар вазият тинчлик вақтида, масалан, давлатимиз ҳудудига жангарилар тўдаси босиб кирганда ҳам юзага келиши мумкин.

## 2-§. Буйруқни бажармаслик (ЎзР ЖК 280-моддаси)

**Жиноятнинг объекти** – Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучларида ўрнатилган бўйсунуш тартиби, шунингдек шахснинг соғлиғи, ўзганинг мулкидир.

**Объектив томондан** жиноят буйруқни эҳтиётсизлик туфайли бажармаслик натижасида кўп миқдорда зарар етказилишида ёки оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Кўп миқдорда зарар етказилган ёки оғир оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Кўп миқдорда зарар деганда, энг кам маош миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар тушунилади.

Оғир оқибатлар — ЖКнинг 279-моддаси 2-қисмида кўзда тутилган оқибатларга ўхшашдир.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятни квалификация қилиш учун унинг мотив ва мақсадлари аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида мазкур жиноятни жанговар вазиятда содир этганлик учун жавобгарлик белгиланган.

### **3-§. Бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш (ЎЗР ЖК 281-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** белгиланган ҳарбий итоаткорлик тартибидир.

Жабрланувчи деб бошлиқ, унвони юқори бўлган бошқа шахслар (қоровул, соқчи, патрул хизматчиси ва бошқалар) тушунилади.

**Объектив томондан** жиноят бошлиққа, шунингдек ҳарбий хизматта биноан ўзига юклатилган мажбуриятларни бажараётган бошқа шахсга қаршилик кўрсатишда ёки уни мажбуриятларни бузишга мажбур қилишда ифодаланади.

**Қаршилик кўрсатиш** деб, бошлиққа ёки бошқа ҳарбий хизматчиларга доир мажбуриятларини бажариш пайтида зўрлик ишлатиб ёхуд зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб, фаол қаршилик кўрсатиш тушунилиши керак.

**Зўрлик** деганда, жабрланувчининг баданига енгил, ўртача оғирликдаги шикаст етказишни тушуниш лозим.

**Мажбурлаш** деганда, бошлиқни ёки бошқа ҳарбий шахсни ўз функционал вазифаларини унинг ўзи истамаган ҳолда бузишга мажбур қилиш тушунилиши керак.

Бу қилмиш формал таркибли жиноят бўлиб, қаршилик кўрсатилган ёки мажбурланган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Ушбу жиноятнинг зарурий белгиси бошлиқ томонидан дўқ-пўписанинг амалга оширилишидан қўрқиш учун етарли асослар мавжуд бўлишидир.

Иккинчи зарурий белгиси — қаршилик кўрсатиш ёки хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш фақат жанговар ҳолатда содир этилган бўлиши лозим.

Бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш билан кўрқитиш жанговар вазиятдан бошқа пайтда содир бўлганида айбдорнинг қилмиши ЎЗР ЖКнинг 112-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Формал таркибли жиноят дўқ-пўписа ҳар қандай шаклда ифодаланган пайтдан тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.

Мазкур жиноятнинг субъекти ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбурлаш: 1) бир гуруҳ шахслар томонидан; 2) қурол ишлатиб содир этиш; 3) оғир оқибатларга олиб келиши учун жавобгарликни назарда тутилади.

Таҳлил қилинаётган моддада баён қилинган қилмишни содир этишда қурол ишлатиш деганда ҳар қандай ўқотар ёки совуқ қуролнинг ишлатилишини тушуниш лозим.

**Қўлаш** деганда, қуролни унинг бевосита мўлжалланганлиги бўйича ишлатиш, ўқ отиш, пичоқни санчиш ва бошқалар тушунилади.

**Оғир оқибатлар** деганда, жабрланувчига оғир тан жароҳати етказиш, эҳтиётсизлик орқасидан одам ўлдириш, ҳарбий тадбирларни (ўқув машғулотлари ва бошқа тадбирларни) қолдириш тушунилади.

Мазкур модданинг 3-қисмида бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш жиноятининг жанговар вазиятларда содир этилиши учун жавобгарлик кўзда тутилган.

#### **4-§. Бошлиқни кўрқитиш (ЎЗР ЖК 282-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти ўрнатилган ҳарбий итоаткорлик тартиби, шахснинг соғлиғи, ҳаёти ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят жанговар ҳолатда, агар бундай ҳаракатлар амалга оширилиши учун етарли асослар мавжуд бўлса, бошлиқни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитишда ифодаланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизликнинг бе-парволик ёки ўз-ўзига ишонил шаклида содир этилиши мумкин.

**Жиноятнинг субъекти** вазифаси ёки унвонига кўра бўйсунилган бўлган ҳарбий хизматчидир.



## **5-§. Баданга шикаст етказиш (ЎзР ЖК 283-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** Куролли Кучларда ўрнатилган итоаткорлик тартиби, ҳарбий хизматчиларнинг соғлиғидир.

**Жиноятнинг объектив томони** бошлиқни ҳарбий хизмат бўйича мажбуриятларини бажариши муносабати билан ёки бу мажбуриятларни бажараётганида дўшослаш, унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказишда ифодаланади.

Кўриб чиқиладиган модда бўйича қилмишни квалификациялашнинг зарур шarti бошлиқнинг соғлиғига зарар айнан унинг ҳарбий хизмат бўйича мажбуриятларини бажариши муносабати билан ёки бу мажбуриятларни бажараётганда етказилишидир.

Бу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, соғлиққа зарар етказилганидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноятнинг квалификация қилиниши учун унинг мотиви ва мақсадларининг аҳамияти йўқ.

**Жиноятнинг субъекти** ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин. Мазкур модданинг 2-қисмида:

1) бошлиқни унинг ҳарбий хизмат бўйича мажбуриятларини бажариши муносабати билан ёки бу мажбуриятларни бажараётганда дўшослаш, унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш бир гуруҳ шахслар томонидан;

2) қурол ишлатиб содир этилганлик учун жавобгарлик белгиланган. Дўшослаш, баданга шикаст етказиш жанговар вазиятда содир этилган бўлса, айбдор 283-модданинг 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

## **6-§. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилиши (ЎзР ЖК 284-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** белгиланган бўйсунуш тартиби, шунингдек бошлиқ ва бўйсунувчининг шаъни ва қадр-қимматидир.

Бошлиқ ёки бўйсунувчи жабрланувчи бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** жиноят бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини худди шундай ҳаракатлари учун интизомий чора кўрилганидан сўнг ҳақорат қилишида ифодаланади.

Биринчи марта ҳақорат қилишни содир этган шахс Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари низомига биноан интизомий жавобгарликка тортилади.

Жиноят формал таркибли бўлиб, бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилган пайтидан тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан содир этилади. Жиноятнинг мотиви ва мақсади унинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

### **7-§. Бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 285-моддаси)**

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги Қонуни билан ушбу модданинг 2-қисми қуйидаги мазмундаги ўзгартишлар билан тўлдирилди.

2-қисм: Ўша қилмиш: а) бир гуруҳ шахслар томонидан; б) қурол ишлатиб содир қилинса; в) баданга оғир шикаст етказишга сабаб бўлса — беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Шунингдек ушбу модда 3 ва 4-қисмлар билан тўлдирилди.

3-қисм: Ўша қилмиш одам ўлимига сабаб бўлса — ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

4-қисм: Ўша қилмиш: а) одамларнинг ўлимига; б) бошқа оқибатларга сабаб бўлса — ўн беш йилдан йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

**Жиноятнинг объекти** бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга доир устав қоидаларидир.

**Объектив томондан** жиноят бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга доир устав қоидаларини бузиб мунгазам хўрлаш, азоб бериш, соғлиқнинг бузилишига олиб келган баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказишда ифодаланади.

**Мунгазам хўрлаш ёки азоб бериш** деганда, бу ҳаракатларни уч ёки ундан ортиқ мартаба содир этиш тушунилади.

Хўрлаш ёки азоб бериш — жабрланувчи шахснинг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаш йўли билан ерга урувчи ҳар қандай ҳаракат демакдир.

Азоб бериш жисмоний қийноқ ва уқубатлар йўли билан амалга оширилиши мумкин. Азоблар — узоқ ва уқубатли оғриқлардир. Азоб бериш, юлиш, тишлаш, кўп жойларни тирнаш, жароҳатлаш, кимёвий ёки бошқа моддалар билан таъсир ўтказиш ва ҳоказоларда ифодаланади.

Жинойт моддий таркибли бўлиб, хўрлаш ҳаракатлари, азоб беришлар, соғлиққа зарар етказиш ёки ноқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш содир этилганидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жинойт қасддан содир этилади. Жинойтнинг мотиви ва мақсади унинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.

**Жинойтнинг субъекти** жабрланувчи билан тобелик муносабатида бўлмаган ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга доир устав қоидаларини бузиш: а) бир гуруҳ шахслар томонидан; б) қурол ишлатиб; в) баданга шикаст етказишга олиб келган қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган.

Шундай қилмиш инсоннинг ўлимига сабаб бўлганда, айбдор 285-модданинг 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Шундай қилмиш одамларнинг қурбон бўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган бўлса, айбдорнинг қилмиши ушбу модданинг 4-қисми билан квалификация қилинади.

## **8-§. Мародёрлик (ЎЗР ЖК 286-моддаси)**

**Жинойтнинг объекти** қуролли кучлардаги маънавий асослардир. Жинойтнинг предмети ярадорлар ёки ўлганларнинг мол-мулкидир.

**Объектив томондан** жинойт жанговар вазиятда ўлганлар ёки ярадорларга тегишли буюмларни эгаллаб олишда ифодаланади.

Буюмларни эгаллаш ҳар қандай шаклда ўғрилиқ ёки зўрлик ишлатиб содир этилиши мумкин.

Ўлганлар ёки ярадорларга тегишли буюмларни эгаллаб олишнинг зарурий белгиси жинойтнинг жанговар вазиятда содир этилишидир.

Жинойт ўлганлар ва ярадорга тегишли буюмлар эгаллаб олинган пайтидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.  
Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификация қилини-  
ши учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** фақат ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Бўйруқ деганда нима тушунилади? Бўйсунмаслик деганда нима тушунилади? Унинг кўриниши ва турлари. Ушбу жиноятни оғир-лаштираувчи хусусиятлари.

2. Бўйруқни бажармаслик билан бўйсунмасликнинг фарқи нимада? Бўйруқни бажармаслик жиноятининг жинойий жавобгарлик шартлари.

3. Бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш деганда нима тушунилади? Мажбурлаш ва бўйруққа бўйсунмаслик нимаси билан фарқланади?

4. Бошлиқни ўлдириш билан қўрқитиш ёки куч ишлатиш деганда нимани тушунаси?

5. Қандай ҳолларда бу қўрқитиш жиноят ҳисобланади?

6. ЖКнинг 282-моддасида кўрсатилган жинойий жавобгарликнинг мажбурий шартларини айтинг.

7. Баданга шикаст етказиш деганда нима тушунилади?

8. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилиши жинойий жавобгарлигининг шартларини кўрсатинг.

9. Ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш деганда нима тушунилади? Ушбу қилмиш қандай ҳолларда намоён бўлади ва қилмишга жинойий жавобгарликнинг шартларини кўрсатинг.

10. Мародёрлик деганда нима тушунилади? Нима мародёрлик деб тан олинмайди?

## XXII боб. ҲАРБИЙ ХИЗМАТНИ ЎТАШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

### 1-§. Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш (ЎЗР ЖК 287-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида: «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ва муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар», деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида ҳақиқий ҳарбий ва муқобил хизматни ўташ тартиби «Мудофаа тўғрисида», «Умумҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида», «Муқобил хизмат тўғрисида»ги қонуларда, ҳарбий уставлар асосида белгиланади.

**Жиноятнинг объекти** Куролли Кучларда ўрнатилган ҳарбий хизматни ўташ тартибидир.

Мазкур модда биринчи қисмининг **объектив томони**: 1) қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш; 2) ҳарбий қисмда қисқа муддатга рухсат берилганда, бошқа хизматга тайинланганда ёки бошқа хизмат жойига ўтказилганда, хизмат сафаридан, таътилдан ёки даволаш муассасасидан, узрли сабабларсиз бир кеча-кундуздан ортиқ, аммо ўн кеча-кундуздан кўп бўлмаган муддат давомида хизмат жойида бўлмасликда ифодаланади.

Чақириқ бўйича ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисм жойлашган худуддаги казармаларга жойлаштириладилар. Ҳарбий хизматни ўташ жойи бошқа жойларда ҳам бўлиши мумкин.

Ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини фақат тегишли ҳарбий бўлинма командирининг (бошлиқнинг) рухсати билан тарк этиш мумкин. Командирнинг рухсатсиз ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ёхуд дислокация манзилини тарк этиш ҳарбий уставга биноан тақиқланади — акс ҳолда бу қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан тарк этиш ҳисобланади.

Муддатли хизмат ҳарбий хизматчиси томонидан қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишнинг зарурий белгиси қисмда бўлмасликнинг бир кеча-кундуздан ортиқ, аммо ўн кеча-кундуздан кўп бўлмаган муддатдаги давомийлигидир. Бу муддатни шахснинг қисмни ёки хизмат жойини ташлаб кетиш

пайтдан то қайтиб келиш ёки ушланиш пайтигача деб ҳисоблаш **ЮЗМ**.

**Ҳарбий қисмдан қисқа муддатта рухсат берилганда, бошқа хизматга тайинланганда ёки бошқа хизмат жойига ўтказилганда хизмат сафаридан, таътилдан ёки даволаш муассасасидан сўнг узрли сабабларсиз бир кеча-кундуздан ортиқ, аммо ўн кеча-кундуздан кўп бўлмаган муддат давомида хизмат жойида бўлмаслик ҳарбий хизматчи қисмдан ёки хизмат жойидан ташқарида қонуний асосларда бўлган ҳолатда мавжуд бўлиши мумкин.**

**Узрли сабаблар** деб, ҳарбий хизматчининг касаллиги, яқин қариндошларининг ўлими, табиий офатлар, ҳарбий ҳолат ва бошқалар саналади.

**Ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш** узрли сабабларсиз хизмат жойида ҳозир бўлмасликдир. Агар ҳарбий бир кеча-кундуздан ортиқ, аммо ўн кеча-кундуздан кўп бўлмаган муддатда қисмда бўлмаса, жиноий жавобгарликка сабаб бўлади.

Мазкур модданинг 1-қисми маъмурий преюдицияга эга. Ҳарбий хизматчи томонидан қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетганлик учун интизомий жавобгарлик чораси қўлланганидан сўнг яна худди шундай қилмиш содир этилса, айбдор жиноий жавобгарликка тортилади.

Жиноят формал таркибли бўлиб, агар ҳарбий хизматчи ҳарбий қисмдан ёки хизмат жойидан ташқарида ноқонуний тарзда юрган бўлса ёхуд 10 кун ичида хизмат жойига етиб келмаса, тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади.** Жиноятнинг мотиви уни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас. Агар ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш ҳарбий хизматдан бош тортиш мақсадида содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖКнинг 288-моддаси (дезертирлик) бўйича квалификация қилинади.

Ушбу модда 1-қисмида назарда тутилган **жиноятнинг субъекти** муддатли ҳарбий хизматчидир.

287-модда 2-қисмининг **объектив томони** муддатли хизмат ҳарбий хизматчиси, офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапорщик, мичман ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчининг қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиши, шунингдек узрли сабабларсиз белгиланган ўн кундан ортиқ, лекин бир ойдан кўп бўлмаган муддат давомида хизмат жойига етиб келмаслигида ифодаланади.

Офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапоршчик, мичман ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисмда ёки хизмат жойида хизмат пайтида ҳозир бўлишлари керак. Ҳарбий хизматни ўташдан ташқари бўш пайтларда бу тоифа ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисм ёки хизмат жойидан ташқарида бўлишлари мумкин. Шунга биноан ҳарбий хизматчиларнинг бу тоифаси учун ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш деганда, уларнинг хизматни ўташи керак бўлган пайтда узрли сабабларсиз хизматни ўташга чиқмаганлигини назарда тутиш керак.

Ушбу модда 2-қисмида назарда тутилган қилмишнинг субъектлари муддатли хизмат ҳарбий хизматчиси, офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапоршчик, мичман ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчи бўлишлари мумкин.

287-модданинг 3-қисмида муддатли хизмат ҳарбий хизматчиси, офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапоршчик, мичман ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчининг ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиши, шунингдек хизматга белгиланган муддатдан узрли сабабларсиз бир ойдан ортиқ вақтда етиб келмаслиги учун жавобгарлик белгиланган.

Ушбу модданинг 4-қисмида муддатидан қатъи назар мазкур моддада кўзда тутилган ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш жанговар вазиятда содир этилганда, айбдорга жавобгарлик белгиланган.

## **2-§. Дезертирлик (ЎЗР ЖК 288-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** белгиланган ҳарбий хизматни ўташ тартиби ҳисобланади.

**Жиноятнинг объектив томони** ҳарбий хизматдан бутунлай бўйин товлаш мақсадида ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш, шунингдек шу мақсадда хизмат жойига етиб келмаслик ҳисобланади.

Таҳдил этилаётган қилмиш давомли жиноят ҳисобланади. Жиноят дезертир ушланган ёки хоҳиши билан келган пайтдан тугалланган ҳисобланади.

Айбдор ҳарбий қисмда ёки хизмат жойида бўлмаган вақт жиноятнинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.



**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси хизмат жойини ёки ҳарбий қисмни ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш мақсадидир.

Ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ташлаб кетиш, шунингдек хизмат жойига вақтида етиб келмаслик ҳарбий хизматдан бугунлай бўйин товлаш мақсадида содир этилган бўлиши лозим.

283-модда 1-қисмида кўзда тутилган **жиноятнинг субъекти** муддатли ҳарбий хизматчиси бўлиши мумкин.

Ушбу модданинг 2-қисмида офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапоршчик, мичман ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилган дезертирлик учун жавобгарлик кўзда тутилган.

### **3-§. Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш (ЎзР ЖК 289-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** ҳарбий кема фалокатларга дучор бўлган ёки авариялар ёхуд ҳалокат пайтида белгиланган ҳарбий қоидалар тартиби ҳисобланади.

**Объектив томондан** жиноят ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармаган командир томонидан, шунингдек командирнинг тегишли фармойиши бўлмасдан, кема командаси таркибидаги шахс томонидан ташлаб кетилишида ифодаланади.

Ҳарбий кема командири ва командасининг хизмат мажбуриятлари устав билан тартибга солинган бўлиб, унга кўра кема командири ва команда аъзолари фалокатлар, авариялар пайтида ҳарбий кемани қутқариш учун барча иложи бўлган чораларни кўришлари лозим.

Командирнинг зиммасига бевосита одамларни, мол-мулкни қутқариш мажбурияти юклатилган. Командир кемани қутқариш учун барча чораларни кўрган, аммо уни қутқаришнинг иложи қолмай, кемани тарк этиш керак, деб ҳисоблаганда, у кемани тарк этишга фармойиш беради. Командир кемани ҳаммадан кейин тарк этади.

Хизмат мажбуриятларини охиригача бажармаслик деганда, Уставга мувофиқ ўз мажбуриятларини буткул бажармаслик ёки тўла ҳажмда бажармаслик тушунилади.

Ҳалок бўлаётган кемани ташлаб кетганлик учун команда аъзоларининг жавобгарлиги ҳарбий кема командирининг кемани, мол-

мулкларни ва ҳужжатларни қутқариш борасидаги буйруқ ва фармойишларини бажармаганлари тақдирда вужудга келади. Команда аъзоларидан ҳеч бири кемани кема командирининг фармойишисиз ташлаб кетиши мумкин эмас.

**Жиноят ҳалок бўлаётган ҳарбий кема командирининг ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармай уни ташлаб кетганлиги аниқланган, шунингдек командирнинг тегишли фармойиши бўлмастан, кема командаси таркибидаги шахс томонидан ташлаб кетилган пайтидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.**

**Субъектив томондан жиноят қасдан содир этилади.** Командир кемани ўз хизмат мажбуриятларини бажармасдан ёки тўлиғича бажармасдан ташлаб кетаётганини ва кетишни истаётганини тушуниб етиши лозим. Бу жиноят эҳтиётсизлик оқибатида содир этилганида айбдор жавобгарликка тортилмайди.

Кеманинг команда аъзоси томонидан ташлаб кетилиши ҳам қасдан содир этилади.

Айбдор ҳарбий кема командирининг кўрсатмасисиз кемани тарк этаётганини тушуниши ва шуни истаган бўлиши лозим. Айбнинг эҳтиётсизлик билан содир этилгани жинойий жавобгарликни истисно қилади.

**Жиноятнинг субъекти** кема командири ёки команда аъзоси бўлиши мумкин.

Ушбу модданинг 2-қисмида жанговар вазиятда кемани ташлаб кетганлик учун жавобгарлик белгиланган.

#### **4-§. Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (ЎЗР ЖК 290-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** — ҳарбий хизматни ўташнинг белгиланган тартибидир.

**Объектив томондан жиноят ҳарбий хизматчи ўзининг бирор аъзосини майиб қилишида, яъни ўз баданига бирон шикаст етказиш йўли билан, шунингдек ўзини ёлғондан касалликка солиб, ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан ҳарбий хизматни бажаришдан (ўташдан) бўйин товлаши, уни бажаришдан бош тортишида ифодаланади.**

Бу жиноятни содир қилишнинг биринчи усули — ҳарбий хизматдан ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш, яъни ҳарбий хизматни ўтаётган шахс томонидан ўз соғлиғига ҳарбий хизматни

Ўташга тўсқинлик қиладиган даражада зарар етказишдир. Соғлиққа зарар етказиш усуллари турлича бўлиши мумкин (қуролни, бошқа предметларни ишлатиш йўли билан ва бошқалар), бироқ бу жиноятни квалификациялаш учун аҳамиятли эмас.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлашнинг иккинчи усули касалликни ёлғондакам рўкач қилишдир.

Касалликни ёлғондакам рўкач қилиш деганда, тиббий комиссияни ҳарбий хизматни ўташи керак бўлган шахсда хизматни ўташга тўсқинлик қиладиган қандайдир касаллик мавжудлиги борасида алдашнинг ҳар қандай йўллари, ўзини ёлғондакам кўр, қар ёки руҳий касал қилиб кўрсатиш ва ҳоказо тушунилади.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлашнинг учинчи усули ҳужжатларни қалбакиллаштириш йўли билан амалга оширилади.

Ҳужжатларни қалбакиллаштириш деганда, ҳужжатларни қалбакиллаштириш ёки тегишли комиссияларга ҳарбий хизматдан озод қилишга асос бўладиган сохта ҳужжатларни тақдим этиш тушунилади. Масалан, касал эканлик ёки ҳарбий хизматдан озод қилишга асос бўладиган бошқа ҳолатлар тўғрисида сохта маълумотнома тақдим этиш бунга мисол бўла олади.

Бошқача йўл билан алдаш деганда, ҳарбий хизматдан озод қилиш ваколатига эга бўлган тегишли идораларни чалғитиш учун қўлланган ҳар қандай усулларни тушуниш лозим.

Ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан бош тортиш деганда, бирор-бир қонуний асосларга эга бўлмасдан ҳарбий хизматни ўташдан оғзаки ёки ёзма шаклда бевосита бош тортиш тушунилади.

Ҳарбий хизматни ўташдан бош тортиш формал таркибли жиноят бўлиб, ҳарбий хизматчи ўзининг бирон аъзосини майиб қилган, яъни ўз баданига бирор йўл билан шикаст етказган, шунингдек, ўзини ёлғондан касаликка солиб, ҳужжатларни қалбакиллаштирган ёки бошқа йўл билан алдаб ҳарбий хизматдан бўйин товлаган ёки бу хизматни бажаришдан бош тортган пайтдан тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан содир этилади. Мақсад - ҳарбий хизматни ўташдан бош тортишдир.

**Жиноятнинг субъекти** ҳарбий хизматни ўташи керак бўлган ёки ўтаётган шахсдир.

Таҳлил этилаётган модданинг 2-қисмида жанговар вазиятда содир этилган ҳарбий хизматни ўташдан бош тортганлик учун жавобгарлик белгиланган.

## 5-§. Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 291-моддаси)

Мазкур жиноятнинг объекти қоровул хизматини ўташнинг белгиланган тартибидир. Қоровул хизматини ўташ тартиби Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари гарнизон ва қоровул хизмати устави билан тартибга солинади.

**Объектив томондан** жиноят қоровул (соқчилик) хизмати ички устав қоидаларини қоровул таркибига кирган шахс томонидан, башарти, мазкур қоровул бундай оқибатларнинг олдини олиш учун қўйилган ҳолда, зарарли оқибатлар келтириб чиқарадиган бузишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари гарнизон ва қоровул хизмати уставига мувофиқ қоровул хизмати ҳарбий байроқлар, қурол-аслаҳа, ҳарбий ва бошқа техника, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, бошқа мол-мулклар сақланадиган омборларнинг ва бошқа ҳарбий ва давлат объектларининг мустаҳкам қўриқланиши ва мудофаа қилиниши учун, шунингдек, ҳибсга олинган ва ҳукм қилинган, гауптвахтада ва интизомий қисмларда сақланадиган шахсларни қўриқлаш учун таъсис этилади. Ҳарбий кемаларда кема уставига мувофиқ муҳимлиги ва аҳамиятига кўра қоровул хизматига тенглаштириладиган соқчилик хизмати ташкил этилади.

Ушбу модда бланкет диспозициялидир. Айбдорни жиноий жавобгарликка тортиш учун гарнизон ёки қоровул хизмати Уставининг бирор-бир моддаси бузилган бўлиши ва қоровул хизмати Устави қоидаларига риоя қилмаслик вазиятида қўриқланаётган объектларга зарар етказиш оқибатларининг рўй берган бўлиши шарт. Жиноятнинг зарурий белгиси гарнизон ва қоровул хизмати Уставини бузиш ва етказилган зарарли оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлигидир.

**Зарарли оқибатлар** — қоровул қўриқлаётган мол-мулкнинг ўғриланиши, нобуд қилиниши, шикастланиши, сақланаётган маҳкумнинг қочиши, ҳарбий хизматчиларнинг патрул нарядчининг ҳаракатсизлиги боис жамоат тартибини кўпол равишда бузиши ва бошқалардир.

**Субъектив томондан** жиноят қасдан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификацияси учун аҳамиятта эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** қоровул таркибига кирган шахсдир.

Мазкур модданинг 2-қисмида қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузганлик:

- 1) баданга оғир шикаст етказилишига;
- 2) одам ўлишига;
- 3) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганда, яъни жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жавобгарлик белгиланган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, қўриқланаётган хавфли жиноятчининг қочиши, қурол, ҳарбий аслаҳалар, портловчи моддалар, портлатувчи ускуналарнинг ўғирланиши, ҳарбий техниканинг шикастланиши ёки нобуд қилиниши ва бошқалар тушунилади.

Мазкур модданинг 3-қисмида жанговар вазиятда қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

### **6-§. Ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 292-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** – Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида ички хизмат ўташ ва гарнизонда патруллик қилиш қоидаларидир.

**Объектив томондан жиноят** ички хизмат устави қоидаларини, шунингдек гарнизонда тегишли хизмат зарарли оқибатларнинг олдини олиш учун тайинлангани ҳолда, патруллик қилиш қоидаларини келтириб чиқарадиган тарзда бузишда ифодаланади.

Ички хизмат Уставига биноан ички тартибни сақлаш, қием (бўлинма) бинолари ва мол-мулкни қўриқлаш, шунингдек ички хизматнинг бошқа мажбуриятларини бажариш учун ҳарбий хизматчилар ичидан кунлик (суткалик) наряд (қоровул ва соқчиликдан ташқари) тайинланади. Мазкур наряд ички тартиб-қоидалар бажарилишини таъминлайди, қисмнинг назорат-ўтказув пунктини бошқаради, шахсий таркибни, ҳарбий қисмдаги қурол-аслаҳаларни, ўқ-дориларни, бино ва мол-мулкни қўриқлайди, шунингдек ички хизматга доир бошқа вазифаларни бажаради.

Патрул хизмати ҳар бир гарнизонда гарнизон бошлиғи буйруғи билан ҳарбий хизматчилар томонидан кўчаларда ва бошқа жамоат жойларида, вокзалларда, бекатларда ва бошқа жойларда тартибни сақлаш ва ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий интизомга риоя қилишини назорат қилиш учун ташкил этилади.

Мазкур модда бланкег диспозициялидир. Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун ички хизмат Уставининг қайси моддаси

бузилгани, зарарли оқибатлар юзага келганлиги факти ҳамда қоидабузарлик ва оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлиги зарур. Ички хизматни ўташ қоидалари бузилган, аммо зарарли оқибатлар келиб чиқмаган ҳолларда айбдор интизомий жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** нарядда ёки патрул хизматида бўлган ҳарбий хизматчидир. Бу қисм бўйича навбатчи ва унинг ёрдамчиси, НРП (назорат-рухсат пункти) бўйича навбатчи ва унинг ёрдамчиси, дневальныйлар (казарма бўйича навбатчи), навбатчи фельдшер, ошхона бўйича навбатчи, посилниклар (хат-хабар элтувчилар), кунлик навбатчилар ва бошқалар бўлиши мумкин.

## **7-§. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 293-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** – Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ички хизмат Уставида ва ҳар бир қўшин турига тегишли қўмондонликнинг меъёрий актларида белгиланган жанговар навбатчиликни (жанговар хизматни) ўташ тартибидир.

**Объектив томондан** модданинг 1-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноят жанговар навбатчиликни ўташ, жанговар хизмат қоидаларини бузиш, қўриқланаётган объектларга зарар етказилишига ёки жанговар топшириқ бажарилмай қолишига олиб келганида юзага келади.

Жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) навбатчи кучлар ва воситалар томонидан амалга оширилади, унинг таркибига ҳарбий расчётлар, экипажлар, жанговар таъминот ва хизмат кучлари ҳамда воситалари киради.

Жанговар навбатчиликни ўташ (жанговар хизмат) қоидаларини бузиш жанговар постдан кетиб қолиш, постда ухлаб қолиш ва бошқаларда ифодаланиши мумкин.

293-модда бланкет диспозицияли. Ҳар бир муайян ҳолатда жанговар навбатчиликни ўташнинг (жанговар хизматнинг) қайси қоида бузилганини, қўриқлаш объектга етказилган зарарни, ҳарбий топшириқни бажармаганлик фактини ҳамда улар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш лозим.

Агар жанговар навбатчиликни ўташ (жанговар хизмат) қоидаларини бузиш қўриқлаш объектларига зарар етказмаган ёки ҳар-

бий топшириқнинг бажарилмай қолишига олиб келмаган бўлса, айбдор интизомий жазога тортилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Унинг мотив ва оқибатлари турлича бўлиши мумкин, аммо бу жиноятнинг квалификация қилиниши учун аҳамиятли эмас.

**Жиноятнинг субъекти** экипаж жанговар расчёти навбатчи сменаси ёки бошқа жанговар хизматни ўтайдиган тузилма таркибига кирувчи ҳарбий хизматчи ҳисобланади.

Мазкур жиноят-ҳуқуқий норманинг 2-қисмида Ўзбекистон Республикасига тўсатдан қилинган ҳужумни ўз вақтида пайқамаганлик ёки даф этмаганликда ифодаланган, шунингдек оғир оқибатларга олиб келган жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик кўзда тутилган.

Мазкур моддада кўзда тутилган маънодаги оғир оқибатлар деганда, Ўзбекистон Республикаси хавфсизлигига сезиларли зарар етказиш, масалан, мамлакат ҳудуди ёки ҳарбий объектларга зарба бериш, ҳарбий техниканинг шикастланиши ёки нобуд бўлиши, одамларнинг ўлиши ва ҳоказо тушунилади.

## **8-§. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 294-моддаси)**

«Ўзбекистон Республикаси давлат чегараси тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ давлат чегарасини кўриқлаш куйидагиларни ўз ичига олади: чегарани ноқонуний ўзгартириш, бузиб ўтишга бўлган ҳар қандай уринишнинг олдини олиш, қўшин гуруҳлари ва тўдаларнинг Ўзбекистон ҳудудига нисбатан қилинадиган қуроли тажовузини қайтариш, чегарадаги қуроли ва бошқа ифвогарликларга йўл қўймаслик; кўрсатилган тажовузлардан аҳолини, мулк ва ашёларнинг барча шакллариини ҳимоя қилиш, чегарани бузиб ўтишнинг олдини олиш ва бунга йўл қўймаслик; чегара орқали портловчи, заҳарловчи, радиоактив, наркотик воситаларнинг, қурол-яроғ, ўқ-дорилар ва бошқа Ўзбекистон Республикасига олиб кириш ва олиб чиқиш тақиқланган предметларнинг олиб ўтилишига йўл қўймаслик; чегара орқали ман қилинган, мамлакатимизнинг иқтисодий ва сиёсий манфаатларига зарар етказувчи маълумотларни ифодаловчи нашрлар, видео ва аудиоёзувларнинг олиб ўтилишига йўл қўймаслик ва ҳоказо.

**Жиноятнинг объекти** чегара хизматини ўташнинг белгиланган тартибидир.

**Объектив томондан** жиноят чегарачилар наряди таркибида бўлган шахснинг чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиши натижасида чегара дахлсизлигининг бузилиши мумкинлигида ифодаланadi.

«Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасини қўриқлаш тўғрисидаги Низом»да, шунингдек давлат чегарасини қўриқлаш тўғрисидаги чегара наряди шахсларнинг муайян вазифаларини белгиловчи инструкцияларда ва Миллий хавфсизлик хизматининг Чегара қўшинлари бошқармаси раҳбариятининг алоҳида буйруқларида чегара хизматини ўташ қоидалари ва тартиби ўрнатилган.

294-модда бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир муайян ҳолатда чегара хизматини ўташ тартибининг қандай бузилиши содир бўлганини ва бу қоидабузарлик Ўзбекистон Республикаси чегаралари дахлсизлигига зарар етказиши мумкин ёки мумкинмаслигини аниқлаш тақозо этилади.

Жиноят чегарачилар наряди таркибида бўлган шахснинг чегара хизматини ўташ қоидаларини, чегаранинг дахлсизлигини бузиши мумкин бўлган пайтдан бошлаб туталланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади.

**Жиноят субъекти** чегара хизматини ўташ қоидаларини бузган ва бу чегаранинг дахлсизлигини бузиши мумкин бўлган чегарачилар наряди таркибида бўлган шахс ҳисобланади.

Мазкур модданинг 2-қисмида чегара хизматини ўташ қоидаларини: 1) қонунга хилоф равишда чегарадан ўтиш; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Чегарадан қонунга хилоф равишда ўтиш деганда, Ўзбекистон Республикаси чегарасидан ҳокимиятнинг ваколатли идоралари рухсатсиз ҳар қандай йўналишда ўтиш тушунилади.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуролланган тўдаларнинг бостириб кириши, одамларнинг ўлими ва бошқаларни тушуниш лозим.



## ҚЎШИМЧА САВОЛЛАР

1. Офицерлар таркибидан бўлган шахс, прапоршчик мичман ёки ҳарбий хизматни шартнома бўйича ўтаётган шахслар жиноий жавобгарлик шартларининг муддатли ҳарбий хизматчилар жиноий жавобгарлик шартларидан фарқи.

2. Дезертирлик нима? Унинг қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишдан фарқи нимада?

3. Ўзининг бирор аъзосини майиб қилиш йўли билан ҳарбий хизматдан бўйин товлаш деганда нимани тушунасиз? Уни содир этишнинг қандай усуллари бор? Бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлашга нималар киради?

4. Жанговар вазият деганда нима тушунилади?

5. Қоровул хизмати ўташ қоидаларини бузишга нималар киради? Ушбу жиноятни тўғри квалификация қилишнинг асосий шартлари.

6. ЖКнинг 291-моддасидаги зарарли оқибатлар жумласида нима назарда тутилади?

7. Ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузишнинг қандай усуллари бор? ЖКнинг 292-моддасидаги зарарли оқибатлар деганда нималар назарда тутилади?

8. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш нималарда намоён бўлади?

9. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш деганда нимани тушунасиз? Ушбу бузишлар қандай оғир оқибатларга олиб келиши мумкин?

## **XXIII боб. ҲАРБИЙ МУЛКНИ САҚЛАШ ЁКИ УНДАН ҲОЙДАЛАНИШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР**

### **1-§. Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ва ишдан чиқариш (ЎЗР ЖК 295-моддаси)**

Таҳлил этилаётган **жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида ўрнатилган ҳарбий мулкни сақлаш ва ундан фойдаланиш тартибидир.

Жиноятнинг предмети ҳарбий хизматчига фойдаланиш учун берилган шахсий мулк, ҳарбий аслаҳалар, қурол, ўқ-дорилар, ҳаракатланиш воситалари, асбоб-ускуналар, техник таъминот ашёларидир.

**Объектив томондан** 295-модданинг 1-қисмида кўзда тутилган жиноят муддатли ҳарбий хизмат хизматчисининг шахсан ўзи фойдаланиш учун берилган ҳарбий аслаҳа-анжомларни: 1) сотиши; 2) фойдаланиш учун бировга бериши; 3) гаровга қўйишида ифодаланади.

Мазкур модда биринчи қисмининг предмети фақат аскарнинг аслаҳа-анжомлари бўлиши мумкин. Масалан, ускуналар, пойабзал, асбоблар ва ҳоказо.

**Аскарлик аслаҳа-анжомларини сотиш** деганда, уларни бошқа шахсларга қандайдир моддий тўлов эвазига ёки бошқа предметларга алмашиш орқали бериш тушунилади.

Ҳарбий аслаҳа-анжомларни сотиш улар сотилган пайтдан тугалланган жиноят ҳисобланади.

Ҳарбий аслаҳа-анжомларни фойдаланиш учун бировга бериш уларни совға қилишда, бериб туришда ифодаланади, бунда бериш вақти (доимийга ёки вақтинчага) аҳамиятли эмас. Бу шаклдаги жиноят ҳарбий аслаҳа-анжом берилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Гаров** – аслаҳа-анжомларни бошқа бировга вақтинча сақлаш ва қайтариб бериш шарти билан топшириш ва улар учун пул ёки бошқа моддий қийматларга эга бўлишдир. Ҳарбий аслаҳа-анжомларни беҳуда сарфлашнинг бу усули гаров расмийлаштирилгандан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** ҳарбий аслаҳа-анжомларни беҳуда сарфлаш қасддан содир этилади. Жиноятнинг мотив ва мақсади унинг квалификация қилиниши учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноят субъекти** фақат муддатли хизматнинг ҳарбий хизматчисидир.

Ушбу модда 2-қисмининг **объектив томони** хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дори, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмларини сақлаш қоидаларини бузиш натижасида йўқотиш ёки ишдан чиқаришда ифодаланади.

295-модда 2-қисмида кўзда тутилган жиноятнинг предмети фақат хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дори, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмлари бўлиши мумкин.

Ишониб топширилган деганда, қурол ҳарбий хизматчига жанговар аслаҳа-анжомларнинг фойдаланиши учун белгиланган тартибда берилганлиги тушунилади.

Хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дори, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмларини йўқотиш деганда, сақлаш қоидаларини бузиш натижасида ҳарбий хизматчини бу предметларнинг йўқолгани учун жинойий жавобгарликка тортиш учун сақлашнинг қайси қоидаси бузилганини аниқлаш шарт, бу мазкур жиноят таркибининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Сақлаш қоидаларини бузиш ва бу предметларнинг йўқолиши ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги ҳам жиноятнинг зарурий белгисидир.

Йўқотиш ҳарбий хизматчининг ихтиёридан ташқари содир бўлади: предмет йўқолади, эсдан чиқиб қолдирилади, ўғриланади ва ҳоказо.

Кўрсатилган предметлар ҳарбий хизматчининг ихтиёридан чиққан пайтдан ҳарбий мулкни йўқотиш жинояти тугалланган ҳисобланади.

Ишдан чиқариш деб, санаб ўтилган буюмларни кўзланган мақсадда фойдаланиш учун тўла ёки қисман яроқсиз ҳолатга келтиришга айгилади.

Санаб ўтилган буюмларнинг ишдан чиқарилиши улар тўла ёки қисман яроқсиз ҳолатга келтирилган пайтдан тугалланган жиноят ҳисобланади.

**Субъектив томондан** кўрсатилган предметларни йўқотиш эҳтиётсизлик туфайли содир қилинади. Ишдан чиқариш эса қасддан ёки эҳтиётсизлик туфайли содир қилинади.

Шу модданинг 2-қисмида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг субъекти** қурол, ўқ-дори, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмлари хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган ҳарбий хизматчи ҳисобланади.

Мазкур модданинг 3-қисмида жанговар вазиятда содир қилинган ҳарбий аслаҳа-анжомларни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки иш-

дан чиқариш, шунингдек хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол-аслаҳа, ўқ-дорилар, ҳаракат воситалари, техник таъминот сақлаш қоидаларини бузиш оқибатида йўқотиш ёки ишдан чиқариш жинойий жавобгарлиги белгиланган.

## **2-§. Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш (ЎЗР ЖК 296-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида ўрнатилган ҳарбий мулкни сақлаш тартибидир.

Ҳар қандай ҳарбий мулк жиноятнинг предмети бўлиши мумкин. Бу қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат воситалари, ҳарбий техника ва бошқа ҳар қандай ҳарбий мулк бўлиши мумкин.

**Объектив томондан** жиноят қурол, ўқ-дори, ҳаракат қилиш воситалари, ҳарбий техника ёки бошқа ҳарбий мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга шикаст етказишда ифодаланади.

**Кўрсатилган мулкни нобуд қилиш** деганда, уни мақсадга мувофиқ фойдаланиш учун тўла ёки қисман яроқсиз ҳолатга келтиришни тушуниш лозим.

**Шикаст етказилганида**, ҳали уни тиклаш ва кўзда тутилган мақсадда фойдаланиш имкони бор бўлади.

**Нобуд қилиш** ёки шикаст етказиш усуллари турлича (ёқиб юбориш, портлатиш, чўктириш ва ҳоказо) бўлиши мумкин, аммо бунинг жиноятни квалификация қилишда аҳамияти йўқ.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, ҳарбий мулк нобуд қилинган ёки шикастланган пайдан тугалланган ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят фақат қасддан содир этилади. Жиноятни содир қилиш мотив ва мақсади уни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Мазкур модданинг 2-қисмида ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш оғир оқибатларга олиб келган ҳоллар учун жинойий жавобгарлик кўзда тутилган.

**Оғир оқибатлар** деганда, эҳтиётсизлик оқибатида оғир тан жароҳати етказиш, одам ўлиши, қурбонлар бўлиши, кўп сонли ҳарбий техниканинг нобуд бўлиши ёки шикастланиши ва бошқалар тушунилади.

**Ушбу модданинг 3-қисмида** юқоридаги қилмиш жанговар вазиятда содир этилганлиги учун жинойий жавобгарлик белгиланган.

### **3-§. Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, шунингдек модда ва буюмлар билан муомаллада бўлиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 297-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ ва бошқа предметлар билан муомаллада бўлиш қоидаларидир.

Жиноятнинг предмети атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғлар, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив ва бошқа моддалар ҳамда предметлар ҳисобланади. Масалан, тез аланга оладиган моддалар, пиротехник маҳсулотлар, кимёвий ва заҳарли моддалар ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

**Объектив томондан** жиноят атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив ёки бошқа моддалар ва предметлар билан муомаллада бўлиш қоидаларини бузишнинг баданга ўртача оғир шикаст етказилишига олиб келишида ифодаланади.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни шу модда бўйича жинойий жавобгарликка тортиш учун ҳар бир алоҳида ҳолатда кўрсатилган предметлар билан муомаллада булишнинг қайси қоида ёки қоиданинг қайси банди бузилганини аниқлаш зарур. Бу қоидалар ҳарбий уставларда, инструкцияларда (йўриқномалар)да, қўлланмаларда, буйруқларда белгиланган.

Жиноят моддий таркибли ҳисобланади. Жиноят баданга ўртача оғир шикаст етказиш тартибидаги оқибат юзага келганидан бошлаб тўталланган ҳисобланади.

Жиноятнинг зарурий белгиси атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив ёки бошқа моддалар ва предметлар билан муомаллада бўлиш қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир шикаст етказилиши ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжуд эканлиги ҳисобланади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади.

Жиноятнинг мотив ва мақсади уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Таҳлил қилаётган модданинг 2-қисмида жиноятнинг қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлари:

1) икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир шикаст етказилиши;

2) оғир шикаст етказилиши;

3) одам ўлиши;

297-модда 3-қисмда шу қилмиш:

1) одамлар ўлимига;

2) бошқа оғир оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик назарда тутилади.

Бошқа оғир оқибатлар, деганда экологик фалокатлар, одамларнинг оммавий касалланиши ва ҳоказолар тушунилади.

#### **4-§. Машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 298-моддаси)**

**Жиноятнинг объекти** жамоат хавфсизлиги, жанговар, махсус ва транспорт машиналаридан фойдаланишнинг белгиланган тартиби, шунингдек одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

Жиноятнинг предмети жанговар, махсус ва транспорт машиналаридир.

**Объектив томондан жиноят жанговар, махсус ва транспорт машиналарини бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши** баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказишга сабаб бўлишида ифодаланади.

**Жанговар машина** — ўзи юрадиган, душмanning тирик нишонлари ва жанговар техникасини нобуд қилишга мўлжалланган (танклар, пйёдаларнинг жанговар машиналари, ўзи юрар артиллерия қурilmалари, зирҳли транспортёрлар ва ҳоказо) машиналардир.

**Махсус машиналар** — махсус асбоб-ускуналар билан қуролланган ва ҳарбий хизматнинг бошқа вазифаларини: муҳандислик, меъморлик, таъмирлаш ва ҳоказоларни амалга оширишга мўлжалланган машиналардир.

**Транспорт машинаси** — одамларни, қурол-аслаҳаларни, юкларни ва бошқа ҳарбий мулкларни олиб юришга мўлжалланган машинадир.

Мазкур модда ҳам бланкет диспозициялидир. Шахсни жинoий жавобгарликка тортиш учун машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларининг қайси банди бузилганини аниқлаш зарур ва бу қоидабузарлик билан баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилганлиги ўртасидаги сабабий боғланишни ҳам аниқлаш лозим.

**Жиноят ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш оқибати вужудга келганидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.**

**Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Жиноятни содир этиш мотиви ва мақсади уни квалификация қилиш учун аҳамиятли эмасдир.**

**Жиноятнинг субъекти** машинани бошқариш ёки ундан фойдаланиш қондасини бузган ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

Шу модданинг 2-қисмида машинани бошқариш ва ундан фойдаланиш қондасини бузганлик: 1) икки ёки ундан ортиқ шахсга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказишга олиб келганда; 2) одам ўлимига сабаб бўлган ҳоллари учун жинойий жавобгарлик белги-ланган.

Мазкур модданинг 3-қисмида худди шундай қилмиш: 1) одамлар ўлимига; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги учун жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида кўрсатилган.

### **5-§. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 299-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг объекти Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучларида ўрнатилган учиш ва учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидалари, жамоат хавфсизлиги, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

Жиноятнинг предмети учиш аппарат (самолётлар, вертолётлар ва ҳоказо)дир.

Объектив томондан жиноят учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини, шунингдек учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш ҳалокат юз бериши ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Мазкур модда бланкет диспозициялидир. Ҳар бир алоҳида ҳолатда учиш ёки учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини ва бу қоидабузарлик ҳамда юз берган ҳалокат ёхуд бошқа оғир оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш лозим.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, ҳалокат юз берган ёки бошқа оғир оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

**Бошқа оғир оқибатлар** деганда, ҳарбий кеманинг, вертолётнинг ҳалокати, одамларнинг ўлими, қўпчилик инсонларнинг соғлиғига зарар етиши ва бошқалар тушунилади.

**Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик натижасида содир этилади.**

**Жиноят субъекти** учирни амалга ошираётган ёки учирга тайёргарликка масъул бўлган ёхуд учир аппаратларидан фойдаланиш қоидаларини бузган ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

## **6-§. Кемани бошқариш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 300-моддаси)**

300-моддада жавобгарлик белгиланган **жиноят объекти** кемани бошқариш ва ундан фойдаланишнинг ўрнатилган тартибидир.

**Жиноятнинг объектив томони** кемани бошқариш қоидаларини бузиш натижасида кеманинг ҳалокати ёки жиддий шикастланиши, одамларнинг қурбон бўлиши ёхуд бошқа оғир оқибатларнинг рўй бериши ҳисобланади.

Мазкур модда бланкет диспозицияли бўлиб, жиний жавобгарлик деб ҳисоблаш учун кемани бошқариш қоидалари бузилганлигини ва бу қоидабузарлик билан рўй берган оқибатлар — кеманинг ҳалокати ёки жиддий шикастланиши, одамнинг ўлиши ёхуд бошқа оғир оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш шарт.

Жиноят кема ҳалокатга учраган ёки унга жиддий шикаст етказилган, одамлар қурбон бўлган ёхуд бошқа оғир оқибатлар вужудга келган пайтдан туталланган ҳисобланади.

**Бошқа оғир оқибатлар** — экологик фожеалар, атроф муҳитнинг оммавий ифлосланиши, флора ва фаунанинг ҳалокати ва бошқалардир.

**Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик оқибатида** содир этилади. **Жиноятнинг субъекти** кемани бошқариш қоидаларини бузган ҳарбий хизматчидир.



## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Ҳарбий мулк деганда нима тушунилади? Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқариш деганда нима назарда тутилади?

2. Қасддан ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш деганда нима тушунилади? Ушбу жиноий қилмишларни амалга оширишнинг қандай усуллари бор?

3. Қасддан ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказишнинг уни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқаришдан фарқи.

4. Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, шунингдек модда ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузишнинг жиноий жавобгарлик шартларини кўрсатинг.

5. Жанговар ва махсус машиналарга нималар киради? Машинани бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузишга нималар киради? Ушбу жиноят субъекти кимлар бўлиши мумкин?

6. Учиш аппаратларига нималар киради? Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш деганда нимани тушунаси? Ушбу жиноий қилмишга оид жиноий жавобгарликка тортиш шартларини кўрсатинг. Ушбу жиноят субъекти махсус субъект бўлиб ҳисобланадими?

7. Кемани бошқариш деганда нима тушунилади? Кемани бошқариш қоидаларини бузиш усуллари қандай? ЖКнинг 300-моддасида қандай жиноий жавобгарлик шартлари кўрсатилган?

## 1-§. Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳоқимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳоқимият ҳаракатсизлиги (ЎзР ЖК 301-моддаси)

Ушбу жиноятнинг объекти ҳарбий бошқарув идораларининг нормал фаолияти, уларнинг обрўси, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғидир.

**Объектив томондан** жиноят бошлиқ ёки бошқа мансабдор шахснинг Қуроли Кучларнинг манфаатларига, ҳарбий хизматчи ёки бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлган: 1) ўз ҳокимият ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиши; 2) ҳокимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиши; 3) ҳокимият ҳаракатсизлигида ифодаланади.

Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги тушунчаларини мансабдорлик жиноятларини таҳлил қилганда кўриб чиққан эдик.

Кўриб чиқиладиган қилмиш моддий таркибли жиноят ҳисобланади. Уни тугалланган деб эътироф этиш учун Қуроли кучларнинг манфаатларига, ҳарбий хизматчи ёки бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган қўринишдаги оқибатларнинг рўй берганлигини аниқлаш лозим. Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ваколат доирасидан четга чиқиш ёки ҳаракатсизлик ҳамда юзага келган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлигидир.

**Субъектив томондан** ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш қасддан содир этилиши мумкин, ҳокимият ҳаракатсизлиги эса қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиши мумкин.

Жиноятни содир этиш мотив ва мақсади уни квалификациялаш учун аҳамиятга эга эмас.

**Жиноятнинг субъекти** мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчидир.

Агар ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ваколат доирасидан четга чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказиб содир этилса, айбдорнинг ҳаракатлари мазкур модданинг 2-қисми билан квалификация қилинади.

Шундай қилмиш: 1) одам ўлишига; 2) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, айбдор 301-модданинг 3-қисми билан жиноий жавобгарликка тортилади.

**Бошқа оғир оқибатлар деганда**, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг баданига ўргача оғир ёки оғир шикаст етказилиши, одамларнинг ўлимига, ҳалокатларга сабаб бўлган ва бошқа ҳолатларни тушуниш лозим.

Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ваколат доирасидан четга чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги жанговар вазиятда содир этилса, қилмиш мазкур модданинг 4-қисми билан квалификация қилинади.

## **2-§. Хизматга совуққонлик билан қараш (ЎЗР ЖК 302-моддаси)**

Ушбу жиноятнинг объекти мансабдор шахс ҳисобланувчи ҳарбий хизматчи томонидан ўз вазифаларини бажаришнинг белгиланган тартибидир.

**Объектив томондан** жиноят бошлиқ ёки бошқа мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифаларига нисбатан пала-партиш ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши туфайли бу вазифаларни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги кўп миқдорда зарар етказилишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келишида ифодаланади.

Жиноят моддий таркибли бўлиб, кўп миқдорда зарар етказилган ёки бошқа оғир оқибатлар рўй берган пайтдан тугалланган ҳисобланади. Жиноятнинг зарурий белгиси ишга пала-партиш ёки виждонсизларча муносабатда бўлиш билан кўп миқдорда етказилган зарар ёхуд бошқа оғир оқибатлар ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги ҳисобланади. Фуқароларнинг соғлиғига зарар етказилган бўлса, айбдор жиноятларнинг жами билан жавобгарликка тортилади.

**Субъектив томондан** жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади.

**Жиноятнинг субъекти** мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчидир.

## ҚУШИМЧА САВОЛЛАР

1. Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари қандай турларга бўлинади? Бу турларнинг ҳар бири қандай ҳолларда ёки нималарда намоён бўлади? Ҳарбий мансабдорлик жиноятларининг ўзига хос хусусияти нимада? Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ҳаракатсизлигидан қандай фарқ қилади? Ушбу жиноятнинг оғирлаштирувчи ҳолатини кўрсатинг.

2. Хизматта совуққонлик билан қараш қандай ҳолатларда намоён бўлади? Жиноят кодексининг 302-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилмаслик шартларини кўрсатинг.

## АДАБИЁТЛАР (XXI – XXIV бобларга)

1. Погребняк И.Г. Борьба с преступлениями против порядка подчиненности по советскому уголовному праву: Автореф.дисс. канд.юрид.наук. – М., 1962.

2. Погребняк И.Г. Борьба с преступлениями против порядка подчиненности по советскому уголовному праву: Автореф.канд.юрид.наук. – М., 1962 – 22с.

3. Мищенко Г. Значение мотива и цели при квалификации воинских преступлений против порядка подчиненности по советскому уголовному праву: В кн. – Сборн.асп.работ. Обществ. науки. Право. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1971.

4. Бунеев Т. Ответственность военнослужащих за воинские преступления. – Вест. противозд. обороны, 1973, №1.

5. Ашитов З.О. Вопросы дальнейшего укрепления социалистической законности. (Соотношение воинских и общеуголовных преступлений). – Алма-Аты: Казахстан, 1976, 182-с.

6. Шлыков Е.Н. О понятии общественной опасности уклонения от установленного порядка несения воинской службы. – В кн.: Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Л., 1977.

7. Ахметшин Х.М. Комментарий Закона об уголовной ответственности за воинские преступления. – М.: ЮЛ, 1981.

8. Бушуев Г. Новое в законодательстве о воинских преступлениях. // СЗ – 1984, №6.

9. Горный А.Г. Командиру о военно-уголовном законодательстве. // Под общ. ред. – М.: Воениздат, 1985.

Кириш .....	3
Жиноят ҳуқуқи махсус қисми тушунчаси, вазифаси, предмети ва тизими .....	5
Барча мавзулар бўйича тавсия қилинадиган адабиётлар .....	9

## **БИРИНЧИ БЎЛИМ**

### **Шахсга қарши жиноятлар**

#### **I боб. Ҳаётга қарши жиноятлар**

1-§. Ҳаётга қарши жиноятларнинг умумий тавсифи .....	10
2-§. Ҳаётга қарши жиноятлар .....	12
3-§. Қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси) .....	20
Икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» банди) .....	23
Ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди) .....	24
Ожизлиги айбдорга аён бўлган шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди) .....	25
Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди) .....	26
Қасддан бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди) .....	27
Оммавий тартибсизликлар жараёнида одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «е» банди) .....	28
Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» банди) .....	29
Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «з» банди) .....	30
Миллий ёки ирқий адоват замирида содир этилган қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «к» банди) .....	33
Безорилик оқибатида қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди) .....	33
Диний таассублар замирида қасддан одам ўлдириш (ЎЗР ЖК 97-моддаси 2-қисми «м» банди) .....	35

Кишга аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди) .....	35
Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» банди) .....	36
Бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди) .....	37
Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «р» банди) .....	38
Ўта хавфли рецидивист томонидан қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди) .....	39
4-§. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 98-моддаси) .....	40
5-§. Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЎзР ЖК 99-моддаси) .....	43
6-§. Зарурий мудофаа чегарасидан четта чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 100-моддаси) .....	44
7-§. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четта чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЎзР ЖК 101-моддаси) .....	48
8-§. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЎзР ЖК 102-моддаси) .....	48
9-§. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЎзР ЖК 103-моддаси) .....	49
Кўшимча саволлар .....	53
Адабиётлар .....	54

## **II боб. Соғлиққа қарши жиноятлар**

1-§. Баданга шикаст етказиш тушунчаси, унинг таҳлили ва турлари .....	55
Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятларда айб, мотив ва мақсад	
Жиноят субъектининг юридик тавсифи .....	64
2-§. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЎзР ЖК 104-моддаси) .....	64
Ҳомиланинг тушиши .....	68
Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши .....	69

3-§. Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (ЎзР ЖК 105-моддаси) .....	73
4-§. Қасддан баданга енгиш шикаст етказиш (ЎзР ЖК 109-моддаси) .....	74
5-§. Қийнаш (ЎзР ЖК 110-моддаси) .....	75
Кўшимча саволлар .....	78
Адабиётлар .....	78

### III боб. Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар

1-§. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (ЎзР ЖК 112-моддаси) .....	80
2-§. Таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатиш (ЎзР ЖК 113-моддаси) .....	83
3-§. Жинорий равишда ҳомила тушириш (аборт) (ЎзР ЖК 114-моддаси) .....	86
4-§. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (ЎзР ЖК 115-моддаси) .....	89
5-§. Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик (ЎзР ЖК 116-моддаси) .....	90
6-§. Хавф остида қолдириш (ЎзР ЖК 117-моддаси) .....	92
Кўшимча саволлар .....	94
Адабиётлар .....	94

### IV боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар

1-§. Номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси) .....	96
Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 2-қисми «г» банди) .....	102
Шахсининг ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган ҳолда номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди) .....	102
Яқин қариндошнинг номусига тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди) .....	103
Оммавий тартибсизликлар қатнашчиси томонидан содир этилган номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «в» банди) .....	103
Ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган номусга тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «г» банди) .....	103
Номусга тегиш натижасида оғир оқибатларга олиб келган ҳолатлар (ЎзР ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди) .....	104

Ўн тўрт ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиш (ЎзР ЖК 118-моддаси 4-қисми) .....	105
2-§. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабиий усулда қондириш (ЎзР ЖК 119-моддаси) .....	105
3-§. Бесоқолбозлик (эркакнинг эркак билан жинсий алоқа қилиши) (ЎзР ЖК 120-моддаси) .....	106
4-§. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (ЎзР ЖК 121-моддаси) .....	107
Қўшимча саволлар .....	109
Адабиётлар .....	109

## **V боб. Ойлага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар**

1-§. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 122-моддаси) .....	111
2-§. Ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 123-моддаси) .....	112
3-§. Болани алмаштириб қўйиш (ЎзР ЖК 124-моддаси) .....	113
4-§. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш (ЎзР ЖК 125-моддаси) .....	114
5-§. Кўп хотинли бўлиш (ЎзР ЖК 126-моддаси) .....	115
6-§. Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий ҳатти-ҳаракатларга жалб қилиш (ЎзР ЖК 127-моддаси) .....	116
7-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш (ЎзР ЖК 128-моддаси) .....	119
8-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш (ЎзР ЖК 129-моддаси) .....	120
9-§. Порнографик нарсаларни тайёрлаш ва тарқатиш (ЎзР ЖК 130-моддаси) .....	122
10-§. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш (ЎзР ЖК 131-моддаси) .....	123
11-§. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш (ЎзР ЖК 132 -моддаси) .....	124
12-§. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш (ЎзР ЖК 133-моддаси) .....	126
13-§. Қабрни таҳқирлаш (ЎзР ЖК 134-моддаси) .....	128
Қўшимча саволлар .....	130
Адабиётлар .....	131



## **VI боб. Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар**

1-§. Одамлардан фойдаланиш учун уларни ёллаш (ЎЗР ЖК 135-моддаси) .....	132
2-§. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (ЎЗР ЖК 136-моддаси) .....	133
3-§. Одам ўғрилаш (ЎЗР ЖК 137-моддаси) .....	135
4-§. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш (ЎЗР ЖК 138-моддаси) .....	136
5-§. Тухмат (ЎЗР ЖК 139-моддаси) .....	137
6-§. Ҳақорат қилиш (ЎЗР ЖК 140-моддаси) .....	139
Кўшимча саволлар .....	141
Адабиётлар .....	141

## **VII боб. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар**

1-§. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш (ЎЗР ЖК 141-моддаси) .....	143
2-§. Фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЎЗР ЖК 142-моддаси) .....	144
3-§. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш (ЎЗР ЖК 143-моддаси) .....	145
4-§. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎЗР ЖК 144-моддаси) .....	147
5-§. Виждон эркинлигини бузиш (ЎЗР ЖК 145-моддаси) .....	148
6-§. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎЗР ЖК 146-моддаси) .....	151
7-§. Сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакил ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш (ЎЗР ЖК 147-моддаси) .....	152
8-§. Меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш (ЎЗР ЖК 148-моддаси) .....	154
9-§. Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЎЗР ЖК 149-моддаси) .....	156
Кўшимча саволлар .....	158
Адабиётлар .....	158

## **ИККИНЧИ БЎЛИМ**

**Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар**

**VIII боб. Тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлигига**

**қарши жиноятлар**

1-§. Урушни тарғиб қилиш (ЎзР ЖК 150-моддаси) .....	160
2-§. Агрессия (ЎзР ЖК 151-моддаси) .....	161
3-§. Урушнинг қонун ва удумларини бузиш (ЎзР ЖК 152-моддаси) .....	163
4-§. Геноцид (ЎзР ЖК 153-моддаси) .....	165
5-§. Ёлланиш (ЎзР ЖК 154-моддаси) .....	166
6-§. Терроризм (ЎзР ЖК 155-моддаси) .....	167
7-§. Миллий, ирқий ёки диний адоват кўзғатиш (ЎзР ЖК 156-моддаси) .....	170
Қўшимча саволлар .....	174
Адабиётлар .....	174

**IX боб. Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар**

1-§. Давлатга хоинлик қилиш (ЎзР ЖК 157-моддаси) .....	177
2-§. Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш (ЎзР ЖК 158-моддаси) .....	181
3-§. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш (ЎзР ЖК 159-моддаси) .....	183
4-§. Жосуслик (ЎзР ЖК 160-моддаси) .....	186
5-§. Қўпоровчилик (ЎзР ЖК 161-моддаси) .....	188
6-§. Давлат сирларини ошкор қилиш (ЎзР ЖК 162-моддаси) .....	189
7-§. Давлат сири ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш (ЎзР ЖК 163-моддаси) .....	191
Қўшимча саволлар .....	194
Адабиётлар .....	195

## **УЧИНЧИ БЎЛИМ**

**Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар**

**X боб. Ўзгалик мулкни талон-торож қилиш**

1-§. Ўзгалик мулкни талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари .....	196
2-§. Босқинчилик (ЎзР ЖК 164-моддаси) .....	200
Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик .....	206
3-§. Товламачилик (ЎзР ЖК 165-моддаси) .....	211
4-§. Талончилик (ЎзР ЖК 166-моддаси) .....	216
5-§. Ўзгалик мулкни ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЎзР ЖК 167-моддаси) .....	218

6-§. Фирибгарлик (ЎзР ЖК 168-моддаси) .....	223
7-§. Ўғрилиқ (ЎзР ЖК 169-моддаси) .....	225
Қўшимча саволлар .....	230
Адабиётлар .....	230

## **XI боб. Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар**

1-§. Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкни зарар етказиш (ЎзР ЖК 170-моддаси) .....	234
2-§. Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш (ЎзР ЖК 171-моддаси) .....	235
3-§. Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш (ЎзР ЖК 172-моддаси) .....	237
4-§. Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЎзР ЖК 173-моддаси) .....	238
5-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 174-моддаси) .....	240
Қўшимча саволлар .....	243
Адабиётлар .....	243

## **XII боб. Иқтисодий асосларига қарши жиноятлар**

1-§. Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битимлар тузиш (ЎзР ЖК 175-моддаси) .....	245
2-§. Қалбаки пул, акциз маркаси ёки қимматли қоғозлар ясаш, уларни ўтказиш (ЎзР ЖК 176-моддаси) .....	246
3-§. Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш (ЎзР ЖК 177-моддаси) .....	249
4-§. Чет эл валютасини яшириш (ЎзР ЖК 178-моддаси) .....	251
5-§. Сохта тадбиркорлик (ЎзР ЖК 179-моддаси) .....	252
6-§. Сохта банкротлик (ЎзР ЖК 180-моддаси) .....	253
7-§. Банкротликни яшириш (ЎзР ЖК 181-моддаси) .....	255
8-§. Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 182-моддаси) .....	255
9-§. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 183-моддаси) .....	259
10-§. Солиқ ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 184-моддаси) .....	260

11-§. Бюджет интизомини бузиш (ЎзР ЖК 184 <sup>1</sup> -моддаси) .....	262
12-§. Қимматбаҳо металлар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 185-моддаси) .....	263
13-§. Рангли металлар, уларнинг парча ва резги- чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 185 <sup>1</sup> -моддаси) .....	263
Қўшимча саволлар .....	265
Адабиётлар .....	266

### **XIII боб. Хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар**

1-§. Сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш (ЎзР ЖК 186-моддаси) .....	268
2-§. Этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга ҳилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЎзР ЖК 186 <sup>1</sup> -моддаси) .....	270
3-§. Харидор ёки буюртмачиларни алдаш (ЎзР ЖК 187-моддаси) .....	271
4-§. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга ҳилоф равишда шуғулланиш (ЎзР ЖК 188-моддаси) .....	273
5-§. Савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 189-моддаси) .....	274
6-§. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш (ЎзР ЖК 190-моддаси) .....	275
7-§. Қонунга ҳилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш (ЎзР ЖК 191-моддаси) .....	277
8-§. Рақобатчини обрўсизлантириш (ЎзР ЖК 192-моддаси) .....	278
Қўшимча саволлар .....	280
Адабиётлар .....	281

### **ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ**

**Экология соҳасидаги жиноятлар**

### **XIV боб. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар**

1-§. Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш (ЎзР ЖК 193-моддаси) .....	282
--	-----

2-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш (ЎзР ЖК 194-моддаси) .....	283
3-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (ЎзР ЖК 195-моддаси) .....	284
4-§. Атроф табиий муҳитни ифлослантириш (ЎзР ЖК 196-моддаси) .....	285
5-§. Ер, ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш (ЎзР ЖК 197-моддаси) .....	287
6-§. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (ЎзР ЖК 198-моддаси) .....	288
7-§. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандалари билан кураш талабларини бузиш (ЎзР ЖК 199-моддаси) .....	290
8-§. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 200-моддаси) .....	291
9-§. Зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 201-моддаси) .....	292
10-§. Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш (ЎзР ЖК 202-моддаси) .....	293
11-§. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (ЎзР ЖК 203-моддаси) .....	296
12-§. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудларнинг тартибини бузиш (ЎзР ЖК 204-моддаси) .....	297
Қўшимча саволлар .....	300
Адабиётлар .....	301

## ***БЕШИНЧИ БЎЛИМ***

**Ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг  
фаолият тартибига қарши жиноятлар**

**XV боб. Бошқарув тартибига қарши жиноятлар**

1-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суистеъмол қилиш (ЎзР ЖК 205-моддаси) .....	302
2-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четта чиқиш (ЎзР ЖК 206-моддаси) .....	305

3-§. Мансабга совуққонлик билан қараш (ЎзР ЖК 207-моддаси) .....	307
4-§. Ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЎзР ЖК 208-моддаси) .....	308
5-§. Мансаб сохтакорлиги (ЎзР ЖК 209-моддаси) .....	309
6-§. Пора олиш (ЎзР ЖК 210-моддаси) .....	311
7-§. Пора бериш (ЎзР ЖК 211-моддаси) .....	315
8-§. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (ЎзР ЖК 212-моддаси) .....	317
9-§. Хизматчини пора эвазига оғдириш (ЎзР ЖК 213-моддаси) .....	319
10-§. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш (ЎзР ЖК 214- моддаси) .....	321
11-§. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш (ЎзР ЖК 215-моддаси) .....	322
12-§. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш (ЎзР ЖК 216-моддаси) .....	323
13-§. Файриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундан (ЎзР ЖК 216 <sup>1</sup> -моддаси) .....	326
14-§. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЎзР ЖК 216 <sup>2</sup> -моддаси) .....	326
15-§. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш (ЎзР ЖК 217-моддаси) .....	328
16-§. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш (ЎзР ЖК 218-моддаси) .....	329
17-§. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш (ЎзР ЖК 219-моддаси) .....	331
18-§. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар (ЎзР ЖК 220-моддаси) .....	332
19-§. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик (ЎзР ЖК 221-моддаси) .....	335
20-§. Озодликдан маҳрум қилиш жойларидан қочини (ЎзР ЖК 222-моддаси) .....	336

21-§. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш (ЎзР ЖК 223-моддаси) .....	337
22-§. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 224-моддаси) .....	338
23-§. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 225-моддаси) .....	340
24-§. Маъмурий назорат қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 226-моддаси) .....	344
25-§. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш (ЎзР ЖК 227-моддаси) .....	347
26-§. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш (ЎзР ЖК 228-моддаси) .....	348
27-§. Давлат проба тамгаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 228 <sup>1</sup> -моддаси) .....	350
28-§. Ўзбошимчалик (ЎзР ЖК 229-моддаси) .....	351
29-§. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш (ЎзР ЖК 229 <sup>1</sup> -моддаси) .....	352
30-§. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш (ЎзР ЖК 229-моддаси) .....	353
Кўшимча саволлар .....	355
Адабиётлар .....	357

## **XVI боб. Одил судловга қарши жиноятлар**

1-§. Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш (ЎзР ЖК 230-моддаси) .....	359
2-§. Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш (ЎзР ЖК 231-моддаси) .....	360
3-§. Суд қарорини бажармаслик (ЎзР ЖК 232-моддаси) .....	362
4-§. Банд солинган мулкни қонунга хилоф равишда тасарруф этиш (ЎзР ЖК 233-моддаси) .....	363
5-§. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш (ЎзР ЖК 234-моддаси) .....	364
6-§. Кўрсатув беришга мажбур қилиш (ЎзР ЖК 235-моддаси) .....	367
7-§. Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга араланиш (ЎзР ЖК 236-моддаси) .....	369
8-§. Ёлгон хабар бериш (ЎзР ЖК 237-моддаси) .....	371
9-§. Ёлгон гувоҳлик бериш (ЎзР ЖК 238-моддаси) .....	372

10-§. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш (ЎзР ЖК 239-моддаси) .....	374
11-§. Жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши (ЎзР ЖК 240-моддаси) .....	376
12-§. Жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яшириш (ЎзР ЖК 241-моддаси) .....	377
Кўшимча саволлар .....	380
Адабиётлар .....	380

## **ОЛТИНЧИ БЎЛИМ**

### **Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар**

#### **XVII боб. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар**

1-§. Жиноий уюшма ташкил этиш (ЎзР ЖК 242-моддаси) .....	382
2-§. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш (легаллаштириш) (ЎзР ЖК 243-моддаси) .....	384
3-§. Оммавий тартибсизликлар (ЎзР ЖК 244-моддаси) ...	385
4-§. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш (ЎзР ЖК 244 <sup>1</sup> -моддаси) .....	387
5-§. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш (ЎзР ЖК 244 <sup>2</sup> -моддаси) .....	389
6-§. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш (ЎзР ЖК 245-моддаси) .....	391
7-§. Контрабанда (ЎзР ЖК 246-моддаси) .....	393
9-§. Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎзР ЖК 247-моддаси) .....	396
9-§. Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгаллик қилиш (ЎзР ЖК 248-моддаси) .....	400
10-§. Ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш (ЎзР ЖК 249-моддаси) .....	403
11-§. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 250-моддаси) .....	405
12-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎзР ЖК 251-моддаси) .....	406



13-§. Радиоактив моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЎзР ЖК 252-моддаси) .....	407
14-§. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 253-моддаси) .....	409
15-§. Радиоактив материаллардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш (ЎзР ЖК 254-моддаси) .....	410
16-§. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 255-моддаси) .....	411
17-§. Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялли қирғин қуроллари турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш (ЎзР ЖК 255 <sup>1</sup> -моддаси) .....	412
18-§. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 256-моддаси) .....	413
19-§. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 257-моддаси) .....	414
20-§. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 257 <sup>1</sup> -моддаси) .....	415
21-§. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 258-моддаси) .....	416
22-§. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 259-моддаси) .....	417
Қўшимча саволлар .....	419
Адабиётлар .....	420

## **XVIII боб. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятлар**

1-§. Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 260-моддаси) .....	422
2-§. Маст ҳолдаги шахенинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш (ЎзР ЖК 261-моддаси) .....	423
3-§. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 262-моддаси) .....	424

4-§. Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолатга келтириш (ЎзР ЖК 263-моддаси) .....	426
5-§. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш (ЎзР ЖК 264-моддаси) .....	427
6-§. Халқаро учиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 265-моддаси) .....	428
7-§. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 266-моддаси) .....	429
8-§. Транспорт воситасини олиб қочиш (ЎзР ЖК 267-моддаси) .....	431
9-§. Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш (ЎзР ЖК 268-моддаси) .....	434
10-§. Автомобиль йўлларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 269-моддаси) ...	435
Кўшимча саволлар .....	437
Адабиётлар : .....	437

**XIX боб. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга ҳилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар**

1-§. Таъқиқланган экинларни етиштириш (ЎзР ЖК 270-моддаси) .....	440
2-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш (ЎзР ЖК 271-моддаси) .....	443
2-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга ҳилоф равишда ўтказиш (ЎзР ЖК 273-моддаси) .....	447
4-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш (ЎзР ЖК 274-моддаси) .....	451
5-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 275-моддаси) .....	458
6-§. Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар (ЎзР ЖК 276-моддаси) .....	461

Қўшимча саволлар .....	463
Адабиётлар .....	463

## **XX боб. Жамоат тартибига қарши жиноятлар**

1-§. Безорилик (ЎзР ЖК 277-моддаси) .....	465
2-§. Қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлаш (ЎзР ЖК 278-моддаси) .....	469
Қўшимча саволлар .....	470
Адабиётлар .....	470

## **ЕТТИНЧИ БЎЛИМ**

### **Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар**

## **XXI боб. Бўйсунуш ва ҳарбий шаънга риоя этиш тартибига қарши жиноятлар**

1-§. Бўйсунмаслик (ЎзР ЖК 279-моддаси) .....	472
2-§. Буйруқни бажармаслик (ЎзР ЖК 280-моддаси) .....	473
3-§. Бошлиққа қаршилиқ кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш (ЎзР ЖК 281-моддаси) .....	474
4-§. Бошлиқни кўрқитиш (ЎзР ЖК 282-моддаси) .....	475
5-§. Баданга шикаст етказиш (ЎзР ЖК 283-моддаси) .....	476
6-§. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилиши (ЎзР ЖК 284-моддаси) .....	476
7-§. Бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 285-моддаси) .....	477
8-§. Мародёрлик (ЎзР ЖК 286-моддаси) .....	478
Қўшимча саволлар .....	480

## **XXII боб. Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар**

1-§. Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш (ЎзР ЖК 287-моддаси) .....	481
2-§. Дезертирлик (ЎзР ЖК 288-моддаси) .....	483
3-§. Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш (ЎзР ЖК 289-моддаси) .....	484
4-§. Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (ЎзР ЖК 290-моддаси) .....	485
5-§. Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 291-моддаси) .....	487

6-§. Ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 292-моддаси) .....	488
7-§. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 293-моддаси) .....	489
8-§. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 294-моддаси) .....	490
Кўшимча саволлар .....	492

### **XXIII боб. Ҳарбий мулкни сақлаш ёки ундан фойдаланиш тартибига қарши жиноятлар**

1-§. Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ва ишдан чиқариш (ЎзР ЖК 295-моддаси) .....	493
2-§. Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш (ЎзР ЖК 296-моддаси) .....	495
3-§. Агрофлагилар учун катта хавф манбаи бўлган курол-яроғ, шунингдек модда ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 297-моддаси) .....	496
4-§. Машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 298-моддаси) .....	497
5-§. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 299-моддаси) .....	498
6-§. Кемани бошқариш қоидаларини бузиш (ЎзР ЖК 300-моддаси) .....	499
Кўшимча саволлар .....	500

### **XXIV боб. Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари**

1-§. Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЎзР ЖК 301-моддаси) .....	501
2-§. Хизматта совуққонлик билан қараш (ЎзР ЖК 302-моддаси) .....	502
Кўшимча саволлар .....	503
Адабиётлар (XXI-XXIV бобларга) .....	503



















# ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ

*Китоб Очиқ Жамият Институти –  
Кўмак Жамгармасининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси  
кўмагида чоп этилган.*

Масъул муҳаррир  
Нашриёт муҳаррири  
Саҳифаловчи

Ф.Тоҳиров  
А.Имомназаров  
Ш.Муратова

Босишга рухсат этилди 04.12.2000.  
Бичими 60x90 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Ҳажми 33 б. т. Адади 5040  
Ижарадаги Тошкент матбаа комбинатида босилди.  
Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30  
Буюртма № К-8437

ИХХХХХ ТРОИИИИ